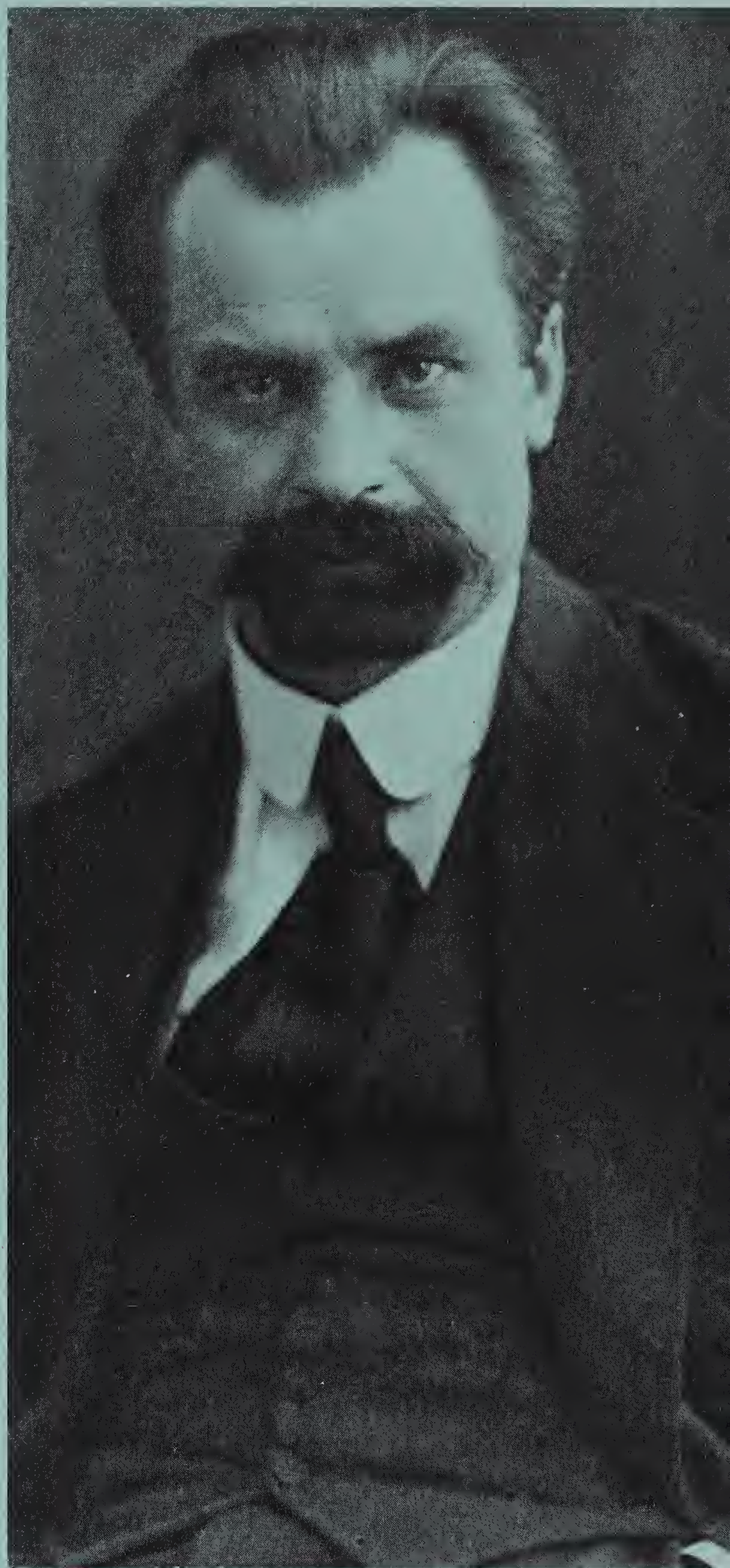
Володимир Винниченко

Щоденник 1921–1925

Едмонтон — Нью-Йорк

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО

ЩОДЕННИК

Том другий

VOLODYMYR VYNNYCHENKO

DIARY

Volume Two

1921 — 1925

Editor HRYHORY KOSTIUK

Canadian Institute of Ukrainian Studies

and

The Vynnychenko Commission of the Ukrainian Academy
of Arts and Sciences in the U.S.

EDMONTON — NEW YORK, 1983

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО

ЩОДЕННИК

Том другий

1921 — 1925

Редактор ГРИГОРІЙ КОСТЮК
УВАН у США
Комісія для вивчення і публікації спадщини
Володимира Винниченка

Упорядкування текстів і примітки
ОЛЕКСАНДРА МОТИЛЯ

Видання
Канадського Інституту Українських Студій

ЕДМОНТОН — 1983 — НЬЮ-ЙОРК

Canadian Cataloguing in Publication Data

Vynnychenko, Volodymyr, 1880-1951.
Diary

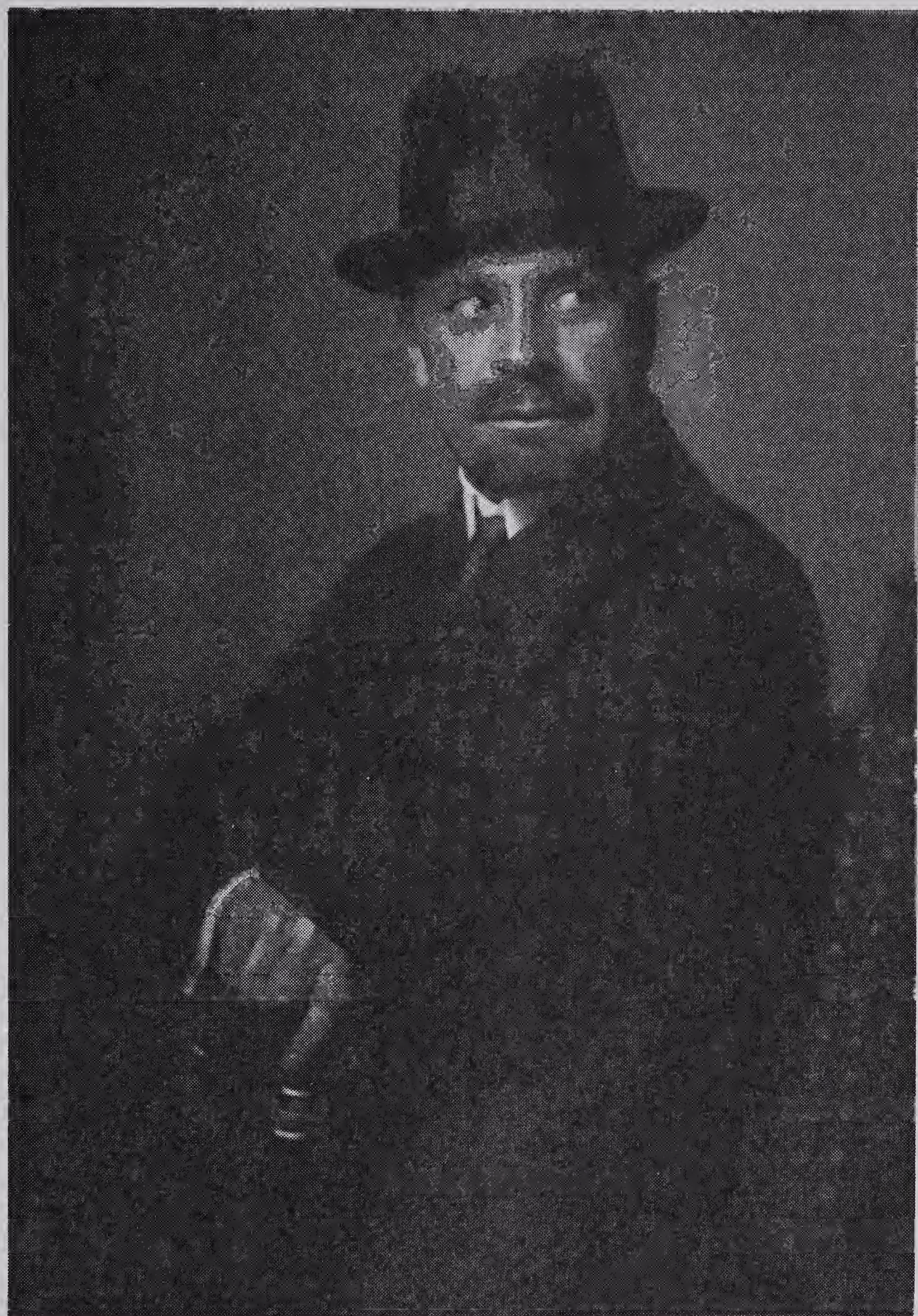
(Canadian library in Ukrainian studies)

Text in Ukrainian.
Includes index.
Contents: v. 1. 1911-1920 — v. 2. 1921-1925
ISBN 0-920862-09-8 (v. 1). — ISBN
0-920862-29-2 (v. 2)

1. Vynnychenko, Volodymyr, 1880-1951.
2. Authors, Ukrainian — 20th century — Biography.
3. Ukraine — History — 1917- I. Kostiuk, Hryhorii, 1902- II. Canadian Institute of Ukrainian Studies. III. Series.
PG3948. V88Z47 891.7'93'3 C80-091055-9

Cover design: Orest S. Slupchynskyj

Printed in Canada by Printing Services, University of Alberta
Distributed by the University of Toronto Press
5201 Dufferin St.
Downsview, Ontario
Canada M3H 5T8

В. Винниченко

ВІД РЕДАКТОРА

У слові від редактора до І-го тому "Щоденника" ми писали, що за нашим попереднім пляном всі щоденні записники В. Винниченка, після упорядкування і передруку, повинні б укластися в п'ять п'ятсотсторінкових томів. Не будучи, проте, цілковито впевнені щодо цього нашого твердження, ми тут же попередливо застерігали: "Очевидячки, що за винятком І-го тому, який уже в руках читачів, усе дальше плянування орієнтовне. Практика опрацювання може докорінно змінити і обсяг матеріялу кожного тому, і навіть кількість томів". Опрацювання записників до 2-го, 3-го і 4-го томів, яке ми за цей час зробили, цілковито підтвердило ті наші попередні передбачення. Коли, згідно з нашим попереднім орієнтовним пляном, до 2-го тому мало ввійти вісім записників за роки 1921 — 1928, то практика показала, що для другого тому більше ніж достатньо п'ять записників — від 1921 по 1925 р. Записники трьох наступних років — 1926, 1927, 1928 — цілком виповнюють 3-ій том. Отже, замість орієнтовно плянованого одного тому, фактично маємо два.

Записники за 1921 і частково за 1922 рік В. Винниченко вів щоденно, але ще в максимально стислій формі, вдаючись до скорочень слів, абревіятур, криптонімів, прерізних символічних знаків /чорних, білих, напів чи чверть чорних квадратів, ромбів, пташок, рисок/, які тепер переважно годі розгадати. Ці щоденні нотатки часто хронологічно плутані, інколи записані в різних випадкових місцях нотатника, а то й в іншому нотатнику. Нотовано при тому надзвичайно дрібним почерком. Усе це дуже утруднювало і читання, і впорядкування, і розшифрування текстів. Усю цю плутанину ми привели до хронологічного порядку й усі можливі скорочення та криптоніми розгадали. Не

розшифровані криптоніми, скорочені слова та символічні знаки ми залишили на своєму місці, але примітками не відзначили.

У нотатнику за 1921 рік майже щодня, а за 1922 рік уже рідка, в текстах, без усякого ніби зв'язку, стоять різні знаки, літери, абревіятури, інколи обведені колом Н+, Нт, НО, Н?, Н+, НL, Н-, О, Н.V.O, (Дщ), (Л), (Нед), (Г), [Б], (ТД), (ХД), (НД), [Р], (Т-Н), Р, (БН) і т. подібне.

Вчитуючись багаторазово в тексти, ми не могли знайти ні будь-якого логічного зв'язку їх, ні розкрити їх якийсь сенс. Тому вирішили всі ці знаки, які нічого тепер не промовляють, до цієї публікації не включати.

Особливо від 1923 року починаючи, В. Винниченко став нотувати свої думки, спостереження і враження щоденно й докладно. Недавні: нереґулярність, стислість, скороченість, символічність позначень — зникають. Натомість його роздуми, літературні пляни, його реакція на події в світі нотуються докладніше. Побутові дрібні, часто маловартісні факти також фіксуються дуже детально. Тому річні нотатники дальших років непомірно збільшуються.

У багатьох текстах нотаток В. Винниченко вставляє літери Т чи М, обведені колом. Цими літерами автор позначав собі, що ідеї, занотовані тут, надаються як матеріял М чи тема Т до якогось нового твору. Так само на багатьох щоденних нотатках Винниченко навскісь через цілу сторінку робив напис (інколи навіть кольоровим олівцем) — *перенесено*. В усіх цих випадках це слово ми залишили на відповідній сторінці. Воно означає, що автор ці нотатки з щоденника використав (переніс) у якомусь своєму творі. Інколи сам автор до слова "перенесено" додавав навіть скорочено назву твору, до якого переносив цю сторінку. Напр. — "СМ" — "Соняшна машина", чи "ПЗ" — "Поклади золота" і т. д. Для текстологічних досліджень ці позначення матимуть велике значення.

Як і в першому, так і в цьому томі всі щоденні записи В. Винниченка публікуємо так, як вони значаться в оригінальних рукописних текстах. Отже, без жадних цензурних скорочень, переробок, додатків тощо. Всі потрібні редакторські додатки чи пояснювальні слова взято в квадратові дужки. Круглі дужки в текстах записників належать авторові щоденника. Мову записників в основному збережено. Зроблено тільки редакцію текстів

згідно з прийнятими в нас правописними нормами.

У нашій праці нам доводилось звертатись по консультацію і довідки до багатьох людей доброї волі. За допомогу висловлюємо щиру подяку проф. Юрію Шевельову, проф. Василеві Маркусю, Оксані Соловей, Романові Маланчуку, Уляні Старосольській, Василеві Соколу, Олексі Ізарському, Олексі Веретенченкові.

ПРО ДРУГИЙ ТОМ "ЩОДЕННИКА"

Другий том "Щоденника" В. Винниченка охоплює п'ять років — 1921 — 1925. Це новий, сказати б, переходовий етап у політичному, літературному й особистому житті письменника. Як і кожний такий час поєднував він у собі елементи минулого з плянами майбутнього. Позначені ці роки бурхливістю подій, переживань, почуттів і непередбачених ситуацій, що іноді вимагали від Винниченка переоцінки своїх переконань.

Почався цей період після глибоко розчаровуючої подорожі до Москви і Харкова влітку 1920 року. Це зумовило безупинне шукання нових підстав для політичної діяльности й одночасно нових умов як для літературної праці, так і для поправи розхитаного здоров'я і вкрай розшарпаних нервів. Повернувшися з України, Винниченко — палкий державник, відданий соціяліст, а тепер ще й запеклий ворог більшовизму, — відразу на сторінках органу ЗГ УКП "Нова доба" кинувся в боротьбу з "совдепією", як він називав радянський режим. У "Листі до українських робітників і селян", у статтях "Не в усьому чесні з собою", "Справоздання з подорожі на Україну", а особливо в блискучому памфлеті "Революція в небезпеці", що одночасно опублікований був окремою брошурою німецькою, французькою, італійською та іншими мовами, викриває він диктаторську, терористичну й антиукраїнську політику російських комуністів. На цю широку Винниченкову акцію комуністичний уряд Х. Раковського з Харкова відповів цілим рядом статтей, у яких представлено Винниченка як запеклого націоналіста і ворога радянської влади. 5-ий Всеукраїнський з'їзд рад, що відбувся в Харкові від 25 лютого по 3-тє березня 1921 року, завершив цю антивинниченківську кампанію спеціяльною ухвалою, яка оголосила Володимира

Винниченка "поза законом" і "ворогом народу". На цю ухвалу Винниченко відповів заявою, в якій писав:

> Недавно я довідався про таку річ: П'ятий з'їзд рад робітничих і селянських депутатів оголосив мене "ворогом народу" й поставив "поза законом"...
>
> Цим заявляю, що дійсно, я — щирий ворог цеї банди, яка сміє називати себе представниками народу. Ворогом *такого* "народу", цебто, реакційної деспотичної олігархії, я є вже 23 роки...
>
> І як тоді я вважав за честь собі бути ворогом царсько-жандармського "народу" й бути поза законом насильників і гнобителів українського народу селян і робітників, так і тепер із гордістю приймаю титул ворога непо-чекістського, окупаційного, насильницького і грабіжницького "народу" й охоче, всією душею стаю поза його закон. І не тільки *поза,* але й *проти,* як і всі 23 роки стояв проти всякої реакції.[1]

Про всі ці події і факти читач знайде в записниках Винниченка цікаві міркування й докладні джерельні вказівки. Але з цих же щоденних записок того часу видно, що Винниченко одночасно також попав "поза закон" деяких українських еміґраційних кіл. Деякі з його колишніх однодумців, членів і нечленів ЗГ УКП, залишилися прихильниками УРСР і зірвали з ним зв'язки. Так, наприклад, відійшло кілька "милих парубчаків з Берліну", як із сарказмом називає Винниченко, які належали до т. зв. Закордонної групи УКП в Німеччині. Не нав'язувалась також співпраця з Закордонною делеґацією УПСР під проводом проф. М. Грушевського, яка поставилася з недовір'ям до гіркої Винниченкової практики. А оскільки будь-яка співпраця з таборами С. Петлюри, Є. Петрушевича, П. Скоропадського та інших виключалася з принципових причин, то єдиним реальним політичним партнером тоді був Микита Шаповал, його давніший однодумець, колишній редактор "Української хати", провідний соціяліст-революціонер, теоретик і голова антибільшовицької течії есерів, об'єднаних у Закордонний комітет УПСР.

Щоденні записи цих років показують також, що найголовніше для Винниченка було одначе те, щоб з Україною надалі утримувати найтісніший зв'язок, щоб з позицій націонал-комунізму й революційного соціялізму, разом з існуючою і діючою

---

1. "Нова Україна", ч. 7 — 8, Прага, 1923, стор. 286.

тоді в Україні УКП розгорнути найактивнішу боротьбу проти КП/б/У, як експозитури РКП, "істинно-руської партії" в Україні. Але й у цій справі його чекала поразка. 11 березня 1921 року він довідався, що ЦК УКП в Україні відрікається від його Закордонної групи. Це, звичайно, як пише Винниченко тоді в щоденнику, "логічна абсурдність і неможливість". Але розуміючи становище, в якому опинилася УКП в Україні, В. Винниченко та його однодумці приймають це відречення як факт і приходять до висновку, що Закордонна група УКП свою ролю виконала і тепер, на новому етапі боротьби з комуністичною деспотією мусить припинити своє існування. У жовтні 1921 року ЗГ УКП самоліквідувалась і видання газети "Нова доба" припинила.

Після того В. Винниченко ніби сходить із сцени життя еміґрації. Самоізолюється від цілого світу, намагається не мати ні з ким контактів, жити з книгами, власними роздумами, з самим собою. У наслідок цього, в нього з новою силою прокидається інстинкт мистця. Нові літературні ідеї й образи його заполонюють. Він пише драми: "Гріх", "Закон", "Пісня Ізраїля", в'язанку клясичних оповідань на теми народних пісень, що склали збірку "Намисто", викінчує і публікує одну з найкращих своїх повістей "На той бік" і починає обдумувати ідею свого великого тритомового роману "Соняшна машина", над яким працює понад три роки. Одночасно нав'язує контакти з німецькими видавництвами і театрами. Його драми "Брехня", "Чорна Пантера і Білий Ведмідь", "Закон", "Гріх" ідуть у берлінських та інших німецьких театрах, а згодом переходять на сцени майже всіх столичних театрів европейських країн. На базі його драми "Чорна Пантера і Білий Ведмідь" був навіть зроблений німецький фільм під назвою Die schwarze Pantherin, що пішов на німецькому екрані 1922 року. Його давніше друковані твори — "Чесність з собою", "Записки Кирпатого Мефістофеля", "Босяк" та інші — видають видавництва німецькі, чеські, польські й еміґраційні українські та російські. У ці ж саме роки в Винниченка пробуджується давніша пристрасть до малярства. Щоденні записи тих років свідчать, що десь на початку 1922 року в Берліні Винниченко зустрів молодого студента малярської школи Миколу Глущенка. Він заопікувався ним, матеріяльно допоміг йому закінчити студії малярства і між ними на довгі роки зав'язалася дружба. Ця дружба збудила давні зацікавлення і нахили Винниченка до малярства. З цього моменту починається доба ще й малярської творчости Винниченка, яка серед його спадщини посідає також певне місце.

Але В. Винниченко в той саме час таки не зрікся й політич-

ної діяльности. Не перервані контакти з М. Шаповалом дають добрі наслідки. Від 1923 року за їх спільною редакцією починає виходити в Празі суспільно-літературний місячник "Нова Україна". Цей журнал зіграв велику ролю. Він не тільки мобілізував і підніс на вищий ступінь всі творчі сили еміґрації (О. Олесь, С. Черкасенко, П. Богацький, Г. Журба та багато молодих, що тут дебютували), він не тільки почав нав'язувати живий контакт з Україною й активно друкувати все живе й талановите, що тоді там появляється (М. Івченко, В. Підмогильний, Гр. Косинка, Т. Осьмачка та ін.), але й своєю поставою національної, загальноукраїнської проблематики впливав на суспільно-культурне підсоння в Радянській Україні. Не випадково сталося так, що за чотири роки панування радянської влади українська творча інтеліґенція не могла дістати ні коштів, ні дозволу на видання великого літературно-громадського місячника. І лише тільки після появи в еміґрації за редакцією В. Винниченка й М. Шаповала місячника "Нова Україна", відразу з'явився дозвіл, знайшлися гроші і почав у тому ж 1923 році в Харкові виходити солідний літературно-громадський місячник "Червоний шлях". Більше того, у передмові до першого числа цього місячника Григорій Гринько, як редактор його, проговорився, що "Червоний шлях" видається, як протиставлення націоналістичній "Новій Україні". На це Винниченко відразу відповів гостровбивчим памфлетом "Знаменна подія!"[2]

Одночасно з записок цього часу довідуємось, що Винниченко, роздумуючи над ситуацією в Україні і становищем української еміґрації, прийшов до ідеї створення на еміґрації "єдиного революційно-демократичного національного фронту", завданням якого було б "протиставити силу, здатну спинити наступ руського імперіялізму".[3] Ця ідея захопила його й Шаповала. Почалися інтенсивні переговори й листування в цій справі з есерами, есдеками та іншими соціялістичними і демократичними групами. В. Винниченко намагався втягти в це об'єднання й М. Грушевського та його віденську групу. Одначе це не вдалося. М. Грушевський та його група, яка плянувала вже поворот в Україну, не виявили бажання прилучитися до цього єдиного антибільшовицького фронту.

У справі творення цього союзу Винниченко кількаразово приїжджав до Праги, писав ряд статтей, що популяризували цю

---

2. "Нова Україна", червень, Прага, 1923, стор. 8 — 27.
3. "Нова Україна", ч. 1 — 2, Прага, 1923, стор. 63.

ідею, і нарешті написав проєкт програми під назвою "Єдиний революційно-демократичний національний фронт".[4] На початку 1925 року, після довгих і болючих переговорів і домовлень, було проголошено утворення "Українського революційно-демократичного національного союзу". Але ширшої політично-визвольної акції, як плянувалося в ідеї, він уже не проявив. І не проявив через різні внутрішні антагонізми партнерів: особисті амбіції, розкол есерів на дві групи, непримиренні групові конфлікти, відсутність у свідомості всіх партнерів принципу компромісу, брак самопосвяти для розгортання праці тощо. Щоденні записи того часу показують, як боляче все це сприймав Винниченко і як це знеохочувало його до дальшої праці. У нотатці за 11 березня 1925 року читаємо:

> Все більше й більше бере сумнів, чи можлива якась робота РДС? Приклад: поведінка есерів не дає оптимістичних думок. Нездатність стати вище понад свої амбіції; невиправдана, роздута і хоробдива честолюбність; дріб'язковість і егоїстичність; відірваність від мас і черпання з свого болота мотивів для діяльности, — все це не дасть можливости розвинути роботу. Охоплює нудьга і нехіть до співробітництва з такими людьми.

Це власне вже й був початок охолодження, а трохи згодом і розриву співпраці з М. Шаповалом, та його групою. Історія дружби, співпраці, конфліктів та розходжень В. Винниченка з М. Шаповалом це окрема тема. Констатуючи тут факт охолодження, а згодом і розриву в стосунках Винниченко-Шаповал, ми тільки здогадно скажемо, що причиною розриву між ними не було якесь ідеологічне підґрунтя. Причину цю радше, слід шукати насамперед в особистому конфлікті двох певних своїх переконань, незалежних характерів, простолінійних, а інколи невгамовних людей.

Ще рік перед розривом Винниченко вже добре розумів, що дальша співпраця з Шаповалом залежить від його скорішого чи пізнішого переїзду до Праги — столиці української еміґрації. Однак, Прага була для нього рівнозначна з новими сварками, невпинними конфліктами, боротьбою дрібних амбіцій, гонитвою за урядовими коронами, постійними інтриґами, непорозуміннями та беззмістовними дискусіями на маловажні теми.

4. "Нова Україна", ч. 1 — 2, Прага, 1923, стор. 56 — 71.

Винниченко мав свої широкі пляни, які не вкладалися в підсоння Праги, тому й неможливий був його переїзд туди. 29 січня 1924 р. Винниченко занотував у щоденник:

> У Празі, очевидно, думають, що я сюди переїду. Чекають від мене таких сил, яких я, боюсь, не маю. Сил, знання, витривалости, невтомности. Але ці сподівання перебільшені. Переді мною трудна задача: або відмовитись од усякої участи в громадсько-політичній акції, або виявити такі сили, яких нема, але на які чекають від мене.

Звичайно, говорячи про брак сили, Винниченко до певної міри мав на увазі не тільки брак здоров'я, але й брак відповідної суспільної атмосфери, що сприяла б праці.

На початку лютого 1925 року Винниченко з дружиною переїхав до Парижу. Життя в Парижі давало йому нагоду здійснити свою мрію "втечі" на південь, до сонця, моря, пляжу, де він сподівався поправити своє розхитане здоров'я й знайти нову творчу наснагу. Шлях до здоров'я, одначе, також веде через літературу. Хоч у нього роздвоєна душа письменника і політика, Винниченко, проте, знає, що його духовною сутністю є література. Попри те, що він готовий посвятитися для "справи", Винниченко добре розуміє, що життя без політики можливе, ба навіть бажане, а тим часом життя без літератури неможливе, що це свого роду "логічна абсурдність". І література стає засобом його самовідновлення. 21 січня 1925 року В.Винниченко занотовує таку думку:

> *Постанова:* "Не вважати, що я швець". Входити в гущу життя. Твердо стати на професію описувача людей і життя. З цією метою збирати мед з будяків і з троянд. Не гидувати ні великим, ні дрібним, ні прихильним, ні ворожим до мене. Підпорядкувати політика мистцеві. Вводити примат мистця — це сприятиме особистій радості й мудрості життя.

Як ми вже знаємо, у творчій насназі, в писанні таких творів як "Закон", "Пісня Ізраїля", "На той бік", "Намисто" та інших Винниченко знаходить духовне задоволення й переконується, що творчих сил у нього ще багато. Особливе місце в цьому пляні посідає його великий утопійний роман "Соняшна машина", на яку він покладав великі надії. Взагалі другий том "Щоденника" — це багатюще джерело до вивчення літературної історії творів Винниченка, написаних у першу половину 20-их

років. І це стосується насамперед до основного його твору за ці роки — роману "Соняшна машина". З щоденника читач довідається про довге, майже чотирирічне блукання "Соняшної машини" по світі в шуканні притулку-видавця. Це цікава, сповнена багатьма драматичними епізодами історія з невдалими спробами заручитися підтримкою то Ґеорґа Брандеса, то Ромена Ролляна, то німецького видавця Ґустава Кіпенгойєра, то видавця української книги в Ляйпціґу Якоба Оренштайна, то Громадського комітету в Празі на чолі з М. Шаповалом та багатьох інших. Всю цю історію несподівано завершує харківське кооперативне видавництво РУХ, а слідом за ним і ДВУ, які 1928 року нарешті видають великим тиражем "Соняшну машину".

* *
*

З особистого життя письменника за ці роки варто відзначити ще такі факти: повернувшись наприкінці вересня 1920 року з відомої вже нам невдалої поїздки до Москви і Харкова, В.Винниченко зупинився в Карлсбаді, Чехо-Словаччина. Склавши звіт про свою місію перед українською громадою (ЗГ УКП, Український громадський комітет на чолі з М. Шаповалом, середовище М. Грушевського), а також перед президентом Чехо-Словаччини Т. Масариком і міністром закордонних справ Е. Бенешом, які, в певній мірі, були теж інспіраторами тої його поїздки, — В. Винниченко вирішив переїхати до Німеччини. Для цього він звернувся з проханням особисто до президента Німеччини Еберта. Дозвіл прийшов швидко, бо вже 24 лютого 1921 року В. Винниченко з дружиною виїхав до Берліну. Тут, після довших пошуків мешкання, він оселився близько під Берліном у містечку Целлендорф, де прожив до липня 1923 року.

Невелика, але діяльна тоді українська берлінська громада обирає В. Винниченка на голову Комітету голодуючим в Україні. Цю ролю він ретельно виконував, пов'язавшись з багатьма діючими в Західньому світі українськими еміґраційними осередками: Прага, Відень, Нью-Йорк, Детройт, Чікаґо, Вінніпеґ тощо. Комітет організував і вислав чимало харчових пачок в Україну, в тому і молодим тоді письменникам, що опинилися в скруті: Г. Косинці, В. Підмогильному та іншим.

З берлінської української громади найближчими друзями, дорадниками, помічниками і побутовими партнерами були: відомий громадський і політичний діяч Буковини, колишній посол до австрійського парляменту, а пізніше — посол УНР в Швайцарії і Німеччині М. Василько (1868-1924); проф. Василь Сімович

(1880-1944), що був не тільки близьким другом, а й постійним мовним дорадником і помічником; Іван Мірний (1872-1937), відомий політичний діяч доби революції, член Української Центральної Ради, комісар Київщини за доби Директорії, та його дружина Зінаїда Мірна (1875-1950), відома діячка жіночого руху; проф. Роман Смаль-Стоцький (1893-1969), тоді ще номінальний посол УНР в Берліні; відомий культурний і видавничий діяч та філятеліст Євген Вировий; молоді малярі в Берліні — Микола Глущенко і Іван Бабій; адвокат Володимир Левицький (1885-1980), який скоро став Винниченковим найближчим уповноваженим для контактів з німецькими видавництвами і всіма европейськими театрами, де йшли п'єси В. Винниченка; київський адвокат Марко Віленський та інші. Крім дальших середовищ: празького (М. Шаповал, Н. Григоріїв, М. Ґалаґан, Д. Антонович), пшібрамської студентської групи на чолі з П. Красноносом, віденської групи (В. Левинський, Г. Паламар та інші), з якими Винниченко тримав постійний живий контакт, його частими гістьми були: О. Олесь, Ю. Тищенко, В. Левинський, М. Шаповал тощо.

У політичному житті Німеччини В. Винниченко не брав жадної участи. Він лише старанно нотував про ті чи інші події країни: окупація Рурської области французами, ті чи інші утиски Альянтів проти Німеччини, про спроби комуністичних заворушень там чи там. Не брав участи і в ширшому житті укр. еміґрації, не претендував репрезентувати її на ширшому міжнародному форумі. Цю ролю взяли на себе Закордонний комітет УПСР на чолі з М. Шаповалом та УСДРП на чолі з Ісааком Мазепою та Панасом Феденком. Делеґати цих партій, що часто брали участь у тодішніх міжнародних конґресах 2-го чи 2 1/2-го Інтернаціоналів у Берліні чи Гамбурзі, вважали за свій обов'язок кожночасно, повертаючись із конґресу, відвідувати В. Винниченка і звітувати перед ним про всі важливі події на конґресі та його ухвали. Ці звіти Винниченко старанно нотував і давав до них свої прецікаві коментарі.

Поза тим Винниченко тримав контакт з еміґраційними групами грузинів, росіян і з окремими представниками поляків та євреїв. Найактивніші ділові, а подекуди й побутово-інтимні контакти В. Винниченко мав з грузинською еміґрацією. З колишнім консулом незалежної Грузії в Німеччині Вассо Думбадзе в нього склалися дружні ділові контакти. З ініціятиви винахідливого в комерційних справах Думбадзе, з правною порадою М. Віленського і за згодою Винниченка було створено уділове товариство "Українфільм", яке мало випускати українські та

грузинські кінофільми. Як завжди, захоплений новою ідеєю, Винниченко почав писати на тему "Соняшної машини" сценарій. Він же намовив М. Грушевського написати, і Грушевський написав, історичний сценарій "Запорожці". Молода грузинська акторка і письменниця Єлена Ґоґоберідзе почала писати сценарій за романом знаного грузинського клясика. Сам В. Думбадзе також писав якийсь сценарій. З усіх цих веселих плянів нічого не вийшло. "Українфільм" не мав потрібної матеріяльної бази, яку так твердо обіцював Думбадзе. А коли він переїхав до США, то не стало в нього ні часу, ні охоти для цієї справи. Ідея "Українфільму" вмерла. Повстання в Грузії 1924 року В. Винниченко оцінив як необдуманий вибух емоцій, або як чиюсь провокацію, бо передбачив той трагічний кінець, яким це повстання кінчилося. Із ширших контактів з грузинською еміґрацією надалі залишилась лише родина сестер Ґоґоберідзе, яка ввійшла на довгі роки в дружні й інтимні стосунки з Винниченками, що продовжувались і в паризьку добу життя.

Мав В. Винниченко контакти й з російською групою літераторів-еміґрантів. Були це: А. Ремізов, А. Бєлий, І. Еренбурґ, Євг. Лундберґ, І. Бакал, О. Шрайдер, А. Кусіков та інші. Деякі з них купчились навколо недовговічного лівонародницького видавництва "Скифы", а деякі перейшли до співробітництва у зміновіхівському журналі "Накануне" (1922-1924). Щодо цієї ситуації, то щоденник зберіг такий цікавий епізод: Євген Лундберґ, здібний і освічений російський літератор (скінчив ще до революції Вищу школу соціяльних наук у Парижі, вчився в Женевському таІєнському університетах, разом з грузинською акторкою і початкуючою письменницею Єленою Ґоґоберідзе (пізніше його дружиною), був дуже близько вхожий до Винниченків. З появою зміновіхівського журналу "Накануне" він почав непомітно залицятися до нього. Це Винниченка насторожило. Коли ж з'ясувалася виразна його співпраця з "Накануне", Винниченко відразу порвав з ним стосунки. 31 травня 1922 року, Винниченко занотував у щоденник:

> Розрив з Є. Лундберґом за його участь у смєновєхівському "Накануне". Бажання Лундберґа виставити цей акт, як ідейний. Не вірю, вбачаю матеріяльну, службову зацікавленість. А коли й ідейність, то не можу бути в приятельських відносинах з людиною таких ідей.

І до виїзду Лундберґа в СРСР 1924 року, він не хотів мати з ним жадних контактів.

Одначе, тісні контакти В. Винниченко тримав з міцним ро-

сійським театральним світом у Берліні. Щоденник нотує часті зустрічі з відомим режисером російського драматичного театру в Берліні Іваном Шмідтом (Шмітом) та його дружиною, відомою акторкою Єленою Полевіцькою. Цей театр у своєму репертуарі мав Винниченкову драму "Чорна Пантера", що з великим успіхом виставлялась кілька років і в якій головну ролю Ріти безконкуренційно виконувала Єлена Полевіцька. З цією драмою акторка їздила, здається, 1926 року на ґастролі до СРСР, де тріюмфально виступала в усіх столичних і великих містах Радянського Союзу. Частими гістьми Винниченка були такі відомі російські актори, як Ґзовська, Гайдаров, А. Нелідов.

У липні 1923 року В. Винниченко купує хату в селі Рауен недалеко від Берліну. Допоміг йому тепер постійний приятель посол М. Василько, позичивши 100 мільйонів німецьких марок. З того часу Рауен стає центром відвідин, зустрічів і нарад багатьох українців. Подружжя Васильків, Сімовичів, Віленських, родина (сестри) Ґоґоберідзе, подружжя Діямандіді, Микола Глущенко та інші. А Микита Шаповал з дружиною, крім епізодичних відвідин, улітку 1924 року гостював цілих два місяці.

Наприкінці 1924 року Винниченко, як знаємо, серйозно почав думати про переїзд до Франції. Розпочавши заходи в справі візи до Франції, Винниченко одночасно здав на продаж свій хутір. На початку листопада 1924 р. хату в Рауені було продано, а в лютому 1925 року Винниченки виїхали до Парижу.

Отже, Винниченко в ці роки хоч уважно стежив за всіма подіями в світі, але особисто не втручався ні в світову політику, ні в політику тої країни (Німеччини), що дала йому азиль. Редаґуючи з М. Шаповалом "Нову Україну", головуючи в Комітеті допомоги голодуючим в Україні, організуючи й теоретично обґрунтовуючи в низці статтей Єдиний революційно-демократичний національний фронт, пишучи багато полемічних статтей, мистецьких творів, а серед них найтриваліші серед його спадщини — повість "На той бік" і роман "Соняшна машина", — В. Винниченко, як бачимо, одночасно жив складним, дуже неспокійним, а інколи химерним особистим життям. Воно в нього було виповнене товариськими чи конфліктними стосунками з найближчими друзями й химерними романічними пригодами з невеликим жіночим світом, що його тоді оточував.

* *
*

Закінчується другий том "Щоденника" 1925 роком. Знаменний цей рік тим, що В. Винниченко, як знаємо, здійснює свою

мрію про "втечу до сонця" й остаточно оселюється в Парижі. Крім того, як ми також знаємо, в цьому році кінчилася його тісніша співпраця з середовищем Микити Шаповала. І третя важлива подія — в цьому році почалися його нові контакти з радянськими чинниками.

1925 рік — це вершок доби "Нової економічної політики" в СРСР та один з перших років українізації. Рівночасно уряд УРСР шукає зв'язків з провідними українськими еміґраційними діячами та намагається переконати їх повернутися на батьківщину. На превеликий подив Винниченка радянські представники на Заході виявили зацікавлення і в його поверненні, та, зокрема, у виданні "Соняшної машини". Що це може означати: Винниченка, оголошеного порівняно недавно "ворогом народу", хочуть повернути назад в Україну? Як це можливо? Попри первісний скептицизм щодо українізації, попри кількарічне переконання, що радянська влада в Україні не українська, а непо-чекістська, Винниченко пробує прийти до обережного висновку, що щось сутнє мусіло там змінитися. Інакше не шукали б контакту з ним, людиною "поза законом".

Справа, звичайно, була набагато складніша, ніж собі уявляв тоді, одірваний від України і далеко недостатньо поінформований про тамтешню політичну ситуацію Винниченко. Але, як видно з щоденних нотаток, його контакти почалися з "Соняшної машини". Його давній друг і однодумець Юрій Тищенко, передав копію роману "Соняшна машина" для ознайомлення представникові ДВУ при українському посольстві в Празі, якомусь Дехтярьову. Той передав її послові Антонові Приходьку, колишньому членові Центральної Ради, членові УПСР, що з групою боротьбістів 1920 року перейшов до КП/б/У. Приходько, прочитавши роман, відразу переслав його до Харкова можливо, навіть, з позитивною рекомендацією. Одночасно він написав Винниченкові листа, висуваючи ідею примирення і повернення. Це і був початок Винниченкових контактів з Радянською Україною в другій половині 20-их років.

Розчарувавшись у можливостях ширшої акції Революційно-демократичного союзу, розійшовшись з М. Шаповалом та його групою, Винниченко 11 березня 1925 року записує до щоденника такі свої думки:

> З другого боку все більш і більш обсідають думки про спробу співробітництва з большевиками. Також є багато проти. Треба буде виступити проти самого себе. Правда багато з тих позицій, що я займав у 1920 році,

визнані большевиками. Маю сатисфакцію. Але головніші все ж таки відкидаються.

Такі початкові роздуми й хитання. Проте, численні інші записи цього часу свідчать, що Винниченко поза всім іншим мав велику дозу недовір'я, і принципових застережень у цих контактах. У спробах радянських представників нав'язати з ним тісніші переговори він бачив лише намір внести заколот в еміґрацію. "Їм важливо мене здискредитувати і тим трохи розбити еміґрацію", — писав він 8. VI 1925. Характеристичне для Винниченка того часу ще й таке: як тільки А. Приходько почав з ним листування, то Винниченко відразу накреслив собі плян дії. 25 лютого 1925 року він його занотував у щоденник.

> Мій плян: спровокувати на переговори, на виставлення ними умов (по можливості в документах), заявити про свої позиції. Розуміється, ні до якої згоди прийти у нас не може, в це може вірити наївний Олександер [Бадан]. Але скористатися з можливости викрити їх — треба. З огляду на чергове завдання опанувати селом вони можуть вступити в серйозні балачки зі мною, маючи намір, розуміється, використати мене для себе та й більш нічого, не думаючи ні про які поступки.

Як цей плян позначився на його тактиці й стратегії в дальших переговорах, побачимо в наступних записниках.

Не зважаючи на всі життєві пертурбації, труднощі, невдачі, хвороби і конфлікти з друзями, В. Винниченко завжди умів зберегти оптимістичний життєвий тонус. Так в останній день записів, 31 грудня 1925 року, він занотував:

> Зустріч Нового Року вдвох з Кохою. Шампанське за традицією, але мир, тиша на душі. Спокійний оптимізм, любов до життя, смакування кожної миті з нього.

Починався для Винниченка новий етап життя і творчої діяльности.

Олександер Мотиль *Григорій Костюк*

ЗАПИСНИК ч. X

(26 січня 1921 — 30 грудня 1921)

26 січня

Туман, дощик. "РД"[1] — 2 г. Лист від Бадана.[2] Лист від Левинського[3] (книжка Гільфердінґа).[4] С. — 6 1/2.

27 січня

Мінливо. Лист від Сірого.[5] Писання "РД" — 2 1/2. Концерт. Kurhaus.[6] Флірт очима. С. — 5.

28 січня

Хмарно. "РД" — 2. Приїзд есерів. По обіді праці не було. С. — 8.

29 січня

Хмарно. Туман. "РД" — 1 1/2. С. — 5.

30 січня

Ясно. "РД" —. С. — 8.

31 січня

Туман, сонце. "РД" — 2. (*зміна* мусить бути). С. — 8.

1 лютого

Н — Хмарно. Туман. Приїзд Віленського.[7] Умова про фільм "Пісня Ізраїля".[8] Страшенний біль голови вночі. С. — 5.

2 лютого

Туман, мряка, "РД" — 2. С. — 8.

3 лютого

Хмарно, туман, з проблисками сонця. "Сподівання руської контрреволюції"[9] — 3. Головний біль. Tanzabend.[10] С. — 6.

4 лютого

Туман. Хмарно. "РД" — 2. 1) Ванна. С. — 9.

5 лютого

Туман. Хмарно. "РД" — 1. 2) Ванна. Стаття з приводу есерів — 3. С. — 7.

6 лютого

Туман. Хмарно. "РД" — 2. Концерт. Обдумування "Пісні Ізраїля." С. — 3.

7 лютого

Туман, хмарно. "Пісня Ізраїля" — 4. Ванна. С. — 8.

8 лютого

Туман, хмарно, вогко. Шукання помешкання, переговори з приводу вілли Wildpark. "Пісня Ізраїля" — 4. С. — 7.

9 лютого

Хмарно, туман. "Пісня Ізраїля" — 6. Вштрикнення. Ванна. С. — 8.

10 лютого

Сонце. Хмарно. "Пісня Ізраїля" — 6. Ванна. С. — 7.

11 лютого

Ясно. Сонце. "Пісня Ізраїля" — 8. Закінчення. Невдоволення. С. — 8.

12 лютого

Хмарно, туман. "Політичне шулерство".[11] Кіно "А. Болейн".[12] С. — 8.

13 лютого

Сонце. Ясно. Хмарно. ”З приводу арешту членів ЦК УПСР”[13] ”Істинно-руська партія”[14] — 6. Телеграма про візу до Німеччини.

14 лютого

Хмарно. Туман. ”Завдання сучасного моменту”[15] — 3. 9 симфоній. С. — 6.

15 лютого

Хмарно, туман, мокрий сніг. Писання листів. С. — 8.

16 лютого

Хмарно, туман, дощ. ”Переодягнені хуторяни”[16] — 3. Звістка про виступ Ю. Мазуренка.[17] Телеграма про візу. С. — 6.

17 лютого

Мінливо. ”Переодягнені хуторяни” — 2. С. — 7 1/2.

18 лютого

Хмарно. Звістка про виступ Ю. Мазуренка неправдива. Семен Петрович,[18] а не Юрій. С. — 7.

19 лютого

Хмарно. Сонце. З України прийшли вісті з кур'єром. Дозвіл до Германії. ”Маленький приклад”[19] — 1. С. — 7.

20 лютого

Сонце. ”РД” — 3. Прохід з Кохою.[20] ”РД” — 2. С. — 6.

21 лютого

Сонце. ”РД” — 2. Приїзд Шаповала[21] і Краковецького[22] (від Гілєрсона).[23] Загальні розмови. С. — 7.

22 лютого

Сонце. Розмова з Краковецьким. Пропозиція співробітництва в Галичині. Відмова. Розмова з Шаповалом, Баданом. С. (верональ).[24] С. — 8.

23 лютого

Сонце. Складання речей. С. — 8.

24 лютого

Сонце. Виїзд з Карлсбаду. Приїзд до Берліну. Hospiz im Zentrum.[25] С. — 8.

25 лютого

Сонце. Біганини по конторах помешкань. С. — 8.

26 лютого

Сонце. Візита Віленського. Розмова про фільм.

27 лютого

Хмарно. Холодно. Подорож до Wannsee[26]. "Danton".[27] Розмова про фільм. С. — 7.

28 лютого

Хмарно. Холодно. Побачення з Супруном.[28] Гостра розмова з Шпехтом[29] з приводу фільму "Чорної Пантери"[30] в "Русофільмі".[31] С. — 6.

1 березня

Хмарно. Помешкання в Potsdam.[32] Дідуганчик. Листи до Шаповала, Групи і Бадана. Події в Росії. Повстання в Москві, Петербурзі, на Україні. С. — 8.

2 березня

Сонце. Хмарно, дощик. Подорож до Fürstenwalde.[33] Нахабство хазяїна помешкання. Розмова з Schotler'ом з приводу фільму "Чорної Пантери" і "Русофільма". Вар'єте з Біленським. 1) Humogsolan.[34] С. — 7.

3 березня

Сонце, мінливо. Подорож до Zehlendorf[35] і Wannsee за помешканням. Підтвердження подій у Москві та Петербурзі. С. — 8.

4 березня

Сонце, мінливо, дощ. Підтвердження падіння Грузії. Ультиматум Антанти Німеччині. Наймання помешкання в Zehlendorf'i. Розрухи в Росії. С. — 7.

5 березня

Хмарно. Мінливо. Дощ. Шукання готелю в Zehlendorf'i. Умова з Віленським. Театр. Листи від товаришів. С. — 6.

6 березня

Хмарно. Переїзд до Zehlendorf'y. Закапелок у Lindenpark Hotel. Ліс. Schlachtensee.[36] Кіно. Підтвердження подій у Росії. С. — 8.

7 березня

Хмарно. Холодно. Сніг. Сонце. Переїзд до Zehlendorf-West. Чутки про втечу Совєтського Правительства до Нижнього Новгороду, про вільну торгівлю. — Інцидент з вечерею в пансіоні. Гомін, стукіт. Телеграма від Паламаря.[37] С. — 6.

8 березня

Сонце. Холодно. Gerichtsamt.[38] Серйозність ситуації в Росії. [Незрозумілі слова.] Бій Кронштадту[39] з Петербурґом. Окупація Німеччини Антантою. С. — 8.

9 березня

Хмарно, холодно. Стаття до "Нової доби"[40] — 2. Лист від консуляту. Дозвіл Австрії. Телеграма від Грегора [Паламаря] про приїзд. Бомбардування Кронштадту. С. — 8.

10 березня

Хмарно. Холодно. Сонце. *"Українська контрреволюція"*[41] — 2. Окупація Німеччини. Бої Кронштадту з Петербурґом. — Прохід у лісі. Як світить сонце в наше помешкання. С. — 8.

11 березня

Сонце. Приїзд Паламаря. *Звістка про відречення ЦК УКП*[42] *від Закордонної Групи.*[43] Логічна абсурдність і неможливість цього. Різні комбінації з цього приводу. С. — 7.

12 березня

Сонце. "Українська контрреволюція". Підтвердження вістки про відречення ЦК УКП від Закордонної Групи. Обговорення з Паламарем ситуації. Контракт на помешкання. Різні пляни вночі. С. — 5.

13 березня

Сонце. Бої між Кронштадтом і Петербурґом. — Три виходи з ситуації в УКП. Нахил до залишення політичної діяльности. — Прохід у лісі з Кохою і обмірковування виходів. Побачення з Паламарем. Постанова ліквідуватися. Лист від Шаповала з приводу підготовки повстання. С. — 7 1/2.

14 березня

Сонце. Перехід совєтських військ до Кронштадту і повстанців. Взаємний ультиматум Петербурґу і Кронштадту. — Кабаре Scala. Прощання з Паламарем. С. — 6.

15 березня

Сонце. Переїзд до свого помешкання. — Поширення повстання в Росії. Віленський знайшов капіталіста для "Пісні Ізраїля". С. — 8.

16 березня

Сонце. Прохід у ліс. Листи від Ю. М.,[44] перекладачки "Брехні". С. — 8.

17 березня

Сонце. Прохід у лісі. Втома. Відчування хвороби. 1. *Санатоґен.*[45]

18 березня

Сонце. "РД" — 2. *Падіння Кронштадту.* Візита Віленського і Смаль-Стоцького.[46] Думки вночі. С. — 4.

19 березня

Хмарно. *Сонце.* Лист до Сербиненка[47] відносно грошей. *Остання стаття до "Нової доби".* С. — 9.

20 березня

Сонце. Хмарно. Дощ. С. — 8.

21 березня

Сонце. Хмарно. "РД" — 4. Розмова з Шпехтом. Одібрання повновласти. — Пашпорти. "Нова доба" через два тижні. С. — 8.

22 березня

Сонце. Вітер. 1. "РД" — 2. Мельдування в поліції. — Лист від М. Шаповала: не закривати "Нову добу"; звістки з України, — "жовто-блакитний соціяліст." Листи у Відень та до Шаповала. С. — 8.

23 березня

Хмарно. Прояснення. "РД" — 4. Запрошення студ[ентського] журн[алу] дати статтю. — Продовження вісток про повстання на Україні. — Генеральний страйк комуністичних робітників у середній Германії.

24 березня

Сонце. Хмарно. Вітер. "РД" — 2. Лист від Левинського про ліквідацію Закордонної Групи УКП. Відповідь. Путч у Гамбурзі. Дрездені, Ляйнці. "РД" — 1. Біль голови. С. — 7.

25 березня

Сонце. Вітер. Лист від Шаповала. Благання не закривати "Нову добу". "РД" — 2. Б. С. — 7.

26 березня

Сонце. "РД" — 5. Комуністичний "путч" тягнеться. — Візита Ґзовської, Гайдарова, Нелідова,[48] Віленського. Необхідність поширити сценарій. С. — 8.

27 березня

Хмарно. Сонце. Вітер. "РД" — 3. Лист від Шаповала. Вісті з України. Повстання готується на кінець травня. — Павленко[49] проти Петлюри. — Терор на Україні. Грушевський і К° [50] проти повстання. Візита Антоновича.[51] Пропозиція повстання. С. — 7.

28 березня

Хмарно, сонце, вітер. 10 літ шлюбу. ”РД” — 4. Візита Сімовича.[52] Комуністичний виступ у середній Германії. С. — 8.

29 березня

Сонце. Хмарно. Вітер. Ліквідація комуністичного виступу. Обмірковування повстання на Україні. С. — 8.

30 березня

Хмарно. Сонце. Хмарно. Вітер. ”РД” — 5. Лист від Левинського. Знесилля Закордонної Групи. Резолюція дятлівців[53] про Закордонну Групу. — Черемісов не приїхав. ”Reigen”[54] з Антоновичем. С. — 6.

31 березня

Сонце. Хмарно. Вітер. Лист від Шаповала. ”Воля России”[55] С. — 8.

1 квітня

Хмарно. Сонце. ”РД” — 4. Одержання 20 000 марок від Барановського.[56] Розмова з Барановським і Мартосом.[57] Скандал з королем Карлом.[58] С. — 7.

2 квітня

Туман. Хмарно. ”РД” — 4. Обіцянка не чи[59] на два тижні. С. — 8.

3 квітня

Хмарно. *”РД” — 4. Кінець.* Візита Марґоліна[60] і Віленського. С. — 7.

4 квітня

Сонце. Дощ. Читання ”РД” з Кохою. Прогулянка в лісі; дощ. Листи від Левинського, Сімовича.

5 квітня

Хмарно. Обробка ”РД” — 6. Ванна. Приїзд Олеся.[61] С. — 7.

6 квітня

Хмарно. Побачення з Олесем. В міністерстві закордонних справ з приводу паса. Листи до Левинського, "М.Ж." Обробка "Закону".[62] С. — 6.

7 квітня

Сонце. Читання "Закону" ("РД"). Верональ. С. — 6.

8 квітня

Хмарно. Холод. Візита Даниль., Віленського, Муромцева. С. — 7.

9 квітня

Сонце. *Вітер.* Обробка "Закону" — 4. Візита Олеся і Красковського.[63] Побачення з Супруном. С. — 6.

10 квітня

Сонце. Вітер. Обробка "Закону" — 4. Лист від Паламаря. Ровери. С. — 7 1/2.

11 квітня

Сонце. Обробка "Закону" — 4. С. — 7.

12 квітня

Сонце. Обробка "Закону" — 2. Візита Ґзовської, Гайдарова і К⁰. "Мітинґ". "Офелія" та ін. С. — 6 1/2.

13 квітня

Сонце. В австрійському посольстві. Візи знову нема. У лісі. С. — 8.

14 квітня

Хмарно. Холод. Вітер. Обробка "Закону" — Карти в Антоновича. Вистава "Чорної Пантери". С. — 6.

15 квітня

Хмарно. Сонце. Обробка "Закону".

16 квітня

Хмарно. Сонце. Кінець обробки "Закону". С. — 8.

17 квітня

Хмарно. Сонце. Візита Віленського і Смаль-Стоцького. Інформації з України. Есери за викор[истання] ім[ени] Петл[юри]. С. — 7.

18 квітня

Хмарно. *Сніг.* Холодно. *Гріх проти Юм.Ж.* Розмова з Кохою про залишення літератури. *Минуло.* С. — 8.

19 квітня

Холодно. Хмарно. Каяття за гріх проти Юм. Ж. Листи до Шаповала, Дік., Чикаленка,[64] Бадана, Левинського. С. — 7.

20 квітня

Хмарно. Сонце. Холод. *Гріх проти Юм. Ж.* = ("дєтка чортяка"); хвилювання з приводу шуму, лайка. *Все минає.*

21 квітня

Хмарно. Холодно. Сонце. *Читання "Закону". Несподіваний успіх.* Лист від Шаповала, — необхідність активізму. С. — 6.

22 квітня

Хмарно. Холод. Візита Красковського. Його пропозиція разом узяти участь у "виставі п'єси". С. — 8.

23 квітня

Хмарно. Дощ. Візита Мазепи[65] і Феденка[66]. Натяки про об'єднання. Одержання візи до Австрії. С. — 8.

24 квітня

Хмарно. Сонце. Холод. С. — 8.

25 квітня

Хмарно. Холод. *Ревматичний біль.* Візита Красковського, його шукання грошей. Лист від Чикаленка з каяттям про "смітник". С. — 8.

26 квітня

Сонце. С. — 8.

27 квітня

Вітер. Сонце. Віза на в'їзд до Австрії і Праги. Лист від Шаповала з закликом приїхати на нараду. С. — 8.

28 квітня

Сонце. Вітер. Гураґан. Візита Віленського. Ґзовська і Гайдаров ідуть в "УФУ".[67] С. — 7.

29 квітня

Сонце. Вітер. У лісі на ровері. Германія перед окупацією Францією. С. — 6.

30 квітня

Сонце. Хмарно. *Виїзд до Праги.* Розмова з Шаповалом. Вечір з [нерозбірливо]. Пропозиція вечері з Масариком.[68] Можливість допомоги на Студію[69] від Масарика. С. — 5.

1 травня

Сонце. Свято 1 мая. Лівиця на Вацлавськім намєстю.[70] У професора Неєдли.[71] У Шаповала. Стомлююча балакливість. (Верональ). С. — 6.

2 травня

Хмарно. Дощ. Обговорення з Шаповалом програми і тактики виступу. Цілковите порозуміння. — На "Проданій нареченій",[72] — товста примадонна. Лист до Кохи. (Верональ). С. — 7.

3 травня

Сонце. Хмарно. Лист до Кохи. Розмова з Шаповалом. На "У царских врат".[73] С. — 8.

4 травня

Холод. Хмарно. Розмови. *Аґрарниця.*[74] На "На днє".[75] Призначення побачення. С. — 5.

5 травня

Холод. Хмарно. Дощ. Розмова з Шаповалом. Вечір з Аґрарницею. С. — 5.

6 травня

Хмарно. Холод. Побачення з Бенешом.[76] На обіді з Аґрарницею. Розмова з Шаповалом, Яр[оміром].[77] С. — 5.

7 травня

Сонце. Виїзд до Відня. Відень. Тяжке враження від Левинського і Сірого. Сумніви в успіху заходів. С. — 6 1/2.

8 травня

Сонце. Нарада Групи. Продовження існування. Консолідація. С. — 7, (верональ)

9 травня

Сонце. Засідання Групи. Постанова про бльок і продовження "Нової Доби". Обід у Сірого. Побачення з Макаренком і Швецем.[78] С. — 7.

10 травня

Сонце. Засідання "Дзвона".[79] Постанова про Художню Студію. [80] Побачення з Вассою. — Конференція з Старосольським[81] і Мухою[82]. С. — 3.

11 травня

Дощ. Виїзд з Відня. Приїзд до Праги. Побачення з Шаповалом, Кривецьким.[83] Побачення з Аґрарницею у неї. С. — 7.

12 травня

Хмарно. Нарада з Шаповалом і Григорієвим[84] в"О[нерозбірливо]." Побачення з Ґірсою.[85] Непорозуміння з Аґрарницею. С. — 5.

13 травня

Хмарно. Холод. Візита до Бенеша і Ґірси. Розрив з Аґрарницею. Візита до Харвата.[86] Непорозуміння з пасом і візою. С. — 5.

14 травня

Сонце. Виїзд з Праги. Розмова з болгарином, японцем. Приїзд додому. С. — 4.

15 травня

Сонце. Прогулянка в лісі на роверах. Візита Віленського і Нелідова. С. — 8.

16 травня

Сонце. Прогулянка в лісі. С. — 8.

17 травня

Сонце. Побачення з адвокатом у справі позички грошей на фільм. Візита Ґзовської, Гайдарова. Знайомство з Садівн. і Відом. С. — 8.

18 травня

Хмарно. *Лист до Аґрарниці*. Буря. Візита Віленського. Виявлення чудного ставлення художників. Дві сторони, — підприємці і робітники. С. — 8.

19 травня

Сонце. Листи до Шаповала і Паламаря. С. — 8.

20 травня

Дощ. Розмова з Ґзовською, Гайдаровим і Нелідовим. Листи до Нечаса і Бенеша в справі Студії. С. — 8.

21 травня

Хмарно. Сонце. В лісі на сосновому гіллі. Побачення з Супруном. Два кандидати. *Обіцянка на 2 тижні*. С. — 8.

22 травня

Хмарно. Сонце. Візита Смаль-Стоцького. С. — 8.

23 травня

Сонце. *Листи до Сербиненка і Шаповала*. Візита Супруна. Чутки про війну Совєтської Росії з Польщею. Відмова помочі Супруна. Непевність художників. С. — 8.

24 травня

Сонце. Прогулянка в ліс. Лист від Бадана. Візита Василька.[87] Можливість польсько-російської війни. Сподівання Тарнувської компанії.[88] Непевна відповідь Василька до Студії. С. — 8.

25 травня

Сонце. Праця в лісі. Велика прогулянка на роверах з Кохою до Wannsee. — Розклад господарства Росії. Лист до Сірого. С. — 8.

26 травня

Сонце. *Вітер.* Наміри дати у приватну оренду підприємства в Росії. Лист від Ґалаґана.[89] Бажання взяти участь в обговоренні плятформи РСС.[90]

27 травня

Сонце. "Закон", обробка — 2. Листи від Шаповала і Ґалаґана. Прогулянка в ліс на ровері. Французьке читання. Буря. С. — 8.

28 травня

Сонце. Поправки "Die Lüge".[91] Листи до Ґалаґана і Паламаря. *Обіцянка на 5 днів.* С. — 8.

29 травня

Хмарно. Сонце. Обробка "Закону" IV дії — 3. Люна Парк. Зустріч із Стокозом[92] і Марґоліними. С. — 7.

30 травня

Хмарно. Обробка "Закону" IV дії — 4. Кінець. Ліс. Понад Grunewaldsee.[93] Шлезьке питання.[94] Лист від Нечаса в справі Студії. С. — 8.

31 травня

Сонце. Обробка перекладу "Закону" — 4. Корчі коміс[арської] влади. *Обіцянка на 5 днів.* С. — 8.

1 червня

Сонце (мряка). Ліс. Подорож до Ляйпціґу. Розмова з Шпехтом. С. — 6.

2 червня

Дощ. Сонце. Ляйпціґ. Генеральна репетиція "Lüge". Погана гра, певний неуспіх. С. — 7.

3 червня

Хмарно. Коректурна репетиція. Приїзд Кохи. Обід з директором і огляд Ляйпціґу. Вистава "Die Lüge". Успіх. Вечеря з артистами. С. — 5.

4 червня

Сонце. Поворот додому. Листи від Антоновича і Левинського. С. — 7 1/2.

5 червня

Сонце. Хмарно. Листи до Шаповала, Сірого, Антоновича, Калиновича.[95] Читання французьке, німецьке. С. — 8.

6 червня

Сонце. Вітер. Холод. Побачення з адвокатом Кельбер[ином][96] у справі позички грошей на фільм. — Побачення з Нелідовим. С. — 8.

7 червня

Сонце. Лист до Нелідова в справі розриву з Студією. С. — 8.

8 червня

Хмарно. Сонце. *Різка зміна погоди.* Ліс. Розмова з Гайдаровим з приводу листа. Візита Віленського. Лист від Паламаря в справі акції. С. — 8.

9 червня

Хмарно. Дощ. Коректура "Чорної Пантери" (німецьке видання). Візита Сто... [нечітко записано]. Левицький,[97] Лепкий.[98] С. — 7.

10 червня

Хмарно. Холод. Дощ. Коректура "Чорної Пантери". Поїздка

до Сімовича. Листи від Василька, Сербиненка, Левинського. Пог. С. — 8.

11 червня

Хмарно. Холод. Листи до Паламаря, [Андрія] Жука,[99] Левинського, Василька. *Обіцянка на 5 днів.* Пог. Візита Ґзовської, Гайдарова, Нелідова. С. — 7.

12 червня

Сонце. Холод. Візита Скорописа.[100] С. — 7

13 червня

Хмарно. Холод. Листи до Нечаса, Супруна. *Біль голови і щелепи.* Обдумування нового роману. С. — 8.

14 червня

Хмарно. Холодно. Біль голови. С. — 8.

15 червня

Сонце. Хмарно. Сонце. Обдумування в полі роману — 2. Візита до Віленського, Лундберґа[101] і Шрайдера.[102] *Великий біль голови і щелепи.* С. — 7.

16 червня

Сонце. *Біль щелепи і голови.* 1) Бджоли. Договір з приводу "Чорної Пантери". С. — 6.

17 червня

Юм. Ж. Хмарно. Сонце. Хмарно. Біль. С. — 7.

18 червня

Хмарно. — Сонце. — Хмарно. Біль щелепи. Рентґенівське фотографування. Телеграма від Сірого про гроші. 1. Санатоґен. Розрізування абсцеса. Лист до Сірого в справі позички. С. — 7.

19 червня

Хмарно. Холод. Дощ. Лист від Василька в справі позички. — Білет у бібліотеку. Візита Віленського і Глущенка.[103] С. — 6.

20 червня

Хмарно. Холод. Лист від Сірого в справі позички і ”Дзвона”. Песимизм його. С. — 6.

21 червня

Хмарно. Сонце. Холод. Лист від Бадана. — Бібліотека. С. — 7.

22 червня

Хмарно. Холод. Комісарська влада готується до евакуації з України. *Лист до Аґрарниці.* Лист від Антоновича. С. — 8.

23 червня

Хмарно. Холод. Ревматичний біль голови.

24 червня

Хмарно. Холод. Бджоли. Бібліотека. С. — 7.

25 червня

Хмарно. Холод. Бібліотека. Телеграма Сірому. Бджоли. Б. С. — 8.

26 червня

Сонце. Листи від Сірого і Сербиненка. Лист до Сірого в справі позички та евентуальної ліквідації ”Дзвона”. Візита компанії Віленського і Лундберґа. С. — 6.

27 червня

Сонце. Мрячно. Повернення листа від Аґрарниці. Шукання помешкання. Невдале одержання книг з бібліотеки. Війна Греції з Совєтською Росією. С. — 8.

28 червня

Хмарно. Холод. *Листи до Аґрарниці,* Левинського (з рецензіями), Паламаря (картка), Нечаса (картка). Голод у Росії. Чутки про коаліційний уряд. Обдумування роману. Телеграма від Сірого. С. — 7.

29 червня

Хмарно. Холод. Обдумування "Соняшної машини".[104] Лист від Шаповала, підтвердження заяви ЦК УКП про мене. С. — 8.

30 червня

Хмарно. Холод. Ґюйо.[105] "СМ" [Соняшна машина] — 2. Лист до Шаповала. Тютюнник [106] — фаворит поляків. Готування на осінь повстання. Постанова: *через 4 — 5 років міл. на Україні.*

1 липня

Хмарно. Холод. Лист від Сірого в справі позички. Розмова з Віленським з приводу листа Сірого. *Самокритика.* Шукання вілли. Катастрофічний стан у Росії. С. — 8.

2 липня

Хмарно. Холод. Обдумування в лісі — 3. Візита Віленського і Муромцева. Виступ німецької делеґації проти Клари Цеткін[107] та Леві[108] в 3 Інтернаціоналі.[109] Картка від Шаповала. С. — 7.

3 липня

Хмарно. Прогулянка в ліс з К° Лундберґа і Віленського. С. — 7.

4 липня

Хмарно. Сонце. Дощ. Лист до Сірого в справі позички і про непорозуміння. Замахи і змови комуністів у Константинополі, Беоґраді, Швеції. С. — 8.

5 липня

Сонце. Ліс. Ґюйо. Обдумування "СМ" — 3. Лист від Шаповала (повстання на Україні. Єд[ина] соц[іялістична] партія). С. — 7.

6 липня

Хмарно. Холод. Ґюйо — 3. Бокс: Франція — Америка. Джемпсен і Карпантьє. Траур Франції з приводу поразки Карпантьє. Холера на Україні. С. — 8.

7 липня

Хмарно. Холод. Листи до Шаповала і Антоновича (картка). Голод у Росії. Лист від Лапчинського[110] (ЦК УКП) в справі доручення до комуністів Европи. С. — 8.

8 липня

Сонце. Обдумування в лісі "СМ". С. — 7.

9 липня

Сонце. Ліс. Ґюйо. "Вперед"[111] з "Одвертим листом". С. — 6.

10 липня

Сонце. Ліс. Прогулянка на Wannsee. Кошеня. С. — 5.

11 липня

Сонце. Лист від Сірого про позику через 10-14 днів. Лист до Кіпенгойєра.[112] С. — 6.

12 липня

Сонце. Ліс. Холера в Росії і на Україні. С. — 7.

13 липня

Сонце. Обдумування "СМ". Роман очима в Untergrundbahn.[113] Український текст "Закону". Лист від Ґалаґана. (Верональ), С. — 7.

14 липня

Сонце. Фотографування. Голод в Росії. 20 мільйонів населення [нерозбірливе слово] С. — 8.

15 липня

Сонце. Ліс. "СМ" (обдумування) — 2. Зустріч з Макаренком у місті. Роман очима в кафе Vaterland[114] (чорн.) С. — 5.

16 липня

Сонце. В санаторії, гіпноза. Лист до Шаповала. Компанія Лундберґа.[115] Вчення на вельосипеді. С. — 5.

17 липня

Сонце. Ліс. Обдумування "СМ". Невдале шукання вілли. С. — 8.

18 липня

Сонце. В лісі "СМ" — 3. Лист від Сірого, обіцянка позички. "Наша правда",[116] стаття про Рев[олюційно]-Соц[іялістичний] Союз. С. — 6 1/2.

19 липня

Сонце. В лісі "СМ", Ґюйо. Візита Муромцева. Голод у Росії.

20 липня

Сонце. Хмарно. В лісі Ґюйо і "СМ". 1 год. Б. С. — 7.

21 липня

Хмарно. Голод у Росії, на Україні. Відозва Тихона і Ґорького.[117] Театр. Константін. С. — 7.

22 липня

Хмарно. Вітер. Листи від Шаповала, Сірого. Листи до Шаповала, Сірого. С. — 6.

23 липня

Хмарно. Інцидент з Шпехтом і перекладачкою "Закону". С. — 8.

24 липня

Хмарно. Посилка матеріялів до ЦК УКП. С. — 8.

25 липня

Хмарно. Лист від Бадана. С. — 4.

26 липня

Сонце. Обдумування в лісі "СМ" — 3. Голод. Намір написати відозву до громадянства Европи та Америки. Кохин день народження. С. — 5.

27 липня

Сонце. Дощ. Обдумування "СМ" — 4. С. — 8.

28 липня

Хмарно. Дощ. Лист Річицького[118] і заява ЦК УКП. Відповідь на них. Візита Віленського і Смаль-Стоцького. С. — 8.

29 липня

Сонце. "Дихання Москви"[119] — заява Закордонної Групи УКП. — Одіслання фотографії Кіпенгойєру. Лист від Шаповала. С. — 8.

30 липня

Сонце. Стаття Левіні "Етика".[120] Уваги на неї. Відсилка. Сумнів у розмірах голоду. Спекуляція руських комуністів. С. — 7.

31 липня

Сонце. Листи до Левинського, Шаповала, Паламаря. Візита Лундберґа і К⁰. Підозріння в ревності Шрайдера. Інцидент з перекладачкою. С. — 6.

1 серпня

Сонце. Обдумування в лісі "СМ" — 3. Заява Шпехта. На роверах до Віленських. Візита студентів у справі допомоги. С. — 8.

2 серпня

Сонце. Ліс. Ґюйо. С. — 8.

3 серпня

Сонце. Спека 35^0. Ліс. У "Скифів".[121] Буря. Гра очима з ЄД.[122] С. — 7.

4 серпня

Сонце. Обдумування "СМ" — 3. Візита до Лепкого. Сутичка з Стоцьким. С. — 6.

5 серпня

Сонце. Ліс. Обдумування — 3. Побачення з Ладиж[ніко-

вим][123] з приводу "Закону" і видання перекладених творів. С. — 7.

6 серпня

Хмарно. Ліс. Л. Толстой.[124] "В чем моя вера". Візита Лундберґа, Думбадзе,[125] ЄД та інших. С. — 6.

7 серпня

Сонце. Хмарно. Вітер. Чутки про виїзд Грушевського і К⁰ на Україну. С. — 8.

8 серпня

Хмарно. Сонце. Дощ. Заснування Комітету допомоги українським студентам. С. — 8.

9 серпня

Хмарно. Дощ. Лист від Левинського. Лист до Левинського. Лист від Ґалаґана. С. — 6 1/2.

10 серпня

Сонце. В лісі "СМ", Л. Толстой, Кавтський.[126] Кому Обершлезію:[127] Польщі чи Німеччині? — Брехня Совєтського Правительства про голод. С. — 7.

11 серпня

Сонце. Приїзд Сірого. Засідання "Комітету допомоги українським студентам". Чутки про здачу влади. С. — 7.

12 серпня

Сонце. Хмарно. Гроші по чеку Стоцького. Викуп годинників. Побачення з Віленським. "Червоні чоботи" на льоду. С. — 7.

13 серпня

Хмарно. Сірий. Шлезьке питання. — "Беспризорность Ґорького".[128] Б. С. — 8.

14 серпня

Хмарно. Виїзд Сірого. Візита Лундберґа, ЄД, Віленського. С. — 8.

15 серпня

Холод. Сонце. Хмарно. Побачення з Марґоліною в справі фільму. С. — 8.

16 серпня

Хмарно. Сонце. Хмарно. Лист від Шаповала. Кандидатура на президента Української Республіки.

17 серпня

Сонце. Хмарно. Візита Віленських. С. — 6.

18 серпня

Сонце. Візита Василька. С. — 8.

19 серпня

Сонце. Лист від Антоновича в справі коаліції. Візита Бочковського.[129] С. — 7.

20 серпня

Сонце. Ліс. Кавтський "Terrorism",[130] Л. Толстой "В чем моя вера". Листи до Антоновича, Шаповала, Бриндзана.[131] В "Тихому Омуті" з Лундберґом і Єленою Давидівною. С. — 2.

21 серпня

Сонце. Вітер. Роман Кохи на купанні. С. — 8.

22 серпня

Сонце. Вітер. Лист від Шпехта в справі наклепу. С. — 7.

23 серпня

Сонце. Вітер. Ліс "СМ" — 2. Купання в Krumme Lanke.[132] На Wannsee сам. Лист від Нечаса. С. — 8.

24 серпня

Сонце. Вітер. Ліс. Л. Толстой — 3. З Кохою на Wannsee. В ресторані Thomas Hütte. С. — 7 1/2.

25 серпня

Сонце. В банках у справі Комітету допомоги студентам. Лист від Сірого. С. — 8.

26 серпня

Хмарно. Холод. Листи від Нечаса, Шаповала. Листи до Нечаса, ЦК УКП, Наді.[133] Спекуляція большевиків на голоді. Лист до Кіпенгойєра в справі грошей.

27 серпня

Сонце. Вітер. Листи від Михайла Авдієнка, [134] *Чеченя.*[135] З Кохою на Wannsee. Інженірчик. Адам і Єва. 1 год. С. — 7 1/2.

28 серпня

Сонце. Лист до Авдієнка. Прогулянка на Wannsee з Єленою Давидівною і Віленським. Враження роздратування. Млявість допомоги голодуючим. *Лист до Чечеля.* С. — 7.

29 серпня

Сонце. Прогулянка з Кохою на Wannsee. Утопленик. Похід реакції в Німеччині. — Вбивство Ерцберґера.[136] *Постанова про вживання алькоголю.* С. — 8.

30 серпня

Хмарно. Дощ. Лист від Кіпенгойєра (*відмова директора Роберта ставити "Чорну Пантеру").* Листи до Сірого, Паламаря. — "СМ" в лісі — 1 1/2 години. С. — 7.

31 серпня

Сонце. "СМ" (обдумування) — 3. Ґрандіозна демонстрація об'єднаного французького пролетаріяту проти реакції. Розгін "Общ. Ком."[137] у Москві. С. — 8.

1 вересня

Сонце. "СМ" (обдумування) — 3. Прогулянка на Wannsee. Лист до Віленського про позичку від Думбадзе 70000 на будинок. С. — 7.

2 вересня

Сонце. "СМ" (обдумування) — 2. Принципова згода Думбадзе на позичку. С. — 8.

3 вересня

Сонце. Хмарно, "СМ" (обдумування) в лісі — 4. С. — 8.

4 вересня

Сонце, "СМ" (обдумування) в лісі — 2. Прогулянка на роверах у ліс з Єленою Давидівною, Віленським, Ал. Вл. — Оповідання кожного про власний роман. Розповідь ЄД про парі з приводу запізнення гостей. С. — 6.

5 вересня

Хмарно. "СМ" — 2. Застава персня в льомбарді. С. — 8.

6 вересня

Сонце. "СМ" в лісі — 3. Візита Смаль-Стоцького. Смх. Лист від Сірого з обіцянням грошей на фільм і життя. С. — 6.

7 вересня

Сонце. Листи до Сірого і Паламаря (з приводу егоїстичного поводження Паламаря і Калиновича). Шукання бідноти в Берліні. Л. С. — 7 1/2.

8 вересня

Сонце. Ясно. "СМ" на березі Krumme Lanke; "СМ" — пішки по околиці, при місяці в лісі. — Грушенята[138] дістали посади (чутки). Перебільшене уповноваження Нансена.[139] Коха у Єлени Давидівни, звихнена на танцях нога. С. — 7.

9 вересня

Сонце. Ясно. На Krumme Lanke з 9 1/2 до 4 1/2. Листи від Яроміра, Шаповала, Гавлічека.[140] Розстріл змовників у Петрограді. Під музику "СМ". С. — 8.

10 вересня

Сонце. На Krumme Lanke від 9 1/2 до 1 1/2. "СМ" — 2 (обдумування). У місті. Реакція в Баварії, Угорщині. С. — 7.

11 вересня

Хмарно. Листи до Кіпенгойєра, Яроміра, Шаповала. Виключення Закордонною Делеґацією УПСР[141] з партії Закордонного Комітету УПСР.[142] Хворість Кохи. С. — 7.

12 вересня

Хмарно. Хворість Кохи і моя. Лист від Чеського театру про "Між двох сил",[143] "Чорну Пантеру" та інш. Звістка про виставу "Lüge" у Відні. С. — 7.

13 вересня

Хмарно. Дощ. Наступ реакції в Німеччині, Франції, Угорщині. Лист від Кіпенгойєра. Переробка Lüge. Пропозиція переробити "Пісню Ізраїля" на п'єсу. — "СМ" (обдумування) — 2. "Пісня Ізраїля" — 1. С. — 6.

14 вересня

Хмарно. Лист від Кривецького в справі "Закону" чеською мовою. — *Відозва до українського громадянства в справі кол. праці над художньою монографією революційного періоду.* Листи до Кривецького, Гавлічека з приводу чеського перекладу п'єс. *Лист до Чечеля* (повторно). С. — 6.

15 вересня

Сонце. Телеграма від Сірого. 120000 корон. Побачення з Ладижніковим відносно "Закону". — Про виїзд Уряду УНР з Тарнова невідомо. Верональ. С. — 7 1/2.

16 вересня

Сонце. Хмарно. "СМ" і "Пісня Ізраїля" (обдумування) в лісі — 3. Лист від Василька з грошовим чеком від Сірого. — Зусилля руських комуністів до позики за кордоном. — Конфлікт з Баварією триває. С. — 7 1/2.

17 вересня

Сонце. Листи від і до Паламаря, Сірого з приводу останнього числа "Нової доби". *Лист до М. Грушевського* з пропозицією звернення до Москви про комуністично-соціялістичну коаліцію на Україні. — Нота Франції до Польщі та Румунії про інтервенцію на Росію. С. — 7.

18 вересня

Сонце. Вітер. "СМ" в лісі (обдумування) — 2. На виставі "Свадьба Кречинского".[144] В Єлени Давидівни. Моє оповідання "Il Bambino!". Листи знайомих. М. Гр. [Віленський] про готування інтервенції. С. — 5.

19 вересня

Сонце. Холод. Лист від Шаповала про п'єси і про Грушенят. *Листи до Шаповала і Паламаря про лист до Грушевського*, копія в листі до Шаповала. *Лист від Чечеля в справі грошей* від Сербиненка. Грушевський і К⁰ не їдуть на Україну. С. — 8.

20 вересня

Сонце. "Нова правда" з листом А. Річицького, — спокій. Нестриманість, мабуть, через погоду. С. — 8.

21 вересня

Сонце. "СМ" в лісі — 2. *Щоб цінували, треба бути цінним.* Постанова працювати; розподіл. — Затихання в пресі про голод. Бадьорість. С. — 7.

22 вересня

Сонце. Лист від Яроміра про вистави п'єс у чеських театрах. "СМ" (обдумування) — 4. *Вик. Пр.* Працездатність. С. — 6 1/2.

23 вересня

Сонце. Лист від перекладачки з Норвегії[145] про дозвіл на "Брехню". Лист до Кіпенгойєра про скорочення екземпляру "Lüge" і контракт з Шпехтом. Втома і біль голови. У д-р.. [нерозбірливо]. Пляни зубного лікаря знайомитися з ... [нерозбірливо]. С. — 7.

24 вересня

Хмарно. Лист від Шаповала (повторна пропозиція Аркиної[146] щодо вистави "Брехні" в Скандинавії та обіцяння виступити проти Грушевського і К⁰). Вистава "Саломеї".[147] С. — 7.

25 вересня

Сонце. Візита Смаль-Стоцького, Віленського, Єлени Давидівни. Спіритизм. — Невдача Нансена. С. — 6.

26 вересня

Сонце. "СМ" — 2. "Вперед" — 3. "Відозва до українських громадян". С. — 7.

27 вересня

Сонце. Огляд друкарні. Лист від Аґрарниці. Побачення з Єленою Давидівною в кафе і "сонна" програма. С. — 6 1/2.

28 вересня

Сонце. "СМ" в лісі — 2. *Постановка фільму і роману "СМ".* Вихід з КПН[148] Дойміґа[149] і Гофмана.[150] Падіння марки. Лист від Кривецького з приводу "Закону" в Празі.

29 вересня

Хмарно. "СМ" — 2. Звістка про розстріл Г. Чупринки.[151] Ґерліцький партайтаґ с-д[152] більшости і коаліція з буржуазією. С. — 7.

30 вересня

Хмарно. Сонце. "СМ" (обдумування) — 3. Листи до Аґрарниці, Бочковського, Кривецького. Шукання бідноти в Норд. — На виставі Єврейського художнього театру. С. — 8.

1 жовтня

Сонце. "СМ" — 2. Лист до Шаповала про приїзд у Прагу на виставку. С. — 7.

2 жовтня

Хмарно. "СМ" — 2. Огляд Potsdam. Sans-Souci.[153] Вечір у Віленських. С. — 6.

3 жовтня

Сонце. Хмарно. На Біржі. Вечір на рефераті в Sozialwissenschaft Klub.[154] Лист від Грушевського, відповідь на мого листа. С. — 7.

4 жовтня

Хмарно. Дощ. Зміна погоди. Лист від Левинського про політичну непослідовність. Лист від Гаєвського[155] з проханням

висилки п'єс на вистави в Польщі. "СМ" — 2. Бажання втекти. Розмова з Кохою з приводу усамітнення в житті на рік. С. — 8.

5 жовтня

Сонце. Лист до Левинського про "непослідовність" і відносність його оцінки. Мій "плеврит" і відмова від білета на Карсавіну.[156] Лист від Аґрарниці. Побачення в Köln'і на листопад. Розмова з Кохою з приводу Аґрарниці і Дрездену. Постанова: подорож відпочинкова. "СМ" — 2 (писання) — 1 (обдумування). С. — 7.

6 жовтня

Сонце. Листи до Левинського, Шаповала, Бадана. — Обміркування подорожі в Köln. "СМ" (обдумування) — 3. Гра нагорі, у чортяк — і "СМ". — Намір видання німецькою мовою I-го тому моїх оповідань. Розкриття центральним комітетом змови повстання. Розстріли в Києві, Одесі. С. — 7 1/2.

7 жовтня

Сонце. Зміна погоди. *Листи до Аґрарниці,* Аркиної, Олеся, Сірого. "СМ" (писання) — 2. Чутки про розрив дипломатичних відносин між Польщею і Совєтською Росією. — Невдача переговорів незалежників[157] з Mehrheit[158] про коаліцію. Упертість Франції в зняттю санкцій. С. — 6.

8 жовтня

Хмарно. *Вистава "Гріха" у Львові.* Знайомство з Deutsch'om, директором Електричної Компанії Німеччини. Втома. *Початок* Yohimbin.[159] Листи від Паламаря та О. Ф. Шаповалової.[160] Чистка РКП. 25000 злочинців — членів партії. — Початок Haferflocken.[161] "СМ" (обдумування) — 4. С. — 7.

9 жовтня

Туман. Сонце. Важкість голови. Наради Брюссельської конференції про кредити Совєтській Росії. — Лист від А. Жука з приводу моєї біографії. Гості. Розповідь проф. Бравна.[162] Щастя у Кохи — не знати. С. — 5.

10 жовтня

Сонце. "СМ" (писання) — 2. Безрезультатність Брюссельської конференції про голод у Росії. Біль голови. Втома. С. — 7.

11 жовтня

Сонце. Біль голови. Огляд заводів AEG.[163] Лист від Паламаря про С. Мазуренка. — Осінній ліс. — Незгоди в РКП. Мілютін[164] — проводир "грядущей контрреволюции"; Бухарін[165] — "тупий доктринер". Загрозливе майбутнє у розв'язці Шлезького питання. — Єлена Давидівна хвора. С. — 8. (Верональ)

12 жовтня

Сонце. "СМ" — 2. Переговори Польщі і Совєтської Росії про видалення Петлюри з Польщі. Haferflöcken.

13 жовтня

Сонце. Огляд заводу Borsig.[166] Обід з дирекцією заводу і розпис у книзі поруч з совєтським представником. Соціялістичний конґрес Італійської соціялістичної партії. В Зоологічному саду. [Нерозбірливе слово.] Вечір у Єлени Давидівни біля "сонної програми". С. — 8.

14 жовтня

Туман. Сонце. "СМ" — 3. На виставі фільму "Чорної Пантери". Лист від Сірого з обіцянкою успіху британських переговорів. Вечір у Єлени Давидівни з Кохою. С. — 7.

15 жовтня

Сонце. *Лист до Загарова* [167] і *відсилка "Закону".* "СМ" — 1. Лист від Бочковського відносно перекла́ду чеською мовою "Чорної Пантери". Обер-Шлезія в більшій частині Польщі. Спр... [нерозбірливо]. Втома. С. — 7.

16 жовтня

Сонце. Біль голови. "СМ" — 2. Вибори до Берлінської Думи. Непорозуміння з Марком Григоровичем і Єленою Давидівною. Вияснення непорозуміння на побаченні з ЄД. Незайманість ЄД. — Затемнення місяця. — Чутки про намір М. Грушевського взяти посаду голови Червоного Хреста Совєтської України. С. — 6 1/2.

17 жовтня

Сонце. Листи від Левинського, Шаповала. Левинський відрікається, з Групи вийшов немов не через хворобу. — Вистава

"Чорної Пантери" 20 жовтня в Празі. "Пісня Ізраїля" — 2. "Виїзд" доІєни. С. — 8.

18 жовтня

Сонце. Лист до Аґрарниці (експрес рекомендований — чому не відповідає). "Пісня Ізраїля" — 4. Лист від Широцької[168] з приводу гонорару за переклад "Закону" і тантьєм. Біль голови і щелепи. Страйк друкарів у Берліні. С. — 8.

19 жовтня

Сонце. *"Пісня Ізраїля" — 5. І-а дія.* Лист до Шаповала. Коха у Лідії Порфирівни і на виставі "Хозяйка гостиницы".[169] — Намір Раковського 5-6 літ бути на Україні й потім справитися з господарством. Слабий біль голови. С. — 4 1/2.

20 жовтня

Сонце. "Пісня Ізраїля" — 4. "Злочинство"[170] в лісі і 25 марок старенькому в мішок з хмизом. Резолюція Закордонної Делеґації УПСР про радянську владу на Україні. Протирічивість і нелогічність. Прихована "контрреволюція". — Думбадзе має візу в Америку! С. — 8.

21 жовтня

Хмарно. Дощ. Зміна погоди. Лист від Аґрарниці (згода на 7-XI — Köln. Стриманість і дипломатичність відповіді). "Пісня Ізраїля" — 5 1/2. Лист від Сірого (благання потерпіти до присилки грошей). Працездатність. С. — 6.

22 жовтня

Хмарно. Сонце. Хмарно. Вітер. "Пісня Ізраїля" — 4. Згода Широцької без тантьєм. Коха в місті у Леночки. Втома. Листи від Аркиної, англійського перекладача, Бадана. — Польща відмовилась видалити контрреволюцію. Небезпека кабінету Вірта[171] через Шлезьк. С. — 7. (Верональ).

23 жовтня

Хмарно. Вітер. Сонце. Хмарно. *"Пісня Ізраїля", II дія — 4.* Надія на постановку "Чорної Пантери" у Берліні. (Старання Смаль-Стоцького і Василькової).[172] "Пісня Ізраїля" — 2 (обдуму-

вання). Розклад транспорту в Совєтській Росії. Лист до Кривецького в справі "Закону". С. — 7.

24 жовтня

Дощ. Вітер. Холод. *Останнє число "Нової доби"* з заявами Закордонної Групи УКП. Розв'язання Групи. "Пісня Ізраїля" — 4. Замах колишнього короля Карла[173] в Угорщині на захоплення влади. Відставка кабінету Вірта через Шлезьке питання. С. — 8.

25 жовтня

Сонце. Лист до Аґрарниці (остаточна домовленість про побачення в Köln'i). — "Пісня Ізраїля" — 4. Лист від зубного лікаря Ернста з рахунком; кінець "приятелювання". Візита Косі Смаль-Стоцького. Моє чекання звільнення помешкання. Бадьорість. Працездатність. С. — 7 1/2.

26 жовтня

Хмарно. Сонце. "Пісня Ізраїля" — 4. Гроші зубному лікареві. Телеграма Сірому про висилку грошей. Інтернування короля Карла і Зіти.[174] Коха на "фаршированій щуці" у Віленських. С. — 5.

27 жовтня

Хмарно. Захворування — шлункове отруєння. Кропивниця, нестерпне свербіння і горіння тіла. Чутки про можливість соціялістичної коаліції в Росії. ТД. Лист до Ольги Філаретівни [Шаповалова] в справі постановки "Чорної Пантери" в Празі. С. — 7.

28 жовтня

Хмарно. Дощ. Після хворости слабкість і втома. Коха в місті в справі персня. Вдалий продаж (45). Телеграма від Сірого з обіцянкою швидкої висилки грошей. Виправдування Леніна за "новий курс" економічної політики.[175] "Пісня Ізраїля" — 1 (обдумування). С. — 7.

29 жовтня

Хмарно. Дощ. Охолодження англійської політики щодо Совєтської Росії. "Пісня Ізраїля" — 2, III дія. "Стан облоги" — від "виїзду" до Ієни. С. — 6.

30 жовтня

Хмарно. Сонце. "Пісня Ізраїля" — 3. Готування піжами. Намір позбавитись від послуг Смаль-Стоцького і Василька. — Муромцев передав "Закон" Eisold. Чутки про заколоти в Червоній армії. Погіршення хвороби Єлени Давидівни. С. — 6 1/2.

31 жовтня

Хмарно. *"Пісня Ізраїля" — 4,* IV *дія. Кінець.* В лісі. Самотність. Крик ворон, гін хмар на зламаній сосні. — "Стан облоги". Чутки про повстання. С. — 6. (Сульфонал)[176]

1 листопада

Хмарно. Лист з Америки. Совєтське Правительство визнає довоєнні борги. Читання Косі "Пісні Ізраїля". "Наша гнида"[177] у Відні. Лист з Америки в банку. С. — 7.

2 листопада

Хмарно. Обробка "Пісні Ізраїля". Нові чутки про соціялістичну коаліцію в Росії. Мовчання Аґрарниці. — [Нерозбірливе слово] Christinas (в кіно). Листи до англійського перекладача, до Сірого (більше не писати в справах грошей), до Смаль-Стоцького (розрив відносин за Шпехта). С. — 7.

3 листопада

Сонце. Обробка "Пісні Ізраїля". Лист від Шаповала. Успіх "Чорної Пантери" в Празі. Турботи Кохи з Маркушкою. *Виступ Тютюнника — Петлюри.*[178] — Думбадзе їде! С. — 7.

4 листопада

Хмарно. Дощ. Лист від Смаль-Стоцького в справі Шпехта. Рецензії на "Чорну Пантеру" з Праги. Лайка в "Progressive Presse". Тяжкий настрій у зв'язку з цим. Думки про Арґентіну, Бразілію. Розвиток повстання на Україні. С. — 6.

5 листопада

Сонце. Дощ. Хмарно. Сонце. *Грім.* Готування до подорожі в Köln. Коха знову у Маркушки з приводу читання "Пісні Ізраїля". І доляр — 243 марки. Думбадзе не їде! Натягнуті відносини Совєтської Росії з Польщею та Румунією. С. — 6.

6 листопада

Хмарно. Сонце. Хмарно. Тихо. Лист від Нечаса з рецензіями на ”Чорну Пантеру” (прихильні і неприхильні). ”Закон” занадто радикальний для чехів. — Читання ”Пісні Ізраїля” на понеділок. С. — 6.

7 листопада

Хмарно. Дощ. Виїзд до Köln'у. Злива, відсутність візника. В дорозі продуктивність, ”СМ” і ”Соціялістична етика”[179]. Аґрарниці нема! Переповнені готелі. В мансарді під дахом. Втома, усмішка з невдачі. — Газетні звістки про повстання на Україні. С. — 6.

8 листопада

Сонце. Дощ. Сніг. Знов безрезультатне зустрічання Аґрарниці. — Вагання: чи викликати Коху з Дрездену. Переможне рішення: дати їй змогу використати Дрезден. — Телеграма від Кохи: Аґрарниця не приїде, одержано листа. С. — 7 1/2.

9 листопада

Сонце. Мороз. Сніг на полі. Виїзд з Кельну. — Відозва Польщі до повстанців проти радянської влади, — ні разу не згадано про Петлюру. Приїзд додому. Обговорення з Кохою Аґрарницьких подій. С. — 7.

10 листопада

Сонце. Мороз. У місті з Кохою. Слабість. Можливість прийняття ”Закону” Eisold. Невдача з ”Піснею Ізраїля” в читанні 2-ої дії. Лист до Аґрарниці. Заспокоєння. Різноголосі вістки про повстання. Телеграма від Сірого про вислання грошей. С. — 8.

11 листопада

Сонце. Мороз. Слабість. Лист від Грушенят у справі мого листа. Їхня ухвала надрукувати мого листа і дати відповідь на нього. Лист до Нечаса в справі ”Закону” і візи від празького посла. Побачення з Єленою Давидівною. Шукання кафе. С. — 6.

12 листопада

Хмарно. Сонце. Візита полонених офіцерів з табору. Лист до

Грушенят відносно вміщення мого листа в "Борітеся-Поборете!".[180] Або глум, або за згодою зі мною. Роман очима у "Vater-Land" з маленькою бльондинкою. Побачення з Муромцевим у справі "Закону" та Ейзольд. Повстання ущухло? С. — 8.

13 листопада

Сонце. "СМ" (обдумування) — 2. Візита Єлени Давидівни. Потім Віленських і Лундберґа. Нудний вечір. — Розповідь ЄД про совєтський баль та виступ "услужливого дурака", — "ми не капітулюємо!" С. — 7.

14 листопада

Сонце. Мороз. Одлига. Важка голова. Прогулянка в лісі. Лист до Шаповала. Стан облоги по всій Україні. С. — 8.

15 листопада

Хмарно. "СМ" — 3. Чутки про взяття Києва повстанцями. Втома. С. — 8.

16 листопада

Хмарно. "СМ" — 3. Лист від Паламаря. Процес Левинського з "Нашою Гнидою". Вечір у Віленських. Думбадзе їде! — Призначення побачення з Єленою Давидівною. Незгода. Працездатність. С. — 5 1/2.

17 листопада

Хмарно. "СМ" — 4. Дорожнеча в Німеччині. Розкуповування товарів. Нове призначення побачення з Єленою Давидівною. Повстання розростається. Чутки про взяття Києва. С. — 7.

18 листопада

Хмарно. "СМ" — 3. Вашінґтонська Конференція "миру" і "роззброєння".[181] Запевнення Совєтського Уряду в признанні боргів. Листи від Яроміра і Бадана відносно паса і "Закону" в Празі. С. — 6.

19 листопада

Хмарно. Одержання 6000 від Сірого. Лист від Загарова — "Гріх" і "Закон" у Львові. Лист до Сірого з приводу радикальних заходів у здобуванні грошей. Чекання телефону ЄД відносно

побачення. Тільки ввечері, вибачення. Знову чутки про соціялістичну коаліцію. — Зростання цін утроє за 2 місяці. Божевілля над головою[182] до 12 ночі. Міркування, як боротися. С. — 7.

20 листопада

Хмарно. Голодовка німецьких комуністів у тюрмі. Комедія Вашінґтонської конференції про роззброєння. Втома. Тупання "чортяк" над головою.[183] Проєкт м'яких пантофель. С. — 6.

21 листопада

Хмарно. Туман. Лист до Яроміра. Балачка телефоном з ЄД, відмова її від театру і призначення побачення. Ще раз балачка по телефону з моєю пропозицією звільнити її від обіцяного побачення. В театрі на "M-lle Josette-ma Femme". Протирічиві чутки про повстання. С. — 6 1/2.

22 листопада

Хмарно. Туман. Голодовка комуністів у німецьких тюрмах. Конфлікт між Комінтерном[184] і Совнаркомом[185] та РКП. Листи до Левинського, Бадана. Угода з "чортяками". С. — 6.

23 листопада

Сонце. "СМ" — 4. На "Dybbuk"[186] в Єврейському художньому театрі. Холодна телефонна розмова з Єленою Давидівною. Чутки про поширення повстання на Росію. Розгроми маґазинів у Берліні. Думбадзе їде! С. — 7.

24 листопада

Сонце. "СМ" — 4. Отто Бауер[187] про банкротство РКП. Ленін як реформіст. — Пляни повстанців: партизанщина на всю зиму і зривання продукційної кампанії. С. — 7.

25 листопада

Сонце. "СМ" — 4. Прогулянка в лісі. С. — 8.

26 листопада

Сонце. "СМ" — 3. Малювання портрета Глущенком. Оповідання Шрайдера про Совєтську Росію. Ховають соціялізм по І-му розряду. У Єлени Давидівни. Знайомство з А. Бєлим.[188] С. — 5.

27 листопада

Сонце. Втома від безсоння. Візита Смаль-Стоцького. Тактика повстанців: на довший час партизанщина. "Вияснення відносин" з приводу історії з Шпехтом. Повстання в Карелії. С. — 8.

28 листопада

Сонце. Лист від Чечеля, мого листа не будуть друкувати. Лист до американського робітництва відносно пропозиції щодо 380 долярів. Видати "Соціялістичну етику" або "Соняшну машину". С. — 7.

29 листопада

Сонце. "СМ" — 4. Невдале побачення з ЄД. Страйк електриків. Постанова розриву з ЄД і К⁰.[189] Вистава "Закону" у Львові, успіх. Можливість постановки "Закону" в Берліні. С. — 6.

30 листопада

Сонце. "СМ" — 3. Запрошення на вечірку з російськими літераторами. Відмова. Телефон ЄД, моє ухиляння. Повстання на Кубані. С. — 8.

1 грудня

Хмарно. Вітер. "СМ" — 3. Телефон ЄД. Наше мовчання. "Пльовая позиція" взагалі. — Арешти лівих комуністів у Москві (моє віщування). На Krumme Lanke на льоду. С. — 8.

2 грудня

Хмарно. Вітер. Протирічивість звісток про повстання на Україні. — Левинський притягає до суду Толмачова[190] за наклепи в "Нашій гниді". Побачення з ЄД. Вияснення відносин. Ціл. оч. розмова. С. — 8.

3 грудня

Сонце. "СМ" — 2. Намір Кохи їхати до Італії. Проєкти щодо Ріви. С. — 8.

4 грудня

Сонце. "СМ" — 4. Візита Васильків. Єлена Давидівна і К⁰.

Вдалий, гарний вечір. Повстання на Україні не припиняється. С. — 8.

5 грудня

Сонце. "СМ" — 2. "Гірське сонце" в проєкті спроби.

6 грудня

Сонце. Мороз. "СМ" — 3. Лист від Нечаса. Кредит Германії (проєкти). У Бєлобор. Теософська балачка. Катання на коньках на Krumme Lanke. С. — 6.

7 грудня

Хмарно. Одлига. "СМ" — 3. Демонстративна розмова ЄД по телефону, що "непредвиденные обстоятельства" не дають змоги побачитись. С. — 7.

8 грудня

Хмарно. Одлига. Лист від С. Мазуренка. "СМ" — 7. Малювання "Іосифа" і Кохи. Призначення побачення з Єленою Давидівною на суботу. С. — 7.

9 грудня

Хмарно. Вітер. Тепло 8^0. "СМ" — 4. На виставі Художнього театру. Нудьга. Лист від Левинського. Зламав руку. С. — 5.

10 грудня

Хмарно. "СМ" — 4. Конфлікт з ЄД по телефону щодо побачення. Побачення невеселе. С. — 8.

11 грудня

Сонце. "СМ" — 3 1/2. Візита до Васильків. "На "Кікі" з Käthe Dorsch.[191] (С. — 5.

12 грудня

Сонце. Зубний біль. Побачення з Марґоліною і Віленським. Коха у Раї Л.,[192] балачка з приводу п'єс в Америці. Думбадзе їде! С. — 8.

13 грудня

Сонце. Мороз. "СМ" — 4. — Малювання акварелею. Листи до

Левинського, Шаповала, Бадана, Паламаря і Федюша. Здобуття Ірляндією державности. Лист до Сірого. С. — 7.

14 грудня

Сонце. "СМ" — 4. Ліквідація повстання Тютюнника. Мораторій для Німеччини. С. — 6.

15 грудня

Сонце. Мороз. "СМ" — 4. Малювання акварелею. У Єлени Давидівни. Знайомство з Лагоріо. Флірт ЄД з "черепом". Постанова уникання відносин з ЄД. — Вільна торгівля Росії з закордоном. С. — 4.

16 грудня

Хмарно. Малювання акварелею. — Візита до Марґоліна. Дика постанова Ковалихи. Лист від Вєри[193] з Риму. Лист від Шаповала. Постанова не їхати стерегти дім Каї. — Відмова ЄД на візиту до нас у неділю. С. — 8.

17 грудня

Хмарно. "СМ" — 4. Розвиток приватних банків у Совєтській Росії. С. — 7.

18 грудня

Дощ. "СМ" — 4. Поголоски про Установчі Збори в Росії. С. — 8.

19 грудня

Дощ. "СМ" — 4. Акварeля. Візита до Віленського. С. — 8.

20 грудня

Дощ. 8^0. "СМ" — 6. Акварeля. С. — 6.

21 грудня

Хмарно. Дощ. 8^0. "СМ" — 4. С. — 7.

22 грудня

Хмарно. Дощ. "СМ" — 3. С. — 6.

23 грудня

Хмарно. Дощ. 8^0. Новий капітал на фільм. С. — 6.

24 грудня

Дощ. "СМ" — 4. 6^0. С. — 6.

25 грудня

Хмарно. "СМ" — 2. Гості — Єлена Давидівна і $К^0$. Коректно-весело-байдужий тон з ЄД. С. — 4.

26 грудня

Зміна погоди. Малювання портрета Кохи. Втома після вечері. Приїзд Сірого. Вихід Черкасенка[194] з "Дзвону". С. — 8.

27 грудня

Ясно. "СМ" — 2. З'їзд Совєтів у Росії. Чергове лицемірство і демагогія Леніна. — Гумористична Директорія (Макаренко, Швець і Андрієвський)[195].С. — 6.

28 грудня

Хмарно. "СМ" — 3. Умова з Зальцманом про постановку "Пісні Ізраїля" і "Украінфільм".[196] С. — 6.

29 грудня

Хмарно. Ясно. "СМ" (обдумування) — 3. Втома. Візита Раєвської відносно С. Мазуренка і його підлостей. С. — 8.

30 грудня

Ясно. Звістка про смерть В. Короленка.[197] Втома.

РІЗНІ НЕДАТОВАНІ ЗАПИСИ НА ОСТАННІХ СТОРІНКАХ ЗАПИСНИКА 1921 РОКУ

Пульхерія — занадто гаряче. І сцена.[198]

Тось плаче? Правду пл.

Нат[алії] треба більше веселости, любови, кокетливости, гумору.

Наталії — більше посмішки.

Іван Стр[атонович] занадто старий.

Вірші.

Старий руки схрещує.

Коли в кухні, більше треба жалости.

Викинути сцену з Тось[ом], коли пр.

Чого такі надзв[ичайні] тарі[лки]?.

Занадто схвильована Наталія...

Іван Стратонович роб. б[...]

Наталія мало ніжна, зан[адто] серйозна.

Тось не повинен плак[ати], а обур[итись].

Віддавши листа, плаче?

У Тося плаксивий голос.

Сцена видирання листів.

Іван Стратонович мусить бути спок[ійним].

Наталія занадто схвильована під час мови Івана Стратоновича. Обоє повинні говорити не рух[аючись].

Вексель.

Іван Стратонович дихає, хропить.

Каже, і перек. через стіл.

Всі сцени спокійно.

Не випущено нічого.

Сцена любовна занадто дика.

Werflichter[199] занадто крикливо.

Сцена з Санею спокійно, веселіше.

Сцену з Санею треба скоротити. Наталія повинна інакше слухати Kopfschmerz.[200]

Не випущено пісню і сцену.

Зробити випуск, коли я дійсно обм[іркую].

Сцену з листами спокійно.

Задоволення.

Hrav Osolni sekret toj. Škrach.[201]

Павутиння між двома незнайомими восени.

Жінка сидить на лаві, на колінах жовта лійка, руками сперлася на лійку, з чорної блюзки продрався лікоть, видно тіло. (Не гарно).

Дівчина їсть, і у неї рухається кінчик носа, як у звірятка, що принюхується до чогось (Перенесено).[202]

Тема: Ненависть за висловлену великодушність після поразки і приниження (Перенесено).

Страдалець за гиндичку.

Панна за протилежним столиком спустила вуаль з носа на уста. Стала подібною до молодого солдатика з вусиками. Спочатку нерозуміння, чому очі стали немов мужськими. Весь час інше враження, ніж було попереду (Перенесено).

Wenn Dich ein stiller Kummer drückt
Wenn gestern Dir es nicht geglückt
Hier ganz allein mit Deinem Schmerz
Erleicht're Dein gepresstes Herz ·
Und bei dem Anfang der Session,
Lass' Wasser laufen reichlich schon. (Toilette für Herren. Hotel Hospiz im Zentrum).[203]

Місяць, як скибка червоняво-жовтої дині.

Далекі звуки катеринки в лісі подібні до звуків пісні дівчини, яка співає з затуленим ротом під час жування чогось (Перенесено).

Коли думаєш, що померли такі генії, як Ньютон, Ґете,[204] які

так багато дали людству, які були такі великі, а померли так само, як мільйони нікому невідомих людей, — померли, зникли й ніколи не знатимуть, як ми тепер живем, які зміни сталися на землі, — то чому бере туга, коли про це думаєш? Чого так сумно, тоскно й образливо стає, коли думаєш, що мільярди людей жили і зникли невідомо для чого й навіщо?

Білявий добродій з окулярами жовтого, як у пляшок, скла (Перенесено).

Чеські прізвища:
Josef Doskočil — Katerina Burda
A. Pech — František Prokop
Rudolf Pečeny — Jan Komarek

"Чого ви раз-у-раз жалієтесь, плачетесь на долю, на нещастя?"
"З альтруїзму. Людям приємно бачити інших у біді".

У смуглявої дівчини синювата родинка на шиї. Очі сірий камінь з блакитним одсвітом. Сталевого коліру серпанком пов'язане чорне волосся, без блиску, з підпалом на кінчиках. (Бачить мій запис, хвилюється, витирає обличчя. Думає, що малюю її, невдоволено одвертається).

Вагон так забито пасажирами й речами, що цілком заставлено двері кльозету. Коли хтонебудь хоче туди пройти, це викликає сміх у всіх, що стоять у коридорі, а особливо панни в картатому костюмі з гарненьким обличчям, яке хочеться вимити, бо воно здається масним.

Коли жінка почуває на собі погляд мужчини, то машинально починає поправляти рукою зачіску, вірний знак, що мужчина подобається. В противному разі одвертається.

Сміх людини з чистими, білими зубами робить враження [нерозбірливе слово].

Ямочка на підборіддю. У дитини це мило, але у старої людини, — це робить її смішною і легковажною (Перенесено).

1) Стан військової окупації України для самого використання її матеріяльних ресурсів руйнує господарство, кидає праце-

ючі маси в обійми реакції і тим губить справу соціялістичної революції.

2) Вся політика ЦК РКП до цього часу показала нездатність і неспроможність цієї партії методом диктатури невеличкого центру відстояти революцію. В таких селянських країнах, як Росія й Україна, неможлива навіть диктатура одної партії, а не те що тільки її центру.

Селянство в даний момент і на ближче майбутнє являється найдужчим економічним фактором. Позбавлення селянства політичного значення вносить дезорганізацію в господарське і політичне життя.

Плятформа Українського [Революційно-Соціялістичного Союзу]:

1) На Україні ні диктатури пролетаріяту, ні диктатури трудових кляс, ні диктатури навіть партії немає. Є під фірмою московської аґентури, так званої КП/б/, стан військової окупації задля самої експлуатації матеріяльних ресурсів України. Такий стан руйнує господарство, нищить українську культуру, кидає в обійми реакції й тим губить справу революції.

2) Метою українських комуністичних і революційно-соціялістичних сил є рятування революції як від об'єктивно реакційної і контрреволюційної політики московського центру, так і від замахів на революцію української національної та інтернаціональної реакції.

3) Диктатура однієї партії на Україні, де пролетаріят розпорошений і знесилений, де селянство є головним економічно-соціяльним фактором, — неможлива. Тільки об'єднаними силами організованих передових частин трудових клясів — міського пролетаріяту і трудового селянства можливо відстоювати революцію від загибелі. Тому політичний союз організацій, що стоять на ґрунті соціялістичної революції, являється настійною необхідністю і реальним завданням сучасної політики на Україні.

4) Закордонна Група УКП та Закордонний Комітет УПСР з огляду на критичний і загрозливий момент в українській революці з одного боку, а з другого, на політичні та технічні перешкоди, що утруднюють порозуміння з Центральними

Комітетами партій, вважають за необхідне вступити в політичний союз для координації сил і політичної праці.

Плятформою союзу є:

1) *В соціяльній галузі.*

а) Обстоювання і розвивання соціялістичної революції на Україні всіма засобами, що є в розпорядженні вищезгаданих організацій.

б) Боротьба з капіталістичними буржуазними клясами на Україні і світовим імперіялізмом.

в) Утвердження справжньої диктатури працюючих мас.

2) *В економічній галузі.*

а) Знищення приватно-капіталістичної системи господарства.

б) Як переходовий період до соціялістичного господарства від бюрократично-централізованої і мілітаризованої системи державного капіталізму, заведеного РКП, — *кооператизація* всіх галузей народнього господарства як у сфері продукції, так і розподілу (індустрія, торгівля, споживча справа, а де надається, то й сільське господарство). Скасування мілітаризації праці.

в) Допущення дрібного приватно-товарного господарства тільки в обмежених формах і на певний час, доки працюючий колектив не може взяти на себе всі функції поділу й обміну між продуцентами. В силу цього допущення вільної торгівлі продуктами сільського господарства. Скасування системи реквізицій і розверстки.[205]

г) Натуральний податок на державні потреби в усіх галузях народнього господарства.

3) *В політичній галузі.*

а) Радянська система влади.

б) Виборність рад за 4-членною формою (рівне, пряме, таємне голосування з пропорційним представництвом). Позбавлення права виборів нетрудових елементів.

в) Коаліційний уряд революційних соціялістичних партій, що приймають цю плятформу.

г) Свобода слова, зборів, союзів для радянської демократії.

д) Скасування чрезвичайок[206] і заведення дійсного народнього суду.

4) *В міжнародній галузі.*

а) Відстоювання цілковитої самостійности і незалежности

Української Радянської Соціялістичної Республіки в її етнографічних межах.

б) Союз з іншими радянськими республіками.

в) Недійсність ризького і варшавського миру.

5) *В національній галузі.*

а) Українська мова — державна.

б) Забезпечення інтересів національних меншостей.

Внутрішні (суб'єктивні) умови щастя.

Живи так, наче ти маєш через тиждень померти.

Відчувай кожну фарбу, лінію, звук, пам'ятаючи те, що це ж є елементи життя і неповторні моменти.

Щодня будь з людьми таким, яким би ти був з ними перед смертю.

Старайся якомога менше говорити про себе: казатимеш хороше, — будеш самохвалком і наганятимеш нудьгу; казатимеш погане, — здаватимешся нещирим та небезпечним хитруном і в щирих людей викликатимеш нудьгу, а в нещирих подвійне хитрування. (Перенесено).

Ніколи в своїх вчинках не керуйся тільки самою гадкою: а що скажуть з приводу цього вчинку; пам'ятай раз на все, що для твого щастя у великій мірі важить те, що скаже твоє *сумління,* а не амбіція. Амбіція, як морська вода, — що більше її п'єш, то дужче пити хочеться.

На кожному місці, кожної миті, години, дня, серед найбурхливішої радости і серед гнітючої, тоскної туги, втоми, хворобливого роздратування, ніколи й ніде не забувай згадувати, що ти живеш і що ця радість, і ця туга, і роздратування, і успіх, і невдача є елементи життя, що це є плян життя, що велика радість є навіть у тузі й біді; коли про це згадаєш і подумаєш, то радість твоя збільшиться, поглибиться, стане повнішою, а страждання зменшиться, втратить гостроту, зникне елемент нестерпности і виникне свідомість та розуміння того, що все минає, а так само й найбільше страждання, і що нема ніякої рації збільшувати його відчаєм та безнадійністю. (Перенесено).

С. Е. [нерозбірливо].

Совєтська Росія — в 1920-21 рр. з економічного погляду є країна павперів, морально-егоїстичних, тупих, злих людей, бо

бідність, хворість робить неминуче егоїзм як охоронний засіб. Альтруїстичними, благородними, добрими можуть бути тільки здорові [люди], з надлишком сил, який *вимагає* від них *віддачі*, розтрати себе, звільнення від зайвого так, як матір *мусить* годувати дитину, бо надлишок молока її мучить. — З цього погляду Совєтська Росія не має нічого спільного з соціялізмом, в якому ідеї й відчування спільности, альтруїзму є основними речами, де з економічного погляду надлишок є основа господарчої системи.

Акція є *необхідність* для людини, повної сил.

Потреба, необхідність працювати для інших у Совєтській Росії знищена у переважній більшости населення, що знов таки протирічить природі і соціялізмові.

Вундт. Ethik, *I том*.[207]

Знищення спільности їжі, залежности від звичаїв і від етики, яка є розвитком звичаїв.

Зникнення залежности від предметів, речей і. створених ними соціяльних форм.

Знищення свят, які мають походження від спільности їжі.

Помешкання при "Соняшній машині" має значіння, але характер власности губиться (148-150).

Знищення права, правових відносин, що мають зв'язок з релігією.

При "СМ" посилено розвивається прагнення — як вияву здоров'я, сили, гармонійности, надлишки сил. (Тварина в здоровому стані починає чепуритися).

Раніше храм був першою громадською будівлею (151).

Одяг, як засіб ховання негарного, при "СМ" повинен зникати. В теплих країнах нема його.

Прикраси одягу перейшли з прикрас тіла (татуїровка). Брилянти по суті не мають ріжниці з кістками в носі ботокуда [208](153).

У дикунів мужчина носить прикраси як ознаку сили й багатства, жінка ж одягнена просто, бо мусить виконувати щоденну роботу. Тепер ще тільки військові та політики носять ознаки як останній відблиск трофеїв перемоги дикунів і героїв передісторії (155).

Але перед [створенням] "СМ" прагнення дикуна виставити в зовнішніх ознаках своє багатство, силу і владу розвивається. «Соняшна машина» [все це] знищує. Це ніби відповідає вирівненню соціяльних нерівностей (Вундт — 156) (Див: 158).

Розпад громадянства і соціяльних зв'язків. Частковий розпад родинних зв'язків. Відсутність необхідности у батькові, в дорослих дітей. Поворот до матріярхату, до прізвищ матері, до вважання роду по материнській лінії. Невідомість у батькові.

Розпад людської метафізичної моралі і наближення до моралі природи, звірят, до законів *інстинкту*.

Розпад продукційних зв'язків.

Головна роля статевого інстинкту. Роля його як одного з соціяльних зв'язків.

Закон акції і реакції. Насолода від акції. Гра у звірят. Гра у людей.

Необхідність витрачання нагромадженої енерґії в доцільних формах, принесених з попередніх фаз і досвіду людськости.

Особлива, домінуюча роля законів біологічних, психофізичних як організуючих сил до нового соціяльного цілого і до організації досвіду, часу й нагромадженої енерґії в побільшуючих щастя формах.

Роля рефлексу, як у звірят.

Трансформація інстинктів і почувань відповідно до способів годування і здобування їжі.

Закон переймання у звірят. Не може бачити бігу, щоб і собі не побігти; страху, щоб не злякатись.

Нема громадянства, поки разом їдять. Повинно бути взаємне "поліпшення" (perfectionnement).

Повстання — Вистава п'єси.
Організація — Трупа.
Повстанці — Хор.
Зброя — Декорація.
Руські комуністи — Ґальорка.
ЦК — Антрепренер.
Григ. — Суфльор.
Режисура — ЦК акції.
Критика — Противники.
Шанувальники — Прихильники.
Військо — Оркестра.
Павленко — Директор.
Терм. плюс 5.

НОТАТКИ В. ВИННИЧЕНКА НА ОКРЕМОМУ ПАПІРЦІ, ВКЛАДЕНОМУ В ЗАПИСНИК 1921 РОКУ

Двоє дитинчат на биндюгу, покриті лахміттям; одне спить, друге коней стереже.

Санітарне питання після "Маш[ини]".

Питання *помешкання, одежі.*

Після "Машини" постає питання цілі й сенсу існування людини.

На непотрібних будівлях проросте *трава* як символ нового життя.

Зникнення кляс, партій.

Армія безробітних як перші піонери боротьби за МЖ.

Патос, екстаза буржуазії, як незмінної, одвічної ідеї в стані громадянства. Право сили, захватницьке право сучасного громадянства.

Термометр щастя людськости. Невідомо, чи цивілізація збільшує градус щастя, чи ні. Сукупність доброго і злого сучасности в порівнянні з балянсом минулого, чи не буде меншою?

Гарячі прихильники "С[оняшної] маш[ини]" — веґетаріянці (Муромцев).

Червоне лице, кістястий ніс, білі пухнасті вуха.

Зникнення *цілі* при "СМ" на початку, безцільність існування.

В записнику за 1921 р. В. Винниченко склав такий список журналів і книжок:

Kommunistischer Aufbau. Berlin.
Über proletarische Ethik. Das proletarische Schaffen von Standpunkt der realistischen Philosophie.
Monatshefte für Kunstwissenschaft.
Literarisch-musikalische Monatshefte.
Monistische Monatshefte.
Zeitschrift für angewandte Psychologie.
Zeitschrift für Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane.
Messert, Franz. Sozialistische Ethik, Kommunismus, Christentum.
Dr. Friedrich Boden. Die Instinktbedingtheit der Wahrheit und Erfahrung.
Bibliothek für Philosophie.

ЛИСТИ

Кому

20. XI 1920 р.

Картка "Новій добі".
Лист до Бадана.

19. XI

Гроші за німецькі книги Бадану.

23. XI

Левинському (лист).
Калиновичу (експрес).

24. XI

"Порада берлінським українським комуністам" (експрес).[209]
Шаповалу (експрес)

26. XI

Шпехтові (повновласть).

3. XII

Левинському (лист).
Калиновичу (картка).
Сірому (лист).

Від кого

22. XI 1920 р.

Левіні.
Яроміра.
Бадана.

23. XI

Бадана.

26. XI

Шпехта (повновласть).

27. XI

Сірого (запитання в справі Сербиненка).
Висоцького (те саме, хвора балаканина).
"Інтимної сцени"[210] (запрошення на виставку і свято чесько-українського зближення з приводу вистави "Брехні").
Висоцького (Безліч карток з дороги. У віршах).
Віленського (т. приїзд).
Шаповала (консолідація революційних сил, умови, проєкти плятформи).

Сербиненкові (лист).
Толмачову (лист).
ЦК УКП.

6. XII

"Еманація від еманації"[211]
"Новій Добі".

22. I 1921 р.

Сірому (вислати речі).
Групі (запитання, пропозиція).
Левіні (спростовання з приводу "Чорної Пантери").
Редакції "Вперед" (про брехливу інформацію, відмова від передплати).
Гасенкові[212] (згода бути в комітеті душеприкажчиків).
Сімовичу (згода на безгонорарний переклад для "У. Б.").

24. I

Шаповалу (приїзд до Карлсбаду есерів з України).
Висоцькому[213] (порада їхати на Україну, взяти себе в руки).
Американському Допомоговому Комітетові (згода прийняти їхню допомогу і розподілити).

28. I

"Інтимній сцені" (відмова приїхати на виставку і вечір).
Висоцькому (задоволення з приводу його здоров'я та виїзду на Україну).

30. I

Шаповалу (про консолідацію та віденських есерів).
Баданові (картка).

31. I 1921 р.

Шпехта (постановка "Брехні" в Нюрнберзі, Ляйпціґу, Відні).
Висоцького (чергова балаканина).

1. II

Французька брошура "Революція небезпеці".[214]
Григорієва і Ржепецького[215] (картка з дороги).

2. II

Висоцького (картка, повернувся в Берлін).

3. II

Чикаленка (картка, несправджені надії на Баден). Бадана (обіцянка подивитись помешкання).

5. II

Висоцького (картка з докором Дятлева).
Левіні (з Брайтенштайну).

8. II

Нечаса (вибачення за помешкання).
Шмідта[216] (прохання дозволу на фільм "Чорної Пантери").

12. II

Шпехта (повновласть на "Чорну Пантеру" і ще раз на "Брехню").
Шаповала (консолідація, стан на Україні, дрібна буржуазія).

4. II

Сірому, Сербиненкові (про речі і гроші).

8. II

Паламареві ("Нова доба", новини).
Чикаленкові (картка).
Бадановi (помешкання, політична ситуація).

9. II

Віленському (вимога 35% експрес).

10. II

Сімовичу (з приводу "Чорної Пантери" та про інший текст у Шмідта).
Шмідту ("Чорна Пантера", постановка фільму).
Левіні (картка про есерів).
Нечасу (картка, помешкання не треба).

12. II

Шпехтові (повновласть на "Чорну Пантеру" і "Брехню").
"Новій добі" ("Політичне шулерство").

14. II

"Новій добі" 1). Завдання сучасного моменту 2). З приводу арешту ЦК есерів 3). Істинноруська партія. Паламареві (про єдиний революційний фронт і відношення до партії есерів).
Шаповалу (консолідація, пропозиція вмістити в "Новій добі" заяву).

Шкраха (повідомлення про шлюб).
Сірого (про Сербиненка і речі).

14. II

Чикаленка (життя в Бадені).
Шпехта (про "Чорну Пантеру").
Висоцького.
Frau Züchner [217] (про Висоцького).

15. II

Левинського (картка, запитання про свій лист).
Сербиненка (згода виплатити всі гроші).

19. II

Віленського (дозвіл на в'їзд, "Пісня Ізраїля", згода на мої умови з англійською фірмою).
Сірого (телеграма).
Бадана (листи для Кохи з Москви, з України нічого).
Шкраха (книжка творів Масарика).

17. II

Паламаря (відповідь, — справи Групи, "Нової доби").

18. II

Шаповала (про приїзд з лівими руськими есерами).

5. III

Бадана (кур'єр і послання).
Шаповала (картка).
Левинського (картка).

15. II

Шпехтові (перекладати варіянт Шмідта).
Бадановi (про візу).
Сірому (виїзд до Німеччини, куфер, бісиклети).

16. II

Левинському (єдиний революційний фронт).
Сербиненкові (згода на тримісячну виплату грошей. Видавничі справи).
Шкрахові (привітання з шлюбом).

19. II

Віленському (телеграма, оповістка в газетах про помешкання, зустріч на вокзалі).
Сірому (картка, привезти речі до Германії і 100-150 т. [нерозбірливо]).
Бадановi (паспорт на візу).
"Новій добі" ("Маленький приклад" з приводу виступу Семена Мазуренка).

28. II

Шаповалу (телеграма, приїзд його і лівих російських есерів).

1. III

Групі (картка, необхідний приїзд товаришів до Берліну).
Шаповалу (посилка посланця до Григорієва).
Бадановi (посланець на Україну).

9. III

Паламаря (телеграма, приїзд).
Чикаленка (дозвіл на приїзд до Австрії, арешт Петруся).[218]

12. III

Карлсбад (пакет) — Сербиненко, Бадан, Сімович, Цюхнер.
Бадана (посланець від Шаповала і гроші).
Шаповала (вистава п'єси).

21. III

Чикаленка (картка, Юлія Миколаївна в санаторії, жовтяки під очима).

22. III

Шаповала (не закривати "Нову добу", не згортати прапора; вісті з України: голосування в Києві за Винниченка 10000, за Раковського 400 голосів).
Студентського журналу (дати їм статтю).

24. III

Бадана (прохання написати Сірому про книжки).
Левинського (з приводу ліквідації ЗГ УКП).
Сімовича (картка, побачення).
Сірого (гроші вислано).

25. III

Шаповала (благання не розпускати ЗГ УКП і не закривати "Нову добу").

4. III

Сербиненкові (про вислання грошей).
Баданові (нова адреса).
Шаповалу (нова адреса).
"Новій добі" (нова адреса).

27. III.

Шаповала (вісті від кур'єра з Галичини. "П'єса" розвивається).
Сербиненка (обіцянка виплатити частину).

10. III

Чикаленкові (неможливість переїзду до Австрії).

12. III

"Українська контрреволюція" — "Новій добі".

16. III

Шаповалу (виступ ЦК УКП проти нашої групи).

19. III

"Новій добі" (прощання).
Левинському (стаття до "Нової доби").
Сербиненкові (з приводу грошей).

23. III

"Новій добі" (прислати грошей).
Шаповалу (трудність становища Закордонної Групи УКП).

24. III

Левинському (телеграма, гроші).
Сірому (картка, експрес, про гроші).
Баданові (передплата "Воли России").
Левинському (рекомендований експрес. Згода на закриття "Нової доби").
Сімовичу (ще раз про побачення з ним).

26. III

Шаповалу (підтвердження скасування ЗГ УКП і закриття "Нової доби").

2. IV

Шаповалу (з приводу його книжки).

Баданові (картка, чутки про Паламаря і Левинського — неправда).
Сербиненкові (подяка за гроші. Про Штефана[219]).

1. Мандат від ЦК УКП.
2. Лист Грушевського до базиліян.
3. Демократичний централізм у виробництві (продукції).
4. Моральний розклад.
5. Український Революційно-Соціялістичний Союз.

1. Швець і Макаренко.[220]
2. Василькові в справі Студії Українського Художнього Театру.
3. Wilner Bank Verein.
4. "Дзвін" і Черкасенко.
5. Поміняти гроші і повернути Левинському 2500 корон.
6. Вибрати книжки в бібліотеці "Дзвона".
7. Перед виїздом послати у Прагу телеграму.
8. Побачення з Красковським.
9. Ванна.

ПРИМІТКИ

Записник на 1921 р. — маленький бльокнот у чорній палітурці. Має 110 сторінок. Відзначається стислістю нотувань: перша половина складається з коротко записаних вражінь, різних спостережень, політичних проєктів та кількох записів з 1922 р.; в другій половині докладніші щоденні записки, занотовані дрібнесеньким письмом з багатьма скороченнями в маленьких, рукою накреслених квадратиках. В кінці записника є список отриманих і відісланих листів.

1. *"РД"* — нерозкрите скорочення первісної назви п'єси Винниченка "Закон".

2. *Бадан, Олександер* (правдоподібно 1896-97-?) — нар. у Галичині, вчився в Карловому університеті в Празі; Винниченків секретар під час поїздки до Москви і Харкова 24. V — 23. IX 1920 р. 1927-1928 р. виїхав в Україну, де згодом працював у Харкові вченим секретарем Народного Комісаріяту Освіти та був співробітником Катедри національного питання в Інституті марксизму. 1933 р. арештовано як "шпигуна" і "націоналіста" та знищено. Див. т. І, стор. 423, прим. 36.

3. *Левинський, Володимир* (також званий Винниченком Левіні; 1880-1953) — видатний публіцист і теоретик українського соціялістичного руху, один з засновників Української Соціял-Демократичної Партії (УСДП); активний член Закордонної Групи Української Комуністичної Партії (УКП) у Відні. Автор численних публікацій про українське питання і соціялізм. Див. т. І, стор. 44, прим. 6.

4. *Гільфердінґ, Рудольф* (Hilferding, Rudolf; 1877-1941) — провідник антикомуністичного й антибільшовицького крила Незалежної Соціял-Демократичної партії Німеччини (USPD). Редактор партійного органу "Die Freiheit". Після об'єднання "незалежників" з Соціял-Демократичною Партією Німеччини (SPD) 1922 р. — був міністром фінансів у Вай-

марській республіці від 1923 до 1929 рр. Автор багатьох праць про марксизм, соціялізм та німецьку економічну політику.

5. *Сірий* — один із псевдонімів співробітника "Нової доби" Юрія Пилиповича Тищенка (1880-1953). Член Української Соціял-Демократичної Робітничої Партії (УСДРП), видавець місячника "Дзвін" (1913-1914 рр.) та іншої с.-д. преси; довірена особа Винниченка, видавець його творів у в-ві "Дзвін".

6. *Kurhaus* (нім.) — курортний готель.

7. *Віленський, Марко Григорович* (також званий Винниченком Маркуша, Маркушка) — адвокат єврейського походження з Києва. В середині 20-х років повернувся в Україну. Виступав оборонцем на процесі Союзу Визволення України (СВУ) 1930 р. Пізніш арештований і знищений.

8. *"Пісня Їзраїля"* ("Кол-Нідре") — драма на 4 дії, закінчена у квітні 1922 р. в Целендорфі, Німеччина.

9. *"Сподівання руської контрреволюції"* — стаття про російські еміґрантські партії і групи, надрукована в "Новій добі" 12 лютого 1921 року, стор. 1.

10. *Tanzabend* (нім.) — танцювальний вечір.

11. *"Політичне шулерство"* — стаття з приводу листа Х. Раковського, в якому він мотивує виїзд В. Винниченка за кордон як акт "капризного літератора", надрукована в "Новій добі" 19 лютого 1921 р., стор. 1.

12. *"А. Болейн"* — "Анна Болейн", фільм (1920) видатного німецького режисера Ернста Любіча.

13. *"З приводу арешту членів Ц.К. партії укр. есерів"* — повна назва статті В. Винниченка, надрукованої в "Новій добі" 26 лютого 1921 року, стор. 1-2.

14. *"Истинно-русская партия"* — стаття про національний склад Комуністичної Партії (більшовиків) України (КП/б/У), надрукована в "Новій добі" 5 березня 1921 р., стор. 1.

15. *"Завдання сучасного моменту"* — стаття в "Новій добі" від 26 лютого 1921 р., стор. 1-2.

16. *"Переодягнені хуторяни"* — стаття з приводу відгуку Павла Христюка про твір Винниченка "Відродження нації", надрукована в "Новій добі" 5 березня 1921 р., стор. 3-5.

17. *Мазуренко, Юрій* (1885-?) — активний політичний діяч, член ЦК УСДРП, пізніше провідний член лівого крила партії (незалежників). У червні 1919 р. створив і очолив Повстанський штаб, який керував повстанням проти московських окупантів. 1920 р., коли "незалежники"

перетворились на УКП, Мазуренко був членом ЦК УКП. 1934 р. арештований і знищений.

18. *Мазуренко, Семен (1879-?)* — активний революційний діяч початку XX сторіччя, старший брат Юрія. Член УСДРП від 1917 р. З доручення уряду Директорії очолив на початку 1919 р. надзвичайну дипломатичну місію Української Народної Республіки (УНР) до Москви для переговорів у справі миру й унормування стосунків між Україною і Росією. Заарештований у 30-х роках і знищений у невідомих обставинах. Див. т. І, стор. 340, прим. 19.

19. "Маленький приклад" — стаття, надрукована в "Новій добі" 26 лютого 1921 р., стор. 3. Стосується заяви Семена Мазуренка, який "не годиться з тими інформаціями" про Україну, що подав Винниченко в своїй статті "Лист до українських робітників і селян" — у "Новій добі" 23 жовтня 1920 р.

20. *Коха* — інтимне ім'я дружини В. Винниченка Розалії Яківни.

21. *Шаповал, Микита Юхимович* (псевдонім М. Сріблянський; 1883-1932) — провідний член Української Партії Соціялістів-Революціонерів (УПСР) ще з дореволюційних часів. Організатор і основний публіцист та літературний критик у місячнику "Українська хата" (1909-1914). За доби революції 1917 р. член Української Центральної Ради і Малої Ради, міністер пошти і телеграфу, а пізніше міністер земельних справ уряду УНР. Активний діяч у готуванні повстання проти гетьмана Павла Скоропадського; голова Українського Національного Союзу (після В. Винниченка). На еміґрації від квітня 1919 р. Співробітник Винниченка та Закордонної Групи УКП, голова Закордонного Комітету УПСР у Празі. Провідний громадсько-політичний та публіцистичний діяч у празькому українському середовищі, організатор 1921 р. Українського Громадського Комітету (УГК) та ініціятор і редактор літературно-політичного місячника "Нова Україна" від 1922 р.

22. *Краковецький, Аркадій Антонович* — про нього дізнаємося з щоденника М. Ю. Шаповала, де він, зокрема, пише: "Він був артил. офіцером у Варшаві. Попав під суд за участь у воєнно-революц. організації! Разом з Брянцевим, Білокопитовим, Запольським-Довнарем, моїми товаришами. Сидів у X павільйоні (з грудня 1907 р.!) Отже ми колеґи. Потім він відбув 8 років каторги, з якої його вивела революція прямо на посаду командуючого військами Красноярської військової округи. Був "правим" есером, оборонцем "війна до полной побѣди" [sic]. Солдати його були арештували і посадили на гавптвахту, з якої визволили юнкера.... Тепер він "безпартійний" на службі у большевиків. (*Щоденник,* т. І, Нью-Йорк, 1958, стор. 47.)

Пізніше Шаповал змінив свій погляд на Краковецького. У щоденнику за 15 лютого 1921 р. він уже нотує: "Увечері бачився з Краковецьким — звичайна московська нахаба. Враження погане." (Там же, стор. 56).

23. *Гілєрсон* — представник українського радянського уряду в Празі, де вів таємні переговори з радянофільською групою есерів навколо М. Грушевського. (М. Шаповал, *Щоденник*, стор. 44). Можна припускати, що А. А. Краковецький був "на службі" у Гілєрсона.

24. *Верональ* — снотворний препарат.

25. *Hospiz im Zentrum* — "готель в центрі" Берліну, Holzgartenstr., 9-10.

26. *Wannsee* — район на південний захід від Берліну.

27. *"Дантон"* — фільм російського режисера Дмитрія Буховецького про Жоржа Дантона, діяча Великої французької революції.

28. *Супрун, Григорій* — фінансовий аґент уряду УНР за кордоном, уславився тим, що розтратив державні фонди, які були в банках Австрії та Німеччини. Див. т. I, стор. 423, прим. 33.

29. *Шпехт, Ґустав* (Specht, Gustav; 1885-1956) — німецький поет і прозаїк, перекладач на німецьку мову "Брехні" та "Чорної Пантери". Член редакції місячника "Die Ukraine", органу "Німецько-Українського Товариства". Автор статтей німецькою мовою на українську тематику.

30. *"Чорна Пантера"* (Die schwarze Pantherin) — фільм, знятий десь у 1920-21 рр. у Берліні на основі п'єси В. Винниченка кінорежисером Йоганнесом Ґутером (Johannes Guter). Ролю Ріти грала відома російська актриса Єлена Полевіцька. Скорочена версія сценарію була опублікована з багатьма ілюстраціями з фільму в "Illustrierter Film-Kurier" (ч. 73, січень 1921 р.). Фільм демонструвався на німецьких екранах з 1921 р.

31. *Русофільм* — назва, певне, ніколи не створеної російської фільмової студії в Берліні.

32. *Potsdam* — місто на річці Гавель, приблизно 25 км. на південний захід від Берліну.

33. *Fürstenwalde* — маленьке містечко на річці Шпре, якихось 40 км. на південний схід від Берліну.

34. *Humogsolan* — правдоподібно якийсь лік для заспокоєння нервів.

35. *Zehlendorf* — район передмістя Берліну на південний захід. Тут Винниченко з дружиною жив від 1921 до 1923 р.

36. *Schlachtensee* — озерце на захід від Целендорфу.

37. *Паламар, Григор* — український соціял-демократ, публіцист. Постійно жив і працював у Відні. Член ЗГ УКП, співробітник "Нової доби", в якій виступав під псевдонімом "Gregory", автор брошури "Капітал, колоніяльні народи і большевизм" (1920 р.).

38. *Gerichtsamt* (нім.) — судове управління.

39. *Кронштадт* — місто-фортеця у Фінській затоці,50 км. на захід від Ленінграду, де в березні 1921 р. вибухло протибільшовицьке повстання моряків, жорстоко придушене Червоною армією під проводом Михайла Тухачевського (пізніше став маршалом, розстріляний 1937 року).

40. *"Нова доба"* — орган ЗГ УКП, політичний, економічний і науковий тижневик, що виходив у Відні за редакцією колеґії. Відповідальний редактор був М. Пасічник. Перше число вийшло 6 березня 1920 р., останнє 22 жовтня 1921 р.

41. *"Українська контрреволюція"* — стаття, надрукована в "Новій Добі" 19 березня 1921 р., стор. 1-3. Про українські антикомуністичні партії, уряди та групи на еміґрації.

42. *ЦК УКП* — Центральний Комітет Української Комуністичної Партії, яка в ті роки ще леґально діяла в Україні.

43. *Закордонна Група УКП,* створена наприкінці 1919 р. з лівих есдеків, після конференції закордонної УСДРП 9-12 вересня 1919 р. Видавала у Відні свій орган "Нова доба". Провідними членами були В. Винниченко, В. Левинський, Г. Паламар та С. Черкасенко. Перестала існувати 5 жовтня 1921 р.

44. *Ю. М.* — Юлія Миколаївна Чикаленко, дружина Є. Х. Чикаленка.

45. *Санатоґен* — лікувальний препарат для зміцнення фізичних сил.

46. *Смаль-Стоцький, Роман* (1893-1969) — науковець, славіст, син академіка Степана Смаль-Стоцького. Представник УНР у Берліні до лютого 1923 р. Професор славістики Варшавського університету 1925-1939 рр. Автор багатьох наукових праць. З 1947 року в США, де й помер.

47. *Сербиненко, Андрій Миронович* — член Селянської Спілки і член Центральної Ради. Кооператор, власник книгарні в Берліні після Першої світової війни. Автор брошури "Кооперація на селі" (1919).

48. *Ґзовська, Гайдаров, Нелідов* — російські актори, зв'язані з плянами Винниченка на "Українфільм" або на Студію українського художнього театру. Про Гайдарова згадує Винниченко в записці 1924 р., в якій пише, що той грав ролю Паріса в якомусь фільмі, що в тому році йшов у Німеччині. Анатолій Павлович Нелідов (1879-1949) виступав у театрах Москви, Петербурґу, Тифлісу, Херсону перед революцією. У 20-х роках виступав у Московському театрі революції.

49. *Омелянович-Павленко, Михайло* (1878-1952) — військовий діяч, генерал-полковник Армії УНР. Під час Першої світової війни посідав різні командні пости в російській армії. За Центральної Ради командир

української бриґади в Катеринославі; за Гетьманату командир 3-ої Стрілецької дивізії у Полтаві і кошовий отаман Запорізького Козачого Коша; з грудня 1918 до липня 1919 р. начальний вождь УГА, згодом командир Запорізького Корпусу, командувач Армією УНР під час Зимового походу 1920 р. На еміґрації від 1920 р. Автор кількох праць з української військової історії.

50. *Грушевський і К⁰* — так називав Винниченко групу радянофільських есерів, яка гуртувалась навколо М. Грушевського у Відні і працювала в Українському Соціологічному Інституті. Головними членами групи були Павло Христюк, Микола Шраг, Микола Чечель та Олександер Жуковський.

51. *Антонович, Дмитро* (1877-1945) — один із засновників Революційної Української Партії (РУП), активний член УСДРП, син історика Володимира Антоновича. Член Центральної Ради і міністер морських справ в уряді В. Винниченка. За Директорії — голова української дипломатичної місії в Італії. На еміґрації — один з організаторів Українського Вільного Університету (УВУ), професор історії мистецтва, ректор УВУ і довгорічний директор Музею визвольної боротьби в Празі. Автор багатьох праць про театр і мистецтво. Див. т. І, стор. 43, прим. 1.

52. *Сімович, Василь* (1880-1944) — вчений-мовознавець. Народився в Галичині. Член УСДП. Під час Першої світової війни провадив культурно-освітню роботу серед українців-полонених у таборах Німеччини. Від 1923 р. професор української мови на Українському Вищому Педагогічному Інституті ім. М. Драгоманова в Празі. 1926-1930 рр. — директор УВПІ; 1933 р. — ректор інституту. Від 1933 р. секретар Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Від 1941 р. до смерти редактор Українського Видавництва у Львові. Мовний редактор Винниченкового роману "Соняшна машина" та журналу "Нова Україна". Автор багатьох наукових праць головно з мовознавства.

53. *Дятлівці* — радянофільська група, організована довкола відомого революційного і соціялістичного діяча Петра Ю. Дятлова.

54. *"Reigen"* — п'єса австрійського драматурга Артура Шніцлера (Arthur Schnitzler), написана 1910 р. в дусі свого роду "коломийки" поверхових любовних відносин.

55. *"Воля России"* — часопис російських есерів, що виходив у Празі 1922-1932 рр. за редакцією В. І. Лебедєва, М. Л. Слоніма та В. Сухомліна.

56. *Барановський, Христофор* (1874-1941) — громадський і кооперативний діяч. Засновник і директор Союзбанку в Києві 1907-1917 рр. та Українбанку 1919 р. З 1917 р. голова Управи Українського Народного Кооперативного Банку. 1919 р. — голова рад Центрального Українського Сільсько-Господарського Кооперативного Союзу та Всеукраїнського Кооперативного Союзу. 1917 р. генеральний секретар фінансів в

уряді В. Винниченка. 1920 р. міністер фінансів УНР в уряді В. Прокоповича. Від 1920 р. на еміґрації.

57. *Мартос, Борис Миколайович* (1879-1977) — громадський і політичний діяч, кооператор і педагог. Член РУП і УСДРП. 1917 р. член Центральної і Малої Ради, генеральний секретар земельних справ. 1918 р. голова Управи Всеукраїнського Кооперативного Комітету; 1919 р. міністер фінансів і голова Ради Міністрів Директорії. Від 1920 р. на еміґрації в Німеччині і Чехо-Словаччині. Співорганізатор, доцент, а згодом професор Української Господарської Академії у Подєбрадах. Помер у США.

58. *Король Карл* (1887-1922) — цісар Австрії та король Угорщини 1916-1918 рр. По війні жив у Швайцарії, звідки двічі намагався відновити монархію в Угорщині. Після другої спроби 1921 р. засланий Антантою на острів Мадейра, де й помер.

59. *чи* — умовне слово, що означає статеві зносини.

60. *Марґолін, Арнольд* (1877-1956) — єврейсько-український політичний і громадський діяч, адвокат з Києва. Член ЦК російської Партії Народних Соціялістів (до 1917 р.). З 1918 р. член Української Партії Соціялістів-Федералістів, член Генерального Суду УНР (1918 р.), товариш міністра закордонних справ у кабінеті Володимира Чехівського, член української місії на переговорах з французьким командуванням в Одесі, член дипломатичної місії на мирну конференцію в Парижі, згодом посол УНР в Лондоні. З 1922 р. в США. Автор численних праць з української та єврейської тематики.

61. *Олесь* (літературне ім'я Олександра Кандиби; 1878-1944) — видатний поет, член редакції "Літературно-наукового вісника" від 1911 року. На еміґрації у Відні та Празі з 1919 року. Редактор журналу "На переломі" (1920). Автор багатьох збірок поезій, друкувався в Україні у 20-х роках, заборонений в УРСР з 30-х років, регабілітований у 50-х роках.

62. *"Закон"* — драма В. Винниченка, написана 1921 р., вперше надрукована українською мовою в журналі "Нова Україна" 1923 р. чч. 3-4, а російською мовою видана ще раніш берлінським видавництвом "Возрождение" 1922 р.

63. *Красковський, Іван Гнатович* (1882-?) — український політичний діяч, педагог, член УПСР; товариш міністра внутрішніх справ в уряді В. Винниченка; 1918 р. радник міністра закордонних справ Дмитра Дорошенка; посол до Грузії.

64. *Чикаленко, Євген Харлампович* (1861-1929) — видатний діяч українського національного і культурного руху кінця XIX і початку XX ст. Видавець першої щоденної української газети "Рада" (1906-1914) і жертвенний меценат української культури і науки. Перше оповідання В.

Винниченка "Краса і сила" було опубліковане завдяки заходам Є. Чикаленка. Див. т. І, стор. 226, прим. 17.

65. *Мазепа, Ісаак* (1884-1952) — видатний політичний діяч, член УСДРП з 1905 р. З 1917 р. активний діяч національного руху, член Трудового Конґресу, учасник VI з'їзду УСДРП, член ЦК УСДРП, міністер внутрішніх справ, а з серпня 1919 р. голова уряду УНР. На еміґрації з 1920 р. в Празі, де провадив велику політично-громадську і публіцистичну діяльність, викладав в Українській Господарській Академії. Автор багатьох праць про революційну добу. Див. т. І, стор. 420, прим. 17.

66. *Феденко, Панас* (1893-1981) — член УСДРП, член Центральної Ради, делеґат Трудового Конґресу, учасник VI з'їзду УСДРП, член уряду УНР, заступник міністра інформації в уряді І. Мазепи, політичний дорадник при Армії УНР у Зимовому поході. З 1920 р. на еміґрації, де тісно співпрацював з соціял-демократичною групою довкола І. Мазепи. Див. т. І, стор. 420, прим. 18.

67. *УФА* (UFA; Universum-Film AG) — найбільша фільмова студія в Німеччині, заснована 1917 р.

68. *Масарик, Томаш* (Masaryk, Tomaš; 1850-1937) — чеський філософ і політик, провідник чеського національного руху. Голова Чеської Національної Ради в Лондоні під час Першої світової війни, організатор чеського леґіону в Росії 1917 року. Президент Чехо-Словаччини 1919-1935 рр. Автор багатьох праць на філософсько-соціологічні теми, про чеські справи та відомої книги "Дух Росії".

69. *Студія* — студія українського художнього театру. Назва задуманого, хоч ніколи й не здійсненого проєкту В. Винниченка. З Масариком Винниченко, мабуть, вів розмови про фінансову підтримку такої студії.

70. *Вацлавське намєсті* (Václavské naměstí) — головний проспект у центрі Праги.

71. *Неєдли, Зденек* (Nejedlý, Zdeněk) — чеський історик, з 1920 р. професор Карлового університету в Празі.

72. *"Продана наречена"* — опера чеського композитора Бедріха Сметани (Bedřich Smetana).

73. *"У царських врат"* — правдоподібно це не точний переклад назви п'єси норвезького письменника Кн. Гамсуна «Ved rigers port» — "У врат царства".

74. *Аґрарниця* — під цим ім'ям фіґурує в щоденнику знайома В. Винниченка, можливо, зв'язана з Аґрарним Бюро при чеському уряді або належна до якоїсь есерівської групи. Як знаємо з записки від 1924 року, вона в листі до Винниченка називає себе "Ніною, лівою буржуйкою".

75. *"На дне"* — драма, написана М. Ґорьким 1902 р.

76. *Бенеш, Едуард (*Beneš, Eduard; 1884-1948) — чеський політичний і державний діяч, журналіст, однодумець Масарика. Представник ЧСР на мирній конференції в Парижі. Міністер закордонних справ від 1918 до 1935 р., коли став президентом республіки. Від 1941 р. президент екзильного чеського уряду в Лондоні. 1945 р. повернувся до Праги. 1946 р. знову обраний президентом. В червні 1948 р. після комуністичного перевороту залишив посаду і незабаром помер.

77. *Нечас, Яромір* (Necaš, Jaromir; 1888-1944) — чеський політичний діяч, соціял-демократ. З доручення тодішнього міністра закордонних справ Чехо-Словаччини Бенеша супроводив В. Винниченка до Москви і Харкова 1920 р. як політичний дорадник і зв'язковий з відповідними міністерствами закордонних справ. Згодом посол соціял-демократичної партії до чехо-словацького парляменту і міністер соціяльної опіки. Співпрацював з українською еміґрацією в Чехо-Словаччині. Див. т. І, стор. 423, прим. 35.

78. *Макаренко, Швець* — члени колишньої Директорії. *Швець, Федір* (1882-1940) — український громадський діяч, з освіти геолог, на еміґрації професор УВУ в Празі, де й помер. *Макаренко, Андрій* (1885-1963) — службовець управління Південно-Західньої залізниці в Києві. 1917 р. голова спілки залізничників і активний організатор трудящих на залізниці. Учасник повстання проти гетьмана, член Директорії УНР. Помер на еміґрації. Див. т. І, стор. 338, прим. 7.

79. *"Дзвін"* — видавнича спілка В. Винниченка, Ю. Тищенка і Л. Юркевича, заснована 1907 р. в Києві. Проіснувала ще кілька років на еміґрації у Відні, видала твори і спомини Винниченка, твори С. Черкасенка та інш. Директором "Дзвона" був Ю. Тищенко.

80. *Художня студія* — див. примітку ч. 69.

81. *Старосольський, Володимир* (1878-1942) — відомий львівський адвокат, професор права Львівського університету, теоретик національного питання, засновник і довголітній голова УСДП. Давній друг В. Винниченка. У 20-х та 30-х роках один з головних судових оборонців на процесах націоналістичної молоді ОУН у Польщі.

82. *Муха* — партійний псевдонім Дмитра Антоновича (див. прим. 51).

83. *Кривецький, Борис* — режисер, до 1917 р. працював у театрах Москви, 1918-1919 рр. режисер і директор Київського Драматичного Театру. Разом з О. Загаровим створив український психологічно-реалістичний театр, за зразком Московського Художнього Театру. 1921 р. режисер Українського театру в Ужгороді, згодом в Олмоуці (Чехо-Словаччина).

84. *Григоріїв, Никифор* (псевдонім Гр. Наш; 1883-1953) — громадський і політичний діяч, публіцист і педагог. Родом з Київщини. Член

Товариства Українських Поступовців (ТУП), співробітник "Ради" і тижневика "Маяк". Від 1917 р. активний член УПСР, член Центральної Ради, один з українізаторів війська, голова Ради Солдатських Депутатів Київської військової округи. 1918 р. міністер освіти в уряді Всеволода Голубовича, за Гетьманату член Українського Національного Союзу; 1919 р. — делеґат Трудового Конґресу, керівник пресової служби Армії УНР; член ЦК УПСР, виступав проти боротьбістів. З 1921 р. на еміґрації в Празі, де був активним в Українському Громадському Комітеті як заступник М. Ю. Шаповала та в журналі "Нова Україна". Згодом співзасновник, директор і професор Українського Соціологічного Інституту. З 1938 р. в США, з 1949 р. керівник українського відділу "Голосу Америки". Автор багатьох праць на соціологічні теми та про революційну добу.

85. *Ґірса, Вацлав* (Girsa, Václav; 1875-1942?) — чеський політичний діяч і однодумець Масарика, родом з Волині, за фахом лікар. Від 1910 р. працював по різних клініках та лікарнях Києва. Від 1914 р. член Київського Чехо-Словацького Комітету, організатор з'їзду всіх чехо-словацьких організацій, який відбувся в Києві 23. IV. 1917 р. і створив відділ Чехо-Словацької Національної Ради в Росії. Член президії цього відділу. 1918-1919 рр. займався справами чеського війська в Росії. 1919-1920 рр. посол ЧСР в Росії. Від 1921 р. уповноважений міністром закордонних справ Е. Бенешом для організації внутрішньої служби міністерства та ведення справ, що стосуються Сходу Европи. Організатор і керівник допомоги культурній праці всієї еміґрації, яка перебувала на терені ЧСР, в тому числі й українській. З 1927 р. посол ЧСР до Польщі.

86. *Харват, Вінцент* (Charvát, Vincenc; 1889-?) — чеський журналіст, соціял-демократичний діяч, перекладач з російської та української мов. Член редакції соціял-демократичного органу "Právo Lidu".

87. *Василько, Микола* (1868-1924) — визначний громадський і політичний діяч Буковини, дипломат, посол до буковинського сойму і віденського парляменту (1898-1918). Співзасновник Загальної Української Ради у Відні (1915) та Української Національної Ради у Львові (1918). Дипломатичний представник ЗУНР в Австрії (1918-20) та посол УНР у Швайцарії та Німеччині (1920-1924).

88. *Тарнувська компанія* — політичне середовище УНР, зв'язане з Симоном Петлюрою, яке перебувало 1921 р. в містечку Тарнув у південно-східній частині Польщі.

89. *Ґалаґан, Микола* (1882-?) — громадський і політичний діяч, за фахом фізик. Член РУП, пізніше УСДРП. За доби УНР на дипломатичній службі: представник Центральної Ради на Кубані, згодом у Румунії. За часів Директорії — голова дипломатичної місії в Будапешті. На еміґрації посідав різні посади: у Відні голова Українського Допомогового Комітету, у Празі голова Українського Видавничого Фонду, член редакції "Нової України". Член Закордонної Групи УСДРП, співпрацівник М. Ю. Шаповала. Автор мемуарів "З моїх споминів", багатьох праць на суспільно-

політичні теми та наукових публікацій з фізики. Після 1945 р. залишився в Празі і дальша доля його невідома.

90. *РСС* — Український Революційно-Соціялістичний Союз. Ідея В. Винниченка з метою консолідації соціялістичних українських антибільшовицьких політичних сил, в основному з Закордонної Групи УКП та Закордонного Комітету УПСР під проводом М. Ю. Шаповала. Проіснував недовго в 1925 р. як Український Революційно-Демократичний Союз.

91. *"Die Lüge"* — "Брехня" в перекладі німецькою мовою Ґустава Шпехта (див. прим. 29), Потсдам, 1922. Поставлена в ляйпціґському театрі 1921 р.

92. *Стокоз* — можливо, мова тут про київського залізничника, українського патріота, що в січні 1918 р. власними силами зумів сконструювати радіоцентр у Києві. Див. т. І, стор. 422, прим. 27.

93. *Grunewaldsee* — маленьке озеро на північ від Целендорфу.

94. *Шлезьке питання* — спір, що виник після Першої світової війни між Німеччиною, Польщею і Чехо-Словаччиною відносно колишньої пруської провінції Сілезії (Schlesien). Питання розв'язане в 1921-1922 рр. плебісцитом і Ліґою Націй, в наслідок чого частини території перейшли до Польщі і до Чехо-Словаччини.

95. *Калинович, Іван* (1884-1927) — політичний діяч соціялістичного табору, видавець і бібліограф. 1918-1919 рр. — посол до Української Національної Ради ЗУНР і депутат Трудового Конґресу в Києві. 1920 р. — член ЗГ УКП у Відні й керівник її видань. У 20-х роках керівник бібліотечно-бібліографічного бюра в Золочеві. Див. т. І, стор. 383, прим. 30.

96. *Кельберин, Ізраїль Павлович* — єврейський адвокат. Правдоподібно батько письменника Лазаря Ізраїлевича Кельберина.

97. *Левицький, Володимир* (1885-1980) — співробітник Союзу Визволення України в таборах полонених 1915-1918 рр. За фахом правник, був директором пресової служби при посольстві УНР у Берліні 1919-1920 рр. З 1927 р. в США, співробітник "Оборони України" і редактор "Народньої волі". 1942 р. перейшов на радянофільство, редаґував радянофільський "Громадський голос" у Нью-Йорку.

98. *Лепкий, Богдан* (1872-1941) — письменник і літературознавець, співробітник Союзу Визволення України під час Першої світової війни. З 1926 р. викладач, згодом професор української літератури в Краківському університеті. 1938-1939 рр. член польського сенату у Варшаві. Автор численних поетичних, прозових та літературознавчих творів.

99. *Жук, Андрій* (1880-1968) — політичний діяч і публіцист, Член РУП, УСДРП, з 1906 р. член ЦК УСДРП. Член Союзу Визволення України, працював на дипломатичній службі при посольстві УНР у Відні та радником міністерства закордонних справ УНР. Див. т. І, стор. 383, прим. 29.

100. *Скоропис-Йолтуховський, Олександер* (1880-1950) — політич-

ний діяч, член РУП, член Української Соціял-Демократичної Спілки, член Центральної Ради, співзасновник Союзу Визволення України, голова Берлінського відділу СВУ. 1917-18 рр. крайовий староста на Холмщині та Підляшші.

101. *Лундберґ, Євгеній Германович* (1887-1965) — російський письменник, зв'язаний з берлінською групою "Скифів". Співпрацівник зміновіхівського журналу "Накануне". Повернувся в Росію 1924 р.

102. *Шрайдер, Олександер Абрамович* — російський письменник, лівий есер, заступник міністра юстиції І. Н. Штайнберга в більшовицькому "коаліційному" уряді 1917-1918 рр. Після розриву лівих есерів з більшовиками і арешту в лютому 1919 р. покинув Росію наприкінці цього року і оселився в Берліні. Член групи "Скифы", активний діяч з багатьма зв'язками з соціялістичними колами Заходу, політичний співробітник В. Винниченка і М. Ю. Шаповала. В щоденнику ще згадується як А. А., Ал. А., Абрамі, Абрамчик, Саша, Шаша.

103. *Глущенко, Микола Петрович* (1901-1977) — Народний художник УРСР з 1963 р. В 1919-1924 рр. учився в берлінській Академії Мистецтв, діставав матеріяльну і моральну підтримку В. Винниченка. 1925-1936 р. жив і працював у Парижі, де належав до "Паризької школи". В 1936 р. повернувся в Україну, де 1972 р. був відзначений Державною премією УРСР ім. Т. Г. Шевченка.

104. *"Соняшна машина"* — тритомний утопійний роман В. Винниченка, написаний 1921-1924 рр., виданий 1927-28 рр. Держвидавом України.

105. *Ґюйо, Жан-Марі* (Guyau, Jean-Marie; 1854-1888) — французький філософ з проблем естетики, етики і релігії, які пояснював соціяльними умовами. Гостро критикував усі релігійні системи і намагався замінити віру в Бога вірою в нескінченний, вічний і незбагненний космос. Автор багатьох творів з цієї тематики; декілька з них були видані російською мовою.

106. *Тютюнник, Юрій* (1891-1930) — військовий діяч часів революції. Отаман повстанської групи, командир IV Київської Стрілецької дивізії, генерал-хорунжий Армії УНР, заступник командувача Армії УНР у Першому Зимовому поході 1920 р., командир Другого Зимового походу 1921 р. По війні жив у Львові, де 1923 р. співпрацював у націоналістичному журналі "Заграва", в якому виступав під псевдонім "Юртик". 1923 р. повернувся в Україну. 1930 року був арештований і розстріляний більшовиками.

107. *Цеткін, Клара* (Zetkin, Clara; 1857-1933) — німецька соціялістична діячка, співзасновниця Комуністичної Партії Німеччини (КПН), член ЦК КПН. З 1921 р. член Виконкому Комінтерну. В лютому 1921 р. разом з головою КПН П. Леві та ще з трьома членами ЦК КПН виступила з протестом проти свавільної політики Комінтерну в Німеччині. Згодом примирилася з Комінтерном і постійно жила в Москві.

108. *Леві, Павль* (Levi, Paul; 1883-1930) — німецький соціял-демократ, співзасновник і провідник разом з Карлом Лібкнехтом і Розою Люксембурґ Союзу Спартак (Spartakusbund) і Комуністичної Партії Німеччини. 1921 р. разом з іншими членами ЦК гостро запротестував проти бунтівницької політики Комінтерну в Німеччині, яка привела до березневого повстання німецьких комуністів, придушеного з катастрофічними наслідками для партії. Леві та Цеткін було різко критиковано на III Світовому Конґресі Комінтерну, який відбувся в Гамбурзі з 22 червня до 12 липня 1921 р. В наслідок Леві було виключено з партії. Згодом повернувся до лав Соціял-Демократичної Партії Німеччини.

109. *3-ій Інтернаціонал* — Комінтерн, Комуністичний Інтернаціонал. Створений з ініціятиви більшовиків у березні 1919 р. в Москві з метою відокремити комуністичні і ліві соціялістичні партії та групи Европи від соціял-демократичного II-го Інтернаціоналу.

110. *Лапчинський, Юрій* (1886-?) активний діяч УСДРП, УКП та КП/б/У. 1920 р. вийшов з КП/б/У і вступив до УКП. Після злиття УКП з КП/б/У знову ввійшов в офіційну партію і посідав різні партійні та адміністративні пости. 1928-1930 рр. був консулом УРСР у Львові. В часи сталінського терору 30-х років був знищений. Див. т. I, стор. 487, прим. 27.

111. *"Вперед"* — щоденник УСДП, виходив у Львові 1918-1924 рр.

112. *Кіпенгойєр, Ґустав* — німецький видавець, власник Gustav Kiepenheuer Verlag, заснованого 1910 р. У 20-х роках жив у Потсдамі, видавав також твори Бертольта Брехта.

113. *Untergrundbahn* (нім.) — метро.

114. *Café Vaterland* — каварня, де В. Винниченко часто зустрічався з своїми знайомими. Містилася на Königgrätzerstrasse, 15-16, біля Потсдамського вокзалу.

115. *Компанія Лундберґа* — знайомі Є. Г. Лундберґа, з-посеред них О. А. Шрайдер, Ілля Бакал та Єлена Давидівна Ґоґоберідзе.

116. *"Наша правда"* — щотижневик, орган Комуністичної Партії Східньої Галичини (КПСГ). Видавалася з 9. IV 1921 р. до 11. VIII 1923 року у Відні.

117. *Відозва Тихона і Ґорького* — 18 липня 1921 р. російський патріярх Тихон, Максим Ґорький та Анатоль Франс звернулися до єпископа Кентерберійського в справі організації допомоги голодуючим у Росії. Патріярх російської православної церкви Тихон (1865-1925) в останні роки жив на еміґрації в Берліні.

118. *Річицький, Андрій* (1882-1934) — партійний псевдонім Анатоля Пісоцького. Видатний політичний діяч, член УСДРП, член Центральної і Малої Ради, ідеолог лівого крила УСДРП (незалежників), організатор і теоретик Української Комуністичної Партії (УКП), секретар ЦК УКП,

редактор центрального органу партії "Червоний прапор". Після влиття УКП в КП/б/У 1925 р. — член ЦК КП/б/У. Заарештований і розстріляний у 1934 році. Див. т. І, стор. 486, прим. 25.

119. *"Дихання Москви"* — заява Закордонної Групи УКП з приводу відречення ЦК УКП від Групи, надрукована в останньому числі "Нової Доби" 22 жовтня 1921 р., стор. 1-3.

120. *"Етика"* — правдоподібно первісні думки В. Левинського, які пізніше з'явились у формі статтей під назвою "Етика і соціялізм" у журналі "Нова Україна" 1922 р., чч. IV-XI.

121. *"Скифы"* — видавництво і берлінська група російських письменників та інтелектуалів, створена під впливом ідей письменника і лівого есера Р. В. Іванова-Разумніка, який вважав російську революцію початком майбутнього нового ладу та духовного відновлення країни. Певний час "скифами" себе вважали Андрій Бєлий, Сергій Єсєнін та Олександер Блок, від поеми якого "Скифы" і походила назва групи.

122. *ЄД* — Єлена Давидівна Ґоґоберідзе (Леночка), — акторка, сестра грузинського революційного діяча Левана Давидовича Ґоґоберідзе. Близька знайома В. Винниченка, згодом дружина Лундберґа.

123. *Ладижніков, Іван Павлович* (1874-1945) — видавець, який керував закордонними виданнями більшовицьких брошур у Женеві та Берліні від 1905 до 1913 р. Від 1921 р. керівник видавництва "Книга" в Берліні, яке було офіційним зарубіжним радянським видавництвом і провадило за кордоном книжкову торгівлю. Видавець літературного часопису "Русская книга" в Берліні, а з 1922 р. під назвою "Новая русская книга". Близький друг М. Ґорького.

124. *Толстой, Лев* (1828-1910) — славетний російський письменник і філософ, автор всесвітньо відомих романів: "Война и мир", "Анна Каренина", "Воскресение" та інш. "В чем моя вера" — філософський твір, написаний 1883 р.

125. *Думбадзе, Вассо* — грузинський і культурний діяч, спільно з яким В. Винниченко намагався закласти фільмове підприємство "Українфільм". В роки революції посол Грузинської Народної Республіки до Німеччини. У 20-х роках переїхав до США, де продовжував політичну і культурну діяльність серед грузинської громади.

126. *Кавтський, Карл* (Kautsky, Karl; 1854-1938) — провідний діяч Соціял-Демократичної Партії Німеччини, додержувався ортодоксального марксизму Ерфуртської програми (Erfurter Programm, 1891 р.), яку значною мірою сам написав. Засновник Незалежної СПН, противник ревізіонізму Едварда Бернштайна та радикалізму Рози Люксембурґ, критик більшовизму.

127. *Обершлезієн* (Oberschlesien) — східня частина німецької провінції Сілезії.

128. *"Беспризорность Горького"* — іронічний натяк на тогочасне становище Ґорького, який, еміґрувавши 1921 р. з радянської Росії, довгий час не мав сталого місця життя і тинявся по різних курортах Німеччини і Чехо-Словаччини.

129. *Бочковський, Ольґерд Іпполіт* (1884-1939) — визначний український соціолог, націолог, публіцист і політичний діяч, член УСДРП, родом з Херсонщини. На еміґрації з 1905 р. в Чехії. Під час визвольних змагань член української дипломатичної місії в Празі. Згодом професор Української Господарської Академії в Подєбрадах. Автор багатьох праць з національного питання.

130. *"Terrorism"* — критична праця К. Кавтського. Повна назва твору: "Terrorismus und Kommunismus; ein Beitrag zur Naturgeschichte der Revolution". В російському перекладі з'явилася у видавництві Ладижнікова в Берліні 1919 р.

131. *Бриндзан* — якогось "д-ра Бриндзана" "Нова доба" згадує в квітні 1920 р. (ст. 6), як засновника у Відні "Буковинського політичного клюбу". З цього можна догатуватись, що Бриндзан — буковинець і належав до політичного напряму "Нової доби" та ЗГ УКП.

132. *Krumme Lanke* — мале озерце недалеко на північний захід від Целендорфу.

133. *Надя* — давня знайома Винниченків, певне, ще з часів їхнього побуту в Москві 1914-1916. рр.

134. *Авдієнко, Михайло* — революційний діяч, член ЦК УСДРП, 1918 р. член УСДРП (незалежників); 1919 р. разом з незалежниками ввійшов до Всеукраїнського Революційного Комітету для збройної боротьби проти більшовицького уряду Раковського. З 1920 р. член ЦК УКП. 1925 р. разом з іншими укапістами ввійшов до КП(б)У. Працював у Центральному Статистичному Управлінні УРСР. В 30-х роках засланий і, напевно, загинув.

135. *Чечель, Микола Фролович* (1891-?) політичний діяч, член УПСР, секретар Центральної Ради. На еміґрації член віденської Закордонної Делеґації УПСР під проводом М. Грушевського. В 20-х роках повернувся на Україну, арештований у 1931 р. і в справі Українського Національного Центру засуджений 1932 р. Дальша доля його невідома.

136. *Ерцберґер, Маттіяс* (Erzberger, Matthias; 1875-1921) — німецький політик, прихильник Версальського договору, підписав перемир'я 11 листопада 1918 р. Міністер фінансів 1919-1920 рр., делеґат до парляменту 1920 р. Забитий правими колами.

137. *Общ. Ком.* — правдоподібно "Общественный комитет", — якась опозиція до більшовиків група в Москві.

138. *Грушенята* — партійні однодумці М. Грушевського, організовані в Закордонній Делеґації УПСР.

139. *Нансен, Фрідтьоф* (Nansen, Fridtjof; 1861-1930) — норвезький дослідник арктичних територій. 1921-1923 рр. Високий Комісар у справах утікачів під зверхністю Ліґи Націй, провадив допомогову акцію голодуючим Росії. 1922 р. нагороджений Нобелівською премією миру. Впровадив т. зв. "Нансенівський пашпорт" для російських політичних утікачів, який вважався дійсним юридичним документом у більшості країн Европи.

140. *Гавлічек* — певне, чеський театральний діяч.

141. *Закордонна Делеґація УПСР* — віденська група есерів, зорганізована довкола М. Грушевського. Стоячи на радянофільських позиціях, члени групи повернулись в Україну. Якийсь час співпрацювала з Винниченком та празькою групою М. Шаповала, але швидко порвала як з Закордонним Комітетом УПСР, так і з ЗГ УКП.

142. *Закордонний Комітет УПСР* (ЗК УПСР) — празька група есерів під проводом М. Ю. Шаповала, створена на початку 1921 р. після розриву з Закордонною Делеґацією УПСР у питанні ставлення до радянської влади на Україні. Провідниками ЗК УПСР були М. Шаповал та Н. Григоріїв.

143. *"Між двох сил"* — драма В. Винниченка, написана між квітнем і травнем 1918 р. на Княжій Горі.

144. *"Свадьба Кречинского"* — комедія російського драматурга Олександра Васильовича Сухово-Кобиліна (1817-1903), написана 1852-54 роках.

145, 146. *Перекладачка з Норвеґії; Ніна Аркина* — певне, зв'язана з Центральним театром у Хрістіянії (Осло), для якого перекладала Винниченкові п'єси.

147. *"Саломея"* — мабуть, мова йде про оперу німецького композитора Ріхарда Штравса.

148. *КПН* — Комуністична Партія Німеччини, заснована 30 грудня 1918 р. Карлом Лібкнехтом, Розою Люксембурґ та Павлем Леві.

149. *Дойміґ, Ернст* (Däumig, Ernst; 1866-1922) — член Соціял-Демократичної Партії Німеччини. 1911-1916 рр. — редактор партійного органу "Vorwärts". Під час війни перейшов до Незалежної Соціял-Демократичної Партії Німеччини, прихильник Комінтерну. 1920 р. став членом Комуністичної Партії і через недовгий час був обраний в ЦК КПН. В лютому разом з Леві та Цеткін вийшов з ЦК на знак протесту проти німецької політики Комінтерну.

150. *Гофман, Адольф* (Hoffmann, Adolf; 1858-1930) — член Соціял-Демократичної Партії Німеччини, учасник Ціммервальдської конференції 1915 р.

151. *Чупринка, Григорій* (1879-1921) — український поет, співробітник місячника "Дзвін" у 1913-1914 рр. Розстріляний більшовиками 1921 року.

152. *Ґерліцький партайтаґ* (Görlitzer Parteitag) — партійна конференція С-Д Партії Німеччини в місті Ґерліц, у південно-східній Німеччині, де було схвалено т. зв. Ґерліцьку програму 23 вересня 1921 р., яка внесла основні ревізії в ортодоксальну марксистську Ерфуртську програму 1891 р.

153. *Sans-Souci* — палата німецьких цісарів у місті Потсдамі.

154. *Sozialwissenschaft Klub* (нім.) — клюб суспільних наук.

155. *Гаєвський, Григорій* (1872-1933) — режисер і педагог, родом з Тульчина; режисер Українського Національного Театру в Києві (1917-1918), у 20-х роках — в театрі ім. Михайличенка. Довголітній педагог Музично-Драматичного Інституту в Києві, професор у Київському Художньому Інституті та інших вищих навчальних закладах.

156. *Карсавіна, Тамара Платонівна* (1885-?) — російська балерина, виїхала за кордон у 1918 р. 1909-1929 рр. виступала в "Русских сезонах за границей" і в трупі С. П. Дяґілева.

157. *Незалежники* — Незалежна Соціял-Демократична Партія Німеччини, заснована 6-9 квітня 1917 р. Ґуґо Газе та Карлом Кавтським. Виступала за соціяльну і політичну революцію, проти співпраці з "буржуазними" партіями і проти війни. Радикальне крило незалежників перейшло до КПН у 1920 р., а решта з'єдналася з "більшістю", цебто, з Соціял-Демократичною Партією 1922 р.

158. *Mehrheit* (нім.) — "більшість", тобто, більшість СПН, від якої відійшли "незалежники", що були меншістю партії.

159. *Yohimbin* — препарат із збуджуючим впливом на статеві органи.

160. *О. Ф.* — Ольга Філаретівна Шаповал, дружина Микити Юхимовича Шаповала.

161. *Haferflocken* (нім.) — вівсяна каша.

162. *Braun, F. A.* (1862-?) — балтійський німець, діяч лівих переконань, колишній професор мов і антропології в Петербурзі. Співробітник, а згодом редактор журналу М. Ґорького "Беседа". Автор багатьох праць, зокрема "Die Urbevölkerung Europas und die Herkunft der Germanen" (Первісне населення Европи і походження Ґерманів), Берлін, 1922.

163. *AEG* (Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft) — електричне об'єднання, великий німецький концерн, заснований 1883 р., який постачав електроенерґію на всю Німеччину.

164. *Мілютін, Н. А.* (1889-1941) — радянський партійний і державний діяч, член РСДРП з 1908 р. 1920-1921 рр. — надзвичайний уповноважений Всесоюзного Центрального Виконавчого Комітету (ВЦИК) по Орловській та Воронізькій губерніях і заступник наркомпрода УРСР. 1922-1924 рр. заступник наркомоса РСФСР; 1924-1929 рр. — наркомфін РСФСР; 1930-1934 рр. — заступник наркомоса РСФСР.

165. *Бухарін, Н. І.* (1888-1938) — провідний більшовицький теоретик і публіцист. З 1917 р. член ЦК РКП; 1918-1928 рр. — редактор газети "Правда" та член Політбюра РКП. 1926-1929 рр. — голова Комінтерну. 1929 р. за опозицію до економічної політики Сталіна виключений з партії, а 1934 р. знову прийнятий до партії. 1934-1937 рр. редактор "Известий". 1938 р. арештований і розстріляний.

166. *Borsig* — велике берлінське акціонерне товариство з інтересами переважно в тяжкій промисловості.

167. *Загаров, Олександер* (1877-1941) — визначний актор, режисер і педагог, родом з Єлисаветграду. 1898-1904 рр. — актор Московського Художнього Театру (МХАТ), потім актор і режисер провінційних російських театрів, а з 1910 р. в Москві й Петербурзі. 1918 р. — режисер Першого Державного Українського Драматичного Театру в Києві, потім театру ім. Шевченка, викладач Музично-Драматичного Інституту ім. М. Лисенка. 1921 р. переїхав до Львова, де став режисером театру "Української Бесіди", в якому працював до 1927 р. 1928 р. повернувся в Україну, де продовжував театральну діяльність у Харкові, Києві. Але умов для праці тут вже не дістав і змушений був знову повернутись на російську, переважно провінційну сцену.

168. *Широцька* — перекладачка Винниченкових творів на німецьку мову.

169. *"Хозяйка гостиницы"* — комедія італійського драматурга Карла Ґольдоні (1707-1793). Див. т. І, стор. 243, прим. 149.

170. *"Злочинство"* — ненадруковане оповідання В. Винниченка.

171. *Вірт, Йозеф* (Wirth, Joseph; 1879-1956) — німецький політик, міністер фінансів 1920 р., канцлер 1921-1922 рр. 1933 р. з огляду на прихід до влади Гітлера виїхав до Швайцарії.

172. *Василькова* — мабуть, дружина М. Василька.

173. *Замах короля Карла* — друга невдала спроба колишнього австро-угорського цісаря відновити монархію в Угорщині.

174. *Зіта* (Zita von Bourbon-Parma) — дружина короля Карла від 1911 р.

175. *Новий курс економічної політики,* відомий під назвою "Новая экономическая политика" (НЭП) — економічна політика більшовиків,

запроваджена 1921 р. як порятунок від розвалу народного господарства, даючи певні поступки вільному економічному ринку.

176. *Сульфональ* — медичний препарат для заспокоєння нервів.

177. *"Наша гнида"* — презирлива назва газети "Наша правда", органу КПСГ.

178. *Виступ Тютюнника-Петлюри* — Другий Зимовий похід Армії УНР, який наприкінці 1921 р. закінчився поразкою під Базаром.

179. *"Соціялістична етика"* — очевидно, нездійснений задум філософської праці В. Винниченка.

180. *"Борітеся-поборете!"* — радянофільський орган Закордонної Делеґації УПСР, який виходив у Відні за редакцією М. Грушевського, М. Шрага та М. Чечеля.

181. *Вашінґтонська Конференція* (21 листопада 1921 — 6 лютого 1922) — конференція представників Англії, Франції, Португалії, Бельгії, Голляндії, Японії, Китаю та США, на якій обговорювано переважно питання роззброєння морських фльот; ухвалила пропорцію 5:5:3 щодо розмірів фльот Англії, США і Японії.

182. *Божевілля над головою* — гамір Винниченкових сусідів на вищому поверсі.

183. *Тупання "чортяк"* — те саме, що й "божевілля над головою".

184. *Комінтерн* — 3-ій Комуністичний Інтернаціонал (Див. прим. 109.)

185. *Совнарком* — Совет Народных Комиссаров; вищий адміністративний орган радянської влади.

186. *"Dybbuk"* — широко відома п'єса єврейського письменника Анського, побудована на єврейському фолкльорі. Перша п'єса, що здобула світову славу єврейському театрові.

187. *Бауер, Отто* (Bauer, Otto; 1882-1938) — австрійський соціялдемократ, від 1907 р. редактор "Arbeiter Zeitung", відомий як головний ідеолог "австромарксизму".

188. *Бєлий, Андрій* (1880-1934) — видатний російський письменник і поет, теоретик символізму. Автор багатьох поетичних та прозових творів. Справжнє прізвище: Борис Миколайович Бугайов.

189. *ЄД і К°* — Єлена Давидівна Ґоґоберідзе з товариством, — Лундберґом, Шрайдером та інш.

190. *Толмачов, Григорій* (більш відомий під псевдонімом Піддубний, Григорій; 1882-1942) — журналіст, письменник, політичний діяч, — родом з Полтавщини. Перед Першою світовою війною — політеміґрант в Австралії, звідки писав до "Ради", "Украинской жизни", "Боротьби" (Женева). Після революції 1917 р. повернувся в Україну й увійшов до

УПСР, співпрацював в її органі "Трудова Республіка". 1919 р. виїхав з дипломатичною місією за кордон. 1920 р. увійшов до ЗГ УКП у Відні й співпрацював у "Новій добі" 1928 р. повернувся в Україну. На початку 30-х років арештований, засланий на Соловки, де й помер.

191. *Dorsch*, *Käthe* (1889-1957) — відома німецька акторка, особливо популярна в Берліні в 20-х роках.

192. *Рая Л.* — можливо, Рая Ліфшиць, старша сестра Розалії Яківни Винниченко.

193. *Вєра* — Віра Яковенко, молодша сестра Р. Я. Винниченко.

194. *Черкасенко, Спиридон* — український письменник, поет, член УСДРП, співробітник місячника "Дзвін", член ЗГ УКП, співробітник "Нової України", де друкувався під псевдонімом "П. Стах".

195. *Андрієвський*, *Опанас* (1878-1955) — адвокат, мировий суддя, член Української Партії Самостійників-Соціялістів (УПСС). Член Українського Національного Союзу, приєднався до повстання проти гетьмана й увійшов до Директорії. На еміґрації був професором УВУ в Празі.

196. *"Українфільм"* — нездійснений задум В. Винниченка створити комерційне фільмове товариство спільно з М. Віленським та В. Думбадзе.

197. *Короленко*, *Володимир Галактіонович* (1853-1921) — видатний російський письменник і літературний критик, українського походження, родом з Житомира.

198. *Пульхерія*, *Тось*, *Наталія*, *Іван Стратонович*, *Саня* — персонажі Винниченкової п'єси "Брехня". Записки, очевидно, зроблені під час репетиції в театрі в Ляйпциґу.

199. *Werflichter* (нім.) — театральні прожектори.

200. *Kopfschmerz* (нім.) — біль голови.

201. *Шкрах*, *В. К.* (Škrach, V.K.) — чеський культурний діяч, співробітник видавництва "Čin", редактор філософського журналу "Česka mysl". "Hrav Osolni sekret toj" — незрозумілі слова.

202. Це слово, навмисне написане впоперек рядка або абзаца, правдоподібно означає, що Винниченко використав це місце з щоденника в якомусь своєму творі.

203. Віршований туалетний гумор, з туалету для мужчин.

204. *Ньютон*, *Ісаак* (Newton, Isaac; 1642-1727) — англійський фізик, математик і астроном, творець фізичної механіки.

Ґете, Йоганн Вольфґанґ фон (Goethe, Johann Wolfgang von; 1749-1832) — геніяльний німецький поет і драматург, автор світової слави поеми "Фауст".

205. *Развёрстка* (рос.) — примусовий податок на сільськогосподарські продукти за доби "воєнного комунізму".

206. *Чрезвычайка* (рос.) — ЧеКа, чрезвычайная комиссия; пізніше звалася ҐПУ, КҐБ.

207. *Вундт, Вільгельм Макс* (Wundt, Wilhelm Max; 1832-1920) — німецький філософ, займався питаннями етики й моралі. Автор праці "Ethik. Eine Untersuchung der Tatsachen und Gesetzen des sittlichen Lebens" (Етика. Огляд фактів і законів морального життя).

208. *Ботокуди* — індіянське плем'я в Бразілії.

209. *"Порада берлінським українським комуністам"* — стаття, надрукована в "Новій добі" 4 грудня 1920 р., стор. 4-6 як відгук на "заяву Берлінської Групи УКП", яка "Не солідаризувалася" з Винниченковим "Листом до українських робітників і селян".

210. *"Інтимна сцена"* — чеський театр, в якому йшла "Брехня".

211. *"Еманація від еманації або берлінські невиннятка"* — стаття, надрукована в "Новій добі" 11 грудня 1920 р., стор. 1-2, про Берлінську Групу УКП як еманацію від КП/б/У, яка є еманацією РКП.

212. *Гасенко, Юрій* (1894-1933) — політичний і культурний діяч, письменник і журналіст. Член УСДРП, член дипломатичної місії УНР у Румунії. Автор низки новель та оповідань для дітей. Див. т. І, стор. 417, прим. І.

213. *Висоцький* — партійний псевдонім "Степовий". Засновник берлінської Делеґації ЗГ УКП в Німеччині, яка після розриву з Закордонною Групою наприкінці 1920 р. перетворилась на "Берлінську Групу УКП". Згодом повернувся в Україну, де перебував у КП/б/У. Дальша доля його невідома.

214. *"Революція в небезпеці" (Лист від Закордонної Групи УКП до комуністів і революційних соціялістів Европи та Америки)* — брошура ЗГ УКП, видана різними мовами про загибель революції в Росії та на Україні. Написана В. Винниченком після свого повернення з Москви та Харкова влітку 1920 р.

215. *Ржепецький, Борис* (1895-1976) — громадський і політичний діяч, економіст, родом з Волині. Член УПСР, делеґат від партії есерів у 1918 р. до Центрального Повстанського Комітету, засновник і редактор газети "Селянська думка" в Бердичеві. В жовтні 1919 р. член дипломатичної місії УНР, очолюваної Андрієм Лівицьким, до Варшави. Після ризького договору залишився у Варшаві, працював економістом. Від 1950 р. в США.

216. *Шмідт, Іван Ф.* (в російських публікаціях відомий як *Шмит Ив. Ф.*; 1880?-1939) — російський режисер, ставив "Чорну Пантеру" в російських театрах Берліну. Чоловік відомої актриси Єлени Полевицької.

217. *Frau Züchner* — з записок В. Винниченка за 1921 р. видно, що на адресу чоловіка пані Цюхнер у Новому Кельні він писав листи до Високого-Степового.

218. *Петрусь* — партійний псевдонім Петра Чикаленка, молодшого сина Є. Х. Чикаленка. 3 червня 1917 до січня 1918 р. — начальник канцелярії Ґенерального Секретаріяту. Від січня 1919 р. — перший секретар посольства УНР в Туреччині. Щільно співпрацював із Винниченком у другій половині 1919 р. Пізніше повернувся в Україну, працював у Києві в системі ДВУ. Наприкінці 20-х років був арештований і загинув у концтаборі. Див. т. І, стор. 340, прим. 17.

219. *Штефан, І.* — член Закордонної Делеґації УПСР. 1920 р. — міністер пошти і телеграфу УНР.

220. Це список справ, що їх В. Винниченко мав полагодити перед черговою поїздкою до Праги і в самій Празі.

ЗАПИСНИК ч. XI

(1 січня 1922 — 31 грудня 1922)

1 січня

8°. Зустріч Нового Року у Шрайдера в пансіоні. Мст[ивий] флірт Єлени Давидівни з Лагоріо. Отруєння. Безсонна ніч. День у ЄД. — Сподівання Совєтського уряду на визнання Европою. С. — 10.

2 січня

7 1/2°. Дощ. — "СМ" (обдумування) — 2. Втома. Страйк зал[ізничників] у Німеччині. — Чутки про визнання Совєтської влади на умовах визнання приватної власности міжнародних консорціюмів. Лист до Вєри [Яковенко] в Рим з приводу подорожі. С. — 8.

3 січня

3°. Сніг. Лист до Шаповала (пропозиція побачення з Черн[овим]).[1] Лист від Дністр[янського][2] (пропозиція дати п'єсу на гол[ляндську] сц[ену] і про гонорар на доп[омогу] студентам). В місті. Візита Сірого (хворий). Лист від "Українського прапора"[3] (про анкету праці еміґрації). С. — 7.

4 січня

2°. Сніг. — "СМ" — 3. Початок *Гір[ського] Сон[ця]*. Візита до хворого Сірого. Зустріч з Дятл[евим].[4] — Анкета "Українського прапора" про бездіяльність української еміґрації. С. — 7.

5 січня

0°. Хмарно. "СМ" — 3. Гонорар за "Чорну Пантеру" з Праги

444 корони. Візита Оксани. — Перед конференцією в Каннах[5] і запрошення Совєтського уряду. С. — 7.

6 січня

-2°. Ясно. "СМ" — 3. Кутя у Віленських. 2-е Bestrahlung.[6]

7 січня

-1°. Хмарно."СМ" — 6. 3-є Bestrahlung. Голодовка соціялістів у тюрмах Совєтської Росії. Умови визнання Совєтської Росії: визнання боргів, приватної власности, ґарантії. Лист від Вєри про подорож до Італії. С. — 7 1/2.

8 січня

-3°. Сонце. Невдала подорож на обід до Зальцмана. Вечір у ЄД. Примирення і вияснення відносин. Моральний розклад РКП. С. — 5.

9 січня

3°. Сніг. "СМ" — 6. Звістки про розкол в РКП. Запрошення Германії і Росії на економічну конференцію в Ґенуї.[7]
4-е освітлення. Купівля Авссемом[8] Олеся за 25 тисяч марок (куплено дві його книжки). С. — 9.

10 січня

8°. Хмарно. "СМ" — 3. (Втома). — Партайтаґ U.S.P.D.[9] і протест проти жорстокого поводження з соціялістами. С. — 8.

11 січня

5°. Хмарно. "СМ" — 4 (обдумування, перегляд, невдоволення інш. ст. пис.). — Вияснення відносин з ЄД, запропонування [нерозбірливе слово] ліквідації "шутки"; кузенство. — Протест німецького пролетаріяту проти знущання над соціялістами в Совєтській Росії. С. — 4.

12 січня

2°. Хмарно. — Підписання договору "Українфільм". Винахід з устами Кохи. Сумніви щодо "СМ". Відставка Бріяна.[10] С. — 8.

13 січня

1°. Сніг. "СМ" — 1.

14 січня

-1°. Сонце. "СМ" — 3. С. — 7.

15 січня

-1°. Ясно. "СМ" — 4. Гості. Порушення "договору" з ЄД, досада. С. — 6.

16 січня

-8°. Хмарно. "СМ" — 2. Візита Михайла Левицького[11] з пропозицією приєднатися до заяви про суверенітет України.

17 січня

1°. Хмарно. С. — 7.

18 січня

-1°. Сонце. Туман. "СМ" — 3 (обдумування). — Побачення з Віленським і Зальцманом. — Єлена Давидівна поводиться, як хаз[яйка]: запрос[ила] гостей і запізн[илася]. — На "Орфеї в пеклі".[12] С. — 4.

19 січня

-1°. Хмарно. Туман. — Листи до Шаповала, Грушевського. — Заходи Кохи щодо подорожі до Італії. Наміри паралельної Ґенуезької соціялістичної конференції. С. — 9.

20 січня

-4°. Вітер. "СМ" — 3. Побачення з Бол[еславським] і Думбадзе. Шовіністична позиція кабінету Пуанкаре.[13] С. — 7.

21 січня

-2°. Хмарно. "СМ" — 3. С. — 7.

22 січня

-5°. Хмарно. "СМ" — 4. Смерть папи Бенедикта XV.[14] Візита Гасенків; бажання Гасенчихи грати в кіно, — нормальне явище. С. — 8.

23 січня

-12°. Сонце. "СМ" — 5. Звістка про участь Леніна в Ґенуезь-

кій конференції. — Обговорення сценарія ”Пісня Ізраїля” з Болеславським. — Роман очима в. ваг. — Мовчання ЄД, завмирання відносин. С. — 8.

24 січня

-13^{0}. Сонце. Малинове небо. — ”СМ” — О. Сумніви щодо участи Америки в Ґенуезькій конференції. С. — 6.

25 січня

-12^{0}. Сонце. ”СМ” — О. Побачення з Олесем з приводу продажу книг ”Об’єднанню” совєтських кооперативів. Лист від українських оф[іцерів], бажаючих переїхати на ”Зел[ений] Клин”.[15] С. — 8.

26 січня

-12°. Сонце. Лист від Ґалаґана в справі виступу українських парляментаріїв перед Ґенуезькою конференцією. ”СМ” — 5. Листи до Ґалаґана, Марґоліна, Латта, Сірого, у Польщу українським офіцерам. С. — 8.

27 січня

-13°. Сонце.— ”СМ” — 2. На новосіллі у Віленських. Знову конфлікт з ЄД — ”порушення договору” та її сатисфакція амбіції. Постанова остаточного розриву. С. — 4.

28 січня

-11^{0}. Сонце. — Чутка про згоду Америки на участь в Ґенуезькій конференції. — Участь України окремо? — Виїзд Кохи відкладено на завтра, — ”украдений день.” С. — 8.

29 січня

-10^{0}. Сонце. — ”УФА” пропонує свою участь в ”Українфільм”. Вимога французького кіно [реклямувати] ”Чорну Пантеру” як п’єсу ”президента України”. Від’їзд Кохи до Риму. Вечеря з Гасенками і Віленськими. С. — 6.

30 січня

-8^{0}. Мряка. — Лист від Грушевського, згода на участь в ”Українфільм”. Остаточний розрив з ЄД. — Горе Оксани — по телефону. — Лист до Грушевського. — Чутки про відмову Аме-

рики [від участи] в Ґенуезькій конференції. Обдумування фільму "СМ". С. — 8.

31 січня

0°. Хмарно. — Лист від Кіпенгойєра — прийняття "Брехні" в Volksbühne.[16] Лист до Кохи. Лист від Кохи з дороги. "СМ" (фільм) — 3. Протирічива оцінка Ґенуезької конференції в рядах комуністів Европи і Росії. — Т[упий] ст[ан]. Зміна погоди. С. — 8.

1 лютого

0°. Хмарно. Туман. — Лист від таборних українських артистів. — Тупий стан. "СМ" (фільм) — 4. Побачення з Мар[ком] Гр[игоровичем]. Непевна позиція Америки відносно Ґенуезької конференції. — Обдумування вночі. С. — 6.

2 лютого

0°. Хмарно. Сніг. — "СМ" (фільм) — 5. Прохід у лісі. Залізничний страйк. С. — 8.

3 лютого

-8°. Хмарно. — "СМ" (фільм) — 5. Розмова по телефону з ЄД з приводу Тамариної[17] участи в кіноп'єсі. — Шукання Гасенком вілли для себе і для нас. Залізничний страйк. С. — 6.

4 лютого

-5°. Сонце. "СМ" (фільм) — 5. Коротка розмова з ЄД з приводу участи Тамари в кіноп'єсі. Байдужий тон знайомої. — Залізничний страйк. — Запрошення до Гасенків на обід. Прохід у лісі. Р. С. — 6.

5 лютого

-7°. Хмарно. — Обід у Гасенків. На ровері лісом, сніг. — Загроза загального страйку. "Гарні очі" сл[ова] хазяйки Гасенків. Намацування очима Румунки.[18] С. — 7.

6 лютого

-7°. Сніг. Сонце. "СМ" (фільм) — 6. Обдумування в лісі. Залізничний страйк. Заготівля води на ванну. Цілковита відрізаність від усіх. Самотність і "СМ". Візита студентів з приводу роз-

колу в студентській спілці. Сварка з гетьманцями. С. — 8.

7 лютого

-7°. Хмарно. Сніг. "СМ" (фільм) — 7. Прохід у ліс. Працездатність.

— Нормально: працездатність, гарний сум, чулість, певність в силах, вірність слуху, сміливість у німецькій мові, раювання з самотности і праці. С. — 7 1/2.

8 лютого

-11°. Сонце. "СМ". Втома. Прохід у ліс. Лист до Кохи. Кінець страйку. — В егоїстичних інтересах почувати любов до всіх. Картка від Кохи з Ґенуї. С. — 8.

9 лютого

-10°. Сонце. "СМ" — 4. Побачення з Стоцьким і Віленським. Берлін без світла, води, ґазу, трамваїв. — Роман очима з панною в окулярах, посмішка. — Сповіщення про доставку посилки батькові. С. — 6.

10 лютого

-10°. Сонце. Гроші від Сірого (2 500). Лист від Грушевського (пише сценарій "Запорожці"). Візита студентів у справі розколу. Телефонна розмова з ЄД, запрошення. Тупість. С. — 6.

11 лютого

-8°. Сонце. — Непотрібна візита до нотаря. Обід у місті. Побачення з Га[сенком] відносно вілли. Роман з "дєвушкой буржуазного вигляду". — Тупість. Лист від Сірого, збільшення платні служ[бовцям] "Дзвона". Лист від Ґалаґана в справі Національного Конґресу. С. — 6.

12 лютого

-8°. Сонце. Тупий стан. Обід у Віленських. В кабаре. — "Шутка" Зальцмана у фінансових справах "Українфільму". — Відкладення Ґенуезької конференції. С. — 7. (Верональ).

13 лютого

-8°. Сонце. — Лист від Кохи. Хоче швидше повернутись. Телеграма до Кохи, — негайно повертатись. Тупість. Зн[айом-

ство] з Елл[аньским][19] у гот[елі]. Після вер. [далі нерозбірливо]. С. — 4.

14 лютого

-1°, 5°. Хмарно. Сонце. Розмова з ЄД по телефону. "Нескінчений процес" між нами, домагання побачення. Побачення з Шмідтом і Полевіцькою.[20] Вечір у Гасенків. Танці Румунки. Втома. Тупість. С. — 7.

15 лютого

0°, 3°. Туман. — Телеграма від Кохи. Виїжджає з Риму 15-го. Тупість.

16 лютого

2°. Хмарно. Туман. С. — 6.

17 лютого

2°. Хмарно. Чекання приїзду Кохи. — Жарт з Мар. Гр.: десятилітній роман. Призначення побачення з М. Гр. разом з "дамою". Ревнощі ЄД по телефону. Зустріч Кохи. Невдача. С. — 6.

18 лютого

5°. Хмарно. Сніг. — Приїзд Кохи. *К[охин]е чи*. Мука. С. — 6.

19 лютого

Хмарно. Побачення з Мар. Гр. і "дамою". Розчарування Маркушки і Юл. В.[21] Приїзд Бадана. С. — 7.

20 лютого

5°. Сонце. Обід у місті з Баданом. [Нерозбірливе слово]. Обміркування пропозиції відносно злиття "Дзвона" з "Чайкою".[22] Відхилення пропозицій Сірого. С. — 8.

21 лютого

5°. Сонце. Роман очима з пан[ною] в пенс[не] Vaterland. Невдале побачення з Гасенком у справі огляду вілли. С. — 7.

22 лютого

8⁰. Сонце. — Прохід. Побачення з Мар. Гр. Крутійство Зальцмана. — Кусіков,[23] матюки, п'янство ЄД. — Роман очима з крас[унею] в *Нове́*. — "Дипломатія" Радеків[24] і Раковських.[25] С. — 7.

23 лютого

9⁰. Сонце. Відкладення Ґенуезької конференції. Проєкт відсунення визнання Росії на півроку. С. — 6.

24 лютого

10⁰. Сонце. — Розмова з Зальцманом, Маркушкою з приводу порушення договору. Розрив. — Візита Дятлева. Пропозиції: паралельний конґрес парляментаріїв у Берліні, відновлення Директорії, визнання уряду Раковського. Мої умови.

24 лютого[26]

Ніби весняний день. Галич кричить рипко, сиро й густо, як розтала весняна земля. Літає важко, з трудом махаючи крилами. В ямках сірими, як солдатське сукно, латочками лежить мокрий сніжок. Стовбури сосен однаково посміхаються до сонця. — Скісні, довгі смуги сонця між деревами. Синювата легесенька мряка, як у хаті після куріїв дим від цигарок.

25 лютого

10°. Сонце. Втома. Розмова з Мар. Гр. у справі ліквідації "Українфільму". Егоїзм Маркушки. Вечір у ЄД. Спроба її спровокувати на необережний рух. С. — 5.

26 лютого

10⁰. Сонце. — Умови порозуміння з Зальцманом у справі "Українфільму". С. — 8.

27 лютого

9⁰. Хмарно. Сонце. Прохід у ліс. Весна. Втома. — Участь Росії в Ґенуезькій конференції не є ще визначена. Втома. С. — 7.

28 лютого

Сонце.

1 березня

7°. Хмарно. Сонце. Остаточний розрив з Зальцманом ("Українфільм"). — Чекання відповіді від Сірого з приводу об'єднання "Дзвона" і виплати гонорару. Лист до Грушевського відносно пропозицій Дятлева. С. — 6.

2 березня

8°. Хмарно. "СМ" (фільм) — 3. Читання "СМ" М. Гр. Боротьба Грузії за незалежність. Піддержка західньоевропейськими соціялістами Грузії. С. — 7 1/2.

3 березня

5^{0}. Хмарно. "СМ" (фільм) — 2. Листи до Ґалаґана, Левинського. Людоїдство в Росії. Відкладення Ґенуезької конференції на 10-IV. С. — 8.

4 березня

Хмарно. Дощ. — "СМ" (фільм) — 4. Гроші з Америки для студентів. С. — 8.

5 березня

10°. Хмарно. Сонце. Хмарно. Візита Рафи Видріх [далі нерозбірливо]. Комерційні комбінації Кохи і Рафи (худ. "фільм"). Сценарій "Запорожці" від Грушевського. Наївна дипломатія Радеків: посварити Францію з Англією. С. — 7.

6 березня

12°. Хмарно. Телеграма до Сірого в справі об'єднання з "Чайкою". Обдумування в лісі. Непевне становище — де й з чого жити? — Лист від Грушевського відносно сценарія "Запорожці". — Болі Кохи в сф[ері] дьони.[27] С. — 8.

7 березня

14.°. Сонце. "СМ" — 2 (фільм). — На ровері в лісі. — "Лісовий роман". Візита Ал. Вол., М. Гр. — Герой Кусіков. Конюшнею пахне. Вчинок грузинок з обідом Ал. Вол. — Обдумування вночі. С. — 3.

8 березня

10°. Сонце. Хмарно. Дощ. — ”СМ” — 2. Листи до Сірого, Дор[ошенка],[28] Гаєвського, ”Амер[иканської] Бес.”, — Нечаса. Переговори з Сімовичем і Дьяковим[29] у справі видання моїх книг. Ґенуезька конференція — 10. IV. С. — 7.

9 березня

6°. Хмарно. Вітер. Лист (експрес) від Грушевського в справі політичного листа. ”СМ” — 6. Америка відмовилася брати участь в Ґенуезькій конференції. С. — 7.

10 березня

4°. Хмарно. ”СМ” (фільм) — 3.

11 березня

5°. Хмарно. Холод. ”СМ” (фільм) — 4. С. — 8.

12 березня

5°. Сонце. ”СМ” — 3. Безнадійний вигляд на Ґенуезьку конференцію. Продавання книжок Ореншт[айнові][30] і Дьякову. С., — 8.

13 березня

5°. Сонце. Лист від Групи Грушевського (нема ґрунту для переговорів з ур[ядом] Рак[овського] і вступу Грушевського в уряд). ”СМ” (фільм) — 3. Кашен.[31] Пуанкаре. С. — 7 1/2.

14 березня

5°. Сонце. ”СМ” (фільм) — 4. Лист до грушенят з приводу відповіді на мого листа, незмінність тактики. — Ленін їде на Ґенуезьку конференцію, якої, мабуть, не буде. С. — 5.

15 березня

6°. Сонце. Хмарно. ”СМ” (фільм) — 3. Розмова з Смаль-Стоцьким по телефону. Натяк на відновлення Директорії зі мною і Петлюрою. Моя категорична відмова. ”Суд” над есерами в Москві. С. — 7.

16 березня

4°. Хмарно. Дощ. — Лист до Паламаря. С. — 7 1/2.

17 березня

6°. Сонце. "СМ" — 4. Протест західньоевропейських соціялістів проти "суду" над есерами.

18 березня

4°. Сонце. "СМ" — 3. Вечір у Віленських. Інцидент з Кусіковим. С. — 5.

19 березня

4°. Хмарно. Втома. В "Скалі" з Марком Григоровичем. С. — 7.

20 березня

2°. Хмарно. "СМ" — 3. Анонімна посилка квітів Єлені Давидівні. Поширення протестів західньоевропейських соціялістів проти "суду" над есерами. Контракт з Дьяковим на "Чесність з собою"[32] та "Записки Кирпатого Мефістофеля".[33] С. — 7 1/2.

21 березня

2°. Сніг.

22 березня

-2°. Сніг. "СМ" — 3. С. — 8.

23 березня

-3°. Сніг. "СМ" — 4. Візита Єлени Давидівни, Віленського. Одержання грошей за "Чесність з собою" (6750). С. — 5.

24 березня

-3°. Хмарно. "СМ" — 4. С. — 8.

25 березня

Сонце. "СМ" — 3. Візита до Єлени Давидівни. С. — 7.

26 березня

10°. Сонце. На ровері до Гасенків. Невдача на "хуторі". Велика Постанова: 1) Вищий егоїзм. С. — 5.

27 березня

3°. Хмарно. — У Леніна рак? Geradehalter[34] — постанова. Радість Кохи з приводу постанови. Початок щоденно. С. — 7.

27. III 22.
Zehlendorf.

Незначні події часом бувають немов би причиною великих фактів як в історії громадянств, так і окремих осіб. Причиною назвати їх не можна, бо такою є цілий ряд умов і обставин, що витворили відповідну ситуацію, яка тільки прийшла до свого виразного виявлення *після* тої незначної події.

Вчорашнє невдоволення (хвилеве) на Єлену Давидівну за те, що вона не виконала своєї обіцянки приїхати до Zehlendorf'у, послужило тим останнім, крихітним поштовхом, якого досі бракувало, щоб визріла в мені психологічна ситуація, виявилась у виразній закінчености і немов самоочевидності.

Вночі, лежачи в пітьмі перед сном, я знову вернувся до старого питання сенсу життя. І знову ніякої відповіді не знайшов у досвіді людей. Ніякої задовільної, вичерпної *телеологічної* відповіді не може бути. Мети сущого як усієї людськости, так і окремого індивіда нам не дано знати й установити. Ми коримося законам життя і його цілям, не знаючи їх. То підсолоджені, то гіркі, то замасковані як неминучість, ці закони ведуть нас до чогось, чого ми не маємо права навіть метою в нашому людському розумінні назвати.

Який телеологічний сенс існування окремого індивіда? Я не знаю того, мене в цю справу не втаємничено. Отже, виходить, я маю право скласти з себе всяку відповідальність за те, чи інше виконання призначеної мети.

Одначе, в моїй натурі закладено силу шукання, в мені встановлено закон, який примушує мене знаходити розумність, доцільність, гармонію існування.

Який же критерій розумности я можу встановити хоча б для свого індивідуального життя?

Я знаю точно один непреложний, всеохоплюючий універсальний закон: закон життя. Я мушу жити такий то перебіг часу. Комусь для чогось це потрібно. Для цього той "хтось" вклав у

мене побуджуючі стимули. З цим фактом нічого не зробиш. А коли б і зробив, то разом з ним зникли б усі інші.

Отже, я живу і мушу жити. Розумно це чи не розумно, доцільно чи ні, не мені ці питання вирішувати. Але оскільки я маю в певних межах волю вибору методів і способів свого життя, тут я можу ставити питання про розумність і доцільність.

В певних межах я можу надати той чи інший тонус своєму життю. Я маю деяку відносну свободу скоротити його чи продовжити. Скорочувати, прагнути до знищення життя хоч би в мінімальних розмірах є противне абсолютному законові життя. Навпаки, цей закон велить мені вдержувати в собі життя якомога довше. Або, значить, усувати з свого шляху все, що шкодить йому і нищить його. В цьому є самоочевидна аксіомна доцільність і гармонія з верховною силою всесвіту. Що ж шкодить окремому індивідуальному життю? В даному разі мені, людині 20 століття, в таких то і таких моїх індивідуальних умовах? Умови мого існування такі, що фізичні причини не грають у ньому значної ролі. Я маю змогу задовольняти фізичні потреби, необхідні для підтримування мого існування.

Але є цілий ряд інших моментів, які шкодять моєму організмові і нищать, скорочують життя в мені. Моменти ці духовного, психічного характеру, які, як зауважено в науковому досвіді людей, отруюють організм не менш, ніж хворобливі бацили. Гнів, ненависть, заздрість, ревнощі, страх і т. д., це почуття, які можуть привести організм людини до цілковитого знищення. Навпаки, такі почуття, як любов, симпатія, терплячість, вибачливість, — піднімають життєві сили. Таким чином простий утилітарний розрахунок приводить до висновку: альтруїзм є в інтересах егоїзму. Любовність до всіх — це вищий егоїзм, це економія своїх власних сил, це продовження життя, це вища розумність і доцільність.

Гнів, роздратованість — отруйні, самогубні почуття, які людьми повинні вважатися такими ж некультурними пережитками, як блощиці, як чесотка і т. п. Негігієнічно і шкідливо насамперед для самого себе мати гнів. Тим то дійсні філософи, ці "майстри щастя", як каже Епікур,[35] так рідко допускають у собі злі почуття.

28 березня

0°. Сніг. "СМ" — 3. Думбадзе "їде"! "Україна"[36] з постановою 2-го Всеукраїнського Повстанчого З'їзду і вибір мене в Політичний Комітет. С. — 7.

29 березня

Сніг. Убивство В. Набокова[37] монархістами на лекції Мілюкова.[38] Побачення з Безпалком[39] в *Нове́*. Українські есдеки в 2-му Інтернаціоналі.[40] Лист від Сірого з скаргами. С. — 7.

30 березня

3°. Сніг. Листи до Шаповала, Левинського, Паламаря. Спростовання до "Впереду" з приводу моєї участи в Повстанчому "Політичному Комітеті". Лист від Левинського в справі "Політичного Комітету". Знайомство з Архипенком.[41] Льодова жінка на концерті Любки Колесси.[42] С. — 6.

31 березня

2°. Хмарно. — Проґресивний параліч у Леніна? Лист від Українського Пресбюра в справі моєї нібито участи в "Політичному Комітеті".

31. III 22.

Приїхали в Берлін українські есдеки на конференцію Трьох Інтернаціоналів.[43] Як швидко спадає у людей те напруження боротьби, підйом, прагнення майбутнього, що політичною мовою зветься революційністю. І як легко й охоче люди повертаються до звичного, нехвилюючого, усталеного, не вимагаючого напруження, себто, до реакції. Ще так недавно частина українських есдеків (ліва) була в такій опозиції до правої течії і знати не хотіла про II-ий Інтернаціонал. Тепер ці самі "ліві" вже погоджуються залишитися в II-му Інтернаціоналі.

Мені радісно відчувати як помалу, але помітно відмирає в мені старий штандпункт, з якого робилася моя оцінка цінностей життя. Ідея "любовного егоїзму" має в собі життєсутні елементи; вона крім того "революційна": перевертає цінності догори ногами. Чого я не міг добитися розумуванням, аналізою, того починаю досягати з поступованням ідеї "доброзичливого егоїзму" в моєму світорозумінні. Вона ж є головною причиною того, що я спокійно можу думати про те, що стаю відірваний від колишніх своїх товаришів, що я відрізаний від політичного життя України, що моя самотність буде довга і цілковита. Це не стискує мене тоскним почуттям, бо цінність життя і його сенс тепер для мене є ширший, багатший. А багатство раз-у-раз щедре і не боїться невеликих утрат.

"Політичний Комітет Національної України".

Політика, як сифіліс: наслідки її ще довго дають себе знати, хоч самої політики вже й немає. Більше року утримуюсь від будь-яких виступів, мовчу й стараюсь тільки про те, щоб про моє існування якомога швидше й міцніше забули. Одначе, бідній еміґрації так мало є розривок, що вона й досі не може залишити таку рідку тему, як мій поворот з "радянської" України, і на ній мережити візерунки своїх еміґраційних фантазій.

Недавно такі фантасти (а дехто каже провокатори) під назвою "2-го Всеукраїнського Національно-Повстанчого З'їзду" призначили мене в склад "Політичного Комітету Національної України" з мандатом керувати всіма державними справами. Співтоваришами моїми: Греків,[44] Голубович,[45] І. Макаренко.[46] Компанія до того різноманітна і різнофарбна, що навіть футуристам вона здалась би занадто дизгармонічною.

Мусів написати спростовання до "Вперeду", в якому висловлюю своє здивування з такого чудного вчинку.

1 квітня

-2°. Хмарно. Перехід до нового помешкання. Біль голови. С. — 7.

2 квітня

-3°. Хмарно. Сніг. Сонце. Візита Віленських. *Біль голови.* Конференція Трьох Інтернаціоналів у Берліні. С. — 8.

3 квітня

0°. *Сонце.* "Вперед" про часті зміни позицій В. Винниченка та про "Повстанчий Комітет". Візита Лундберґа й Єлени Давидівни. Інцидент з азаліями. "Дурак", "безвкусица". Моє признання. Зворушення і здивування ЄД. Відновлення ніжности ЄД. Побачення з Григорієвим. С. — 6.

4 квітня

7°. Хмарно. Інцидент з Радеком[47] і Вандервельде[48] на Конференції Інтернаціоналів. Гострі виступи проти Москви. Візита Рафи. Суперечка з приводу большевизму. Нестриманість. Geradehalter?! С. — 8.

4. IV 22

Вчора відбулося примирення з ЄД. Приводом став інцидент з квітами.

5 квітня

0°. Хмарно. Дощ. — Продовження Конференції Інтернаціоналів. Уступочний настрій 2 і 2 1/2.[49] Нахабний, самовпевнений тон Радека. Серраті[50] проти моралі. — Промова Ллойд-Джорджа[51] про Ґенуезьку конференцію в дусі французької політики. С. — 8.

6 квітня

0°. Хмарно. С. — 7.

7 квітня

0°.

8 квітня

0°. Дощ. — Побачення з есдеками. Розмова про організацію незалежної с-д партії. С. — 5.

9 квітня

0°. Хмарно. Візита Гасенків. Думбадзе "їде"! Вже "має" білет на пароплав на 15-е! С. — 6.

10 квітня

-1°. Хмарно. Ґенуезька конференція. "Віють вітри"[52] — 2. Генеральний огляд лікарем. Цілком здоровий. С. — 8.

11 квітня

2° — 6°. Сонце. В лісі "Віють вітри" — 3. Чутки про готування Польщі до війни з Росією. "Успіх" Совєтської делеґації в Ґенуї. Сутичка з Барту[53] з приводу роззброєння. С. — 8.

12 квітня

2°. Хмарно. "Віють вітри" ("Намисто").[54] Увага Ґенуї до Совєтської делеґації. — Чим скінчиться? Продаж "Закону" російському видавництву "Возрождение".[55] (Аванс 7 500 марок). Лист

до Сірого (відносно виходу з "Дзвона" і наміру зробити чисто марксистське видавництво). С. — 8.

13 квітня

12°. Хмарно. Сонце. "Віють вітри" — 3. Лист від Шаповала (пропозиція переїхати до Праги на посаду в Громадському Комітеті).[56] Листи до Шаповала, Левинського. Лондонський проєкт "восстановления России" або Finis Rossiae. С. — 8.

14 квітня

10-*18*°. *Сонце.* "Віють вітри". *Кінець.* Захоплення Кохи. Веснянолітня днина. Прохід у ліс. Візита Рафи. С. — 8.

14. IV. 22.

Тепло, навіть душно, як в середині літа. Завтра Великдень. Вулички Zehlendorf'a повні весело-заклопотаного, по-літньому вдягненого напівсвяткуючого люду. Весна вибухла зненацька, дозріла, гаряча. З неспокійним, п'янким і гарячим вітром.

Мій перелом, як ця весна. Неначе зненацька, наче несподівано замість тоскного, морозячого туману в душі, замість холодної, безнадійної сльоти, крізь яку не видно нічого вперед і на п'ять кроків, через яку весь світ здається вогкою, слизькою й темною ковбанею — замість цього "раптом" п'янкий вітер, сонце, молоді, жилаві, уперті зелені бруньки, безмежний простір блакиті, галас і гомін усього живого.

Два роки сльоти, туману, гнітючих громів політики, холоду самотности, приниження, глуму, два роки боротьби за свою цілість, за гідність, два роки підсвідомих і свідомих зусиль витримати з рівною спиною всі удари. І нарешті неначе стає чудо: все вороже лежить під ногами. Ноги міцні, трохи стомлені від напруження, але цілком здорові і навіть ревматизму немає.

І неначе для довершення: генеральний огляд професора по нервових хворобах, що тривав півтори години, сконстатував цілковите здоров'я всіх органів. Коли я, дійсно, проживу ще 30 літ, як жартом запевняю всіх, то я постараюсь прожити їх у згоді з життям і його законами, з них же найкорисніший є прагнення гармонії.

15 квітня

12-18°. Сонце. Обдумування "Лугом іду"[57] — в лісі. Літня спека. Готування до свята: яйця, паска. Констатування перемоги після 2-ох літ невдач. С. — 7 1/2.

16 квітня

12°. Хмарно. Вітер. Гості. Психологічний кінець з Єленою Давидівною. Перший грім. *Русько-німецький торговий договір*[58] *в Ґенуї.* Обурення Антанти. С. — 5.

17 квітня

8°. Хмарно. Дощ. Гасенки в гостях. Роман з Румункою. Поцілунок на терасі. Надзвичайна витримка Румунки. Ночівля у нас. Двоє втікачів з польських таборів. С. — 3.

18 квітня

6°. Дощ. Запрошення Лундберґа на знайомство з Ремізовим.[59] Хвилювання в політичних колах Европи з приводу німецько-руського торгового договору. С. — 8.

19 квітня

4°. Сонце. Оцінка німецько-совєтського торгового договору як успіх совєтської делеґації(?). Готування Совєтської Росії до війни як демонстрація для Ґенуї, або гра ва-банк.[60] С. — 7.

20 квітня

3-6°. Хмарно. Сонце. *Початок* Yohimpopl'a. Гострий, невеликий біль голови. — Коха у Єлени Давидівни. Признання в посилці квітів. Анулювання підозри в моїй таємній "шутці". С. — 6.

21 квітня

0°. Хмарно. *Сніг.* Візита Гасенків. Читання романа Гасенком. Потис[нення] н[оги] Румунки. Warum?[61] Сяючі посм[ішка] і [все] обл[иччя] після [моєї] відповіді. С. — 6.

22 квітня

2°. Хмарно. — Наступ французів на русько-німецький договір. Побачення з Алексєєвим.[62] Відмова дати [нерозбірливо] "Чорн. Пан." на італійській мові. Побачення з Савч. Візита до Лундберґа. Знайомство з Ремізовим. С. — 5.

23 квітня

4°. Хмарно. Сонце. Хмарно. Візита Сербиненка. Обіцянка

виплати грошей. Візита до Гасенків. По дор[озі] на двір. Nicht brav.[63] Ревнощі Гасенка. Передбач[ення] Румунки конфл[ікту] з Гасенком з приводу можливости чи. Чудна поведінка Кохи. С. — 5.

24 квітня

4°. Сонце. Попередлива відмова від прис. на знимку Румунки. Візита Лундберґа і ЄД з заднього ґанку. Розповідь про Коху і Баска.[64] Оцінка англійської преси Ґенуезької конференції як "мертвої". С. — 5.

25 квітня

5°. Мінливо. — Уступки Совєтської делегації на Ґенуезькій конференції. Прийняття капітуляцій і відмова від своїх вимог. Пропозиція продати "Деклі" (до 75 000). Відмова. Мовчання Румунки і Гасенка. С. — 8.

26 квітня

5°. Мінливо. — "Стелися барвінку"[65] — 1. "Дипломатичні успіхи" большевиків в очах европейців є тільки "ловке аґітаторство". Ґенуезька конференція на порозі смерти. С. — 8.

27 квітня

4°. Хмарно. Роман Кохи з Блондьоною. Візита Марка Григоровича. Ночівля через запізнення. С. — 4.

28 квітня

Сонце. На виставці "Sturm".[66] Невдача з Блондьоною. С. — 7.

29 квітня

10°. Сонце. — "Стелися барвінку" в лісі — 3. Большевицькі уступки в Ґенуї: під виглядом оренди на 99 літ повернення приватної власности чужинцям. — Гості: Єлена Давидівна, Лундберґ і А. Вл. Оповідання ЄД — амбіція, а не роман. С. — 4.

30 квітня

4°. Хмарно. Дощ. Кіно. Розмова з Гасенком по телефону з метою заспокоєння відносно Румунки. С. — 8.

1 травня

4°. Хмарно. Листи до Коліуха[67] і Шер. (через Варшаву). Картка від Сірого. Прохід з Кохою в ліс. Лист від Kiepenheuer'a, — "Lüge" прийнята в Мюнхені й Амстердамі. С. — 8.

2 травня

3°. Сонце. Листи до Kiepenheuer'a і Шаповала. — Коха на побаченні з Блондьоною, — невдача. "СМ" (фільм) — 2. С. — 8.

3 травня

5-10°. Сонце. "СМ" (фільм) — 3. Уступки большевиків капіталістам Европи: оренда на 99 літ. — Побачення з Гасенками; зустріч з типом. В Diele.[68] Задоволення Гасенка поведінкою Румунки. С. — 6.

4 травня

6-10°. Хмарно. — Шукання стільця для лісу. "СМ" (обдумування). — Незгода Англії і Франції в порозумінні з большевиками. *Думбадзе поїхав!* С. — 8.

5 травня

6-10°. Дощ. Сонце. "СМ" (фільм) — 5. Пляни Кохи і мої щодо Румунки. — "Рабочая оппозиция"[69] з відозвою до европейських соціялістів проти РКП, як свідомих зрадників революції ради особистих інтересів і влади. С. — 7.

6 травня

6° Хмарно. Сонце. "СМ" (фільм). Знову провокація "України" про мене: немов листи Петруш[евича] і Радека до мене. — Візита Віленського. С. — 5.

7 травня

Сонце. Затяжка ґенуезьких переговорів. Криза (?). Коха в театрі з "бандою" Єлени Давидівни. Ночування у ЄД. С. — 8.

8 травня

10-14°. Сонце. "СМ" (фільм) — 5. Нещасний випадок з Кохою, падіння на ровері, розтягнення сухожилля. — Торгування Совєтської делеґації кавказькою нафтою в Ґенуї. С. — 4.

9 травня

10°. Хмарно. Сонце. "СМ" — 3. "Стелися барвінку" — 2. Настійність бельгійців в питанні про повернення їхньої власности. Крутійство Совєтської делеґації. Лежання Кохи з хворою ногою.

10 травня

4-6°. Хмарно. "СМ" (фільм) — 3. Орг. з Румункою. Признання при Рум[унці]. Ніби байд[ужість]. Яз. з Кохою. С. — 0.

11 травня

6°. Мінливо. — "П'яний", весело-байдужий стан. Візита ЄД і Лундберґа. "Ќротосність" Леночки, (дмухання). Торгівля в Ґенуї. Виступи лівих комуністів проти Москви. С. — 9.

12 травня

6°. Сонце. — "СМ" (фільм) — 5. Коха в Lichterfelde в клініці. С. — 8.

13 травня

4°. Дощ. Хмарно. Картка від Сірого з повідомленням про висилку 5 000 марок. С. — 7.

14 травня

6°. Хмарно. Сонце. — Гості. Суперечка з Лундберґом на політичні теми. Смєновєховство.[70] С. — 7.

15 травня

8°. Сонце. Замість Ґенуї Гаґа. Ловлення звіра тягнеться далі. С. — 8.

16 травня

12-14°. Сонце. "СМ" — 6. Візита Ю. В. [Віленської]. Розмова з Єленою Давидівною по телефону з приводу Лундберґа та участи в "Накануне".[71] Розрив. — Тяжкий настрій мій і Кохин з приводу розриву з "бандою". С. — 7.

17 травня

13°. Мінливо. — Проєкт нової конференції в Газі. С. — 6.

18 травня

13°. Мінливо. — "СМ" — 4. Побачення в місті з Марком Григоровичем, балачка з приводу Лундберґа і його прислужливости начальству. Невдоволення Кохи за [цю] балачку з М. Гр. С. — 8.

19 травня

10-15°. Мінливо. — "СМ" (фільм) — 4. Листи до Лундберґа (Кохин), Єлени Давидівни, Шаповала, Вєри. Кінець Ґенуезької конференції. В кіно "Симфонія жаху" (Вампір). Жах Кохи, не могла спати. Верональ. С. — 6.

20 травня

10°. Мінливо. "СМ" — 5. Листи від Сірого і Сербиненка (сповіщення про 1 000 франків, що висилає їх з Праги в рахунок боргу). — Вик[лик] Frau Dotzauer,[72] наради з Кохою, прохання зробити. С. — 7.

21 травня

14°. Сонце. — "СМ" — 3. — Візита М. Гр. та Ю. В. [Віленських]. Візита Єлени Давидівни, Анни Іллівни[73] та А. В. — "Купальний костюм" як символ ліквідації відносин. — Остання розмова з ЄД з приводу Лундберґа і моєї "манєри выкидать из обихода" за провини. С. — 6.

22 травня

20°. Сонце. "СМ" — 4. Лист до І. Кулика[74] в Прагу відносно 1 000 франків і до Kiepenheuer'a. Підозріла мовчанка Румунки (ніби виїхала до Grünau).[75] Розмова по телефону з Румункою (обіцянка прийти). С. — 7.

23 травня

14-20°. Сонце. "СМ" — 5. Кінець І частини (фільм). С. — 8.

24 травня

Сонце. "СМ" — 3. Лист від Лундберґа (обвинувачення в деспотизмі, нетерпимості, брутальності). Купання на Krumme Lanke. Фарбув[ання] сор[очки]. З Кохою на Krumme Lanke. Купання Кохи. Нахмарило. Тікання додому. Листи від Сірого і Kie-

penheuer'a (в справі Lüge). Буря, милув[ання] блискавками, церква. С. — 8.

25 травня

Хмарно. — Операція Frau Dotzauer. Вихід большевиків з "дев'ятки" 3-х Інтернаціоналів з ультиматумом скликати Робітничий Конґрес. Приїзд Бориса Яков[енка].[76] — Б. Візита Марка Григоровича. Жалі Лундберґа через Марка Григоровича. С. — 7.

26 травня

15°. Сонце. — "СМ" — 6 (фільм). — Купання. Картка від Єлени Давидівни. Праця в лісі цілий день. С. — 7.

27 травня

13°. Сонце. — "СМ" — 3. Купання [в] Krumme Lanke.

28 травня

6°. Хмарно. Холодно. — Візита Бориса і Л. Мінора.[77] Безнадійність надій на Гаґу. Руїна триває далі. С. — 7.

29 травня

8-12°. Сонце. "СМ" — 4. Купання. Листи до *Андрія,*[78] *Наді.* Візита Ал. Вл. Увільнення "банди" з НТО. Порада Ал. Вл. теж вийти. С. — 7.

30 травня

10-14°. Сонце. — "СМ" (фільм) — 3. Невдалий Ausflug у Steglitz[79] театр. С. — 7.

31 травня

12°. Сонце. "СМ" — 2 плюс 2. — Друга операція Frau Dotzauer. Візита Бориса; "блискучий" стан його літературних і гонорарних справ. С. — 7.

Праця над сценарієм "Соняшна машина". Початок "Намиста". Через часті перерви в роботі над "СМ" — притуплення інтересу до неї; закінченість в обдумуванні позбавляє творчости в процесі писання. А це позбавляє інтересу; звідси як якась казенна, необхідна робота.

Розрив з Є. Лундберґом за його участь у сменовеховському

"Накануне". Бажання Лундберґа виставити цей акт, як ідейний. Не вірю, вбачаю матеріяльну, службову зацікавленість. А коли й ідейність, то не можу бути в приятельських відносинах з людиною таких ідей.

Думбадзе виїхав до Америки за своїми долярами. Надії на можливість "Українфільму" збільшились, але чомусь немає твердої певности. Це також впливає на працю над сценарієм. Почав купання в Krumme Lanke.

1 червня

12-15-11°. Сонце. "СМ" (фільм) — 4. — Лист до Kiepenheuer'a (з приводу Аркиної та "Lüge"). С. — 8.

2 червня

11°. Сонце. "СМ" — 3. Кінець 4-ої дії. — Купання. — "Стелися барвінку" — 2. С. — 7.

3 червня

Сонце. Вітер. "Стелися барвінку" — 2. — Удар над Леніним (проґресивний параліч)? Візита Рафи і Бориса Вал. С. — 6.

4 червня

12-10°. Дощ.

5 червня

13-16°. Сонце. — Візита до Віленських. Чутки в Берліні про смерть Леніна. — Верещака. С. — 6.

6 червня

12-16°. Сонце. Конто в Deutsche Bank. Телефон невідомої дами; відшукування. Прихильна рецензія на виставу "Lüge" в Münchner Kammerspiele.[80] Листи до Шаповала і Кулика.

7 червня

Сонце. "СМ" (роман) — 3. Hermine Sterler прохала п'єсу по телефону. (Чи не вона та дама невідома?) С. — 8.

8 червня

Сонце. "СМ" (роман) — 2. Візита Мар. Гр. та Ал. Вл. — "Ленін

вибув з строю — удар". Пляни мандрівки на роверах по Німеччині. С. — 6.

9 червня

Сонце. Купання [в] Krumme Lanke 2 години. Побачення з артисткою H. Sterler. С. — 7.

10 червня

15°. Хмарно. "СМ" (роман) — 5. Судовий процес над есерами. Цинічна комедія "народного обурення" проти оборонців Вандервельде, Лібкнехта,[81] Розенфельда.[82] С. — 7.

11 червня

12°. Хмарно. Дощ. "СМ" — 1. С. — 7.

12 червня

8-12°. Хмарно. "СМ" — 3. Чудна відповідь артистки Штерлер з приводу "Закону": немов би хвора, не може прийти на побачення. Моє прохання прислати поштою. С. — 8.

13 червня

Хмарно. "СМ" — 3. Візита Олеся. Новини з Відня. — Ленін відійшов від справ. Консиліюм німецьких лікарів. С. — 7.

14 червня

12°. Хмарно. "СМ" — 3. — В місті зустріч з Олесем. "Ваше ім'я в авреолі". — Квіти артистці Штерлер. — Замість Леніна тріюмвірат: Сталін, Каменєв,[83] Риков.[84] С. — 7.

15 червня

12°. Хмарно, мряка. Одсилка "Закону" Kiepenheuer'у. "СМ" — 3. Візита до Сімовичів. Панна Маруся.[85] "Стьопа". Чорне озеро. Несміливі зупинки очей. С. — 6.

16 червня

15°. Сонце. "СМ" — 3. Купання з Кохою. — Листи до Кіпенгойєра і Шаповала. — Побачення з Олесем відносно продажу книг. — Румунка обіз[валася] тел[ефоном]; призначення Кохою побачення на понеділок, пляни яз. чи. С. — 5.

17 червня

12°. Мряка. Лист від Наді. Візита Мар. Гр., картка від Думбадзе. — Мистецтво 50 тисяч літ назад. — Обурення західньоевропейських соціялістів відносно ”суду” над есерами. С. — 6.

18 червня

10°. Дощ.

19 червня

10°. Хмарно. Холодно. Чекання Румунки. Сумніви.— Чи з Румункою яз. Неможл[ивість] малюни.[86] С. — 6.

20 червня

12°. Сонце. Ранок з Румункою. — Телефон Анни Іллівни про завтрішню візиту 3-х ґрацій (Леночки, А. Вл. і А. Іл.). Телефон Марка Григоровича. — Лист до Шаповала з приводу сумнівів щодо приїзду до Праги. С. — 6.

21 червня

Сонце. Хмарно. — Візита Єлени Давидівни. Зустріч з Румункою. — Візита Мар. Гр., Ал. Вл. та Анни Іллівни. С. — 7.

22 червня

Сонце. — Побачення з Олесем і Коганом у справі фільму. Переговори щодо ”УФА”. С. — 8.

23 червня

10°. Дощ. — Оборонці есерів Вандервельде, Лібкнехт, Розенфельд покинули Москву. — Обурення комедією ”суду” московських комуністів. С. — 7.

24 червня

11°. Дощ. — Візита Румунки. Невдалий замах на чи. — Постанова перервати. Чи з Кохою. — Убивство Ратенава[87] правими. С. — 6.

25 червня

12°. Сонце. Дощ. — Вияснення відносин з Румункою. Позика. — Заходи щодо приїзду Наді. Запрошення до Особливого

Комітету голодуючим України. С. — 8.

26 червня

12°. Сонце. — "СМ" — 3. — Відповідь на запрошення до Особливого Комітету. Коли б він не був *при* ЦК об'єднаних берлінських організацій, погодився б. — Демонстрація робітників з приводу убивства монархістами Ратенау. С. — 9.

27 червня

10°. Дощ. Лист від Kiepenheuer'a в справі постановки "Чорної Пантери" й участи Шпехта в гонорарі з "Lüge" датською мовою. Лист від ЄД до Кохи з запрошенням на море. С. — 8.

28 червня

10-13°. Хмарно. "СМ" — 3. Побоювання путча з боку монархістів.

29 червня

12°. Хмарно.

30 червня

12°. Дощ. Перше вштрикнення миш'яку. Проба "Чорної Пантери" в "Tribüne".[88] С. — 8.

Зміцнення ліквідації "грузинської банди". Чекання вістей від Думбадзе. Напосідання Шаповала відносно переїзду до Праги. Місяць сльоти, нелітнього холоду, постійної зміни атмосферичного тиснення. Звідси відбиток на стані нервів, працездатности, настроях. Неспостережливі люди просто страждають і займаються "подстановкой" різних ідеологічних причин. Напав на потрібний стиль "Соняшної машини". Процес роботи захоплює. Страх збайдуження до теми і до роботи — безпідставний; спосіб обробки і виконання замінює цілком новизну теми. Вигляди на постановки п'єс в Европі збільшуються. "Брехня" в Мюнхені, Копенгаґені, Цюріху. На осінь у Берліні. "Чорна Пантера" в "Tribün'i".

1 липня

12°. Дощ. "СМ" — 2. — Візита Румунки. Підтвердження постанови розриву з Румункою. С. — 6.

2 липня

12°. Сонце. Лист до Шаповала (з приводу подорожі до Праги. Повторення мотивів небажання, страх "пшику"). Німецькі незалежники готові на переговори про вступ до Уряду. Страйк берлінських друкарів. С. — 9.

3 липня

15°. Сонце. "СМ" — 4. Редакція "Талісману"[89] (переклад російською мовою). Страйк друкарів. С. — 8.

4 липня

24°. Сонце. Подорож до Potsdam-Wildpark. Вияснення непорозуміння у Kiepenheuer'a. Чутки про конання Леніна. Відсунення генеральної проби "Чорної Пантери". Страйк берлінських друкарів. С. — 7.

5 липня

20°. Сонце. "СМ" — 3. Лист до Харченка[90] (запитання, чи дістав мої листи у Варшаву для Коліуха). — "СМ" — 4. Листи до Левинського і Бадана (порада не спішити вступати до українських есдеків). Коха у видавця "Талісману". Страйк берлінських друкарів.

6 липня

20-36°. Сонце. Хмарно. "СМ" — 3. Спека. Буря. Лист від Бернштейна[91] (згода перекласти для американської сцени "Чорну Пантеру"). Страйк берлінських друкарів. С. — 8.

7 липня

11°. Хмарно. Холод. Лист до Коліуха (прохання знайти батька). Лист до Левинського (про приїзд до Праги). Лист до Бернштейна. Холод. — Відмова дати руському видавництву "Талісман". Страйк берлінських друкарів. С. — 8.

8 липня

12°. Сонце. "СМ" — 3. Муха в лісі. — На зібранні українців Берліну в справі Комітету голодуючим України. Дебати: самостійний, чи при ЦК Спілки українських організацій? *При.* Мій вихід з засідання. Страйк берлінських друкарів. С. — 7.

9 липня

13°. Сонце. Хмарно. Дощ. — Переписка "Чорної Пантери" (руський текст). Лист від Сербиненка з приводу повернення решти боргу. — Візита Рафенят. "Ребьонок". Страйк друкарів. С. — 8.

10 липня

11°. Хмарно. "СМ" — 4. — Переписка "Чорної Пантери". — Лист від Єлени Давидівни (з описом блаженства на морі). Падіння марки. Доляр — 530. Страйк друкарів. С. — 9.

11 липня

12°. Хмарно. "СМ" — 7. Переписка "Чорної Пантери" (кінець). Лист від Комітету голодуючим (мене обрано головою). Лист від "Die Tribüne" (сповіщення про генеральну репетицію "Чорної Пантери"). Страйк друкарів. С. — 7.

12 липня

11°. Хмарно. "СМ" — 3. На генеральній пробі "Чорної Пантери". Невідповідність Ріти і Корнія. Певність у провалі вистави. Весь день дощ. Кінець страйку друкарів. С. — 5.

13 липня

9°. Дощ. Друга проба "Чорної Пантери". Роман очима з Сніж[инкою].[92] Лист Кохи до Єлени Давидівни. Крах Гаґської конференції. Вистава "Чорної Пантери". Готувався до провалу. Несподіваний поворот у грі Ріти. Успіх. Без участи українців, які не знали про прем'єру. С. — 5.

14 липня

9°. Хмарно. Листи від Бадана, Алексєєва, Погрібного. Візита Стьопок. Надзвичайно ворожа і не відповідно до успіху неґативна критика преси на "Чорну Пантеру". В багатьох статтях мотив: чужинець. Важко "завойовувати". — Невд[але] чи з Румункою. С. — 5.

15 липня

12°. Хмарно. Враження від критики. — Пропозиція Мізу: виправити "Чорну Пантеру". (Єдина п'єса, на його думку, яку він

міг вибрати в Берліні для Букарештського Національного Театру. Віщує великий успіх). Коха чи з Румункою.

Марнування часу. Цілі дні в місті. Наче важкий сон. Туга за роботою і сонцем. ”Чорна Пантера”, режисер Misu, Fr. Landes[93] etc. С. — 8.

16 липня

9°. Хмарно. *Дощ.* Візита Глущенка і Віленського. Крах Гаґи. С. — 5.

17 липня

8°. *Дощ цілий день.* — З Misu у Kiepenheuer'a. Плян кампанії рятування ”Чорної Пантери”. — Побачення з Сірим і Олесем. С. — 8.

18 липня

8°. Дощ. ”Пісня Ізраїля” (переклад). Вияснення відносин з Сірим. Розділ? С. — 7.

19 липня

10°. Хмарно. Сонце. Читання ”Пісні Ізраїля” з Даліндою. Пляни на Америку: інтерв'ю, статті, два томи оповідань, п'єси, фільми. Ночування Далінди. Балачки до 2-ої години. С. — 5.

20 липня

Сонце. — Заходи й турботи з приводу перебрання ”Чорної Пантери” під режисуру Misu. Енерґія і завзяття Misu. С. — 6.

21 липня

14°. Сонце. Побачення з Misu. Зґода Fr. Landes на передачу театру. — Перше засідання Комітету голодуючим України. Кінець Гаґи! С. — 5.

22 липня

14°. Сонце. Випробування контор. Читання сценарія ”СМ” з Даліндою. Копито Офросімова[94] (рецензія на ”Чорну Пантеру”). — Пропозиція банкіра G.m.b.H.[95] на мої п'єси. С. — 7.

23 липня

13°. Хмарно. Дощ. Боротьба за "Чорну Пантеру" (переговори з п'яною режисеркою). Інтерв'ю для европейської преси. С. — 7.

24 липня

11°. Хмарно. Сонце. — Розмова з банкіром. "Wynnytschenko — Bühnenwerke Gesellschaft".[96] Рятування "Чорної Пантери" банкіром з умовою участи ще когонебудь в ризику. Шукання грошей. Побачення з Шпехтом і Шайєром. Відмова Kiepenheuer'a від прав на "Чорну Пантеру". С. — 5.

25 липня

10°. Холод. Дощ. Шукання 100 000. Відмова Яші Л. і Даліндi. Згода Смаль-Стоцького. — Труднощі з Fr. Landes (вимога утримання дармоїдів). 1-е вштрикнення Yuwenir.[97] Розмова з Сірим відносно розділу "Дзвона". Засідання Комітету голодуючим України. С. — 7.

26 липня

9°. Холод. Хмарно. Складання договору з дирекцією "Tribüne". — Гроші від В[асильк]а (50 000). Виступ большевиків проти Ґорького за оборону есерів. С. — 8.

27 липня

9°. Дощ. Проба "Чорної Пантери". Конфлікт з Баварією на ґрунті закону про оборону республіки. С. — 8.

28 липня

9°. Хмарно. — Невдала репетиція "Чорної Пантери". Розчарування. Бажання [все] порвати. — Лист від Наді ("яростно" хоче бачитись). Засідання Управи Комітету голодуючим України 7 годин. С. — 7.

29 липня

8 1/2°. Хмарно. Каторга з пробами "Чорної Пантери". Нервування Misu. — На іменинах Юлії Володимирівни. С. — 7.

30 липня

11°. Сонце. Хмарно. — Пляни з статтями, п'єсами та книж-

ками для Америки з допомогою Далінди. С. — 7.

31 липня

13°. Мінливо. — Невдала проба "Чорної Пантери". Розрив. Шукання адвокатів. Переговори з дирекцією. Підтвердження захворювання Леніна. Візита Ал. Вл. — Доляр 650 марок. С. — 6.

1 серпня

14°. *Сонце.* Побачення з Кельберином і Марком Григоровичем у справі "Чорної Пантери" та конфлікту з "Tribüne". Читання сценарія "СМ" з Даліндою. Незгода "Tribüne" на 10 000 мирової. С. — 7.

2 серпня

11°. Хмарно. Загроза процесу з "Tribüne". Падіння марки. Доляр — 850. Гострі протести західньоевропейського пролетаріяту проти процесу есерів у Москві. С. — 7.

3 серпня

13°. Хмарно. Боротьба фашистів з соціялістами в Італії. С. — 7.

4 серпня

10°. Дощ. Думки про виїзд з Берліну. Оповістка про умебльовану віллу або Landhaus[98]. — Суперечки з Misu з приводу висоти відсотка. Незгода. — Засідання Комітету допомоги голодуючим на Україні. С. — 7.

5 серпня

11°. Дощ. Сонце. Складення умови з Misu на Францію, Англію, Румунію на "Чорну Пантеру", "Брехню", "Закон". — Німецьке міністерство закордонних справ відмовило засвідчити посвідчення посольства УНР. С. — 8.

6 серпня

8-14°. Сонце. Прогулянка на Wannsee з Віленськими і Білусом. "Комуністична" етика московських большевиків по матеріялах "Чека".[99] С. — 8.

Розалія Яківна Винниченко. Рауен, 1924, під Берліном.

Розалія Яківна і В. Левинський. Австрія 1920.

В. Винниченко в околиці Берліну, 1922.

В. Винниченко з дружиною в Аркашоні. Літо, 1925. Франція.

В. Винниченко і М. Глущенко в атльє Глущенка. Берлін, 1923 (?)

М. Шаповал з дружиною Ольгою Філаретівною в гостях у Винниченків. Рауен, літо 1924.

7 серпня

10-15°. Хмарно. Сонце. Хмарно. Сонце. — "Єврейське питання"[100] в лісі — 6 (для американських єврейських газет). — Переговори Далінди з М. Худ[ожнім] Т[еатром] відносно ґастролей в Америці. С. — 8.

8 серпня

Мінливо. "Єврейське питання на Україні" — 2. С. — 7.

9 серпня

Сонце. Лист від Яроміра (сповіщення про шлюб). Засідання Комітету допомоги голодуючим України. С. — 7.

10 серпня

11°. Мінливо. Єзуїтський присуд есерам. М. — 8.

11 серпня

11°. Мінливо. — "Єврейське питання на Україні" — закінчення. Арешт судовим приставом 50 000 марок як кавцію в судовім процесі з "Tribüne". Засідання Ради Комітету допомоги голодуючим України. С. — 7.

12 серпня

11°. Мінливо. — У адвоката з приводу "Чорної Пантери". Розмова по телефону з Kiepenheuer'om відносно проп[озиції] амер[иканської] дирек[ції] театрів. — Візита Віленських і Анни Іллівни. Леночка не прийшла. Лист від Наді. Чекає на візу, готова виїхати. С. — 6.

13 серпня

10°. Хмарно. Поправки в статті "Єврейське питання на Україні". Листи до Левинського, Яроміра, Наді. С. — 8.

14 серпня

12°. Хмарно. Листи до Василька, Суровцевої[101] (згода на переклад творів німецькою мовою). Нарада з адвокатом відносно процесу "Чорної Пантери". Нахабство Schayer'a (вимога 20% за посередництво з американською дирекцією театру. "Бандит"). С. — 8.

15 серпня

10°. Дощ. Цілий день. — Обурення західньоевропейських робітничих партій на присуд есерам. С. — 7.

16 серпня

Сонце. Дрібні справи в місті. Прогулянка на роверах з Кохою. (Ліс, кафе на Thielplatz.[102]) Доляр — 1 006 марок. С. — 8.

17 серпня

13°. Сонце. Стаття "Українське питання" (для американського журналу) в лісі — 3+2 1/2. — Візита Єлени Давидівни і Марка Григоровича. Байдужість до ЄД. С. — 6.

18 серпня

Хмарно. Редаґування "Записок Курносого Мефистофеля" для видання російською мовою. Олесь продається комісарській владі за 150 долярів. Засідання Ради Комітету. Доляр 1 400 марок. С. — 7.

19 серпня

8°. Дощ. Втома. С. — 8.

20 серпня

9°. Дощ цілий день. Втома. У Віленських. Прогулянка до Grünewald'у.[103] — С. — 7.

21 серпня

12°. *Сонце.* "Новооткритый народ"[104] в лісі — 4. Прогулянка з Кохою на роверах. С. — 8.

22 серпня

12°. Сонце. Листи до Грушевського (в справі позики), до Misu (в справі свідчення на процесі з "Tribüne").

23 серпня

8°. Дощ. Нахабні вимоги Шайєра і Шпехта (60%). Загрози, шантаж з приводу "Чорної Пантери". Розмови з Даліндою відносно позики в Америці. "На голодуючого українського народу". С. — 8.

24 серпня

8^{c}. Дощ. Сонце. Хмарно. — Новий адвокат у справі Шпехта і Kiepenheuer'a. Лист від Паламаря (загибель УКП). Шахи з Даліндою у нареч[еної]. Лист від Наді (хутко виїжджає). Доляр — 2 000 марок. С. — 8.

25 серпня

9°. Хмарно. — Стаття "Про клясовий суд руських комуністів".[105] Панічний настрій Німеччини. Вимоги Франції виплати боргів. Засідання Ради Комітету.

26 серпня

Хмарно. Сонце. Приїзд Сірого. Продаж букваря совєтським чиновникам. Суперечка щодо участи "Дзвона" в с[овєтських] спр[авах]. Самозапродання Олеся і бажання виправдатись перед собою та іншими. С. — 8.

27 серпня

Стаття "Новооткритый народ" для американського журналу — 8 годин. Візита Далінди. Гра в шахи. С. — 7.

28 серпня

Сонце. Обробка "Моменту"[106] для українського збірника. — Прогулянка з Кохою на Грюнвальдзее. Заходи в справі позики "На голодуючого українського народу".

29 серпня

Сонце. Віза до Праги. Хвилювання з приводу мебльованої вілли. Міркування. Сільський будиночок у горах. Листи від Левинського з Америки. С. — 8.

30 серпня

Сонце. Огляд мебльованої вілли. Розчарування. Тверда постанова відносно Landhaus'ика. Оповістки. Чекання Надюги. Лист до Ал. Вл. в справі купівлі хатинки в горах. С. — 6.

31 серпня

Хмарно. Заходи щодо виїзду до Праги. Приступ шлункової одрижки, тяжкий стан. (Причина: горохова зупа в Aschinger'a)?[107] С. — 7.

1 вересня

Сонце. Хмарно. Дощ. — Виїзд до Праги. — Тяганина з оглядом на кордоні. — В Празі. Пропозиції Шаповала і Ґалаґана: переїхати до Праги, стати на чолі голодової акції. Організувати групу українських незалежних есдеків. Видання "Нової України"[108] в новому напрямі. Видавничий орган групи. Перепр[авляти] н[а] Укр[аїну]. С. — 7.

2 вересня

Сонце. Наради з есерами. Умовляння переїхати до Праги. Моя умова: окрема хатинка. — Вечеря у Шаповала. — Знайомство з пані Білоус.[109] Невдача з візитою її до мене. С. — 8.

3 вересня

Сонце. Побачення з п-і Білоус. — Візита до Яроміра. — На комуністичній маніфестації. Промова Шмераля:[110] авторитет, дисципліна. Обід у Яроміра. На гонах. — Наради з есерами. Необхідність об'єднання голодової акції. — Неможливість заснути. С. — 3.

4 вересня

Хмарно. Дощ. В Подєбрадах з Шаповалом. На лекціях Сільсько-Господарської Академії.[111] Враження від Шовгеніва[112] та інших. Розмова в Громадському Комітеті з Б. Матюшенком.[113] Його спроби стримати від політичної акції та мого переїзду. Лякання чехами. С. — 7.

5 вересня

Сонце. Виїзд з Праги з п-і Б[ілоус]. — Перші заходи до зближення. Зупинка в Дрездені. Інциденти з грошима і обміном. В Diele. Наближення до чи. Втома Б[ілоус]. Знов наближення. Ще більша втома, розумування. "Добродетель". С. — 5.

6 вересня

Хмарно. О 6 1/2 годині візита поліції (когось шукала). Зміна відношення І[нни Білоус]. Чи яз. Інні. Від'їзд з Дрездену. Улаштування Інни в пансіон. Прибуття додому. Чи з Кохою. С. — 7.

7 вересня

Хмарно. Чекання приїзду Наді. Телефонні розмови з Вілен-

ським, Даліндою. — Непорозуміння з прибуттям Наді. — Самогубство Тимофєєва. С. — 7.

8 вересня

8°. Хмарно. Дощ. Приїзд Наді. Картка до Інни (з пропозицією потелефонувати). — Засідання Ради Комітету. Лист від Ал. Вл. (про хатку в горах). Лист до А.В. С. — 7.

9 вересня

8°. Хмарно. Стаття до "Freiheit".[114] "Про клясовий суд руських комуністів." Візита Даліндн і Мар. Гр. Гра в шахи (плюс?). Розповідь Надюги про Совєтську Росію. Анекдоти. Антисемітизм. С. — 7.

10 вересня

Сонце. — Подорож Кохи і Наді з Віл[енськими] на Wannsee. Візита до Інни. Хв. на Б. С. — 6.

11 вересня

Хмарно. Продаж "Записок Кирпатого Мефістофеля" Оренштайнові. Одержав 40 000 марок. Візита до Інни. Домовленість на середу побачення і чи. Розгром греків. Купування Сірого "совсволоччю". С. — 7.

12 вересня

10°. Хмарно. — Купівля речей для Наді. Лист до Левіні з приводу катедри. — Невдачі Німеччини з Бельгією в репараційному питанні. С. — 7.

13 вересня

Хмарно. Дощ. *Зміна погоди.* Приємні новини: ніби прийнято "Кол-Нідре[115] єврейським театром в Америці; *ніби* прийнято статтю про єврейське питання. — Побачення з Інною. Відмова від подорожі на Wannsee. Розрив, повернення назад. Початок істерії, заспокоєння покладенням руки. Невдала спроба чи (кров до голови). Умовились на суботу. С. — 4.

14 вересня

Хмарно. Сонце. Хмарно. С. — 7.

15 вересня

Хмарно. Редаґування "Записок Кирпатого Мефістофеля". Випуск "Закону" російською мовою. Гра на більярді Віленського і Далінди. Засідання Ради Комітету. Обмірковування листа до Від[енського] Союзу.[116] С. — 7.

16 вересня

8°. Хмарно. Побачення з Інною. "Чеснота Schwed[ischer] Pavillon", Леґітимація жінки. Шук[ання] гот[елю]. Картина суботи в готелях Potsdam. На авті за кімнатою. Без результатів. До Берліну. Чекання на вокзалі. Гумор[истичні] відн[осини]. В Берліні. Пристановище. Ніч без сну. С. — 0.

17 вересня

Хмарно. Сонце. Хмарно. — Сонний стан. Візита Марка Григоровича. Думки з приводу неможливости чи з іншими. Готування оповідання для українського збірника "Жатва"[117] російською мовою ("Момент" і "Купля").[118] С. — 8.

18 вересня

8°. Хмарно. Редаґування "Записок Кирпатого Мефістофеля" — Коха і Надя у лікаря. Відмова від інтерв'ю Алексєєву про будучність руської літератури. Побачення з Інною ("Заговор"). Признання. Лист від Левинського (згода на професуру в Академії). С. — 8.

19 вересня

6°. Сонце. Борщ. Сірий і дядько Василь.[119] Прохід у ліс з Сірим. — Передишка німцям. — Загроза війни Англії й Греції проти Турції. С. — 8.

20 вересня

7°. Дощ. Лист до Шаповала. — Туга за "СМ". Пляни роботи в горах. Об'єднанські з'їзди німецьких с-д партій. Augsburg i Gera. С. — 8.

21 вересня

Хмарно. Лист від Шаповала (з приводу "Нової України", нова редакція). Лист до Шаповала. Побачення з Martwitz'ом. Лист

від Антоновича (відносно можливости акції на випадок війни Англії з Росією і Турцією). "Досадний комізм" з Інною триває далі. Змова на доказ у горах. С. — 5.

22 вересня

9°. Хмарно. Лист до Антоновича (мої сумніви щодо можливости війни Англії з Туреччиною і Росією. Необхідність конспірації і внутрішньої підготовки населення). — Побачення з Інною. — Засідання Ради Комітету. Відпустка на 1 1/2 місяця. С. — 8.

23 вересня

9°. Сонце. Побачення з Сірим і Олесем у Vaterland. Сливенко[120] і його авторитетність у справах революції та соціялізму. Прогулянка на колесах у ліс з Кохою і Надею. Візита Терпила. Робота на фабриці. Лист від Шаповала (запрошення чеських есдеків дати якінебудь художні речі для перекладу). С. — 8.

24 вересня

9°. Сонце. Єлена Полевіцька і Іван Шміт на обіді. — Обіцянка Шміта вияснити справу з "Законом" в Deutsches Theater[121] через тиждень. Візита Марка Григоровича. С. — 7.

25 вересня

Хмарно. Загроза війни Туреччини з Англією. Лист від Антоновича в цій справі. Українські авспіції на випадок війни. Пляни Антоновича (новий верховний орган влади, союз з Англією). — Заходи щодо купівлі писальної машинки. Побачення з Інною. С. — 7.

26 вересня

5°. Сонце. Лист до Аркиної в справі "Брехні" норвезькою мовою. На чаю у Смаль-Стоцького. Знайомство з Шапірою.[122] Обіцянка допомогти "Законові" в Odeon[123] у Парижі. — Потішання Інни К. перед операцією. С. — 5.

27 вересня

Сонце: Підписання статуту Комітету. У Шлезінгера. Коректура "Талісману". Лист до Шаповала (в справі "Нової України" та Інни К.) Заходи до виїзду в гори. Непорозуміння і во-

рожість з боку Krehl'ів за помешкання. Гості. Легке відновлення роману з Леночкою. С. — 7.

28 вересня

5°. Сонце. — Лист до Антоновича (пропозиція приїхати в Берлін і почати заходи з англійцями). "Домашний мальчик" цілий день. — Погрозливі війною відносини Англії до Туреччини. С. — 7.

29 вересня

Хмарно. Дощ. Виїзд з Берліну. Прибуття в Hain.[124] Шукання пристановища. Темно. Дощ. Pension Rosenburg. Дощ уночі. Перестудження. С. — 8.

30 вересня

Дощ. Улаштовування кімнати. Листи до Кохи, Левинського, Шаповала, Лугов[енка][125], Інни. Дощ безперестанку. Туга, тоскність, втома. Лист до Кохи (опис настрою та умов життя). С. — 9.

1 жовтня

Дощ. Листи до Кохи і Марка Григоровича. Зміна кімнати на теплішу і меншу. Втома. "СМ" — *4.* Прохід у ліс під дощем. Таблички на всіх поворотах і перехрестях з указуючими пальцями. С. — 8.

2 жовтня

Туман. Лист до Антоновича (моя адреса і що гадає робити з огляду на події на Сході, на війну з Туреччиною). Небезпека війни Англії з Туреччиною зростає. "СМ" — *7.* С. — 8.

3 жовтня

Дощ. — 2-ге вштрикнення Yuwenir. — Картка до Кохи. — "СМ" — *8.* С. — 7 1/2.

4 жовтня

Дощ. Листи від Кохи (туга, ніжність, кличе назад до Берліну); від Шаповала ("Нова Україна", помітна втома); від Богацького[126] ("Нова Україна"). — *Біль голови.* "СМ" — *9.* Верональ. С. — 7 1/2.

5 жовтня

Дощ. Туман. Листи до Кохи (неможливість повернутись до Берліну); до Шаповала (в справі "Нової України", переговорів з англійцями, Оцукса); до Богацького ("Нова Україна"). *Біль голови.* "СМ" — *2.* Редаґування "Єврейського питання на Україні" — 2. С. — 8. (Аспірина. Бромюр).

6 жовтня

Дощ. Туман. Лист від Кохи-Наді (працюють, скучають. Надя збирається виїжджати до Москви). Лист до Кохи-Наді. "СМ" — 9-10. С. — 7 1/2.

7 жовтня

Хмарно. Сонце. Лист до Інни К. (дивування з її мовчання). "СМ" — *10.* Прохід у ліс.

8 жовтня

Хмарно. Лист від Кохи-Наді (нова машина, праця, туга). Лист від Інни (операція, допомога Громадського Комітету). "СМ" — *8.* С. — 8.

9 жовтня

Хмарно. Туман. Листи до Кохи, Ал. Вл., Інни. Втома. Обдумування "СМ". → 3 п[исання] і 3 д[умання]=6. Шантаж Москви на договорі з Урквартом.[127] Домагаються визнання за ратифікацією договору. С. — 8.

10 жовтня

Хмарно. Лист від Кохи (американські чеки). Посилка (українська ковбаса і всяке інше, грудочки). Лист до банку з підписаними чеками. Лист до Кохи-Наді (подяка за посилку). Лист до Сімовича (справа Комітету). "СМ" — 7 1/2 писання і 3 думання = *10 1/2.* С. — 8.

11 жовтня

Хмарно. Лист від Левіні (туга, занепад сил). Лист від Інни (операція, курси кіно). Лист від Шаповала ("Нова Україна" і т. п.). "СМ" — 8 1/2 писання і 2 1/2 думання = 11. — Доляр — 3 000 марок. Тяганина Англії з Туреччиною. С. — 7 1/2.

12 жовтня

Сонце. Хмарно. Лист від Кохи (надії на "Кол-Нідре", на статтю і Думбадзе). Лист від Луговенка (справоздання Деклі проти Оцукс). Листи до Далінди, Єлени Давидівни (привіт), Луговенка, Кохи. — Неприємність з Steuer'ом. 200%. Перемога над Steuer'ом. "СМ" — 6 писання і 2 думання = *8.* С. — 8.

13 жовтня

Туман. *Дощ.* Хмарно. Листи до Кохи (тютюну), Інни (підбадьорення перед операцією). Боротьба з дзвіночками кіз (вата в ушах). "СМ" — 8 писання і 3 думання = 11. С. — 7 1/2.

14 жовтня

Хмарно. "СМ" — 4 писання і 3 думання = 7. *Втома.* Обдумування. Неможливість закінчити в Riesengebirge. С. — 7 1/2.

15 жовтня

Сонце. Лист від Кохи ("Кол-Нідре" в американському єврейському театрі. Аванс: 3 мільйони марок). Лист від Марка Григоровича (надії на Думбадзе). "СМ" — 8 писання і 2 думання = *10.* Лист до Кохи (відповідь на звістку). С. — 6.

16 жовтня

Сонце. Хмарно. Лист до Кохи. "СМ" — 6 писання і 2 думання = *8.* Втома. С. — 7 1/2.

17 жовтня

Туман. Дощ. Картка від Кохи. Лист до Кохи. — *Гарн. н.* "СМ" — 8 1/2 писання і 2 1/2 думання = *11.* С. — 7.

18 жовтня

Дощ. Туман. Сніг. Лист до Кохи (найняти кімнату в Zehlendorf'і для роботи). "СМ" — 8 писання і 3 думання = *11.* Втома. С. — 7.

19 жовтня

Хмарно. Холод. Лист від Кохи (сухий, чужий). Лист від "Нової України". Постанова вертатись до Берліну. Телеграма Косі. Втома. Кошмари. С. — 7.

20 жовтня

Сонце. Мороз. Виїзд з Hain'у. Берлін. . С. — 7.

21 жовтня

Хмарно. Розкол італійської соціялістичної партії. Лист від Біл[оуса][128] про операцію Інни К. С. — 7 1/2.

22 жовтня

1 1/2°. Хмарно. Проєкт скас[ування] укр[аїнської] м[ови] в школах України, [поданий] Центральным Исполнительным Комитетом. — У Віленських, побачення з Даліндою. С. — 5.

23 жовтня

1 1/2°. По банках. Єдина-неділима в постанові ВУЦИКа[129] про об'єднання України з Росією. С. — 7 1/2.

24 жовтня

0°. Сонце. "СМ". — 5. С. — 7.

25 жовтня

-3°. Сонце. "СМ" — 5. С. — 7 1/2.

26 жовтня

-3°. Сонце. "СМ" — 5. С. — 7.

27 жовтня

-2°. Сонце. Лист до редакції "Нової України" (відмова від участи в редакції). Лист до Шаповала. "СМ" — 5. Візита до Інни К. "Зміна характеру після гір." Засідання Комітету допомоги. С. — 7.

28 жовтня

2°. "СМ" — 6. У Далінди з Марком Григоровичем. Лукуллова вечеря багача. С. — 5.

29 жовтня

Хмарно. Візита Смаль-Стоцького, Ніковського,[130] Віленського. Зворот від НЕП немов наліво (?). Думбадзе має приїхати до нового року. С. — 7 1/2.

30 жовтня

3°. Хмарно. Слабість. Лист до Шаповала (з приводу пропозиції самоліквідації тарнувської компанії і перебрання "влади" Громадським Комітетом. Неґативно). С. — 8.

31 жовтня

2°. Дощ. Туман. Телеграма до Америки з приводу "Кол-Нідре" (чому ніякої відповіді). "СМ" — 8. С. — 7 1/2.

1 листопада

3°. Сонце. "СМ" — 6 писання і 4 думання = *10.* Перевезення Кохою Інни до санаторії. Вистава (прем'єра) "Lüge" у Volksbühne. С. — 7.

2 листопада

4°. Хмарно. Розповідь про виставу: рус. хар. — незграбно. Успіх у публіки. "СМ" — 6 писання і 2 думання = *8.* Рецензії на "Lüge" (стримані). С. — 6 1/2.

3 листопада

Сонце. "СМ" — *6* писання. Побачення з Даліндою і Віленським. Засідання Комітету. Лист до Від. Союзу (лайка за саботаж позики). С. — 6.

4 листопада

Сніг. Лист до студентської організації з приводу байдужости в справі допомоги голодуючим. "СМ" — 2 писання і 4 думання = 6. С. — 7.

5 листопада

Хмарно. "СМ" — 3. На виставі "Lüge" в Volksbühne. С. — 6.

6 листопада

2°. Сонце. Лист до американського товариства "Будучність" у справі допомоги голодуючим. С. — 7 1/2.

7 листопада

Хмарно. "СМ" — 3. Вечір з Kraysler і Fehdmer[131] (улаштування Смаль-Стоцького). С. — 5.

8 листопада

Хмарно. "СМ" — думання — 2. С. — 7.

9 листопада

"СМ" — 0. Втома. Зустріч з Віленським і Даліндою. С. — 4.

10 листопада

Листи до Шаповала, Богацького, Левинського, Сірого, Ґалаґана. Втома. "СМ" — 0. С. — 6.

12 листопада

Втома. Лист з Праги відносно "Нової України".

13 листопада

Втома. Лист до Праги, вихід з співробітників "Нової України". Скрута. Міркування.

14 листопада

Замирення процесу з "Tribüne" з приводу "Чорної Пантери". Виїзд Наді до Штеттіну. С. — 7.

15 листопада

Хмарно. Виїзд Наді в Москву. Знайомство з Erda Schöne.[132] С. — 7.

16 листопада

Можливість зроб[ити] опер[ацію]. Скріплення. С. — 5.

17 листопада

Хмарно. Лист від Шаповала. Літературна стипендія 3 500 чеських корон. Піддержка. — Побачення з Erda. (Keine Bleibe.[133] Satan-Mephisto, ручкою під тип. Мол. фр., компанія чол[овіків] і под[руг]).

18 листопада

Вчора: генеральна довіреність Косі. С. — 7.

19-20 листопада

Мрії про віднову.

21 листопада

Мрії про віднову. Телефонна балачка з Erda, відмова від побачення через "виїзд". Через місяць. С. — 7.

22 листопада

Хмарно. Побачення з Інною. Старання довести мені свою прихильність. Мрії про відновлення. С. — 6.

23 листопада

Хмарно. Читання Peter Schmidt і міркування з приводу операції. С. — 7.

24 листопада

Хмарно. Лист від Ґалаґана з приводу організації партії незалежників. Виїзд з дому на операцію. Нестриманість на Thielplatz відносно [нерозбірливе слово] Untergrund'а. В клініці. С. — 7.

25 листопада

Лист від Шаповала. Пропозиція бути головою Наукового Інституту в Празі. Операція. 4 години по полудні. С. — 7.

26 листопада

По операції. Одри[жка]. Візита Кохи. С. — 7.

27 листопада

По операції. Одрижка. Візита Кохи. С. — 7.

28 листопада

По операції. Візита Кохи. Лист від Сірого (відмова від стипендії: що казатимуть?). С. — 8.

29 листопада

По операції. Візита Кохи. С. — 7.

30 листопада

По операції. Лист до Сірого (з приводу стипендії і смєновєхівського Союзу). Лист до Шаповала (єдиний національний фронт, журнал). С. — 8.

Повернення з Riesengebirge з настроєм працювати. Наплив дрібниць, прикростей. Вибивання з працьовитого стану. Від'їзд Наді і викликане ним безладдя в господарстві й житті. Нервування Кохи, її втома. Облишення роботи. Марнування часу на чекання "з Америки" п'єси і Думбадзе. Натикання на думки про радикальне відновлення здоров'я і нервів. Вирішення [робити] о[перацію]. Знайомство з [відповідною] літературою. Захоплення результатами. Непохитне рішення. Кохині екскурсії. "Паршивчик" за 160 000 плюс 40 000. Міркування і фінансові комбінації. Вишукування інших крім "паршивчика". Знайдено! — Рішучий крок. — О[перація]. Слабість нервів, трохи не непритомність від [нерозбірливо]. Розбитість, абсолютна статева байдужість по операції. Відживання, але слабість.

1 грудня

Хмарно. Лист від Коліуха від 27 липня (з приводу шукання батька, обіцяння знайти; опис становища на Україні). По операції. С. — 5 1/2.

2 грудня

По операції. Приїзд додому. С. — 7.

3 грудня

Хмарно. Слабість. Візита до Віленських. С. — 6.

4 грудня

Слабість. Шукання санаторія в Целендорфі. Невдача. С. — 8.

5 грудня

Лист до Коліуха (з приводу шукання батька).

6-9 грудня

Шукання пристановища. Санаторія — Оранієнбурґ,[134] Целендорф-Вест.

11 грудня

Виїзд до Riesengebirge. Villa Freundschaft. — Діти, собаки, недомерзлі мухи. С. — 6.

12 грудня

Hain. Мертвість гір, лісу. Шум, діти, собаки. Холод. Тупий стан. Постанова вертатись. С. — 5.

13 грудня

Приїзд до Берліну. Затишок. С. — 8.

14 грудня

Лист від Наді (туга за закордоном, чекання листів від нас). — Постанова утриматись від чи до 1-1-23. С. — 8.

15 грудня

Побачення. Засідання Комітету допомоги голодуючим України. С. — 7.

16 грудня

Побачення з Григорієвим. "Нова Україна" буде виходити. Можливість Наукового Інституту і мого переїзду до Праги. Можливість політичної акції. Побачення з Даліндою і Віленським. Знайомство з Тум. Довга розмова з Кохою. Святкувати Різдво з участю Лундберґа. Коха відхилила. С. — 5.

17 грудня

Хмарно. Втома. Телефон Інни і Румунки. Призначення побачення з Румункою. Візита Стоцького і Олеся. С. — 8.

18 грудня

2°. Сонце. — Коха, гімнастика в Charité.[135] Втома.

19 грудня

Втома. С. — 7.

20 грудня

Втома. Коха на Lüge з Юлією Володимирівною. Вечір у Далін-

ди. Знайомство з грузинами. С. — 5.

21 грудня

Хмарно. Втома. Лист від Левинського (запитання, чому мовчу). Побачення з Misu. Хвалькуватість. Постановка "Гамлета" в Лондоні. Довіреність Марку Григоровичу на одержання гонорару з Українського Совєтського Уряду за видані там книжки. С. — 8.

22 грудня

0°. Сонце. Невдале побачення з Інною. Засідання Комітету. С. — 7.

23 грудня

Побачення з Григорієвим. Непевність з редакцією "Нової України". Бажання Шаповала і Григорієва бути редактором. Відкладення вирішення питання. "Gesetz"[136] одісланий Misu. Лист від санаторії. Верональ. 77 KL. С. — 8.

24 грудня

Туман. Наслідки вероналю. Лист від Союзу Драматургів і Письменників.[137] Мене зачислено в Союз і права охоронятимуться. Прохід у ліс. Обдумування "Нація в небезпеці".[138] Мрії про власну віллу за "Кол-Нідре".

25 грудня

Прохід у ліс. Обдумування "Нації в небезпеці". Візита *Леночки,* Віленських і Далінди. (Два мати Далінді). "Определенно милая". Мрії про відновлення ор[ганізму] С. — 6.

26 грудня

Вправи на п[исальній] маш[инці] сліп[ою] мет[одою]. —Прохід у ліс. Обдумування "СМ" і "Нації в небезпеці" — 2. — Йод і підборіддя Кохи. — Примощування "фотелю".

27 грудня

Слідкування за "конституцією". Невиразність ознак. Сумніви, розчарування щодо швидкости [дії]. С. — 7.

28 грудня

Балачка з Григорієвим з приводу політичної ситуації, Єди-

ного Фронту, редакції "Нової України", про мій приїзд до Праги. 78 1/2 KL. C. — 7.

29 грудня

Обмірковування виїзду Кохи до санаторії. Засідання Комітету. C. — 6.

30 грудня

Обдумування "Нації в небезпеці". — Лист до Шаповала з приводу "Нової України" і приїзду до Праги. C. — 7 1/2.

31 грудня

Хмарно. Поздоровлення з Новим Роком від "Дьякової"[139] та Вєри з Італії. Укоськування в розпусті комуністичних комісарів на Україні. Зустріч Нового Року у Віленських. C. — 5.

ПРИМІТКИ

Записник за 1922 р. — тонкий, малого формату, оливкового кольору календар з написом "OSPD Taschen-kalendar" — (кишеньковий календар Соціял-Демократичної Партії Німеччини). Перші 57 сторінок — різні інформації соціяльно-економічного характеру. Решту становлять записки В. Винниченка.

1. *Чернов, В. М.* (1873-1952) — російський політичний діяч, провідник партії соціялістів-революціонерів, співпрацював з празькою групою українських есерів, керованих М. Ю. Шаповалом. 1922 року видавав журнал "Нужды деревни" в Берліні.

2. *Дністрянський, Станіслав* (1870-1935) — видатний правник, член Української Народно-Трудової Партії, професор Львівського університету, голова Товариства прихильників освіти, заснованого в квітні 1920 р. у Відні, викладач УВУ, ректор цього університету в 1923-1924 рр., член ВУАН і НТШ, автор багатьох праць українською, німецькою і чеською мовами.

3. *"Український прапор"* — газета середовища ЗУНР, почала виходити 8 серпня 1919 р. у Відні за редакцією Степана Барана. 22 серпня 1920 року стала офіційним органом ЗУНР. Перестала існувати 1931 р.

4. *Дятлів, Петро Юрійович* (1880-1933) — політичний діяч, член РУП, УСДРП, редактор часопису "Соціял-демократ" у Полтаві 1907 р., на еміґрації, під час Першої світової війни, співпрацював з СВУ, з групою Л. Юркевича, а з другого боку, почав зближатися з більшовицькою еміґраційною групою. З 1918 р. співпрацював з австрійською Ком. партією, видавав у Відні "Комуністичну бібліотеку" і близько стояв до ЗГ УКП і КПСГ. Мабуть 1925 року повернувся в Україну, де на початку 30-их років був заарештований і знищений. Див. т. І, стор. 420, прим. 21.

5. *Конференція в Каннах* — Конференція держав Антанти (в січні 1922 року), на якій, зокрема, було ухвалено запросити Радянську Росію на чергову конференцію в Ґенуї.

6. *Bestrahlung* (нім.) — просвічування, мова йде про рентґен.

7. *Конференція в Ґенуї* — загальноевропейська конференція, в якій брала участь також і Радянська Росія. Відбувалася вона 10 квітня — 19 травня 1922 р. Держави Антанти домагалися, щоб Росія визнала свої дореволюційні, царські борги і повернула чужинцям право на приватну власність. Більшовики, навпаки, намагалися здобути позики для відбудови свого господарства. До порозуміння не дійшло, хоча бічним результатом конференції був Радянсько-німецький торговельний договір, підписаний 16 квітня 1922 року в Рапалло.

8. *Авссем, Володимир* (1879-?) — більшовицький діяч в Україні. 1904-1906 — діяльний член Соціял-Демократичної Спілки на Поділлі, згодом, активний член КП(б)У. 1921-1925 повпред УРСР і радник повпредства СРСР в Берліні й Відні. Від 1925 року голова Вищої Ради Народного Господарства УРСР. Від 1930 року доля його невідома. У даній ситуації мова ще може бути про *Авссема Отта,* теж в ті роки активного політичного діяча, 1923 р. уповноваженого Наркомосвіти УРСР в Берліні й Празі, який швидше міг мати контакти з О. Олесем.

9. *Партайтаґ* USPD — партійна конференція Незалежної Соціял-Демократичної Партії Німеччини.

10. *Бріян, Арістід* (Briand, Aristide; 1862-1932) — французький політик і державний діяч. Від 1909 по 1929 рр. — прем'єр-міністер одинадцяти урядів, які були всього 58 місяців при владі. Прихильник Ліґи Націй та франко-німецького примирення.

11. *Левицький Михайло* — член Революційно-Комуністичного Комітету Східньої Галичини та Буковини, автор заяви "До пролетаріяту всього світу!", випущеної від імени Комітету в травні 1920 р. (Див. "Нова доба", 5 червня 1920 р., стор. 1).

12. *"Орфей у пеклі"* — опера французького композитора Жака Оффенбаха (Jacques Offenbach; 1819-1880).

13. *Пуанкаре, Реймон* (Poincaré, Raymond; 1860-1934) — французький політик. Президент Франції 1913-1919 рр. Прем'єр-міністер: 1912 р., 1922-1924 та з 1926 по 1929 рр. Провадив націоналістичну зовнішню політику, яка найяскравіше виявилася в окупації Рурського басейну Німеччини 1923 року.

14. *Папа Бенедикт* XV (1854-1922) — італійський архиєпископ, кардинал, обраний папою 1914 р. Тримався суворого невтралітету під час війни.

15. *Зелений Клин* — земля в південній частині Далекого Сходу понад річкою Амур і біля Тихого океану, куди ще в минулому столітті переїхало з України багато переселенців. 1926 р. там нараховувалося українців близько 41% всього населення.

16. *Volksbühne* — кооперативний театр у Берліні, ставив переважно драматичні твори.

17. *Тамара* — дочка М. Г. та Ю. В. Віленських.

18. *Румунка* — так називав Винниченко дружину Юрія Гасенка. Вони побралися, певне, під час його праці в Румунії членом дипломатичної місії УНР.

19. *Елланський, Василь Михайлович* (літературний псевдонім Еллан-Блакитний; 1894-1925) — письменник, член УПСР, згодом боротьбіст, редактор партійного органу "Боротьба", з 1920 р. член ЦК КП(б)У, редактор всеукраїнської газети "Вісті ВУЦВК'у".

20. *Полевіцька, Єлена Олександрівна* (15. VI 1881—4. XI 1973) — російська актриса, виступала в Петербурзі 1909-1910 рр.; в трупі Н. Н. Синельникова в Харкові і Києві в 1910-1918 рр. Від 1920 р. на еміґрації. У п'єсі В. Винниченка "Чорна Пантера" та у фільмі "Die schwarze Pantherin" грала ролю Ріти.

21. *Юл. В.* — Юлія Володимирівна, дружина Марка Григоровича Віленського.

22. *"Чайка"* — віденське видавництво, засноване після Першої світової війни Антоном Крушельницьким.

23. Кусіков, А. Б. (1896-?) — російський поет, член берлінської групи "Скифы". Автор книг поезій "Коевангелиеран" (1920), "Аль-Баррак"(1922), "Птица безымянная" (1922) та інш.

24. *Радек, Карл* (Radek, Karl; 1885-1939) — соціялістичний і комуністичний діяч, родом зі Львова. Активний у передреволюційному соціялістичному русі в Німеччині; 1918-1919 рр. був у Берліні, брав участь у комуністичному перевороті. Провідний діяч Комінтерну. Член РКП-ВКП-КПРС, виключений з партії 1927 р. за підтримку Троцького проти Сталіна, але 1930 р. знову прийнятий до КПРС. 1937 р. арештований, засуджений на 10 років, але, певне, загинув. Див. т. I, стор. 421, прим. 22.

25. *Раковський, Християн* (1873-1941) — старий більшовик, родом з Болгарії. 1919-1924 рр. голова Ради Народних Комісарів УРСР. 1925-1927 років посол СРСР у Франції. Під час партійної дискусії в РКП стояв по боці Л. Троцького. 1938 р. арештований і засуджений на 20 років ув'язнення, і дальша доля його невідома. Див. т. I. стор. 341, прим. 21.

26. Записи за 24.II, 27.III, 31.III, 4.IV і 14.IV Винниченко зробив у нотатнику за 1921 рік на стор. 15-22, але виразно датував 1922 роком.

27. *дьона* — умовна назва жіночого статевого органу.

28. *Дорошенко, Володимир* (1879-1963) — громадський і політичний діяч, літературознавець і бібліограф. Член РУП, УСДРП, співзасновник СВУ. 1908-1944 рр. постійний працівник бібліотеки НТШ у Львові, а з 1948

року в США, де й помер. Автор багатьох бібліографічних і літературознавчих праць.

29. *Дьяков* — мабуть, чоловік Ольги Дьякової, власниці берлінського видавництва, яке видало роман Винниченка "Записки Кирпатого Мефістофеля" в російському перекладі.

30. *Оренштайн, Яків* (1875-?) — видавець книжок, єврейського походження, керував західньоукраїнським видавництвом "Загальна бібліотека" від 1903 до 1932 рр. З 1918 р. власник видавництва "Українська накладня" в Німеччині.

31. *Кашен, Марсель* (Cachin, Marcel; 1889-1958) — французький соціялістичний і комуністичний діяч, співзасновник компартії Франції, член ЦК і Політбюра КПФ, директор органу "Юманіте" від 1918 до 1958 рр. Активний діяч Комінтерну.

32. *"Чесність з собою"* — роман, написаний В. Винниченком 1909 р.

33. *"Записки Кирпатого Мефістофеля"* — роман, написаний В. Винниченком у Москві 1916 р.

34. *Geradehalter* (нім.) — "тримання себе рівно", тобто, самодисципліна.

35. *Епікур* (341-270 до Р Хр.) — грецький філософ, який у своїх працях приділяв велике місце питанням естетики і етики. Творчість Епікура В. Винниченко уважно вивчав.

36. *"Україна"* — віденський журнал, який дотримувався "орієнтації" на Польщу і Францію. Видавався Комітетом Національної України.

37. *Набоков, В. Д.* (1870-1922) — російський політичний діяч, провідний член партії "кадетів" (Конституційних Демократів) у Росії й на еміґрації. 1920 р. редаґував у Берліні кадетську газету "Руль". Застрілений 28 березня 1922 р. російським монархістом після невдалого замаху на Павла Мілюкова, який того ж дня читав лекцію в берлінській філармонії.

38. *Мілюков, П. Н.* (1859-1943) — провідний член партії кадетів, історик, редактор паризької газети "Последние новости". В 1917 р. — міністер закордонних справ Тимчасового Уряду Росії. Див. т. І, стор. 242, прим. 143.

39. *Безпалко, Йосип* (1881-?) — політичний діяч, публіцист на Буковині. 1906-1918 рр. голова буковинської Соціял-Демократичної Партії. В 1918 р. член Української Національної Ради Буковини, Української Національної Ради ЗУНР, делеґат до Трудового Конґресу. В 1919-1920 р. міністер праці УНР. На еміґрації лектор Української Господарської Академії в Подєбрадах. 1947 р. засланий до концтабору і дальша доля невідома.

40. *2-ий Інтернаціонал* — міжнароднє об'єднання соціял-демокра-

тичних партій, засноване 1889 р.; фактично перестало існувати під час Першої світової війни в результаті розколу соціял-демократичних партій на ліві та праві крила і завдяки створенню комуністичних партій. Відновлене після війни як об'єднання поміркованих соціялістів.

41. *Архипенко, Олександер* (1887-1964) — світової слави скульптор, родом з Києва. В 1908-1923 рр. жив у Парижі, часто виставлявся в Берліні, головно, в 20-х роках. З 1923 р. жив у США, де й помер.

42. *Колесса, Любка* (1904) — піяністка, дочка композитора Олександра Колесси. З 1920 р. успішно виступала з концертами в Европі й Америці.

43. *Конференція Трьох Інтернаціоналів* — конференція 2-го, 3-го і 2 1/2-го Інтернаціоналів, на якій намагалися з'єднати розколений соціялістичний рух у світі. Відбувалася в Берліні 2-5 квітня 1922 р.

44. *Греків, Олександер* (1875-1959) — генерал-хорунжий генерального штабу царської армії. В часи революції командував південним фронтом української армії, уповноважений уряду УНР для переговорів з французьким командуванням в Одесі. На початку 1919 р. військовий міністер уряду УНР. Див. том І, стор. 339, прим. 10.

45. *Голубович, Сидір* (1873-1938) — галицький діяч, адвокат. 1915 р. член Загальної Української Ради; 1918 р. секретар судових справ ЗУНР, пізніше голова секретаріяту і секретар фінансів, торгівлі та промисловости. В 1924 р. очолював Українську Народно-Трудову Партію і брав участь у заснуванні УНДО.

46. *Макаренко, Іван* (1884-1945) — громадський діяч на Кубані, член Кубанських Рад; 1917 р. генеральний контролер Кубанської Республіки, заступник голови Південносхідного Союзу козацьких військ. На еміґрації в Чехо-Словаччині.

47. *Інцидент Радека з Вандервельде* — виявився в гострих промовах між представником 2-го Інтернаціоналу соціялістом Вандервельде і комуністом, представником Комінтерну, Радеком. Як передумови до співпраці, Вандервельде вимагав "певних ґарантій ... для вільно вибраних делеґацій тих народів, що їхню територію ви тепер окупували" та права оборони для арештованих есерів. Радек різко відкинув "умови, поставлені громадянином Вандервельде" і вимагав, щоб без цих передумов "знайти шлях до порозуміння".

48. *Вандервельде, Еміль* (Vandervelde, Émile; 1886-1938) — бельгійський соціяліст, один з керівників Бельгійської Соціял-Демократичної Партії, активний діяч 2-го Інтернаціоналу. Підтримував ревізіоністську течію. Від 1914 р. член бельгійського уряду.

49. *2 1/2-ий Інтернаціонал* — назва "Міжнародного Робітничого Союзу Соціялістичних Партій", заснованого 22 лютого 1921 р. До складу т. зв. Віденського Союзу (який також називався Двозполовинним Інтер-

націоналом) входили центрові соціялістичні партії і групи, включно з російськими меншовиками і соціял-революціонерами.

50. *Серраті, Джачінто* (Serrati, Giacinto; 1872-1926) — італійський соціяліст. 1914-1922 р. редактор органу Італійської Соціялістичної Партії ”Avanti!” Провідник ”максималістів”. За свою прокомінтернівську діяльність виключений з партії 1923 р. Став членом компартії Італії 1924 р.

51. *Ллойд-Джордж, Дейвид* (Lloyd George, David; 1863-1945) — англійський політичний і державний діяч ліберального напрямку. 1916-1922 рр. прем'єр-міністер, один з головних творців Версальського мирного договору.

52. *”Віють вітри”* — ”Віють вітри, віють буйні”, оповідання, написане 1922 р. в Целендорфі, яке ввійшло у збірку ”Намисто”.

53. *Барту, Люї* (Barthou, Louis; 1862-1934) — французький державний і політичний діяч, член Парляменту 1889-1922 рр. 1922-1926 рр. голова Репараційної Комісії. 1934 р. міністер зовнішних справ. Забитий македонським терористом 9 жовтня 1934 р. разом з королем Югославії Олександром.

54. *”Намисто”* — збірка поетично-психологічних оповідань на теми народних пісень, написана між 1921 і 1928 рр.

55. *”Возрождение”* — російське видавництво в Берліні, яке видало 1922 р. п'єсу В. Винниченка ”Закон”.

56. *Український Громадський Комітет (УГК)* — культурно-громадська організація, заснована в Празі 7 липня 1921 р. Фінансову підтримку мала від чеського уряду. Головою УГК був Микита Шаповал.

57. *”Лугом іду”* — ненаписане оповідання, призначене для збірки ”Намисто”.

58. *Російсько-німецький торговельний договір* — договір, підписаний в м. Раппало 16 квітня 1922 р., за яким Німеччина і РСФСР визнали одне одного і погодились на економічну співпрацю.

59. *Ремізов, А. М.* (1877-1957) — російський письменник, еміґрував 1921 р. До 1923 р. жив у Берліні, потім у Парижі, де й помер.

60. *Va-banque* (фр.) — йти на ризик.

61. *Warum?* (нім.) — чому?

62. *Алексєєв, Г. В.* (1892-?) — російський письменник. Редактор збірника ”Жатва”.

63. *Nicht brav* (нім.) — нечемний.

64. *Басок* (партійний псевдонім Маріяна Меленевського; 1878-?) — член РУП, організатор Української Соціял-Демократичної Спілки як філії РСДРП. 1911 р. повернувся до УСДРП. Під час Першої світової війни активний член СВУ. Див. т. І, стор. 232, прим. 66.

65. *"Стелися, барвінку"* — повна назва оповідання "Стелися, барвінку, низенько", — написане в Целендорфі, вперше надруковане 1960 р.

66. *"Sturm" виставка* — в 1910-1932 рр. у Берліні виходив часопис "Der Sturm", який пропаґував експресіонізм і в якому друкувались найвидатніші німецькі письменники і мистці. До часопису також належала ґалерія, про виставку в якій тут, мабуть, і йдеться.

67. *Коліух, Дмитро* (1882-1937) — кооперативний і громадський діяч, член УСДРП. В 1917-1920 рр. голова правління Дніпросоюзу. 1918 р. — міністер харчових справ в уряді Голубовича. З 1920 р. заступник голови правління Вукопспілки та голова Кооптаху, якийсь час директор Укрзовнішторгу. Член УКП, потім КП(б)У. Арештований у 30-х роках і помер на засланні.

68. *Diele* (нім.) — танцювальний льокаль.

69. *"Рабочая оппозиция"* — партійна опозиція в РКП, очолювана П. Г. Шляпніковим і А. Коллонтай, яка домагалася профспілкового контролю над економікою та поширення демократії в партії.

70. *Смєновєховство* — російська, а згодом і українська, політична течія на еміґрації, яка підтримувала радянську владу і закликала співпрацювати з нею. Назва походить від збірки есеїв "Смена вех", яка вийшла у Празі в липні 1921 р. Восени в Парижі вийшло перше число газети цієї ж назви, а весною 1922 р. в Берліні почав виходити спільний щоденник "Накануне" для ширшої пропаґанди "смєновєховства".

71. *"Накануне"* — зміновіховський щоденник, виходив у Берліні від 26 березня 1922 р. до червня 1924 р. Редакторами були — Ю. В. Ключніков, Г. Л. Кірдецов, С. С. Лук'янов, Б. В. Дюшен і Ю. Н. Потєхін.

72. *Frau Dotzauer* — мабуть, лікарка, що 1922 р. робила Винниченкові операцію.

73. *Ґоґоберідзе, Анна Іллівна* — родичка Єлени Давидівни Ґоґоберідзе. Ліва есерка, працювала в якійсь радянській установі в Берліні.

74. *Кулик, Іван* (1897-1941) — письменник, партійний діяч. Член РСДРП (більшовиків) з 1914 р. З 1914 р. до революції був у США. В Україну повернувся в грудні 1917 р., де став членом КП(б)У. 1919 р. член колеґії Наркомату закордонних справ РСФСР. З липня 1919 р. на підпільній роботі в Західній Україні та Польщі. 1920 р. член Галицького Революційного Комітету. 1924-1926 рр. консул радянського посольства в Канаді. З 1923 р. член організації письменників "Гарт". 1927-1932 рр. провідний член ВУСПП'у — Всеукраїнської Спілки Пролетарських Письменників. 1932-1934 рр. активний діяч і згодом голова Спілки Радянських Письменників України. Обвинувачений у "націоналізмі" і засуджений в 30-их роках.

75. *Grünau* — передмістя Берліну, на схід від Целендорфу.

76. *Яковенко, Борис* (1884-1949) — чоловік Віри, сестри Розалії Яківни — дружини В. Винниченка. Філософ, професор Карлового універси-

тету в Празі, автор багатьох праць із соціології й філософії чеською, німецькою, російською та інш. мовами.

77. *Мінор, Л.* — російський політичний діяч. Про нього М. Шаповал у своєму щоденнику писав за 1920 р.: "Відозва від ініціятивної групи членів Всеросійських Установчих Зборів (підпис Авксентьєва, Керенського, Мінора)". І ще в записах 1921 р. "Сьогодні до Парижу їдуть деякі росіяни на "Установчі Збори", які скликає там Керенський-Авксентьєв-Мінор" (т. І, стор. 48-50).

78. *Андрій* — можна припускати, що це Андрій Павленко, зведений брат по Винниченковій матері Євдокії Павленко за першим шлюбом.

79. *Ausflug* (нім.) — прогулянка; Steglitz — передмістя Берліну перед Ліхтерфельде в напрямі до Целендорфу.

80. *Münchner Kammerspiele* — інтимний театр у Мюнхені, заснований 1911 р. Від 1918 до 1944 рр. директором був Отто Фалькенберґ.

81. *Лібкнехт, Теодор* (Liebknecht, Theodor; 1870-?) — німецький соціяліст, член Незалежної Соціял-Демократичної Партії, член Секретаріяту Міжнародного Бюра революційно-соціялістичних партій, що не входили ні в 2-ий, ні в 3-ій Інтернаціонали. В Бюро входила також УПСР під проводом Микита Шаповала.

82. *Розенфельд, Курт* (Rosenfeld, Kurt) — німецький соціяліст, однодумець Т. Лібкнехта.

83. *Каменєв, Л. Б.* (1883-1936) — більшовицький державний діяч. 1919-1923 рр. голова Московської Ради Депутатів і надзвичайний уповноважений Ради Оборони. 1936 р. арештований, прилучений до т. зв. троцкістсько-зінов'євського терористичного бльоку і засуджений до розстрілу. Див. т. І, стор. 484 прим. 10.

84. *Риков, А. І.* (1881-1938) — провідний більшовицький діяч. 1917 р. народний комісар внутрішніх справ. 1922 р. — член Політбюра; 1924 р. голова Ради Народних Комісарів. 1927-1928 рр. прихильник "правої" опозиції. 1930 р. був звільнений з усіх урядових і партійних посад. 1937 р. арештований і страчений у 1938 р.

85. *Маруся* — дочка В. Сімовича.

86. *малюна* — умовна назва чоловічого статевого органу.

87. *Ратенав, Вальтер* (Rathenau, Walther; 1867-1922) — німецький державний діяч єврейського походження, директор AEG, 1921 р. — міністер відбудови, 1922 р. — міністер зовнішніх справ. Ініціятор торговельного договору з Росією. Забитий правими колами в червні 1922 р.

88. *Tribüne* — театр на Berlinerstrase, 37 у Charlottenburg, — на захід від центру міста.

89. *"Талісман"* — оповідання, написане ще перед революцією.

90. *Харченко, А.* — співробітник радянофільського журналу "Нова громада" (1924 р.). З записів Винниченка за 1922 р. знаємо, що на адресу Харченка у Варшаві він писав листи Д. Коліухові, який тоді був у Києві, а Харченко, певне, якось йому переправляв ці листи.

91. *Бернштейн* — перекладач на англійську мову, жив у США.

92. *Сніжинка* — дійова особа п'єси "Чорна Пантера".

93. *Frau Landes* — мабуть, первісна режисерка "Чорної Пантери" в Tribüne.

94. *Офросімов, Юрій Вікторович* (1895-?) — російський письменник, літературний критик часопису "Руль". Співробітник "Новой русской книги" і "Накануне".

95. *G.m.b.H.* (нім.) — "Gesellschaft mit beschränkter Haftung", цебто, комерційне об'єднання.

96. *Wynnytschenko Bühnenwerke Gesellschaft* (нім.) — театральне об'єднання Винниченка.

97. *Yuwenir* — медичний препарат для заспокоєння нервів.

98. *Landhaus* (нім.) — дача.

99. *Чека* — Чрезвычайная Комиссия, — таємна поліція, створена 1918 року більшовиками для боротьби з усіма політичними противниками. Пізніше мáла кілька назв, — НКВД, ҐПУ, а нині КҐБ — Комітет Державної Безпеки.

100. *"Єврейське питання на Україні"* — стаття Винниченка, надрукована в "Новій Україні" ч. 7-8, липень-серпень 1923, стр. 20-31.

101. *Суровцева, Надія* (1896) — українська літературна і громадська діячка. За Центральної Ради працювала в Міністерстві Закордонних Справ. 1919 р. секретарка Національної Ради Українських Жінок у Кам'янці Подільському. На еміґрації у Відні, у Віденському університеті здобула наукове звання доктора історичних наук, співпрацювала в різних українських виданнях ("Нова громада" та інш.), брала активну участь в українських жіночих організаціях. В середині 20-х р. повернулась в Україну, де працювала і друкувалася в пресі ("Вапліте"). В 30-х роках арештована в справі Юрія Коцюбинського за нібито зв'язки з австрійською розвідкою. Відсиділа багато років у сталінських концтаборах. Зараз живе в тяжких обставинах в Україні, в місті Умані.

102. *Thielplatz* — площа в передміському районі Берліну Далем (Dahlem). Це остання зупинка метро з Берліну, на якій В. Винниченко сідав на автобус або йшов пішки до Целендорфу.

103. *Grünewald* — передмістя Берліну на північ від Далему і Целендорфу.

104. *"Новооткрытый народ"* — невідомо, де і чи взагалі була ця стаття надрукована.

105. *"Про клясовий суд руських комуністів"* — певне, мова йде про суд над російськими есерами в Москві. Однак, невідомо, де і чи взагалі була ця стаття надрукована.

106. *"Момент"* — оповідання В. Винниченка, написане ще до революції.

107. *Aschinger* — дешевий берлінський ресторан.

108. *"Нова Україна"* — "безпартійний двотижневик громадського, культурного та економічного життя", що виходив за редакцією М. Ю. Шаповала та його однодумців. Перше число вийшло 30 березня 1922 р. Від січня 1923 р. за редакцією М. Шаповала і В. Винниченка став зватись "Місячник письменства, мистецтва, науки і громадського життя". Згодом виходив за редакцією М. Шаповала, М. Ґалаґана і Н. Григорієва. Припинив існування в 1928 р.

109. *Пані Білоус* — Інна Костянтинівна, певне, дружина О. Білоуса [див. прим. 128], співробітника УГК та однодумця М. Ю. Шаповала.

110. *Шмераль, Богумір* (Šmeral, Bohumir; 1880-1941) — чеський соціял-демократ, член редакції центрального органу соціял-демократичної "Právo Lidu" з 1899 до 1917 рр. Від 1920 р. член і провідник чеської комуністичної партії. 1927-1929 рр. член Президії 3-го Інтернаціоналу. Від 1938 р. жив у Москві, де й помер. Автор багатьох праць з питань соціялізму.

111. *Сільсько-Господарська Академія* — офіційна назва "Українська Господарська Академія" (УГА) заснована в Подєбрадах 1922 р. Була на утриманні чеської держави. Проіснувала до 1935 р.

112. *Шовгенів, Іван* (1874-?) — професор гідравліки, гідрології і гідротехніки УГА і певний час ректор Академії.

113. *Матюшенко, Борис* (1883-1944) — лікар, член РУП і УСДРП. 1917 р. член Генерального Секретаріяту. 1919 р. член української делеґації на мирну конференцію в Парижі. З 1922 р. в Празі, професор УВУ. Див. т. І. стор. 418, прим. 4.

114. *"Die Freiheit"* — щоденник, орган Незалежної Соціял-Демократичної Партії Німеччини. Редактором був Рудольф Гільфердінґ.

115. *"Кол-Нідре"* — інша назва п'єси "Пісня Ізраїля".

116. *Від. Союз* — мова йде про якусь віденську громадянську організацію, від якої Комітет сподівався фінансової допомоги.

117. *"Жатва"* — назва російськомовного збірника українських авторів, що його мав видавати С. Ефрон, колишній київський видавець, голова видавництва "Жатва".

118. *"Купля"* — оповідання Винниченка, написане до революції.

119. *Дядько Василь* — певне, Василь Сімович.

120. *Сливенко, Петро Павлович* — з адресових нотаток Винниченка знаємо, що Сливенко у 1922-23 рр. жив у Берліні. Докладніших даних не знайдено.

121. *Deutsches Theater* — визначний німецький театр на Schumannstrasse,13 в Берліні, директором якого був славетний Макс Райнгардт (Max Reinhardt).

122. *Шапіро* — можливо, Винниченко мав на увазі якогось Joseph Shapiro з Зальцбургу, візитівка якого знаходиться в щоденнику за 1923 рік.

123. *Одеон* — відомий французький театр у Парижі.

124. *Hain* — місцевість у Різенґебірґе, гористому районі в східньопівденному кутку тодішньої Німеччини.

125. *Луговенко* — мабуть, Федір Іванович — власник гектографічного закладу в Берліні.

126. *Богацький, Павло Олександрович* (1883-1962) новеліст, літературознавець, театральний і літературний критик і політичний діяч; засновник і редактор "Української хати" 1909-1914 рр. Член УПСР, ініціятор скавтських організації на Поділлі. 1917 р. начальник міліції м. Києва. За Директорії — столичний отаман Коша Охорони Республіки. Від 1922 р. на еміґрації в Празі, працював у редакції "Нової України", брав активну участь в УГК, був членом Українського Соціологічного Інституту в Празі.

127. *Урквper, Лезлі* (Urquhart, Leslie) — англійський капіталіст, який 1921-1922 рр. старався здобути концесії для здобування міді на Сибіру. Радянський уряд офіційно відмовив подання Уркварта 6 жовтня 1922 р.

128. *Білоус, Олекса* (1868-1929) — лікар, громадський діяч. 1919 р. товариш міністра народного здоров'я УНР. 1920 р. член місії УНР у Букарешті, згодом працював на Поділлі. 1922-1923 рр. в Празі. 1924-1927 рр. на Закарпатті. У 20-х роках завідував відділом допомоги еміґрантам з України. Помер у Парижі.

129. *ВУЦИК* — Всеукраинский Центральный Исполнительный Комитет, — вищий орган рад робітничих і селянських депутатів.

130. *Ніковський, Андрій Васильович* (1885-193?) — літературний критик, публіцист і громадський діяч. Член Української Демократичної Радикальної Партії (УДРП), член Центральної Ради 1917 р., голова Українського Національного Союзу 1918 р. В 1920 р. міністер закордонних справ уряду УНР на еміґрації. 1924 р. повернувся в Україну, де працював при Академії Наук УРСР. В 30-х роках арештований і засуджений у справі СВУ. Див. т. І, стор. 236, прим. 99.

131. *Kraysler, Fehdmer* — німецькі актори, що грали основні ролі в "Брехні" в берлінському театрі "Фольксбюне". Гелена Федмер (1879-?), яка грала головну ролю Наталії Павлівни, перед війною виступала в театрах Росії.

132. *Erda Schöne* — німецька акторка, яка жила в Целендорфі-Центр.

133. *keine Bleibe* (нім.) — без ночлігу.

134. *Oranienburg* — місто на північ від Берліну.

135. *Charité* — шпиталь в центрі Берліну, де могли безплатно лікуватися бідні. Утримуваний державними і церковними установами.

136. *"Gesetz"* — німецька назва п'єси "Закон".

137. *Союз Драматургів і Письменників* — установа, завданням якої було охороняти авторські права письменників.

138. *"Нація в небезпеці"* — стаття, невідомо, де і чи була надрукована.

139. *Дьякова* — власниця "Издательство Ольга Дьякова и К°", де було видано "Записки Курносого Мефистофеля".

ЗАПИСНИК ч. XII

(1 січня 1923 — 31 грудня 1923)

1 січня

Зустріч Нового Року у Віленських. Гадання з оловом: "Булава" мені. Невиразні ознаки жіночої уваги Тамарочки. *(Т[ема]:*[1] 50-літній чол[овік], що стоїть на заході кохання і перемог над жінками, перевіряє свою силу на 16-літній дівчині, яка стоїть на сході свого кохання і також перевіряє себе на досвідченому Дон Жуані. Дві перевірки, дві спроби сил, хвилюючі й приємні для обох).

Надії й перспективи на новий рік: Далінда їде в Америку, ґарантує, що влаштує справу з "Кол-Нідре" і вишле гроші (1 000 долярів).

В січні має приїхати Думбадзе. Почнеться "Українфільм".

В зв'язку з цим надії на власну хату, спокій, бібліотеку, продуктивну працю, здоров'я.

"Конституція"[2] — повні результати через 3-5 місяців. Перспектива творчої сили, відновлення працездатности, уяви.

Політичні: журнал "Н[ова] Укр[аїна]", заснування нової партії, газети. Єдиний рев[олюційно]-дем[ократичний] нац[іональний] союз[3] і кампанія за кордоном і на Україні.

Лист від Левинського. (Братиме участь в "Новій Україні" тільки при умові моєї редакції).

Лист від Аркиної. (Має якусь нову комбінацію з приміщенням "Брехні" в Норвегії. Просить побачення).

Візита Антоновича. Розмови на тему загальноевропейської війни, ситуації на Україні та Єдиного революційно-демократичного фронту. Згода Антоновича на заснування нової групи нової партії.

Прохід з Кохою в ліс. С. — 9.

2 січня

2°. Густий туман. — Тупий, млявий стан, скутість, за-

гусклість думки; байдужість до найважливіших питань і свого роду фаталізм.

Прохід у ліс. Розвішені намиста крапель на гіллях. Мокре, зимне, буре листя в садках. Катеринщик, сіро-синій, з однією ногою, з чорними, круглими, намученими очима. Спочивання на відрах. Тонесенький писк пташок, наче дзвеніння металевих дротиків. Віти гольчастих сосен зелені, на доріжках обрубані стовбури — трупи; яркожовті плями пнів серед темних буро-зелених фарб лісу. Возики з трісками і гіллям по дорогах.

Збори Кохи до санаторії. Заклопотаність, страх перед натовпом у потязі, бо до 3-го проїзд по дешевшому тарифу.

Вночі з 31-го на 1-е у ванні: крапля в ґранті. Там, на вулицях тріск, галас, веселощі, співи Silwesterabend'a, всі вийшли з своїх норм, все радіє з того, а вона, крапля, діловито, серйозно робить свою роботу: з'явиться на кінці ґранта, погойдається і пада; з'явиться, потруситься і пада. І від цього враження зворушення, ніжности і подяки до краплі, що неухильно трима закон.

Нетерпляча перевірка, коли ділатиме "Конституція". Треба ще 3-4 місяці! С. — 8.

3 січня

-1°. Сонце.

Лист від "Пімпи". (Обіцяє вернутися з дому до Берліну після свят).

Катастрофа з транспортом в Росії. (В який уже раз?). Гризня в РКП на цьому ґрунті.

"Український Революційно-Демократичний Фронт"[4] — 2. Обдумування 2.

Лист до Віленського з "заявою" до Держ[авного] Вид[авниц]тва[5] в справі виплати мені гонорару за видані в Україні белетристичні твори. Вагання, чи їхати до Праги. Коли не буде вияснено питання про можливість здобуття матеріяльних засобів для провадження політичної акції, то нема рації зачинати цю справу з тим, щоб облишити її без виконання в стадії принципіяльного обговорення.

"Конституція", здається, починає де в чому виявлятись: самопочуття ясніше, нервова слабість менша, втома не пашить млосністю. Боюсь робити поспішні висновки на підставі явищ *одного* дня.

Готування Кохи до виїзду в санаторій. Міркування й зважування фінансово-бюджетного характеру.

Самотність є аморальна, чиста й безгрішна. Самотність ро-

бить людей кращими, бо зменшує практику їхнього хитрування, нещирости, боротьби з подібними до себе. С. — 7.

4 січня

Від'їзд Кохи в Тюрінґію.[6] Її заклопотаність перед подорожжю двобічна, — душа з двома обличчями, одне повернене до невідомої Тюрінґії, а друге — до занадто відомого Zehlendorf'ика.

Відчуття хворости. Втома, тупість, ватяна байдужість. І гидка, важка млосність у животі. Язик шорсткий, байдужий, млявий.

Ніч без сну. Гарячкове куняння, але з дрібними, коротесенькими думками, — нема сил мозку на вироблення тягливіших, міцніших асоціяцій.

Початок хвороби. С. — ?

5 січня

Хворий. Розбитість; гаряча, млосна тоскність по всьому тілу. Легкі дрижаки, обруч на черепі. Але деяка піднесеність. В цьому стані розмова з фравочкою набрала грайливого характеру. Її оживлення, напружена жвавість рухів, підкреслювана стрункість постаті. Легкий дотик до руки всю її зашарів.

По обіді побачення з Маркушою і Даліндою. Розмови все про Совєтську Росію, про "Кол-Нідре".

На засіданні Комітету Голодуючим. Троє хворих у Раді.

Лікування аспіриною. Спочатку сухий жар. Від цього трудно, тоскно, безнадійно. Потім легка пара, вільготність шкіри і зразу полегшення, надійність, затишок під купою ковдр. Мокра білизна приємна, дух гарячого мокрого поту солоний і теж приємний. С. — 6.

6 січня

Хворий.

Лист від Кохи. (Картка з дороги, з Gotha'u).

Лист від Шаповала. (Вияснення значення Громадського Комітету. Запрошення приїхати до Праги для вияснення питання про політичну акцію, чи можна починати).

Знову розмова з фравкою. Є межі, яких не можна переступати. А тим часом її прихильність стала в суперечність з цим принципом. Мені неприємно. Треба, дійсно, визнати межі і не переступати. Так буде краще.

Лист до Олеся. (Привітання з новим роком у відповідь на його привіт).

Лист до Шаповала. (Про труднощі приїзду до Праги).

Відчуття полегшення. Але хворість є. Знищення нею деяких надбань "конституції"; вигляд жовтий, весь у надто виразних зморшках. Схуд, мабуть, значно. С. — 6.

7 січня

Хворий. Розбитість, тупість. Огида до праці мозком. С. — 6.

8 січня

Хворий. Лист до Кохи. (Про хворобу).

Візита Мазепи і Феденка. Розмова на тему Єдиного революційно-демократичного національного фронту. Спочатку категорична заява Мазепи, що єдиний фронт є абсурд. Після моїх пояснень визнали, що вони на цю тему не думали і що ідея не є така абсурдна. Ортодоксальне настоювання на "демократії" і страх перед визнанням радянської демократії. Згода прийняти радянську демократію яко тактичний хід, а не як принцип. Неможливість спати. Качання до 2-ої ночі. Не зважаючи на втому, відсутність сну. Аспірина. С. — 5.

9 січня

Хворий. Сумніви в дійовості "конституції". Відсутність проявів ділання, а вже півтора місяці. Навіть неначе зменшення того, що малося. Наплив безнадійности. Нема куди втекти, сховатись від власного безсилля, від джерела власних скорбот і прикростей. Неможливість скоритись і доживати так-сяк. Малюна цілковито пасивна. Почуття винищености й огиди в сфері малюни.

Лист до Кохи. (На машинці, по сліпому методу. Про стан, її спочинок і дрібниці).

Далінда затягає виїзд до Америки. Затяжка надій на швидке придбання власної хати і тиші.

Важка ситуація з фравкою. Відсутність будь-якого інтересу (особливо в хворому стані) — і очевидне зацікавлення з її боку. Дотримуватись постанови про "Grenze".[7] Зручна причіпка.

10 січня

3°. Хворий. Спроба писати "Революційно-Демократичний Фронт". — Втома, апатія, байдужість до теми. — Die Grenze служить службу, добрий привід для виявлення чесности, хоч від

цього Dotzauer має якийсь злякано-скупчений вигляд.

Телефон від Леночки. Враження від розмови: виконування обов'язку доброї знайомої, яка довідалась про хворобу доброго знайомого. Тон звичайної порожньої жартівливости. Запрошення до себе, але зразу ж засміялась, пояснюючи цей сміх немов би радістю від уяви, що я прийду. Але причина — Лундберґ, з ним не хочу зустрітись, тому не прийду.

Самота, але незатишна, нічим не наповнена, аби час перебути. — Читаю народні казки. Враження від них: це *сни,* запам'ятані, затримані в пам'яті народу. *Невмотивованість дій,* як у снах. Відсутність логічних асоціяцій. Відсутність уваги й керування свідомістю. Найдивніші події не викликають здивування, хоч обстановка дії цілком реальна.

Лист від Кохи. Їй добре. Старанно виконує умову і набирається здоров'я. Вона викликає в мені таке зворушення і таку ніжність, що мені відразу стає затишно і повно.

Лист від Шаповала. Кличе переїхати до Праги. С. — 8.

11 січня

2°. Хворий.

Подорож до міста через Thielplatz — продавати корони (вчора — 294 марки). Зважився у Vaterland'і — 78/77, а перед від'їздом Кохи, до хвороби — 80/79. Отже втратив 2 кілограми. Одхилено назад від "конституції" на 2 кіло. Чи не цим пояснити млявість, безживність, апатію малюни?

Скріплення сумнівів у дійсності "Конституції". Прохід у ліс. Рубають сосни. Стоїть сосновий дух, свіжий, солодкавий, нагадуючий осінь дитинства, коли вирізались у прибережних садах ковіньки для "свинки". Очерет над Krumme Lanke незрізаний, забутий, — меланхолійно похитує червонясто-бурими пухнастими китицями. В озерній затоці загускла салом підмерзла вода і тремтить, як холодець під вітром.

Картка до Кохи. (Заспокоєння щодо моєї хвороби).

Спокушання Шаповала переїздом до Праги доходять аж до смішного: обіцяє посаду для Кохи і стипендію. Мені різні посади. А разом багато *грошей.* І тут гроші! Конденсовані радощі, зручності й усі потреби життя.

12 січня

Хворий. Подорож до міста по гроші.

Приїхав з України від "совєтського уряду" якийсь тип "по фільмовій часті" купувати і ставити сценарії. Ніби в Ґорького вже

купив, ніби той спеціяльно написав. Хоче в мене щонебудь купити (порадив звернутись Дятлів). А в той же час тип цей звернувся начебто з власної ініціятиви, бо на Україні з великим успіхом ідуть мої п'єси.

На засіданні Ради Комітету. Туго надходить наш податок, Багатії відмовляються, біднота не має. Америка мовчить. Як так далі буде йти, то доведеться закритись. Те горе, що не рве нерви очевидним виглядом, не ділає на товщу сала і байдужости. Уяву людську не викличеш відозвою.

Безсоння перед зміною погоди. Спокійна, ясна, втишена голова, втома велика, а сну ні на крихту.

Лист до Кохи. (Опис настрою, дрібних справ).

13 січня

-1°. Легкий мороз. Ясно. Хворий.

Лист до Кохи. (На машинці сліпим методом, вправа писання, дрібні новини).

Картка до Шаповала. (Обіцянка на тому тижні виїхати до Праги).

Лист до Наді. (Сповіщення про передачу посилки "дрянушки", привітання).

Самопочуття трохи легше, але вже й не пробую братись до роботи, бо десь під свідомістю чую, що моментально виникне цілий вибух огиди і розіллється втома.

"Конституційних" виявів ніяких.

В гостях у Віленських. Гульня Юлії Володимирівни з коректорами. Їхнє бажання бачити мене. Не піддався. "Маленькие люди".

14 січня

Збирання з Марком Григоровичем і Даліндою на демонстрацію з приводу окупації Рурського басейну[8] французами. Відмова Маркушки по телефону через Тамару.

А мабуть, французи все ж таки доб'ються руйнації Німеччини. Здорові, міцні ноги у Міхеля, роботящі руки й червоні щоки, а чи встоять вони проти банкротства, проти історичної ненависти і армії Франції?

Доляр — 10 500.

Прохід у ліс. Легесеньке льодове скло при березі Krumme Lanke. Трупи сосен у лісі і метушня людей. Люди все оббирають трупи і живуть ними: звірят, тварин, дерев, рослин. Трупоїди.

Напружений настрій в окупованому Рурському басейні. Вугільний синдикат виїхав до Німеччини. Загрози Франції реквізувати вугілля. С. — 9.

15 січня

2°. Надзвичайний вітер з дощем і снігом. Моя мужня подорож пішки в Lichterfelde у Finanzamt.

Читання Ремізова "Крестовые сестры".[9] Через що "Крест", через що "сестри", — не зрозумів. Герой — мужчина; жінок, правда, багато, але що в них сестринського, — невідомо. — Натужна річ, манерна, з частими повтореннями абзаців, як у казках. Це нудить і дратує. Ідея занадто захована, так що нічого не зрозумієш.

Мала приїхати Інна К. Мала потелефонувати. Замість неї телефон Єлени Давидівни. Я помилився, прийнявши її голос за голос Інни К. І вийшло маленьке непорозуміння.

Вітер бахкає в штору на дверях. Я відірваний від світу. Там десь у вітрі, мокрому снігу летить земля в чорну безкінечність, а я сиджу під лямпою й записую маленькі факти самоти моєї.

Лист від Кохи (вранці).

Лист до Кохи. ("Неповторно-двоє", туга і тоскна ніжність. Кротосна її радість від маленьких утіх і спокою). С. — 8.

16 січня

Сніг. 2°.

Лист від Кохи. (Турботи про мене, раювання з тиші, спокою і самоти).

Телефонна балачка з Інною; умовились на побачення о 4-ій годині у мене.

Чеське посольство в справі паса. Гофманн, низенький, смуглявий, з одвислим носом і розумними очима. Перерва телефонного сполучення з Прагою, — відклав залагодження на завтра.

Заняття французами Dortmund'у,[10] поширення окупації. Напруження настрою по всій Німеччині. (Неможливість купити сир "Жерве", бо це французький виріб, а швидше лише французька назва).

Падіння марки: доляр 16 500. Загроза дальшого падіння. — Уперті чутки про війну. Готування Совєтської Росії до воєнних подій.

Збирання Далінди до виїзду в Америку. Немов завтра їде.

Неперевірена чутка: в Ризі німецький театр поставив

”Закон”, іде з великим успіхом. Ніби Зільберберґ[11] (видавець ”Закону” російською мовою) читав це десь у газеті.

Візита Інни. Втома, небажання лишитись на чи. Посилка з їстивними продуктами для чоловіка в Прагу через мене. Прийняв, але відмовлюсь.Відмовляюсь і від завтрішнього побачення, на яке домовились на вечір у мене.

17 січня

Біганина в справі паса. Вимога чехів, щоб була зворотна віза до Німеччини. Що це має означати: небажання лишити мене в Чехії, чи формальність?

Невдалі проводи Далінди: залишився ще раз на вимогу нареченої, яка робить йому істеричні сцени з приводу його виїзду. Замість летіти до хворої нареченої, він обідав з нами, грав на більярді й сидів у кафе. Фортель нареченої: щоб Далінда купив шампанського, — вона, мовляв, така хвора, що для підняття діяльности серця потрібно героїчних засобів..

Розповідь Марка Григоровича про статеву ненажерливість і нерозбірливість Думбадзе. Випадок з двома портьєршами (старими), прислугою в кафе і т.п.

Доляр біля 18 000 марок. Неспокій у англійців.

Вогники сказу по всій Европі. Угорщина мріє про свою ”велич”. Румунія труситься за Басарабію. Литовці захопили Мемель.[12]

Конфлікт з Інною. Її образа за моє небажання займатись дрібною спекуляцією: перевозом їстивних продуктів з обдертої Німеччини в багату Чехію. С. — 8.

18 січня

Лист від Кохи. Видно бажання повернутись додому, і ради мене, а може вже й надокучило.

Пас, банк, білет. Побачення з Олесем. Вірші на свято самостійности України.

Далінда поїхав!

Побачення з Мазепою. Знову сумніви щодо об'єднання. Напирання на те, що есери не визнають демократії. Мій протест. Теперішнє враження від Мазепи — плутанина в думках, в'язкість мови, повторювання себе. З другого боку бажання об'єднання й умовляння робити його за всяких умов.

Доляр — 25 000 м.

Займання [французами] дальших територій. С. — 8.

19 січня

Лист до Кохи (невідіслана картка).

Візита Антоновича з нагадуванням, щоб їхав до Праги.

Виїзд до Праги.

Лист від Інни К. (Вислів незадоволення на мене за мій лист про "дрібну спекуляцію". Єдино, власне, радикальний спосіб розірвати небажані відносини. — Характерно, що до себе не має критичного ставлення, не має сумніву, що її егоїзм є нормальна і необхідна річ).

Все певніше звучать німецькі голоси в пресі про невдачу французів у Рурському басейні.

Микита Юхимович, розуміється, зустріти не вийшов, це нижче його високої посади голови Громадського Комітету. Вислав "урядовця".

Цілий вечір розповідав Шаповал про есдеків та їхні інтриги. Чи ж є справді ті інтриґи в такій мірі, як то уявляється? Чи нема тут зайвих непорозумінь. — Моя задача утворення об'єднання і національно-політичного центру уявляється надзвичайно важкою.

Доляр упав до 21 000 марок! С. — 6.

20 січня

Прага. Туман. Забутий вогонь десь над дахом.

Валютна різниця: поганесенька, міщанська кімнатка готелю коштує на німецькі гроші 20 000 марок. (В Берліні така 3-5 тисяч).

У Шаповала. Ідея об'єднання і створення національно-політичного центру виставляється Шаповалом як його власна. Проєкт відновлення Директорії. Моя пропозиція: представництво від партійних течій і на голову Грушевського для притягнення його до акції. Так само — на голову Наукового Інституту. Заперечення Шаповала з огляду на відношення чехів до Грушевського. — Явне бажання Шаповала мати редакцію "Нової України" в своїх руках і залишитись головою Громадського Комітету. — Інцидент з замахом на Шаповала в Подєбрадах і позиція ворожого невтралітету есдеків.

Твердий курс Ґалаґана на утворення групи незалежників.

Втома від цілоденних балачок до безсонниці. Неможливість заснути до 4-ої години ранку. Міркування з приводу "конституції" й труднощі займатись громадською діяльністю. Бажання відмовитись від усього і зовсім одійти до літературної праці. С. — 3 1/2.

21 січня

На загальному засіданні Громадського Комітету. Виступ есерів з заявою проти есдеків. Різкі вирази, лайки. Обурення безпартійних формою заяви. Гнітюче враження від гризні. Есери беруть свою заяву назад, не відмовляючись від суті.

Нарада у Шаповала відносно редакції "Нової України". Явне бажання Шаповала взяти редакцію в свої руки. Мої побоювання есерівського характеру журналу. Погодження на двох редакторів.

Трудна ситуація міжгрупова. Неможливість при таких відносинах творити загальнонаціональний політичний центр. Роля вигаданих, неіснуючих моментів. Велике взаємне недовір'я.

Перехід до іншого помешкання, приготовленого для постійного життя в Празі. С. — 7.

22 січня

День оголошення самостійности України.

Переговори з есдеками (Матюшенком) про порозуміння з есерами. Жалі, скарги, непримиримість. Кінець-кінцем згода говорити.

Заложення об'єднання двох груп Закордонної Групи УКП і лівих есдеків для дальшої акції об'єднання марксистів (Ґалаґан, Антонович, Літов, [13] Сисак).[14]

На святі святкування самостійности у есерів. Промова про об'єднання. Виступ Коберського.[15] Зведення на гумористичний лад дискусії. Закид з боку Коберського мені в "імпульсивності", "емоціональності", "поезії". Моя відповідь: поезія є творчість і вона виявляється у всіх галузях людської діяльности, не виключаючи політики. Кращий політик здатний до творчости, себто, він *поет.* С. — 7.

23 січня

Відмова есдеків вести переговори з есерами. Очевидно, вплив Матюшенка, особисто ображеного заявою есерів. Зустріч з Бочковським і спроба умовити на переговори; удача. Зарозумілість Шаповала і самозакоханість.

Остаточні розмови з приводу редакції "Нової України".

Вечірні переговори есдеків з есерами. Лагідність і коректність тону. Порозуміння в пунктах вимог переформування Громадського Комітету.

Втома від цілоденних умовлянь і розмов. Труднощі

об'єднання сил при загостренні особистих відносин. Як же буде при ширшій політичній загальнонаціональній акції?

Чутки з усіх боків про війну. Не вірю в можливість. Будування Антоновича на цьому грунті національно-політичних плянів.

"Маніфест" С. Петлюри і А. Лівицького[16] про п'ятиріччя Самостійности України. С. — 6.

24 січня

Виїзд з Праги до Берліну.

Загострення відносин у Рурському басейні.

Доляр — 20 000 марок.

Сподівання, що Коха буде дома. Зустріч самотности. Навіть листа нема.

Господарські дріб'язки й неприємності.

Телефонна розмова з Інною К. з приводу передачі їй листа від чоловіка. Прибитий тон, набурмосеність голосу.

Лист від Січових Стрільців[17] з запрошенням взяти участь в їхньому альманасі з історії революції. С. — 8.

25 січня

Мовчання Кохи тривожить. Чи не хвора?

Зустріч з Олесем, Сірим і Вировим[18] в Vaterland'і. *Ультимативна* вимога Олеся по 5 чеських корон за рядок віршів і згода на 1 корону (що є максимальним гонораром).

Телеграма Косі про висилку їй грошей і прохання приїхати. Запитання про причину її мовчання.

Приїзд Кохи. Несподіваний дзвоник телефону, голос Кохи, вибух радости. Зустріч на Zehlendorf'ському вокзалі. Розповіді. Свіжий вигляд.

Оповідання про скромну панну Ельзу, дочку купців, і Курта, її коханого, що перебуває в чині нареченого два роки, а є її любовником. С. — 7.

26 січня

Лист до Левіні. (Про єдиний революційно-демократичний фронт, про редакцію "Нової України" і про об'єднання нашої групи з лівими есдеками). Побачення з Сірим, Олесем у Vaterland'і. Гонорарна зажерливість Олеся, вимога (ультимативна) по 5 корон за рядок і згода на І чеську корону. Смиренне розжалоблювання проханням якоїнебудь коректорської роботи при "Новій Україні".

Розмова по телефону з Єленою Давидівною. Чудна і підозріла увага до нас, бажання бачитись і не пустити переїхати до Праги. Таке враження, ніби все це робиться з метою поділати на когось третього. Занадто одверто, і одвертість ця уважна.

Відмова брати участь у святкуванні самостійности України разом з об'єднаними організаціями Берліну.

Розвиток окупації французами.

Почуття задоволення з своєї поведінки і внутрішнього стану в Празі ("миротворчество", панування над собою, об'єктивність, переборення особистих симпатій і антипатій).

Остаточне (вранці) побачення з Інною К. Передача грошей і листа від чоловіка і Ю. Коротка розмова. Вимога повернути надпис на "Законі". С. — 8.

27 січня

5°. Вітер, гнітючі хмари, відчуття якогось перелому. Втома і бездіяльність, куняння. Спроби писати "Революційно-Демократичний Фронт", але безнадійні.

Наміри французів анексувати Рурський басейн. Падіння марки. Доляр — 23 500 марок.

Розповідь Кохи про Ельзу, дочку Кауфманів, позбавлення її незаймани одночасно двома любовниками і недовір'я обох до її чистоти.

Невдоволення руської демократії ("Дни")[19] з невдалого виконання большевиками ролі Івана Каліти.[20] З чим погодитись "об'єднуваним" землям трудно. С. — 8.

28 січня

5°. Вітер, сонце, весняний дух.

Перегляд матеріялу до І-го числа "Нової України". Лист до Шаповала з вимогою одвертости в грошових справах (допомога чехів).

Візита Сірого. Рятування "Дзвона", облога Москви: українська книжка за кордоном повинна піти на макулятуру. Заява Сірого про стипендію до УГК. Моя відмова від стипендії-позики.

У Віленських. Сподівання через тиждень мати телеграму від Далінди з авансом за "Кол-Нідре". Єлена Давидівна не прийшла, знову обманувши.

Радість за Коху, за її життєрадісність, свіжість, оджвленість. А особливо, що здатна до легкої перемоги над своєю втомою, що органічно здорова з голови до ніг, що прекрасна до-

брота її, любовність, лагідність розпускаються, як пишні квіти від теплого дощу. С. — 6.

29 січня

3°. Дощ, вітер.

"Єдиний революційно-демократичний національний фронт" — 3 години.

Прохід у ліс, обдумування "Єдиного фронту" — 2.

"Щемління ноги, лопатки, "кілок", втома. Ніяких ознак "конституції". Моторошно: що ж буде далі, коли "конституція" нічого не дасть? Невже зниження рівня, животіння, боротьба за дрібні переживання? А творчість? А праця? А боротьба? А перемога? Здати всі позиції і смиренно дожидатися фізичного кінця, стараючись розтягти його на довший ланцюг сірих, убогих днів, років? А якщо боротись, то що саме робити, які ще заходи почати, — невідомо.

Цокотить по ринві дощ за вікном, наче телеграфний апарат у сусідній кімнаті. М'яко і дрібно тупотять дитячі ноги у сусідів нагорі. Шиплять дерева під душем дощу. Вітер костяно торохтить шторою на дверях. С. — 8.

30 січня

-2°. Мороз. Сонце.

"Революційно-демократичний фронт" — 4.

Лист до Січових Стрільців з відмовою через брак часу взяти участь в їхньому альманасі.

Купування матерії з Маркушою. *211 000* марок за шматок. С. — 8.

31 січня

0-5°. Хмарно. Дощ.

"Революційно-демократичний фронт" — 4.

Візита Сімовича з редакційним матеріялом. Гарячність у дрібницях, якийсь ображений тон у таких випадках.

Доляр — 46 000 марок.

Туга за відчуттям внутрішнього затишку. Колись воно було пануючим станом. Маленька, брудненька кімнатка "меблірашок", продраний стілець, облізлий умивальник, вся мізерія зовнішньої обстановки не заважали затишкові, а навпаки, здавалося, збільшували його. Тепер справжня затишна обстановка часто швидко стає порожньою, нудною. Час тепер минає в уяві

надзвичайно швидко, а тоді він здавався повним усяких подій.

Білий сусідський півень клюнув рябу курку в голову, вона відразу ж присіла, він подержав її так і ліниво випустив.

Знову міркування про "конституцію", сумніви і надії. С. — 7.

1 лютого

6°. Вітер. Дощ.

"Революційно-демократичний фронт" — 5.

Працездатний стан, свіжість, ясність думки, твердість руки.

2 лютого

7°. Вітер.

"Революційно-демократичний фронт" — 5.

Візита Бориса Яковенка. Вигляд старовіра, в довгому сюртуці, з підстриженим під стріху волоссям з проріддю на маківці, з довгою чорною бородою. В круглому чорному оксамитному капелюсі робить враження галицького еврея. Оптимізм його в грошових справах. Задоволення і внутрішня гордість, що може пропонувати мені позичити у нього грошей. Тим часом відчуття ніби якоїсь вищости наді мною та ще й у тій сфері, в якій завсігди буваєш у ролі приниженого. С. — 6.

3 лютого

6°. Призначення побачення з Сірим у Vaterland'i о 4 1/2 годині.

4 лютого

"Революційно-демократичний фронт" — 5.

Гості: Єлена Давидівна. Квіти: бузок і цикламени. Для Кохи (бузок), для мене (цикламени). "Масенькая". Приймання дотиків і голублення. Розповідь з піднесенням про батьків Кусікова, старих черкесів, людей простих, щирих і одвертих. Подарунок книжки "Записки Кирпатого Мефістофеля" з написом: "Масенькая. Непредвиденные обстоятельства. Весна." Кількаразове повторення ЄД в розмові про весну, що вже настає, вже чується.

Марко Григорович, Юлія Володимирівна і Діясамідзе — літ 54, високий, стрункий, гарний, з горбкуватим носом і лисою головою, повтиканою сивими, твердими, ріденькими волосинками. "Болтун", — за 10 хвилин розмови висловив симпатії до есерів, есдеків і комуністів. Так що невідомо, хто ж він. Колиш-

ній адвокат, тепер літератор. Нікому не давав говорити, але ввічливий, видно, не злий і з гарячим національним почуттям до Грузії. С. — 6.

5 лютого

Закінчення "Революційно-демократичного фронту" й одіслання до Праги, Відня і до друку.

Одібрання большевиками будинку Посольства УНР. Трюк Москви — заявлено поліції, що Смаль-Стоцький був послом большевиків. Замість нього, мовляв, призначено іншого посла, але він не хоче поступитись. Значить, кримінальна справа. Передано поліції, яка й викинула Стоцького з помешкання, передавши большевикам будинок з меблями й архівами. С. — 7.

6 лютого

Перечитування "Записок Курносого Мефистофеля" і "СМ"—3.

Побачення з Мазепою в кафе Fürstenhof.[21] Враження: кирпатуватий, витягнений і плескуватий на кінці ніс. Рум'януваті худі щоки бльондина, і окуляри. Лице злого в'їдливого польського попа.

Протиріччя з собою. Очевидно, есдеки невдоволені моїм виступом у справі єдиного фронту. Гра амбіцій. Відсутність пафосу самовіддання, недорослість до егоїзму самопожертви, до насолоди себевіддавання. Вияви заздрости й бажання себе вималювати якнайкраще. Те, що ним робиться, є найважливішим: переклад на німецьку мову своєї книжки. Це є найбільше і найкорисніше як для національної, так і для державної справи України. — Гнітюче враження. Бажання відійти геть, бачачи явне нерозуміння моїх мотивів. С. — 7.

7 лютого

-2°.

Лист до Шаповала. (Відповідь на листа в справі мого "засилля" в "Новій Україні". Злі язики казатимуть, що редактор тільки себе друкує. Моя обіцянка давати не більш аркуша і не до кожного числа, зменшити в І-му числі друкування "Гріха"[22] на одну дію. — Пропозиція влаштувати з Бочковським некоректне поводження з ним як з редактором "Нової України" (старого видання), себто, мені вийти з редакції, замінити мене Бочковським).

Лист до Бочковського в цій же справі.

Побачення з Сірим і Мар. Гр. в справі вимог Райзера (103 міл. корон замість 2-ох). Постанова: фіктивний продаж на ім'я Юлії Володимирівни всіх видань "Дзвона".

Розповідь Мар. Гр. про свій роман з жінкою товариша — адвоката. Вона 4 роки замужем, і цілком незаймана, — чоловік з дитинства був оналістом і зіпсував "предстательную железу", від чого, маючи ерекцію, моментально мав ejaculation, не можучи зробити coitus'a. Хлопчик, дитина від цієї жінки, любов Мар. Гр. до нього й бажання перевезти за кордон, до себе.

Розмова Кохи з Аркиною. Цілком протилежна нашій уяві дійсна постать Аркиної. Уява: Specht у спідниці; дійсність: маленька, гарненька. С. — 8.

8 лютого

-2°. Сонце. Вітер. (Від цього втома, слабість?).

Перегляд "СМ" — 2.

Візита до Єлени Давидівни. Понурий, високий коридор одрізаних від великого помешкання 3-х кімнат. В дитячій кімнаті. Ґіві[23] нагадує Буца, такий же повільно-добродушний, ласкавий, гарний і теплий. Мовчазна сестра ЄД, подібна на неї, але з блідим смуглявим лицем, нижча. Дуже мовчазна. — "Дєтка" ревнує до Ґіві, заздрить успіхові маленького, тіка до няні й сидить на колінах, не беручи участи в грі. Негарна, довгообраза, з непривітними оченятками і стріхою підстриженим білявим волоссям. Анна Іллівна — худа, смугляво-рожева, з чорно-синім волоссям в розпатланій зачісці. Негарний, м'ясистий і довгастий ніс; попсовані зуби. Слабовольна і не здатна на бистре думання. Легка піднесеність ЄД, порожевілі щоки. Від чого? Її проводжання нас до Untergrund'у. Вертались від Thielplatz додому через поле. Яскраві, тріпотливі крапки зірок, чисті від вітру й холоду. С. — 8.

9 лютого

-1°. Сонце. ("Кілок", слабість, неможливість працювати).

Перегляд "СМ" — 2.

Лист до *Далінди*. (З привітом).

Лист до *Марусі*. (З запрошенням приїхати).

Лист до *Левіні*. (Помешкання для нього, хай сам приїде й шукає на свій смак).

Лист до Sanatorium Obernigk.[24] (Ціни тепер?).

Лист до *Лозинського*.[25] (Хай передасть М. Шаповалові мій автопортрет, що лишився після Л. Юркевича).[26]

Розмова по телефону з Ніковським. Большевики хочуть видавати смєновєховську газету і журнал. Шукають редакторів і співробітників. Гонорари казкові. Бажаючих нема. С. — 8.

10 лютого

-1°.

Перегляд "СМ" — 2. Б.

Лист від Левіні з приводу "Єдиного фронту". Цілком погоджується, читав теоретичну частину "з захопленням".

Побачення з Сірим в кафе Fürstenhof. Постанова: не робити покищо фіктивного продажу книжок, а мирно покінчити з Райзером. Роман очима з білявою панною, поміченою Олесем. Хитрування Олеся і упадання перед Шаповалом, щоб здобути грошей.

Frauenklub: гарний, імпозантний будинок, аж не віриться, що в ньому може бути зібрання української еміґраційної громади. Широкі, гарні сходи. Але передпокій у клюбі — брудний, підсліпувато освітлений. Дві великі кімнати (залі панського помешкання), заставлені вбогенькими, подертими меблями. Стоїть залізна грубка, не в силі розігнати вогкість холоду. Громадяни збираються помалу. Секретар приносить штулі з шинкою і сиром, розклада на простому білому столі й буде продавати. С. — 8.

11 лютого

Туман. Гнітюче сіре небо.

"СМ" — 2 + 2 (обдумування, прохід у ліс).

Прохід у ліс. Холодний, ріжучий щоки вітер, Кавалькади роверистів-робітників. Багато публіки в лісі. Здається, чого їм бути, куди йти. Катеринщик з хоробливим жовтосірим лицем і змученими очима стоїть на своїй милиці і грає мелодії, які, мабуть, зна напам'ять до останньої ноти, до найменшого хрипу своєї старенької машини. — Старенькі люди збирають гіллячки й віти порубаних сосен і складають у мішки, — користуються неділею. Сьогодні все ж таки менше запряжених у малі возики людей, які везуть додому назбиране гілля й викопані корені та пні дерев.

Нема ніякої звістки від Далінди в справі "Кол-Нідре" в Америці. С. — 8.

12 лютого

-5°. Мороз. Сонце. Прозоре синє небо з пір'їнами хмарин.

”СМ” — 3 1/2.

Лист до *Шаповала*. (В справі редакції, стипендій Олесеві і Сірому, продажу педагогічної бібліотеки ”Дзвона” Педагогічному Інституту[27] в Празі).

Лист до *Бадана*. (Відповідь на прохання поради, чи кидати службу і згоджуватись на співробітництво з прикарпатськими есдеками. Коли проживе з вільної адвокатської роботи, хай кида. В партію до есдеків не записується).

Лист до *Богацького*. (Організувати передплату на ”Нову Україну” а не розсилати дурно).

Картка від Румунки, обіцяє хутко приїхати з Букарешту до Берліну. Очевидно, щоб ліквідувати якусь крамничку, яку на спекуляцію купив її чоловік, колишній ”посол” у Букарешті, ”дипломат”.

Розмова по телефону з Єленою Давидівною. Тема: мій вчинок з Лундберґом. Не можна оцінювати людей за їхніми вчинками. А як? Мій вчинок, на її думку, гірший за вчинок Лундберґа, тим часом вона не зриває зі мною відносин і так само добре до мене ставиться. Очевидне протиріччя з собою, бо помітно, відносини її виразно змінилися після того факту. Розмова тяглась годину. С. — 6 1/2.

13 лютого

-7°.

Лист від Богацького. Були збори старого видавництва ”Нової України”. Есери знову погризлися з есдеками й офіційно вийшли з видавництва. Протест есдеків проти захоплення рукописів.

”СМ” — 3 1/2.

Намір кататись на ковзанах. Розчарування: Krumme Lanke не замерзло. Сталева ряба поверхня озера. Попід берегами густа холодна зеленість, в якій перевернені сосни; обриси їх розпливчасті, як плями чорнила, розмиті водою. Пада сніжок. Круглі, пухнасті сніжинки покірно й діловито падають у воду. З глибин озера назустріч їм летять угору їх відображення, теж сніжні пушинки, але блідіші. Собачки весело кидаються до холодної води, але бояться вступити — холодно.

Призначення Кохою побачення з Frau Elsa на завтра.

14 лютого

-8°. Мороз.

”СМ” — 4 1/2 + 2 (обдумування).

15 лютого

-8°.

"СМ" — 5.

Прохід у ліс.

Операція Германського уряду з валютою, зниження доляра на 20 000 з 48 000.

Зростання цін нестримне.

Мовчання Далінди. В зв'язку з можливістю невдачі з п'єсою в Америці — пляни виїзду на провінцію: дешевше, спокійніше, кращі умови для роботи. С. — 7 1/2.

16 лютого.

-7°. Мороз. Туман.

"СМ" — 2.

Лист від Шаповала. (Відповідь на попередні запитання в редакційних і політичних справах. Настоювання на вміщенні "Геї" Самійленка).[28]

Лист до Шаповала. (Незгода друкувати в "Новій Україні" "Гею" за шовінізм, наклеп на російський пролетаріят, який Самійленко ідентифікує з большевизмом, за пропаґанду в "Геї" гетьманства, немов усе українське селянство прагне одного диктатора, гетьмана, чи когось іншого. Протест проти передруків О. Кобилянської[29] в "Новій Україні". Неодверте поводження з Олесем відносно розмірів гонорарів. Бажання усунутися з редакції).

Запрошення Єлени Давидівни на завтра на іменини до Анни Іллівни. Згода, потім відмова. С. — 8.

17 лютого

-7°. Сонце.

"СМ" — 4 1/2 + 1 обдумування = 5 1/2. С. — 7 1/2.

18 лютого

-7°.

"СМ" — 3 1/2

Прохід з Кохою в ліс, на Krumme Lanke. Негр "Тімбукту".

19 лютого

"СМ" — 5.

Прохід у ліс.

Непорозуміння з побаченням з "дядьком Василем[30] у Vaterland'і: обидва сиділи [недописане, мабуть, речення]. С. — 7.

19. II. 23.[31] Ліс.

Легесенький сніг на дорозі, земля як борошном присипана. Блискучі на сонці стьожки слідів залізних шин по дорозі. Чорні масні весняні плями землі на тротуарах і в лісі. Ліс густо, весняно переливається хвилями шуму. У лісі в холодку сніг синюватий, рябий, як шкіра білого сетера. Як ідеш проти сонця, то від нього до вій тягнуться кошлаті віники променів. На кам'яних стовпчиках дотлівають (?) білі тонесенькі снігові латочки. Липкий сніг з землею пристає до підборів твердими ґульками. Дві дівчинки в білих шапочках і білих светерах із сковзунами в руках. На сонці безсоромно оголилася біла струнка береза, розпустивши довгі нечесані коси. Торішнє жовте, заскорузле листя на дубках шелестить бумажно, паперово, сухо. Крихотні пташки попискують з таким звуком, наче в кишені побрязкують маленькі ключики.

20 лютого

Подорож до Leipzig'y з В. Сімовичем у справі виходу першого числа "Нової України". Філологічні дебати по дорозі у вагоні. Хабар метранпажеві (15 000) і залагодження всіх непорозумінь та неможливостей.

Обід у шиночку і редаґування оповідань для завершення числа.

Лютий біль голови в обох; лікування пірамідоном, содою та кавою в кафе.

Біль голови й у Кохи. Очевидно, різкий поворот у погоді. С. — 6.

21 лютого

-6°.

Поганий стан через невиспаність, — горішні сусіди товклися ввечері.

Візита Бориса Яковенка. Розмова на тему дорожнечі, валюти, закупки предметів і т. п.

Розмова по телефону з Єленою Давидівною й Анною Іллівною. Знову запрошення до себе.

На 30. III призначається з'їзд РКП для розгляду конституції й "дарования свобод". Опозиція Бухаріна, що загрожує розколом партії. Робітники й Червона армія не випускають хліб з України на продаж за кордон.

22 лютого

2°.

Рецензія в "Днях" на "Записки Курносого Мефистофеля" послужила імпульсом до ідеї статті "Запит до руської демократії" — про її відношення до національного взагалі й зокрема до українського питання. Ряд запитань: відношення до самостійности, української культури, мистецтва і т. д.

Обдумування "Запиту" дома і в лісі —5.

Вагання: куди їхати, — Friedrichroda[32] чи Obernigk. Чи взагалі їхати? Обмірковування, чи не можна влаштувати свій час дома так, щоб можна було продуктивно працювати.

Виявляється, Далінда ніби на 9 днів забарився в океані, де буря носила його пароплав. Факт за наших часів трохи фантастичний.

Демонстрація робітників в Єкатеринбурзі проти комуністів.

Загострення відносин у Рурі. Французи намагаються добитись свого. С. — 7.

23 лютого

2°. Мряка. Туман. — Важкість голови.

Обдумування "Запиту до руської демократії".

Обмірковування, куди їхати: Friedrichroda чи Obernigk. Нікуди не хочеться, а потрібна обстановка для роботи.

Лист від Шаповала. (Закиди у надаванні великої ваги "злим язикам", на які власне сам Шаповал спирався в пропозиції "реґулювати" розміри і час вміщення моїх творів у "Новій Україні". Очевидно, самому стало ніяково, і тепер іде назад. — Хотів чеський уряд викликати мене на равт до Масарика. Добре зробив, що спізнився).

Телефонне обізвання Інни Костянтинівни. Очевидно, спроба знову нав'язати взаємини.

Ніби деякі прояви "конституції".

Сусіди нагорі затихли.

Єлена Давидівна захворіла. С. — 8.

24 лютого

2°.

"СМ" — 4 1/2.

Упорядкування матеріялу до 1-2 чч. "Нової України".

У Віленських. Подружжя *Діямандіді.*[33] Він: високий, сутулий, чорна голова з одвислим великим грецьким носом. Меланхолійно-мовчазний, але коли говорить про більярд, раптом

пожвавлюється і посміхається такими білими зубами, що, здається, тримає в роті цукор. І тоді видно, що уста дуже червоні.

Вона: грецький профіль, горішня губа затонка, але чітко виписана. Пукасті, часом немов косуваті очі темного кольору. Говорить трохи розбитим контральтом, як старе піяніно. В поводженні з мужчинами відчувається вільна манера (була трохи артисткою). Кн. *Туманов:* маленький, з широкою жовтою лисиною, широким носом і вузьким підборіддям. Дуже ввічливий, приємний у поводженні, бувалий. Якийсь "Ноздрьов" у кафе при більярді назвав його "папашею", що, видно, було йому не зовсім приємно. Гарно грає на більярді. Сміється щиро, покриваючи очі густими зморшками. С. — 6.

25 лютого

6°. *Сонце.*

"СМ" — 4.

Чудовий, весняний день. Легка синювата мла у лісі. Маса народу. В cafe Paulsborn. Велика заля сільського типу, люстри з оленячих рогів. На стінах теж сила всяких мисливських витворів. Дерев'яні сволоки, різьба на вікнах. Німці з своїми "штулями" за кавою. Компанія з 5-ох молодих буршів (троє в окулярах) п'ють пиво. П'ють всі одразу по знаку одного, при чому всі двічі пристукують кухлями об стіл. Пристукнувши, всі разом підносять кухлі до рота і п'ють. І так само разом ставлять кухлі на стіл, теж два рази пристукнувши. Від пива, чи від стукання, чи просто від молодости вони весело сміються, голосно балакають серед загального гомону багатьох голосів, дзвякоту, чаду і диму. С. — 8.

26 лютого

1°. Густий туман.

Лист до *Шаповала.* (Відповідь на закид у нервуванню, про "злі язики" та страх Шаповала перед ними).

Лист до *Левіні.* (Щоб слав статті до "Нової України").

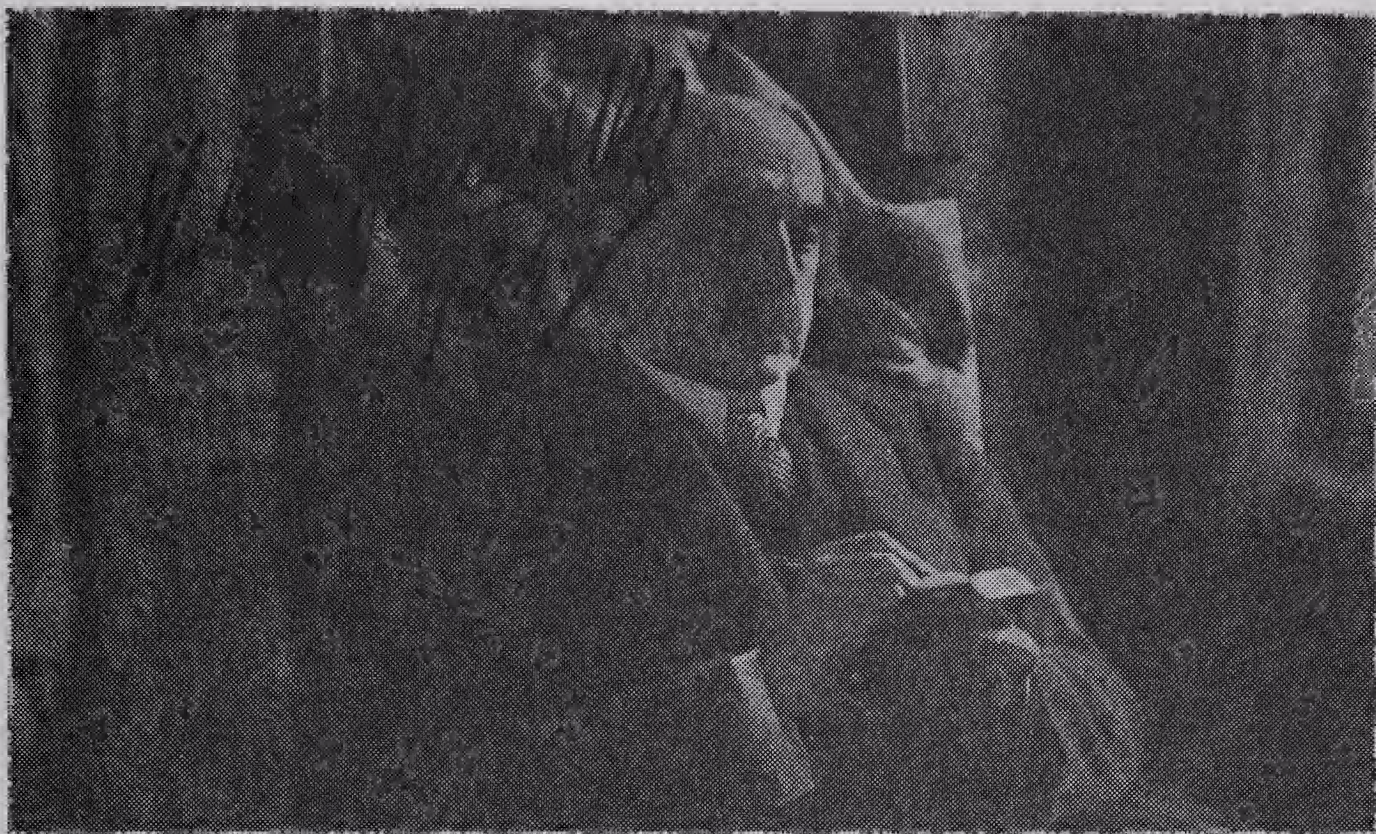
Лист до *Надьці.* ("Не хандри", пиши).

Лист до *Паламаря.* (Про фіктивний шлюб з Frau Elsa).

"СМ" — 6 плюс 2 (обдумування в лісі).

Лист від Григорієва (закид у запізненні "Нової України" — проєкти технічної організації справи).

"Відозва американського робітничого клюбу "Єдність" про фікцію СССР. С. — 8.

Посол Микола Василько, Берлін, 1924.

Цю фотографію посол М. Василько надіслав Винниченкові як привітання з Новим Роком. На звороті картки посол написав: "Сердечні привітання на Новий Рік від мене і моєї жінки. Вам і Вашій Пані Дружині; дай Боже, щоб Новий Рік приніс нарешті щасливу зміну долі нашому многострадальному народові!"

Михайло Авдієнко, Харків, 1928

Проф. Василь Сімович, один з найближчих співробітників В. Винниченка в берлінську добу його життя.

27 лютого

5°. *Сонце*
"СМ" — 4.

28 лютого

"Соняшна машина" — 4.

2 березня

"Соняшна машина" — 4.

В місті побачення з Мар. Гр. і Сірим. Гра на більярді. Маркушка, здається, прираховує очки. Самохвальство Маркушки. "Вы не можете выиграть!". — "Но я же два раза выиграл", — "Нет, вы не можете выиграть у меня". — "Но факт же: два раза выиграл".

Сірий неповороткий, опудалуватий, мовчазний, хоче притримати кульку, коли зробить неправильний удар.

В кабаре на естраді напудрена жіноча постать танцює в зеленому, у фіжмах. Роззявлений від захоплення рот дівчини з публіки.

Парочка під стінкою в обіймах.

Нестриманість на засіданні Комітету допомоги голодуючим. Занадто гарячий напад на Фальц-Файна[34] за його "нет-с", за відмову платити податок на голодних. Гризуче невдоволення собою.

Візита Кохи до Frau Else. У Курта. Закоханість його в своє помешкання з двох кімнат. Вечеря Leberwurst'ою. С. — 5 1/2.

3 березня

Сонце. "Соняшна машина" — 4.

Одержання "Нової України" 1-2 чч. Гарне враження.

Дратування на Олеся за старцівство, ледарство, пияцтво. Чи за те, що не цінить моїх послуг йому? Гидко й не можу опанувати цим настроєм, не можу побороти дрібниці.

Запрохування Єлени Давидівни на баль мистців Берліну. Бажання (невелике) до чи і зникнення потім.

Образа на Шаповала і Григорієва за тон їхніх листів, який мені здається іґноруванням моїх прав співучасника у видавництві. Голос зачепленої Шаповалом амбіції: розміряти, скільки й коли маю давати своїх праць до "Нової України". Треба стати вище. Опанувати, відсунути, зробити неіснуючим і неважним. С. — 8.

4 березня

Хмарно. Дощ.

"СМ" — 4.

⊡ Знову дратування амбіції. Лист до Шаповала і бажання підкреслити неповагу до мене виразом Григорієва "мусить бути".

Розмова по телефону з Єленою Давидівною (45 хв.). — "Добряк". Бажання ЄД подати своє колишнє захоплення і, може, кохання тільки як "експеримент". Цим, мовляв, пояснюється і деякий блиск очей, червоність щік і т.п. Амбіція, чи справді сухість характеру, відсутність темпераменту і засхлість полової сфери?

Kurt зве Else — Muschi. С. — 6.

5 березня

3°. Хмарно.

"СМ" — 3.

Лист до Паламаря. (Повернувся, — неправильна адреса, — знову послав). Б.

6 березня

Побачення з Мазепою. Geradehalter. Спокій, гумор. — Втішно: Geradehalter своє призначення виправдав. Сміх є найсильніша зброя: Мазепа хвилювався і мотався більше, ніж коли б я кидав громами. Амбіція: Єдиний фронт неможливий тепер через те, що "Нова Україна" виходить без есдеків, що замість Бочковського я редактором. Характерні риси: підкреслювання весь час: "як марксист", "серйозний політик", "діялектика". Разів 5-8 ужив за час розмови. Витягнений кінчик носа як дріб'язковість характеру. Недорізані очі. Весь час страх бути нижчим за мене. Повчальний тон і нестримна балакучість. Загроза (коли буду сміятись) перервати балачку й піти. Ненависть до есерів і ні крихти бажання пожертвувати дрібненькою амбіцією. Мінливість у словах: через 10 хвилин говориться вже протилежне і зовсім інше, ніж сказано місяць назад.

Дивне мовчання Шаповала на мій лист. Чи не образився на "злі язики". С. — 7.

7 березня

Початок "Запиту до руської демократії". Заміна до третього числа "Нової України" — "Єврейське питання на Україні".

Візита Ельзи Ґросс. Невеличка, струнка, маленьке личко, пригладжене чорне волосся, обточений носик, гарні зелені

очі, але рот широкий з щілиною-розділом посередині зубів. Крихітне підборіддя. — Насамперед висловила зацікавленість Belohnung'ом[35] мені. На зауваження "може злякати", відповіла, як я гадав: "я не полохлива". Значить, зарані вже знала, яке саме Belohnung, і готова на нього. Довела цього ж вечора. П'є лікери цілком вільно, звично, не п'яніючи. Перші дотики до рук хотіла пояснити бажанням суґестіювати її. Чутливість і інтуїція Курта, який по телефону назвав її "дівкою" (Frauenzimmer). Ельза була вражена: "merkwürdig".[36] Проводжання на вокзал. Характерна відповідь на всі домагання — "не знаю", при цілковитій згоді на ділі, тут же. Тільки Б її не дозволив довести до краю всіх доказів. Цікаве оце втручання Б. у кількох уже випадках. С. — 6.

8 березня

-1°.

Знову намір виїхати для закінчення "СМ". Обмірковування місця виїзду. — Пропозиція Єлени Давидівни поїхати з нами в Buckow[37] для огляду місцевости. — У вагоні зустріч з зеленим дівчам. Перше слово "до побачення". Дівча в розчаруванні потягло до себе за пальці: "А я їду далі." Перемога ліні й "чесноти", — виплигнув з вагону. Дівча: в зеленому береті, в зеленому светрі, черевички "джіммі", шовкова чорна коротенька суконка. Вся білява, горбоносенька, темні, лукаві, веселі очі й дитяча свіжість лиця. С. — 7.

9 березня

Хмарно. *Сніг.* Дощ.

Подорож з Єленою Давидівною в Buckow, а власне в Fürstenwalde на огляд місцевости й підшукування помешкання для моєї втечі. Весь час по дорозі мотив у всіх і слова: "Целуйте женщин, прелестных женщин." Смішливий, хороший настрій. — Fürstenwalde — маленьке містечко, сіре, одноманітне, без будь-яких красот природи. Обер у кафе, низенький, з короткими ногами, дуже пухнастими чорними вусами, блідим лицем і миндальними очима. Прислужливість його надмірна. Зараз же знаходить комісіонера на вілли. Похід з комісіонером на огляд вілли. 20 мільйонів! Вілла геть за містечком. Страшне враження міщанства. Овечки в хліву, круглі, кучеряві мордочки. Сморід кухні по всьому будинкові, вбогість оксамиту меблів. Обід у ресторані.

В Zehlendorf. Враження затишку, краси, тепла нашого помешкання після страшної "вілли". Філософія ЄД, вияв порожне-

чі (відсутність хотінь); песимізм, змішаний з половою недозрілістю, возведеної в чесноту, робить гнітюче враження. Комічна риса моральности: іти посеред вулиці, а не по темному боці тротуару. С. — 8.

10 березня

Хмарно. *Сніжок.* Дощ.

Готування до друку III-го числа "Нової України".

Олов'яне небо. Притихла, вогка нагніченість повітря. Пронизлива туманна мряка, яка часом замерзає в крупу і боляче б'є по обличчю. Начучверініcть курей, птахів, мовчазність півнів, нахмуреність людей.

Осмілювання селянства в леґальній опозиції в радах до "радянської" влади і "комуністів". Жалі КП(б)У до ЦК РКП на селян. С. — 8.

11 березня

2°. Хмарно. Сніжок. Дощ.

Лист до *Шаповала.* (З приводу поліпшення "Нової України", нові відділи, вищі передплати, організація поширення журналу. Відносно обмеження стипендії Сірому, замість 500 — 300 корон.

Пропозиція Сірого виїхати на Волинь для переправки літератури на Україну).

Лист до *Бочковського.* (В справі моєї участи в "Новій Україні" та редакції. Моя пропозиція: вийти мені з редакції, поступитись місцем Бочковському чи кому іншому марксистові).

Лист до *Ґалаґана.* (Організувати самостійну фракцію есдеків для творення єдиного демократичного фронту).

Готування до виїзду в Thüringen.

Візита Віленських і панни Марусі (Пімпи).

Єлена Давидівна: "Если не будет лень, приду". Не прийшла, — значить, демонстративно показала, що ліньки було прийти попрощатись. Гра? Амбіція, що виїжджаю? Чи, дійсно, ліньки і байдужість? С. — 6 1/2.

12 березня

2°. Хмарно.

Виїзд до Тюрінґії.

Поворот додому: потяг не йде о 2-ій годині. Як навмисне, телефони від людей, що потрібні: Вировий, Мірний,[38] Луговенко.

⊡ Сірий по телефону звернувся по допомогу Олесеві: коли б

було 100 000 марок, він би взяв помешкання. Інакше мусить сидіти в готелі з родиною. Роздратування проти Олеся за його ледарство і вистарцьовування у всіх грошей спровокувало на відмову в допомозі. Однак, узяв себе в руки і примусив роздратовання замовкнути. Гризло неприємне почуття не то каяття, не то досади на себе. Потелефонував Вировому і попрохав його занести Олесеві 200 чеських корон (120 000). — Стало легше. Але все ж таки невдоволення з себе є: невдоволення за те, що хочу, щоб Олесь відчув мої послуги йому. Дріб'язково і гидко.

Коха, звичайно, вся заяснілa, коли помітила, що змінив одмову на бажання помогти. Щаслива: їй так легко, так природно бути доброю, привітною й любовною до людей. С. — 5. (Верональ).

13 березня

В дорозі до Тюрінґії.

Туман.

Виїзд до Тюрінґії ранком о 7-ій годині. Встали о 5-ій. Темно, вогко, порожньо на вулицях. Легесенький флірт очима з сусідкою у вагоні. Помилка: переїхав Reinhardsbrun[39] і заїхав на станцію Friedrichroda. Туман, мокрий сніг, змішаний з болотом. Невеличке містечко з низенькими будинками, вузенькими вікнами. Багато вілл і пансіонів, як у Riesengebirge, але майже всі зачинені на зиму.

У Frau Triebsch. Миле, симпатичне, не старе лице з ясноблакитними очима і хорошою посмішкою. Кохине перебування тут залишило хороші сліди, через те прийнято мене тепло і привітно. Моя вимога тиші для роботи перемогла навіть хазяйські інтереси, і сама Frau Triebsch почала радити, куди й до кого звернутись. Fräulein Feiertag — 70 літ, лице з одвислим другим підборіддям, але здорового кольору, тільки чомусь з яскравими червоними плямами на чолі й на щоках; горішня губа товста, з виразно семітським рисунком. В окулярах. Очі пукаті, зелені. Єврейка, німкеня, руська, американка. Родилась у Ризі, 30 літ була в Америці вчителькою німецької мови. Відпочиває в Німеччині через валюту. Сьогодні (14. III) показувала фотографії своїх небожів. Просльозилася, згадавши смерть найменшого на війні. С. — 8.

14 березня

В Тюрінґії. Густий туман. Вогко, мокро, тяжко.

Шукання "Bleibe". За рекомендацією Fr. Triebsch у Villa Edel-

weiss. Тоскний, важкий настрій. Бажання втекти до Triebsch, де жила Коха. Подолання себе.

Листи до Кохи і Сімовича.

Frau Leithold, хазяйка Edelweiss: велика, з великою головою, кругле лице, червоне, з великим ротом, круті клуби. Ходить дома у повстяних пантофлях. Сама варить, прибирає, носить їсти і т.д.

Сказала, якщо не сподобається, щоб не вважав себе за зв'язаного. Риса рідка у хазяйок. У віллі абсолютна тиша, аж шумить в ушах, — часом гавкне собака. Бальком з вікнами, забитими з боків дошками. Ніби дерев'яна стіна, це дратує і гнітить, хочеться світла і неба.

Туман діє на сон *кошмарно. С. — 8.*

15 березня

Туман. Вогкість.

"СМ" — 7 1/2 + 2 (думання) = 9 1/2.

Лист до Шаповала з адресою.

Прохід у ліс. Чвакаючий, насичений водою сніг на дорозі. Туман унизу трохи менший, але гори сховані в ньому, як і раніш. — Дивування сьогодні: як могла бути вчора така тоскність, до бажання втекти? А особливо після того, як знайшов помешкання, коли не стало цілі для безпосередньої уваги. Створилась порожнеча, в яку туман нагнав тугу, неспокій, роздратовання від одірваности від звичного і любого. Чужість обстановки перебільшилась, набрала (в дійсності неіснуючої) ворожости. — Сьогодні ще нема всеохоплюючої цупкости, кметливости думки, мозок ще туго працює, але вже є стійкість. Від вправ щоденних повинен розім'ятись?

Господарі уважні, дбайливі, навіть делікатні. Господиня струшує всю підлогу цілого поверха своїм могутнім тілом і щоки в неї пашать гарячим, здоровим, приємно-червоним рум'янцем, а зуби виступають наперед, коли сміється.

16 березня

Туман. Півгодини сонце.

Тоскно. Втома. Розбитість.

"СМ" — 4.

Залагодження в поліції. Цікавий урядовець: худий, жовтий, общіпаний; брудний казенний сюртук. "Я хочу замельдуватись", — кажу. — "Ага, ви той пан, що в Edelweiss? Так, так, у мене є

шваґер, так він колись був у ... як це... в Ростові Рязанському. А ви в Херсоні? Так, так, це ще в Европейській Росії." — Потім став пригадувати інших своїх родичів, які були в Росії. І раптом заговорив по-руськи. Поганенько, але досить вільно. І почав радити, як мені говорити з секретарем поліції, щоб з мене не взяли Steuer.[40] Говорив таємничим голосом, пошепки, разів з п'ять повторюючи те саме, що я маю в Берліні власне Wohnung,[41] плачу Steuer і т.д.

Піддавання втомі, тоскності. Дивна напруженість нервів. Нестримне, кричуще бажання втекти додому.

Писання листів до Кохи та до інших. Два слова "сердечный привет" до Єлени Давидівни. С. — 8.

17 березня

Хмарно.

"СМ" — 4.

Лист від *Кохи.* (Умовляє лишатись).

Лист від *Шаповала.* (Дебати з приводу листа до редакції від Залізняків.[42] Сірому тільки 360 корон стипендії).

Лист від *Коберського.* (Зачепило "хлопчика без штанців". Одначе, на себе не бере).

Прохід на Rodelbahn.[43]

Листи до ЄД, Левіні, п. Марусі, Віленських (адреса і привіт).

Пропалив Bezug[44] цигаркою. С. — 7.

18 березня

Сонце.

"СМ" — 4 + 2 + 3 = 9.

Телеграма від Кохи: чи друкувати статтю Шаповала.

Телеграма до Сімовича: друкувати негайно.

Лист від Шаповала. (Докір за спізнення з статтею, знову про 500 корон Сірому).

Лист до Сімовича (редакційного характеру).

Прохід у ліс до Tabarz'у.[45] С. — 6.

19 березня

Сонце.

"СМ" — 6.

Лист від Шаповала. (Теплий тон, умовляння скласти з лівих есдеків групу, про "великий успіх" "Нової України").

Картка від Кохи. (Оповіщення про висилку мені грошей). 150 000 марок від Кохи.

Верональ. С. — 7.

20 березня

Сонце.

Лист від Кохи. (Привіт, ласка, підбадьорювання).

Лист від Шаповала. (Великий успіх "Нової України", бажання тарновців вступити у переговори, виправдування за Сірого).

Лист до Шаповала. (Лайка за спізнення з статтею).

"СМ" — *О*.

Після вероналю і недосипання — тупість. Не розумію, чому поганий сон. Вирішив перевірити: не працювати, гуляти. Цілий день пробув у лісі, в горах. На вечір те саме: відчування відсутности сну. Спокуса перевірити ручкою перемогла. Але сон не кращий.

Ручка не помагає.

Ручка абсолютно ніяких змін не дає. Стан той самий: тиснення у скронях, тупість, млявість. С. — 7.

21 березня

Сонце.

Лист до Сімовича. (Мою статтю "Єврейське питання" друкувати).

Лист до Кохи. (Жалі на поганий сон).

Ніякої зміни від ручки.

"СМ" — 6.

Вечір. Шелеслива тиша. Сам на всю віллу. Ходив вуличками. Тихий, покірний, плачучий сум у мені. Чого? Невідомо. Чи тому, що ноги мої топчуть чужу землю, а думати не смію про той край, який уста б мої цілували? Чи тому, що всі прагнення останніх двох років, як зачаровані: ні одне не здійснюється. Чи приходжу до категоричного переконання, що старіюся, що вже сходжу вниз по щаблях мого життя? "Конституція" не справдила надій. Марні заходи, марні сподівання. Що неминуче, того не спиниш нічим.

Десь за сім годин їзди чекає на мене істота, зрощена зі мною до останніх наших днів. А про інших, тих, що там у жаху, на тій землі, яку цілував би, про тих і думати боюсь, уникаю, ухиляюсь, бо знаю, що нестерпно боляче буде від тих думок. — Тихо, сумно, покірно-журно. Чого? Та хіба вже так мало причин є у мене?

22. III. Дивно: невже сум був від того, що мінялась погода? Сьогодні хмарно, — ні, зміни погоди нема. Сонце. С. — 7.

22 березня

Хмарно. Сонце.
"СМ" — 7.
Фотель на іншій горі, на самому сонці. Відчуття тупости в роботі, ліні мозку, відсутність пурхливости, гнучкости думки, уяви.
Цілковита відсутність ознак "конституції". Повернення в "первісний стан".
Лист від Кохи. (З приводу Лундберґа. Коха вважає наш вчинок "недобрим". Сумно. Відсутність послідовности, твердости). Писання їй листа. С. — 7.

23 березня

Сонце.
"СМ" — 7.
Лист до Григорієва. (Підвищити Сірому стипендію з 300 до 500 корон, вислати гроші за куплену бібліотеку "Дзвона").
Лист до Сімовича (редакційні справи).
(Зіпсувалось велике перо. Переходжу на мале, кругле).
Коха пише: Ленін зовсім хворий. Надій уже нема, так самі руські комуністи офіційно заявляють. Вони й раніш це знали, але тягли й дурили. Але 30. III має бути конференція, отже треба сказати щось певне. Все загидили, оббрехали, навіть хворобу свого товариша і вождя.

24 березня

Сонце. Хмарно.
"СМ" — 2. Втома, тупість, розбитість. Через зміну погоди? Стаття Шаповала "Складання сил". Телеграма Сімовичу, щоб другої половини не друкував.
Лист до Шаповала. (Протест проти його розуміння "Єдиного фронту", як гуртування біля УГК в культурній роботі. Рішуча вимога переробити другу половину. Загроза вийти з журналу і розірвати з його групою. Питання мусить бути вирішене точно і ясно раз на все).
Ніякої вістки й ніякого обіцяного листа від Далінди. Дивна поведінка цієї людини. Секретарка сповістила 10. III, що Далінда телеграфує, ніби лист його до мене вже в дорозі. Довга дорога, — два тижні йде і досі нема. Цілком для мене несподівана поведінка. С. — 7.

25 березня

Сонце.

"СМ" — 7 (на горі).

Дивні по мінливості стани. Вранці втома, роздратовання, відчуття нездатности до роботи. Пішов працювати на гору в фотель. Працювалось непогано. По обіді пішов крихітний, як порох, дощик. І зразу після нього стало свіжо, навіть холоднувато. Стан мій змінився, зробився бадьорий, легкий.

Знову писав листа Шаповалові з приводу його статті на тему "Єдиного фронту". Його самозакоханість примушує його говорити формені дурниці. Мовляв, уся політична робота повинна полягати в культурній діяльності.

Картка від Кохи. (Відповідь на листа про Лундберґа. Не хоче більше балакати про цю справу).

Лист від Сірого. (Жде стипендії з Праги, збирається таки їхати на Україну).

А сон все ж таки поганенький. Рано прокидаюсь і далі не можу заснути. С. — 6 1/2.

26 березня

Сонце.

"СМ" — 7 (на горі).

Картка від Кохи з підписами недільних гостей. Леночка підписалась "Базею". Анна Іллівна написала щось по-грузинськи, а Леночка по-руськи приписала, що це — "лайка".

Верби гудуть, як телеграфні стовпи. Вони згори донизу обліплені бджолами, джмелями, навіть метеликами. Іншого цвіту ніде немає, а сонце, раннє тепло викликало їх до життя, руху, діяльности. І мусять чимось годуватись.

Стан кращий. Працездатність ліпша.

Лист до Кохи. (Привітання з 12-а роками нашого шлюбу). С. — 7 1/2.

27 березня

Сонце. Легкий туман.

"СМ" — 7 (на горі).

Лист до Леночки. (Відповідь на спільну картку).

Лист до Шаповала. (Відносно його статті, підтвердження необхідности виправити, бо — програмова).

Лист [до нього ж]. (Коректура його статті з моїми зауваженнями).

Мої хазяйни жили довгий час в Америці, були пекарями; два роки як повернулись. Очевидно, з долярами. Купили цю віллу і промишляють на Gäste'x.[46] Скрізь тут повно таких вілл і таких власників. Картина дуже подібна до Hain'у.

Дерево в цвіту, обліплене бджолами, джмелями, метеликами; все гуде, як телеграфні стовпи. С. — 7.

28 березня

Сонце.

12 років шлюбу.

"СМ" — 4.

Зранку вже була синювата мряка.

Надзвичайно цікавий німецький роман жую перед сном. Ніколи не міг уявити, що можна написати таку ідеальну міщанську книжку. Автор до того розніжений тим баронитством, яке описує, що в читача аж солодко в роті стає. А щодо їжі, то не пропускає жадного обіду своїх героїв і предокладно їх описує, смакуючи все, чим роскошує герой-барон. Видно, що автор малесенький, заморений філістер у заношеному піджачку. Найкращий ідеал його в житті — баронство, замок, щодня "пиво з бочки" (мюнхенське!). — Прізвище автора: Julius Wolff.[47] Панночка в книгарні особливо рекомендувала: дуже gelobt усіма читачами! С. — 7.

29 березня

Туман. Дощ. Холод.

"СМ" — 9.

Знову як у перші дні тутешнього перебування: туман, крізь який сусідніх дахів не видно, холод і дощ.

Знайшов у лісі невидане мною ніколи "страховище": крихітний крокодил, на чотирьох лапах, чорно-жовтий, але плямки чорні й жовті розподілені на тілі рівномірно круглим, погризеним рисунком так, що можна створіння це прийняти за сухий жовтий листок. Голова велика, теж у таких плямах. Лазить помалу, незґрабно, не як ящірка, а як крокодил. Коли його чіпнути, не тікає, а моментально вдає мертвого, смішно виставивши задубілі лапки. От тільки не любить на спині дубіти, відразу ж перевертається і тоді дубіє.

Лист до Кохи. (Знову мрія про Landhaus'ик у Riesengebirge).

В хаті холодно, вогко. Але працювалось цілий день добре. С. — 8.

30 березня

Сонце. Ясно. Мряка. Холодно.

"СМ" — 7.

Вишукування по горах місця для роботи. Досвід: на доріжках та біля них не "селитись", — спокою немає від людей. — Повернувся у "фотель". І був за це віднагороджений: чудесно працював.

Вічна історія: один раз здається те, що пишу, потрібним, цікавим, — іншим разом таким, що соромно і ніяково за себе: навіщо воно, кому те потрібно? — Але цікаво, що багато в оцінці моїй залежить від стану здоров'я: почуваю себе добре, і річ здається хорошою; погано, — то й робота видається марною, нікчемною.

Хазяйка таки всадила одного гостя. Здається, тихий. Коли не даватиме спати, треба буде тікати. С. — 7.

31 березня

Сонце. Мряка.

"СМ" (гора) — 8.

Листи до Кохи, Шаповала, Григорієва. (Щоб працював над художніми речами).

День вогкий, мрячний, хмарний. Змерз на горі працюючи до того, що мусів бігати по горах, щоб зігрітись.

Доходжу в "СМ" до кінця. Ще побуду тут днів 6-7 — і кінець. Аж не віриться. Не хочу вчитуватись у написане, бо подеру.

Наїхало двоє нових гостей. З обох боків тепер люди. Гомін, гамір, розмови, грюкання дверима. А надворі дощ, туман, холод. Ні втекти у ліс, ні захиститись від шуму. Мушу вертатись додому.

Послав телеграму Косі, розплатився з хазяйкою. Їду додому. За пропалений Bezug 10 000 марок. С. — 6 1/2.

1 квітня

Туман. Холод. Мрячно.

Виїзд з Friedrichroda.

Листи до Шаповала, Сімовича, Левинського (зміна адреси).

У свята потяг о 8-ій не ходить, через це доводиться витрачати цілий день на їзду.

Ерфурт. Ходячи центральною вулицею, шукав центру. Старовинне місто. Вузенькі вулички з крихітними будиночками з череп'яними дахами і мініятюрними віконцями, чомусь усі

впарі. Під віконцем знадвору неодмінно поличка для квітів. Мешканці, виставивши голови з віконечок, ведуть розмови. Брук чистенький, камінчики навіть узорами вимощені. — Старовинний собор на бугрі. Стара, велична, трохи незґрабна, але гарна будівля. Поділяється на дві споруди. У меншій відбувалася Служба Божа: орга́н, спів хору дітей (Великдень). Голос мужчини весь час запитував речитативом: "А чи вірите ви?" Дитячі голоси відповідали: "Я вірю в це" і т.д. С. — 3.

2 квітня

У Віленських, у "мільйонерів". С. — 7.

3 квітня

Втома.

Побачення з Сірим, Олесем, Вировим та з іншими у Vaterland. — Надії Сірого на те, що большевики пропустять видання "Дзвона" на Україну за його згоду працювати в книгарській справі. С. — 6.

4 квітня

Сонце. Холод. -1°.

Спроба писання в лісі. Втома, холод.

Візита італійського комуніста з приводу інформацій про українських есдеків і взагалі соціялістичний рух.

5 квітня

Сонце. Холод. -1°.

8 квітня

"СМ" — 3.

У Віленських. Обмірковування можливостей купити сільську хату. Ніби за 5 мільйонів можна збудувати.

9 квітня

"СМ" — 4.

Візита Ельзи. Нова поведінка. Очевидно, наслідок каяття за попереднє. Страх, що Курт покине, позбавить матеріяльних вигід. Тим паче, Ugo, здається, має намір кинути її. За хвилину втіхи вона не хоче ризикувати своїм матеріяльним становищем. С. — 7.

10 квітня

"СМ" — 4.

Візита Лапчинського з синком. Маленький, тонюсінькі ніжки, ручки, весь голений, тільки на самому кінчику підборіддя для чогось звисає вниз пучечок волоссячка. — Розповідь про апатію мас на Україні, про мізерію УКП, про хлопчачу простолінійність різних Річицьких.

11 квітня

"СМ" — 3.

Візита Сімовича, укладання IV-го числа "Нової України". С. — 6 1/2.

12 квітня

Сонце.

"СМ" — 6 (ліс).

Коха у пані Сімовички, яка зробила собі операцію.

Сповіщення Кіпенгойєра, що він з Шпехтом украв "Чорну Пантеру", продавши її в Америку. Лист з протестом проти крадіжки. Що то поможе? В німецькому сучасному суді всі процеси чужинця з німцем кінчаються на користь останнього. Колись це пригадається німцям на Україні. Біль голови — зміна погоди? С. — 7 1/2.

13 квітня

Зміна погоди (див. вчорашній біль голови). Дощ.

18 квітня

Смуга невдач і прикростей тягнеться. Здається, ні одна справа, що затівається мною, не вдається. Все, мов закляте кимсь. Найпевніші справи не вдаються або застигають без руху. Боюсь листів, телеграм, бо в них приходять тільки неприємності. "Конституція", яка, здавалось була такою безсумнівною річчю, — ніяких ознак не дає. Я ні трішки не здивуюсь, якщо чехи відмовляться давати на "Нову Україну" і журнал припиниться, від чого я позбавлюсь останнього ресурсу заробітків.

Глущенко почав малювати мій портрет. С. — 6.

19 квітня

Сонце.

Шукання "Bleibe", помешкання, хатини. Подорож до Zernsdorf'у[48] разом з *Угринським. Приват-доцент Угринський* — ботанік, професор часів революції. Вищесереднього росту, сухий; енерґійне, засмажене лице з темнорудими вусами, темним волоссям і колючими невеличкими очима. Любить хвалитися своєю невтомною енерґією, вмілістю. Трохи брутальнуватий, часом ні сіло ні пало говорить "ти" цілком незнайомій людині; замість "один чоловік" любить говорити "один мужчина". Має нахил вживати українські лайки, навіть з ласкою до своїх дітей: "хай ти сказишся, стонадцять болячок" і т.п. Живе з жінкою і дітьми в землянці, збудованій своїми руками, крихітній кімнатці в землі.

"Архітектор" — в робочому з жовтого плюшу одязі, чорнявий чоловік. Хоче продати свою ділянку за півтора мільйона і збудувати нам хатину за 15-20 мільйонів. Цілий день без їжі. Втома. Розчарування. С. — 7 1/2.

20 квітня

Сонце.

Читання з Кохою "СМ". Початок нічого. Але далі річ вимагає великих переробок і чищення.

Обмірковування питання з Bleibe. Чи пансіон у Friedrichroda, чи купувати за 5 мільйонів хатку в Zernsdorf'і з двох кімнаток? Бажання незалежности перемагає бажання зручностей і комфорту. Здається, зупинимось таки на хатці.

Малювання мого портрета. С. — 7 1/2.

21 квітня

Сповіщення Ріделіюс про прийняття "Брехні" в Стокгольмському театрі. Одначе, гадаю, що й ця маленька приємність або відніметься, або чимсь буде зіпсована.

22 квітня

Цілий місяць по приїзді з Friedrichroda — стан утоми, апатії, зниження активности. Не те що нема ніякої допомоги з боку "конституції", а навпаки, неначе ще гірше стало. Чи то має значіння психічна обстановка? Невдачі не перестають валитись на голову. Такої смуги "нейдіння" ніколи в житті не було. Хочеться, як у грі в карти, вийти на якийсь час з гри, але життя така гра,

що, вийшовши з неї раз, удруге не повернешся. Хочеться принаймні заховатися десь, забитись у щілину і перечекати негоду. А головне, сором перед самим собою за слабість, за занепад волі, за піддавання свого настрою під вплив фізичних станів. Боротьба мого духу з моїм тілом не кінчається перемогою першого. І це сумно, соромно і гнітюче. Піддаючись розслабленості, я розпускаю свою волю, хочу скиглити, почуваю навіть якусь зловтіху від того, що я падаю, відчуваю гіркоту і разом з тим чудну мстивість до когось за те, що я — слабію, що нічого не роблю, що марную час, що матеріяльний стан препоганий. І тільки часом сором запитує: де ж твої постанови тримати себе у філософській байдужості до цих тимчасових прикростей? Де ж твої максіми: навіть серед найгірших болів почувати життя, *пам'ятаючи,* що навіть болі й прикрості є життя? Не мудра річ при удачах, при достатках, при доброму стані здоров'я і нервів почувати себе весело, бадьоро, завзято і т.п. Ні, при невдачах, при образах та приниженні, при паскудних нервах і слабостях, при цілковитому нулі "конституції" почувати себе у філософському спокої, веселості й бадьорості, — в цих обставинах мати веселу, гумористичну вибачливість до людей, *сміятися* з себе і з усіх ударів та стусанів життя й людей, — от це і є справжнє панування над собою і своїм життям. Але найбільша біда моя, що я *забуваю* про свої власні хороші, мудрі висновки і максіми. А забуваю, як навмисне, щоразу коли мені погано. Весь цей місяць забуваю!

26 квітня

Одержав листа з України від *Гр. Косинки.*[49] Він — "неблагонадійний". Заявляє свою приналежність до мого літературного напряму, називаючи себе моїм учеником. Посилає книжечку оповідань "На золотих богів". Дійсно, в ній дуже помітний мій вплив, аж до манери деяких ліричних висловлень, звернень до читача і т.п. Просить допомогти харчовими посилками.

27 квітня

Тупість, млявість думки, духовна інертність. Трудно взятись до простої роботи. Чим пояснити? Хворість? Занепад внутрішньої, чисто духовної енерґії? Втома від систематичних розчарувань і невдач?

Історія з Супруном.

Супрун запропонував передати кошти за чай, колись куплений ним у Голляндії для української держави, на культурно-на-

ціональні цілі в розпорядження української еміґрації. Пропозиція викликала недовір'я у Сімовича, Сапіцького[50] і Вирового, з якими я поділився цією новиною. З їхньої поради звернувся до Василька для наради. Пропозиція Супруна обумовлювалась заявою протесту з боку українського громадянства проти передачі Супруном грошей Совєтському урядові. Василько також поставився з недовір'ям і схарактеризував усю пропозицію як якесь шахрайство Супруна. На думку Василька протест Супрунові потрібний для того, щоб цим набути собі хоча б моральних прав на той чай, права на який він давно загубив. Моя неґативна відповідь Супрунові викликала з його боку пропозицію побачитися зі мною. На побаченні він запевняв, що мав права на кошти і хоче передати їх українському громадянству, але боїться переслідування большевиків і через це хоче спертись на цей протест. — М. Гр. Віленський висловив здогад, що даний протест потрібен Супрунові для підняття розмірів одступного, який большевики пропонують йому (10% з загальної суми — 400-500 000 голляндських ґульденів). Документа (у якому виразно визнаються ці права за Супруном) від большевицького представництва, Супрун мені показав. М. Віленський порадив запропонувати Супрунові дати матеріяльне зобов'язання мені, що без моєї згоди він нікому не передасть грошей. Якщо Супрун відмовиться дати таке зобов'язання, значить, це шахрайство. Дійсно, Супрун відмовився, почавши викручуватись на всі боки, приводячи той арґумент, що большевики притягнуть його до кримінальної відповідальности, почнуть переслідувати його брата й сестру на Україні й т.п. Він не може дати такого зобов'язання зразу, бо невідомо, чи не доведеться йому [гроші] віддавати большевикам. Йому, мовляв, треба виграти з ними час, днів 5-6, а тоді він передасть нам свої права і перекладе всю відповідальність на нас. С. — 8.

28 квітня

4°. Холод. Хмарно.
С. — 5.

29 квітня

5°. Холод. Хмарно.

Вчора був "баль у мільйонерів" — Віленських. Стара програма: оселедці, паштет, трошки коньяку, "Арґентіна", "Колокольчик", Леночка, Аніка,[51] Порфира. С. — 8.

2 травня

Побачення з Супруном у café Vaterland. Він чогось не перестає запевняти, що передасть мені гроші. Згоджується зробити нотаріяльне зобов'язання. Але ще мусить вияснити з своїм адвокатом, чи не загрожує йому якась уголовщина. У мене враження, що він ще торгується з большевиками, граючи на мені для підвищення собі відступного. Тим часом різними натяками підготовляє мене до того, що гроші їм передасть. Переговори зі мною служать йому і для цього і для майбутнього виправдання перед українським громадянством, "Я, мовляв хотів щиро передати, доказ тому переговори з Винниченком. Але мене взяли за горло, і я мусів передати їм". Я з цікавістю слідкую за цією грою, часом удаючи, що вірю його словам. Обіцяє, переговоривши з своїм адвокатом, зробити нотаріяльний акт. В п'ятницю має телефонувати.

Безсонна ніч. Огида до всіх наших помагачів, від яких ніякої допомоги нема, а лишається тільки почуття якоїсь зобов'язаности. Жагуче бажання увільнитися від будь-якої допомоги. Думки про працю на фабриці, про незалежність від Праги, УГК та видавництв і всяких шахраїв, що сипляться на мене з усіх боків. С. — 4.

3 травня

Лист до Шаповала з приводу його листа, в якому він заявляє, що між нами ніякого договору в справі "Єдиного фронту" не було. Через те наші статті на цю тему дискусійні. Я вимагаю відповіді на ряд питань, з яких головніші: чи вважає він, що між нами є якась згода, які її основи і до чого вона його зобов'язує?

Самозакоханість цієї людини, непомірне перебільшення значіння УГК та його ролі в національному житті роблять дуже трудним співробітництво з Шаповалом. Спочатку я хотів різко поставити питання. Коли він не визнає нашої згоди, то ніякого єдиного фронту між нами немає і провадження органу цього фронту — "Нової України" разом неможливе. Він повинен прийняти нашу згоду та її всі основи, або ж хтось із нас повинен вийти з журналу. Однак, покищо я обмежився запитаннями, прохаючи точної і вичерпної відповіді. Від неї залежатиме, чи будемо ми разом працювати. Сумніваюсь. Зачеплена мною амбіція настроює його вороже до мене. Відносини стануть напруженими, холóдними. С. — 8.

4 травня

"СМ" — 3 (в лісі).

Телефонне повідомлення Супруна, що адвокат його ніби не знайшов ніякої уголовщини, і Супрун стоїть твердо на своєму бажанні передати нам гроші. Але большевики, мовляв, так насідають, що йому мабуть доведеться десь зникнути, виїхати від них. Одначе, я ніби буду знати про місце його схованки, і за цей час, мабуть, він і зробить отой нотаріяльний акт. — Очевидно, він не може сторгуватися і примусити большевиків підняти цифру. Він ніби зникає. Але потім скаже, що його знайшли, що його ховання викликало у большевиків азарт і тепер йому нічого не лишається, як передати гроші їм. Побачимо.

Лист від Григорієва з проханням неодмінно вмістити в 5-му числі "Нової України" його статтю "Не наша вина" (нескромне виставляння своєї особи як значного діяча в українській революції, міністра і т. п.). — Моя відмова.

Малювання Глущенком портрета Кохи.

Розмова по телефону з Базею маленькою. Чи не серджусь я на неї?

Стан нервів ніби на зміну погоди. В який же бік, бо вона ні те ні се. На грім?

5 травня

Сонце. 22°.

"СМ" — 3 (ліс).

Має телефонувати Супрун. Не потелефонував. Передав уже большевикам?

Маркуша на колесі з листом од Надюги. Знову проєкти Landhaus'a і т. п. Надокучило. Слухали без уваги.

Леночка. Її розповідь про епопею в Польщі, поручика Брашковського, пашпорт Ґвяздовської,[52] сейф у Швайцарії, висилку і т.п.

День надзвичайно теплий, цілком літній, навіть душний. Весь час у тілі відчуття розвареностн, в голові — важкости. Цвіт дерев починає від вітру обсипатись. Яблуні цвітуть рожево, невинно. Згадувався степ, наше село. Боляче-солодко і сумно. Невже навіки виїхав од них? Чи вже нікчемним вернусь, ступілим, з сивим волоссям і душею, байдужим до них і до всього? С. — 8.

6 травня

Сонце. 22°.

Прохід з Базею в ліс. Обмірковування її фільмової кар'єри в "Українфільмі", або за моїми сценаріями. Її побоювання виявляти якісь знаки уваги до мене, щоб я чогось не вигадав.

Ревнощі Мар. Гр. і Ю. В. до Леночки (сцена з умовлянням їхати додому, не лишатись ночувати у нас).

Телефон Супруна: стоїть ніби на бажанні передати гроші за чай українським організаціям. Ніби большевики наклали в Бремені арешт на майно фірми Розеліюса.[53] Поки ця справа не вияснена, не можна робити акту передачі. Що за цим ховається?

7 травня

Відповідь на лист до Авссема, підписаний від "Всевидата"[54] Касяненком.[55] Гонорар мені не буде виплачено, бо за постановою 5-го з'їзду Рад я поставлений "поза законом" і оголошений "ворогом народу". Крім того не маю пашпорта (а за їхнім "Законом" усі, що не мають "совпашпорта", позбавлені прав українського громадянства). С. — 7.

8 травня

Побачення з Інною К. Розрив. Причіпка до її відносин до "хлопчика", який сподобався. Полегкість.

Засідання Комітету. Постанова про посилки Косинці, Підмогильному та іншим. С. — 7.

9 травня

Дощ.

Малювання автопортрета.

Стан: розбитість, тупість, неможливість працювати. С. — 7

10 травня

Дощ. Холод. 5°.

Початок приймання Sajodin'y.[56]

"СМ" — 3.

Візита Байбуса. Чоловік 63-х літ. Організатор хліборобської колонії в Техасі. Сивий, сива плитна [?] борідка, сиві, густі вуса, цілі, здорові зуби, колір лиця хоча жовтуватий, але теж плитний[?]. Людина, видно, з енерґією. Прохав помочі грошима чи рекомендацією до американських українців.

Сповіщення Ніковського про новий договір поляків з Петлюрою. Ніби віддається вся Волинь у цілковиту власність Поль-

щі. Правобережжя на 20 літ у протекторат, правобережні залізниці в експлуатацію, вільний транзит до Одеси і т.д.

11 травня

Дощ. Холод. 6-8°.

"СМ" (перегляд) — 3. (Автопортрет).

Гостювання Єлени Давидівни. Гра в шахи. Візита Сірого. С. — 6.

12 травня

Дощ. 6-9°.

Гостювання Єлени Давидівни.

Лист до Григорієва в справі чуток про договір поляків з Петлюрою.

Лист до Косинки (через Ірчана).[57]

Свіжий стан. С. — 7.

13 травня

Сонце. Хмарно. 6°.

16 травня

Холод. С. — 7.

17 травня

Дощ. 5-7°.

Візита фрау Ельзе — з приводу приїзду Паламаря та їхнього "шлюбу".

Обіцянка "процентів" пізніше. С. — 6.

18 травня

Холод. Хмарно. 5-9°.

"СМ" — 4 (перечитування). С. — 7 1/2.

19 травня

Мінливо. Холод. 5-10°.

Лист до Шаповала. Відповідь на закиди про "зачіпність" у конфліктах.

24 травня

Приїзд Шаповала. Бажання бачитися зі мною. Наперед —

лист, посланий уже до Праги.

Гамбурзький Соціялістичний Інтернаціонал.[58] Меншовицько-руська єдінонеделімська акція проти українців. Недопускання есерів. Інтернаціонал і опозиція проти прийняття есдеків.

25 травня

Хмарно. 1°.

Цілоденна балачка з Шаповалом. Вияснення непорозумінь: нетовариськости, "хазяйськости" Шаповала, його докази неправильности таких висновків. Нарада з приводу "Нової України" з Сімовичем і Вировим. Безхазяйність празької контори. Роздавання журналу. Невміння організувати контору і поширення журналу. Балачка з Шаповалом до 2-ої ночі. Видно бажання примиритися і провадити справу далі. Мій лист — усе ж таки наука і пересторога. А також штовхан до самокритики. С. — 5.

25 травня

Дощ, холод, пригнобленість неба, землі, людей. І моїх думок. І моїх нервів. Рішаю вчинити бунт. Бунт проти клопоту, турбот, страху, гніву, образ, страждання амбіції, осуду історії. Бунт проти всього, що гнітить, в'яже, душить, сповнює неспокоєм, гризотою. Я піднімаю прапор, на якому написано "Сміх є найвища гідність людини, найвища мудрість". — Моя "конституція" мене обдурила. Всяке обдурювання лютить. Я чесно й щиро лютував. А "конституція" сміялась, бо від моєї люті було тільки мені погано. Тепер я хочу сміятись, і чи буде кому від цього погано, чи ні, я плював на те. — Ну, що з того, що я житиму без "конституції"? От у мене болить голова, щемить щовечора рука і нога. Може це ознаки якоїсь серйозної хвороби. Раніш я непокоївся, турбувався, думав, гриз сам себе, словом, труїв собі життя. Це ніяк не помагало щемлінню зникнути. Тепер я хочу сміятись. Ну, щемить. Ну, хвороба. Ну, відніметься рука, нога. Ну, нарешті, помру. Що може бути гіршого? А я не боюсь. Нема страху, турботи, неспокою. Я плюю і сміюсь. — Нема грошей, капцанство проїдає наше життя, як іржа. Раніш це сердило, гнітило, ображало. А тепер я хочу сміятись. Ну, нема грошей. Ну, капцанство. То що з того? Плюю і сміюсь.

Єдиний фронт. Шаповала розпирає, як хворий шлунок гази, честолюбність. Він хоче грати першу ролю. Дайте йому булаву, хоч українську, хоч еміґрантську, хоч смішненьку, з верби і клоччя, але булаву. Раніш це мене обурювало, нервувало, лютило. І, розуміється, псувало мені життя. А тепер я хочу сміятись і з

Шаповала, і з булави, і з свого гніву, і з своїх нервів. — Єдиний фронт. Не можна тепер сидіти склавши руки. Що скаже народ, нація, твій колектив про тебе? Ага, скаже, боягуз, ледар, егоїст. І страх осуду, присуду, страх голосу колективу раніше гнав на вчинки, які той колектив оцінював як егоїстичні. Тепер я хочу сміятися з цього страху. Я хочу сміятися з осуду, з історії, з оцінки тих, які ніколи мене не знали і не могли знати. Тепер я хочу бунту проти свого страху.

Сміх, як і всяка зброя, вимагає вправ, екзерцисів. Сміятись, коли кров грає й булькає по жилах, уміє й дволітнє хлопча. Але навчитися сміятись, коли болить голова, щемить нога, подаючи алярм; коли в черепі відчуваються хмари; коли вогкість огортає мозок ватою тупости, втоми, знесилля, — сміятись у такому стані є заслугою волі, є наука людини мудрої. Але *хотіти* бути мудрим і бути ним, — чи є те саме? Чи є хотіння принаймні наближенням до реальности? Є? Психофізіологія вчить: механічні ґримаси плачу викликають емоції туги. Ґримаси сміху і зневаги мусять викликати емоції сміху. — Життя й без того за деяких обставин занадто нудна і тяготна річ. Коли ж її ще навантажувати своїми власними ґримасами гніву, туги, страху, то вона стане нестерпним тягарем. К чорту весь зайвий тягар! До Нірвани можна і через зубоскальство дійти, а не тільки через боягузство. Не боятись осуду колективу це все одно, що побороти честолюбство. Сміятися з своїх злиднів це значить плювати на багатство. Не страхатися хвороб і смерти, це — досягти незалежности й волі від найбільшого зла. Вчинити бунт проти одвічних інстинктів своїх і нахльостати по морді ідолів, — це вступити в боротьбу з силою, яка пустила тебе в життя не питаючись, і мучить тебе не каючись, і забере в тебе життя, не потребуючи твоєї згоди. Так сміюся ж я навіть з цієї сили і, поки не віднята в мене ця здатність, буду сміятись якраз з цього моменту.

Але сміх потребує вправи. Насамперед треба сміятися з себе. Це найближчий об'єкт, як писання автопортрету. Побачимо, чи надовго вистачить волі до сміху.

26 травня

Хмарно. 10°.

Балачка з Шаповалом на політичні теми.

Побачення з Мазепою. Його інформації про Гамбурзький Інтернаціональний Конґрес. Неприйняття конґресом резолюції протесту проти терору на Україні. Меншовицька аґітація й робота на конґресі проти українського питання.

Леночка. Вияснення відносин. Признання у відсутності

еротичного моменту. Її страх зміни мого відношення. Вияснення в л-у всіма разом можливих ситуацій від дальшого розвитку взаємин.

Благодійна дія філософії сміху і незалежности. Відчуття волі, легкости, спокою. С. — 5.

27 травня

Хмарно. 10°.

Леночка спить до 11-ої.

Візита Віленських. Успіхи Маркушки в сфері посередницької діяльности.

Нове вияснення відносин з Єленою Давидівною. Одверте міркування її над тим, що може вийти. Як епізод вона себе вважати не може. Руйнувати теж не хоче. Отже треба обмежитись самим почуванням без виявлення. Моя непохитність і виступ проти "забобонів". Умовлення "не сердитись". Я ж: сердіння нема і не може бути, тільки констатування фактів: з боку ЄД немає відповідного бажання вияву почувань, навіть самого еротичного почуття немає, отже, з іншого боку необхідно, повинна бути відповідна реакція, тобто зникнення [також] еротичного моменту, а з цим зв'язано й зникнення "аромату відносин". Сухе прощання на двірці. С. — 5.

28 травня

Сонце. 15°.

Втома від невисипання 4-х ночей. Дія філософії сміху і незалежности цілком задовільна.

Неконсеквентність Інтернаціоналу. Визнання [факту] нищення "російськими комуністами" демократів і разом з цим побоювання оголосити рішучу боротьбу з ними. — Великодержавні позиції Інтернаціоналу.

Зацікавленість Ледебура[59] і лівих есерів в українських есерах. Наради незалежників і лівих есерів з метою утворення нового Інтернаціоналу. Важке становище групи українських есерів: єдиний український фронт [разом] аж до української буржуазної інтеліґенції, і новий революційний інтернаціонал, що засуджує всяке співробітництво і коаліцію з буржуазними групами. С. — 8.

29 травня

Хмарно. 12°.

Стаття про "Червоний шлях"[60] — 3 (ліс).

30 травня

С. — 6.

31 травня

Стаття про "Червоний шлях".
Р. у в. Призначення побачення.
Побачення з Шаповалом у Vaterland. С. — 6.

1 червня

Хмарно. 13°.
Стаття про "Червоний шлях" — 3 (ліс).

2 червня

Б.

18 червня

Дощ. 6°.

19 червня

Дощ цілий день. 8°.
Подорож до Strausberg[61] з Oesterreich'ом. Пересідка, електричка, через озеро на поромі, понад озером по алеї. Чудесний садок, самотність. Будиночок — барак, тоскний, незатишний. 55 мільйонів. Хазяйни — двоє стареньких. Вона в окулярах, на одне око коса. Він — заморений, маленький, з величезними вусами і пукатими очима. Обстановка вбога, хати порожні. Безнадійна справа. Нічого не вдається купити. Прага на мій ґвалт ніякої відповіді не дає. А ціни на будівлі ростуть. С. — 7.

20 червня

Дощ. 7°.
Додаток до статті "Знаменна подія".[62]
Писання до Грушевського листа в справі Єдиного революційно-демократичного національного фронту. Заклик до вступу в єдиний фронт.
Пропозиція Шайєра продати американській фірмі право фільмування "Чорної Пантери". Має грати найбільша американська артистка Алла Назімова.[63] Згода з умовою продажу першої редакції.

Піднесення надій на можливість купити щось самостійне, а особливо в "Чернечому Кутку" (Mönchwinkel). Варстат, горо́д, тиша хатини, книжки, піяніно, продовження "СМ". Яке щастя могло б бути! С. — *8.*

21 червня

Холод. 7°.

У представництві американської фірми Philips'а з Шайєром з приводу продажу "Чорної Пантери". Сумнів Philips'а, чи маю я право продавати право на фільмування "Чорної Пантери", продавши його вже раз Decli; Запевнювання Шайєра, що я можу продати *український текст,* а Decli було продано німецький переклад. Philip's посилає телеграму в Америку. Мої сумніви. Пропозиція видавництву Kiepenheuer'а дати мені зобов'язання взяти на себе половину відповідальности, коли буде процес з Decl'ою і якщо я програю. Kiepenheuer напевне відмовиться. Отже надії на одержання 400 долярів, на можливість купити хатину, на спокій, на продовження роботи треба відкласти.

Ідея при продажу "Кол-Нідре" поставити умову фірмі взяти на ролю Мірри Єлену Давидівну. Але фірма повинна виявити велику зацікавленість цією річчю.

22 червня

Хмарно. Дощ. 8°.

Листи до Шаповала, Бабюка,[64] Олеся, Грушевського.

Розуміється, Kiepenheuer не згодився дати зобов'язання. Він бажає мати доляри, а не судові процеси. Мені заявлено через Шпехта, що Decla згоджується переуступити своє право EFI (американцям). Значить, я відпадаю. Цікаво, чи це правда. Чи, може, тільки хочуть мене цим налякати, примусити погодитись. Я твердо стою на своїй вимозі. Найбільше задоволений у цій справі одним моментом: ради свого морального спокою віддаю 300 долярів, які можуть дати мені власну хату. І своєю твердістю, яку не шкода виявити перед жуликами.

Хитання з "бараком". Постанова таки взяти його. Він уже проданий. Жаль за ним. Спроба умовити посередника все ж таки вирвати для нас. Його згода спробувати. Остаточна відповідь у суботу.

Фірми Шрайдера не дають 1000 долярів за "Кол-Нідре". Постанова: забрати від них і продавати EFI.

Надії. Безнадійність. Вагання. Підбадьорювання. Всебічна непевність. С. — 8.

23 червня

Хмарно. 9°.

Лист до Бабюка (пересилка листа Комітету).

Лист до Підмогильного.[65]

24 червня

Прохід у ліс з Єленою Давидівною. Несвідома, непомітна "боротьба" триває далі. Я не торкаюсь, не виявляю "лизання". Це її, здається, зачіпає. Час від часу випробовує, невже байдужий. Провокує різними дрібними способами: лоскотанням травиною у вусі, підхоплюванням під руку, дотиками.

По повороті з лісу застаємо Віленських. Дві години ждуть. Відраджування купувати "курінь". Лякання незручностями, занадтою ізольованістю, віддаленістю від житла. Наша згода відмовитись від куреня. — Ідея: позичити в когонебудь з українців мільйонів 100 на купівлю хати. С. — 7.

26 червня

Які, властиво, дурниці вважати, що бувають якісь "смуги", щасливі і нещасливі. Щасливість лежить в нас, у нашому здоров'ї, силі, оптимізмі, певності, упертості. "Смуга" невдач ніби має в собі якісь таємні сполучення, втручання якоїсь сторонньої сили, зацікавленої в нашій щасливості. Одного й того ж самого дня можуть бути удачі і невдачі, одна смуга і друга смуга. Б.

Балачка по телефону з Васильком з приводу можливости позичити грошей на хату. Навряд: кожен воліє спекулювати на валюті, ніж позичати. Одначе, відповідь завтра. Подумає. Розуміється, навряд. С. — 7.

27 червня

Хмарно. Сонце. Дощ. 10°.

Невдала подорож до Mönchwinkel для підписання контракту з Schneider'ом. Хворий неврастенік. Жаль до нього. Уявляю його ситуацію, — кидати Paradies[66] і оселитися в якійсь буді. Неможливі вимоги неврастеніка: до I-IX має вільну руку жити у себе і любої хвилини розірвати контракт. Зірвання переговорів при самому закінченні після написання. — Домовленість з Mösch'ем про дальші шукання хатини.

Біль голови у Кохи. Люта втома обох.

Хороший, широкий жест М. Василька: на моє запитання, чи

не може він порадити, де мені можна позичити на хату 1 000 долярів, він сам запропонував 100 мільйонів німецьких марок на дуже вигідних умовах. Від цього поліпшення настрою. С. — 8.

28 червня

Сонце. Хмарно. 10°.

Кошмарний день.

Нове шахрайство Шайєра. Інтеліґентська моя довірливість і соромливість щодо грошей. Не спитав, на чому саме порозумілись Schayer і Philips. Думав, на 1 000 долярів, з яких маю одержати 500, як буде редаґовано першу редакцію договору. Підписав договір і посвідчення в консула. І тільки після того виявилось, що мене обшахровано. Обурення. Заклик до чести Kaufmann'ів.[67] Постанова розірвати з Kiepenheuer'ом. Лють по дорозі в мін. [нерозбірливе скорочення]. Навіть 100 долярів не одержав. Міркування у вагоні, як помститись. Намацування виходів. Ніби є можливість розірвати договір з Kiepenheuer'ом на підставі невиконання ним умови про виплату в той же день. Нарада по телефону з Храпком.[68] Підтвердження моїх здогадок.

Ніч без сну. Сором за себе. С. — 3.

29 червня

Хмарно. Сонце. 8-12°.

Нарада з Храпком з приводу розірвання договорів з Kiepenheuer і Philips'ом. Завтра докладніше. Можливість є.

Візита до Василька з особистою подякою. Балачка на політичні теми. Не знає старий, що й хто буде на Україні. Через те (?) хоче бути приємним усяким течіям. Помагає Петлюрі, Вишиваному.[69] Тепер поміг мені.

Лист від Шаповала. (Докладний, точний, хороший лист. Підсипання Лівицького і Петлюри до Єдиного фронту. Можливість стипендії в 2 400. Але через "Нову Україну", а не просто. Добре, хай так).

3 липня

Одержано 100 долярів од Philips'a через Kiepenheuer'a. Дальші заходи щодо скасування договору між мною і Kiepenheuer'ом. С. — 7.

4 липня

Послано листа Philips'ові з роз'ясненням помилки в договорі й з пропозицією побачитись для вияснення непорозуміння.

6 липня

Сонце.

Подорож до Rauen'у.[70]

Купівля вілли. Herr і Frau Otto. Простодушність, відсутність жадности, "дарунки": коза за 300000 марок, голуби, цуценя, курчатка. Жаль до нього: кидає людина насиджену хату, віддає чужим людям, кудись мандрує.

Сірий експертом, як архітектор. Договір у нотаріюса. Селянські риси у Otto — пошана й побожність до паперів, підпису, законів. Знову жаль і гнітюче почуття. Через це ніякого задоволення з купівлі. Немов сором за себе, каяття, докори сумління.

Поганий сон. С. — 5.

7 липня

Сонце. Спека. 28°.

Побачення з Сірим у пивній. Заходи рятувати книжки "Дзвону" зі складу у Відні. Позичити 1 000 чеських корон у "Новій Україні" на конто УГК.

Приїзд Єлени Давидівни. Через втому і постанову стримано поводився з нею, на що звернуто її увагу. С. — 5.

8 липня

Спека. 31°.

Гості: грузини. Комуніст Леван[71] з жінкою і Купідон-Ґіві[72] з матір'ю. Потім Шрайдер.

Шахи з Нуцою.[73] Непомітний роман очима.

Ходіння з Єленою Давидівною на Machnawer Chausse дивитись віллу. Не дійшли.

Прохід з гостями до лісу. Сценка з цілуванням Ґіві Шрайдером. І Єлена Давидівна і Леван "принципіяльно" проти цілування дітей. Але це, здається, спеціяльно проти Шрайдера, бо туберкульозний. Леван може цілувати, що він і Єлена Давидівна робили по дорозі на вокзал. С. — 8.

9 липня.

Спека.

Коха на огляді нової вілли (для пражан) у Köpenick.[74]

Я прибрав помешкання і вимив посуд.

Писання відповіді з приводу постанови 5-го з'їзду Рад[75] про мене ("ворог народу" і "поза законом").

10 липня

Спека.

Розмова з Храпком з приводу гонорару в справі знищення договорів з Kiepenheuer'ом і Philips'ом. Виставляє себе оборонцем інтересів клієнтів і в той же час видно хапугу і хижака. Загилив 10% гонорару в моїх справах. Неприємне враження.

В гостях у Віленських. Поведінка як розбагатілих спекулянтів. Аналогія обох Віленських з героями "Куплі". Колишня зневага і роздратовання Юлії Володимирівни на Маркушку, і теперішня її ласкавість і пошана. Бо "заробляє" мільйони, себто, паразитарно вихоплює їх, де може.

Хочеться втекти в безлюдну пустелю без валют, спекулянтів, цін на продукти і т. п. С. — 5.

11 липня

Спека. 25°.

Подорож до Fürstenwalde. Розмова з Mauer'ом, Mösch'ом. Пропозиція Mösch'а знищити розписку Отто про повернення грошей у валюті. — Валюта, жадність, шахрайство, — наслідки збіднення країни.

Лист від Kiepenheuer'а з нахабно невинною пропозицією, щоб я дав свої п'єси. Неначе не було мови про моє бажання цілком розірвати з ним усякі відносини.

Що за нещастя: доводиться тепер мати діло переважно з жуліками, мерзотниками, нахабами, паразитами. Наче греблю прорвало і полилася повідь людської гиді. С. — 6.

12 липня

Спека.

20 липня

Б.

Herrenzimmer, Schlafzimmer, Esszimmer і т. д., шафи, столи, Bettfeder'и,[76] килими, проценти, скоки валюти, посередники, папери-акції, несміливі мрії про кінець усіх оцих нудних і необхідних елементів життя, таємна туга за пером, музикою, тихою, урочистою ходою думок, дотики суму самотности, блиски майбутньої гарячки роботи, довгі вечори зимових місяців, — усе мішається.

21 липня

Прочитав "Українського сурмача".[77] Бідна петлюрівська купка лютує на мене за виключення її з Єдиного фронту. Не знає, чим би мені дошкулити. Я, мовляв, із заздрости до популярности Петлюри так до нього неґативно ставлюсь. Я, мовляв, не українець, не український письменник, нічого українського в моїх роботах немає. По суті справи нема чого, всі арґументи особистого характеру. Так само арґументують гетьманці і большевики. Це — добре. Очевидно, наша позиція настільки правильна, що по суті найбільші її вороги не сміють говорити проти неї. Тільки обхідними шляхами, підкопами під довір'я до виразників її стараються її повалити. Побачимо, чи вдасться. С. — 8.

22 липня

Дощ.

Перша неділя без гостей. Марко Григорович поїхав до Юлії Володимирівни на море. У Єлени Давидівни оперовано хворого брата.[78] Інші наші знайомі десь пороз'їжджалися. Надворі дощ. Нікого в нас нема. Ми є самі. Самі з своїми кошмарно-невідступними рахунками і розрахунками: чи вистачить заплатити за меблі, віллу, перевозку, посуд, книги. Грошенят рахована обмаль, а потреб необрахована незчисленна сила. С. — 8.

23 липня

Дощ. 13°.

Подорож до Rauen'у. Бадьорий настрій Otto'ів, протилежний тому, чого ми боялись. Не каються і не жалкують, що продали, будуть брати в оренду землю. Обіцяють випорожнити всю віллу в перших числах серпня. Не віриться, що може бути таке щастя: ми матимемо хату, тишу, спокій, змогу робити, спочити від усіх прикростей і гидот, в яких борюкалися ці місяці. Знову звернутися до "Соняшної машини", до моїх забутих нереальностей, покинутих заради реальностей.

Коха призналась у сумній речі: часом з'являються думки про смерть. Жити часом стає нудно. Значить, така вже втома. Мій арґумент: смерть ще безглуздіша, ніж найбезглуздіше життя. Треба боротись з утомою і знесиллям. Сильні і здорові про смерть не думають. С. — 7.

24 липня

Дощ. 13°.

Лист до Шаповала з приводу необхідности швидше робити нараду в справі Єдиного фронту. — Цілий день балачки і переговори про перевіз речей у Рауен. Всі дні і ночі в голові: меблі, доляри, корони, курси, папери, жуліки, фінансово-комерційні помилки, невдачі, трюки, хитрі комбінації. Finanzamt'и наші (Коха і Єлена Давидівна) виявляють максимуму заклопотаности, але це, на жаль, не діє на збіг необхідностей, і ми міняємо наші нещасні доляри зовсім невигідно для себе.

Лист до Грушевського. (Настійне домагання точної відповіді відносно запропонованої участи в Єдиному революційно-демократичному національному фронті).

Візита Смаль-Стоцького. Спосіб висловлювання: а) треба зробити... в) треба... с) треба... "Женофобство", яке є таємним женофільством. С. — 6.

25 липня

Хмарно. Дощ. 11°.

Полювання за килимами. Знову падіння марки. Комбінації, міркування, жалі, хитрування і т. д. Втома, відчування забрудневости.

Побачення з Сімовичем і Ґалаґаном у кафе. Філологічні розмови й дебати. "Контроля, анекдота, тямка" і т. п.

Сімович сказав, що йому розповідано, ніби моє миріння есдеків з есерами тільки пошкодило. Чим саме, не говорив. Хто розповідав, не хотів сказати. Розуміється, цього й треба було сподіватись, — амбіція, досада на мене за свої помилки й дурниці мусіли штовхати їх на таке пояснення. Але для мене це краще: буду відсуватись від їхньої сварки, хай самі залагоджують. І до Праги не треба їхати. С. — 8.

26 липня

Хмарно. 12°.

2 серпня

Переїзд до Rauen.

Розчарування. Otto не знайшли для себе нічого.

3 серпня

Раювання в тиші.

4 серпня

На роверах у Kolpin,[79] по лісу.

6 серпня

Лист до Шаповала.

10 серпня

Неприємності з Klempher'ом. "Гадючка" — жінка його.

11 серпня

Проголошення комуністами генерального страйку з метою революції й утворення робітничо-селянського уряду. Страхи населення. Готування до громадянської війни.

Мебельниця-капіталістка в ролі оборонниці бідного люду. Нарікання на уряд Куно[80] і сподіванки на комуністів.

12 серпня

Фантастичні чутки про революцію в Німеччині, про захоплення влади комуністами.

Сумніваюсь у можливості комуністів мати перемогу. Іспит для соціял-демократії. Чи є справді демократія в Німеччині, чи пролетаріят є свідомий у соціял-демократичній партії?

13 серпня

Початок краху генерального страйку. Комуністи самі, бачачи неминучість провалу, кличуть до припинення страйку.

14 серпня

Кінець генерального страйку. Пролетаріят Німеччини блискуче витримав іспит на атестат демократичної зрілости.

15 серпня

Яка ціль щоденників і записок, що провадяться людьми, особливо видатнішими, літераторами, політиками і т. п.? Дати про себе докладніші інформації, викрити перед широким читачем інтимні боки свого життя, дати йому ключ до кращого розуміння себе? Чи ціллю є — викласти свій досвід і тим дати поміч в орієнтації серед життєвих конфліктів і всяких труднощів? Інформація чи навчання? (Мова йде, розуміється, про ті записки,

які заздалегідь призначаються автором до друку, до оголошення перед широким загалом). Та чи інша мета може хоч почасти бути досягнена тільки з одною умовою: щирість записок. Найбільш оголена, безоглядна, до найтаємничих куточків правдивість, одвертість, об'єктивність. Без цієї умови ні інформація, ні навчання не можуть бути досягнені. Справжня, найглибша суть людини є під найбільшим прикриттям, там, де багато накидано згори.

Я не знаю *таких* записок і щоденників. Такої глибинної, розгорненої, немилосердної щирости я не зустрічав. Крім однієї хіба речі: "Хворе кохання" одного норвезького письменника, ім'я якого, на жаль, забув. В усіх автоінформаціях все неґативне заховане, замовчане. Лев Толстой, намагаючись бути чесним з собою, пробував бути щирим. Але ця щирість надзвичайно несмілива, соромлива, ляклива і малесенька. Толстой центр ваги свого вчення вважав у боротьбі з гріховністю в собі. "Царство Боже всередині нас". Раювання, щастя, Царство Боже залежить від нас самих, од більшої чи меншої чистоти, від власної скверни, гріховности. Про своє життя він не міг з чистим і твердим сумлінням сказати, що воно — щасливе, блаженне, що воно є Царство Боже. Очевидно, через те, що в ньому було ще багато скверни, з якою треба боротись. Толстой природою свого власного вчення примушений був до щирости, до найбільшої одвертости. І коли ми цього в ньому не помічаємо, то виною цього є не його вчення, а він сам, його нечесність з собою, слабість, непослідовність. Його щирість сягає тільки до признання в таких гріхах і хибах, які не понижують, не зменшують цінности його особи в очах тих, що знайомляться з його признаннями. Гріхи його — не органічного характеру, вони — не скверна, що смердить, болить, мучить, а це легенькі тіні, які проходять по райському саду. Толстой — іноді говорить направду, іноді гнівається, інколи дратується на ближніх. Інших я не пам'ятаю у нього. Так само і в усіх інших авторів [я не бачив] нічого такого, що зменшувало б їх постать в очах читачів, що бруднило б їх, що виставляло б у смішному, гидкому, жалюгідному вигляді. Навпаки, майже всі автоінформації явно чи приховано напрямлені або до виправдання, або до прикрашення своєї пам'яти. Чи є якась цінність в таких записках? Якщо й є, то "від противного".

Але чи можливо людині бути до кінця щирим і одвертим? Чи не лежить у кожній її клітинці, у кожному рухові її "я" закон самоствердження в житті, який виявляється в бажанні якщо не дійсними якостями прикрасити себе, то вигаданими? Чи можливо, щоб людина, викриваючи всю свою суть до найсхованішої

глибини, свідомо йшла на знищення власної цінности в очах інших? Чи можливий такий бунт, таке порушення закону самоствердження? Здається, ні. Бо навіть, коли б хтось довів свою щирість і об'єктивність до таких меж, то підлеглість закону самоствердження, бажання підняти свою цінність виявилась би у свідомості цієї найбільшої щирости, в свідомості своєї видатности ось цим "гріхом". Герострат[81] є добрий приклад цього. Гордість з своєї сили в щирості і одвертості компенсувала б втрату в ознайомленні себе з неґативними сторонами свого "я".

Щирість в інтересах ближнього? Самознищення, самознецінення в очах інших заради інших, у повчанні їх? Навряд, чи колинебудь такий герой знайшовся б. А коли б і знайшовся, то таким геройством він не знищив би себе, а навпаки, підняв. Отже, вичерпна, безстороння щирість неможлива. А яка ж тоді вартість тих записок, які дають нам образ без тіней, однобоко освітлені факти, вирвані сторінки книжки?

16 серпня

Буря.

Подорож до Берліну в справі розміну грошей. Ряд невдач: нікого не застав (Марка Григоровича — Шрайдера — Петрушевського).

17 серпня

Хмарно. Дощ. 10°.

Лист до *Шаповала.* (З приводу гонорару Левіні, все ті ж самі 400 корон і стипендію від чехів).

Лист *Левицькому. (Шайєр і зміст "Записок Кирпатого Мефістофеля").*

Лист *Бабюку.* (Про посилку Косинці 10 долярів як аванс за видання "На золотих богів").

18 серпня

Прохід у ліс. Нові шляхи. Старі думки: боротьба з собою. С. — 8.

20 серпня

Нове падіння марки, нові скоки цін, нова гарячка обивателів, нервування, жахання, проклинання, сподівання. С. — 8.

21 серпня

С. — 8.

22 серпня

Дощ. Холод.

Історія з вікном. Скляр хоче повернути назад гроші, взяті ним за скло, бо марка впала і ціни піднялися вчетверо. Суперечки, юридично-моральні докази. Примирення на додачі з нашого боку двох мільйонів.

Візита Глущенка. Вернувся хлопець з Парижу в Берлін працювати. Очевидно, трудно в Парижі заробляти на прожиток.

Otto їде в Wittenberg купувати. Стільки невдач, що й тепер не віриться, що купить. Або буде zu spät або verkauft,[82] або ще щось непередбачене і непереможне. А родина житиме й далі, і ми табором на валізках будемо провадити далі тяготне, бездіяльне, сповнене безнадійним чеканням життя. С. — 8.

23 серпня

Сонце.

Коха в Берліні, — міняти гроші.

Цілий день у лісі, над річкою. С. — 6.

24 серпня

Лист (експрес) до Шаповала. (Запит: чому немає відповіді на мої останні листи. Що буде з "Новою Україною". Через що нема чеської стипендії).

Стаття в "Українському сурмачі" про мене. Лайка, глузування, ненависть. Закиди в ... Але яких тільки закидів немає, навіть у тому, що я — не українець, що я підлабузнююсь до українства. Наче бути українцем — це надзвичайно прибуточна, чесна, почесна річ. Наче бути українцем — це не бути вічно приниженим, вічно невизнаним, вічно відштовхненим. Наче одне слово "українець" не символ чогось невиясненого, сумнівного, суперечного до загальновідомого, наче бути українцем це не значить бути постійно в стані доказування свого права на існування.

10 вересня

Приїзд Єлени Давидівни. Після гаєрського листа, в якому сповіщала про свій шлюб з "Евгешкой, сыном Германа".[83] Стиснення, ніяковість, ображеність за холодний прийом. Амбіція: "ні за що не розповім, як мене прийняли". С. — 6.

Любов Ліницька, перша акторка, що на українській сцені виконала ролю Наталі Павлівни, в драмі В. Винниченка "Брехня". Постава театру М. Садовського, Київ, 1911.

Катерина Рубчакова, перша акторка, що на українській сцені виконала провідну ролю Ріти в драмі В. Винниченка "Чорна Пантера і Білий Ведмідь". Постава театру "Руської Бесіди", Станіславів, 1914.

Лесь Курбас, перший актор, що зіграв ролю Корнія в драмі В. Винниченка "Чорна Пантера і Білий Ведмідь". Постава театру "Руської Бесіди", Станиславів, 1914.

Йосип Гірняк, видатний актор українських театрів, що виконував ролі в багатьох п'єсах В. Винниченка: "Чорна Пантера і Білий Ведмідь", "Базар", "Гріх", "Панна Мара" та інші.

Сцена в кабаре з вистави "Чорна Пантера і Білий Ведмідь". Постава "Молодого Театру", Київ 12 вересня 1917 р. Довкола столу стоять зліва направо: Мулен — Йона Шевченко; Сніжинка — О. Добровольська, в білій сукні; Корній — Л. Курбас. З боку, приглядається до гри Ріта — Поліна Самійленко.

Актори "Молодого театру" після вистави "Чорна Пантера". В центрі всміхнений у ґримі Лесь Курбас; над ним угорі поет і літературний дорадник театру Ків Савченко; праворуч Курбаса — П. Самійленко; на підвищенні сидить в білій сукні О. Добровольська.

11 вересня

Єлена Давидівна виявляє надзвичайну енерґію в улаштуванні: мете, миє підлоги, забиває цвяхи, чіпляє занавіски на вікна, пристосовує малу кімнатку до вмивання, словом, умощується, наче в своєму домі. Весь час повторює, що враження у неї таке, ніби вона у себе дома, на селі. С. — 6.

12 вересня

С. — 6.

13 вересня

Візита Вирового на новосілля. "Професійна спілка гостей" Єлени Давидівни.

Збирання шишок.

Розмова з Єленою Давидівною відносно її шлюбу. Єдиний мотив: любов до Лундберґа. Більше ніяких запитань з мого боку. Мовчання. Гра Кохи на піяніно в сальоні. Густий гарячий рум'янець на лиці у Єлени Давидівни. Тяготний стан увесь вечір. Постанова: порвати відносини.

14 вересня

Знову гості: Сімовичі. Хліб, сіль і пара молоденьких голубів, сивеньких, білих, ручних.

Заздрість Василя Івановича. Його мрія: мати колинебудь свою хату. С. — 6.

15 вересня

Натягнуті, холодні, сухі, чужі взаємини з Єленою Давидівною. Обман її постає з очевидністю. Леґенда про незайманість стає ясною. Спроби її повернути старі відносини. Зачіпання дотиками і словами. Відсутність з мого боку відповіді на це.

Подорож до Берліну на побачення з д-р Левицьким з приводу зміни договору з Kiepenheuer'ом. Шайєр іде на всі поступки. Боїться сепаратного договору Philips'а зі мною.

Зустріч у міняльні з Елланським. Цікава розмова, докори в злодійстві. Пропозиція віддати їм "Соняшну машину".

Чекання Єлени Давидівни на мене з вечерею. Неуважність до неї. С. — 6.

16 вересня

Кошмар з гостями-родичами Єлени Давидівни. Леван ли-

шився в Берліні. Зустрічання його Глущенком. Невдача. Тоскно-тяготний настрій цілий день. Від'їзд Єлисавети Давидівни і Нуци. "Вияснення відносин" Кохи з ЄД перед сном. — Кінець обсерпанковування постаті ЄД ідеалістично-романтичними фарбами. Реальність: добрий пансіон, увага, любов. Можливість вирватися з берлінського гамору в "пансіон". Позбавлення уваги викликає певного роду страждання. Практичність і розміркованість не є останні якості у Єлени Давидівни, хоч від такого констатування й сумно. С. — 5.

17 вересня

Продовження гостевого кошмару. Вередування Ґіві, плач, біганина, тупотіння. Чекання виїзду їх і закінчення всіх непорозумінь, вияснень, гадок, догадок і т. п.

Виїзд. Байдуже, сухе прощання без слів і вияснень.

Непорозуміння з Кохою. Пропущення потягу. Моє ганяння з Rauen'a до Fürstenwalde. Лють на [нерозбірливе слово] гостей, Єлену Давидівну, тривога за Коху. "Наконец одни!!" С. — 5.

18 вересня

Лист від Григорієва. (Дебати з приводу його права призначати гонорари).

Стаття від Шаповала до "Нової України".

"Розганяємо людей". Коха цього боїться. Не розганяємо, а інтуїтивно прагнемо відпочинку від них. Особливо від теперішніх, знесилених, здеморалізованих.

Юлія Володимирівна написала листа, в якому видно образу за те, що ми до них не заїжджаємо. Висловлює побоювання, що я чимсь невдоволений Марком Григоровичем і хочу порвати з ним відносини. — Невдоволення було і є, але рвати відносини нема ніякого сенсу. Не такі це відносини, щоб порушували спокій, який мусимо нарешті знайти хоч на короткий час. С. — 7.

19 вересня

Лист від Шаповала. (Заклик Христюка[84] до Олеся — їхати на Україну, — "жити можна". Можливість виїзду Грушевського на Україну. Кваліфікування Христюком моєї статті "Знаменна подія", як лайки. Можливість стипендії від чехів).

Розмін грошей у Mösch'a, на 15% вище amtlich Kurs'a.[85]

Трошки уваги звірятам: Байді, Корі, Резі, голуб'ятам.

Балачка Кохи по телефону з ЄД: "как у вас?" (Мається на увазі мій настрій). Відповідь Кохи, — все добре, цуценя Байда менше скавучить. ЄД *таку* відповідь не дослуховує.

Сон з 8 1/2 г. Безумна втома звалила з ніг. С. — 9.

20 вересня

Холод уночі. Сонце.

Пересилка статті Шаповала до Сімовича.

Неприємна візита урядовця з Finanzamt'a. Непогодження в ціні за віллу й інвентар.

Невеличкий підхід до врегулювання часу й розкладу денного заняття. Труднощі з живими істотами, що живуть з нами: Резі, Кора, Байда, двоє голуб'ят, путени, Ганьхен, кури. Як, власне кажучи, багато тварин живе в товаристві з людиною, яка в цьому співжитті виступає як експлуататор цих істот.

Візита столяра Gröber'a. Надії на диктатуру, на всенародне повстання проти Франції. Жалі на великі Steuer'и. С. — 8.

21 вересня

Холод уночі. Сонце зранку.

Візита Віленських. Думбадзе приїхав. Має *ніби* твердий настрій організувати "Українфільм". Чогось я маю враження, що нічого з цього не вийде. Ще не можу проаналізувати, чому саме таке враження виникло. Вияснення непорозуміння з Віленськими, які гадали, ніби ми хочемо порвати з ними відносини. Більш-менш залагоджено.

Лютий вітер уночі й міркування охорони від злодіїв. Система дзвіночків на шляхах пролізання.

Досягнення мети часто супроводжується втомою і здається розчаруванням, незадоволенням. Це — один з мотивів, який служить підставою для песимістів-філософів вважати всяке прагнення непотрібним, бо досягнення цілі не дає сподіваної сатисфакції, раювання. С. — 7 1/2.

22 вересня

Сонце. Вітер.

Початок статті до збірника радикалів.

25 вересня

Візита Сірого. Невдача с пасом до Польщі. Дано мною 500 корон, і нічого не вийшло, — ні паса, ні грошей. Їде до Відня,

щоб ніби звідти пробиратись до Польщі. С. — 8.

26 вересня

Лист-договір з Кіпенгойєром (проєкт), присланий Левицьким.

Арешти комуністів і робітників у Москві.

Коха з Сірим до Берліну.

Невідомий сум, туга. Самотність, відірваність від світу. Люди потрібні? Скавчить душа, як Байда? Але Байда вже звик, дістає щодня свою зупу з муки, наїдається й розбухає, як павук, і потім задоволено стогне і спить. Невже ж ми не звикнемо?

Часом у Кохи ввечері вирivається: "Чогось сумно!" Відірваність від людської маси? Потреба вмочати свою душу в баюру людських пристрастей? Необхідність стикатися з мізками, сповненими [проблем] валюти, дорожнечі, вишкірених зубів інстинкту самоохорони й егоїзму? Мабуть. А коли так, то сумно. Тоді бабрання в баюрах не поєднається з самотою і впертою, великою, самотньою працею.

Ми втекли в цю самоту, в цей сум вітрів, у довгі осінні вечори заради більшого, задля дальшого. Ми понадіялись на свою внутрішню сутність, з якої черпаємо зміст свого життя. І так рано заскавучали? — Змогти мовчати — надзвичайно трудна річ. А я мусів би навчитись. Я вже маю право на мовчання. Чи треба перевтомитись життям, збайдужіти й тоді замовкнути? Яка ж у такому мовчанні цінність? — А вітер тоскно, глухо і сильно гуде. На тлі гудіння дріботлива сварка горобиної зграї. Кеті грюкає дверима, борючись з протягами. Надворі Байда і Кора випробовують зуби одвічних сил, даних їм у користування: борюкаються, гарчать, удають, що гризуться. І день на день схожий у них, як листик на листик з одного дерева. Опадуть усі листочки, і не стане Кори, Байди, горобців. Тільки людина гадає, що її життя не є опадання листків її життя, а виконування якогось великого, особливого призначення.

В серце лапкою торкає солодкий сум передроботи. Ще не постарілась моя коханка, на побачення з якою я виходжу 23 роки. Щоразу солодке хвилювання лапкою торкає незбайдужіле серце, і знову й знову здається, що це буде наймиліше, найзначніше моє кохання, що це побачення не затреться шаркотом чобіт життя, не засмітиться курявою сірої буденщини.

Скісний дощ з вітром розтріпаними тонкими косами волочиться об настовбурчено кудлаті шапки дерев. Rauensche Berge[86] в сивій далечині лежать поламаною, погнутою, як суха гілляка, лінією. Туман дощу жене по їхньому схилу сиво-синім

димом. Кора і Байда заховались у буду; голуб'ята (дарунок символічний Сімовичів, чи що?) забралися у свій ящик у спальні Hanchen. А я заховався у цей світ звірят і думаю, що сховався від світу людей.

26 вересня

Теж ніби образ: на порожніх картках денника, пропущених моєю втомою, апатією, байдужжям, — відживлення накладає свій зміст. Будь-який, аби зміст, аби рух, аби не гнітюча порожнеча. Сьогоднішній біль туги, що він? Чи не наслідок маленького, крихітного відновлення сил? Але чим би він не був, усе ж він кращий за тяжке ніщо.

Цікаво: відновлення сил, відпочинок, раювання з тиші й спокою несе [з собою] сум, тягне тугу, солодкий і нестерпний неспокій. Чи треба тратити сили, трошкиназбирані? Чи звільняються від тягару апатії органи відчування і душа починає щеміти в намуляних місцях? Чи тиша викликає інші, давно-давно минулі тиші, що проходили життям моїм? І любов невідомо до кого, і гіркий, прощаючий жаль, і жагуче бажання виправдатись перед собою і заслужити, повернути колишню гідність свою, — все прокидається й подає голос. А надто: старе бажання — взяти на свої плечі трудну задачу: довести (кому? навіщо? для чого?), що щастя на світі є, може бути, повинно бути. А це ж треба насамперед на собі довести. Ні єдиного совєтського рубля не варті ті теорії філософів, які проповідують свої теорії, не довівши їх насамперед на собі, власним прикладом. Слова Л. Толстого: "робіть не так, як я роблю, а як говорю" є жалюгідна слабість, капітуляція, признання в нікчемності свого вчення. А як довести на собі те, що вимагає умов, яких у мене бути не може? Бути щасливим в умовах лютого ворогування людей, зненависти, загального горлодушіння, валютних гонитв, злиднів, проповідей убивства, обману, брехні, голоду, зрадництва, запльовування самих себе? Як позбутися всього реаґування на це? Як занімити душу, щоб не відповідала на всі ці корчі інших бідних душ? Як вдержати себе на самому мудрому, розважливому, філософському, холодному, безчулому *розумінні*? Як навчитись *не забувати себе* серед щіпанки життя? Бо тільки при постійному, неухильному пам'ятанні може бути досягнений перший елемент щастя.

А тут мудре розуміння підказує: так, для щастя першим елементом є відречення від співжиття, від одчування чужих корчів? Сущий егоїзм? Броня черепахи? Так може на щастя й наплювать? Так може іржа жовчі, злости, ненависти моральніша,

чистіша, святіша за мудру, благосну чистоту щастя?

І знову: чи можливе індивідуальне щастя? Не отупіння, не відсутність реаґувань, не самозакохане хрюкання й самооблизування, а щастя, як відчування потрібности, корисности, гармонійности свого життя, як доцільне, радісне витрачання сил, подібне до віддавання молока з переповнених грудей матері? Як гордість, зворушення і ніжність при обертанні назад? Чи можливо це? А як неможливо цілком, то хоч у якійсь мірі? Бо сором же, бо безглуздя непростиме, якщо життя тільки процес, байдужий, чи буде якась суб'єктивна оцінка й задоволення з нього чи ні. Ну, безглуздя, то що? На кого обурюватись? До кого апелювати? З кого сміятись і бунтувати проти кого? Ну, сором, ну, ганьба. То що? Сказано: відбувай процес, виконуй безглуздий акт, і хоч-не-хоч, а виконаєш. Розумно, по-дурному, щасливо чи в корчах, байдуже.

Так чого ж тоді закладено в людині оцю тугу за щастям? Так для чого людство тисячі літ женеться кудись, простягнувши ручинята і тягнучись усім дурненьким тільцем за чимсь? Для чого це? Щоб краще, охітніше виконувався процес? Як народження дитини підсолоджено принадами кохання, так і тут? Без принади, без обману, значить, все ж таки не можна? І за те спасибі.

А от узяти й себе обманути: взяти та залишити собі принади, а весь бруд і біль відкинути, струсити [з себе], з чоботами лишити за порогом природи, а самому з чистими ногами, з принадами на грудях вскочити в *хату людини*?

27 вересня

Виникнення ідеї: відійти на 5 літ од зовнішнього, політичного, громадського і приватно-товариського світу. Продати віллу в Рауені й переїхати до Італії, сховавши від усіх своє місце перебування й порвавши зв'язки абсолютно з усіма людьми, близькими й далекими. Цим припиняється цілий ряд тих дрібних принижень, яких доводиться зазнавати в зв'язку з здобуванням засобів на життя. А головне: на п'ять літ самота, праця, самозаглиблення, заспокоєння всіх часових, поверхових інтересів. Слава, багатство, влада, честолюбність, це випадає з кола моїх інтересів. — Матеріяльно це можна зробити так: продати віллу, виручити за неї 3-5-7 тисяч долярів і розподілити їх на 5 літ. Здається, нічого фантастичного в такому пляні немає. — Коха прийняла з хвилюванням. Обмірковування весь день, у потязі й по дорозі до Віленських.

У Віленських. Думбадзе і Діямандіді. Аріядна Петрівна в декольтованій сукні, — жінки кажуть: ради Думбадзе. Маркушка ні слова про "Українфільм". С. — 3.

28 вересня

У Віленських. — Розповідь Марка Григоровича про нові комерційні справи з Думбадзе, про підняття пароплавів з Білого моря і цілковите мовчання про "Українфільм". Чи це його особиста нехіть, чи й Думбадзова? — В кожному разі таке відношення скріплює нашу ідею переїзду до Італії й усунення себе від громадських та товариських стосунків з людьми. — Наведення справок по бюрах, що може коштувати наш хутір, коли його продати. Біля 3-5 тисяч. З меблями рахуємо на 5-7 тисяч долярів. З цими грішми, здається, можна здійснити наш плян. — Сумно й шкода продавати хутір, — уже зріднилися. — Ще одна спроба уникнути такої акції: звернутись безпосередньо до Думбадзе з листом і одверто виявити його відношення до "Українфільму" і можливість здійснити цю справу. Коли ні, тоді, мабуть, до Італії.

Лист від Шаповала. (Ніякої певної вістки про чеську стипендію. Обіцяння приїхати до нас). С. — 8.

29 вересня

Лист до Думбадзе (експрес) з одвертим виясненням його відношення до "Українфільму" і запитаннями.

Арешти комуністів-військових у Москві.

Припинення пасивного опору на Рурі. Надії на поліпшення становища в Німеччині. Напруження в Баварії. Загроза монархічних розрухів. С. — 8.

30 вересня

Запрошення чеського посольства до себе. Очевидно, в справі стипендії.

Розмова Кохи по телефону з Єлисаветою Давидівною. Єлена Давидівна хвора на нирки. Я гадаю: трюк з метою приховати від своїх наш розрив, хворобою пояснити небування у нас.

Чекання Думбадзе і Віленських на авті, як обіцяли. С. — 9.

3 жовтня

Обід з Думбадзе і Марком Григоровичем в "Bristol".[87]

Розмови про україно-грузинський фільм. Тверда обіцянка Думбадзе провадити справу, — в ширшому чи вужчому маштабі, але неодмінно. Стриманість Марка Григоровича.

Не зважаючи на це, лишається якийсь сумнів, непевність. Одначе, ця обіцянка вирішує нашу долю: плян нашого зникнення відкладається і, очевидно, назовсім.

Ночування у Віленських. Міркування з Марком Григоровичем на випадок комуністичних розрухів. Пляни тікання до Чехії на колесах.

Довга розмова з Єленою Давидівною по телефону. Вияснення відносин. Вияснення відсутности еротичного моменту. Відкидання нею обману. "Навіщо вам, Єлено Давидівно, потрібні [такі] відносини зі мною?" Чого хоче ця людина, мені цілком неясно. Але ясно, що відносини *мусять* перерватися. С. — 4.

4 жовтня

Одержання чеської стипендії (600 корон). Тяжке почуття. Вибачливо-ласкавий тон хлопчика Gerke.[88] — "Я люблю такие дела устраивать". Наче це *він* усе зробив.

Гостювання Юлії Володимирівни і Тамари.

Криза кабінету Штреземана.[89] Вихід есдеків з уряду. Можливість усяких переворотів. Непевність життя. Туга за спокоєм у всьому оточенні. С. — 8.

5 жовтня

Початок праці над "СМ" — 3.

Трудність нового піднімання старої роботи. Тяжкий і довгий шлях.

Розмови й дебати з Юлією Володимирівною на теософські теми.

Хвороба цуценят. Переселення до кухні. Кора вважає своє перебування на кухні за вкрадене і відповідно поводиться: пригинається, як увійдеш, боязко кліпає хворими, закислими очима, старається бути непомітною в своєму ящику. Байда ще не має тями про привілеї людини жити в теплих будах і приймає кухню як нормальне явище. С. — 8.

6 жовтня

"СМ" — 5.

Гостювання Юлії Володимирівни і Тамари. Копання городу.

Хвороба Hanchen. "Tierarzt"[90] — Könke. Насильне напування кавою. Потім Ганьхен п'є з охотою. "Чи не від каштанів?"

Радісне сповіщення, з яким Frau Otto прибігла в сад: "Ганьхен зробила...!"

Що десь там у світі — невідомо. Казала крамариха, що доляр — 600 мільйонів. Байдуже. Є "СМ", лопата, земля, музика, книжки. Що більше?

Ясний, зоряний вечір. Різкий, майже зимовий холод. С. — 8.

7 жовтня

Гори в тумані. В тумані порох дощу. Осінній, в'їдливий холод.

Трусіння слив. Мисливець через тин просить слив, пропонує замість них дві цигарки. Асистент при ньому універсальний Кунке. *Кунке* (пишеться на вивісці: "Gärtnerei E. Kohnke") — маленький, але досить кремезний, іржавий, але залізний. Надзвичайно балакучий, але балачка повільна, тягуча, розсудлива. Все знає: лікувати звірят, ходити за садом, лагодити груби, латати ворота і безліч інших речей. Одягнений у лахміття, — брудний комірець. С. — 8.

8 жовтня

"СМ" — 3.

Вечір. Чекання Кохи. Пішов назустріч. Дощ, сліпуча темрява в саду і на доріжці до шосе. По дорозі до Fürstenwalde якісь прожектори. Віяло сяйва з міста. Пустельність сірої смуги дороги. — Зустріч Кохи і Єлени Давидівни на вулиці Fürstenwalde. Потім сказано про цей вечір: "І які ми щасливі були в день приїзду". — Ласкавість і ніжність до Єлени Давидівни дома. Певність, що вона йде назустріч, бо інакше не повинна б їхати до нас.

Коха з д-р Левицьким переглянули ще раз договір з Kiepenheuer'ом. С. — 6.

9 жовтня

Гра в шахи з Єленою Давидівною. Виграв 5 партій, лишається 15 до виграшу всього парі на "все, что хотите." Чудесний настрій у всіх.

Гра в 501 з Кохою і Єленою Давидівною. Мошенство. Суперечка. Перехід до серйозної балачки. Формула Єлени Давидівни: "Ничего не было, ничего не будет, а все есть". Одкинення. Зміна настрою. Довгі вияснення. "На нет суда нет". Важкий стан. Знову вияснення то з Кохою, то зі мною.

Страшенний вітер. Стукоти, рипи, шарудіння. Неодмінно:

ліхтар. Перед сном ще балачка Кохи з Єленою Давидівною. Очевидно, відсутність чи-сил, звідси ухиляння від розвитку. — Моя "жорстокість": нема в неї ніякої любови до Лундберґа. — Я — "прекрасный", різні мої якості. Дивно: для чого і через що? С. — 3.

10 жовтня

Спання Єлени Давидівни до обіду. "А чого мені вставать?" Втома від усього цього і бажання якомога швидше з усим покінчити. Тим часом ще спроба-умова: не перешкоджати природному розвитку відносин. Випробування на місяць. Відхилення нею. На цьому закінчення. Чай перед відходом на вокзал. Ми вдвох в їдальні. Мовчазні, сірі, нудні. Перед тарілкою Єлени Давидівни неподихаюча муха із схрещеними на грудях лапками, — символ наших відносин. Мимоволі взяв сміх: коли б хтось два роки тому передсказав нам *такий* кінець.

Копання картоплі.

Обдумування "СМ".

Зустріч Кохи на темній дорозі: відповідь на наспівування: "O, Marie". Сміх, радість, обійми. Відчуття "позбавлення від корівки". Жаль до бідної "корівки" в цей момент.

11 жовтня

"СМ" — 4.

Праця в городі. Жито молотив. Редаґування.

Візита "собачого вихователя". День повен праці. Задоволення з відсутности "корівки", з кращого самовідчуття, з продуктивно проведеного дня.

Купання в Waschküche.[91]

Хвороба цуценят збільшується. С. — 8.

12 жовтня

Редаґування "Нової України".

13 жовтня

"СМ" — 3.

Що таке проґрес? Це — посування вперед, розвиток якогось явища. Ми любимо говорити про проґрес людства, цивілізації, соціяльних відносин. Ми навіть певні, що людство безупинно проґресує. Виникає питання: чи проґресує природа? Чи посувається вперед фльора, фавна, мінерали, гази земної

плянети? Іменно, чи проґресує, себто, чи збільшує свої позитивні якості й зменшує неґативні, як то ми мислимо про самих себе? Здається, жадна наука такого висновку про природу не зробила. *Рух* у природі є, відбувається незчисленна кількість процесів у фавні і фльорі, але щоб ці процеси можна було визнати проґресом, збільшенням кращих ознак, цього ніхто не скаже. Сутня природа звірів, тварин, мікробів, птахів, каміння лишилась та сама. Взаємовідносини однієї родини живих тварин до інших так само лишились незмінними. Фізичні, хемічні закони теж очевидно тепер діють з тою самою причинністю, що діяли й сотні тисяч літ тому назад. Через що ж тільки в одної людини має бути якийсь проґрес, збільшення позитивного? Чи не ховається в нашій вірі в проґрес рудимент віри в Бога, царство небесне і т. п.? Чи не є це та сама примітивна метафізика, яку ми в науці з погордою відкидаємо, коли виділяємо людину з природи, ставимо її у виїмкові умови й надаємо їй виключні здатності? Це одне питання. Друге ж таке.

Чим визначається присутність проґресу? Яке є у нас мірило для констатування такої зміни? Квалітативне чи квантитативне? В тямі "проґрес" ми само собою розуміємо елемент квалітативний; називаючи якесь явище проґресивним, ми робимо оцінку, ми виносимо позитивний присуд. Коли ми кажемо, що людство зробило проґрес, перейшовши з дикунського стану до стану сучасної цивілізації, то тим самим ми гадаємо, що людство придбало суб'єктивно і об'єктивно нові цінності, стало багатшим у собі і навколо себе. Ставши ж багатшим, дужчим, кращим, воно повинно мати відповідне до цього відчуття свого багатства і кращости. В цьому, очевидно; є сутній зміст тями "проґрес". Іншими словами: сукупність індивідів сучасного людського суспільства як у цілості своїй, так і в індивідуальній окремішності, повинна відчувати своє життя багатшим і кращим, ніж відчувало його дикунське людське "суспільство". Сучасний людський індивід, очевидно, має більшу суму позитивних переживань, ніж неґативних. В цьому, певне, має бути проґрес. — Але чи так воно є в дійсності? Хто може з категоричною певністю сказати, що сума позитивних переживань сучасної людини є більша за суму позитивних переживань дикуна? Принаймні, що відношення позитивних і неґативних переживань є більше на користь позитивних?

14 жовтня

Здох Байда.

Прохід з Кохою в ліс. Конфуз з грибами. "Сірий — знавець

фотографічних апаратів". С. — 8.

15 жовтня

"СМ" — 3.

Застрілено Кору. С. — 8.

16 жовтня

Сонце. 4°.

Листи до Шаповала, Сірого, Дятлева.

Подорож Кохи до Берліну — продавати папери, купувати собаку.

"На той бік"[92] — 4-5.

Коха лишилась у місті ночувати. С. — 8.

17 жовтня

Сонце. 10°.

"На той бік" — 5.

Приїзд Кохи. Напружений настрій в Берліні. Розрухи безробітних, стрілянина, поголоски, чутки. Маркушка у неспокої. Заражена неспокоєм Коха виступає з пропозиціями обміркувати становище. — Знову плян: продати віллу і виїхати до Італії. Всі "за" і "проти" цього. С. — 7.

18 жовтня

Обміркування плянів переїзду до Італії чи залишання тут. Розшукування старих чеських пасів. "Дипломатія". С. — 8.

19 жовтня

"На той бік" — 5.

Коха в місті. Дальші вияснення відносин з Єленою Давидівною. Пропозиція їхати з нами до Італії. Ніби згода, але "в качестве чего?" — "Легкое кабаре, где все кончается шуткой". — "Резолюция принята единогласно". Обурення Єлени Давидівни на ці закиди. Відносно подорожі до Італії: "И брошу горячо любимого мужа".

Чекання комуністів виступу правих. Тоді: генеральний страйк і коаліція з есдеками на зразок Саксонії й Тюрінґії. — Чому б таким відносинам не створитися в Росії і в Україні? Пора московським комуністам ступати на шлях саксонських і тюрінґських комуністів.

Навіть хвилююсь від самої думки про таку розв'язку тяжкої

суперечки. Але чи віддасть Політбюро РКП своє самодержавство? С. — 8.

20 жовтня

Тепло, вогко, млосно, — втома, розслабленість. Нічогонеробіння.

Знову обмірковування питання переїзду до Італії. Невиясненість питання лишається.

Можливість виступу правих. Тоді комуністи можуть об'єднатися з есдеками. Розвиток відносин набере цікавого й бажаного для соціялістичної революції характеру. Чи не буде це справжнім рухом наперед у революції? (Якщо тільки не переможе германський фашизм, що буде загибеллю для соціялістичного руху по всій Европі).

Запас картоплі 30 центнерів. Можна витримати довгу облогу.

21 жовтня

"На той бік" — 4.

Візита Юлії Володимирівни. Нарада з приводу політичної ситуації в Німеччині. Тікати? Куди? Лишатись? З якими засобами самоохорони? Для Віленських постанова: лишатись. На випадок заколоту в Берліні, їхати в Рауен до нас переждати. (Ми ж — "дипломатію").

Чудовий місячний теплий вечір. Але о 9-ій годині страшенний вітер. — Вітер не дав заснути. С. — 4.

22 жовтня

Обмірковування з Кохою останніх умов Єлени Давидівни. 1) Чи почуває потяг? Чи відрізняє від інших? — Коли ні, то "на нет суда нет" — і кінець. Коли є, то формулу: "ничего не было, ничего не будет, и все есть" — знищити. Компроміс, а не капітуляція: ніяких "нельзя", "не должно", "не будет"; покластися на природний хід речей і не забороняти вияву почуттів.

Глущенкове розмальовування моєї спальні. (Невдало).

Листи від Шаповала.

Паси в шафі на другій полиці. С. — 7.

23 жовтня

Знову обмірковування питання переїзду з Німеччини. Інерція, втома від переїздів, непевність підказують: почекати,

вияснити, як дорого в Італії, скільки можна виручити за хату. З іншого боку: що скаже Прага, чому не до Чехо-Словаччини переїхав. Але переїзд до Чехо-Словаччини це — віддавання часу, нервів, сил, здоров'я на псування, хронічне і систематичне. Літературну працю, роботу над собою, боротьбу за здоров'я, все це треба віддати в жертву еміґрантській богині, — дріб'язковій пльотниці, нудній, дрібножорстокій, уїдливій, злій бабі. Аще возможно да втечу я від неї якомога далі й надовше. Лаври Шаповала дають мені спокійно спати. І за можливість праці тут на хуторі я з охотою віддам усі лаври еміґрантщини охочим їх насадити собі на голову. С. — 8.

24 жовтня

"На той бік" — 4.

Побачення з Левицьким у справі Кіпенгойєра. Твердість: 100 долярів і ніяких поступок.

Копаємо город. Почуваємо щиру ворожість до бур'яну, який засмічує те, що має рости нам на користь. Немає на світі серед живих тварин егоцентричнішої істоти, ніж людина. Вся природа, всі найоб'єктивніші описи природи все ж таки мають ґрунтом нашу користь. Ми називаємо шкідниками різних птахів, інсектів, звірят. Цілі родини їх налічуємо. Шкідники для кого? Для природи? Зовсім ні, — для нас, людей. В основу наших почувань до звірят ми кладемо ту саму нашу користь. Препоганий, негарний, колючий їжак — наша симпатія, бо нищить шкідників. Милий метелик-капусняк викликає ненависть, бо дає гусінь, яка їсть капусту.

25 жовтня

"На той бік" — 5.

Німеччина бурлить і вибухає то тут, то там вулканічними путчами. Франція сидить збоку й репараційною коцюбою розворушує вогонь сепаратизму на Рурі й Райні. А за поясом уже сокира, якою має рубати на частини тулуб убитої Німеччини. З огляду на це чехарда доляра і цін набирає такого запального азарту, що тільки дивуєшся, як ще люди можуть щось купувати. Вже не мільярдери ми, а більйонери. Це добре. Принаймні маємо наочну демонстрацію релятивности людських чисел і цінностей. С. — 7.

26 жовтня

Лист від Шаповала. (Організує вже Соціологічне Това-

риство[93] і Соціологічний журнал). Хочеться людині стати вченим. Соціологія — idée fixe. То б нічого, без маленького божевілля не прославишся. Але навіть для божевілля треба даних. А для соціологічної вчености тим паче. Її ж бракує людині, яка не має для цього підготовки. Вона, правда, перечитала три-чотири книжки по соціології, може, навіть і уважно перечитала. Але чи досить цього для Соціологічного Товариства? Прислав і мені запрошення в члени цього товариства. Що ж, треба записуватись в українські "вчені"? С. — 8.

27 жовтня

"На той бік" — 6. Закінчення І-ої частини.

Лист від Мазепи. (Ґвалт з приводу національних поступок Шаповала хліборобам. "Скандальна автономістична стаття в "Новій Україні". Переглянув статтю: нічого страшного. Але є якісь натяки на якісь поступки. Чи то вже так тепер здається. Горе з цим Шаповалом, — усе щось вимудровує. І все доводиться сіпати його за поли. Мабуть, і тепер доведеться писати "роз'яснення" його "автономії"). С. — 8.

28 жовтня

Сонце.

Перегляд "СМ".

Невдача з поїздкою на концерт Генделя[94] "Ораторіюм", — найдешевші білети — 35 мільярдів.

Невдача з кіно: взято з собою 7 мільярдів, найдешевші білети в Fürstenwalde в кіно — 4 мільярди.

Надзвичайна втома і млосність в обох. На зміну погоди?

Знайдено нотатки й адресу Schöne. Але для чого *тепер* ця адреса? С. — 8.

29 жовтня

Зміна погоди.

Лист до *Шаповала*. (З приводу автономії).

Лист *Мазепі*. (З приводу автономії, єдиного фронту, відмова приїхати до Праги).

Лист *Широцькій*. (Щоб прислала переклад "Закону").

Лист *Вировому*. (Можливість видати в празькому видавництві "Соняшну машину").

Лист *Дятлеву*. (Для "Космосу і Держвидаву", що заходи Сливенка про видання у них "Соняшної машини" робилися без мого відома).

Лист *Рiделiюс.* (У справі повернення "Закону" німецькою мовою і — що з постановкою "Lüge").

Лист *Шапірі.* (Щоб вислав назад рукописи п'єс).

30 жовтня

"СМ" — 6.

31 жовтня

"СМ" — 6.

1 листопада

"СМ" — 6.

2 листопада

"СМ" — 6.

Олександер Загаров — актор і режисер Українського державного драматичного театру в Києві, (1920-21) і Українського незалежного театру у Львові, (1921-1925), де було виставлено майже всі драми В. Винниченка.

Відповідь з Риму про умови життя в Італії. Дешево і гарно, але... нам туди неможливо їхати: громадськість не дозволяє. Значить, відмовитись від громадського життя? Покинути справу, яка не вирішена? Усунутися від боротьби, вмити руки? Немає сил на це. Лишаємось покищо тут. Або ж до Праги. До всіх, у загальну яму еміґрації. А, може, й корисної діяльности. С. — 8.

3 листопада

"СМ" — 6.

Колотнеча в Німеччині набирає російського характеру. Наївність деяких німців дивовижна: вони готові прийняти Червону армію, не здаючи собі справи, що вона принесе з собою. Якби ж то вона принесла дійсно, соціялізм, знищення експлуатації, злиднів, насильства, панування чужинців. А то ж буде те, що в Росії й на Україні: руїна, деспотизм, експлуатація пролетаріяту, шанування паразитів, панування сваволі чужинців, занепад культури, зубожіння всього краю.

Візита Стоцьких. Роман Стоцький їде до Лондону з науковою метою. С. — 4.

4 листопада

"СМ" — 4.

Візита Віленських. Розмова про "Українфільм". Думбадзе написав сценарій. Це малює його інакше і говорить про серйозність його намірів в "Українфільмі". Так само і політичні його

заходи: веде переговори з американськими капіталістами в справі допомоги Грузії. Отже, не тільки капіталістичні інтереси цікавлять його. Це збільшує [мої] надії на можливість здобуття засобів на ведення політичної акції. — Відчуття піднесености надій, полегкости. Розмова з Марком Григоровичем на тему здобування засобів на українську акцію. Необхідно їхати до Праги. С. — 5.

5 листопада

"СМ" — 2.

Відповідь від Шаповала. Закиди, що тільки їх підганяю до політичної роботи, а сам хочу їхати до Італії. Так я й знав. І має рацію. Закликає знову їхати до Праги. Мушу їхати. Хоча б тільки [там] зорієнтуватись, чи можливо щось зробити. З огляду на дійсну можливість "Україно-грузинфільму" треба лишатись у Німеччині і хутора не продавати. Поїхати на місяць до Праги, пожити, подивитись, спробувати налагодити єдиний фронт. С. — 7.

6 листопада

Коха поїхала до Берліну в справі стипендії.

Знову: чи не давати переписувати, а самому закінчувати "Соняшну машину"? Економія часу, так потрібного тепер у зв'язку з можливістю політичної роботи і "Українфільму".

Єврейські погроми в Берліні. С. — 7.

7 листопада

Перегляд "СМ" — 4.

Дочка Є. Чикаленка прислала картку, чи не можу я перечитати спомини батька. Відповів згодою. Отже, думається, Євген Харлампійович хоче таким чином поновити відносини. Треба піти назустріч. Чому підтримую відносини з різними брудними суб'єктами, навіть реакційних поглядів, а з хорошою, близькою людиною повинен поривати через реакційність? Чи є кому від цього користь? Чи треба *так*? Не знаю. Зрештою, що ще є в тих споминах? С. — 8.

8 листопада

Єврейські погроми, здається, трохи вгамовано.

Путч Людендорфа і Гітлера[95] в Баварії з метою встановлення монархії.

В гостях у Віленських. У вар'єте на Tauentzienstrasse.[96] Мала бути і Єлена Давидівна, але вчасно не прийшла і не знала, де ми. Трошки gebummelt.[97] Печінка і одрижка після вина. — Всі програми таких вар'єте подібні одна до одної, як листя з одного дерева. Польська мазурка в лякованих чобітках. Гола жіночка на шворці. Комік з фальцетним голоском і т. п. До чого убога "Творчість"! С. — 4.

9 листопада

Путч Людендорфа[98] ліквідовано.

Цілоденне блукання по крамницях з метою "грабувати" німців, тобто, купити речі по дешевих цінах. Теперішнє життя у Німеччині є безупинне "грабування" один одного. Доляр, скоки валюти, різні шахермахерства з валютою є нормальні теми розмов і навіть занять усіх без різниці партій, віку, статі, націй, релігій. Жити і працювати над чимсь іншим, ніж валюта, вимагає великих зусиль волі.

Спроба Єлени Давидівни затягти нас до себе, — "без усяких умов", тобто, поставити на своєму. Всім користуватися, — увагою, любов'ю, матеріяльними зручностями, — і нічого не давати взагалі. Не вдалось. С. — 8.

10 листопада

Маленька, але в'їдливо-погана крапля: вкрадено колесо в Fürstenwald'і, майже на очах, біля маґазину. Мимоволі враження: Німеччина — країна старцівських злодіїв з одного боку і капіталістичних злодіїв — з другого. Злидні не сприяють витворенню чесности, це істина, яка чудово ілюструється на Німеччині. Де ділась колишня уславлена німецька чесність, акуратність, чистота? Шахрайство, продажність, хабарництво, злодійство — цвітуть буйним цвітом у країні Канта[99] і Ґете. — Щоб применшити гидке враження від крадіжки, запросили грузинів у гості. А щоб позбутися, нарешті, необхідности мати діло з цими всіма злодійствами, як натуральна реакція на них, бажання тікати. Себто, продавати хутір! С. — 4.

11 листопада

Продуктивна, розумна витрата часу: цілий день гра в карти з грузинками і Шрайдером. — Враження від Єлени Давидівни: егоїстична, амбітна жіночка. Сумний висновок після тих вражінь, що були колись. — Рішуче бажання за всяку ціну припинити

відносини. Здається, це можна зробити униканням її візит до нас і наших до неї. С. — 8.

12 листопада

Мороз.

Лист від Сірого. (Здається, М. Грушевський їде на Україну. Спочатку торгувався за гроші, — скільки дадуть йому в Празі /3 250 чеських корон/. Очевидно, непочекісти дали більше. Гидко. Огидний старий інтриґан!).

Коха знову поїхала в Берлін у справі продажу хутора.

Лист до Шаповала. (Вияснення передумов: чи можлива ліквідація конфлікту есерів з есдеками, чи можливі матеріяльні засоби на політичну працю і на помешкання).

Можливість одержати 10-12 тисяч американських за хутір. Пляни і мрії щодо Італії. С. — 8.

13 листопада

Втома — хворість.

Шукання Бога, шукання розгадки світових таємниць походить часто від безсилля, страху життя, від бажання позбавитись страждання. Одначе, для хворого, перевтомленого організму не помогла б ніяка розгадка. Існує Бог, чи не існує, це не зменшило б його болів, його слабої реакції на явища, його апатії і байдужости до життя. Коли всередині людини зникли джерела таємного, привабливого, хвилюючого, то зверхній світ не дасть йому хвилювання й таїни.

14 листопада

В Мюнхені фон Кар[100] — монархіст розбив і арештував монархіста Людендорфа. Цікавий один момент. Коли зчинився бій на вулиці і поліція почала обстрілювати людендорфівців, сам Людендорф по-геройськи впав на землю і в такій позі переможця фон-карівська поліція знайшла його і арештувала. І мимоволі згадується: а це ж той самий Людендорф, який потрясав усім світом під час війни, це ж колишній бог воєнної Німеччини, це — людина, на яку молилась німецька патріотична шпана. І от ця сама людина в якійсь вуличній бійці крихітних військових банд лежить у багні вулиці, ганебно припавши до землі, щоб не зачепила куля. Отак кінчається всяка слава і велич. Ота сама поліція, яка тремтіла від одного імени Людендорфа, тепер стягає його з землі й веде під арешт. С. — 8.

15 листопада

"Продажний" настрій не спадає. Хочеться до сонця і моря, на південь туди, куди тягло з 1919 року. Або ж — у вир людей, у кашу всяких інтересів, у громаду. А тут серед старцюватих, скапцанілих, зденервованих, розлючених, зацькованих німців занадто вже трудно стає. Можна б жити, аби ж тільки позбавитись здатности реаґування на чужі переживання. Коли ж цього нема, коли мусиш реаґувати на все, чим живе бідна Німеччина, тоді спокою не може бути. І треба тікати кудись, де або тихіше, або ще неспокійніше. Якщо вже нервуватись, то хоч за своє, а не за чуже. С. — 8.

16 листопада

Лютий вітер, який часом переходить у бурю. А небо прозоро-чисте, ясне, легке, зеленкувате. Ночі місячні, дикі, голі.

Читаю спомини Є. Х. Чикаленка, які він мені для чогось прислав. Старе-старе. І досить миле, як дитинство. Про мене старий пише доволі стримано і, хоч не лається, стриманість подібна до лайки. Про мене як письменника пише так, ніби про якогось початківця-автора, який колись подавав надії та не виправдав їх. Трудно бути об'єктивним для своїх політичних противників!

17 листопада

Поїздка до Віленських. Зустріч з Марком Григоровичем і нарада з приводу обміну грошей.

Ночування у Віленських.

Знову балачка про Італію, про доляри, дорожнечу, нестерпність життя в Німеччині.

Франція стоїть коліном на грудях і душить Міхеля. Він стогне, задихається, синіє й водить очима то в бік Москви, то Мюнхена. Бідні (деякі) німецькі комуністи, — вони, очевидно, не знають, що Москва давно вже гнилий Мюнхен. С. — 5.

18 листопада

З Єленою Давидівною вийшло немов би непорозуміння. Вона ніби не знала, що ми будемо у Віленських. І не прийшла. Розуміється, висловлювала жаль і т. д. — Мусіли лишитись ще й ночувати у Віленських, щоб розміняти гроші. "Кутёж": пішли у *два* кіно і бачили дві нікчемні, але сенсаційні п'єски. Одна з чудо-хлопчиком і американською знаменитістю Чапліном.[101] І знову взяла туга за "Соняшною машиною". Що можна зробити,

маючи засоби! С. — 5.

19 листопада

Тривога за дім: приїдемо, а він порожній, обікрадений.

Муляння від фінансових операцій, від усіх цих фунтів, долярів, корон, чорного курсу, білого курсу. Фе!! Остогидло до млосности!

Дома спокійно, тільки люто, вогко, холодно. С. — 8.

20 листопада

"На той бік" — 5.

Знову втекла Льотта до свого хазяїна. Питання: як би її так позбутися без накликання на себе поголосок, що такий багач, що й собаку не вимагає назад.

І так усе: як жити, щоб не викликати того чи іншого. Стан від усього цього дуже далекий у кожному разі від атараксії.[102] С. — 8.

21 листопада

Коха знову в Берліні в справі "операцій".

Криза кабінету в Німеччині. В який уже раз? Але кожна криза зсуває бідну країну все більш і більш управо. А московські банкроти все б'ють у бубни соціялістичної революції в Німеччині. Треба ґальванізувати труп довір'я нещасних каторжан своїх.

З Праги немає відповіді на запитання: чи піде есерівська група на порозуміння з есдеками. Ну, що ж, значить, мені полегшується виїзд до Італії. С. — 7.

22 листопада

"На той бік" — 5.

"Операція" скінчена. І сумнів: чи справедливо ж виплатив борг, що поміняв по офіціяльному курсові, а не по спекулянтському.

А контора ще не дає покупців вілли. Чим більш чогось хочеться, тим виразніше стає ясним, що воно не може вдатись. Тепер здається: а хто захоче купувати тут, за таку суму і т. д. В кожному разі треба запастися терпінням, ой як треба! С. — 7.

23 листопада

"На той бік" — 6.

Ніякого товщу в Німеччині нема: ні сала, ні масла, ні марґарини (її часом трохи буває). Нема валюти. Все тепер у валюті, все для валюти, все за валюту — влада, жіноча любов, честь, державний устрій.

Коха каже, якби Єлені Давидівні ґарантувати життя в Італії на півроку, вона поїде туди на всяких умовах. С. — 8.

24 листопада

"На той бік" — 7.

Лист від Кіпенгойєра. (Згоджується дати 100 долярів, але не тепер, а як продасть ще якусь п'єсу в Америку). Розуміється. Як може якийсь німець вийняти валюту й дати?! Абсурд. Треба погоджуватись.

Лист від Мазепи (знову підкреслює, ніби Шаповал і К° ведуть якусь автономістичну політику. Від цього, мовляв, зникає остання можливість єдиного фронту). Ну, що ж, знову можу сказати: тим легше буде мені їхати в Італію. Тільки чи доведеться, чи купить хто наш бідний хутір?

25 листопада

"На той бік" — 6. Кінець.

Обробка "На той бік".

26 листопада

Холод. Сніг. В хаті непривітно. Пронизує холодне повітря. Мозок стискується, підгинаються ноги, скоцюблюється в черепі. Вітер. С. — 8.

27 листопада

Вітер переходить у бурю. Боротьба з віконницями, щілинами, дірками. Хуґа, завірюха. Пищить, гойдається, гуде дах. Тоскність, незатишність. Покинутість. С. — 8.

28 листопада

Ніякого уряду в Німеччині. Криза затягається. "Червоний Кунке" на запитання: "Чому доляр піднімається і марка не падає?" відповів: — "Бо нема уряду. Як тільки складеться, марка знову впаде". С. — 7.

29 листопада

"СМ" — 2 (обдумування).

Чого так пригнічуюче діє катастрофа з зубом? Більше, ніж рана на тілі, одрубаний палець і т. п. С. — 7.

30 листопада

"СМ" — 3. (Обдумування. Відновлення).

Лист від Шаповала. (Неґативна відповідь на всі запитання щодо "передумов": 1) чи хочуть порозумітися з есдеками, 2) чи будуть засоби, 3) чи матиму помешкання. Радить сидіти в Рауені. Треба знову писати відповідь. Есери ухиляються від роботи у справі єдиного фронту і не хочуть порозумітися з есдеками. Амбіція й почуття вищі за справу).

Ми тепер з такою само жагою хочемо продати хутір, з якою колись хотіли його придбати. Абсолютно немає великої радости в такій клопітній власності, як наша. С. — 7.

П'ятниця.

Знову телефон Єлени Давидівни. Хоче приїхати. Навіщо? Свідрігайлов їде в Росію. А вона хоче в пансіон? Чи якось хоче знайти формулу переходу й піти без образи амбіції на поступки? Навряд.

1 грудня

"СМ" — 2.

Посилка від Левіні: масло, сало, марґарина. Прислано зворушливо швидко: Durch Eilbote.[103] Милий, любий Левіні! (Чи не зробити йому приємність, — коли продамо віллу, чи не взяти його до Італії з собою?).

Якийсь чоловік уранці зайшов на подвір'я і почав оглядати обійстя. На запитання, що [йому] треба, ухильно відповів, що йому потрібно зібрати якісь відомості. Очевидно, одна з контор по продажу доручила оглянути й написати.

Газет сьогодні не було. Поклалися на безлад контори "Днів", — мовляв, присилатиме й без передплати. А раптом припинила. Так нам і слід: не шахрувати й не покладатись на неакуратність інших. Що діється на світі, не знаємо.

2 грудня

"СМ" — 4. С. — 8.

3 грудня

"СМ" — 3.

Лист до Шаповала. (Відмова від усіх особистих мотивів,

тільки одна передумова: порозуміння з есдеками. Тоді погоджусь приїхати до Праги і працювати).

Лист від Шаповала (після [незакінчено]).

6 грудня

"СМ" — 5.

7 грудня

Чергова нежить.

Кара за шахрайство з Steuer'ом.

8 грудня

Хворість. (Анґіна?).

Лист від Євгена Харлампійовича. (Настоювання, що він не монархіст, а український державник. В'їдливо-дражливий тон. Ловіння мене на "компромітації": батько мій, мовляв, не пролетарій, а "домовласник", "зденаціоналізований заможний селянин").

Лист до Євгена Харлампійовича. (Відповідь на всі ці моменти).

Коха в Берліні з приводу продажу вілли. Можливо, але після свят. С. — 5.

9 грудня

Хворість. С. — 3-4.

10 грудня

Хворість. У ліжку. С. — 7.

12 грудня

Шаповал затягає відповідь на мого ультимативного листа. На підставі досвіду догадуюсь, що вона, значить, буде неґативна. І сумно від цього, і приємно. Сумно, бо суб'єктивний, особистий, емоціональний момент вирішує питання про "єдиний фронт". Свою ображену (може й несправедливо) амбіцію Шаповал задраповує етичними одягами і постановляє: "З негодяями ніяких переговорів про єдиний фронт не хочу вести". І баста. Ніякі арґументи про відносність усього сущого, а тим паче такої субтильної, блудливої особи, як мораль; ніякі переконування, що суб'єктивний суд одної політичної групи над дру-

гою не є важним для інших груп, ніякі заклики до самопожертви своєю амбіцією на користь загальній справі, ніщо не діє. І, здається, і мій ультиматум не вдіє. І це сумно.

І тоді мої руки в політичній роботі звільнені. Нема чого мені в Празі робити. Продаємо хутір і гайда в Італію, до сонця, до моря, до моїх задуманих неполітичних робіт. І це приємно, це хвилює, це обіцяє великий, соняшний відпочинок від тієї маси бруду, дрібних і великих прикростей, що так щедро насипала мені доля в мою торбу за останні роки. Одкладу набік цю симпатичну торбину і хай випорожнюється, просихає, поки життя знову не гукне владним голосом свого закону. Тоді знову торба буде повна.

Коли ж Шаповал погодиться на ультиматум, на переговори з есдеками, тоді прощай море, прощай спочинок, сонце, ненароджені роботи. Тоді треба міцніше підв'язати на спині важку торбу і бути готовим, що доля щедро сипатиме в неї багато-багато своїх прикрих дарів.

Але *тепер* повинна бути вже одна лінія: чи хто віритиме, чи ні, чи буде ким відзначено, чи ні, чи, навпаки, буде перевернено, оббріхано й ображено, — все одно повинно бути твердо: тільки інтереси справи, — дозволено тільки те, що на користь справі. Від усяких шанувань, перших посад ухилятись, приймати тільки тоді, коли чесно перед самим собою буде вияснено, що не для свого гонору, не ради амбіції і славолюбности приймаю, а тільки для користи справи. Треба в жертву свою амбіцію, свою гординю принести? Принести, не вагаючись. Бо раз приноситься в жертву спокій, сонце, море й літературна праця, то що ж там уже якась амбіція? Хто губить тисячі, то що вже йому десятки губити?

І коли так буде, то чи сумно, чи приємно, сам не можу сказати.

13 грудня

"СМ" — 5.

Вечір. Вогкий туман стоїть на полі, залатаному білими латками снігу. Густосині присмерки шарудять за вікном. У зв'язку з хворобою до спальні перенесено з кабінету широку, зручну канапу. І зручно прилаштовану лямпу з моїм "абажуром" (зробленим хитро-мудрими руками вигадчиці нужди). Лежу за своїм "столом" на канапі, під самим світлом лямпи в дротянім абажурі (а дріт з Drahtzaun'a!)[104] і пишу свою "Соняшну машину". Внизу тужно капотять крізь стіни й двері звуки Кохиної музики. І як завсігди від музики розширяються рямці дійсности, обмежені

часом і простором, звужені звичками, клопотами, буденними інтересами. Погляд сягає поза себе, поза своє "я", і стає (як разу-раз, коли дається відпустка бідному, вічно вартуючому "я") легко, журно, дивно. Хтось інший за мене дивиться на мене і сумно дивується: чому ти тут, в якомусь малесенькому німецькому селі, у німецькій хаті, яку чомусь звеш своєю; чого, як мокрий осінній листок, пригнало тебе [сюди] й приліпило тут, у цьому кутку нерідної землі? Дивуюся, а, здається, за двадцять три роки життя [у вигляді] осіннього листа повинен би вже привчитись і звикнути до прилипання по нерідних кутках рідної плянети.

А звуки знизу колять сумом вечірню, хутірну, шарудливу тишу. І оглядаю, як недобитий, невпокорений генерал свою армію, свої радощі. Коха — товариш зріднений, зрослий. "Як можна з самим собою розвестися?" — так вона колись мене чи себе запитала. Відповідь ясна: ніяк не можна. Вона — не армія, вона генеральний штаб. Армія то: "Соняшна машина", "Нова Україна", то цілий ряд ненароджених, але вже зачатих солдатів її. Армія — то мовчазні батальйони голосних, повнозвучних саперів думки, творців, геніїв, талантів і простих денщиків людського духу. Куди ж проти такої армії виступати самотності. А крім того є ще: Резі, Ганьхен, паничі-голуби, просто голуби, путени, кури. Потім: яблуні, груші, сливи, вишні і т. п. (Правда, вони тепер сплять, вибули з строю). Резі — принцеса, Резіміна, Резиденція, Резюме, Резістенція, Резімія. Це все її титули. Вона — подарована "на щастя", і Коха не без бажання повірити в цю її здатність, вже завгодя сумує, якщо ми з нею розстанемось. І, дійсно, сумно. Цілком виразно і без сентиментальности сумно: мовчазний, веселий, безжурний, ласкавий, ніжний, грайливий, утішний і, хочеться думати, вірний товариш [усіх] наших перипетій, зусиль, корчів у досягненні мети — "своєї хати без нікого над головою", товариш нашої самотности, дрібних прикростей, широких надій, тихого вечірнього суму, напружених чекань переворотів, ховання. Про неї можна написати цілий том. — Але звуки затихають. Треба сідати за роботу!

14 грудня

"СМ" — 6.

15 грудня

"СМ" — 3.
У Віленських. В кабаре "Синьої Птиці".[105]

20 грудня

Лист від Є. Х. Чикаленка. (Визнає свою помилку щодо батька. Згоден *навіть* змінити в записках слово "заможний селянин" на незаможний. Але в компенсацію каже, щоб я його не вважав за монархіста. З дорогою душею, з радістю, якщо це факт!).

21 грудня

"СМ" — 7 1/2.

Картка від Шаповала. Пише про розвиток "сменовехівства" серед української еміґрації. Чується сум в його словах. Але, на мою думку, нормальне і навіть здорове явище *в масі*, в стихії, а не в його ідеологах. Ідеологи-вербовщики — платні, продажні, готові вихваляти все, не скуплячись на вирази, — бо за це мають платню, фах їхній такий. Маса ж шукає виходу й рятунку від фізичної й духовної загибелі. Ясно, що треба їхати *до себе*, додому, не зважаючи на те, що ту "дому" захоплено ворожими силами. А коли ці сили дають щілинки, дають маленький притулок, то тим краще. І ідеологія вербовщиків знаходить відгомін. Не журитись треба з цього явища, а зрозуміти і до певної міри дати йому свій напрям. Насамперед з нашого боку дати масі виправдання, щоб осудом не пхнути її в обійми противника. Треба це питання підняти в Празі. С. — 2.

22 грудня

"СМ" — 3.

Несподіваний мороз. Німці з переляку кажуть, що 10°. Одначе, всього тільки 5° по Реомюру і 7° по Цельсію. І все ж таки холод такий, як у нас не буває при 20° Реомюра. У бідній віллі нашій на сходах і по всіх кімнатах, крім двох, стоїть такий холод, що вода замерзає. Працювати трудно, хоч у мене й топиться. Напівлежу на канапі, вкрившись "построєнієм" і пишу.

Завтра має приїхати Єлена Давидівна. Має приїхати ніби без усяких "умов", себто, виходить ніби прийнявши мої умови. Гадаю, одначе, що вона їх не прийняла й не прийме, бо *не може* прийняти. А з другого боку виникає питання: так навіщо ж ізнову здіймати скінчену "канітель"? Для чого ж їхати, коли виразно було зафіксовано, що їхати можна тільки при одній умові? Краще б вона злякалася морозу й холоду і не їхала зовсім. С. — 6.

23 грудня

"СМ" — 4.

Чекання Єлени Давидівни. Приїжджає, не зважаючи на розрив. Значить відповідає тим, чого чекається, за що йде така вперта боротьба.

Приїзд Єлени Давидівни. Не сама, а з Шрайдером. Значить, цим дається зрозуміти, що приїзд не має нічого іншого значити, як проста візита. "Приїхала до Винниченків виспатись". — Прохід у ліс увечері "під місяцем". Срібно-блакитна сніжність. Ми випередили Розалію Яківну і Олександра Абрамовича. Довго не злітало з моїх уст слово, щось не було охоти говорити. Нарешті сказав: "Милая". На це взяла під козирьок і відповіла: "Совсем не милая". — "А какая?" — "Немилая, вместе". — Стало сумно і нудно. Те саме. Все те саме. Але очі в Єлени Давидівни весь вечір страшенно блищали і настрій був радісний. С. — 6.

24 грудня

Цілий день прибирали ялинку. В той же час розмови на тему "бухгальтерії", цінностей життя, чесности з собою. Позиції Олександра Абрамовича спочатку немов би ворожі до моїх, а потім якимось чином згодні з ними.

Різкість тону з Єленою Давидівною. Напад на неї за приймання любови інших і пасивність до них у відносинах. Вона ж вимагає: будьте послідовні, — якщо по-вашому любов — дія, діла, то робіть ці діла, любіть мене дійово. Я теж послідовний: любов — це щось, що не міряється дією, отже, вимагати від мене активности в любові не можна. Олександер Абрамович розповів про жінку, яка, будучи пасивною, схудла від співстраждання з іншим. Я сказав, що такій любові — гріш ціна.

Приїзд Анни Іллівни. Вечеря. С. — 3.

25 грудня

Цілий день — гра в карти і знову філософування.

Втома і сум. Треба кінчати раз на все з Єленою Давидівною. Остаточно. Годі.

В наслідок такої постанови тиха журба і м'якість з Єленою Давидівною. Її дивування. Розмова пошепки при всіх про причину мого настрою. Чи не втома від костей? Абсолютно ні. А що ж є причиною? "Ви". — "Дурак!"

Увечері перед сном. Надзвичайна ніжність на лиці і в очах. Потім у розмові з Кохою: "Я так его люблю!" І сльози в очах.

Коха плаче, розповідаючи про це. А мені тяготно-сумно: завтра я дам їй листа, написаного вчора вночі. С. — 6.

26 грудня

Листа передано. Задумливість. Майже ніякої зміни. Тільки наодинці з Кохою сказала: "Ну, значит, это конец".

Розмова в моїй каюті. Остаточно ясно: нема того, що треба. Нема, чи впертість? Чи совісність відносно Свідрігайлова? Чи вірність? Чи відсутність бажань, хворість організму?

А лице страшне: сірий, ґумовий колір, маса дрібнесеньких, тонюсіньких, як обрізані волосинки, [ліній] круг очей і на лобі; тоненькі фіолетові жилки на щоках і яскраво шафранно-червоні намальовані уста. І чисті, гарні, милі-милі очі. Потиснули руки, ніяково посміхнулись і кінець. Але біль неймовірний цілий день. С. — 9.

27 грудня

Надзвичайний, чисто фізичний біль учора був у грудях. І саме навкруг серця, трохи нижче. Мимоволі дивувався, слухаючи його і не знаходячи місця. І мимоволі пригадувався той біль, що був, коли Коха поїхала в Москву, а я до Варшави,[106] на фронт. О, *того* болю тепер я вже не виніс би. А цей біль слабенький натяк на той. Але і з цим я ще сьогодні не можу впоратись як слід. С. — 7.

28 грудня

Збирався сісти за "СМ". Уже солодко війнуло в груди. Але хтось загрюкав дверима внизу. Коха покликала. І день пропав. Прийшов урядовець з Finanzamt'а з поліцаєм одбирати в мене валюту. Гидка, мерзенна сцена суперечки, мого гніву, погроз урядовців, гарячкове думання, як урятувати гроші, маневри Кохи, підозри урядовців, брехня, що гроші видавництва, телефон, віддача грошей, корон, з прихованням долярів і фунтів. Дрібно, мізерно, принизливо, огидно. Ні, найнеморальніша річ — злидні, вони роблять цілі народи жадібними, брутальними, нахабними, продажними. —

Весь день отруєний.

Покупець вілли. Огляд. С. — 7.

29 грудня

Подорож до Берліну. Побачення з Вировим. Чекають на

мене в Празі. Але візи чеської не здобувають. — Вічні розмови в Німеччині: дорожнеча, валюта, Finanzamt'и, нахабство злидарів-німців.

Обід з Марком Григоровичем в Pschorr'a.[107] Непохитність у "корабельних плянах". Мільйонні перспективи для Марка Григоровича. Але така ж непохитність у байдужості до фільму. Розуміється. С. — 7.

30 грудня

"СМ" — 3.

Знову огляд вілли покупцями. Двоє старевьких. Він — маленький, жовто-сивий, личко гладеньке, як білий камінчик, митий морем, очі чорненькі, кругленькі, але косі, ніколи з ними не зустрічаєшся. Вона — велика, червонолиця, з хорошими очима і загрубілими від роботи руками. Розповіли нам ціле життя своє, розписали хвороби дітей, всі пляни свої й пішли зворушені нашим прийомом. Мають сповістити, коли вияснять, чи можуть здобути валюти на виплату за віллу.

Надії і мрії. Італія. Місяць-два в Берліні.

31 грудня

Митарства по Finanzamt'у в Берліні, виручання грошей з допомогою Вирового. Чекання у комісара. Безрезультатно: гроші ще не переслано.

У Віленських. Зустріч Нового Року. Таня. Задоволеність, що з нею поводяться як з особою, гідною уваги. Навмисне задає такі питання, щоб тільки їй відповідали.

Запрошено Єлену Давидівну на зустріч Нового Року. Запрошено Віленськими. Відповіла телефоном, що почуває себе хворою. Якщо буде краще, — прийде. Розуміється, їй не стало краще. Молодчина!

Тост — за поворот на Україну в 1924 році. С. — 5.

Ундервуд (замість Вундеркінд).

Косметическая (космическая) пыль. Розмова красноармійця з дамою.

На грудях таверни (каверни).

Молодий чоловік у вагоні в сірих гамашах з вивернутими вухами цілу дорогу обчищає великим напильником нігті, дратуючи і смішачи публіку.

Старий пан діккенсівського типу, високий, худий, з хворою ногою, яку тримає витягненою і спертою на свою палицю.

ПРИМІТКИ

Записник за 1923 р. — маленького розміру, товстенький календар у чорній палітурці з написом "Notizkalender 1923 für Börse, Geschäft etc". В кінці чотири сторінки з різними адресами. На задній обкладинці в кишеньці деякі папірці з записками, якісь рахунки та декілька візитівок.

1. Літерою Т в колі Винниченко позначав у своїх записах думки, які могли б йому служити доброю *темою* для майбутнього твору.

2. *"Конституція"* — так Винниченко назвав операцію, зроблену йому наприкінці 1922 р., від якої він сподівався на поліпшення фізичних і творчих сил.

3. *Єдиний революційно-демократичний національний союз* — задум В. Винниченка щодо об'єднання українських революційно-соціялістичних антибільшовицьких сил, втілений 1925 р. у формі недовго існуючого Українського Революційно-Демократичного Союзу.

4. *"Український революційно-демократичний фронт"* — стаття, що з'явилася в "Новій Україні", ч. 1-2, 1923 р., стор. 55-71, під назвою: "Єдиний революційно-демократичний національний фронт".

5. *Державне Видавництво* — Державне Видавництво України (Держвидав).

6. *Тюрінґія* (Thüringen) — гориста й лісиста провінція в південно-східньому кутку сучасної Східньої Німеччини.

7. *Grenze* (нім.) — межа.

8. Окупація Рурського басейну французькими та бельгійськими військами в січні 1923 р. в наслідок того, що скорена у війні Німеччина не встигла вчасно виплатити призначену репараційну суму.

9. *Крестовые сестры* — роман А. М. Ремізова, виданий "Издательством" З. І. Ґржебіна 1923 р. в Берліні.

10. *Dortmund* — місто в Рурському басейні.

11. *Зільберберґ, А.* — видавець, працівник в-ва "Возрождение" в Берліні.

12. *Мемель* — портове німецьке місто на Балтицькому морі. 1924 р. Ліґою Націй перетворене на автономний литовський район. Нині належить до Литовської РСР, сучасна назва його — Клайпеда.

13. *Літов, Степан* — громадський і політичний діяч, лівий соціялдемократ, голова медико-санітарного відділу УГК, викладач біології в УВПІ 1923-1926 рр.

14. Сисак, Микола — лівий соціял-демократ, асистент С. Літова в УГК, член Спілки Українських Лікарів у Чехії.

15. *Коберський, Карло* (1890-1940) — громадський і політичний діяч, публіцист, кооперативний теоретик. Член УПСР, член Головного Секретаріяту Української Радикальної Партії). Доцент Української Господарської Академії в Подєбрадах, член НТШ, з 1928 р. редактор кооперативного журналу у Львові "Кооперативна•республіка". Автор багатьох політичних і економічних статтей.

16. *Лівицький, Андрій* (1879-1954) — український політичний діяч, член РУП, УСДРП. За часів Директорії член Трудового Конґресу, керівник міністерства закордонних справ, голова дипломатичної місії в Польщі, коли підписано було т.зв. Варшавський договір 22 квітня 1920 р. На еміґрації — голова уряду УНР. Після вбивства С. Петлюри став головою Директорії. Див. т. І, стор. 419, прим. 16.

17. *Січові Стрільці* — галицький леґіон Українських Січових Стрільців (УСС), організований 1914 р., який разом з Українською Галицькою Армією (УГА) в 1920 р. ввійшли в Червону армію, в результаті чого певна частина еміґрантів-усусівців посідала радянофільські позиції.

18. *Вировий, Євген* (1889-1945) — громадський і культурно-освітній діяч, організатор "Просвіти" й Українського Видавництва в Катеринославі. 1919 р. голова культурно-просвітньої комісії Трудового Конґресу. На еміґрації керівник Українського Видавництва у Ляйпціґу.

19. *"Дни"* — російський щоденник, виходив у Берліні 1922-1924 рр. і в Парижі 1924-1928 рр. за редакцією Олександра Керенського.

20. *Каліта, Іван* — московський князь XIV ст., який уславився тим, що загарбав багато земель Русі для московського князівства.

21. *Café Fürstenhof* — каварня, що містилася в готелі цієї ж назви біля потсдамського вокзалу.

22. *"Гріх"* — драма В. Винниченка.

23. *Ґіві* — син Єлисавети Давидівни Ґоґоберідзе, сестри Єлени Давидівни.

24. *Obernigk* — місцевість у Riesengebirge.

25. *Лозинський, Михайло* (1880-1937) — правник, публіцист і політичний діяч, секретар закордонних справ ЗОУНР, член делеґації на мирну конференцію в Парижі. З 1921 до 1927 рр. професор міжнародного права в УВУ в Празі, згодом керівник катедри права Інституту Народного Господарства в Харкові. Автор багатьох наукових праць на міжнародні та правничі теми. В 30-х роках арештований і вмер на засланні.

26. *Юркевич, Левко* (1885-1918) — політичний діяч, публіцист і теоретик УСДРП, політичний опонент Леніна в національному питанні. Видавець місячника "Дзвін" (Київ, 1913-16 рр.). Див. т. І, стор. 225, прим. 14.

27. *Педагогічний Інститут* — Український Високий Педагогічний Інститут (УВПІ) ім. М. Драгоманова, що існував у Празі від 1923 до 1933 року.

28. *Самійленко, Володимир* (1864-1925) — поет, драматург, перекладач. Член "Братства Тарасівців". За часів української державности служив у міністерствах освіти та фінансів; 1919 р. еміґрував до Галичини. 1924 р. повернувся в Україну, працював у видавництві художньої літератури. *"Гея"* — незакінчена його поема, частково друкована в "Літературно-науковому віснику".

29. *Кобилянська, Ольга* (1863-1942) — видатна українська письменниця. З 1891 р. жила в Чернівцях. Авторка багатьох повістей, оповідань і новель.

30. *Дядько Василь* — певне, Василь Сімович.

31. Запис за 19. II. 1923 — це нотатка на окремому аркушу паперу, що зберігається в кишеньці нотатника за 1923 рік.

32. *Friedrichroda* — курортне містечко в Тюрінґії.

33. *Діямандіді* — Дмитро Іванович та Аріядна Петрівна, знайоме подружжя Винниченків 1923-1925 рр.

34. *Фальц-Файн, Володимир фон* — німець-колоніст, що заснував на Таврії 1883 р. всесвітньо відомий заповідник "Асканія Нова".

35. *Belohnung* (нім.) — нагорода.

36. *merkwürdig* (нім.) — дивно.

37. *Buckow* — містечко на схід від Берліну.

38. *Мірний, Іван* (1872-1937) — громадський і політичний діяч, член Центральної Ради, заступник Генерального писаря Секретаріяту Центральної Ради. 1918-1919 рр. директор канцелярії Міністерства Закордонних Справ. На еміґрації в Берліні та Празі, де був директором канцелярії Українського Педагогічного Інституту.

39. *Reinhardsbrun* — містечко в Тюрінґії.

40. *Steuer* (нім.) — податки.

41. *Wohnung* (нім.) — помешкання.

42. *Залізняки* — подружжя: *Залізняк, Микола* (1888-1950) — громадський і політичний діяч, член УПСР, 1919-1920 рр. посол УНР у Фінляндії, на еміґрації у Відні. 1945 р. арештований більшовиками, засуджений на 15 років, помер у тюрмі; *Залізняк Олена* (1886-1969) — громадська діячка в студентських та жіночих організаціях у Львові до Першої світової війни. На початку 20-х років голова Українського Жіночого Союзу у Відні. 1926-1939 рр. — директорка фахової школи кооперативу "Труд" у Львові.

43. *Rodelbahn* (нім.) — дорога, якою катаються на санях.

44. *Bezug* (нім.) — оббивка.

45. *Tabarz* — містечко на захід від Friedrichroda.

46. *Gäste* (нім.) — гості.

47. *Wolff, Julius* (1834-1910) — німецький письменник, автор сентиментальних романтично-історичних повістей і оповідань. "Gelobt" (нім.) — похвалене.

48. *Zernsdorf* — село на південний схід від Берліну.

49. *Косинка, Григорій* (1899-1934) — письменник, родом з Київщини, член літературних організацій "Ланка" та "Марс" (Майстерня Революційного Слова). Автор понад десятьох збірок оповідань, які виходили в Україні від 1922 до 1933 р. 1934 р. арештований і розстріляний за "націоналізм".

50. *Саліцький, Віктор* (1889-1942) — громадський діяч, член УСДРП, педагог, в УГА викладав сільсько-господарську кооперативну науку.

51. *Аніка* — певне, Анна Іллівна Ґоґоберідзе.

52. *Ґвяздовська* — про неї згадується в записках 1923 р. з її берлінською адресою. Більших відомостей не маємо.

53. *Розелюс* — німецька фірма, одна з найбільших імпортерів кави.

54. *"Всевидат"* — скорочення від назви "Всеукраїнське Державне Видавництво" (Держвидав).

55. *Касяненко, Євген* (1889-?) — видавничий діяч, член УСДРП, згодом УСДРП (незалежників) та КП(б)У, редактор газети "Вісті" — органу ВУЦВК'у. Загинув у концтаборах у Сибіру в 30-і роки.

56. *Sajodin* — медичний препарат.

57. *Ірчан, Мирослав* (справжнє прізвище та ім'я Бабюк, Андрій;

1896-1937) — родом з Коломийщини, письменник, драматург. 1920 р. з частинами Української Галицької Армії перейшов до Червоної армії, вступив до комуністичної партії. В 1922-1923 рр. жив у Празі. З 1923 по 1929 р. — у Канаді. 1929 р. повернувся в Україну, де був головою літературної організації "Західня Україна" і редактором її органу цієї ж назви. Окремими виданнями вийшло більше півсотні книг. Арештований і знищений 1937 р.

58. *Гамбурзький Соціялістичний Інтернаціонал* — мова йде про конґрес, що відбувся в травні 1923 р. в Гамбурзі, на якому об'єдналися 2-ий і 2 1/2 Інтернаціонали.

59. *Ледебур, Ґеорґ* (Ledebour, Georg; 1850-1947) — німецький соціял-демократ, член СПД, під час війни член Незалежної СПД, один з ініціяторів Міжнародної Робітничої Спілки Соціялістичних Партій (2 1/2 Інтернаціонал).

60. *"Червоний шлях"* — перший великий український літературно-політичний місячник, що виходив у Харкові 1923-1936 рр. Редакторами в різний час були Григорій Гринько, Володимир Затонський, Михайло Яловий, Іван Кириленко.

61. *Strausberg* — містечко на схід від Берліну.

62. *"Знаменна подія"* — гостро-критична стаття В. Винниченка з нагоди виходу в Україні журналу "Червоний шлях". Надрукована в "Новій Україні", червень 1923, стор. 8-27.

63. *Назімова, Алла* (1879-1945) — російська актриса, від 1906 р. виступала в театрах США.

64. *Бабюк, Андрій* — справжнє прізвище Мирослава Ірчана.

65. *Підмогильний, Валеріян* (1901-1941) — письменник і перекладач, автор відомого роману "Місто". Був членом літературної організації "Марс", працював у редакції журналу "Життя й революція", — не раз гостро критикований. Арештований в 1934 р. і загинув у концтаборі.

66. *Paradies* (нім.) — рай.

67. *Kaufmann* (нім.) — продавець.

68. *Храпко, Іван* — український адвокат і нотар з власною канцелярією в Берліні.

69. *Василь Вишиваний* (справжнє ім'я Wilhelm von Habsburg-Lothringen; 1895-1951) — австрійський архикнязь, прихильник українського визвольного руху, полковник Українських Січових Стрільців. Після війни активний в українській еміґраційній діяльності, особливо в консервативних, монархічно настроєних колах, які вважали його можливим претендентом на український трон. 1948 р. радянські аґенти схопили його у Відні і заслали до концтабору, де він і загинув.

70. *Rauen* — село на південний схід від Берліну, на південь від

містечка Fürstenwalde.

71. *Ґоґоберідзе, Леван Давидович,* (1896-1937) — грузинський партійний і державний діяч. Член компартії з 1916 р. активний в революційних подіях на Кавказі 1917-1920 рр. З 1921 р. голова Тифліського ревкому, секретар Тифліського комітету РКП/б/. 1923-1924 рр. заступник голови Раднаркому Грузії. 1924-1925 рр. секретар Аджарського обкому. 1925-1926 рр. в Парижі на дипломатичній роботі. 1926-1930 рр. секретар ЦК КП/б/ Грузії. Розстріляний у 30-ті роки.

72. *Купідон-Ґіві* — Ґіві, син Єлисавети Давидівни Ґоґоберідзе.

73. *Нуца* — дружина Левана Ґоґоберідзе.

74. *Köpenick* — район Берліну на південний захід.

75. *5-ий з'їзд Рад* — всеукраїнський з'їзд рад, що відбувався між 25 лютого і 3 березня 1921 р. Окремою постановою він оголосив В. Винниченка "ворогом народу" і "поза законом".

76. *Herrenzimmer; Schlafzimmer; Esszimmer; Bettfeder* (нім.) — чоловіча кімната; спальня; їдальня; пір'я для ліжка.

77. *"Український сурмач"* — газета середовища УНР і С. Петлюри, виходила, мабуть, в якомусь таборі для інтернованих вояків Армії УНР в Польщі.

78. *Брат ЄД* — Леван Давидович Ґоґоберідзе.

79. *Kolpin* — містечко поблизу Рауена.

80. *Куно, Вільгельм* (Cuno, Wilhelm; 1876-1933) — німецький політичний і державний діяч. Канцлер від листопада 1922 до серпня 1923 р. Прихильник пасивного спротиву французькій окупації рурського басейну.

81. *Герострат* — старовинний грек, що підпалив храм Артеміди в місті Ефесус в 356 р. перед РХр., щоб цим здобути собі славу.

82. *Zu spät, verkauft* (нім.) — запізно, продано.

83. *Евгешка, сын Германа* — Є. Г. Лундберґ.

84. *Христюк, Павло* (1890-?) — політичний діяч, публіцист, історик революції. Член УПСР, генеральний секретар секретаріяту Центральної Ради, міністер внутрішніх справ в уряді Голубовича. На еміграції у Відні, член Закордонної Делеґації УПСР, співробітник часопису "Борітеся-поборете!" та Українського Соціологічного Інституту, який у 1921-1922 рр. видав його "Замітки і матеріяли до історії української революції 1917-1920". Повернувся в Україну в половині 20-х років. Арештований у 1931 р. в справі Українського Національного Центру, засланий до концтаборів, де й помер.

85. *Amtlich Kurs* (нім.) — офіційний курс виміни грошей.

86. *Rauensche Berge* (нім.) — Рауенські гори.

87. *Bristol* — першоклясний готель в центрі Берліну на головному бульварі "Унтер ден Лінден".

88. *Gerke* — аташе чеського консульства в Берліні.

89. Штреземан, Ґустав (Stresemann, Gustav; 1878-1929) — німецький політик націонал-ліберального напрямку. 1923 р. — канцлер, на чолі Великої Коаліції, яка завалилася в листопаді того ж року. Міністер зовнішніх справ до кінця свого життя. 1926 р. одержав Нобелівську премію миру.

90. *Tierarzt* (нім.) — ветеринарний лікар.

91. *Waschküche* (нім.) — кімната для прання.

92. *"На той бік"* — повість, почата в місті Земмерінґ (Австрія) в 1919 році, надрукована 1923 р. в "Новій Україні" чч. 11-12.

93. *Соціологічне Товариство* — організація, заснована в Празі 1923 р. з ініціятиви Микити Шаповала. Президія складалася з М. Шаповала (голова), проф. Яреми (заступник голови), та Дмитра Ісаєвича (секретар).

94. *Гендель, Ґеорґ-Фрідріх* (Händel, Georg Friedrich; 1685-1759) — видатний німецький композитор.

95. *Путч Людендорфа і Гітлера* — невдала спроба перевороту баварського уряду в Мюнхені 8-9 листопада 1923 р. Організатором був Адольф Гітлер разом з групою нацистів та генерал Людендорф. В наслідок розгрому путчу Гітлера було засуджено до п'яти років ув'язнення.

96. *Tauentzienstrasse* — одна з головних вулиць Берліну на захід від центру міста. Тут було багато нічних льокалів.

97. *Gebummelt* (нім.) — повешталися.

98. *Людендорф, Еріх фон* (Ludendorff, Erich von; 1865-1937) — німецький генерал, герой на російському фронті в першій світовій війні. В 20-х роках співпрацював з антиреспубліканськими та націоналістичними групами, включно з групою Гітлера.

99. *Кант, Іммануїл* (Kant, Immanuel; 1724-1804) — видатний німецький філософ.

100. *фон Кар, Ґустав* (von Kahr, Gustav; 1862-1934) — баварський політик, монархіст. Генеральний державний комісар Баварії під час невдалого путчу Гітлера-Людендорфа. 1924-1927 рр. — президент баварського верховного суду. Замордований нацистами в 1934 р.

101. *Чаплін, Чарлі* (Chaplin, Charlie; 1889-1977) — англійський актор і кінорежисер, світової слави комік. Славу здобув після Першої світової

війни в німих фільмах, в яких переважно грав ролі симпатичних невдах.

102. *АтаракСія* — грецьке слово, означає душевний спокій згідно філософії стоїцизму.

103. *Durch Eilbote* (нім.) — поспішно.

104. *Drahtzaun* (нім.) — дротяний пліт.

105. *Кабаре "Синьої Птиці"* — "Der Blaue Vogel", берлінське кабаре на Goltzstrasse, де часто виступали російські артисти.

106. *"... в Москву, а я до Варшави"* — йдеться тут про якийсь родинний конфлікт між В. Винниченком і Розалією Яківною в жовтні 1914 р., коли Винниченко раптово покинув Катеринослав і виїхав до Варшави, а Розалія Яківна до батьків у Москву. Про це див. т. І, стор. 92-118, записи від 23. X до 2. XI 1914 р.

107. *Pschorr* — мова, мабуть, іде про Pschorrbräu, численні пивні ресторани в Берліні.

ЗАПИСНИК ч. XIII

(1 січня 1924 — 31 грудня 1924)

1. I

У Віленських. Затишок тепло натопленої кімнати. Приємна сонливість. Знайомство з лікарем Тарасовим з Києва. Тепер — професором. Невеликий, бородатий, мудра тихість, спокійна ласкавість очей в окулярах. В науковій командировці. Вертає додому, на Україну. Уперте заговорювання по-українському. Наче ми були вже колись знайомі, — так виявляється з розмови. Дивно: все зустрічаю людей, з якими ніби колись був знайомий. Так вони говорять. А я не пам'ятаю зовсім. Звідси: ніяковість, а бути ввічливим не вмію, важко. Казав Тарасов Юлії Володимирівні: обранець нації, геній і ще щось. Ніяково і соромно. Чим же виправдаю такі слова й думки хоча б однієї людини?

Вечір з Мірними.[1] Через них, через утому й ліньки залишились ще на одну ніч у Віленських. Мила, хороша пара [ці Мірні]. Обоє чорняві, вона тільки з рум'янцем і повнотою, а він з еспанською блідістю, еспаньйолкою і горбатим носом. У неї вигляд добродушности, а в дійсності тверда, енерґійна людина. І навпаки — він з своїм горбатим носом, еспаньйолкою і т.п. надзвичайно м'яка людина. С. — 5.

2. I

Дома. Спочивання від свят. Тиша. Сум від переходу до самоти від людей.

Кінець старого і початок нового року відзначається якимсь знаменним процесом у Росії. В середині РКП іде бурління. Бурління викликане крахом демагогії про світову революцію, НЕП'ом і злиднями робітництва. Хвилі страйків. Течії опозиції серед пролетаріяту. Неспокій по селах. Змови в армії. Все це викликає в РКП тривогу, шукання виходу, незгоду в думках, суперечки, навіть сварки. Можливий розкол партії, міжусобиця. Може

врятувати тільки покращання загального становища. Але як? Визнанням совєтського уряду Европою? Великою позичкою? Моментальним розвитком продукції? Це єдине, що може врятувати. Але чи вдасться так швидко здобути позичку, хоча б і визнали? Европа визнає, щоб узяти вигідні концесії, а не щоб давати гроші. С. — 9.

3. I

Проби праці. Втома занадто велика. Стою перед кінцем "СМ", треба його зробити в доброму стані.

Від наших старенських покупців ніякої вістки.

Новий рік, мабуть, ознаменується ще однією важливою подією: переходом влади в Англії до Робітничої Партії. Експеримент не менш важливий, ніж наших бідних "комуністів". Вони вже здискредитували методи диктатури. Побачимо, як відзначиться метод реформізму.

Суперечки і сварки в РКП збільшуються. Витикаються інтимні факти. Знак поганий для РКП. Цікаво, чи викрутяться на цей раз. Чи вистачить сили в обох сторін переломити себе перед спільною небезпекою. Чи це вже неминучість, якої ніякою силою особистої чи групової волі перемогти не можна? Фатум? Історична необхідність, обов'язковий наслідок усього попереднього?.

Приїзд Глущенка. С. — 7.

4. I

Лист до Левіні. (З копіями листів до Шаповала).

Коха в Берліні в справах стипендії, продажу вілли, Кіпенгойєра і т.п. неприємностей. Цілий ланцюг цих неприємностей і прикростей. Безперервний, безупинний, нудний, втомлюючий ланцюг. Коли скінчиться? Коли хоч вона відпочине? Трудно, ох люто трудно бути мудрим у середніх злиднях. Легше у великому, болючому горі, легше в кричущому стражданні зберегти гідність, мудрість і велич духу, ніж у щоденних дрібних прикростях, що як піском засипають очі душі, дратують, знесилюють, засмічують і втомлюють до бажання лягти й не рухатись.

Про поворот на Україну, про можливість, про може вже недалекий час цього боюся думати, навмисне не думаю; організм сам собою виробляє попереджаючі методи: не думати, щоб потім не було удару від розчарування.

Неприємний нервовий стан увечері, насамоті. С. — 8.

5. I

Мороз. 16° Цельсія.

"Соняшна машина" — 3.

Біль від Леночки пригасає, шерхне, вкривається попелом байдужости. Але часом як дмухне від якогось спомину, розгорне попіл і знову заболить. І тоді тягне написати їй щирого, довгого, ніжного й болючого для неї листа. Хочеться якось свою амбіцію притишити. А лист це може добре зробить. Але ... якось ліньки. Починаю і втомлено кидаю. Для чого, властиво? Що він може змінити? Та й чи хочу я якоїсь зміни? Куди вона така бідненька, нещасненька годиться? І стає нудно. А нудьга — убивча сфера для мікроба ніжности.

Скільки люду з величезним напруженням слідкують за процесом в РКП! І цікаво, що іменно "демократією" оперує опозиція. Бо чим іншим?

Здається, морози починають ущухати. Смішне: в Німеччині відморозив пальця, ні разу не одморозивши на Україні чи в Росії.

Незрозуміле захворювання шлунку. Надха.

Гудіння дротів. Не міг заснути. С. — 5.

6. I

-3°. Різкий перехід.

"Соняшна машина" — 2.

Сьогодні має бути наша оповістка про продаж вілли.

З однієї п'єси: людина мала два щасливі дні: коли в'їхала в куплену віллу, і коли виїхала з неї, продавши. Я її дуже добре розумію.

У Єлени Давидівни, видно, ще не зовсім кінець. Принаймні в її свідомості цього кінця немає. Збиралася мені писати. Значить, ще немає чуття остаточної обірваности. Чи для натяку, чи щиро казала Косі (вчора вона з нею бачилась), ще могла б удавати, щоб зберегти відносини. Але не хоче такою ціною купувати їх. Чи не ждала вона, що Коха вхопиться і порадить удавати? Листа ж свого хотіла писати про свою ніжність. Цікаво, що вона думає з приводу цієї ніжности, якої природи вона?

Безсоння використав для обдумування кінця "СМ". Боюсь за нього. Боюсь занадто ясности фарб. Треба б наблизити до найбільшої реальности, не жертвуючи ясністю загального тону. Але вже втомився і хочу швидше приступити до пильнішої обробки всього закінчення. С. — 8.

7. I

"Соняшна машина" — 5.

"Соняшна машина" посувається так помалу, що бере вже нудьга. Хочеться швидше скінчити, розв'язати собі руки для іншої роботи, а кінець розтягується. І хто його знає, коли він буде.

Взагалі живемо в атмосфері *непевности,* невизначености в усьому. В політиці: непевність, невідомість кінця еміґрації, падіння большевиків, відродження української державности. Політична робота за кордоном. Залежить від подорожі до Праги, — непевність. Подорож до Праги? Непевність, чи матиму візу, — щось ніякої чутки.

Справа з Кіпенгойєром, постановки моїх п'єс. Непевно, ще вовтузимося з договором. — Українфільм? Непевно, невідомо, чи буде, чи не буде. — Відносини з Єленою Давидівною? Непевні, чудні, не закінчені ні так, ні сяк. Словом, нічого ні в чому немає певного, твердого, надійного. Все в сіренькому, нудному тумані, навіть контурів намітити не можна як слід. І в цій обстановці писати радісний, впевнений, "утверждающий" кінець "СМ"! С. — 8.

8. I

"Соняшна машина" — 8.

Контора сповістила, що оповістка мала grösster Erfolg,[2] — біля двадцяти пропозицій купити. Розуміється, відразу ж розквіт усяких плянів, надій, мрій. Фантазія, підстьобнута цим батіжком, уже жене в Італію, до моря, до сонця. Але цікава людська природа: нам уже жаль продавати, шкода свого куточка, тиші, самостійности, уже лякає блуканина, безпритульність. Уже починаємо думати, чи не зберегти для себе цей хутір, а з містом якось улаштуватись, найняти там ще кімнату, їздити в мандрівки й т.п. В кожному разі сьогодні нам уже сумно.

Розклад РКП іде повільно. Очевидно, вони самі чудесно розуміють, що в цьому для них загибель. Але думається, що через рік становище виясниться остаточно. С. — 6.

9. I

"Соняшна машина" — 3 + 2.

Огляд вілли покупцями. Щоб не вбивати їх одразу віддаленням од Fürstenwalde, придумано возити їх на візниках сюди. Бідна Коха, шануючи мій час і роботу, пішла пішки до Fürstenwalde і привезла парочку. Він — лисий, біляво-рудий, з клапти-

ком сірої щетинки під носом замість вусів; вона — молода, пишнотіла, вигодована самиця. Але це не жінка, не дочка, а приятелька родини. Опис контори, очевидно, був перебільшено гарний, і тому помітне розчарування. Особливо ж віддалення, — не 25, а 45 хвилин пішки! Видно відразу, що не куплять. Дурно тільки Коха зустрічала, везла.

І от знову: вчора було шкода продавати, вчора гадалося, і була тверда певність, що відразу, моментально продамо, а сьогодні сумно, що покупець не схотів купувати, сьогодні вже знову думається, що ніхто тут, у Рауені, не купить, бо далеко від залізниці. І вже намічаємо пляни дальшого життя тут на хуторі. С. — 6.

10. І

"Соняшна машина" — 10.

Примітивна радість від потеплення.

Горіння від "СМ". Сам. Коха поїхала в Берлін виручати забрані фінанцаґентом гроші і за рукописом. В "каюті" сьогодні тепло, тихо, тільки Кеті часом грюкне дверима. Резі спить на хутрі біля ніг у мене, під гарячою стіною груби. Починається вітер. Звичайний, виючий, шарудливий, дряпаючий по стінах, грюкаючий чимсь.

Картка від Сірого. (Ніби 3-4-го вислано мені чеську візу).

Телефоную Косі до Єлени Давидівни. До телефону спочатку підходить сестра ЄД і "рекомендується": "сестра вашей любимицы". Значить, ЄД за всяку ціну старається не виявити перед своїми нашого розриву. Очевидно, для цього й сама підходить до телефону і милим собі, веселеньким голосом закликає до себе, навіть упрошує. А я їй помагаю: навмисне запрошую до нас. Вона відмовляється, бо, мовляв, у нас дуже холодно. В конторі Коху підбадьорили: віллу неодмінно буде продано, бо такий же riesig billig[3] продається! Побачимо. С. — 4-5.

11. І

"Соняшна машина" — 4.

Відчуваю перевтомленість від роботи. Мозок горить. *Щемить* ліва нога і рука. Треба б темп змінити, але ж стою при кінці, не можна.

Приємність привезла Коха з Берліну. 1) Мірні дуже захоплені "СМ". Вихваляли Косі річ гаряче. Приємно: перші читачі. Люди естетично і літературно розвинені, значить, деяку ціну їхня оцінка має. 2) Була довга нічна розмова Кохи з Єленою Давидівною.

Виявилась вірність моїх догадок: і причини шлюбу, і відношення до мене. Кінця вона не приймає, а "логічного кінця" не хоче допустити. "Через три дні він би до мене охолов." — "За що він може добре ставитись до мене: як жінка я не підходяща, як людина малоцінна для нього." Але радість, що було боляче.

І дивна річ: починає, здається, справджуватись моя загроза: чую кінчик нудьги. Все чудесно, ніжно, гарно, але без "логічного кінця", без боротьби за нього, без прагнення до цілі — пусто й нудно.

Finanzkommissar, здається, зробить ласку й поверне забрані гроші.

Візи до Чехії ще нема. С. — 6.

12. I

"Соняшна машина" — 6 + 6½ = 12 1/2.

Виразно почуваю перевтому. Щемління збільшується. Сон кепський. А ще трошки-трошки — і кінець.

Завтра ніби мають наїхати покупці вілли. Так запевняв посередник. Щось не віриться. Одначе, суму вже немає. Подихає весною. Уявляється, як тут буде, і шкода стає. Хоча продати просто *треба*. Треба грошей платити за переписку і переклади "СМ". Сотні долярів. А де їх узяти? Гонорару за "Нову Україну" не вистачить і десяту долю оплатити. І Косі треба дати спочинок, треба їй виїхати до Італії. Вона вже з Єленою Давидівною плянувала, як вони обидві поїдуть разом. А я приїду потім.

Немає сну. Ніч. Десь щось грюкає від вітру. І серце чомусь відчуваю в лівому боці. Погано.

ЦК РКП переміг опозицію. Надовго? Як би не вийшло, що переможена опозиція напре занадто сильно і проламає двері не тільки для партійної демократії.

Писання "СМ". С. — 0.

13. I

Кінець "Соняшної машини".

Всю ніч з 12 до 6 1/2 ранку писав у ліжку. І раптом, подивившись на дату, побачив, що 13-е, себто, Новий Рік за старим стилем. Значить, я новий рік зустрів у гарячці, в сп'янілості роботи. Що ж, якщо правда хоч у малій мірі, що цілий рік має бути таким, як зустрінуто його, то я дуже радий, хай буде гарячка і п'яність творчої праці цілий рік. Хоч би від цього й щеміли ноги й поболювало коло серця.

(Помилка: сьогодні зустріч Нового Року за старим стилем).

Читання Косі кінця "СМ". Ніби робить враження.

Чекання покупців вілли. Ні одного. От такий grösster Erfolg пана Маркевича. Чим пояснити? Віддаленням від Берліну?

Активність малюни півгодини. С. — 9.

14. I

Читання кінця "Соняшної машини" Косі. Чи від утоми Кохи, чи то моя підозрілість, чи погано зроблено, тільки я вже не помічаю того захоплення і зворушення, які бували раніш при перечитуванні "СМ". Але чи від цього, чи незалежно від чого, вся річ уже починає здаватись мені монотонною, наївною, непотрібною. Хочеться пройти її з початку до кінця, вдмухувати в неї значности, фарби. Принаймні, [маю на увазі] кінець, сторінок 200. Це ж візитова картка української літератури в Европі. Хочеться, щоб українське ім'я стало відомим, але боюсь, що саме тому, що українське, сама річ втратить в очах Европи ті гарні якості, які в ній знайдуться. Будь автором цієї речі німець, француз, англієць, — інша річ.

Лист від Шаповала. (Есери на Україні ніби стали на позиції празьких есерів і шлють Грушевському протести за його переїзд на Україну. Празькі есери також протестують. Це добре. Може, спинять старого шалапута, щоб не шкодив).

Лист від Гасенка. (Ніби пристроїв у Румунії "Чорну Пантеру". А про своє сидіння там у тюрмі ні слова).

Активність півгодини. Ніяких покупців. С. — 8.

15. I

Поворот морозів. Знову незатишно, хмарно, тісно. Віконниці їдальні й кабінету зачинені. В коридорах пронизливий холод. А покупців усе немає, і мрії про Італію так і замерзають в Рауені.

Обдумування іншого закінчення "Соняшної машини". Повинно бути напруження дії, боротьби до самого кінця. Розв'язка в самому кінці. Виразно зазначити пов'язаність з усім світом. Боротьба за "СМ" у плянетарному маштабі.

Обдумування статті на тему Єдиного фронту. Після "СМ" це видається маленьким, крихітним і... нудним. Але, на жаль, ще немає "СМ" і треба робити сучасне.

Візи все ж таки немає з Праги.

Гризня в РКП, здається, набирає такої серйозности, що вони вже не лякаються навіть того, що вона їх усіх загубить. Очевидно, влада Зінов'єва[4] і Каменєва до такої міри огидна, що

волюють самі загинути, ніж коритися цим... євреям. Антисемітський момент починає час від часу все виразніше пробиватися навіть у рядах РКП. Ох, тяжкі часи для єврейства приготували панове Зінов'єви! С. — 8.

16. I

Обдумування кінця "Соняшної машини" і статті з приводу Єдиного фронту.

Небо важке, темне, вітер зі Сходу, з морозом. Ріденькі, легкі сніжинки. Увечері сіре рівне світло від схованого під хмарами місяця.

Надзвичайний вибух статевого інстинкту в Резі. Цілий день спала. І раптом увечері почала чудно муркотіти, нявкати, качатись по землі. Коли береш її на руки, вона вигинає сідлом спину і сласно вся вихиляється. Коли її гладиш, розпушує хвоста, заверта його вбік і вся вивертається. І дедалі потяг стає таким дужим, владним, що вона нявчить, жаліється, качається по землі, обнявши лапками ніжку стільця і благально дивиться на нас, сподіваючись помочі. Випущена надвір, вона випускає закликаючий, жалібний нявкіт і зникає за будинком. Але надворі мороз, хутір самотньо спить, — не почути котам у селі її заклику. Бідна Резіна, як невчасно спав на неї заклик природи!

Лист до Василька. (Відповідь на протеґування якомусь галицькому поетові Паніванові [записано невиразно]).

Лист Американському Товариству допомоги українським письменникам. (Подяка за 10 долярів). С. — 8.

17. I

Стан сплячки. Очевидно, після великого напруження останніх днів писання кінця "Соняшної машини".

Знову й знову переконуюсь, що розумові висновки мають силу тільки тоді, коли випливають не з гри інтелекту, а з комплексу: розуму, емоцій, напруження волі, з усього досвіду, і то повторного, вкоріненого. Коли ж є голі розумові тези, найкорисніші, найпрекрасніші, вони безсило, жалюгідно й ганебно відсуваються перед вибухами почуття, перед нервовим піднесенням або знеможенням. До цих явищ, очевидно, треба віднести і всі толстовські максіми про непротивлення злу й любови до ближнього. Вони раз-у-раз поступалися перед сильнішим комплексом. І виходило *ніби* лицемірство.

Ніколи не був свідком вияву такої імперативности закону статевого потягу в звірят, як тепер бачу на Резі. Особливо у

самиць. Самиця ніби тільки приймає, кориться. А тут видно закулісний бік справи. Тут щире, гаряче, нестерпне страждання від незадоволення. С. — 8.

18. I

Подорож до Берліну. У Єлени Давидівни. І зараз же сонмище жінок: Нуца, Маруся, Таня. Враження чекальні на залізниці. Якась шамотня, незатишок, стисненість.

У Admirals Palast'i.[5] Revue. Через нерозуміння мови — нудота. Маса червоно-рудих фарб, маса голих жіночих ніг, маса звуків, миготіння. Німецький дрібнобуржуазний патріотизм у формі все тих же пруських жандармів з шаблюками, перами на шапках, Fredericus Rex[6] і т. д. Fredericus Rex надокучив і остогидів до злости. Уже тепер ідуть п'єси не про самого Fredericus'a, а про його kutscher'a, — потім, мабуть, підуть про любовниць, собак, штани.

Як все ж таки нетривко тримаються в людях їхні чесноти, вони одлуплюються від них, як штукатурка від більш-менш сильних струсів. Облупилась німецька чесність, акуратність, поважність, гідність. Хабарництво, злодійство, підлабузництво і т. д. стають майже нормальним явищем серед німців.

З Єленою Давидівною стає нудно. Ґримаски, смішок робляться нудними, вбивають, як дим, всяку ніжність. С. — 3.

19. I

Одлига. 5°.

У Єлени Давидівни. Вранці хазяйка помешкання Шрайдера принесла Єлені Давидівні два листи від нього на ім'я самої ЄД і Дарусі (небоги Анни Іллівни). В листі до Єлени Давидівни сповіщалося, що він кінчає життя самогубством і просить ЄД потурбуватися Дарусею. З цього та з інших висловів можна судити, що між Шрайдером і Дарусею були якісь близькі відносини, — можливо, роман. Даруся труїлася, потім перед цим вони всі цілу ніч не спали, щось розбирали. Діставши листи, Єлена Давидівна, не дуже помітно хвилюючись, без переляку, без відчаю почала міркувати, що робити. Насамперед, розуміється, в поліцію. Потім кинулась шукати. Ми пішли. Враження, що він не вбив себе. Але як можна далі жити з цими людьми після таких листів? Це вже втретє замах на самогубство.

У Віленських. ЄД телефоном сповістила, що Шрайдера знайдено в ательє Хептової (порожньому). Він випустив газ і вже був непритомний. Приведено до пам'яті. Радість Кохи. Полег-

шення, звільнення від тягару, що наліг на плечі.

В Tauentzien Palast. Еспанка і танок гадюк. Модерна шансонетка про банани.

Дотики (непомітні, немов випадкові) Тамарочки. С. — 5.

20. I

Одлига.

У Віленських. Візита чоловіка і жінки Діямандіді. Він — великий, високий, чорнявий, досить гарний, повільний у рухах і словах, як усі великі люди. Вона — також чорнява, матово-синювато-смуглява, з карими, чудними, не то косуватими, не то без чоловічків очима. "Любовно грубуваті" між собою, як сказала Коха. Вона гарна, з правильними рисами (вони греки), але як жінка — непривабллива.

"Старушка" Ольга Василівна на обіді. Оченята жвавенькі. Сама мовчазна, але, видно, немає в неї теплоти, сердечности, старечої тихости.

У Мірних (запізнились на потяг, скористалися вільною годиною). Еміґрантське життя. Вона заробляє редакторством якогось технічного відділу якогось видання російською мовою при якомусь німецькому підприємстві. Ждуть візи до Чехії, але безнадійно. Були раді візиті. Немов захоплені "Соняшною машиною".

А враження від Єлени Давидівни все більш і більш неприємне. Нудьга покриває навіть думки про неї. І інший сум уже бере, шкода навіть попереднього суму і болю.

Невдача з потягами. Втома. Нарешті дома. С. — 8.

21. I

Смерть Леніна.

Є віза до Праги.

Лист від Євгена Харлампійовича. (Виявляється, мого листа після свого монархічного виступу він не одержав. Гадає, що Юлія Миколаївна не передала йому, бо він тоді був хворий. Вона запевняє, що листа зовсім не одержувала. Неправда, бо від неї була відповідь на того листа. Хоче виступити з закликом вертатись на Україну, їхати будувати українську державність. Сам би поїхав, якби не боявся, що розстріляють. Але як [саме] хоче робити заклик: як зміновіхівець? Щось подібне проглядає в його листі).

Писання листа до Єлени Давидівни. "Перемога" її, досягнення мети, викликання нудьги своїм смішком. Два образи. В

одному почуття зайшло вглиб, через те ніжність; у другому — тільки амбіція: фізична безсилість, безтемпераментність.

Ходіння Кохи до Ketschendorf за посвідченням від поліції для візи.

"Перемога" ЦК РКП на конференції, ним самим підтасованій. Але ще кілька таких перемог, і бій розпочнеться.

Лист від Наді. (Немов би вже писала. Але видно, що ні. Має якийсь роман, що розігнав усіх друзів. Щось серйозне, чи що?). С. — 8.

22. I

Писання листа до Єлени Давидівни. "Масенькая" чи "Лёля"?

Лист до Марка Григоровича. (Умови Вальтера — 33% авторського гонорару — за переклад занадто тяжкі. Пропоную: звичайний гонорар з аркуша, плюс 10% з перших 10 тисяч видання).

Замість писання статті до "Нової України" читаю Жюль Верна.[7] І що соромніше, то впертіше.

Знову повертаються морози. Знову в домі незатишно, сіро, хочеться цілий день лежати в ліжку.

Несподівана візита німця, торгівця Gross'a. Їхав ніби в Rauen і по дорозі заїхав. Вийшло дуже ніяково, бо навіть роздягтися йому не запропонував. Кави не дав. Балакав з ним стиснено. Та ще цей столик з недоїдками ковбаси, сала. Чого йому треба було, тому німцеві? З докором: чому не заходимо до них у гості. Наче ми приятелювали та чогось розсердились. Купили в нього тільки кухню, а фотеля не замовили, бо хотів здирати величезні гроші. Здається, підстави для візити зовсім незначні. С. — 8.

23. I

Макдоналд,[8] поцілувавши руку королю, прийняв владу. В цьому цілуванні руки зазначено традицію, зв'язок з минулим, покора перед ним. З другого боку, ліберальна партія заявляє, що буде підтримувати уряд робітничої партії доти, доки та провадитиме її програму. Чи не говорить все це за те, що робітничій партії буде не сила провадити *свою* політику, що вона буде скомпромітована і віра робітництва в соціялістичний рух буде підірвана на якийсь час. В кожному разі я не думаю, що уряд Макдоналда довго пробуде при владі. Почнуться конфлікти з лібералами, ліберали об'єднаються з консерваторами, і добре ще коли Макдоналд подасть до димісії, а може бути, що почне виконувати, дійсно, програму лібералів. Тоді, безумовно, англій-

ський пролетаріят почне колотися й боротися всередині себе. Побачимо.

Коха привезла з Берліну газети, в яких сповіщається про смерть Леніна. С. — 8.

24. I

Мороз. 10° Реомюра.

Лист одіслано до Єлени Давидівни. "Льоля" чи "масенькая"?

Подорож до Бескова за пасом.

Газети повні звісток про смерть Леніна. Ще так недавно совєтська преса сповіщала, що Ленін починає почувати себе краще, цікавиться дискусією, хутко повернеться до праці. Мерзенні спекулянти, вони навіть хворобою свого вчителя шантажували, але не розрахували, вони гадали, що Ленін довгенько ще пробуде в такому стані. Ну, тепер принаймні поле розчищене й боротьба між спадкоємцями виразно визначиться. Маса любить мати ідола, але ненавидить цурупалки від ідола. Теперішнє Політбюро є цурупалки від колишнього ідола. Нема в мене доброго почуття, яким міг би згадати Леніна. "Вчитель підлоти", — так його називали. Брутальність, лицемірство, єзуїтизм, нечесність з собою — покриває ті якості розуму й волі, якими він безперечно володів.

Непропорціонально сильне реаґування на дрібні прикрості всяких Polizeiamt'ів[9] та Finanzamt'ів. Треба на це звернути увагу. С. — 7.

25. I

Стаття до "Нової України" з приводу Єдиного революційно-демократичного національного фронту.

Щоденний, буденний досвід доводить, як багато в діяльності людини значить такий чисто психічний момент, як воля. Якась таємна загадка лежить у цій силі людини, закладеній в її фізичному організмі. Нехіть до писання статті в мене була така, що при одній думці про неї я почував утому в усьому тілі, мозкову млявість, тупість. Я її малодушно відкладав до Праги, сподіваючись, що хтось інший напише на цю тему. Але вийшло так, що Коха поїхала до Берліну у справі паса, я ж лишився дома через те, що мені треба писати статтю. І от силою волі я переміг усю нехіть і цілий день писав так, наче мені ця тема є наймиліша, нова, захоплююча. З дев'ятої ранку до сьомої вечора, не відриваючись, я сиджу за роботою. І завтра сидітиму і хвилинки не прогуляю, бо моє сумління велить мені не обманювати Коху,

яка вірить, що я тут працюю, яка через це терпить всякі прикрості й труднощі поїздки до Берліну та біганини по різних Amt'ах. Отже, можна силою волі примусити себе.

Несподіваний приїзд Кохи. Відповідь Єлени Давидівни. Обдумування ситуації. С. — 5.

26. I

Писання статті через недосипання і думок про Єлену Давидівну припинено.

Остаточний кінець з ЄД, — вона не "масенькая". Вона щиро й дуже здивована, як у мене могла виникнути "перша версія" з листа про "масеньку". Колись щось трохи було, потім усе пройшло. І тепер нічого нема. Ображена аналізою мотивів її шлюбу. Цим особливо зачеплена, бо в цьому, очевидно, найбільша правда. Словом, тепер мені виразно ясно, що з мого боку весь час була величезна помилка,що я уявляв собі зовсім іншу людину, навіть інші відносини, ніж вони в дійсності були. Це зі мною таке вперше. Аж не віриться мені. Переглядаю минулі факти, дрібні й більші, і вони ніби тільки підтверджують, скріпляють той образ. А тим часом видно, що це — помилка, що ніякої "масенької", ніякої боротьби не було у нас. Ну, в кожному разі після цього, здається, вже буде справжній кінець. Сумно, що такий кінець, але добре, що хоч якийнебудь. На її реаґування на мого листа посилаю ще одного, закінчуючого. Констатую, що — не "масенькая", і даю зрозуміти, що помилився, що вона — тільки "Лёля". Навіть докладнішої її відповіді мені не треба. Тепер почуття сорому починає мучити: як я міг так смішно помилитися? С. — 8.

27. I

Подорож до Праги.

Виїзд з Кохою до Берліну.

Цікаве явище: Я сеї ночі бачив у сні, ніби в Кохи на нижній губі зробився герпес, прищик від гарячки. Він мене здивував, і мені стало прикро і досадно за Коху. "*Знову* в тебе герпес", — сказав я. "Знову" ніби зовсім ні до чого. Адже це у *мене* недавно був затяжний герпес, який страшенно мені надокучив. І *моє* передалося на Коху. Але більш цікаве те, що Коха, прокинувшись уночі, раптом відчула в себе на нижній губі, на тому самому місці, що я бачив його у сні, *герпес*. І подумала: "*Знову* герпес! Як це досадно". Вона виразно відчула в тому місці формування герпеса: печіння, легкий біль і навіть прищичок.

Вранці ми розповіли одне одному наші нічні враження і були радісно вражені. Ніякого герпесу у Кохи немає. Питання: хто кому передав це телепатичним телеграфом?

Останні балачки про Єлену Давидівну. "Обман" цілком випалив "масенькую". Кохина рука стримала від "жорстокости", від додатку в листі про "фіолетові прожилки" і зморшки. Це — моя поступка "герпесові".

У Віленських. Новини з Москви. Рух серед обивателя. "Іменини" з генштабістами. Обмірковування можливого військового перевороту.

Посланіє до Кускової.[10] С. — 4.

28. I

Раненько з Кохою від Віленських. Мряка з дощиком. Прощання на вокзалі.

Намагання дорогою обміркувати всі питання. Але втома, духота у вагоні.

В Празі. Сірий з проєктом відновити діяльність "Дзвона" за допомогою позички з Леґіобанку 500 тисяч корон. Мої сумніви. Незгода серед есерів та есдеків тягнеться далі, і в Сірого нема надії на залагодження.

В УГК. Шукання Шаповала телефоном. Безнадійна справа. На установчому зібранні молодих письменників. Почесним головою. Привітання моє.

У Шаповала. Проф. Орченко. Ніби з ним ми колись бачились. "Восторженный", чи улесливий? Причепився уважно до моєї особи, — та як я змінився.

Розмова з Шаповалом.[11] Конференція есерів постановила розпочати політичну акцію. Послати *мене* і Шаповала до Англії до Макдоналда з метою пропаґанди. Читання листа до Грушевського з приводу виїзду на Україну. Превознесення його в минулій діяльності як "голови української держави". На мою думку, від оголошення цього листа буде більше шкоди, ніж користи.

Пішки від Шаповала. Втома. Сон не йде. С. — 6.

29. I

В Празі, очевидно, думають, що я сюди переїду. Чекають від мене таких сил, яких я, боюсь, не маю. Сил, знання, витривалости, невтомности. Але ці сподівання перебільшені. Переді мною трудна задача: або відмовитись од усякої участи в громадсько-політичній акції, або виявити такі сили, яких нема, але на які чекають від мене. Сумно.

У Шаповала. Обговорення справи чесько-українського видавництва і ”Соняшної машини”. Настоювання на переїзді до Праги. В кафе засідання: Шаповал, Григоріїв, Ґалаґан, Сірий, брат Шаповала і я. Мій погляд на ситуацію в Росії. 4 можливості: 1/ вибух зсередини знизу, 2/ військова диктатура, 3/ війна з Туреччиною, поразка і військова диктатура, 4/ коаліція большевиків з соціялістичними партіями.

Питання про консолідацію з есдеками. Проєкти створення з нашої групи і Закордонної групи УСД однієї організації.

Побачення з Олесем і Гасенком. Вияснення Гасенком історії свого арешту в Румунії. Немов би тільки невинні відомості давав Дідушкові,[12] який був там за шпигуна. Скрутне матеріяльне становище Гасенка. Прохання допомоги: стипендії від чехів. Я обіцяв. Дав 100 корон, бо не мав чого їсти. Жахливий вигляд Олеся. Старе босяцьке пальто, яке ніколи не скидає, бо під ним ще гірше вбрання. Очі у спухлих зморшках. П'яний і амбітний. С. — 7.

30. I

Не виходить з голови Олесь. Людина, яка на очах гине і якій ніяк помогти не можна. Бо все, що для нього здобудеться, піде на пиво. Хвора, нещасна людина.

”Українська хата”.[13] На всьому старанно накладена печатка Микити Юхимовича. Очевидно, назву цю дано в пам'ять журналу ”Українська хата”. Величезна столовка російсько-еміґрантського типу. Плями грубуватих еміґрантських облич. М. К. Садовський,[14] постарілий, схудлий, з посивілим, поріділим чубом, без колишньої величности й запалу, якийсь присмирілий, у старенькій шубі, нечистому комірчику. Мимоволі жаль торкає за серце бачити цю присмирілість з виразом якоїсь старечої дитячости на лиці. Препоганий борщ, препогана горілка, яку розбавив водою Ґалаґан, утворили не зовсім привабливе враження. Цілий день після того настрій і стан під знаком того обіду. Переїзд до Григорієва.

Втома. Холодне розміркування: надій на допомогу чехів дуже мало. А тому політична робота на широку скалю неможлива. А тому ... чи варто й зачіпати реалізацію Єдиного фронту? С. — 6.

31. I

Утік од сніданку в Григорієвих. У кафе з Олесем. Всі ”дуже важливі” його справи й інформації про Грушевського та

Христюка виявились дуже маленькими. Просто міркування Олеся, що Грушевський хотів приїхати до Праги, але есери затягли з відповіддю і стало zu spät.[15] Виходить, що все залежало від швидкости відповіді есерів. Не його переконання, не інтереси національного і політичного характеру, а відповідь есерів.

Побачення з Гасенком. Ширше поінформування в румунській справі. Очевидно, все було на ґрунті комерційних справ. Пропозиція приїхати на хутір до нас і працювати війнула на нього холодом. Страшна це, справді, річ для такої людини. Буду пробувати добути йому чеську стипендію.

У Шаповала. Засідання з приводу Єдиного фронту. Склад. Участь Селянської Спілки[16] і Робітничої Спілки. Але у фінансових справах виявилося, що, не вияснивши цього питання, не можна обмірковувати інші.

Утік од Шаповалової вечері, — занадто багато насходилось народу для бідної Ольги Філаретівни.

Вечеря на вулиці.

Поліція знову чогось шукає мене. Зверталась навіть до Нечаса. Біда з старанністю.

1.II

Побачення з Мазепою. Можливість порозуміння з есерами не виключена. Хоч з іншого боку говорив, що абсолютно виключена. Плутаність у словах. Але це, здається, вважається за справжню мову тверезого політика. Довго розповідав про історію своєї акції з новим журналом проти "Нової України". Очевидно, хотів виправдатись. Настійно висловлював побажання, щоб я переїхав до Праги. Одночасно видно було бажання настроїти мене проти Шаповала. Немов би той використовує моє ім'я. Дебати з приводу радянської демократії і знаменитої "автономії" есерів. Здається, щиро переконаний, що есери зрадили і потайки ведуть політику в напрямі федерації під натиском чехів. З цього я бачу, яка тут сприятлива атмосфера для всякого роду тяжких почувань і всякого бруду.

Гасенко мріє про віллу на французькій Рів'єрі. З метою спекуляції на франкові. І для життя. Показував проспекти, оферти. Дійсно, тисяч за 60-100 можна мати віллу. Але, бідолаха, він покищо позичає по 100 корон.

Засідання в УГК з приводу мого переїзду до Праги. "Необхідно". Але ... стою твердо на передумовах.[17] С. — 6 1/2.

Емма Ґраматіка — відома італійська акторка, що в своєму репертуарі мала драму Винниченка "Брехня", в якій блискуче виконувала постійно ролю Наталі Павлівни (20-ті роки).

Єлена Полевіцька — акторка російського драматичного театру в ролі Ріти з драми В. Винниченка "Чорна Пантера і Білий Ведмідь".

Єкатерина Рощина-Інсарова — видатна акторка Александрінського театру в Петербурзі, де 1916 року її заходами, вперше на російській сцені, було поставлено "Брехню", в якій вона виконувала головну ролю.

*Ґрете Дирпелькус — німецька акторка, що виконувала ролю Досі в драмі "Брехня" (*Die Lüge*) в Ляйпціґському театрі* Schauspielhaus.

2.II

Лист од Кохи. (Самотність і туга проглядають з листа. Єлена Давидівна пригнічена знову моїм другим листом. Щось мені відписала. Ну, й Бог з нею. Принаймні, справжній кінець).

Інтерв'ю (літературне) для "Prager Presse"[18] (Кушнір[19] і Сірий).

У Шаповала. Самозакоханість, віра в свою величність доходять до того, що він з власною жінкою поводиться велично і з вибачливою вищістю згоджується принести води в глечику з кухні. "Принесу, принесу, Олюсю". І дивиться на мене з посмішкою, яка говорить: "Дивіться, як з великою людиною поводяться". "Я ж тут для всіх суверен".

У нього, каже, дві натури: одна великого вождя, провідника, соціяліста, перебудівника світу, а друга — ніжної людини, яка любить природу, "лосиків". Страшенно його тішить і підносить, що для розмови з ним зарані мельдуються навіть партійні товариші. Любить інтонації і вирази під Грушевського. "Аякже, якже". "Това́риші".

Чужі думки, тількищо вислухані ним, зараз же передає так, наче вони його власні. Він — великий учений, соціолог. Їде на соціологічний конґрес. А загалом — щаслива людина, бо вірить у свою великість, вибраність, величність і, мабуть, у геніяльність.

У Нечасів. Квартирка з двох кімнат. Сальончик, як на вітринах мебльових маґазинів. Новеньке, чистеньке "Biedermeier",[20] але незатишно. Грубку натоплено так, що від неї пашить аж на другий кінець кімнати. Вечеря — "пишна". Яромір милий, дитячо-запальний. С. — 7.

3.II

Побачення з Інною Костянтинівною. Враження: щелепа поширшала, на зубах жовті цяточки, так ніби іржа в крейді, губи мокрі під час розмови; чудесні очі, ніс. Ніякої жіночої привабливости, тільки дратування легкодоступної жінки.

У Сірого. Велика кімната з череватим ліжком. Бідний Сіренький: все, що належить йому, він дуже вихваляє. Цим він себе піднімає, чи [що]? Отож і кімната ніби дуже гарна. А вона — так собі.

На обіді з Гасенком: такий самий франт, рум'яний, чистий, гладенько зачісаний, просто денді. Але під рум'янцем — туберкульоза. Під франтуватістю — ні копійки. Маса фантастичних проєктів. Самовпевненість. Авантюризм думки.

Обіцяна візита до Олеся. Запрошений був ним у п'яному стані. Одначе, тверезим пам'ятав, нагадав через Гасенка. Страшний вигляд житла Олеся. Поганесенький брудний готельчик останнього ранґу. Невеличка кімнатка з трьома ліжками; залізна грубка в кутку, від якої жене нестерпною духотою; із стелі на мотузку звисає жовтенька, свічок на 15 електрична лямпочка. Злидні страшні на всьому. Я старався не дати запанувати ніяковості і розповідав про звірят, пташок, козу і т. п. Треба насамперед витягти їх з цього помешкання, знайти кімнату. С. — 7.

4.II

Чекання з Олесем на Сірого й Гасенка в кафе. Кушнір. Читання листа Мірного про "Соняшну машину" і проєкти пропаґанди й кампанії за "СМ".

В шиночках з Олесем. Макабрений вигляд шинків. П'яний Сірий з Лавровим.[21] Опецькуватий дідок з товстим лицем і гострою борідкою, з улесливо-галицьким виразом. Дивна сердитість Сірого на Олеся і цілковите небажання допомогти шукати кімнату. У п'яному вигляді Сірий — аґресивний, злий, твердіший, ніж у тверезому стані.

Замовлення в конторі підшукати кімнату для Олеся.

Вечір у Гасенка. Його широкі пляни на Америку — за півроку не менш 3 000 долярів. Надії на особисте знайомство з Фордом.

Гріх. "Р". Невідомо для чого, через що, наче, дійсно, диявол сидить у людині, робиться зло самому собі. Моментально зник сон. Потім кошмари. Особливо один: жінка, подібна до Марфуші — вагітна. Помирає в неї мала дитина. Одночасно родить нову. Через це посміхається. Новонароджену дитину кладе тут же (вона якось *випала* з неї на підлогу) в слоїк з теплою водою. Я підходжу до слоїка, розглядаю дитину. Хлопчик, досить малий. Раптом уста його ворушаться, і я чую, як голівка шепоче: "Я хочу, чтоб закрыли месяц". Мене проймає страшенний жах. Я відсуваюсь од дитини з таким виразом, що Марко Григорович підбігає і теж з жахом дивиться на мене. А я не можу вимовити ні слова. Прокидаюсь. С. — 7.

5.II

Каяття, дивування, невдоволення за "Р". Тупість.

Чекання листів від Кохи. Але нема нічого.

Інтерв'ю Кушніра не з'явилось. Очевидно, редакція відмовила. Ні, якщо "Соняшна машина" не створить уваги до українського імени, то ще не хутко будуть міститися наші інтерв'ю.

І фізично і морально гнітить учорашній, непотрібний, безглуздий, брудний вчинок з "Р". Падіння мучить. Панування бруду. Перед Geradehalter'ом соромно.

Всі балачки припинені до вияснення ґрунтовного питання про кошти. Маю дуже мало надії на успіх розмови з "сферами". Особисто буде приємно, бо сумління буде чисте і руки розв'язані. Можна присвятити всю увагу кампанії за "СМ".

На "Запорожцеві за Дунаєм".[22] Замість оркестри — рояль. Декорації — на папері, примітивні. Невеличка сцена. Але Садовський в ролі Карася — зворушливий. Бідний, він, видно, *старається* вподобатись публіці, розсмішити її. Він уже не має тої королівської гідности, певности і nonchalance колишніх часів, яка була в його поставі, рухах, голосі. Тепер це — актор, який боїться публіки і запобігає її ласки. Сумно. Грузинка в ролі української актриси-співачки. Жінка грузинського есдека Айолли.[23] Колишня княжна. Лице з японсько-татарськими очима, чорно-синім гладенько зачісаним волоссям і свіжою матовою смуглявістю.

Знайомство з артистами після вистави в ресторані. С. — 5.

6. II

Лист від Кохи. (Сумує, нудиться, жде, працює).

Питання визнання Соввлади цікавить і всю Европу й українську еміґрацію. Вважаю, що для української національної справи визнання Союзу Совєтських Республік є факт позитивний, бо цим самим визнається українська держава хоч би в "союзі", хоч би декоративно. Для Політбюра це комедія, але для Европи серйозний факт, і вона зовсім не має охоти грати комедії. В кожному разі, добре скористувавшись цим, ми можемо посунути розвиток державної української ідеї далі.

Шахи з Айолло. Виграв три партії. Піднесеність Айолло. (Грузин, але мабуть, з домішкою жидівської крови. Розумний, жвавий, але не робить враження сили).

У Шаповала. Невдалий метод умовляння мене переїхати до Праги: немов громада вважає мене за циніка, мінливого, жорстокого, егоцентричного, бездушного і т. п. Словом за людину, яка свої особисті інтереси ставить над усе і якій не можна ні в чому вірити. Цікаво, що Шаповал говорив це навіть з певною дозою задоволення. Правда, він зараз же старався примазати своїми зауваженнями, немов би він не вірить [в це]. Але все ж таки було видно, що він не тільки з метою мене умовити говорив це, але й дати мені зрозуміти, що він знає, за кого мене має україн-

ське громадянство. Досяг він протилежного, тільки ствердив мої думки про те, що не раз виникали, й нехіть до політичної роботи. С. — 6 1/2.

7. II

Задоволений Geradehalter'ом Вчорашня балачка з Шаповалом не лишила ніяких слідів. Нічого нового. Все вже було. Відповідальність перед своїм сумлінням, чесність з собою, свідоме жертвування своїм особистим для колективу, — це етичні тези, яких ніяке відношення окремих одиниць з українства не повинно стерти.

Візита до Масарика. Півгодинна розмова. Мої політичні позиції. Мій погляд на ситуацію в Росії. *Чотири* можливі форми падіння большевизму: 1) Військова диктатура, 2) Вибух знизу, громадянська війна, 3) Війна з Туреччиною. Міжнародні авантюри, перехід знову до військової диктатури, 4) Демократизація радянської влади. Стоїмо на 4-ій. Потреба матеріяльних засобів для пропаґанди цієї можливости. Згода Масарика. Без вагань, просто, щиро.

Відкладено візиту до Ґірси.

У Шаповала. Вечірка. Чекання пані Айолло. Вона в лазні. Співи українських і грузинських пісень. Дитячість її вдачі: "Я вам конче хочу розповісти анекдот". "Він мені сказав, що я чутлива, як Ейфельова башта (Еолова арфа)". "Я хочу говорити дурниці". Одвертість, мила дитяча наївність.

На рефераті Штейнберґа[24] "Нравственный лик революции". Штейнберґ. Христосик. Кроткі, розумні, лагідні очі і пухлі червоні уста. Кучерявість волосся. Не вимовляє "р".

У пивній всією компанією. Суперечка марксистів з народниками (Айолло і есери). Оповідання пані Айолло про Ausflug[25] у Берліні, флірт, сором перед чоловіком. Боялась, а як приїхала, як війнуло рідним милим духом коханої людини, все пройшло. С. — 4 1/2.

8. II

Засідання з приводу організації Єдиного фронту. Обміркування плятформи і бюджету. Розраховано на 150-200 тисяч чеських корон щомісячно.

Візита до Ґірси. Повторення розмови з Масариком.

Необхідність переселитися до Праги. Нехіть, тоскність. Як краще зробити для Кохи: чи разом тут оселитись, чи окремо, чи лишитись їй на хуторі. Гасенко пропонує поселити свою жінку

разом з Кохою. Цікаво, як же це він зробить, не боячись повторення історії минулого року.

Не можу ще вкласти в голові, як улаштую свій час, як зможу літературно працювати при політичній роботі.

Гризуча туга за Кохою. Чомусь від неї давно нема листів. А виїхати в неділю, мабуть, неможливо буде. Тоді тільки у вівторок.

Засідання в УГК. Дві сутички з Шаповалом з приводу: 1) участи в соціялістичному клюбі, що організується руськими есерами. Шаповал, розуміється, не маючи сили й твердости відмовитись, обіцяв. 2) "Привілеї" приходити з запізненням на засідання. Очевидно, доведеться на цьому ґрунті мати й надалі сутички. С. — 7.

9. II

Від Кохи нема листів. Турбота й туга болюче ниють.

Побачення з Мазепою. Ідея-фікс: автономізм чи федералізм есерів. Доходить до манії. Про радянську демократію вже мови не було.

Засідання в Громадському Комітеті, перебите послом Яковлевим.[26] (Молоде велике обличчя з глупо й ображено одвислою товстою нижньою губою, з сивосірим волоссям). Обговорення статуту і назви Єдиного фронту. "Український революційно-демократичний союз" або "Український союз трудової демократії."

У Айоллів. Крихітне, на півтори кімнати помешкання чеського літератора Неймана.[27] Лави попід стінами, перед лавами стіл. Замах на естетику. Нафтова лямпа. Під Шаґала[28] малюнок (ніби має означати "Проститутка").

Князь Ерастов. Ніна Захарівна [Айолло], представляючи: "Ерастов. Титула не згадую, бо тепер не прийнято." (Молодий, чорно-рум'яний, простуватий грузин.) Подружжя Нижанківських,[29] композитор і поетеса. Подібні одне на одного, тільки він бльондин, вона — брюнетка. Чудові, гарні очі в обох. Це та, що на вечорі колядок, спускаючись по сходах, так пильно і невідривно дивилась на мене, нагадавши мені очима наяду. Схвильованість Ніни Захарівни від інтриґ пані Дорошенко, від її ультиматуму: якщо Ніна Захарівна братиме участь у концерті пам'яти Шевченка, то Дорошенко не буде виступати.

Реферат Айолло. *Пестель,*[30] Нечаєв, Ленін. Цікаві паралелі. Шкода, що зім'ято паралелю Леніна.

В кафе до І-ої години. С. — 5.

10. II

Туга цілий вечір болюче тягне до Рауену. Неспокій уже малює різні небезпеки. Все немиле, нецікаве. Здається, попрощався б з усіма, вийшов з кафе і швидко пішов би в Німеччину.

Обдумування промови на завтрішньому виступі.

Обід з Айоллами. Майже признання в коханні Ніні Захарівні. Зведення з мого боку на французьку ввічливість. Не спала всю ніч. Натяками давала зрозуміти, чому саме. Дитяча манера вимовляти "ж", "ч", "ш" як "з", "ц", "с" з "Авсґесльосен", "слусала" і т. д. Тим часом видно певну цікавість до Гасенка, наприклад, призначення з ним побачення у себе, потім у подруги францюженки. Розповідь про свій роман у Берліні і про жаль, який має тепер тому, що не дійшла до краю. Очевидно, вже має визрілий намір дійти при першій же нагоді. Таку нагоду, напевно, шукає скрізь, де може. До цього часу ніби все були платонічні романи. Грузинська чеснота стояла на перешкоді. Чоловіка любить, він милий, хороший, рідний, але це таке звичайне, буденне, хочеться чогось нового, поетичного. Коли роман — вона добре працює, краще співає, голос стає звучнішим, дужчим. Вона це помітила. Висловлюючи до Веки майже признання в коханні, одночасно поспішає на побачення з Гасенком і навіть аж підпихає йти швидше.

У Шаповала. Лотоцький,[31] Шульгин[32] на переговорах у справі Єдиного фронту з Шаповалом. Загальні балачки, обережний підхід. Сутичка з Шаповалом у справі "Нової України", відносно редаґування. Я виразно заявив, що буде редаґувати один "при ближчій участі таких то [й таких]". С. — 6.

11. II

Від Кохи все ж таки нема ні одного листа, ні одного рядка. Тривога вже стоїть важким, гнітючим туманом. Боюсь думати виразніше, щоб не кинути все й не виїхати першим потягом. Не можу припустити, щоб від лінощів не написала, але страшно думати, що там сталося щось лихе.

Розмова з Гасенком про Коху. "Ідеальна жінка". Найкраща, яку він коли де й бачив. Розповідав про неї гурту жінок. Мені радісно це чути. А тривога не вгаває, гнітить.

Диспут.[33] "Сучасний політичний момент на Україні". Чи від утоми, чи від нездатности, чи від тої тягучости думки і мови, яку починаю останнім часом помічати в собі, говорив мляво, з довгими павзами, соромно-нудно, безбарвно, важко. Опоненти: Мазепа, Феденко, комуністи і Лотоцький виступали одноголос-

но з закидами в мінливості. Замість відповіді по суті питання оперували моїми якостями. Я, здається, зробив занадто *різке* відмежування від інодумаючих. Лотоцький, Мазепа і Феденко просто образились за петлюрівщину. Публіка (певна частина) сласно плескала на всяку лайку в мою адресу. Відповідь моя була живіша, хоч все одно мало мене задовольнила. Особливо соромно за дрібниці: що пальці дрижали, коли тримав аркушик паперу, що робив глупі жести на Zwischenruf'и[34] Мазепи, що невдало, негідно тримався. Соромно з ґафи, якої допустився в самій промові. Здається, я переміг: заля майже однодушно плескала після закінчення. Русова[35] сказала, потискаючи мені руку: "А все ж таки щирість усе перемагає".

12. II

Виїзд до Берліну.

В ресторані двірця в Дрездені.

Майже всю ніч не спав. Заснув, може, години на дві. Не виходили з розпаленої голови дебати. Закиди в егоцентризмі, в мотивах особистого характеру в політичній діяльності наганяли думки про те, що вже не раз виникало: про відхід од політичної роботи на довший час. І поруч з цим інші мотиви до цього ж самого: моє здоров'я занепадає. Щемління в ногах, гублення пам'яти, поганий сон, відчування серця, швидка втома, слаба чи — все це загрозливі, серйозні ознаки, з якими треба поважно рахуватись. В такому стані *я не смію* братися за політичну роботу, я не зможу провадити її як слід, я витрачатиму на неї колосальну кількість сил і губитиму себе. Я мушу радикально й рішуче взятися за відновлення, оздоровлення сну, нервів, пам'яти і взагалі сил. Поки цього не досягну, займатись політичною роботою я не можу. Мучить сором за виявлення себе не таким, яким я приїхав і тримався весь час до останніх днів. Я ослаб, *розсердився,* почув ворожість і став меншим, підрівнявся до членів тої еміґрантщини, яка лається. Я не встояв на тій висоті, з якої всі їхні сварки і крики здавались такими маленькими. А сповз із висоти, і сварки здалися більшими. Я не досяг об'єднання, ради якого їхав. І це ще раз показує, що треба боротися якнайсерйозніше з хробливістю і занепадом сил.

Невдача з зустріччю Кохи в Берліні. С. — 6.

13. II

Відчуття заспокоєння, прибуття додому, коли приїхала Коха з Берліну. Розповіді.

Сором за свою безсилість у Празі не покидає. Завдання не виконано. Може, об'єктивно воно й добре, але суб'єктивно я не маю задоволення. Не витримав, не доніс самим собою покладеного завдання.

Втома залила всього. Захлинувся і не можу рухнути мозком. Треба рятуватись.

Від Єлени Давидівни лист точнісінько такого змісту, як я й гадав. "Льоля" і більш нічого. "Суто людська" любов виявилась у тому, що Льоля за зачеплену амбіцію почала шпигати чим могла. Весь комплекс почуттів і станів від усього вона визначає, як "розсердились". Аж дивно, що така дріб'язковість виявилась. Сумно, що в душі не лишилось "масенької". Померла. С. — 9.

21. II

Подорож до Берліну.

Побачення з "корабельним майстром" Воробйовим і Думбадзе в Miericke. "Корабельний майстер": бльондин, круглоголовий, лисуватий, лице спокійне, добродушне, твердувате. Обіцяння дати з корабельної справи певний процент на українську громадську роботу. Розмова з Думбадзе відносно політичних комбінацій з американцями. Немов би днів через 20 треба буде їхати до Америки в цих справах. Більше, мовляв, нічого певного сказати не може. З Парижу напише докладно. Немов би три телеграми має від американців у цій справі. Щось не маю довір'я. *Ні слова про фільм.*

Критика Віленськими Думбадзе. Викриття в ньому зажерливости, жадности. В історії з кораблями виявляє просто дурну скупість: не хоче дати авансу в 10 тисяч долярів. І може через це випустити всю справу, яка може дати йому мільйони. Інтриґа Далінди з Думбадзе. Ворожнеча двох хижаків. Дивна, справді, зміна образу Думбадзе. Так лаяв і порочив Далінду, а сам їде до нього і просить помогти в справі кораблів. Далінда вимагає сатисфакції, комизиться, морально тріюмфує.

В Tauentzien Palast. Нудьга. С. — 4.

22. II

У Віленських. Фотографії.

У Глущенка. Модернізм його.

Ресторанчик "Тары-бары", deutsch-russisch. Затишна півтьма. Вузенька заля, під стелею ліхтарі, задраповані трикутними абажурами. Чистенькі столики. Дуже ввічливий господар, — значить, мало гостей буває.

Шукання гіпнотизера-лікаря. Dr. Albert Moll. Науково обставлена крамничка. Обиватель з дипломом лікаря. Павук.

24. II

Писання статті з приводу "Єдиного фронту" — 2.
Käufer'а немає. Не схотів бути дурнем.
Вишукування в проспектах санаторії.

25. II

Чекання покупця хутора. Ніякого знаку його.

Поворот до заняття мовами з Кохою. Розмова французькою мовою.

26. II

Коха в Берліні: продавати папери і збирати інформацію про санаторію в Watler [нерозбірливе закінчення].

Я в ліжку: "хворий".

Розчарування: папери коштують мізерно мало. Крах усіх мрій і надій на гроші й можливість полікуватись.

Одначе воля до видужання не повинна бути ослаблена. До мети треба йти неухильно. Мусимо мати гроші на санаторію. Коли просто сказати, що нервовий стан вимагає лікування, нікого цим не зрушиш на найменшу поміч. Треба вразити чимсь сильним. У мене запалення легенів. Хвороба серйозна, вразлива. Вона об'єктивно легша за той нервовий стан, який мене нищить, але на стороннє око помітніша. Від наслідків її треба лікуватися в санаторії місяця півтора. Інакше загроза здоров'ю і нездатність до будь-якої роботи.

Стаття з приводу "Єдиного революційно-демократичного фронту". — 4. С. — 8.

27 II

Революція.

Хвороба. "Запалення легенів".

Читання Stekel'я.[36] Вражаючі приклади автосуґестії на імпотенцію, на духові сили людини, на статеву здатність. Аналогія з собою. Пристосування психоаналітичного методу до себе. Викриття маси помилок і безсумнівного зв'язку всіх слабостей нервової системи з автосуґестією. Почуття можливости визволитися від впливів різних хоробливих нервових станів. Іскра захвату і здивування: невже від усього тяжкого, болючого, гнітю-

чого, прийде визволення? Невже в дійсності *нема* ніякого ослаблення, винищення органів, а все це було головним чином суґестійовано самим собою? Переворот у відношенні до цих станів: не підлягання їм, не пристосування свого життя до них, не віра в них, як у реальні сили, а боротьба з ними, як з привидами, з шкідливими чадними випарами фантазії, суґестії. Радість і захват Кохи від визволення. Постанова її рішуче боротися з лінощами, з млявістю думки і за охоту до інтелектуальної праці. Цілий вечір обговорювання події. Читання Stekel'я, знов обмірковування і визволяння себе з-під влади довголітніх привидів. С. — 7.

28. II

Революція.

Запалення легенів.

З самого ранку обмірковування нового стану духу. Перевірка, перегляд і пригадування фактів впливу духу, психіки над матеріяльним тілом. Випадки суґестії й автосуґестії. Хто боїться старости, твердить, що він старіється, що сили його слабшають, що він уже *не може* робити того й того, цим самим він посуває свій організм іменно до таких станів. Навпаки, самоствердження себе в житті, віра в свої сили, уперта завзятість у досягненні своїх цілей, все це скріпляє сили і навіть творить нові або відживлює занепалі. Часом стає вже дивно, як можна було так часто дозволяти понурим станам, слабостям опановувати собою, як можна було, наприклад, упродовж 20 літ суґестіювати себе в хворобі нервів. Тепер чергове, конкретне завдання: боротьба з впливом 20-літньої автосуґестії, боротьба за нормальний сон, за приголомшену автосуґестією силу мужчини. Я не тільки хочу, але й можу вернути до життя придушене, — це мусить бути і неодмінно буде раніш чи пізніш.

Приїзд Юлії Володимирівни. Ніяковість за мимовільний обман. Проведення ролей бездоганне.

Криза хвороби вночі. С. — 6.

29. II

Криза хвороби.

Температура нормальна. (Втома від балачок з Юлією Володимирівною і Кохою).

Листи Кохи до Шаповала, Вирового, Сірого, Чикаленка з приводу хвороби.

Необхідність тверезо і застережливо ставитись до нових

методів життя. Наслідки (позитивні) "революції" можуть виявитись не одним скоком, не від одноразового, вибухового відкриття істини, не від щирого, захоплюючого бажання зміни, але упертою, настійною боротьбою з минулими станами, звичками, нахилами, створеними всім попереднім комплексом обставин і так само суґестивним методом реакції на життя.

Єлена Давидівна хоче завтра приїхати. Їй сказано, що криза хвороби відбулася щасливо. Зауважено, що в нас холодно, незручно. Крім того, моє останнє листування відбувалося в таких тонах, що ніяково в очі дивитись. Мало того: їй повинно бути відомо, що вона для мене тепер людина байдужа й може навіть неприємна. Сама вона ще хвора після ґрипи, може навіть про людське око спокійно не їхати до Рауена. І все ж таки настійно їде. Для чого? Це загадка. Завтра можливо буде якесь розв'язання. Цікаво. Сон — препоганий. Від бурі? С. — 5.

Чому німці так різко і виразно змінилися після війни в своїх моральних якостях?

Однією з причин, на мою думку, є занепад віри в себе, в свою вищість, кращість і першість серед народів. Поразка вбила цю віру. Поразка ослабила ту страшенну енерґію, яка дозволяла Німеччині боротися майже проти всього світу. Вона звела їх з п'єдесталу народу богів. Опинившись на землі серед звичайних народів, німці відчули себе *звичайними,* вони перестали вірити у свою надзвичайність, у своє месіянство. Їхня воля занепала. Придавлена приниженням, господарською скрутою, злиднями, вона покотилася легко по похилій площині звичайности. З сильних, хижих, загонисто-гордих, владних вони стали хитрими, злими, роздратованими, дріб'язковими. Чесність, гідність, брутальна непідкупність перетворились у підкупність, у запобігання перед грошовито-сильними, у розпусту хабарництва, шахрайства, шантажу і дрібного та й великого злодійства. Нещастя, злидні, приниження рідко створюють героїв, а частіше злодіїв. Німці, повіривши в свою звичайність, занадто легко покотились по цій стежці. Іноді навіть божевільна, помилкова віра може творити великі істини. І не завсігди істина творить силу і життя.

Ще один приклад значення *самовіри:* большевики. Віра в свою місію, у величність, у плянетарність робила їх невтомними, стійкими, вона діяла на довкілля й викликала часом пошану навіть у ворогів. Тепер вони гублять віру в себе. І моментально з занепадом цієї віри, стягнені з п'єдесталу півбогів, вони впадають у *звичайність,* стають звичайними, такими, *як усі,* і тоді вони самі і *всі* бачать, що вони, дійсно, як усі. Але це бачення ро-

бить їх гіршими, ніж усі, воно віднімає у них за законом інерції навіть звичайну волю опору, вони гойдаються в найбільшу глибінь звичайности, вони, побачивши себе звичайними, пускаються берега. Розчарування в собі приносить злу, відчайдушну гіркоту, розпущеність себе в звичайності й робить їх дрібними, жадібними, злими, розпутними, продажними, жадібними до особистих утіх, до малого і занадто тілесного.

Так само віра в себе діє й у кожної окремої людини.

1. III

Лист до санаторії Tannenhof у Friedrichroda. (Необхідність знати точні ціни, щоб не попасти під експлуатацію крамарів від медицини).

Минула ніч і трудний сон настійно висувають, підкреслюють необхідність позбавитись цього стану, здобути здоровий сон. Очевидно, не можна зважати на дорожнечу, треба неодмінно їхати до санаторії. Витрати повинні окупитися.

Здається, розгадка Єлени Давидівни буде цілком проста: вона не приїде. Обіцяла бути у нас о 1-ій, а вже 4-та година, а її нема. Чи не сказала, справді, Юлія Володимирівна по телефону, щоб не приїздила, як то за всяку ціну (з ревности) хотіла Єлена Давидівна зробити під приводом турботи про здоров'я?

Єлена Давидівна приїхала. Помітне хвилювання: блискучі очі, піднятий сміх. Підійшла і поцілувала хворого. Мова — піднесена. Коли Коха вийшла, настало мовчання, довге й чудне. У мене — дивний біль, туга і потяг. Відчування гострої, кричущої ніжности. Потім минуло. Вечір пройшов у мріях про Італію. Видно виразне, одверте бажання поїхати разом в Італію. Але повинна ж вона знати, що в Італії знову вибухне конфлікт, якщо не буде того, чого вимагається весь час тут? Що ж вона думає і чого хоче? Знову загадка? С. — 7.

2. III

Знов ніби колишні відносини з Єленою Давидівною: жартівливоніжні, сварливі, — навіть тут ми немов боремось і щось перемагаємо. Вона взяла на себе функцію завідуванням цигарками. Деспотично видає 5 штук на 3 години. А мені нормально треба 6 штук на 3 години. І цієї одної ні за що не хоче додати. В цій одній цигарці сенс її функції й деспотизму.

Знову мрії вголос про подорож до Італії. Очевидно, серйозно Єлена Давидівна хоче їхати, не раз про це думала. Навмисне піднімаю питання про те, що "посваримось", себто, що буду

стояти на своїх позиціях. Униклива відповідь. Нема щирости в цієї людини!

3. III

Цілий день усе було добре. Єлена Давидівна справно виконувало функцію цигаркового цензора, видавала по 5 штук цигарок на 3 години, почувала себе рятувальницею здоров'я хворого, почувала задоволення людини, жертва якої не йде на марно. Увечері хворому було настільки добре, що навіть сіли грати в карти. І то на поцілунки або доляри. Я мав програвати доляри і вигравати поцілунки. І от у грі, як я це раз-у-раз думав, найкраще виявляються характери. Характер Єлени Давидівни у грі: лукавство, не строге відношення до правильности гри, стояння на формальній стороні, а не на суті.

Інцидент: після напруженої гри з мошенством ЄД і Кохи я все таки виграв. Але виплата програшу була зроблена з таким виглядом, що краще б не вигравати і не затівати взагалі гри. Настрій став у всіх пригнічений.

Перед сном ЄД жорстоко мене розкритикувала перед Кохою. Я — не лицар. Я вбиваю в Косі "принцесу". Аґітація за "принцесу". Мені сумно: вони нічого не знають ці люди й судять не мене, а свою уяву про мене. С. — 4.

4. III

Виїзд Єлени Давидівни. Погано спала від "мрачных мыслей".

У мене піднялась температура. Прощаючись, сказав: "Які чудні і сумні наші відносини". Перепитала: "Сумні?" — "Так, сумні. Як тільки починає розгорятись ніжність, так неодмінно щось трапляється, що зімне її й бахне по голові." Нічого не сказала, а, прощаючись, попрохала не *сердитись*. Улюблене слівце.

Приїзд Юлії Володимирівни. Нема спокою хворому. І знов настійна аґітація Кохи проти мене: вона повинна мати і те і друге й третє. Вона повинна переїхати до Берліну, не лишатися в страшному Рауені, в самоті. І т. д. А ми винувато виправдуємось, доводимо, що ми любимо і Рауен, і самоту. Так ні, не повинні любити самоти, Коха не сміє почувати себе добре в Рауені, бо Юлія Володимирівна не любить самоти і почувала б себе погано в Рауені. І знову: я — "деспот" і нечутливий чоловік. С. — 7.

5. III

Приїзд Юлії Володимирівни.

6 III

Коха в Берліні за грошима на санаторію.
Стаття для "Нової України". С. — 7.

7. III

Докінчування статті "До питання про Єдиний фронт трудової демократії".

8. III

Виїзд із Рауену.

Докінчення перечитування статті "До питання про Єдиний фронт трудової демократії". Відіслання до Праги.

У Берлін з возиком і валізками.

Призначення побачення з Єленою Давидівною і Віленськими в кафе перед вокзалом. Єлені Давидівні на 6-у годину і Віленським на 7. Єлени Давидівни, звичайно, нема. Турбота, чи не вийшло якоїсь помилки з призначенням. Ні, помилки ніякої, вона просто поїхала в Целендорф до когось у гості.

Побачення з Віленськими і Мірним у кафе. Все очікували Єлену Давидівну. Але вона так і не прийшла. Гадання: очевидно, для неї там була весела компанія, або якась справа. У хазяїна, де вона була, совєтський, єврейський голос (по телефону). Прикре почуття від цього і постанова покінчити з цими дивними й неприємними відносинами. Зовсім *спорожніло* до неї відношення. С. — 2.-3.

9. III

Виїзд до санаторії.

Надзвичайний шум і гуркіт уночі на вулиці. Враження після тиші Рауена. Визиск готельщиків і швайцарів: за поганесеньку кімнатку за переночовану ніч довелось заплатити біля 9 марок!

Прощання з Кохою. Не в той вагон сів. Перебіг до потрібного. Все якось не так робиться.

Читання дорогою "Гріха" німецькою мовою.

Пересідка у Fröttstadt'і. Нема потяга на Fredrichroda. Чекати 5 годин. У сільській корчомці. Родина шинкаря за кавою. Дитячий баль на горі над корчмою.

Надзвичайно пекуча туга за Кохою. Писання їй листів у корчмі і на станції. Нагадування про наші філософські постанови. Гумор, як реакція на дрібні прикрості, є найгігієнічніша і найбільш гідна річ.

На Леночкину неуважність не треба ні *сердитись*, ні ображатись, бо не вона винна, що ми для неї малоцінні, а ми самі, — треба бути цінним, тоді вона буде уважна і тягтиметься до нас.

Прибуття до санаторії. Враження — занадто елеґантно.

Пекучий сум аж до бажання завтра тікати. С. — 8.

10. III

Страшенно строго написано в "Правилах", що сніданок від 8-ої до 9-ої. Одначе, о 8 з половиною ще ні одної душі в їдальні, і мені ніхто ніякого сніданку не дав. Усі ще сплять. Вранці елеґантність виявляється трохи пом'ятою і потертою.

Годівля, здається, в цій елеґантській санаторії поганесенька, голодний майже весь день.

Мабуть, утечу звідси. Якось воно не віриться мені, що *зовнішніми* засобами я позбудуся тих станів, які вкорінилися в моїй свідомості десятки років. Треба розпочати велику, довгу й уперту боротьбу з самим собою, всередині себе, в своїй "душі" — психіці. Треба себе суґестіювати в протилежний бік: до здоров'я, до віри в себе, до завзяття і зневаги до дрібних прикростей.

Написав у такому дусі листа до Кохи, попереджаючи, що через два тижні виїду.

Увечері стан безвільної мрійности. Тепла втома. Бажання не рухатись і віддати себе чужій волі. С. — 8.

11. III

Моя "мінливість": погодували краще, викупався, полежав на Liegekur,[37] погуляв і вже думається, що, може, слід отак з місяць пожити без шарпанини, без недосипання, в тиші, з нормальним сном. Думаю, та вирішити не можу: залежатиме від грошей. Якщо лікар поставить ціни за лікування великі, прийдеться все одно тікати. І чудно: живуть тут люди, беруть собі що хочуть, на авта витрачають такі суми, які мені вистачили б на все лікування. А я не можу собі дозволити робити вштрикнення чи електризацію, бо це для мене задорого.

Написав і Косі про зміну "орієнтації".

Вислав на переклад Нижанківській початок "Соняшної машини". Забув написати, щоб швидше робила.

Поганий сон, невідомо від чого: підняття незрозуміле. Погода міняється? С. — 6.

12. III

Дістав "La Garçonne"[38] в перекладі. Шуму книжка наробила величезного. Але вона з художньо-літературного погляду не варта того аж ніяк.

Гіпнотичний сеанс. Не хочу нічого писати, щоб не збивати того, може, хоч маленького впливу, на який надіюсь.

"Боттічеллівська голівка". Миле, ніжне лице з гарними, ясними очима, милими устами і довгастим овалом. Нагадує весь час мені голівки Боттічеллі.[39] Вигляд у неї зовсім молоденької дівчини років 17-18, а тим часом уже мати двох дітей. Живе в провінції Schwerin-Mecklenburg,[40] але дуже нудиться, бо немає людей, нема товариства, подруг, — нікого. Все — філістери, нудні, безбарвні.

"Концерт" у санаторії. Піяніст — д-р.... бравий, бадьорий, трохи крикливий пацієнт. Деклямáтор — актор з Гамбурґу. Співачка — американка і співак — "Herr Erfurt aus Eisenach",[41] як його представила хазяйка. Мило і трохи комічно. С. — 5.

13. III

Піднесеність знову відігнала сон. Чому таке підняття? Невідомо. Чому не міг спати? Невідомо. Як боротись? Невідомо. Гіпнотичний сеанс, звичайно, не поміг. Та й який це був сеанс! Що робити? Як боротись? Я *мушу* бути здоровим. Я хочу й буду мати здоровий сон і міцні нерви. Як тільки цього домогтися? Як найраціональніше, найдоцільніше? Цього ще я не знаю. І це займало думки всю ніч. Буду випробовувати ті методи, що дає санаторія з її досвідом. Побачу, який буде результат через 10 днів. Тоді вирішу, їхати чи лишатись далі.

Листи до Кохи і Юлії Володимирівни.

"Боттічеллівська голівка" — уважно поглядає.

Прохід у ліс, на старі місця. Але сніг робить їх новими, чужими і нічого не викликається. Чи заклопотаність іншим перешкоджає спогадам?

Тверде рішення не чути шумів. Не слухати. Не давати виникати биттю серця. С. — 8.

14. III

Добрий сон зміцнив постанову боротися силою волі. Відмо-

вився від гіпнотичних сеансів у лікаря. Болі в спині то з'являються, то (після душу й електризації) зникають. Самопочуття бадьоре, завзяте. Відчуваю збільшення сил. Охота до роботи. Загострення уваги. *Більша вільність і легкість у німецькій мові.* (Характерно це!).

"Боттічеллівська голівка" — бідна дитина. Має безсоння. Спить не більше 2-3 годин. Надто останні чотири дні, як сказала. Що ж воно сталося в ці 4 дні? Обережно запитав, чи не новини якісь? Ні. Внутрішні причини. Прізвище її von Morgen. Так таки Morgen і більше нічого. Лікар досить безтактно сказав віца з приводу її прізвища, щось таке, що Frau von Morgen їздить von Morgen bis Abend.[42] Американка von Renken (чи як її) прагне залицяння. Вже чіплялась до мене. "Боттічеллівська голівка" сказала, що вона "теж ревнує", бо мені подобаються всі жінки. С. — 7 1/2.

16. III

Картка з новосілля від Кохи і гостей. Безневинне привітання Єлени Давидівни, навіть названо "Кирилыч золотко". Так ніби нічого не сталось. Дивна людина.

Подорож на санках у гори. Inselsberg.[43] Американка Fräulein von Renken, Frau von Morgen, Herr Erfurt aus Eisenach і я. Перед тим, як сідати, "Боттічеллівська голівка" навмисне посадила мене поруч з собою на задньому сидінні. Я хотів сісти проти неї, але вона сказала, що там має сидіти Кала (американка). Одначе, коли прийшла та Кала, то запитала, де їй сідати. Голівка поставилась до цього байдуже, а проти неї сів Erfurt. Чому ж мені не дозволила? Чи не для того, щоб я був поруч? Розмова ніг і ліктів по дорозі це підтвердила. Миле потуплювання голови, затихання, невдалі відповіді, чудна задума.

Gasthaus на Inselsberg. Wandervögel'i[44] на лижвах.

Патріотичні тюрінґські промови з патосом. Потім спів усіх по нотах, які тут же всім роздавалися разом з словами [до них].

Розвиток у коридорі початого в санках. Реаґування малюни. "Все одно чи жити, чи померти". Гаряча аґітація. Прощання на сходах, злодійкувато ніжне, мовчазне. С. — 8.

17.III

Лист від Шаповала. (Війнуло всим тим, що загнало в цю санаторію. Виступи Гринька[45] проти мене під голосним заголовком. "Українська інтеліґенція, совєтська влада (чи щось подібне) і Винниченко". Хоче виставити мене так, ніби я лаю українську

інтеліґенцію, що працює на Україні. Методи боротьби брехнею найохочіше приймаються людьми слабенькими, нікчемними, бо вони — легкі, хоча наслідки їх абсолютно невигідні в кінцевому рахунку для тих, хто вжива таких методів).

До Праги доведеться їхати. Але мені думається, що на якийсь час я з Кохою поїду до Італії.

"Боттічеллівська голівка" вийшла з сальону в коридор покурити. Я взяв її за руку і поцілував у руку. І таке почуття ніжности й гарячости спалахнуло в тілі, що малюна. ... Отже з цього видно, що річ у автосуґестії, що в певних умовах все може бути якнайкраще.

На сходах перед своєю кімнатою "БГ" швиденько притулилась щокою до мого лиця і втекла. С. — 7.

18.III

Боротьба з "демонами" чи (по Кохиному) з "чортиками" трохи збавила гостроту уваги. Але вона в глибині йде. Особливо вона скупчується на сні й на малюні. Коли тут буде перемога, то вона буде і по всьому фронту.

"Боттічеллівська голівка", здається, уникає мене. Чого? Під час Liegekur вона відвернулася від мого погляду. Неначе демонстративно це зробила, щоб показати мені, що вона цього не хоче. Добре.

Вечір. Втома. В сальоні за лямпою сидять дами і шиють. Нудно. "Боттічеллівська голівка" грає в шашки з хлопцем Detlef. Часом простягає руку так, що я з-під столу можу торкнутись до неї. І дивна, просто незрозуміла ніжність до цієї напівдівчинки загоряється в мені. Мені хочеться зробити їй все, щоб їй було приємно й радісно на душі. Але ж я з нею не можу навіть слова сказати насамоті. Вийшла курити. Трималась вона обережно і стояла так, щоб її було видно з дверей кухні. Коли я на неї подивився довгим поглядом, вона раптом загасила цигарку і поспішно пішла до сальону. Що з нею? Я пішов до себе. С. — 7.

19.III

"Боттічеллівська голівка" чогось смутна. Мені хочеться думати, що то від мого уникання її. Американка каже, що вона плакала. Що ніби їй доктор сказав щось сердито і тому вона в горі. Я сумніваюсь. "БГ" не така, щоб від розмови з доктором плакати. Чи так мені тільки хочеться думати?

Під час Liegekur уникав дивитись і балакати з "БГ". Можливо, їй дуже неприємно, що інші помічають мою увагу до

неї, а її до мене. Хай їй буде спокійніше.

"Боттічеллівська голівка" не пішла з нами rodeln.[46] Я через годину повернувся і застав її саму в сальоні за співом. Мовчки підійшов, узяв за руку, потім нахилився, і вона впала в мої поцілунки. Кров шугнула в голову з такою силою, що майже зникло відчуття самого поцілунку.

"БГ" не вечеряла і була в своїй кімнаті. Чого?

Концерт хором усіх пацієнтів [співом] народних німецьких пісень. Хотів утекти, але Empfangsdame[47] спіймала і продержала до кінця.

Спав погано, голова горіла. С. — 4.

20.III

"Боттічеллівська голівка" — весела, ясна, привітна з усіма. На мене поглядає крадькома довгими й теплими очима.

Лист від Кохи і Єлени Давидівни. ЄД виїжджає додому на Кавказ. Сум і біль. Через це відмовився їхати з усіма на екскурсію на саночках. "БГ" була вражена і непорозуміло сумно дивилась на мене запитливими очима.

У лісі. Лист до ЄД. Ніжний і примирливий. Жаль, що обірвався шматок життя. Не вірю, що приїде за кордон.

Милий, любий лист від Кохи. Серце стискається від уяви її самоти в Рауені. Всі надії на продаж хутора. Тоді вона матиме все, що забажає. На місяць її в санаторію, а потім разом в Італію. Одягти її, заспокоїти, зняти з душі й розуму всі ці дрібниці!

Екскурсія була весела. "Боттічеллівська голівка" — ясна і весела. В коридорі за курінням я шепнув, що хочу її поцілувати. Вона весело спитала: "Зараз? Тут?" А я подумав, що вона така, що й це може.

Біль голови вночі. С. — 7.

21.III

Біль голови не проходить. Який це знак? Сон — трудний. Потреба чи? Чи підняття від душів і т. п.? Узяв душ, сиджу в лісі, голова не болить, але від рухів відчувається в черепі.

Ще на 10 днів мушу лишитись. Невідомо чого сумно, тоскно і тяжко мені. Це працюють мої "демони"? Хочу до Кохи безумно. Хочу вже праці, хочу руху.

Сусіда Liegekur Herr Erfurt ішов на пошту. "Боттічеллівська голівка" мала дати йому рекомендованого листа і пішла взяти його. Мала ніби прийти знову. Ми тоді були б самі. Не прийшла. Чому? Занадта обережність? Нудно? Чи що інше?

Але яка все ж таки надзвичайна чутливість нервів: тоскно й тяжко було від зміни погоди, тому, очевидно, й голова боліла ці два дні. Тепер іде *дощ*. Після морозу.

"Боттічеллівська голівка", прийшовши на Vesper,[48] не подивилась і не сіла за мій стіл. З листом у руці. Значить, вона його тільки писала. Значить, неправду казала, що хоче тільки передати листа Erfurt'ові, — значить, не хотіла бути наодинці зі мною. Що ж це має означати? Цікаво.

Катання на санках з американкою. Розповідь її про "БГ": легковажна, з усіма фліртує. Їдуть удвох у неділю на побачення з якимсь молодим добродієм, який був тут і фліртував з "БГ". Очевидно, кохання. Цікаво стежити далі за цією жіночкою.

22.III

Вчора: пішов rodeln з американкою і довідався дещо нове про "Боттічеллівську голівку". Легковажна, фліртує з усіма. Шкода. Попсувався образ дівчинки-жінки, безпосередньої і щирої.

Тримався з нею стримано, а з іншими навпаки. І вона відразу посмутніла, притихла, сиділа осторонь сама і хмуро олівцем щось черкала на зеленому пакетику. Очевидно, ждала, щоб з голлу всі перейшли до сальону, бо як тільки американка Кала виявила бажання співати, зараз же схопилась і чекаючи подивилась на мене. В коридорі я спитав: "Чого ви мене уникаєте?" Вона тільки глянула, нічого не відповіла і пройшла до сальону. І відразу сіла за піяніно і почала грати українські пісні. Я знов її запитав, і вона відповіла, що я сам знаю через що. Але флірт очима з актором-візаві, мабуть, трохи був, бо дуже схвилювалась, коли я натякнув про це, і гаряче почала домагатися, щоб я сказав, де і з ким я її помітив. Бо, очевидно, вона думала, фліртуючи, чи видно мені її, і вирішила, що не може бути видно тому, що я її не можу бачити за столом у своєму ряду. А того й не подумала, що в дзеркалі проти неї — той самий актор, на обличчі якого мені все було видно.

Розводиться з чоловіком і хоче аж до розводу просидіти в санаторії ще місяців два-три.

Щодо побачення зі мною в Берліні, то, видно, їй хочеться, але ще не ясно, коли й як це можна зробити. Хотілось перед відходом до кімнат попрощатися зі мною, як слід, але пацієнти заважали. Навмисне забігла до хворої сусідки й шепнула мені, щоб почекав у коридорі, але знову перешкодили. С. — 4.

Санаторія Tannenhof.[49]

Dr. Bieling — невеличкий, плечі немов би горбаті, стрижена сива голова, ніс широкий в основі й загострений на кінці, тонкі уста з підстриженими вусами. Крізь пенсне не можна вхопити погляду, все здається, що доктор дивиться кудись повз себе. З пацієнтами поводиться жартівливо, неповажно. Часто приходить увечері до сальону і танцює разом з усіма, горбато несучи спину в фокстроті. Особливої прозорливости в своїй професії не помітно. Уважности не багато. У проспектах сказано, що він спеціяліст з нервових хвороб і практикує гіпноз. Насправді цього сказати не можна. Практики гіпнозу в нього, видно, було мало, і він не вміє вживати його. Плутається в словах, чується непевність, невмілість. Садовить, велить заплющити очі й спати, а сам відходить від столу, шарудить паперами, грюкотить шухлядами, заводить годинника, словом, нудиться і розважається. А в коридорі дзвінки, тупотіння ніг, грюкіт дверей. Значить, не розуміє потрібної обстановки. Не розуміє ваги настрою в таких випадках, усе робить занадто прозаїчно, без відповідної серйозности і навіть урочистости, які повинні підготовчим способом діяти на пацієнта.

Жінка лікаря. Також маленька і також горбата, якась безформено квадратова таракуцка. Але лице симпатичне й розумне, хоч здоров'ям не вилискує, не зважаючи на санаторію. Любить малярство, сама малює (дилетантськи), цікавиться мистецтвом, виписує журнал по малярству, має дочку, яка колись навіть серйозно вчилася малярства, але вийшла заміж і закинула. Відносини з чоловіком, з її слів, гармонійні, один із щасливих шлюбів, є товариші, кохані і рідні. Троє дітей, на виховання яких пішло все життя. Її теорія: діти в однакових умовах виховання виходять неоднаковими тому, що мають від батьків неоднакові елементи. Коли батьки не в гармонії між собою, у дитини їхні елементи в розладі, виходить натура дисгармонічна. Також часом танцює з пацієнтами фокстрот. Не зважаючи на свою негарну постать та немолоді літа, вона все ж таки закохується в пацієнтів. З розповідей пацієнтів виясняється навіть ціла романтична інтриґа, в якій докторша бере жваву участь, себто, ревнує д-ра Троймлера, в якого ніби закохана, до його жінки і до фрау Руссек, яка теж ніби закохана в Троймлера. Так що коли Троймлери виїжджали з санаторії, то докторша, нехтуючи матеріяльними втратами в майбутньому, дуже холодно попрощалася з фрау Руссек. З цього приводу серед пацієнтів іде жвава дискусія, власне, й не дискусія, а одноодушний осуд докторші.

Д-р Троймлер. Середніх літ, ставний, весь голений, досить гарний, квадратове лице з невеликими темними очима, на одному кругле опукле скло (монокль). Жвавий, з усіма привітний, перший починає розмову, без вагання, без серйозности, трохи фамільярно. Любить похльостувати по плечах і спині кожного. "Боттічеллівську голівку" тріпає по щічках і пригинає їй голову згори. Лікується шостий тиждень, хутко виїжджає. За професією юрист, служить в якомусь великому паперовому концерні юридичним консультантом. Розповідав півгодини про себе: має родину, трьох дорослих дітей, мусить, звичайно, багато працювати, але й щось для себе мати. Тому любить музику (справді, грає майстерно на роялі), любить філософію, — найкращий час у нього — ніч, коли він у себе в кімнаті лишається з книжками. (Підкреслено: кімната-спальня окрема від жінчиної). Спить не більше трьох годин на добу. (?) Мав сердечний припадок, привезли в першій (теж підкреслено) клясі лежачого. Перші дні ходив отак (згорбився). Тепер же мускули, он які! (Стискується кулак і згинається рука. А у ванні теж показував і ніяких мускулів я не бачив). Головне в житті: опанувати своєю волею, поставити дух вище тіла, загнуздати свої пристрасті. Очевидно, працює над собою в цьому напрямі і почав саме тепер, бо говорить з запалом неофіта. Мені радив неодмінно кинути курити, від тютюну збільшується хворість нервів. Трохи шумний у веселощах і крикливий у сміхові. Очевидно, ради бажання підняти настрій в товаристві.

"Боттічеллівська голівка" або фрау фон Морґен.

Молодесенька, худенька, струнка з білявою голівкою, яка нагадує голівки Боттічеллі: великі, гарні зеленкувато-блакитні очі, високе чоло і довгасте підборіддя. Уста тонкого, чистого рисунку; білі, рівні, гарного обрізу зуби; посмішка надзвичайно мила, чиста, приваблива. Видно, соромлива, хоч соромливість пригамована вихованням. На обличчі дитяча ніжність, сама як дівчинка, але замужем і має двох дітей. Як засоромиться або зрадіє, любить робити правою рукою такий рух, наче стріляє з револьвера, витягаючи два пальці (великий, як курок, а вказівний, як дуло), а решту складаючи. Або ж, розповідаючи про щось, особливо про гарне, робить плавний, гарний рух рівно витягненою долонею, як при пластичному танці. В санаторії вже п'ять тижнів і, як каже, має бути ще 4-5 тижнів. Має безсоння. Спить, каже, не більше 2-3 годин за ніч. Багато курить і дуже зайнята цигарками. Знає всі марки, купує дорогі по 10-15 пфенінґів штука, охоче роздає. Як дитина ховається з курінням, бо їй лікарем заборонено більше двох цигарок курити. Заміжнє

життя, мабуть, нещасливе. Виводжу з того, що сказала: три роки вже не співає. А в перший рік заміжжя трохи [співала]. Більше нічого не говорить. Живе в Шверін-Мекленбурзі. Місто — 40 000 населення. Каже, що нудьга страшенна, нема людей. Ні подруг, ні друзів, ні родичів цікавих нема, — філістери, купці. Хто її чоловік, рідня — не говорить.

Любить спорт, знає теніс, поло, верхи їздить, плаває, човном править, у футбол грає. Охоче і гарно танцює фокстрот. Починає виявляти до мене деяку жіночу увагу. Виявляється увага в тому, що хоче бути зі мною чи на проході, чи в сальоні. Все дивиться, коли я виходжу з сальону курити, чи не йду я вже зовсім. Часом кличе зійти до них униз. Іноді подивиться трохи довше, ніж слід. Докторша вже дещо помітила, якусь близькість між нами (око досвідчене!) і коли "Боттічеллівська голівка" пересіла з одного столика, що був візаві до мене, [до іншого], назад за мене, докторша з усмішкою показала мені на це. Фрау Морґен це помітила й, обурюючись, сказала, що це з боку докторші "taktlos".[50] До вечора ходить у спортивних штанях і різних Jacke, то зеленій, то жовтій, то блакитній. Увечері, як і всі, вдягається, але не в дуже пишні сукні, тільки замість штанів одягає спідницю. Коли я з приводу нудьги у Шверіні сказав їй, що вона — революціонерка, вона відповіла "може бути". Отже, не накинулась на цей, до певної міри, комплімент, а прийняла просто і трохи задумливо. Хотіла б змінити життя, стати артисткою, але, очевидно, родинні обставини навіть думати про це не дозволяють. Та й боїться, що веселе життя артистичного світу затягне її, бо вона веселе життя любить, і не встоїть перед спокусами. А це не дасть змоги працювати у своєму фаху. На мої запевнення, що не конче всі артистки провадять гуляще життя, відповіла, що сумнівається [в цьому].

[Розповідь]* людей приносить ще деякі дані: любить кокетувати, мала багато "романів" у санаторії (принаймні це виходить з оповідань подруги-американки). Враження як від дівчинки з часом трохи зменшується. Любить ніби жартом робити величні пози, закидаючи голівку догори, спускаючи очі і роблячи милу міну устами, свіжими, дитячими. (Поцілунки, одначе, зовсім не дитячі, цілком "досвідчені").

Фройляйн фон Ренкен (Американка) (Дивись календарні нотатки).

Американська німкеня. Кругла голівка на довгому тілі. Трохи

* В ориґіналі написано помилково "Розвиток".

пухлі бруднувато-червоного кольору щоки, з пористою шкірою. Кирпатенький носик і круглі, невеличкі очі. Немолода, подекуди зрадливі зморшки. Каже: має 25 років. Можна дати більше. Походить з німецької родини, що переселилась до Америки. Батько — представник фірми якогось шампанського (Sekt) в Америці. Але як вийшла заборона алькоголю в Америці, він зруйнувався. Колись, вона розповідає, у них було величезне помешкання, повар, льокаї, покоївка, а тепер помешкання невеличке й ніякої прислуги. Три роки вона їздить по Европі, зупиняючись у готелях і пансіонах. Розповідає, що мала жениха молодшого за себе (20 років). Через те, що молодий, батько не погодився дати дозволу на шлюб. Настійно, по декілька разів про це розповідає. Враження: хоче всім сказати, що вона не така вже, щоб її ніхто не міг покохати і взяти за жінку. Якщо ж вона лишається дівчиною, то це через отаку драму. Робить чудні горлові звуки риплячим тембром: "А-о". Співає. Голос маленький, на високих нотах трохи вискливий, на низьких рипучий. Коли виконує трудні речі, її ніяково слухати. Волосся солом'яно-біле, іржаві брови. Хоче кохати. Накидається на всякого нового мужчину, але через деякий час переконується, що її охоче мають за *друга*, а всі залицяння й кохання йдуть до фрау фон Морґен, яка, за її словами, має *якийсь шарм*. З огляду на поганий матеріяльний стан, шукає якоїсь посади. Здається, сподівається мати [роботу] тут же, в санаторії. Через це щоранку ходить до бюра і помагає провадити контору. Здається, їй доктор Білінґ щось обіцяв. Через це ж вона уникає (сама каже) відносин з "БГ", бо та легковажна (курить, заводить романи). Вона ж хоче бути цілком чемною, розсудливою, слухатись д-ра Білінґа і виконувати всі його приписи.

Ерфурт із Айзенаху (так його голосно представив з відтінком гумору "Sanitätsrat"[51]). Представник якоїсь страхової фірми в Айзенаху. Має бюро в 16 чоловік ([говорить] тоном недбалої, байдужої гордости). Невеличкий тупий носик, окуляри (золоті). Спортивне вбрання, яке в свята та неділю міняється на синенький костюмчик або жакет. (Усі неділю відзначають як свято новим убранням. Звідси звичай жидів в Україні у свята прибиратись. Занесено з Европи). Буває в санаторії часто по кілька тижнів. Коли запитує, ворушить губами і часто навіть пошепки вимовляє питання. Пошарпується головою, шиєю, плечем.

Веллер. Великий, білотілий, рум'яний, волосся червонувато-жовте, щільно стрижене. Не без гумору. Коли виїжджав д-р

Ніс, він склав йому дотепну промову на його якості. Але скромний. Збавляв у санаторії жир. Через те мав спеціяльну дієту.

Фрау Бойтир (чи Бойтер) — повна, дуже повна. Лице миле, тиха, з великими тихими блакитними очима. Подібна до портретів Катерини II, що в підручниках з історії. Мовчазна, але лагідна посмішка і ласкаво-тихий погляд роблять враження, що з нею балакаєш. Іноді всі добродушно з неї підсміюються, але без зла.

Детлеф, хлопчина літ 12-13. Бліде, довгасте лице, живі темні очі, стрижене каштанове з чубчиком спереду волосся. Зуби випинаються вперед. Веселий, балакучий, грайливий, сміхотливий. Підхоплює всі вирази дорослих, переспівує їхні пісні. "Пень!" "Saubere Sache", "durchschossen"[52] — улюблені його вирази, які повторює раз-у-раз. Кидається перед Liegekur на всіх сл. [незакінчене речення].

23.III

Перший день весни й тепла. Сонце. Дощ.

З "Боттічеллівською голівкою", як з усякою поезією в житті, не все доладу. Листування під час "Liegekur" вияснило, що ця дитинка не зовсім ясна мені. Дитинка чи просто молоденька дамочка, яка знічев'я фліртує зо всіма? Я запитав її про це записочкою, і вона нічого, звичайно, не могла відповісти. Але на побачення в ліс не хоче вийти. В записці підкреслила місце про *розсудливість*. На це я відповів, що, значить, вона не дитина, бо діти переважно нерозсудливі (unvernunftig). За столом під час вечері ця розсудлива дитинка трошки кокетувала з актором. Потім вона з компанією пішла в кіно. Я відмовився. Вона разів зо два забігала до сальону, закликаючи Калу йти з ними. Та байдуже відмовлялась. "БГ" для чогось другим разом показала мені ноти руського романсу Мусорґського.[53] Для чого це їй треба було притьмом показувати? Я з дуже серйозним виглядом похвалив ноти й більш нічого не сказав.

Сьогодні вона поїхала (з американкою) до Eisenach на побачення з якимсь залицяльником.

Чекаю грузинок. Хотять мені зробити сюрприз, а самі його матимуть: потягу з Fröttstadt'у аж до 8-ої години вечора нема, п'ять годин чекати!! Буду рятувати їх автом, якщо приїдуть.

Не приїхали. Чекав на двірці. Тільки "БГ" та американка приїхали. Навмисне сховався. Стояння під дощем під соснами.

З "БГ" тільки привітався і відразу зник. Фотографії дітей бігцем подивився. С. — 7.

24.III

Дощ, сонце, дощ, хмарно, вогко, тепло.

Лист, знову лист з іменин, колективний і п'яний. Єлена Давидівна також підписалася. Знову п'є за моє здоров'я. Чи не забагато вже того здоров'я?

Сильний душ проти "чортиків". "Ручка" як лік для сну. Легше. Сон — кращий.

Ніяких політичних звісток. Що діється там?

Справи Маркушки погані. Кораблі зраджують. Совєтські злодії щось переборщили і все, здається, розбилось. Думбадзе таємно діє проти Маркушки з Воробйовим. Далінда копає яму Думбадзові. Хто з них жулик? Чи, швидше, обидва?

І Ґалаґан і Шаповал, очевидно, незадоволені, що я заявив про *Революційно-Демократичний Союз* в доповіді. Мають рацію. Соромно. Не тримаю себе у вірних, "чортик".

З "Боттічеллівською голівкою" — холод і уникання. На її запитливі, чекаючі погляди не відповідаю. З нею стараюсь не бути. За обідом не було з актором кокетування, навіть сміху та балачок. На Liegekur писав записки і не дивився. Не долежавши цілу годину, пішла в хату. На Vesper не з'явилась. Американка понесла їй чай у кімнату. О 6 1/2 зійшов униз: там грали з "Тоски".[54] Значить, американка і "БГ". Зустріла тихим, ніжним, просячим поглядом. Сказала для чогось, що їй дуже пошкодила риба за обідом. Тому, мовляв, з Liegekur пішла й на Vesper не вийшла. По вечері зараз же відійшла від актора й прийшла в сальон. Примирення і вияснення. Вона зовсім, зовсім не дивилась на актора. А моїх поглядів не може виносити, бо... Довго не міг добитися чому. Аж коли я сказав, що *мене* хвилюють її погляди, по її сміхові й очах бачив, що в неї те ж саме. Легкі, ніжні дотики рук. Випадкові торкання до пальців. Гра в шашки й зустрічі очима. *Перед* 10-ою раптом узяла свою склянку молока і попрощалася з усіма і зі мною. Тоді я попрощався і пішов за нею. На сходах перед її кімнатою відбулось підписання миру: глибокий, зі стогоном болю поцілунок. Молоко, що держала в лівій руці, розхлюпалось на підлогу й на килим. Відчуття уст, язика її, зубів і ... розірваности, чогось недокінченого. С. — 7.

Фрідріхрода. 24. III 24[55]

Ліґегалль. Ді,[56] Ерфурт, фрау фон Морґен, фройляйн Блюменрайх і родичка доктора Білінґа. Дія по обіді. Дійових осіб тільки двоє: Ді і "Боттічеллівська голівка". Дія без слів. За сценою шумить ліс і потік. Гавкає рвучким, нетерплячим

гавкотом собачка. Ерфурт, закривши, закутавши голову хусткою, посопує носом, з ввічливости повернувшись лицем до дам. (Він чомусь розділив їх, безцеремонно забравши собі ліґештуль її, а їй давши свій і таким чином відділивши її від Ді. Вона, видно, була невдоволена, але настоювати було незручно, що вона хоче іменно поруч з Ді лежати). Ліс шумить. Безшумно сунуть кудлаті хмарини, потроху розтаючи в густу, рівну млу.

Дія без слів за столом. Говорять очі, вії, руки і рухи. Блакитно-зелені очі час від часу повертаються до просто зелених, жагуче шукаючи і прохаючи їх погляду. Зелені, мимохідь зустрівшись, відразу ж відходять, повертаються до записок, і рука старанно пише. А блакитно-зелені очі закриваються повіками й довго непорушно лежать, — до нової спроби. Але й нова не дає нічого.

Ліс шумить. Ерфурт посоплює. Непорушними згортками лежать у кутку дві мовчазні недійові особи.

"БГ" встає і йде, хоча ще нема 4-ої години. Вона мовчки пропонує Ді свою подушку, але він мовчки й неґативно крутить головою, не приймаючи разом і її погляду. Ерфурт підводить голову, і "БГ" пропонує йому подушку. Він бере, смачно підкладає собі під голову і дрімає далі.

25. III

Лист до Гасенка з нагадуванням про його борг Вировому.

Втома. Зміна погоди відбивається просто з математичною закономірністю.

Вечір у сальоні. Невдача з перекладом українських пісень. Неохота. Розмова з "Боттічеллівською голівкою" під акомпаньямент балачки дам та їхніх поглядів на нас. Розповідь "БГ" про американку та її слухняність перед д-ом Білінґом. Щоб догодити йому, вона заявила "БГ", що не буде з нею дружити, бо "БГ" легковажна, а вона хоче мати посаду в д-ра Білінґа. Розповідь "БГ" про свій розвод з чоловіком та про якусь свою великодушність. Прощання на сходах. Знову поцілунок з язиком і стогоном. С. — 7.

25. III 24

Читаю Шопенгауера "Афоризми і максіми". Дивно, що цю людину прийнято вважати за песиміста. Песиміст — людина, що не вірить у можливість щастя. З цього погляду Шопенгауера песимістом назвати ніяк не можна. Він у щастя вірить. Різниця його з евдемоністами лише в методах здійснення щастя і розу-

міння цієї тями, в змісті її. Різниця — не суттєва. Бо невідомо, чи можна знайти багато евдемоністів, які були б згодні між собою в понятті щастя та його змісті. Щастя, на думку Шопенгауера, полягає у відсутності страждання. Але це саме, власне, казав і Епікур, великий оптиміст, немов би цілковита протилежність Шопенгауерові. Його атараксія по суті нічим не відрізняється від нірвани Шопенгауера. "Мудрий є артист життя" — вираз Епікура. А Шопенгауер дає докладні вказівки, як робити своє життя щасливим, аж до поради по дві години денно ходити на прохід. Так само щодо заходів і засобів досягнення атараксії чи нірвани ці дві "протилежності" майже зовсім погоджуються. І для одного і для другого зверхні, скороминучі втіхи мають неґативний характер: влада, багатство, розкоші, тілесні надужиття — це не є засоби досягнення щастя.

Але як визначити тяму "щастя"? Що саме є змістом його? Взагалі мені здається, що один з гріхів людської абстракції — це тяма. Людський розум від природи, очевидно, має нахил до монізму. (Чи не через те, що "один" легше, ніж "два", і багато?). Всю багатофарбність, багатосторонність життєвого потоку людині хочеться звести до однієї фарби, до одного тону, до однієї назви. І назву придумано: "щастя". Але як рух матерії і світла не може дати однієї постійної фізичної фарби, так і рух життя в нас й освітлення його нашою свідомістю теж не можуть дати одного постійного тону. Це — така ж сама омана, як абстракція Бога, як втілення в одному образі гіпертрофованих обраних якостей людей.

Але, очевидно, потреба формулювати вічне прагнення людини до доброго імперативно для неї висуває цю тяму.

Звичайно, найзагальніша формула це: відсутність злого (страждання). Найзагальніша, але й найнепевніша. Бо в цю формулу входять два елементи, які не можуть ужитися разом. Відсутність страждання це не є стан летаргії, в якому всі функції живої істоти завмирають. Рух лишається. А закони руху не припускають нічого до стояння на одному місці. Вперед або назад, але розвиток якийсь усе таки мусить бути. Отож утримати свій стан на одній якійсь границі між стражданням і втіхою-радістю, на невтральній зоні надзвичайно трудно. Коли ж це вдається зробити, то настає іменно той самий другий елемент, який обумовлює Шопенгауерівське щастя: *нудьга*. Нудьга не погоджується з відсутністю руху. Вона вимагає його, вимагає посування, дії. А дія нищить невтральну зону і порушує всю концепцію атараксії і нірвани.

26. III

Лист до Кохи з приводу виїзду з санаторії. Вагання: якщо виїду на 10 днів раніш, збережу 200 марок, які можна віддати Леночці на дорогу. Але саме тепер перелам у лікуванні й хотілось би побути хоч місяць, щоб перевірити як слід, чого варта санаторія і чи слід на неї покладати надії.

"Боттічеллівська голівка" мовчазна, не дивиться, не посміхається. Каятта за вчорашнє на сходах? Постанова бути розсудливою? Нудьга? Але дивна річ: мені зовсім байдуже. І вона чомусь уже не зворушує й не хвилює. Тому, що все це складне? Що все одно нічого не може з цього бути? Чи просто збайдужів? Я задоволений, що вчора пообіцяв їй не дивитись на неї і сьогодні чесно виконував обіцянку. Вона могла б спати, коли б хотіла. В лісі вирішив: їхати додому і віддати Леночці ці 200 марок, які тут прожив би. Об'єктивно — шкода не докінчити перевірки, кидати лікування, але так легше [буде] і краще.

Вагання: чи не додержати ще курсу лікування хоч з тиждень?

"Боттічеллівська голівка" здивована, засмучена, але, здається, не вірить, що я їду у вівторок. Ну, то повірить. С. — 7.

26. III 24

Дійові особи ті самі. Сонце то входить, то виходить. "Боттічеллівська голівка" лежить непорушно. Вчора Ді надокучив їй поглядами. Увечері він пообіцяв їй не дивитись більше на неї і не перешкоджати їй спати. Вчора ж увечері була втома, сум — очевидно, від погоди. "БГ" розповіла мені спочатку про американку, що та на бажання д-ра Білінґа перестала з нею дружити. "БГ", мовляв, легковажна, порядна дівчина з нею не повинна мати ніякої дружби. І через те, мовляв, американка зриває [з нею] дружні відносини. Цікаво, що саме це казала американка. "БГ" дуже обурена цим. Вона б на місці американки ніколи б так не зробила. Ді спробував трохи виправдати американку, пояснюючи таке її поводження бажанням зайняти посаду у д-ра Білінґа. Але "БГ" на це зауважила, що, будучи навіть бідною, вона б ні за що так не вчинила.

Після того було "прощання" на сходах. Вона вже була стомлена і хотіла йти спати. Ді вийшов покурити і спитав, чи нема в неї якоїнебудь книжки. Ні, немає в неї. Ну, то нема то й нема. Але поза цим вона показала знаками, що на сходах чи в кімнаті хтось є, тому тут небезпечно. І пішла. Але зразу ж з'явилася з книжкою. Вона була дуже зацікавлена, щоб Ді конче мав

книжку. Вона йому простягла її зі сходів униз. Але, звичайно, він поспішив підійти по сходах нагору. І тут разом з книжкою взяв те, чого вона ніби й зовсім не намірялася дати. І знову в судорожних руках, у глитанні поцілунку чулася довго стримувана жага, жадібність.

Майже два роки хутко, як вона не живе з чоловіком. Чому? Не говорить. Хоче розвестися, але він не дає згоди. Ніби дасть згоду на тій умові, що йому лишаться діти, обидва хлопчики. Вона ж згодна, щоб йому одного, а їй другого, хоч це й тяжко. Він, очевидно, шантажує дітьми і на розвід згоди не хоче дати. Але вона ніби має якийсь спосіб примусити його згодитись на розвід, та не хоче вживати його з *великодушности*. Чому, живучи в одному помешканні майже два роки, вони не чоловік і жінка? Чому іменно він не хоче, а вона хоче? Чому *великодушність*? Ді сказав, що догадується про спосіб. Але сказати не може тепер. Може пізніше. Очевидно, статеве безсилля чоловіка. Просто і сумно.

Сьогодні "БГ" чомусь не дивиться, не посміхається, не звертає уваги. Чи своєю щирістю незадоволена, чи тим, що на сходах було?

27. III.

Цілий день вагання: їхати чи лишитись? Знову: воля не є якесь окреме почуття, сила чи здібність. Взагалі ніякої *волі* нема. Є сила того чи іншого емоціонального чи інтелектуального стану. Вирішення, викінченість того чи іншого стану — це і є воля; ця викінченість прагне перейти в акцію, дію, здійснення. Коли борються два рівносильні стани, тоді так звана воля паралізована. І зрозуміло: нема викінчености стану, нема оволодіння ним істоти, нема прагнення перейти до самоздійснення, в закінчення і остаточне рішення. Сьогодні моя "воля" була паралізована, бо боролись два стани: бажання зберегти для Леночки гроші, виявити до неї увагу, дружність, стати в пригоді; з другого боку бажання довести до кінця своє лікування, пожити ще якийсь час спокійно, побути з "Боттічеллівською голівкою" і щось ... вияснити. Але на вечір з'ясувалось: зробити цю маленьку жертву для Леночки приємніше, бажаніше, ніж лікування і "Боттічеллівська голівка". І моя "воля" вже не вагається. Бо я готовий завтра їхати, мені вже треба здійснити викінчене бажання.

На завтра призначено побачення з "Боттічеллівською голівкою" в лісі. Мабуть, нічого не вийде. Одержала телеграму від чоловіка, щоб завтра їхати в Берлін. Сказала, що не поїде.

Невідомо. С. — 6 1/2.

28. III

14-та річниця шлюбу.
Туман.

Привітання від Кохи з роковинами шлюбу: квіти й лист, зміст якого, на жаль, не виправдую, але який дає мені глибоку радість.

Абсолютно неморальне моє поводження з "Боттічеллівською голівкою": ми цілий вечір стояли в коридорі і балакали переважно на тему шлюбу і відносин між чоловіком і жінкою. Спочатку в сальоні. В голлі знову під гітару пацієнта зачали концерт народних німецьких пісень. Я від жаху втік до себе. "Боттічеллівська голівка" в цей час про щось балакала з актором. Потім вона втекла до сальону. Настрій у неї був пригнічений, але на кінець балачки прояснів і очі знову засвітились. Вживаю навмисне методи суґестії доброго. Не хвалю, не говорю компліментів, а серйозно, переконано і щиро видобуваю з неї ті хороші риси, які є в дійсності, й підкреслюю їх. Виставляючи їх так, я досягаю того, що на них звертаю її особливу увагу й закріпляю їх.

На сходах звичне прощання з тихим стогоном. І несподівано поцілувала мою руку. Вночі раптом згадав про це (було зовсім забув), і якось усе її відношення до мене виявилось глибшим, серйознішим. Чи вийде ж сьогодні на побачення?

"Боттічеллівська голівка" відмовилась від побачення. Демонстративно з актором за Vesper'ом. Ще раз відмова на сходах. В лісі, в тумані. Постанова: їхати додому.

"БГ" з актором Gebhardt'ом у голлі. "Чого так зненацька їдете?" — "Знаєте, справи". — Сумна, притихла вечеря. "БГ" в сальоні з Detlef'ом грає в шашки. Я в голлі. Несподівано лист від "БГ" і потім прощання на сходах й у дверях її кімнати. С. — 5.

29. III

Виїзд з Friedrichroda. Туман.

Лист від "Боттічеллівської голівки". (Жалкує, що так töricht und kindisch[57] не вийшла. Коли б знала, що вийду, вийшла б неодмінно. Уникала мене через те, що боялась мене і *себе* (підкреслено). Має приїхати до Берліну і потребуватиме моєї поради і допомоги).

При прощанні у дверях очі були такі п'яні, затуманені, журні, віддані. Руку цілувала, жадібно притулила до лиця й оголених

грудей. На запитання чи любить, тихо кивнула головою і прошепотіла ”ja”.

Лист до ”Боттічеллівської голівки”. (Сум від її відмови. Нерозуміння. Біль від нерозуміння, від її відмови. *Вона* мене прогнала з Friedrichroda. Вірю, що вона на цей раз дотримає слова і приїде до Берліну). Ніжна, мила, хороша ”Боттічеллівська голівка”. (І Д. була така розкрита, напружена й покірна!).

Проводжання Fräulein von Rapatt. Вислови одвертої закоханости, й [мої] тяготи від цього.

Сум. Туман. В очах рухи, жести й посмішка ”Боттічеллівської голівки”.

Весь з Nuschi, радість думання про неї.

Похабна гра очима й язиком у вагоні з жіночкою з прекрасними блискучими сіро-зеленими очима. Її хвилювання, підняття, зідхання, розкривання рота й сціплювання зубів. В Берліні на пероні призначення побачення на п’ятницю в кафе Vaterland.

Зустріч Кохи і Леночки. Радість і піднесеність. Увага Леночки: розпитування про Friedrichroda, романи, ревнощі. Ночування у Віленських. С. — 8.

30. III

Дивна річ: я більше не відчуваю Леночки. Мене не хвилюють дотики до неї, мені не важно, чи вона почуває щось до мене, чи ні. Її ревниві розпитування, ненатуральний смішок, її від’їзд, — ніщо мене не зачіпає. Я повен Nuschi, її посмішкою, її щирим, дитячим признанням, її бажанням загладити свою помилку каяттям, що не вийшла, що прогнала мене з Friedrichroda. Я згадую всі її жести, слова, рухи, погляди, і це мене сповнює зворушенням і ніжністю. Я балакаю з іншими, а сам думаю, що саме може тепер робити Нуші. Я з сумом уявляю, як вона може кокетувати з Gebhardt’ом і потроху мене забути. Але моя ніжність така велика, шо я готовий бажати їй радости з Gebhardt’ом.

Коха — прекрасна, зворушливо велика. Ніжність моя до неї така, що може втопити ніжність до Нуші. Коха поза законом, бо її бажання для мене закон. Одне її слово, і бідна, люба Нуші буде відставлена, віднесена в скриню забуття.

Додому, в Рауен! С. — 8.

31. III

Хмарний, холодний, тяжкий день. Почуття втоми, дражливости, безпричинного невдоволення. Півень, гиндик, — усе дратує. Отто занадто марудиться з грубами, всім грюкає.

Liegekur по обіді, Коха в Fremdenzimmer,[58] але [нерозбірливо].

В душі цілий день Nuschi.

Прохід до Fürstenwalde за душом і Liegestuhl'ом.[59] По дорозі *отямлення* і пригадання наших постанов. І відразу зміна стану й настрою. Сором, каяття, заспокоєння, прояснення думок, почування зменшення тягару в усьому тілі.

Увечері *І-ий гіпнотичний сеанс*. Верональ. Довго не вдавалося заснути. Слідкування за словами Кохи, перевірка їх, невдоволення. Засипання і прокидання. Крик Резі на веранді й роздратування. Знову сон. І під час сну поява Кохи. Прокидання і знову сон. С. — 8.

1. IV

День радости повної і великої.

Обтирання холодною водою.

Стан після гіпнози. Надзвичайна радість, піднесеність, відчуття щастя життя, легкости, бадьорости. До цього прилучився *лист* від Нуші, повен зворушливих признань і кохання. Вона, напр., бачила мене вві сні. Немов би я ввійшов до її кімнати і сказав, що я лишаюсь, і ми були "so glöcklich".[60] Як саме? Вона нічого не почуває до Gebhardt'а, це не є der Fall. Вона признається в тому, що не така хороша, як то можна думати, — вона брехала, обманювала і крилася, але в основі вона не погана і хоче бути кращою і потребує помочі.

Сонце світило буйно, щедро і під його теплом писав відповідь Нуші.

До Кохи почуття радісної, вдячної любови і потягу весь час. Трошки сп'янілість, але Коха блаженно сказала, що я в гіпнотичному сні раз відповів їй на запитання, але не зовсім виразно.

Копання на городі, рух на сонці й повітрі.

Увечері складено цілу програму "наказу". Сон прийшов дуже швидко.

Лист до Нуші. Образ її стоїть живий, повний незрозумілої, зворушливої приваби. С. — 8.

2. IV

Не зважаючи на вітер, почування радости й повноти життя. Любовність до людей проміниться з душі бездумно, не "теоретично", а просто й природно, як тепло від жарини.

Копання городу. Безперестанні, раптові хвилі радости й захвату. Коха викликає зворушення й таку ніжність, що готовий

стояти на колінах перед нею. Прага здається порохнявою, вогкою ямою, куди треба везти свою соняшну радість.

Особливо радісно хвилює *удача* в гіпнотичній спробі. Значить, можна. Значить, ми можемо ще тісніше, ще глибше пройти одне в одного й помагати. Нас ще хвилює новизна дії, таємничість процесу, загадковість, немов би якась надприродність, хоча природнішого нічого більше не може бути.

Сон без вероналю. Удачно. Спав 8 годин. Ще прокидався вночі, але спав міцно і здорово. С. — 8.

3. IV

Радість не хвилями припливає, а спокійно, затишно тече в душі. Може тому, що день холодний, дуже вітряний, непривітний. Копаю в городі, читаю газети, балакаю з Кохою, — поверхня душі рівнорадісна й ясна.

Лист до Нуші, поза чергою, без її відповіді. Голод на неї. Давно не мав таких почувань. Золотиться осінь? Ого, не скидається ще на осінь. Не хочу й не буде. Боротимусь до останнього.

Приїзд Леночки викликає стиснення і думку, чи не переб'є вона намічений розпорядок боротьби?

Вже прокидається бажання праці в журналі й політиці. Ще рано. Ще треба дати вигулятись ґрунтові. Ще треба багато відвойовувати.

Вибух слабости й відчаю. Ганьба. Невдалий сеанс гіпнози: Коха втомлена була. Замість того — чи. Малюна спочатку — камінь, потім знесилля. І відразу вихор зневір'я, відчаю, гніву, думок про марність. Від цього постанова: за всяку ціну забезпечити себе від можливого скандалу з Нуші, мати при собі певний засіб. Це надасть певности і знищить гальмуючі психічні впливи. С. — 5.

4. IV

Сонце.

Лист до Нуші.

Коха в Берліні — по гроші (стипендія) і засіб, що має забезпечити від невдачі з Нуші. Читаю книгу про гіпнозу і ще виразніше бачу, як безпідставно я вчора впав у зневір'я. Дійсно, як каже Коха, я раз-у-раз вимагаю відразу все. Чуда надзвичайного і моментального я хочу. А все має свої закони послідовности, розвитку. За все треба боротись. Ми за чотири сеанси досягли того, що інші не досягають за 40, а я впадаю у нервозність. Я

хочу в одну мить, за один тиждень повернути те, що розтрачав десятками років. Ідіот!

Покупці на хутір. Не хочеться продавати. Тут ми маємо боротись за те, що дорожче долярів. Умови найкращі. На осінь, якщо захочуть купити, продамо. Не схочуть, замкнемо і виїдемо на зиму до міста.

Має приїхати з Кохою Леночка. Всохла й обсипалась моя ніжність до неї. Сама засушила, заморозила. Навіть суму немає. А думка про Нуші віє ніжним сумом, зворушенням.

Приїзд Леночки. Почуття "невтральности" до неї. С. — 7.

5. IV

Сонце.

Соняшний, радісний день. Дивно, що ми хотіли продавати хутір, коли умови досягнення нашої мети якнайбільш сприятливі. Ця лінія таких, обгризених, обсмиканих гір на обрії, наївна, мирна долина з постатями людей, які длубаються в землі, блакитно-сіре шатро неба, тиша, самотність, і сонце, велике, благосне, — це ж і є те, що служить джерелом радости. І в ній хвилючі, солодкі хвилі Нуші, милої, дитячої, розумної, жагучої Нуші.

Леночка, здається, ревнує. Навмисне чи ні робить дотики, лоскоче, жартівливо обнімає. Під час проходу в лісі весь час подружньому тулилась.

Увечері збиралися з Кохою на гіпнотичний сеанс. Спати хотілось *п'яно.* Але зайшла розмова про наш шлюб з Кохою і мимоволі згадалося все: Cavi,[61] Avon, rue Marie Rose, Катеринослав, Нормандія, Надьчини і Любчини наступи на наше щастя. Леночка слухала з блискучими очима. Вразила, очевидно, *творчість* у нашому шлюбі, виправданість тринадцятьма роками щастя всієї "теоретичности" будування [його]. "Коли б я могла через 13 років з такою посмішкою розповідати про своє життя". Так, ще для неї неможливо. Але ми — горді й щасливі своєю творчістю.

Сон уранці все таки поганий. С. — 6.

6. IV

Цікаво, як дія гіпнотичного сеансу зменшується: сходжу на колишній стан, — деяка втома, деяка байдужість до того, що ще вчора здавалось повним значіння.

Леночка робить обережні, розумні натяки на "тонкушку". Сміх її при цьому такий же роблений і трохи закрикливий. Цікаво: я *тепер* виразно і неприємно *признав,* що в неї робиться за-

надто великий рот, коли вона сміється.

Приїзд Віленських. Розповідь Марка Григоровича про Думбадзе. Тепер це — "преступник и негодяй". Ніби факт — крадіжка листів Думбадзе у коханки проф. Коваля.[62] Ховання Думбадзе в Парижі від Марка Григоровича. Цей вернувся, щоб через Воробйова, якого зманює Думбадзе, знайти його.

Пропозиція Марка Григоровича щодо кораблів: запропонувати через мене цю справу чехам. Половина здобутого йде на українські цілі. Одначе, офіціяльно все буде підписано на моє ім'я, і здобуті гроші мають бути в моєму розпорядженні. Я більше не хочу повторення історії з "Українфільмом". Можливо, що Legio-Banka за це візьметься. С. — 6.

7. IV

Чекання листа від Нуші. Копання городу. Підсміювання Леночки з мого чекання. Коха і Леночка в Ketschendorf'i.

Лист від Нуші, за обідом. Моє нетерпіння. Лист сумний, понурий. Що їй робити, де знайти ключ од свого щастя? Сумне враження від листа передалось на весь мій настрій: Неспокій, сум, тоскність. Щоб розвіятись, вчинив негідну гру з Леночкою і хотів брутально обніматись. Справедливо образилась. Сором, каяття і прохання простити. Леночку, видно, це зворушило, а з другого боку було й неприємне моє пояснення, моє підтвердження її слів, що я від туги хочу в ній знайти собі "забаву".

А ввечері цілком щиро відчув її як "чисто человеческую". Досягла таки свого. На радість собі чи на сум? Здається, останнє. А проте хто знає. Щоб урятувати амбіцію, чи справді так почуває, сказала ніби з якогось іншого приводу: "Тепер я приймаю байдуже, коли мене хтось розлюблює". Була тихоніжна, але почувався у всьому сум.

Трохи пожурилися з Кохою, що перешкоджають нам якраз на початку наших нових заходів. С. — 6.

8. IV

Телефонував *Солодуб,* член совєтської делеґації на англо-совєтських конференціях, той самий, що казав: "Увєряю вас, оставайтесь" (на Україні в 1920 році). Мене ніби не було дома, бо не згадав одразу, хто то такий Солодуб. Обіцяв по повороті подзвонити.

Наче кимсь заклятий сон у мене й Кохи: вже о пів на шосту прокидаємось. Сьогодні вже не було радісного відчуття повноти й сили життя в собі, як ті перші два дні по сеансі.

Виїзд Леночки і Кохи до Берліну. Прощання майже байдуже. Про майбутнє побачення ні слова.

Писання листа до Нуші. Порада боротись усіма силами й усіма засобами за свою свободу і за розвід з чоловіком. І йти на сцену, хоч це все тільки передумова до щастя. Чи не можна побачитись до 24. IV, бо пізніше поїду до Праги.

От і сам. Гуде дріт. Тихо шелестить у домі. Сум сухо дряпає за серце. Сухо, не вогко, не гаряче. Навіть не гаряче й не боляче. Сум од чого? Невідомо. Чи не від того, що нема повноти і сили, що були два дні тому? Чи від невиспання і вітру?Чи від того, що навіть Нуші пригасає в душі, а Леночка раптом стала звичайною милою знайомою? Чекаю на Коху, на ту єдину, яка ніколи не погасне і не стане звичайною. Вона шукає для мене засобу бути з Нуші на висоті. Як ми одначе глузуємо з старенької моралі, сиве волосся якої мабуть стає догори від наших вчинків. Коха дає мені радість, від якої всяка "моральна" жінка задихнулася б від ненависти. С. — 6.

9. IV

Цікаве явище. Вчора зустрічав Коху. Вийшов з дому в сутінках. По дорозі до шосе зустрів чорну рівну жіночу постать з пов'язаною в чорне головою і білим коміром. Проходячи повз неї глянув і побачив надзвичайно огидне, страшне лице. Такі постаті й обличчя малюють для образів смерти, чуми й т. п. Хто вона? Як опинилася тут? Дивним чином мене пройняв жах, я відчув, як защеміло волосся під капелюхом. При цьому від сорому за це, чи від чого іншого взяла страшенна лють на цю постать, хотілося з сласною люттю вдарити її палицею по голові. Хвилин кілька не міг опанувати собою. На двірці Кохи не зустрів. Думаючи, що якось пропустив її, побіг по вулиці Fürstenwalde. Біжучи, раптом подумав, що з Кохою в Берліні сталося нещастя. І сталось якраз у ту мить, коли мені зустрілася та чорна постать. Я вже вірив, що це іменно так і було, вірив не розумом, а страшним жахом, який морозом щемів не тільки тепер на голові, але й по всьому тілу. Я благав невідомо кого, щоб знайти Коху на вулиці, догнати її, і не вірив, що це можливо. Містичний, невимовний жах щемів у всій моїй істоті. І яке щастя: попереду рідна моя, люба, прекрасна постать з чорненькою валізочкою! Таку лекцію з містицизму я мав учора, і вона вчить, як у нас глибоко сидять закоренілі сили старого.

Лист до Нуші. Подорож з Кохою до Fürstenwalde. Замовлення душа і обкладинки на книжку для Нуші.

Невдала гіпноза. С. — 6.

10. IV

Холод знову, дощ.

Лист (експрес) до Шаповала. (Грошей, новин про "Нову Україну" та інш. Візу на 24-е).

Копання городу. Угноювання.

Факт автосуґестії: щоранку прокидаюсь о пів на шосту. Щовечора *боюсь,* що прокинусь так, і через те саме так і прокидаюсь. Очевидно, аналогічний процес відбувається і в інших сферах, зокрема, в сексуальній. Боячись неуспіху, тим самим готуєш неуспіх. Але свідомости цього, аналізи, здається, не досить. Так само бажання позбавитись такого явища.

Треба інших засобів боротьби, упертої волі, завзятости, злости і готовности на всякі інтервенції.

Лист (експрес) до Сімовича у справі перекладу "Соняшної машини". Мушу мати його через два місяці.

Від Нуші відповіді немає. З'являється думка, що захоплення випарюється. В останньому листі вже не було аромату перших листів. Схаменулася, чи просто настрій не такий, чи дійсно вже випарилось. Останнє дуже можливе та й нормальнѐ. Звідки й чого мало б бути сильне й міцне почуття? Але цікаво, що від цієї думки нема ніяких важких відчувань. Навіть амбіція мовчить, — це діється десь собі далеко. Готовність спокійно поставиться і залишити тільки хороший, трохи сумовитий і ніжний спомин. З необхідністю боротись не можна, і рани від неї не лишають у подібних випадках болючих слідів.

Невдалий гіпнотичний сеанс. З вероналем 0,5. Біль голови. Пригніченість. С. — 6.

11. IV

Після вероналю стан трохи млявий.

Копання городу з Кохою. Тиха, глибока радість від самотности, від руху, праці, від одсутности шарпаючих й отруйних інтересів. [Як] на острові. На відлюдному, загубленому серед Европи острові. А ті інтереси все таки стукаються каламутними хвилями об наш берег: Марко Григорович від когось чув, що Український совєтський "уряд" немов би незабаром має звернутись до мене з пропозицією повернутись на Україну. Більшого Коха від Марка Григоровича не могла дізнатись. І неправдоподібна і правдоподібна чутка. Неправдоподібна, бо Політбюро ЦК РКП добре знає мої позиції і не може пустити до себе [таку] людину з такими позиціями. А крім того ще й "ворог народу" і поставлений поза законом. Якось не випадає "українському уря-

дові" звертатись до "ворога народу" і кликати його повернутись. А з другого боку те, що Солодуб так настійно й *відважно* домагався побачитись зі мною і обіцяв по повороті з лондонської конференції неодмінно зустрітись зі мною, говорить за те, що там щось є. Якийсь хитрий кунштюк вони хочуть вчинити, з метою, очевидно, якось мене "обезвредить". Найкраще, розуміється, заманути мене на Україну всякими обіцянками (переважно, мабуть, особистого характеру), а там....

Гіпнотичний сеанс. Думав, що вийде без наркотиків, одначе вийшло *напів.* Перед тим вирішив, напруживши всю волю, за всяку ціну добитись. І вийшло. Значить, можна? С. — 7 1/2.

12. IV

Почування бадьорости, охоти до праці, спокою, сили.

Лист до Нуші. (Запитання, чому не відповіла на передостаннього листа. Що трапилось? Захворіла? Чи просто забула Ihr Wynnytsch?[63] Ні слова докору і побажання на Geburtstag[64] успіху в боротьбі за своє визволення. А коли в любовних справах має цілі, то й тут зичу успіху).

Коха в Берліні. Має послати Нуші листа і квіти. О, чесноти, жахайтесь!

Цілий день на городі, в праці, в длубанні в землі. Земля тягне до себе, як перша коханка старого льовеляса, тягне ніжно, таємно, чисто, зворушливо.

Телефонував Марко Григорович. Знову є якась справа, яку треба провадити з чехами. Навіть якась спішна. Може екстренно треба буде їхати до Праги. Але одна думка про це наганяє страшенну нудьгу і нехіть. Я ще не хочу руху, хвилювань, сутичок, домагань. Я ще не ввібрав у себе досить духу землі — першої коханки і ще не досить націлований сонцем — першою Матір'ю. Але якщо, дійсно, щось важливе й *певне,* таке, що дасть матеріяльні сили й розчистить шлях до можливости боротись як слід, — треба їхати. С. — 7.

13. IV

Послав Кеті на село по пошту, одначе, нічого від Нуші не принесла.

Чекання Марка Григоровича з його важним ділом. Погода, одначе, така, що навряд чи приїдуть: лютий холод, дощ, сніг, вітрюга.

Два тижні як виїхав з Friedrichroda. Власне, строк цілої санаторії. Треба б їхати до Праги, але нехіть така, як у слабого орга-

нізму до руху.

Світові події десь далеко, в тумані, сірі, безфарбні. "Соняшна машина" теж одійшла кудись убік і жде свого часу.

Боротьба з "чортиками" зайшла всередину. Перемога мусить бути наша.

Гості не приїхали. "Важна справа" Маркушки, очевидно, не така вже й важна та спішна. І дуже добре, бо довелось би лукавити, щоб одтягти час поїздки до Праги. Мушу ще тижнів два-три попровадити боротьбу з "чортиками", щоб їхати більш-менш озброєним і підготованим. С. — 7.

14. IV

День сірий, мрячний, з дощиком. Однак, проглядає сонце. Тоді ми хапаємось сіяти. Коха в захваті від того, що ми засіяли грядку гороху, чверть грядки цибулі, грядку буряків.

Кеті з тріюмфом принесла мені у сад у подолі 12 яєць, які вона знайшла у собачій буді. Подія, яка й мене захоплює.

Сад і город, рух, сонце, вітер, повітря, бездумність, яйця, Ганьхен, гиндик, Кунке, — от у чому минає час. І я не можу сказати, що він минає шкідливіше для моїх нервів, ніж за читанням газет та за засіданнями й безконечними балачками в Празі.

Від Н. Айолло картка. "Глубокоуважаемый" і т. д. А тим часом сама не забуває запитати, коли приїду. І певен, що в її розрахунках мій приїзд грає не останню ролю.

Вітер переходить у бурю. Боротьба з віконницями. Сум затишку і відлюдности. С. — 8.

15. IV

Після буряновітряної ночі — чудовий, соняшний, теплий день.

Чекання листа від Нуші, і знову розчарування. Пізні догадки, міркування: хвороба, поїхала до дітей, знову труїлась, закохалась. Виявиться напевне якась проста, дурна неприємна причина. Неприємна вона вже буде через те, що буде незначна, невідповідна до всіх міркувань. Але від усієї щирости бажаю милій жіночці, щоб нічого їй не було тяжкого, нехай краще закохається в когось, і від цього все її мовчання.

Цілоденна праця на городі під сонцем і вітром. Тиха, глибока радість і повнота буття. Дрібні, далекі і чудні всі інші інтереси. Душа хоче відпочити, вигулятись, щоб краще приймати нові засіви.

Лист від Шаповала. (Мої побоювання щодо збайдуження че-

хів у справі допомоги, здається, перебільшені. Відносно політичної роботи мій приїзд до Праги необхідний).

Яничари заманюють Садовського на Україну й Омеляновича-Павленка, якому ніби дають пост головнокомандувача Червоною українською армією! Досить неправдоподібно, або ж правдоподібно, бо нахабно брехливо. С. — 7.

16. IV

Сонце, тепло.

"Боттічеллівська голівка" завдає загадку. Сьогодні останній термін можливости листа. Нема. Образилась за те, що виявив занадто терпимість до її захоплення іншими. Просто нудно стало. Зміркувала, що наші відносини нічого серйозного не можуть дати. Захопилась кимсь іншим і соромно писати правду, а брехати не хочеться. Це здається мені найправдоподібнішим. Хвора? Трапилось якесь нещастя? Стає навіть цікаво. В кожному разі вона вже розуміє, що її мовчання є образа ні за що людини, яка так добре ставиться до неї.

Раковський головою місії в Лондоні. Авантюрист, чужа Росії й Україні людина виступає представником інтересів цих країн. Авантюризм і інтернаціоналізм не завсігди можна зразу розрізнити, через те авантюристові дуже легко грати ролю інтернаціоналіста, заклопотаного щастям усього людства, в плянетарному маштабі.

Марко Григорович знову телефонував про справу. Вона все ж таки є. Обіцяє приїхати в п'ятницю й розповісти. Побачимо, чи дійсно вона така важлива, що переможе лінощі Марка Григоровича.

Сум у Кохи і у мене від звістки, що Леночка справді їде в Росію. С. — 8.

17. IV

Холод. Дощ.

Лист (експрес) до Нуші. (Запитання, чому нема ніякої відповіді на три листи й на поздоровлення. Прохання відповіді тільки на одне: чи здорова і чи не трапилось якогось нещастя. Після заспокоєння щодо цього, більше не писатиму).

Загадка з мовчанням Нуші займає не тільки мої думки, але й Кохині. На всі боки розглядаємо, підходимо з різними поглядами і все таки нічого певного. А виявиться якась проста, звичайна і неприємна причина.

Потік рауенських подій та інтересів тече собі тихою хо-

дою. Подорож до Фюрстенвальде за покупками. Душ. Німець Клемпнер совісно його зробив, але чи все воно так, він не ручиться, бо в Німеччині ніде такої штуки знайти неможливо. Той пан, що був при замовленні, бував у Росії й Польщі, він знає ці душі і дав усі вказівки щодо його конструкції.

Проба душа одначе не виправдала надій і знаття того пана, що бував у Росії й Польщі. Треба внести корективи.

Припинення приймання Lib. на два тижні.

Мрії про поліпшення й перебудову на хуторі. Мотор, ванна, центральне опалення, прикраси, маленьке авто. Тоді й зимувати можна. С. — 8.

18. IV

Холод з морозом уночі.

Якось відразу заспокоївся щодо загадки Нуші. Чи то після прощального листа, чи після вичерпуючого чи, чи просто надокучило, — однак, без усякого неприємного почуття, без звичайного бажання якось знецінити її в своїх очах, маю відчуття якоїсь розв'язки, якогось кінця.

Подія: вбито гиндика. Я тримав за крила й ноги, а Люкас рубнув сокирою. Потрібне було напруження волі, щоб придушити в собі почуття суму, жалю й огиди до вбивства живої істоти.

Марко Григорович, дійсно приїхав. Справа: перуанська залізна руда. Професор Poppenberg має довіреність від перуанського уряду на підшукання концесіонерів. Ця справа мала бути у Думбадзе. Але від нього немає ніякої відповіді. Чи не візьмуться за це чеські промислові і фінансові кола. Я маю бути посередником. От до чого таки дійшов. Але я хочу мати матеріяльні засоби для боротьби за свої духовні позиції. І політичні і національні інтереси я зможу безмірно краще обстоювати, маючи в руках матеріяльні засоби. В даний момент у домі 15 марок: ніяких надій на можливість видавати свою газету. Я не можу навіть знати, чи зможу взяти пашпорт так швидко, як хочу, бо не маю чим покрити видатки на нього. С. — 8.

19. IV

Холод, дощ.

Праця в городі.

"Драма" з прислугою. "Піска" Ерна і доросла Ельза. Перевага останньої.

Посилено уникаю газет, але уникнути зовсім не сила. "Дни"

все так само заклопотані ”национальным унижением России”. В чому воно, газета обережно мовчить. Відділення Фінляндії, Польщі, Литви, Латвії й т. д.?

Приїзд гостей: Єлена Давидівна, Єлисавета Давидівна з Ґівою. Леночка — ніжна, але так само сухенька, мозговична. Однак, про те, чи був я в Берліні, тобто, чи мав побачення з ”тонкушкою”, зараз же запитала.

Починаю піддаватись впливам звичайного. Сумно, неспокійно, тісно. З Леночкою хочеться встановити щось ближче, але знаю, що з нею встановити неможливо. Нема в неї того, що є необхідне для таких відносин. Занадто багато амбіцій та сухої, холодної аналізи. На ґрунті слабої емоціональної рослинности ці деревця її психіки здаються баобабами.

Алькоголь на мене не зробив ніякого впливу. Ознаки зміцнення нервової системи й загального стану?

Момент краси: погашене світло на фоні дверей веранди, місяць у хмарах, чіткі лінії дерев і голова Єлисавети Давидівни. С. — 5.

20. IV

Холод, вітер.

Від Нуші нема відповіді і на експреса. В цьому вже виразно видно навмисність мовчання, навмисність явно не таку, як до байдужої й надокучливої людини. Чи просто слабість волі: не сила сказати, а краще мовчки робити. Але ж мовчання викликає на нові листи.

Піддавання різним впливам звичайного (мовчання Нуші, погода, втома від гостей і т. п.) починає ставати небезпечним. Треба взяти себе в руки і *не забувати* про автореволюцію. Пам’ятати те, що дало все ж радість і твердість.

З Нуші треба покінчити: потелефонувати, потім написати останнього листа і замкнути цей клаптик душі назавсігди. Віддавання часу цьому невеличкому (правда, досить цікавому і не зовсім звичайному) інцидентові не годиться, — час можна вжити продуктивніше і краще.

Урочисте готування сациві грузинками. Бідний гиндик став жертвою кулінарного національного мистецтва і грузинської релігійнозвичаєвої традиції.

Роз’яснення загадки: телефон Нуші. Розмова хвилин п’ятнадцять, але з неї зрозумів тільки, що, дійсно, телефонує Нуші, що [вона] в Берліні, що сьогодні знову виїжджає, через 2-3 тижні bestimmt[65] побачимось, що напише, що виїхала з санаторії й житиме дома. Чому не писала і що гадає надалі, цього всього не

зрозумів. Обіцяла написати.

Телефон Нуші зробив Леночку сірою настроєм. С. — 7.

21. IV

Холод, дощ, вітер.

Гості втомлюють. Три дні "хавосу" забагато для такої незвичайної гостинности, як наша. Єлена Давидівна виявляє тепер більшу чулість до всіх неприємностей "хазяйки дому". Але все ж таки головні її муки сумління скупчуються на митті посуду. Друга грузинка — Анна Іллівна, навіть цього сумління не має і спить чи лежить у ліжку до 12-ої, без огляду на посуд. І знову сидіння в одній кімнатці, де натоплено. І знову карти, і знову сутички на принципіяльні теми. Відчувається, що не треба чіпати шкуринки немов би об'єктивности, яка тільки й дає змогу тримати відносини в спокійному стані. Чіпни шкуринку, і вибухне з-під неї такий задушливий дух суперечностей, що всі порозбігаємось. А тим часом Єлена Давидівна все ж таки уперто збирається через півроку приїхати. Навіть у Рауен. Не в Італію вже, а навіть у Рауен, навіть зимою! Ну, це тільки ввічливість і додержування тону. А взагалі вона не приїде. Надовго ми розлучаємось.

Гості виїхали. Блаженна тиша, самотність, спокій, легкий сум, як раз-у-раз після галасу і людей. С. — 8.

22. IV

Буря. Сніг. Мінливо.

Хмари — темні кучугури піску. Буря безустанно мете їх. Коли вдається трохи розчистити, мокро й заплакано сміється визволене з-під них сонце. Але зараз же небо знову начісує на око пасма брудних хмар, і в хаті не можна читати. Вітер, змерзло цокаючи зубами, виє в цеглі даху, у вікнах, в усіх щілинах — проситься в хату.

Ми не повинні здаватися кращими, ніж ми є в дійсності, і повинні бути кращими, ніж ми здаємось.

Лист до Шаповала. (Подяка за гроші, домагання коректури моєї статті).

Лист до Інни Костянтинівни.

Лист до Шрайдера.

Міркування і догадки з приводу щемління. Електризація, полегшення.

Уявляння побачення з Нуші. Боротьба з "чортиком", який заздалегідь готовий вчинити звичайний скандал.

Ціл. дьони, а потім "рысью размашистой". Кохина розповідь про майбутні малюни. С. — 7.

23. IV

Буря. *Сніг.*

Знову чекання листа від Нуші, але з іншим настроєм, спокійно, з розумінням обставин, в яких їй доводиться тепер бути. Війна за свободу і дітей. Уявляю собі, скільки сцен мусить бути в такій ситуації.

Знову заходи щодо паса до Праги. Ketschendorf, Finanzamt, Beeskow[66] і т. п. Нудно, огидно і люто.

Таки не уникнув неприємностей від газет. Сьогодні прочитав про лекцію Мілюкова в Празі про національне питання. Цікаво, що насильництво і грабіж так само можуть прибрати ідейні одяги, як і ідеї визволення. Мілюков — уже федераліст, але федерація ця та сама, що була за царя, за гетьмана, за большевиків. Є "единый русский язык", не *великоруський,* а іменно *русский,* бо всі мовляв, нації його творили, *а тому,* очевидно, вони всі, ці нації, не сміють відділятись від Росії, а конче бути з нею у "федерації". Ну, а як же бути з тими, що теж творили "единый русский язык" і відділилися (Польща, Фінляндія і т. д)?

Цілий день знову праця на городі.

Нова прислуга, Ельза. Ім'я героїні "Соняшної машини". Здається, починається роман очима. С. — 7.

24. IV

Соняшно! Тепло.

Подорож до Берліну.

В чеському посольстві в справі візи. Аташе Ґерке: томні, гарні очі, інтересна дипломатична блідість, молоде гарне лице з напущеним виразом значности й суворости. Уявляю, як цей хлопчина високо цінить себе за те, що він — аташе, дипломат.

Побачення з Шпехтом. Кретинистий вигляд не зник. Той самий деґенеративний череп, уникливі, злі очі, провалений у перенісся і широкий на кінці ніс. З перекладом не вийшло, — зайнятий. Чуття полегкости, що не треба мати з ним справи.

Побачення з Юлією Володимирівною і Воробйовим. Марко Григорович учора виїхав до Парижу ловити Думбадзе, арештовувати, описувати, видирати гроші. Розуміється, не виконав того, про що домовлялись, — не лишив ні адреси, ні матеріялів відносно кораблів і руди. Доведеться чекати його повороту.

У Леночки з Юлією Володимирівною. Юлія Володимирівна

вся насичена порадами і нотаціями. Ревнощі в справі роверів. Продаж роверів у книгарні "Книга". "Новий винниченківський фортель": я заявив, що лишаю за собою обидва Леночкини ровери.

Втома від подорожі, від Берліну. Неприємне непорозуміння з лівою ногою по дорозі з Фюрстенвальде до Рауена. Почуття спокою, затишку дому. Праця тут була цілий день на городі. Ельза страшенно старалась, щоб зробити так, як Herr Doktor казав. С. — 7.

25. IV

Хмарно. Тепло.

Від Нуші все таки й досі нічого!

Картка від Шаповала. (Віза мені завсігди лежить готова в чеському посольстві. З "Новою Україною" погано. А тут ще й Масарик на місяць виїхав і невідомо, чи залаштується тепер політична справа).

Праця на городі. Вперше літній гарячий піт і пашіння лиця.

Цікаво: досвідченість чи невинність Ельзи на городі в розмові, — не має Schatz'a,[67] але має шукати. Вчора, коли хотів чи, сказала, що "має страх". Сьогодні ніби страху вже нема. Отже ніби дозвіл. Одначе, в кухні образилась. "Ich habe keine Angst. Ich will es nicht".[68] — "Ach so!" І стала раптом сумна. По обіді, коли ввійшов до кухні, сумний вираз збільшився. На очах сльози. Одна скотилась по щоці. Коли пожалів і приголубив, підставила уста і довго не відривалась. Але потім цілий день все ж таки сум і задума не проходили. Нічого більше не дозволяла і, очевидно, уникає навіть зустрічей очима. Очей моїх виразно боїться, бо раз аж підняла рушник і ним загородилася від моїх очей. Якщо невинність, то зворушливо, а коли досвідченість, теж надзвичайно цікава гра у простої дівчини. А може і те й друге разом. С. — 7.

26. IV

Дощ. Холод знову.

Лист — конспіративний. З запитанням, чи можна і як писати.

Лист до Нижанківської в справі перекладу "Соняшної машини". Бажання побачитися з нею в Празі і особисто обговорити.

Ельза уникає далі. Недоторканість ще виразніша. Цікаво, цікаво.

27. IV

Дощ. Холод. Вітер.

Потреба самооцінки, відчування своєї сили й значности в суто зоологічному сенсі з наближенням до старости стають все дужчими. Не розпуста, не бажання любовних утіх є головною причиною побільшеного еротизму деяких уже немолодих людей. Кожна любовна перемога для них це насамперед доказ і ствердження їхньої *ще* сили, збереження своїх якостей, доказ здібности до боротьби за існування. І що більше таких перемог, то певніше ствердження.

Резі привела шестеро котенят. Вона покликала на породілля Коху. Просто покликала, фактично. Прийшла, занявчала й повела за собою нагору. Очевидно, хотіла лягти у мене на ліжку в спальні. Коха, здається, готова була їй дозволити, — співчуття, доброта і жалість у Кохи бувають вищі за розсудливість та естетику. Чи це погано? В світі так багато засушеної, холодної розсудливости, що не шкодить розбавляти її рідким даром доброти. Однак, Резі привела своїх шістьох дітей за кофером. І трьох з них Коха з жалости до Резі втопила. Любов і жаль, як ненависть і жорстокість, також вимагають жертв життям.

Поганий сон: зачароване коло, — на лівому боці щемління, на правому — хрипіння. С. — 6.

28. IV

Холодно. Хмарно. Дощ. Вітер.

Найтрудніше завдання в боротьбі з *собою* — це пам'ятати про свого противника. В цьому різниця між боротьбою з іншими і боротьбою з собою. Сам собі ти занадто близький і звичайний противник. А з іншого боку, коли в завдання такої боротьби входить зламати в собі всі закони людської і загальної природи, то з життя можна зробити страшну, безглузду автокаторгу. Таку каторгу створив собі Лев Толстой. Правда, він одбував її в шовкових сорочках і з великим кокетством. Одне те, що *граф* часом ходив босоніж і косив з мужиками сіно, вже здавалося глупим людям актом великого духу і помагало Толстому зносити внутрішню каторгу. Вічно пам'ятати про себе, вічно розгортати руками себе надвоє, вічно длубатись у своїх натертих, намуляних своїм власним ученням ранах, вічно почувати перемогу законів нелюдських і від цього відчувати своє лицемірство, безсилість, — це насамперед нудно, потім непотрібно, а врешті злочинно.

Коха виїхала до Берліну по візу. "Самоствердження" з

Ельзою дійшло до критичного моменту. Боюсь перевірки. Кров шугнула в голову. Малюна вже безкровний. І сумно, і смішно, і....

29. IV

Дощ. Сонце. Дощ. *Грім.* Буря. Дощ. Холод.

Лист від Нуші. (Пояснення, чому не писала, — щире чи ні, не знати, — одержала звістку, щоб їхати додому, бо чоловіка нема у Шверін-Мекленбурзі. Через те захворіла, лежала в ліжку. А в п'ятницю виїхала до Берліну. В Берліні була в таких обставинах, що було kein Zweck[69] робити побачення. Просить помочі: знайти десь посаду чи пристроїти у фільмі. Це — ляйтмотив усіх (трьох одразу) листів. За це обіцяє з вдячности виконати моє бажання. Зворушлива і сумна наївність. Має бути знову в Берліні, але з обережности боїться бачитись. Просить негайно відповісти. Що відповісти? — Де я візьму їй у Німеччині посаду? Знову через Василька?).

Город забирає не тільки час, але й наші мізерні гроші. Видатків сила, а джерел ніяких. З чим доберусь до Праги? Хоч би Коха якменше Steuer'у заплатила.

30. IV

Очевидно, людина без вічного офарбовування свого помешкання, що зветься біжучим життям, прожити не може. Але страшенно нетривка, неміцна ця фарба, — трохи дужчий подув отого самого життя, і фарба злітає з стін, як порох з крилець метелика. Я вифарбував Нуші в бажаний мені колір, я присипав її золотистим, ніжним, любим порохом метеликових крилець. Але війнула скрута, — жива, реальна Нуші болісно скривилась, шарпнулась, і посипалась з неї фарба і золотистий порох. Жива, скривлена Нуші просто обіцяє мені за послугу, за поміч нагороду і подяку. Власне вона струсила золотистий порох з [образу], який я сам уявляв. Я по суті також хотів мати, як нагороду за мої цінності, як оцінку їх і подяку за них, — саме те, що вона обіцяє. Тільки я хотів мати заплату за статичний стан речей, а вона обіцяє за динамічний. І вся різниця. А мені сумно. Коха ж іще пригадала афоризм якогось письменника: "В кожній жінці закладено елемент проститутки". А хіба вже така по суті велика різниця, чи за духовні, чи за матеріяльні цінності обміняє свою цінність (кохання) жінка? За динамічний, чи за статичний їх стан? С. — 7.

1. V

Хмарно. Вітер.

Праця на городі. Садіння картоплі. Азарт Ельзи, яка навмисне невтомним темпом вела перед. Повільний сирий бас Цутора і його розмова зі мною й Кохою знаками і в інфінітивних формах.

Будування східців. Кунке як авторитет. Самовпевненість і віра в свою непомильність і значимість для тих людей, якості яких не підходять до їхньої самооцінки, викликають сміх або роздратування. Не уник цього і наш "страшенно-червоний" Кунке. Ельзу він смішить, а Цутора дратує.

2. V

Трохи тепліше, трошки сонця. Дощ.

До Берліну на проводи Єлени Давидівни.

Телефон з д-р Левицьким. "Гріх" дуже сподобався видавництву Кіпенгойєра. Пророкує більший успіх, ніж "Lüge". Якесь італійське театральне аґентство хоче перекласти і поставити "Чорну Пантеру" на італійській сцені.

Леночка весь час дрібно дрижить перед від'їздом. Історія з колесом: не хоче мені продати. Каже причину: у мене нема грошей, а філантропії від мене не хоче. Одначе, правда, бо винна нам гроші і, продаючи нам двоколесо, повинна вернути борг, а це шкода. Отже, і не мої тут інтереси, як каже, а свої. А на словах і формально — ніби з її боку альтруїзм. Це — характерна її риса. Від'їжджати і вмирати треба відразу, без попередження, тоді це дає приємний для об'єкта ефект. Коли ж від'їзд чи смерть все відкладається і затягається, то при від'їзді чи смерті першим почуттям усіх є не жаль, не жах, не туга і скорбота, а відчуття полегшености й розв'язки від довгого чекання.

Проводи у Бакала,[70] уряджені Аніко. Моя нехіть туди йти. Умовляння Леночки. Договір: компенсація за мою жертву — поцілунок. Лукаво вивернулась. Заграла на довір'ї до себе. Нехай краще з доброї волі.

Пиятика у Бакала. Вірмени. Грузин на носі "зурни". Спів вірменина про "кіп'яток". С. — 4.

3. V

Холод. Хмарно. Дощ. Мінливо.

Неймовірний, лютий біль голови о шостій ранку. Отруєння алькоголем? Якийсь руїнницький процес у мозку? Чому раніш після алькоголю ніяких подібних явищ не бувало? Прокидаю-

чись від болю, ще вві сні думав, що треба зараз же *піти нагору по електричну машинку і поелектризувати. Відсутність свідомости, де я.*

Приймання пірамідону цілий день, але з малим успіхом.

Шамотня і гармидер складання речей. Нервове дрібне дрижання Леночки. Час від часу підпудрювання лиця і підмальовування уст. Одначе, і сірість кольору лиця, і дрібненькі фіолетові жилки, як на осінніх листках, все це видно було. Якось одразу впало в очі: вже не дівчина, а старіюча молода дама. Особливо в холодному блискові підведених очей. Коли зачісувала волосся і, одною рукою взявши його, тягла назад, лице зробилось вмить дуже маленьким, чудним і чужим.

Розмова з Марком Григоровичем. Невдача у ловах Думбадзе. Надії на 26 травня, коли той має приїхати знову до Парижу. Пароплави і перуанська руда. Я — остаточно в ролі учасника. Навіть вимагаю ... абсціону,[71] чи як воно?

Від'їзд Леночки. Проводжання на двірці Zoo. Постаті совєтських єврейчиків-чиновників. С. — 7.

4. V

Холод. Хмарно. Дощ. Хмуро.

Наслідки отруєння прóводами: головний біль від усякого дужчого руху *серця.* Коли б Леночка досягла такої міри альтруїзму, що схотіла б позбавити мене, свого ближнього, неприємних і тяжких почувань через свій від'їзд, — суму, туги, болю, — то вона не змогла б краще досягти цієї мети, як вона досягла своїм поводженням: виявом своєї натури. Часом аж дивно стає: як можна було три роки так ідеалізувати живу людину і три роки тримати її в рожевих вуалях? Мабуть, причиною того було не в малій мірі те, що в наших відносинах вітри й бурі буденщини гасали поза нами. Наші відносини проходили в тихенькій затоці поетично-дружніх, немов би вічно святочних зустрічей. Вітри буденщини не зривали рожевих серпанків. Але останніми часами вони й сюди добралися. Серпанок продерся, і під ним виявилась звичайнісінька, чужа, не дуже приваблива душа непристосованої до життя, слабосилої, але з зажерливими претенсіями жіночої істоти. Сумно, але ... натурально.

Перевірка з Ельзою своєї "порохівниці" посувається з успіхом. Цікаво, що майже в тих самих формах і навіть словах проходить реакція у цієї первісної істоти, як і в рафінованої Нуші. Те саме уникання очей чисто фізичне (затуляння очей рушником, відгороджування себе, своїх очей від погляду), ті самі слова

"Fürchterlicher Mann",[72] "Ich habe Angst", та самісінькі спроби вирватись, закінчити і та сама безсилість при дотиках і поглядах. Навіть обіцяння майже в тих же словах: "Я виконаю ваше бажання" і "я зроблю все, що ви хочете". С. — 7.

5. V

Хмарно. Холодно. Дощ.

Цікавість жінки до гріха оскільки сильна, що вона для задоволення цього потягу охоче жертвує свої якості.

Пляни впорядкування Рауена набирають "ґрандіозних" рис. Це — небезпечно: від ґрандіозного до смішного один крок. Півкроку вже є: Wasserleitung[73] буде коштувати не 500 марок, як призначено в наших плянах, а, мабуть, тисячі дві — дві з половиною. "Ґрандіозність" цих цифр зводить "ґрандіозність" мрій до ковальського пшику.

Здається, моєму випасанню надходить кінець: завтра їду до Праги. А там нема ні городу, ні пощербленої, посмиканої кривої лінії рауенських горбів ("Berge!").[74] Там починається те, що якийнебудь чудак міг би назвати життям: гра інтересів, боротьба амбіцій, вишкірені, заслинені зуби жадности, злість, ненависть, жаль безсилий, — все, що родиться, живе й нищить людство в кам'яних паростях, званих містами.

Тверда обіцянка і рука Ельзи, як тільки лишимося самі, зробити "безвозмездно" що Нуші обіцяє за послугу. С. — 7.

6. V

Тепліше. Сонце.

Виїзд до Праги.

Гріх: через головний біль від обтирання, від поспішання *допустився гніву й роздратування.* Увага випущена! Негідно. Соромно.

Єдина крихітна заслуга: все ж таки згадалося по дорозі й трохи взято себе в руки. Але того, що було по повороті з Friedrichroda, нема, розгублено. У великій мірі винна Леночка, до якої за це ворушиться дурна й несправедлива злість. Не в Леночках причина, а в нас самих. Ми повинні бути такі, щоб ніякі Леночки, ніякі проводи, розчарування, головні, тілесні, душевні болі не змогли розтрусити раз на все прийнятого в душу. Ми не повинні знижувати себе до рівня роздратування, нудьги, тоскности. Це — занепад.

Побачення з Марком Григоровичем. Обіцяння дати зобов'язання ділити гонорар від справи кораблів на три частини.

У вагоні. Оповідання Ґорького "Рассказ о герое". Невже в людини вже нема відчуття смішного? Він пресерйозно грається в цурки, він з "науковим" виглядом рубає обручем кропиву, уявляючи себе борцем з ворогами. Ґорький любить "науковість", очевидно, як усі самоуки. Деякі думки хороші, але основна думка така слабенька, що валить з ніг і всі останні.

Знову біль голови. Від дорожньої втоми? С. — 7.

7. V

В Празі. Сонце. Тепло.

На диво моє — біля Дрездену вже помітив величезну несправедливість природи щодо бідного Рауену: в Рауені ще ні одна черешня не випустила кігтиків цвіту, а тут навіть яблуні сміються рожевими яснами. Всі схили горбів укриті білим, зеленкуватим квітом вишень. В Празі сонце завзято роздирає туман фабричного рудого диму і досягає вулиць. А Рауен мерзне й труситься від холодних вітрів.

Цікаво, в які форми угодно буде пані Реальній Дійсності перелити наші бажання і сподіванки від Праги? Вона — досить дотепна і жорстока штукарка. Мізерія — це її найулюбленіша форма. Побачимо.

Побачення з Ґірсою. Цей сухорлявий чоловічок, колишній учитель, добре грає ролю дипломата: він старається мати розумну непорушність лиця і незобов'язуюче мовчання. Він говорить тільки те, що необхідно. Може, через це у мене враження, що ні з кораблів, ні з руди ... золота не здобудемо. Завтра маю говорити з директором банку.

В Празі все незмінне: Шаповал так само по вуха закоханий у себе, Григоріїв так само уперто тягне ярмо самоосвіти і освіти "меншого брата".

Художник Serge Mako[75] і його українська мова. Лице чистісінького кацапчука "кувшинного рила".

У Айоллів. Хвороба Ніни Захарівни. С. — 6.

8. V

Холодніше. Хмарно.

Початок приймання Sklerol'ю.[76]

Лист від Нуші. (Батько її цілком відмовився помагати їй, якщо вона буде готуватись до сцени. Треба вичікувати. Боїться збожеволіти в Шверіні. Моя відповідь: треба побачитись, може, щось знайдеться задовільне. Спогад про час в санаторії, подорож на Inselsberg, сценка в коридорі, прощання. Подяка феї

маленького острова).

Побачення з директором Legiobank'у. Враження: невеличкий, опецькуватий, смуглявобрудний, круглоголовий, — прикажчичок з бакалійної. Справа, здається, не зацікавила. Та й натурально: до них треба уяви, смілости, азарту, здатности до гри. А ці якості, здається, не притаманні прикажчикам з бакалійної.

З перекладом улаштовано: 100 корон аркуш, три місяці, моя переписка. Тепер трохи інше враження від Нижанківської: заплутана, кострубата, нервова мова, щось неспокійне в натурі.

Неточність Микити Юхимовича спричинилась до того, що замість засідання пішов до Ніни Захарівни. Як і треба було сподіватись, сталася "музика без слів". Дивна річ: жага і активність жінки, її наступ і домагання роблять мене пасивним і нечулим. Чи то від утоми, чи від того, що фізично вона не будить іскорок захоплення, — я був цілком байдужий. Малюна відсутній. "Перевірка" дала цілком задовільний результат розумові, але ... цього мало. Цікаво жінка обманює чоловіка, як Ніна Захарівна: природно, ласкаво й ніжно брехала, що я прийшов о сьомій, що ми ждали [її чоловіка] Г. Г. і т. д. С. — 7.

9. V

Мокро. Хмарно. На вечір сонце.

Лист до Нуші. (Зміст на попередній сторінці).

Листи до Кохи і Марка Григоровича.

В Громадському Комітеті. Сцена з Айолло. Група есдеків (мазепинців) улаштовує "партійну" конференцію. Мета цієї конференції знищити групу Ґалаґана, яка бере участь у Революційно-Демократичному Союзі, як група есдеків. Запрошуються представники інших партій: чехи, росіяни, грузини. Становище Айолло: визнати це зібрання "партійною конференцією", значить санкціонувати цих людей як правомочну організацію і підтвердити осуд Ґалаґана. Айолло не хоче образити ні тих, ні цих. Ґалаґан готує на завтра контракцію: його група має заявити протест проти самозванства цих людей, вийти з скандалом із "конференції" і тим зірвати майбутню постанову про Ґалаґана.

Шаповалові конче хочеться, щоб проєкт плятформи РДС був написаний ним. Чудесно. Охоче йому це доручив.

Зустріч з Катериною Михайлівною Антонович.[77] Постаріла. Родинки якось розрослися, обросли волосинками. Ніс роздувся, рум'янець побурів. Капелюх незґрабний, старомодний. Розповідала про Україну.

Професор Колесса[78] і його компліменти мені з приводу

нових моїх речей. З галичанами ніяково балакати, все хочеться пити воду, такі вони ораторно солодкі. С. — 7 1/2.

10. V

Холоднувато. Сонце. Хмарно. Дощ.

Вироблення плятформи без матеріяльної бази носить занадто вже платонічний характер. Моя вина: коли б моя воля була *так* спрямована на цю справу, як вона може бути, давно все було б: і газета, і самий фронт. Але якої волі можна вимагати й чекати від людини, яка за своє "закланіє" бачить цілком неправильну оцінку, коли її самозакланіє трактується як прагнення честолюбности й т. п.?

Балакучість Шаповала наводить формену паніку на мене. Я внутрішнє дрижу, як катований кінь, до якого наближається його кат.

Зажерливість (авторська) Шаповала потерпіла крах: передмова для плятформи невдала. Залишено мою.

На вечорі Шевченківському. Живе таки Україна: величезна заля вщерть переповнена головами. Співак італійської мілянської опери — українець. Дерев'яний галичанин, але голос чистий, добре оброблений, як гарна машина, як акуратно виписаний плякат.

Після концерту в ресторані. Єднання з чехами. Ревнощі Ніни Захарівни, і осяяння. С. — 5.

11. V

Ранком хмарно. По обіді — ясно, сонце.

По дорозі до Збрацлаву.[79] Розповідь Айолли про "конференцію" й обурення шарлатанством. Купка празьких і подєбрадських есдеків учинили цілий з'їзд (учора і сьогодні) з "представниками" від організацій на Україні. Надзвичайна безсоромність цього вчинку не дає спокою Айоллі. Особливо ж обурила образа *його*: не дали йому слова навіть для привітання.

У грузин у Збрацлаві. Неприємна сутичка з кацапкою, яка вихваляла перед нами руську мову й *мені* заявила, що про українців вона не може спокійно говорити. Чудесне втілення всього духу руського націоналізму. Забратися в чужу хату, серед націй, які ненавидять її, й поводитись, як у себе [дома].

Прохід з Ніною Захарівною берегом річки і розмова про християнство. Думки, очевидно, були для неї настільки нові, що аж очі широко розплющила.

Вибрик п'яних українських хуліганів: Гомзина[80] і Самой-

ловича.[81] Гоизин (п'яний) підійшов до мене з балачками ніби про сенс буття. Одначе, видно було бажання якось образити мене як інтернаціоналіста і соціяліста. Інтернаціоналіст, на його думку, ніби кличе до пасивности. Він же без боротьби загине. Я порадив не слухатись тих, що радять не боротись. "Плювати в морду?" — "Плюйте". — "Так я й плюю їм у морду". І пильний погляд мені в лице. Самойлович: "Добре робиш, *бо* Винниченко сам собі два рази в лице плюнув".

Дурна поведінка Літова. Пішки до Праги. С. — 6.

12. V

Сонце.

Інцидент з п'яними хуліганами знову викликав придушене, пригамоване бажання відійти від політики і перестати приносити в жертву цій брудній шлюсі свою гідність, свою свободу, гордість і любу працю. Але ... щось більше за нас уже змило сліди вчорашнього, і я знову вишу на розп'ятті з тим самим покірним і навіть охочим усміхом. Ґалаґан, балакаючи про апатію й деморалізацію політичних діячів, зауважив, що я вже давно міг би зробитися членом Академії Наук, відійти від цих усіх дрібниць і спочивати собі на лаврах. Але, мовляв, моя натура *поета* все жене мене. І тут — "поет". Що б я не робив, зле чи добре, на все у людей задовільне для них дурне, нічого не говоряче пояснення: поет.

Засідання з групою УСД[82] (Ґалаґан, Сисак, Чернуха).[83] Згода на об'єднання. Закладення Контактного Бюра з метою підготовки матеріялів до складення спільної ініціятивної групи Української Незалежної Соціялістичної Партії. Запал, молодість і свіжість Сисака і Чернухи. Дебати з Чернухою з приводу обмеження виборчого права в радянській системі.

У Айоллів. Спів Ніни Захарівни. Прохід понад річкою. Обіцянка її "показати" мені. Признання в знанні "всяких" речей. С. — 7.

13. V

Сонце.

У Айоллів. Досить скрутне становище: викликав духа, для якого не відчуваю в собі здатности задоволення. Дивна річ: Ельза викликає в мені більше хвилювання, ніж Ніна Захарівна. Здається, вже можна припинити перевірку: Ніна Захарівна сказала, що ні одна жінка не може встояти перед вами. Отже я ще роблю враження такої сили. Однак, я хочу *в собі* відчувати її, я

хочу ще *такої* перевірки. А чи за всяких умов і з усякими об'єктами ця сила виявляється? В 19 літ — так, але у 44?

Шаповал був у Ґірси. Відповідь непевна. Маємо завтра вдвох іти на розмову. Шаповал бачить хитру дипломатію. Він скрізь убачає гру, підходи, інтриґи, підкопи. Мені здається, що Ґірса просто хоче дати зрозуміти, що він не просто передаточний пункт, а самостійний чинник.

В саду Струмівки. Розмова про спочинок, Італію, кошти. Особистий інтерес, каюсь, примусив мене гаряче радити те, що, дійсно, найбільше корисно для Шаповала поїхати на сонце, до моря, в Італію і відпочити. А не їхати до нас на хутір, де й сонця не буде, де їсти погано, де будуть вічні розмови на дражливі теми. Для втомленої людини це не відпочинок. І для мене теж у цих розмовах не було б спочинку. Цього я не додав і в цьому була нещирість. Каюсь, але ... С. — 7 1/2.

14. V

Сонце.

Лист до Комітету Студентських Організацій Сходу Европи. (Хлопці прислали мені листа з вибаченням за інцидент з п'яними хуліганами і з обіцянкою вжити заходів, щоб надалі цього не було. Відповідаю: прошу ніяких репресивних заходів будь-якого характеру проти тих людей не вживати, тільки попрохати їх від мене, щоб свою ворожість до мого світогляду виявляли більш культурними й естетичними способами).

Перед обідом у Айоллів. З Ніною Захарівною ніякої недоговорености вже нема: через два місяці в Берліні, і там все буде. Наївна одвертість, згага кохання, згага все пізнати, пережити. Для цього їде до Парижу, а для чоловіка та інших — шукати співацької посади. Перший крок і етап: Берлін.

У Ґірси. Як я й гадав, усі думки Шаповала про хитрування, дипломатичну гру і т. п. неправильні. Людина хотіла показати, що вона — не механічний виконавець розпоряджень пана, а самостійник чинник. Виклав свої погляди на ситуацію, обіцяв допомагати. Але в кінці місяця, коли приїде Р.

Суперечка з Шаповалом з приводу реорганізації редакції "Нової України". Моя тверда заява поборювати [нерозбірливо] гр. про передачу редаґування мені одному. Зачеплена амбіція Шаповала. Майже загроза розриву. Поступка. Обіцянка піти на реорганізацію. С. — 7.

15. V

Сонце. Тепло. Грім.

Позування маляреві Мако. Невеличкий, худенький, з цапиною борідкою й блакитними очима. Чиста руська мова з кацапським акцентом з домішкою українських слів і то якраз на абстрактні теми: враження, мистецтво, себто, таких, яких народ не вживає.

Скликати засідання "Нової України", очевидно, річ цілком неможлива. Доведеться діяти самочинно й "єдінолічно".

Видавничий Фонд серйозно збирається видавати "Соняшну машину". Хочеться, щоб у "Дзвоні". Бідний Сіренький вимудровує різні способи, але крім грошей, нема вірного способу видати книжку. Я пробую так улаштувати, щоб зберегти фірму "Дзвону". За це готовий заплатити часом одержання гонорару.

Обід з Айоллами, Акименком[84] і проф. Ланшиним. В кіно з Айоллами на страшній п'єсі з привабливим плякатом голої парочки: педагогічна і бездарна та нудна річ про небезпеку сифілісу. А приваблюють все ж таки голим тілом!

Що більше Ніна Захарівна зраджує чоловіка, то більше стає ніжнішою, уважнішою до нього, то безсоромніше, невинніше й щиріше виявляє до нього увагу й любов. Надзвичайно інтересний екземпляр цього роду жінок. С. — 7.

16. V

Сонце. Ясно.

Виконування передвиїзної програми: телеграма Косі, Sklerol, пас і т. д.

Позування у Мако. Портрет Керенського: тонкорукий, виснажений неврастеник. Мако: "Він думав, що я його зроблю героєм". Цікаво, як люди, що знають мене здаля, найхарактернішою моєю рисою вважають силу. В портреті Мако так і старається передати мене.

Олесь придумав нову комбінацію: щоб "Нова Україна" дала йому аванс під його віршовану історію. Нещасна людина: все його життя перенасичене здобуванням копійок. Одначе, навіть у цьому я мусів його розчарувати.

На обіді з Айоллами й Акименком. Гнилі зуби Акименка явно роблять його посмішку соромливою, стриманою. Благання Ніни Захарівни лишитись на суботу. Самовихваляння Айолло своїм впливом на бак[инських] робітників.

Обмірковування плятформи. Психологічне вихваляння Шаповала своїм проєктом. Розбиття якраз цього проєкту. Бій Шаповала за кооператизацію. Моє настоювання на ширшій формулі. Моя перемога. Понурий настрій Шаповала. Змушення його заявити про реорганізацію "Нової України". С. — 5.

17. V

Виїзд з Праги. Хмарний ранок.

В дорозі.

Цілком можливо, що хворий унизу під моїм вікном стогнав з насолодою, знаючи, що своїм стражданням він перебиває спокійний сон здорових. Я, принаймні, підтримав цю гіпотетичну втіху нещасного, прокинувшись о пів на шосту й не будучи в стані знову заснути.

"Перевіряння" дає добрі жнива: 1) Смуглявочка з очима молодих каштанів у вікні сиґаретної халабудки. 2) Грузиносхожа дрезденська мадонна з дивно пильним поглядом. Варте запам'ятати: махала рукою на привітання, — так вразило її нахабство незнайомого добродія, який кивнув їй рукою, що аж зупинилась на мить її рука в повітрі, а потім ... сама нахабі замахала. 3) Подруга із змитим золоченим волоссям, [колір] якого лишився тільки на кінцях, викривлена лінія уст з щербинкою зубів і чудовим, свіжим кольором лиця. Погляди і змушена посмішка за панною в залицяльника, молоденького фертика в новенькому костюмі, гордощі його.

Починає щастити в зустрічах: Коха знову не розминулася зі мною. Тупість од відсутности чи.

Хвилювання Ельзи до дрижання. Її пояснення — "перелякалась". Нервовий сміх і віддані, п'яні очі. Сліди чекання у всьому: в домі, саді, городі, справах, печивах, вині. С. — 7.

18. V

Сонце.

Глибока, тиха, як літом річка, радість. В густій, насиченій диханням сонця, трав і квітів, у спеці стоїть образ України. Тільки приплющити очі свідомости, — і зовсім на Україні. Так само тихим лебедем пливе сум між сивими хмаринами; так само задумливим дзижчанням риється в квітці бджола; на розхрістаних грудях пахне пекучим сонцем і в заплющених очах то вгору то вниз ходять темні точки, як у дитинстві.

Радісно й щасливо, що Коха має повноту життя. Тоскний, холодний, непривітний Рауен перетворився в затишний клаптик земної плянети. Як дві пушинки, кидані бурями, підбились ми під кущик на цьому клаптику, зачепились, прилипли й тримаємось. Доки? Доки не здійметься нова буря і не кине нас у нові гасання. Але поки буря, — хай буде благословенна тиша, насичена сонцем і духом України.

Наше "господарство" в зразковому порядку. Ельза стара-

ється стояти на висоті свого ... ризикованого (як їй повинно здаватись) завдання: ретельністю присипляти увагу Кохи. Вже зарані обманює, вона хитро й часом досить тонко обманює. Почуваючи свою злочинність, вона й не догадується про свою смішність. Готуючись до акту злочинства, вона не знає, що воно їй підготовляється тією, проти кого воно спрямоване. С. — 7.

19. V

Буря.

Лист до Левіні. (Зміст мого перебування в Празі, про проєкт заснування Ініціятивної Групи Української Незалежної Соціялістичної Партії).

Картка до Ніни Захарівни, привітання і адреса. Виконання хитрощів Ніни Захарівни: неодмінно, щоб була картка до чоловіка!

Чекання дощу і бурі. Хазяйські інтереси Кохи забивають колишні мрії про довге бездощове, пекуче літо. Салата й огірки перенаситились сонцем.

Буря. Величезний червоний місяць зі сходу над обрієм. А з заходу сиво-синя армія хмар. Один самітний лицар, закрившись червоним круглим щитом, виступає проти лахматої дикої орди, що заступила все небо. Орда вже здалеку починає обстріл, кида вогняними стрілами, гуркочуть вози, одна лава налізає на другу, грізно реве, тремтить від люті. Сміливий самітник сумно посміхається круглим червоним лицем. Розуміється, бій нерівний. Орда з ревом, скреготом, гуркотом і вогнем обступає з усіх боків лицаря і налягає на нього своєю масою. І з неба рясно, патьоками ллється піт чи сльози бійців. Блискавки розпанахують небо на частини, небо тріскається кривою золотою лінією, як земля в посуху. Коха радіє: не треба завтра поливати городу. С. — 7.

20. V

Хмарно. Дощ.

Ми з Кохою вже цілком спокійно топчемо здерті ризи тисячолітніх святощів; не ризи та навіть і не рядюжки, а просто рештки старих декорацій, вийнятих давно з душі і відставлених геть. Цілком спокійно обмірковуємо плян і способи ”перевірки” з Ельзою. З огляду на можливість у цих днях Боткіна,[85] Косі слід поїхати до Берліну сьогодні ж, а не в середу чи в четвер. Не випущена навіть з уваги душа. Ельза, розуміється, не виявля з цього приводу незадоволення. Коха в Берліні.

"Перевірка" провалилася. До рішучого моменту була надія на щасливе розв'язання. Але з'явилась постійна реакція, серце затіпалось грізно, хапливо, — і цілковитий провал. Яз. задовольнив, викликав навіть захоплення. ("Треба записати в календар щасливу годину"). Вечір так само не приніс задоволення. Безумна тільки втома від напруження і відчуття майбутньої безрезультатности.

Дощ як навмисне цілий день. Холодний вітер зі сходу дме на веранду.

Чи треба було перевіряти? Треба. Результат сумний, але так, очевидно, й мусить бути. С. — 6.

21. V

Холодно. Дощ.

Ще раз спроба і ще раз невдача. Отже: складати зброю? Раз назавжди порішити, що не вернути колишнього? Та ще й навіть постановити, що ціла галузь дерева життя відламується, засохла, змертвіла. Чи ще боротись? І як? Тепер Париж випинається опукліше. Єдина надія? А тоді вже або скласти зброю, або тріюмфувати? Коха боїться, що Париж одніме всю увагу і всі сили. Ні, все для частини — недоцільно, неекономно.

Зустріч Кохи. Несподіване відношення до перевірки з Ельзою. "Образа, мука, неможливість бачити щодня, бажання втекти, виїхати, щоб у Берліні щонебудь з нею трапилось" і т. д. До мого власного тяжкого стану така несподіванка була вже зовсім зайвим додатком. Такий вибух старого показує, одначе, величезну живучість моральних навиків минулих поколінь. Експериментальність і медичність перевірки відсунулись набік перед голосом минулого, закоріненого в психіці людини.

Перевірка з Кохою блискуча — півгодини. Отже — не фізичного це характеру, а психічно-нервового. Порада Кохи — від припливу крови до голови й биття серця — бром. С. — 7.

22. V

Хмарно. Парко. Сонце.

Продовження перевірки з Кохою — 10 хвилин.

Розповідь Кохи про Маркушок. Становище препогане. Заробляння картами не виправдується. Кораблі купують німці, і Марко Григорович не має до цього відношення.

Лист від Петруся.[86] ("Шкапа", що недоїдає. Стан страшний. Крізь тупу пригніченість "шкапи" пробивається заціплена, мстива лють. "Покійники" — Жак Шеремец[инський],[87] Зін[овій]

Гр[игорович Моргуліс][88] збираються у ”Палочки” й одводять душу).

На новому колесі в лісі. Масовий наліт великих мух на ліс. Чогось від цього велика огида. А коли б метелики?

Тьмяніє образ Нуші. Не образ, правда, а віра в можливість реалізації образів. Через те самі образи й можливості стають нереальними.

Хутір, як кляксапапір, усмоктує все чорнило зовнішнього світу і душа завсігди суха. Не знаю, чи це добре для неї. Здається, іменно моя подібна до діжки, яка в сухості розсихається і губить обручі. Пора вже вмочити її в течиво праці.

Лист до Чикаленка. (Відповідь на чекання ним візи до Праги. Чехи вже відмовили, а Левко[89] обороною п'яних хуліганів унеможливив заходи Громадського Комітету вдруге). С. — 8.

23. V

Зранку — сонце. Хмарно. Дощ. Початок ”Silbe”.

Соняшна ванна.

Початок роботи над ”СМ”. Тугувато йде. Повисмикувались зубці коліщаток з колеса психіки і, поки не з'єднаються всі, машина рипить і сунеться мляво.

Вибух ”перевірки” з Кохою набирає хронічности.

Лист від Румунки. Захоплення Кохи. Навіть почервоніла. Весь час думки навколо неї, — всі ознаки ”нушиного” стану. Аж листа сіла писати. Така інертна, скупа й ледаченька на листи, моментально сіла й написала по-французьки аж чотири сторінки. А тим часом можливість приїзду Румунки з Надею до нас не віщує тих хвилюючих перспектив, які лежать у ґрунті Кохиної охоти до листування.

Повторення ”перевірки” ще з більшим запалом, що стає вже загрозливим.

Курча ”Сіротом”. С. — 8.

24. V

Сонце. Хмарно.

”СМ” — 3.

Гості: Марко Григорович і Рахманов з сином-хлопчиком. Рахманов, — волосся російського інтеліґента, довге, пересипане сивиною, з не вилупленою зовсім лисиною. Лице досить чорне, очі роблять враження двох глибоких темних дірочок. Хлопчик жовтяво-білий з білими віями, круглоголовий, синьоокий, зовсім неподібний до батька. Балакають між собою тільки

по-німецьки, бо мати німкеня і син ніколи дома російської мови не чує. В розмовах про большевиків у голосі й словах відчувається відчай і безнадійність. Упадуть то впадуть, але коли саме? А їсти нема чого, жінка служить за продавщицю у Wertheim'a, дістає 90 марок місячно й утримує чоловіка і сина. А він любить випити і має хворобливу пристрасть до карт. Враження людини не дуже глибокої, може, запальної, але не сильної.

Справа з кораблями у Марка Григоровича не зовсім загинула. Якісь німці хотять купити пляни. Даватимуть Воробйову по 1 000 марок щомісячно, а Марко Григорович матиме 33%. Він би й на три згодився за цих обставин.

Ще гості: ґрузинки — Ліза Давидівна з Ґіві та Анною Іллівною. При них Бакал.

Коха, розуміється, пече, варить, смажить, хвилюється. С. — 5.

25. V

Хмарно. Свіжо.

Годування гостей по черзі, — хто раніше встав. Найпізніше, звичайно, Анна Іллівна. Вона вже тепер не грає вищу істоту, яка має сто долярів щомісячно і почуває себе відмінною з природи від усяких бідолах, що живуть позичками. Не грає тому, що мусить платити 1 200 або 800 марок за процес з хазяйкою колишнього їхнього помешкання. Історія цього процесу є чудова ілюстрація руського інтеліґентського егоїзму, недбальства, халатности, дурости і моральної неохайности. Особливо опукло виявляються якості Лундберґа. Переважно з його вини процес програно і судовим приставом описано і забрано всі речі Анни Іллівни: сукні, шубу, двоколесо, валізки, — все те, чим вона пишалася перед Леночкою та іншими старцями.

Знову в картах характери людей. І знову те саме себелюбство, тупе, вузьке, сліпе, наївне. Бакал — людина з ризиком, великодушна, смілива. Рисочка: Анна Іллівна настоювала, щоб гра була на гроші. Коли ж програли, а я виграв і не захотів, щоб платили, всі мовчки це прийняли.

"Нарешті самі!" С. — 8.

26. V

Хмарно. Дощик.

Цілий день лаштування Sonnenbad. Огорожа з кілків, обтягнутих старим дротом з тину, і покрита старими сосновими гіл-

ляками. Вийшло затишно, близько до природи й зовсім дешево.

Від Єлени Давидівни ніяких листів ні нам, ні сестрі, нікому. Цікаво вгадати причину. Я думаю: душевні лінощі, підкріплені байдужістю до тих, кому їй треба писати. Будь якийнебудь сильний інтерес, любов, відчуття туги за тими людьми, знайшлася б енерґія пересилити душевну лінь. Адже знаходилась така енерґія, коли *їй* треба було, коли щось зачіпало або хвилювало її. Хотів би, щоб моя догадка не справдилася.

Ельза: "Sie machen mich wild".[90]

Sonnenbad — готовий!

Чуття задоволення буває не від якости роботи, а від успішного її виконання. "Золотар", що вправно й швидко вичистить яму, почуває більше задоволення, ніж митець, який не може закінчити художнього твору. С. — 8.

27. V

Лист до Нуші.

"СМ" — 4 (обробка старого).

Соняшна ванна цілий день.

Лист від Левіні. (Ідея заснування Ініціятивної Групи Української Незалежної Соціялістичної Партії дуже подобається, але відновлення нашої групи в групі Незалежних Соціялістів — ні. Бо знову перебудова на Ініціятивну Групу УНСП виглядатиме несерйозно. Почасти — рація. Дуже загрозливі симптоми [в писанні]: пропуски складів у словах і цілих слів. Так було і у Левка [Юркевича] перед гострим вибухом хвороби).

Іде процес розплоджування в нашому господарстві. Всі тварини, рослини родять нове: Резі, Ганьхен, голуби, Пута-гиндичка, кури; город повен молодого життя; сад плодить дітей-фрукти. Коха повна клопоту пресерйозного, часом з горем. Наприклад, недосиджене Путою куряче яйце підкладено під квочку. Воно почало лупатися. Щоб допомогти природі, Коха надлупила яйце. Але, видно, природа помочі не потребує. Коли ж така "поміч" втручається, то курча не може вилізти з яйця. І виходить горе.

"Сіротом" вважає нас за своїх батьків. Ось і тепер під час роботи сидить у мене на шиї. Коли я відходжу, починa страшенно жалібно пищати.

28. V

Сонце.

Лист до Шаповала. (1. Чому нема досі переписаного проєк-

ту плятформи. 2. Переговори з чехами. 3. Матеріял до "Нової України. 4. Стипендія Левіні).

Лист від Чикаленка. (Весь лист — бажання показати мені, що п'яний вибрик проти мене двох хуліганів — річ для нього і для Левка, сина його, зовсім не така огидна. Ані трішки не заперечує, що Левко міг узяти під свою оборону хуліганів і що їх треба було взяти, бо, мабуть, вони тверезими — хороші люди. Та розуміється, хороші, навіть у п'яному вигляді, навіть у вибрикові, бо вони ж — монархісти й виступили проти мене, а я зруйнував український трон, що так добре забезпечував земельку. Кругова порука. І от наочний доказ сили клясових інтересів. І те, що я — письменник і що перший український голова уряду, і що старий приятель, і навіть літературний хресник, що старий любить підкреслювати, — все це, таке цінне для нього, губить ціну, коли воно стикається з інтересами його як поміщика. І він готовий плескати тому, хто мені робить якусь неприємність. Ні, очевидно, наші шляхи розійшлися зовсім і навіки. Нема чого їх стягати тоненькими нитками рідкого листування). С. — 7 1/2.

29. V

Сонце. Хмарно. Дощ. Грім.

Ради свята цілий день спів на шосе.

Вчора вже відчулась настійна потреба організувати час на систематичну роботу. Годі займатися тільки зміцненням сил, час [марно] витрачати.

"Соняшна машина" — 3.

З "Сіротомами" в соняшній огорожі. Співробітники неспокійні, мусів одіслати додому. Другий "Сіротом" урятований, власне, вилуплений нами з яйця. Надій на життя не було ніяких: скручене, голе, жовте тільце з ріденькими чорненькими волосинками, мокре, закривавлене, якийсь гидкий недоносок наполовину виліз із шкаралупки. А через ніч перетворився на чудесне, пухнасте, чорненьке курчатко, яке бадьоро і весело почало дзьобати. Тепер їх двоє. Піднімають надзвичайний крик, коли лишають їх самих у хаті, і моментально заспокоюються, як почують людський голос, або людська рука торкнеться до них. Дзьобають одне одному повіки очей і кігтики, думаючи, що то щось смачне. В загорожі бігають за мною, як за квочкою.

В наслідок постанови — півтори години занять з Кохою німецькою і французькою мовами. С. — 8.

30. V

Сонце. Дощ. Грім.

"Соняшна машина" — 4.

Заняття німецькою та французькою мовами — 2.

Боротьбу на фронті сну виграно. Принаймні, Прага показала, що тепер може спати як люди, якщо не більшість, то хай меншість, і не стаю вже таким самітником, як раніш. Отже, значить, можна боротись і вигравати? Тепер перейдено на другий фронт: щемління, шуму, чи. Здається, і тут можна помітити виразні ознаки успіху. Звичайно, в моїй натурі закладена нетерплячка, вимагаю раптового здійснення бажаного. Але суть у речах, які здійснюються тільки повільним кроком, які вимагають настійности, упертости, неухильности в напруженні. Ці досягнення, одначе, мають бути тільки передумовою, необхідним ґрунтом, без якого неможливе досягнення дальшого: творення *свого* життя, про яке я міг би з такою ж гордістю і радістю говорити, як говорю про створений нами шлюб. Нема нічого недосяжного для сильної волі, спрямованої до однієї мети.

"Чорну Пантеру" хочуть ставити на італійській сцені. Боюсь цієї п'єси.

31. V

Сонце. Дощ.

Лист до Левіні. (Запитання, чи буде працювати над проєктом програми УНСП).

Лист до Смаль-Стоцького. (Що чути про англо-совєтський конфлікт?).

Лист до В. Левицького. (Не хочу, щоб в Італії першою йшла "Чорна Пантера". Спаскудять опінію).

Провал перевірки з Ельзою. Не зважаючи на три дози брому, на електричну машинку, [відчув] набухлість голови, гарячність її. Уже від однієї уяви чи — набухлість. Все попередньо обдумане проведено технічно, але результат такий самий, як усі попередні рази. Звідси висновок: різні засоби технічно-терапевтичного характеру не мають сили. "Запертість" не зникає. Прориву добитись неможливо. Отже дилема: або здати всі позиції на цьому фронті, викреслити цілий шар життя і тим самим закріпити в собі цей стан і цим закріпленням потягти й відповідні психічні ослаблення, жити з свідомістю відмерлости, або ж пробувати ще Париж. Вжити всіх зусиль, мобілізувати всі можливі засоби й перемогти ворога.

Пригнічення від провалу. Докази з Кохою цілком задовільні,

але не знімаючі надій на переборення без радикальних заходів. С. — 7.

1. VI

Сонце.

"Schatz" у Резьки. Дикий концерт котів уночі в наших хатах.

"Соняшна машина" — 4.

Вчорашній провал перевірки ще й досі діє пригнічуюче. Все більш і більш випинається Париж як остаточний і радикальний засіб перемоги.

Коха захоплюється психоаналізою і Stekel'ем, як його рішучим пропаґатором. Навіть без певної дози застереження, яке ніколи не вадить при нових теоріях і методах лікування. Звичайно, її захоплення має ще й педагогічну мету: заразити й мене своєю вірою, засуґестіювати мене, щоб я сам себе засуґестіював. Одначе, це не легко з таким інтелектом, який сам себе щохвилини розкладає і аналізує до найдрібнішого атома.

Похвалився недавно перемогою на фронті сну, а сьогодні раптом "тягнення ніг" і препоганий, колишній сон. Здається, ніяких причин не було. Хіба що атмосферичні? С. — 5.

2. VI

Хмарно. *Холод. Різка зміна.*

Лист до Левинського (Париж) з приводу компенсації за продані ним наші речі, здані йому на схов у 1914 році.

Дійсно, поганий сон виправданий: несподівано різка зміна погоди: після спеки — холод, і небо цілий день у нерішучих, сивих з синім хмарах.

"Соняшна машина" — 4.

Лист від Євгенії Олександрівни. (Надюга знову хворіла на тиф — паратиф, якийсь родич тифу. Пляни про переїзд за кордон або тільки приїзд Надюги).

3. VI

Холодно. Хмарно.

"Соняшна машина" — 6.

Цікавий експеримент. По обіді було погано: млосно, важко, сонно. Хотілось лежати. Порожнеча в голові. Нудотість. І раптом сказав собі: якщо я зараз зроблю зусилля волі, піду нагору й пороблю дві години, то подібні стани не страшні, вони більше наслідок психічної розпущености, лінощів, а не хворобливости. Тоді, значить, з ними можна боротись волею. Я пішов нагору і

поробив *три години* з охотою і успіхом. Радість Кохи аж до вогкости в очах, коли я увечері розповів про цей експеримент. І дійсно є з чого радіти, бо тепер соромно буде не вживати цього хорошого засобу, коли нерви трохи опадатимуть. С. — 7.

4. VI

Холодно. Сонце — хмарно.

Припинення Sklerol'ю.

Подорож до Берліну, — стипендія і шукання Вирового.

Побачення з Марком Григоровичем. Тяжкі матеріяльні обставини, шукання якихось заробітків, але безнадійно. Думка про переїзд на Україну. Доля всіх еміґрантів. Так потроху найзавзятіші доходять до цього.

На виставці Глущенка і Бабія.[91] Талант обох виразно помітний. З хлопців-учнів зробилися справжніми молодими шукачами нових шляхів. Спільність шукань робить їхні манери писання спорідненими. Шукання Глущенка заводять його в тупі кутки. Рятує скромність і щирість. Одначе, знає вже підходи до критиків: робить усім візити.

Дома. Був чийсь телефон. Жіночий голос хотів говорити зі мною. Я й Коха вирішили: Нуші. Але сумнів бере через те, що, коли мене не було, тоді — Frau Doktor. Хто ж це?

Гріх: обурився в нестриманому, негарному тоні на Коху за бюклінги Резі. Сором і досада на себе.

Лист до Петруся. (Які настрої на Україні? Чи є ґрунт для нової партії? Як переслати гроші батькові?). С. — 5.

5. VI

Хмарно. Дощ.

Вчорашній телефон не від Нуші, а від Вирового!

"Соняшна машина" — 4.

Лист до Шрайдера. (Запитання про Воронова).[92]

Візита Вирового. Розповідь про те, що почав учити французьку мову, і раптом гаряче почервонів аж до сизости на щоках. Очевидно, вчить мову в зв'язку з його відносинами до Білоусихи. Подумав про те, що ми можемо вгадати причину такого раптового бажання знати мову, і почервонів. Цікаве: Шаповал уже ставиться недбало і майже вороже до "Нової України". Очевидно, через те, що надалі він не буде фіґурувати як редактор. Я різко сказав, що вважаю це за саботаж на ґрунті амбіції і, якщо журнал не буде далі виходити, то це буде головним чином з вини Шаповала.

Телефон від Єлисавети Давидівни. ”Сповіщення”, що на свята приїде до нас. Досить нудне сповіщення. Спадщина Леночки. Від неї лист до сестри. Вона почуває себе гарно, життєрадісно, весело. Таким чином усі наші гадки й міркування про причини її мовчання не мають ґрунту. Єдиний ґрунт: її егоїстична, себелюбна, ледача в симпатіях до інших вдача. Вистачило сил приписати нам привіт. Косі, видно, від цього сумно й боляче. Але хай це буде останньою її бідою.

6. VI

Сонце. Хмарно.

”Соняшна машина” — 4.

Цікава погода: цілий тиждень зранку трошки сонця, на обід хмариться, по обіді — загроза дощу, на вечір — знову сконфужене сонце. А ні дощу, ні сонця немає.

Сіротоми перейшли до квочки. Вона прийняла їх, не дивуючись, що має дітей такого різного віку.

Від Ніни Захарівни ніякої відповіді на картку. Образилась, що послав забуту картку? Чи зовсім не одержала і жде повідомлення? Але в цьому стані малюни і невдач з перевірками я навіть задоволений, — для мене полегшується завдання відмови.

Від Нуші також нічого. І також задоволення, бо позбавляюсь гіршого, що могло б бути, коли був би розвиток відносин. Треба було б усунути ще одного об'єкта перевірки — Ельзу, і тоді спокійно здати малюну в архів. С. — 7.

7. VI

”Соняшна машина” — 4.

Лист від Наді. (Жагуче хоче приїхати. Аби тільки знайшлася робота за кордоном. Де ж вона може взятися в Німеччині, де своїх 75% викидають з робіт?).

Лист від Леночки. (Ніби скучала ”більше”, ніж ви, [нерозбірливе слово], могли ”сподіватися”. Пропозиція збирати мій гонорар за вистави моїх п'єс на Кавказі. Потрібна довіреність. Усе ж таки вияв уваги й активности. Треба дати ґрунт, послати довіреність. Побачимо, що вийде).

Несподіваний приїзд гостей: Єлисавета Давидівна з Ґіві, Бакал. Трошки дивна поведінка: адже вона телефонувала, сповістила тільки про свій приїзд, без Бакала й Анни Іллівни, яка не приїхала тільки через запізнення на потяг.

А з Праги нічого. Ні матеріялів до ”Нової України”, ні сповіщення про результат переговорів з ”хазяїном”.

Тільки ”ввійшов” у роботу, — милі гості вибили. Спадщина Леночки. С. — 6.

8. VI

Сонце.

Ми вибиті гостями з нашого життя. Коха на кухні. Я безглуздо тиняюсь по кімнатах, по городу й бавлюся з Ґіві.

Ще гості — Віленські.

Карти — реактив характерів. Самовпевненість, вищість, вибачливість Маркуші в преферансі.

Безглуздя тягнеться далі. Властиво, чужі нам люди чогось живуть у нас, вимагають від нас уваги більшої, ніж можуть родичі вимагати, а ми не сміємо ні запротестувати, ні заявити свою думку з цього приводу.

Гріх: лютування з поведінки непроханих гостей. З перспективи вічного псування святкових днів приїздом цих людей. Пляни боротьби з цим злом. Коха уступила їм свою спальню. Обоє ми мусимо спати в одному ліжкові, заважаючи одне одному. С. — 5.

9. VI

Сонце.

Безглуздя тягнеться: люди живуть у нас і ”раюють від природи”, себто, на веранді цілий день грають в карти. Або в павзах розмови про падіння большевиків. Цікаво, як погляди людей на громадські явища залежать від особистих станів і інтересів. Анна Іллівна має посаду у большевиків. І вона, ліва есерка, боїться, що буде гірше, як большевики впадуть (вона загубить посаду). Бакал, теж лівий есер, не має посади. І він твердить, що гірше ні при якій владі бути не може.

Одначе, карти чудесний реактив характерів. Анна Іллівна виявляє неприхований егоїзм і відсутність почуття спільних інтересів. Риса ця вже стає відомою всім.

Гості виїхали. Почуття таке, як з вагону, набитого людьми, в якому їхав кілька днів, вириваєшся на тиху, зелену станцію. Тиша, спокій, сум природи.

А потім три години поливання городу з Кохою. Праця, подібна до праці первісних рабів. С. — 7.

10. VI

Сонце — хмарно — сонце.

Відчуття полегкости й навіть раювання від відсутности

гостей.

"Соняшна машина" — 4.

Sonnenbad.

Збирання до Fürstenwalde робити довіреність для Леночки. Однак, утома і чи не дали розвинути відповідну енерґію.

Констатування підупаду настрою й боротьби з демонами. Вони ж виразно цим користуються: воля падає, відчувається втома, тупіє світовідчування, [робиться] філософська байдужість. Щодо сну також — втрата і поразка.

Отже, ясно, що треба братися до самооборони і навіть наступу. "Перевірка" з Ельзою довела до того, що пропадає всякий малюновий інтерес. Дьони викликають навіть огиду. Усі, крім хіба Кохи, але й її не викликає піднесення.

Обмірковування з Кохою стану. Знову постанова про гіпнотичні сеанси.

Лист від Нижанківської. (Прохання грошей на переписку перекладу). С. — 7 1/2.

11. VI

Сонце. Грім. Дощ.

Лист і гроші (500 чеських корон) Нижанківській на переписку.

"Соняшна машина" — 3.

Приємний сюрприз від Finanzamt'а під час роботи: 720 марок (6 000 чеських корон) податку за Grundstück.[93]

В Fürstenwalde в справі довірености Леночці на представництво моїх авторських гонорарів на території СРСР.

Песимістичне підтвердження адвоката про закон, на підставі якого з нас милий Finanzamt має здерти 720 марок.

Вибивають бісові Amt'и з роботи! І хто знає, які ще сюрпризи готують вони. Жагуче хочеться забратись кудись у якусь щілину на земній плянеті, уявити себе кузочкою, мертвим і так прожити хоч років зо два! І не боятись Молоха громадськости, не приносити йому в жертву своєї волі, праці, існування. Чи краще сказати: служити йому в іншому переділі його храму.

Година раювання при обдумуванні в кабінеті. Тиша. За вікном золотий порох сонця на листях. Радісний сум буття образів. С. — 7.

12. VI

Дощ. Сонце.

Подорож до Берліну шукати поради супроти Finanzamt'а.

Леле! Маркуша радить скоритися й платити. То й уся порада.

Чудна велика розбитість і втома у мене, в Кохи і дівчини. Реакція на природні пертурбації.

І знову ще один приклад ефемерности політичної популярности: Пуанкаре і Мільєран,[94] які, здавалось, ніколи не зійдуть з п'єдесталів кумирів французького дрібного буржуа, сьогодні тим самим маленьким рантьє[95] стягнуті звідти. Та ще й як: Мільєран мав стояти сім літ як президент, а йому не дали досягти, стягли. Стягли з титулом ворога народу. Власне, і "герой народний" і "ворог народу" однакові речі, збудовані на дуже нетривкому фундаменті і з солом'яного матеріялу, — емоції мас. З "ворога народу" стати його "героєм" однаково легко, як з "героя" перевернутися на "ворога". І коли деяким людям ходить о славу й популярність, то чи варто на таку солом'яну річ витрачати так багато зусиль? С. — 9 1/2.

13. VI

Сонце. Хмарно. Дощ.

"Соняшна машина" — 6.

Лист до Леночки. (Довіреність на отримування гонорарів на території СРСР. Явно утопійна справа. Доручення продати "СМ" грузинському чи російському видавництву, бо все одно вкрадуть).

Лист до Наді. (Роботи в Німеччині знайти не можна, але хай приїжджає у відпустку й сама розглянеться).

З Праги ніякої відповіді й досі. Невдача, чи що з "хазяїном" та його підручними? В кожному разі дивне мовчання. Саботаж Шаповала?

Сумнів у "Соняшній машині": чи дасть вона те, на що сподіваюсь? *Бути письменником невизнаної, упослідженої нації це все одно, що плисти разом з іншими голими в одежі.* Та й у самій речі сумніваюсь, хоча дуже вибагливі читачі читали з інтересом.

Знову намічається неврожай і голод. Але до чого здеморалізована роками вбивств, крови і гибелі моя психіка: насамперед думається, — на шкоду чи на користь це кремлівській банді злочинців проти соціялізму й нашого народу? С. — 7.

14. VI

Різка зміна. 8°. *Дощ. Вітер.* Холод.

"Соняшна машина" — 9.

Лист, рукопис ”Соняшної машини” Мірному на переписку.

Лист від Левіні. (Поправки до проєкту плятформи Революційно-Демократичного Союзу).

Тиша всмоктує в себе психіку. Розставатися з Рауеном тяжко. Через те вже готові примиритися з податком на чужинців (за Grundstück’и), що ніби мають німці накласти. Аби мати свій дах над головою, не блукати, не тинятись і не знати, що є десь на землі тихе місце, де можна організувати свої думки, давати їм витворюватись в образи й суцільності. Отож знову нехіть до продажу Рауену. Навпаки, вже малюється осінь, зима і ті довгі-довгі години, які можна провадити в роботі серед тиші й куняння природи. А сьогоднішній день цілком осінній. Вітер з півночі, лютий, холодний; весь день холодний, злий дощ; небо похмуре, на вечір закривавлене так, що кривавим одсвітом зачервонілася зелено-фіолетова стіна лісу на Рауенських горах. І працювалось скупчено, по-осінньому, заглиблено в роботу. І сум, і напруження думки, щоб порвати навислу від тяжкого неба зоологічну тугу. С. — 7.

15. VI

Дощ. 7° — цілий день. Холод.

”Соняшна машина” — 3 (обдумування).

Другий день зранку до вечора дощ, холодний, осінній. Чи у зв’язку з погодою, з безнадійно хмурим небом, чи просто тверезіше дивлюсь, але ”Соняшна машина” все більше й більше виступає переді мною в простішому світлі. Все більше й більше я бачу, що вона зовсім не матиме того успіху, якого я хочу і в який один час чогось вірив. Дефекти роботи тепер, коли охолов до неї, випинаються й соромлять. (А переробити нема вже внутрішнього інтересу й запалу. Хочу звільнитись і перейти до іншого). Вже навіть починаю сумніватися, чи захоче Брандес,[96] Франс[97] чи Гавптман[98] дати передмову до неї. Що такого *видатного* в ній? От і буде: передмови не дістану, проковтну сором, злидні примусять продати за безцінь, річ вийде, пройде непомітною для широкого кола читачів, а критики там де-не-де вилають за щонебудь. Поможуть руські брати. І тим усе скінчиться. Хмарне передбачення, але, принаймні, тверезе. Воно не збільшує охоти до праці, але довести її до краю треба. А найгірше, що осоромлю українське ім’я.

Сумна розмова з Кохою. Їй здається, що моє відношення до неї в чомусь змінилось. А я борюсь за своє духовне існування, бо коли свиню смажать, то їй не до поросят.

16. VI

Сонце цілий день.

"Соняшна машина" — 8.

Вчора був гіпнотичний сеанс. З одним грамом вероналю. Тривав дві години. Бідна Коха вимучилась. Сон, не зважаючи на фізичний потяг до сну, ніяк не міг [угамувати] сполохані, напружені нервові клітини. Особливо трудно присипляти тих людей, які при найменших шумах не можуть заснути. Але все ж таки, хоч і не вповні, вдалося добитись мети, контакт був. Результат виразний: дія вероналю не відчувалась тяжко, цілий день працездатність, легкість настрою, тиха радість. Все це злегка засерпанено сонним сумом. "Над "Соняшною машиною" працювалося охоче й легко. Одначе, "перевірка" з Ельзою не дала знову нічого позитивного. Та сама картина. Підманити і зненацька вхопити демона не вдається.

Картка від Шаповала. (З "хазяїном" ще й досі не вияснено. Була розмова з Ґірсою і буде ще одна 20-го. Про що розмова, які результати дала, не пише).

Лист від Левинського. (Відмова писати програму УНСП).

Лист від Шрайдера. (Адреса Воронова і список його творів. Отже, треба писати листа).

Лист до Шаповала. (Запрошення його з Ольгою Філаретівною у Рауен). С. — 7.

17. VI

Сонце. Хмарно.

Подорож на колесах у Beeskow на бій з Finanzamt'ом. Вибрики лівої ноги. Попередження? Але про що? Сумно, що справжня медична наука так глибоко закопана, що поки до неї докопаєшся, мусиш перейти масу сміття і масу грошей вкласти.

Навіть серед утоми фізичної можна вирвати моменти, які потім забарвляться у тужний колір пережитої радости.

Кожен Amt Німеччини є просто засідка розбійників, які перехоплюють подорожніх, яким іншого шляху, ніж повз їхнє гніздо, немає. Цікаво, як виберуться з пастки, яку самі собі поставили урядовці Finanzamt'a, видуривши у нас 68 марок і не завівши їх у книги.

Бій, розуміється, програно. Платити треба. Єдине, чого можна, здається, добитись, це розстрочки виплати.

Убивство фашистами соціялістичного депутата Маттеоті.[99] Фашизм починає доходити до нормального розвитку: безвідповідальність розвиває природні якості. С. — 7.

18. VI

Хмарно. Мрячний дощ. Сонце.

Покута за вчорашню подорож: утома.

Переклад і переписка посуваються. Починаю щулитись: де ж я візьму заплатити за ці роботи? Страх навіть бере. Ні заробити, ні позичити.

Лист до Воронова. (Запитання, скільки може коштувати операція?).

Цікаво-цікаво, — чи спіткнеться Муссоліні на Маттеоті?

Перевірка з Ельзою, здається, матиме тільки той наслідок, що Боткіна немає. Загрозлива річ.

Потерпаю від запрошення Шаповалів. Ще не досить ситі ми відлюдністю. Жити при людях кілька тижнів, — тяжко. Але треба: відпочити Шаповалові треба і треба віддячити за послугу в купівлі хутора.

Невдала спроба нашого колективного (з Кохою) листа до ”братюшки” і ”проклятки” Леночки. С. — 7.

19. VI

Хмарно. Сонце.

”Соняшна машина” — 8.

Картка від Тамарочки. (По скінченню іспитів збирається до нас гостювати. Цікаво, чи лишився в пам’яті цієї дівчинки епізод у вагоні. Так само варто дослідити, як розвивається жінка з підлітка).

Доходжу до кінця ”Соняшної машини”. І що ближче до закінчення, то менше певности в її цінностях. Чи не пустоцвіт ця праця? Любови й уваги вона мала від мене більше, ніж яка інша робота, але чи віддячить вона мені — не маю ніякої певности. Коли б попрацювати над нею ще років три, переписати *самому*, як Л. Толстой, разів ще двадцять, отоді, може, і одсіялось би справді цінне, а все легке відлетіло. Та хіба ж у мене є матеріяльна змога на таку розкіш? Тут на переписку, на переклад нема чим заплатити і доводиться сушити голову, як і де роздобути.

Лякання Ельзи Боткіном і покутою були передчасні. Боткін є, і тепер є добра нагода ліквідувати перевірку.

Щось непевне в Празі. Здається, всі розрахунки на ”хазяїна” закінчаться пшиком. Завтра має бути розмова у Шаповала з Ґірсою.

20. VI

Сонце.

"Соняшна машина" — 8.

Лист (гроші — 50 марок) до Нижанківської.

Лист до Ніни Захарівни. (Запитання, чому не відповідає на мої дві картки).

Люба, чудесна спека цілий день. Зовсім не німецька, надзвичайна, майже ненормальна для цієї бідної на сонце країни.

Працездатність задовільна.

Убивство Маттеоті — іспит для італійської демократії. Але хоч би й провалила вона цей іспит, не поборола Муссоліні, все ж таки витримала іспит італійська історія: з приводу вбивства піднявся страшенний крик жаху, обурення. Це вжахнулася і крикнула історія, традиції, побут, психіка Італії, а не демократія. Бо зрівняти з Росією: убивства масові, люті, дикі, жахливі, і ніякого крику російська історія не робить. Так само мовчки щулиться, як щулилась століття.

Увечері на ринві даху сиділо семеро ластівок. Це — наші, з гнізда в нашій стайні. Чомусь ці милі, чепурненькі голівки на ринві викликали [почуття] зворушення, миру, ніжности. Яка радість бачити круг себе рух життя, нормальний, земляний, стихійно радісний, бездумно щасливий!

Передчуття зміни погоди: недобрий сон. С. — 6.

21. VI

Сонце. Хмарно. Буря. Грім. Град. Дощ.

Різка зміна температури, — від 30° до 11°.

"Соняшна машина" — 5.

В роботі павза: зміна кінцівки "Соняшної машини". Наново писати, нові поступки. Цікаво: поки в мені не готово, раз-у-раз якась не то лінь, не то нехіть до роботи не дають продовжувати. Як тільки ж усе обдумано і визріло, лінь і нехіть зникають і не треба силувати себе до роботи.

Троє киценят: Тігер, Мурза і Мазунчик (Liebling). Від однієї матері, навіть одного кольору — жовтого. Тігер жовтий, тільки весь у білих смугах, як у тигрів. Але характери у всіх різні, індивідуальності виразно відмінні. Вияв на музиці: гра на піяніно викликає у них зовсім різні реакції: Тігер забігає й ховається так, що не можна знайти. Мурза спочатку лякається, потім сам підходить ближче до джерела звуків, лягає під самим піяніно і слухає. Liebling хвилюється, завмирає і слухає на тому місці, де його

застає музика. Але всі, видно, люблять музику.

Грім, град, зміна погоди, — вчорашнє відчування! Міг би чудесно виконувати ролю барометра, — майже за цілу добу [наперед] відчуваю. Чи не зробити з цього професію? Мабуть, матеріяльно було б вигідніше, ніж письменство.

22. VI

Хмарно. Дощ. Холодно. *Туман* — не видно лісу й обрію.

"Соняшна машина" — 4.

Візита Рудичева.[100] Пенсне, тонка, ясна на засмажених щоках зморшка, як дві скобки, що охоплюють ніс. Щербина збоку на зубах робить ніякове й жалюгідне враження. Розповідь його про службу в О. Коваленка, поета. Виявляється, цей схожий на лиса, влазливий, підлабузнюватий чоловік міг бути страшенним деспотом із жінкою (бив її), жмикрутом з робітниками, скупієм і зажерливим невтомним амбітником. Оженився (не вінчавшись, бо мав жінку вінчану на Україні) з дочкою посла російського у Відні Татіщевою. Зазнайомився з нею в тюрмі у Відні, куди під час війни німці посадили їх трьох. Його випустили, а жінок ще тримали. В цей час він назбирав трохи грошей. На ці гроші вони сплатили борги за маєток Татіщевих у Steiermark'у.[101] Коваленко ці гроші дав на умові, що він буде третім співвласником маєтку. Стали жити в цьому маєткові (чудовий будинок і десятин 20 землі), але працювали гірко, бережучи кожну копійку, обмежуючи себе у всьому. Очевидно, збирався збити капіталець. І помер. Від чого, Рудичів не знає.

Візита Марка Григоровича. Матеріяльне становище те саме. Нізвідки нічого, ні кладів, ні кораблів, ні Думбадзів, навіть карт нема, бо нема з чим іти до клюбу. С. — 7.

23. VI

Дощ уночі, вранці сонце. Зміна.

"Соняшна машина" — 3 (обдумування).

Від'їзд Марка Григоровича.

Пропозиція перекладу "Хочу" італійською мовою.

Невдоволення з себе (вночі): чому я виявляю себе з деякими людьми не [самим] собою, а гіршим, неприємно балакучим, часом навіть ніби самохвальком? Це так гидко моїй вдачі, що я з острахом дивуюсь: хто це за мене виявляє отакі якості?

Дуже надокучливий клімат Німеччини: через кожні 2-3 дні зміна погоди в той або інший бік. І кожна зміна відбивається на нервах. Така часта шарпанина їх стомлює і надокучає до огиди.

Фінансовий стан Німеччини [і мене] зачіпає: німецькі видавництва дуже скоротили свою продукцію, а німецький читач втратив купівельну силу. Через те сподіватися на німецьке видання "Соняшної машини" нема чого, а ще менше надій на великий тираж, себто, на успіх, бо від тиражу залежить і літературна доля праці. Що ж до передмов Брандеса, Франса чи Гавптмана, то, здається, скептицизм Віленського має рацію, — не легко буде так, як хочеться. А совнегідники просто вкрадуть річ, не заплатять гонорару і спаскудять видання своїми зауваженнями й передмовами.

24. VI

Хмарно. Сонце. Хмарно. Вітер.

Незрозуміла втома, тупість мозку, нехіть до праці. Сновигання по хаті. Знову думки про перевірку з Ельзою. Звідси підлість: від нетерпеливости прискорення поїздки Кохи до Берліну.

Перевірка не в тих формах і не в тій обстановці. Одначе, майже певність, що вдалася б, коли б не виступило "не хочу": малюна велів.

Надзвичайний вибух тоскности, порожнечі, безнадійности, безбарвности й безцільности світу й життя. До страху незрозумілий вибух. Рауен — як тюрма, світ — нудний. Злякана уява шукає привабливого місця на плянеті — все нудно. І страшенна туга за Кохою, гризуча й болюча, бажання негайно їхати за нею і тим заспокоїти себе.

Боротьба з собою, з вибухом, з тугою. І притишення. Чи результат боротьби, чи заспокоєння малюни? Чи зупинення на ідеї любови до людей, як найкращого змісту життя? Здається, треба зупинитись на фізіології. З'явилась жвавість думки, уяви, інтерес до праці. Мозок запрацював, навіть почав далі гризти кістку "СМ".

Але з перевіркою треба покласти край. Вечір уже минув без неї, не зважаючи на явні замахи. С. — 7.

25. VI

Зміна: холод (13°). Хмарно.

"Соняшна машина" — 6.

Лист від Олеся. (Сповіщає, що РУХ[102] видав на Україні 5 моїх книжок і хоче мені вислати гонорар близько 400 долярів). Дивна порядність за наших часів. Який практичний інтерес ховається за нею? В кожному разі є надія, що совнегідники не вкрадуть "Соняшної машини" і можна буде продати її РУХ'ові.

Стаття в "Ділі"[103] про зміновіхівство на Україні. Чечель і К°

винесли від імени української інтеліґенції резолюцію проти закордонної еміґрації, — це відповідь на мій виступ у Празі. Присягаються, що найкращим оборонцем української нації є КП/б/У. За ними ще якісь херсонські інтеліґенти на чолі з Шульгою[104] висловлюють відданість КП/б/У. "Діло" тріюмфує і киває на мене: а що? Бідні хуторяни: дадуть їм чечевичної юшки лизнути, а вони за те й чоботи лижуть хазяїнові. Вічна страва української нації — чечевична юшка! Коли ж то вже їстимуть свій борщ і не киватимуть на тих, що юшкою гидують?

Постанова про припинення перевірки дає полегшення. Злочин з такою легковажністю ставитись до скарбу, що маю в злитті з Кохою. А я це злиття так нерозумно розбиваю.

Радість від приїзду Кохи з Берліну. С. — 6.

26. VI

Хмарно. Сонце. Хмарно.

Лист від Леночки. ("Ме ач тінда". ... Пише, що вже три листи послала, один про "Петю" і "Марусю". Якраз цього я не одержав. Чудесно поставлена перлюстрація у "комуністів". Щодо подібних речей, то вони майстри першосортні, кваліфіковані. Немов би натякає на приїзд до нас. Вже минуло моє роздратовання проти неї, і така ніжність замість цього. Радий цьому).

Картка до Левіні. (Помилка, що з таких мотивів, як антипатія до окремих людей, не хоче писати проєкту програми УНСП).

Лист від Ніни Захарівни. (Відповідь на картку. "*Наш* хороший дорогий" і т. д. На початку липня їде до Парижу. Нелеґальної адреси, як було умовлено, не дає. В Берлін, очевидно, не заїде. Образа? Сумління? Чи збайдуження? Все добре для мене).

Картка до Наді. (Порада взяти візу до Німеччини просто у німецького консула в Москві).

Лист до Липовецької.[105] (Перекладачка на італійську мову. Приймаю італійські умови).

Не працювалося. І далі втома. Незрозуміла причина. А від Воронова відповіді нема. А якби й була, що можна зробити без грошей? С. — 7.

27. VI

Хмарно. Сонце. Грім. Дощ.

"Соняшна машина" — 8.

Чи "руч" чи зусилля волі — цілий день підвищена праце-

здатність.

Побилося двоє гиндичат. Одне вхопило другого дзьобом за шию і пригинало до землі. Півень побачив, підбіг і крильми та дзьобом розігнав гиндичат. Вони розбіглись, але через кілька хвилин дужче гиндича знову схопило слабшого й почало його скубти. Тоді півень знову сердито підбіг, ударив дужчого крильми і дзьобом, заґерґотав і розігнав. Очевидно, друге розборонянн [півня] було настільки вразливим для гиндичати, що воно більше не обижало слабшого.

Резі носить своїм кошенятам молодих зайчат. Полює, як справжній хижий звір. Миші вже не задовольняють. Ми ждемо, що вона колись принесе великого зайця, а може й дику козу з лісу. Здобич насамперед Liebling'ові.[106] Потім інші можуть їсти.

У Ельзи "мрак и ужас царили по-прежнему".

Картка від Шаповала. (Згода приїхати гостювати. Про справу "хазяїна" і "Нової України" нічого). С. — 7.

28. VI

Хмарно. Сонце. Зміна на плюс.

"Соняшна машина" — 4 + 2.

Лист до Олеся для РУХ'у. (Адреса для висилки гонорару. Проблематична річ! Пропозиція видати "Соняшну машину". Також непевно!)

Лист від Громади. (Прохання дати їм якусь свою публіцистичну чи белетристичну річ для календаря).

Лист до Леночки. (Колективний з Кохою. "Братюшка, проклятка". Повернення ніжности).

Масове знищення соснових лісів гусінню. Здалеку ліс — червонувато-бурий. Зблизька — голі гілляки без глиці, з об'їденими гіллячками, що стирчать, як кривенькі свічечки.

Картка до Шаповала. (Повторення і підтвердження запрошення. Запитання про "Нову Україну" і перегляд матеріялів).

Муссоліні таки, здається, лишається на троні. Трохи обскубаний, але лишається. Не витримала й Італія іспиту до кінця, [всього] на 2 з плюсом. Так і ми змогли б у подібних умовах.

Ерріо[107] і Макдоналд святкують медовий місяць. Обійми прилюдно. Коли розвід братимуть? Адже тещі в обох живі і зубаті. І дрібна і велика буржуазія своїх інтересів не попустять. С. — 8.

29. VI

Холодно — 12°. Хмарно. Сонце (тьмяне). Хмарно.

"Соняшна машина" — 4 (обдумування).

Боїмося осені й зими в Рауені. Хочемо вбити цей страх уявою Італії. 3-4 місяці ми ніби проживемо в Італії, а тоді на весну знову повернемось до Німеччини. Цікаво, як його ясновельможність життя розпорядиться нашими мріями. Та ще до того прилучаємо Леночку, — вона з нами буде в Італії. Я — такий добрий та лагідненький, що згоджуюсь на "чисточеловеческую". (А коли й дійсно згоджусь, то не з доброти й лагідности, а від того, що як факт встановлюється, з чим, здається, починаю миритись. Уявляю нудьгою заповнену ту частину мого 'я', що раніш була такою барвистою, але ... здається, засобів боротися немає. Хіба що потім? Коли гроші будуть. Отже виходить, що за гроші можна навіть частину душі й тіла відновити, купити ті суто духовні стани, які тепер потроху втрачаються.)

В передбаченні розпуки від гостей стараємось використати самоту і бути вдвох. Та закінчення "Соняшної машини" і переклад не дають, теж розлучають. С. — 6.

30. VI

Хмарно. Холодно.

"Соняшна машина" — 5.

У Кохи нова пасія: Weckapparat, Gläser, einmachen.[108] Черешні, аґрус, клюбника. Надзвичайна заклопотаність, тривога, відчай. А з матеріяльного боку вийде те саме, що з своєю картоплею: обійшлася нам у 60 марок, а весь урожай [наш] можна було б купити за 30 марок. А часу, нервів і грошей ця "консервативна" шамотня відбирає багато. І вона на першому пляні, а потім якийсь там переклад "Соняшної машини". Бо пропадуть же фрукти, якщо їх якось не вжити. Правда. Пропаде на десять марок. А то, що пропадає час, сили і гроші більше, ніж на десять марок, цього не видно. Факт пропадання вишень видніший, наочний, а то ... теорія.

Нема відповіді від Воронова, добродія людськости. Розуміється, яке там добродійство, коли людина пише, що живе з свого заробітку. Коли б із здирства, то відповідь була б негайна, поштива і готова до послуг. Бо участь у здирстві була б можлива у формі "гонорару". Чим тільки бідна людина не вимудрує закаляти свою моральну пику, навіть таким хорошим ділом, як рятування людей. С. — 7.

1. VII

Хмарно. Сонце. Хмарно.

"Соняшна машина" — 2.

Незрозуміла (і все "незрозуміле") втома. Чи просто не визріло дальше місце в роботі і нуджуся світом, рожаю? Чорт його зна.

Лист від батька. (Живий, здоровий. Але вже тяжко бідному працювати. Просить помочі).

Цілий день міркування, як, на кого та скільки послати батькові. І від кого. Так примудрити, щоб мого прізвища не згадати. Так викроїти з бюджету, щоб вирване не так дуже дошкульно почувалось.

Через Лізу від Леночки розповідь про Петю і Марусю (Петроград і Москву). Погано цій ро́дині стало. Знадвору ніби нічого не помітно, але Леночці відомо, що справи їхні погані. Того то вони так рачкують перед англійськими та французькими банкірами. І, здається, на цей раз їм голод уже не на користь. Тепер, здається, й вони задихнуться. Чи ще міцніше вмостяться на кістяках? С. — 7.

2. VII

Сонце. Тихо.

"Соняшна машина" — 9.

Від'їзд Кохи до Берліну в справі відсилки грошей батькові.

Знову ще раз перевірка. Результат: *добрий.* Але — останній раз!

Невже "р" має таке значіння, що сьогодні після вчорашньої навмисної "р" така добра працездатність? Сумно чи приємно, коли це так? І взагалі, чи не має рації Коха, вірячи в Stekel'я більше, ніж я?

Голод в Росії і в Україні зростає. Тільки зробивши зусилля і конкретно уявивши собі реальні картини голоду, забуваєш про політичні міркування і виразно не хочеш *такою ціною* загибелі шарлатанів і спекулянтів на людському горі й темноті.

А Муссоліні таки, здається, лишиться. Тінь Маттеоті не спихне його з трону. Викликала багато словесного фоєрверку, а на вулкан не спромоглася, щоб лавою спалити фашизм.

Резіна ідилія трохи порушена: Liebling'а віддано. Мати, здається, і не помітила. Брати, розуміється, ні. А мати Резі серед кішок — зразкова. С. — 7.

3. VII

Сонце. Хмарно. *Вітер*. Дощ.

"Соняшна машина" — 9.

Лист від Вирового. (Видавничий Фонд не тільки не може дати мені авансу за "Соняшну машину", але й друкувати не має сили. Ніяких грошей, і дуже мало надій).

Лист від Гасенка. (Хтось за нього по-французьки пише, що "на початку весни" він почав кашляти кров'ю і захворів. Та, очевидно, був такий хворий, що не міг вернути грошей і написати. Напевне брехня. Треба з цим чоловіком покінчити).

Коха, наміряючись послати гроші батькові через Укркооп, несподівано в цьому банкові стикнулася з Поршем[109] як з урядовцем чи [навіть] завідувачем цієї установи. І злякалась. Грошей не послала. І тепер питання: як посилати на те ім'я, яке Порш знає? Значить, знатиме чека, значить, людині буде загрожувати шпіонаж і різні прикрості.

Оренштайн теж несподівано виявив певну широчінь і згодився за рахунок гонорару за "Записки Кирпатого Мефістофеля" переслати батькові 30 долярів та ще й Косі дав 20 долярів. С. — 7.

4. VII

Хмарно. Сонце. Хмарно. Великий *вітер*. Вночі грім, дощ.

"Соняшна машина" — 6.

От-от закінчу "Соняшну машину". Треба було б закінчити соковито й сильно, але трудно працювати над річчю, з якою вовтузишся два роки. Хоч би пристойно закінчити, та й відпочити від неї.

Ні "Дзвін", ні Фонд друкувати "Соняшну машину" не можуть. Оренштайн виявляє охоту взяти цю річ. Нічого не вдієш, прийдеться з ним мати діло. Дуже не хочеться, та мабуть мусітиму.

Трудне питання: як послати гроші батькові, на чиє ім'я; як послати листа; що писати Вітриченкові, який дає свою адресу? Який глум: за царату такого питання не могло б і виникнути, а за "соціялістичної", "комуністичної" влади я, старий соціяліст, боюся, що старому батькові, який все життя був гірким працівником, будуть чинити прикрості за те, що син йому грошей пришле, або що зовсім грошей не перешлють, і людям, які мені в цій справі поможуть, може бути ціла біда. Чи можна було колинебудь до революції уявити таку фантастичну, неймовірну ситуацію! С. — 7.

5. VII

Мінливо. Хмарно. Сонце. Хмарно. Дощ.

"Соняшна машина" — 8.

Лист до батька. (Через Вітриченка на Єлисаветградський Українбанк, з гаданням: дійде чи не дійде? Потерпить від цього Вітриченко чи не потерпить?).

Дні тихої, напруженої роботи. І мабуть останні дні нашої самоти. Від завтра — доба гостей-мешканців. Заздалегідь готуємо себе до саможертвенного терпіння.

Перед кінцем "Соняшної машини". Ще виразніше бачу: коли б ще років три над нею попрацювати, могла б бути путньою річчю. І зарані маю сум за неї, жаль до неї, як до дитини, від якої батьки ждуть геніяльности, а з неї виходить жалюгідний, непомітний та ще й кривджений іншими середняк. Дефектів багато, сам бачу, а виправляти вже не сила мені.

Лист до Вирового. (Ще про "Соняшну машину" і Фонд. Почекаю з переговорами з Оренштайном, може ж таки Фонд спроможеться і видасть).

Сиротіє Резі: вчора другого сина віддали, Мурзу. Лишився тільки Тігер. І дивно, без товариства братів став не таким диким. Потреба в товаристві робить живих істот ручнішими. С. — 7.

6. VII

Хмарно. Дощ. Сонце.

"Соняшна машина" — 3. *Кінець.*

Закінчив "Соняшну машину". Але, здається, кінець обгризений. Треба правити. В кожному разі вже доведено до кінця. Полегшення, розрішення.

Гості: Юлія Володимирівна, Тамара і Таня. Негарно: щоб послати батькові посилку, підлещуємось до Тані, запрошуючи її до себе й удаючи, що робимо це для неї, а не для нас.

Скрута у Віленських набирає хронічного характеру. Одначе, праця, заробіток приносять певну заспокоєність.

Відкриття цінности газети "Українська громада" — організації "Оборона України".[110] Хороший тон, гумор, добра мова, із смаком підібрані матеріяли.

Від Єлени Давидівни немає відповіді ні на листа, ні на уповноваження. Леван, кажуть, їде з *поста заступника голови міністрів* для того, щоб ... вступити до університету і вчитись. Лундберґу, не зважаючи на книжку про Леніна, Госиздат[111] грошей не виплачує. Отже, для Єлени Давидівни, дійсно, утворюється тяжка ситуація. Через те й не пише? Сумніваюсь.

Просто не хочеться. С. — 7.

7. VII

Хмарно. Холодно.

Читання кінця "Соняшної машини" Косі. Щире захоплення і зворушення. Здається, *тепер* це можна вважати за об'єктивні покажчики, бо тепер Коха ставиться дуже критично до моїх робіт.

Голод в Україні й у Росії вирисовується виразніше. А банда шарлатанів соціялізму, здається, удаючи неспокій, в дійсності задоволено потирає руки: голод приб'є енерґію протесту. Справді, на страшному угноєнні з крови, голоду, терору, насильств, обману і лицемірства виросла й живе ця огидна рослина, звана РКП. Справді, всяке зло й нещастя є підбавленням гною для піддержки цієї рослини. Але буває ж, що перебільшення угноєння вбиває рослину. Невже для цієї гиді нема ніякого перебільшення в злі й нещастях?!

Наполохана реакція Франції тягне Ерріо за фалди назад.

Лист від Липовецької. (Прохання прислати "Записки Кирпатого Мефістофеля" і новий роман для перекладу на італійську мову).

Микита Шаповал мовчить. Цілковите байдужжя до справ, де нема його фігурування. С. — 6 1/2.

8. VII

Хмарно. Сонце. Хмарно. Холодно.

"Соняшна машина" — 3 (обробка).

Господарські садові інтереси здіймають цілу гарячку. Вишні й малина потерпають: аж гілляки ламаються, такий азарт в обриванні. Можливо, що буде виручено марок на 10-15, а хвилювання, клопоту і марнування часу — на скільки? Дівчата — гості відчувають свій *обов'язок* помагати. Надута Таня, гостювання якої у нас є для неї, очевидно, цілком незрозумілою несподіванкою.

Після прочитання дурної книжки завсігди відчуваєш і до своїх праць деяку огиду і нудьгу. Прочитав "Пьяный мир" Л. Ірванцева і нудьга, поганий присмак на душі цілий день.

Гріх: до засліплення *розлютився* на квочку, яку не можна було вигнáти з саду. Ударив Резі, що кинулась на крики квочки. Соромно й гидко за себе до пригнічення. Коли ж я опаную своїм *дурним* звірем? —

Про Париж уже нема думок. Одпала (на довгий чи короткий час?) думка про боротьбу за "малюну". Починаю нібито коритися фактові. Сумно. С. — 7.

9. VII

Сонце.

Цікаво: нехіть до "Соняшної машини", роботи й думок. Причина? Відсутність чи за тиждень?

Голод насувається. Тривога й паніка. Але вивіз хліба й далі йде!

Перевірено: відсутність чи робила апатію. Несподівано перевірено на Ельзі.

Коха з кошиками вишень та малини, як справжня торговка, поїхала до Берліну. Буде ходити з крамниці до крамниці пропонувати свій товар. Після посади жінки голови українських урядів досить поштенна професія!

Прогулянка з Тамарою на двоколесах у ліс. Покірність дівчинки. Трошки стисненність. Але жіночість і цікавість.

Муссоліні таки лишається. Вводить собі новий (большевицький) закон про пресу, затикає роти, і справа залагоджена. С. — 7.

10. VII

Північний вітер. Хмарно. Холод.

Лист від Олеся. (7-го липня відіслав мого листа до РУХ'у).

Північний вітер діє на всіх живих істот у Рауені препаскудно: млявість, сонливість, пригнічений настрій.

Помер козлик — Ганзі. Лагідно, тихо, покірно віддав своє життя, яке невідомо для чого було викликано на кілька місяців. Сумно за гарненькою, веселою, привітною тваринкою.

Приблудилось кошеня, шолудиве, забите, але зворушливо ласкаве, вдячне за ласку. А довелось однести в село, бо своїх котів аж двоє. І треба віддавати й Тігерняка, а воно ж як на те зробилось таке миле, ручне, втішне. Всяка прив'язаність вимагає жертв і розплати сумом, жалем.

Кара: Таня не може взяти нашої посилки, бо й так багатьом наобіцяла взяти. Отже, підкуп гостинністю не виправдався. Так і треба, відплата справедлива.

Лист від перекладачки. Треба посилати дальші частини рукопису, а їх ще нема з переписки!

Страшенне бажання втекти з Рауену в ширший світ. С. — 7.

11. VII

Північний вітер. Каламутне сонце. Свіжо.

Лист від Празького "Пресбюра". (Звідомлення. Відозва "66" інтеліґентів про вірність Москві і ворожість до закордонної еміґрації).

Лист до Мірного. (Швидше переписувати рукопис "Соняшної машини").

На випадок ТН.

ТН: тоскно, пусто, безнадійно, ніщо не миле, слабість і розбитість, ніяка книжка, робота не йде, гидко, все дратує, все здається хмарним і огидним. *І від зусилля волі* чи від передчуття *зміни погоди* все міняється: думка оживає, з'являється інтерес, [відчуваєш] хвилювання, [бачиш] цілі, фарби. Всі подібні стани, не обумовлені якимсь конкретним тяжким фактом, підлягають силі волі. Вони *минають,* і настає інший стан *неодмінно.* Треба зробити зусилля. Треба півгодини зусиль, боротьби, і перемога відразу виявиться. Треба дивитись на це як на тимчасову хворобу. С. — 7.

12. VII

Сонце. Перший дійсно літній день.

Чудовий день. Спека. Соняшна ванна. Літній сум. Тоскність, дзижчання бджіл на обрії. Образ України, степів, дитинства, юнацтва. Знову думки про боротьбу за малюну, за відновлення сил, за фонтанність творчости. І це мусить бути. Тепер стоїть ближча ціль, через яку треба перейти до дальшої: здобути перший щабель — матеріяльну можливість для дальшої боротьби, для досягнення наступної мети.

Замість Віленських — грузинки. Розповідь Лізи Давидівни про Єлену Давидівну, про її майбутній вступ до групи Мейєрхольда[112] в Москві. Свідрігайлов уже має посаду, переїзд до Москви забезпечений. Отже, її всі благі наміри приїхати зимою будуть ліквідовані й вийде на моє. Так само й щодо намірів зібрати мої гонорари та продати "Соняшну машину".

Лист від Наді. (Сумний, повний відчаю, що не може виїхати за кордон. Наші думки: Коха з Надею розпочинають у Рауені й Фюрстенвальді медичну практику. Коли буде заробіток, приїде Ленка і Євгенія Олександрівна також).

Дратування від поведінки Анни Іллівни. С. — 7.

13. VII

Сонце. Дощ.

Перегляд перекладу "Соняшної машини". Річ не здається нудною. Але щодо її великого успіху маю сумніви. Сумно.

Ще гості — Віленські.

У найменшій і найдрібнішій справі й дії я виявляю максимум інтересу. Карти — найдрібніша дрібниця, одначе, я відчуваю трохи не відчай, коли попадаю в скрутну ситуацію. Але цікаво: програючи, я приходжу в гнів, енерґія напружується, воля побороти невдачі натягається, і дивним чином карта починає добре йти. Помітив це не раз. Віра й завзяття діють на карти, наче на живий організм.

До характеристики Анни Іллівни: вона не звертає уваги ні на які наші скрутні стани, не виявляє ніякого бажання помогти Косі, вона приїхала виспатись, наїстись, вилежатись. Наївно сказала, що замість неділі приїхала в суботу для того, "щоб виспатись". А Віленські через те не могли приїхати в суботу. С. — 6.

14. VII

Різка зміна. Північний вітер. Холодно. Хмарно. 12°.

Гріх: страшенна лють від нового Steuer'a Finanzamt'a. Забуття про всі постанови. Але Коха нагадала, і знайшлася сила спинити себе й опанувати гнівом. Сором від вибуху. Але й надія, що вправами можна добитися володіння своїм демоном.

Оптимістичний скептицизм. Світогляд, який найбільше відповідає моєму досвіду і виробленим поглядам. Завдання: провадити своє життя в напрямі оптимістичного скептицизму.

Шаповал нічого не пише. Надзвичайно дивна поведінка. Коли вона є результат останньої конференції в Празі і його поразки, то це досить неприємно його хараќтеризує. Але що б не було причиною мовчання, воно виявляє чудне недбальство до мене.

Тамара виявляє цікаві рисочки жінки, яка хоче подобатись, хоче викликати ревнощі тим, що згадує про "нього". Навмисне часто повертається до цього. С. — 6.

15. VII

Хмарно. Холодно. Сонце.

Резі попала в пастку і їй придушило лапку. Вся закривавлена, змучена, сидить і труситься від болю.

Нічого не роблю. Знову стан якогось чекання. А від Шаповала так само ні слова. Яка причина, не можу придумати пояснення. В кожному разі це не сприяє вірі в ділову надійність його.

Возня з городом і садом одбирає весь час. Тривога за Коху:

ніякого інтересу до перекладу, ніякого зусилля перебороти маленькі перепони і виявити інтерес до цієї роботи. Всяка інша робота цікавіша, ніж переклад.

Лист до Наді. (Хай виїжджає сюди сама. Розпочнуть лікарську практику. Коли піде [добре], випише дочку й Євгенію Олександрівну. Коли ж ні, рішатиме, що робити).

Тамара виявляє все більше й більше жіночости. Дотики і шукання приводу до них.

Тамара захворіла: анґіна. Температура піднялася до 37,4°. С. — 7.

Rauen, 15. VII 24

Найбільша хиба кожного щоденника в тому, що ця форма вислову найбільш нещира з усіх форм вислову. Щоденник, як прийнято думати, найінтимніші записи своїх думок. Інтимність — щирість, одвертість, вияв тих сторін єства людини, які вона ховає перед іншими. Щоденник — це помешкання людини з спальнею, кльозетом, скляночками з ліками, з усим тим, на що у людини йде три чверти [її] життя. Так прийнято дивитись на щоденник. Можливо, що так звані приватні люди, дійсно, так і ведуть свої записи. На жаль, ці записи не друкуються і крихітка щирости зникає від читачів щоденників. Ті ж щоденинки, що друкуються, щоденники видатних людей, розраховані на друк, якраз і не мають у собі найцікавішого і найціннішого — щирости. Нам показують парадні залі, кабінети, лябораторії, але їдальні, спальні, скляночок і кухонь ми все ж таки не бачимо. А тим часом форма показування себе дає підставу сподіватися побачити іменно інтимність, іменно те, що там за парадними залями, що [саме] служить основою для дій у залях і поясненням всього темного і незрозумілого.

16. VII

Сонце.

Sonnenbad.

Балачка телефоном з Смаль-Стоцьким. Як справжній дипломат, він вважає за свій обов'язок робити політичні прогнози в міжнародному маштабі. На цей раз він пророкує війну до 1930 року. Він має всі дані на це пророкування, вони всі є в його дипломатичному портфелі. Щоб не відстати, я теж зробив пророкування: на кінець 1925 року або на початку 1926 року ми будемо на Україні. Моє пророкування зробило на нього більше враження, ніж його на мене.

Обіцяє допомогти здобути передмову Гавптмана до "Соняшної машини". Сподівається на свій вплив на жінку Гавптмана. Побачимо.

Хочеться думати, що Шаповал тому не пише нічого, що хоче нам привезти позитивні відомості про справу з "хазяїном".

Резі — мужня і з гідністю тварина: вона не скиглить, не жаліється, не виявляє скарги, не мучить інших своїм стражданням, як то роблять люди, а мовчки, суворо забивається подалі від усіх (в овес або під канапу) і час од часу зализуючи рани, терпляче чекає загоєння. С. — 7.

17. VII

Хмарно. Холодно. Дощ.

Невдача з справою "хазяїна", неможливість провадження політичної роботи вертають думки про відхід на кілька років од ширшого громадського життя й віддання себе самій літературній та науковій роботі. Продати хутір, виручити ще за "Соняшну машину" грошей і закопатися десь у західній Европі. Але наперед зробити все, щоб досягти "паризької мрії". Тоді можна розмахнутися на велику працю, кількалітню, вперту і визначну. Тоді можна бути певним, що студіювання наукових питань буде систематичним, глибоким і плідним. Мабуть, восени можна буде приступити до реалізації цього пляну. Одне тільки: Коха так само повинна взяти участь у "паризькій мрії", так само повинна вернути себе назад. Але вона чомусь холодно і навіть трохи вороже ставиться до цієї думки. С. — 7.

18. VII

Сонце. Хмарно. Дощ.

Коха з Тамарою в Берліні відправляти посилку батькові.

Перевірка з Ельзою зовсім добре.

Моя подорож до Берліну.

Шамотня і гармидер у Віленських перед від'їздом Тані.

Тяжке враження від егоїзму грузинок. Ліза Давидівна та Анна Іллівна. Їхній дурний сміх з Кохиної уважности до людей. Неуважність Лізи Давидівни до свого обіцяння помогти в справі посилки.

Побоювання преси відносно Лондонської Конференції мене настроюють оптимістично, — значить, кінчається вона добре! Цікаво, чи маю рацію?

Приємне почуття від удачі з перевіркою. Бажання великого руху міста, людей. Зворушення від вокзалів. Спомин про Леноч-

ку на Grossgörschenstrasse Bahnhof.[113] С. — 5.

19. VII

Сонце.

Розмова з Марком Григоровичем про Думбадзе. Його жалі на неможливість впіймати жулика через брак грошей. Готовність віддати 30% за 250 долярів. Ідея: допомогти і взяти участь. Опозиція Кохи. Арґументи: пропаде 1,000 марок (250 долярів) ні за що. Думбадзе втече, протестуватиме, затягне в суді справу. Надія Кохи, що Оренштайн не згодиться дати аванс за "Соняшну машину". Надії не справдилися: згодився. Тоді Коха робить конференцію з Юлією Володимирівною. Та відраджує встрявати в цю справу.

Обід у грузинок. Страви "фурункул" і "льобі".

"Зрада" Тамари: залишилася в Берліні ночувати.

Весь вечір ідея подорожі Марка Григоровича в Америку. С. — 8.

20. VII

Сонце. Увечері дощ.

Обговорення подорожі Марка Григоровича в Америку й участи в полюванні. Краще: гра. Я "мажу" 1 000 марок. — Це — не лихварство. Тому [мені] морально взяти участь на умовах, що при невдачі гроші не треба повертати.

Гості: Діямандіді, чоловік і жінка з дитиною Наташею.

"Паче чая" і "брать молоко у этих козо́в" — вирази Наташі.

Приїзд Марка Григоровича. Колективне збирання малини.

Розмова ввечері про подорож. Конференція Кохи з Юлією Володимирівною вплинула неґативно. Марко Григорович відмовляється їхати. Посилає документи. Справа тріснула, гра зірвана. *Гріх:* докір Косі. Під впливом вибуху розчарування. Зразу ж заспокоєння і примирення з невдачею. С. — 6.

21. VII

Сонце. Хмарно.

Лист від Мірного. (Переписка йде. Захоплення "Соняшною машиною" не зменшилось).

Екземпляр "Sünde." Рецензія Запольської на "Гріх": завоював усі европейські сцени. Видатна реклямa в журналі Kiepenheuer'a про мене (більш ні про кого з його авторів).

Справа з Марком Григоровичем знову повернулась інакше: хоче знову їхати. Очевидно, умова не повертати 1 000 марок

вплинула добре. Коха таки в опозиції. Що ще скаже Юлія Володимирівна?

Добрий настрій цілий день. Гра в "короля". Азарт Кохи.

Чогось надії на поліпшення матеріяльного становища збільшуються. С. — 7.

22. VII

Сонце. Душно. Буря. Грім. Дощ.

Лист (експрес) до Мірного. (Швидше переписувати).

Лист — рукопис Нижанківській.

Очевидно, в передчутті зміни погоди й бурі дражливий настрій. Боляче, що нетерпляче говорив з Кохою. Уявляю, скільки я мук собі готую в майбутньому своєю нестриманістю, сіючи болюче каяття, що виросте у споминах!

Підписання контракту з Оренштайном на "Соняшну машину" й аванс 1 000 марок (виданих у 160 долярах і 20 фунтів стерлінґів). Моя слабість: згодився на пункт, що й дальші видання передаю йому. Одначе, не зазначено, на яких умовах. Можу розв'язатись, поставивши йому нові тяжчі умови.

Передавання грошей з авансу Маркові Григоровичу на боротьбу з Думбадзе. Взамін одержано зобов'язуючого листа, за яким Марко Григорович має видати 30% стягнених від Думбадзе грошей. Юлія Володимирівна прийняла формулу: гра і моя "примазка". Хто "маже" в картах, той не вимагає повороту своїх грошей від грача. Так і я, — повертати гроші при невдачі не треба. Посилання радіо-листа до Далінди, чи застане Марко Григорович Думбадзе в Нью-Йорку.

Знову з Кохою непорозуміння через Тамару. "Нотація" мені і побоювання, що Тамара закохається. Соромно і сумно.

Страшенна буря і грім уночі. С. — 6.

23. VII

Дощ. Хмарно. Дощ.

Картка від Шаповала. (Нарешті! Збирається приїхати. Справа з "хазяїном" кепська. Чехи ухиляються від помочі. Руки зв'язаними лишаються і надалі. Всі обіцянки нічого не варті. Досадно. А особисто мені, може, й добре).

Захоплення Тамари "Соняшною машиною", читає запоєм. Неприємно, що дівча хвастатиметься, що читало в рукопису. Коха зробила помилку, що почала їй читати.

Подорож Кохи до Берліну до зубного лікаря. Сумно з Боткіном. Що за знак?

Ручка.

Розмова з Тамарою щодо темпераменту, закоханости і т. п. Ніколи ніби ні в кого не була закохана і не розуміє того. Чи можливо? А сцена у вагоні? А дотики? А куплетик з якоїсь пісні, де миготить слівце ”искуситель”? Чи зовсім невинна, чи вже досить дозріла жінка, що вміє удавати? Цікаво дослідити.

Лист до Сірого. (Проредаґовані ”Брехня” і ”Натусь”[114]).

Справа з одкопанням скарбу в Мурманську ніби не вдалась. Але хто може перевірити брата Марка Григоровича, чи правду він каже, що нічого не знайшов?

24. VII

Дощ. Хмарно.

25. VII

Дощ.

Ні від Наді, ні від Єлени Давидівни ні слова. Листи перехоплює чека?

До поправок ”Соняшної машини” нема ніякої охоти, а *треба*. І ”треба” вбиває інтерес.

Єлена Давидівна має виступати в кінотрупі Мейєрхольда. Свідрігайлов пристроїв. Може, через це й не пише. Тепер вона не потребує моєї допомоги. І чи не кидає цей факт світло на всю загадковість її поведінки, на її дивну впертість і жертвування своєю амбіцією, щоб зберегти з нами відносини. І погані ж риси виступають при цьому світлі, *коли це так.*

26. VII

Хмарно. Дощ. Хмарно. Холод.

День народження Кохи.

Байдикування. Чекання ”руху води” в Празі. Мрії про здертя з Думбадзе грошей. Мадейра і т. п. фантастичні думи.

Прогулянка з Тамарою на Шпрее.[115] Пропозиції з боку Тамари. Для чого? Чи не хоче випробувати, як буде поводитись Ді. Він тримає себе в руках, ніяких кроків. Але дівча, очевидно провокує: комарі, — тому підсувається зовсім близько і просить курити. Лягає так, що майже торкається грудьми грудей. Мимоволі рука лягає на груди.... І Тамара не рухається, не скидає, не визволяється. Ді сам одсувається. Тамара не хоче ні за що їхати з берега озера, хоча починає дощик накрапати. І весь час аж плаче, що Ді підганяє додому їхати. Звичайно, про всі ці рисочки Косі ні слова.

Ельза лютує. Чи ревнує чи мститься: розмова з Кохою, що та має чудового, неподільного чоловіка. С. — 7.

27. VII

Дощ. Холод. Хмарно.

Мій день народження.

Холод і дощ створюють неможливість видлубувати з нашого скромного життя крихітки розумної втіхи. Через це мій відпочинок трошки затягнувся. Одначе, вже щось починає в душі з солодкою тугою ворушитись. З туги вирисовуються контури ближчої роботи. Туга дасть роботу, — вже відчуваю. Хтось у мені обережно, як сліпий, намацує чулими пальцями, кудою йти.

Тамара, здається, уникає мене. Але чи уникає, чи провокує на виступи? Цікаво йти за клубочком жіночої душі. Чи він довгий, чи це просто дитяча невинність, яка часом може здаватися за тонке хитрування. Ді обняв [її] в альтанці. Рука зупинилась на грудях. Тамара знову нічого не робить, щоб увільнитись. Через що? І тільки помалу відходить.

Приїзд Віленських. Далінда відповів: американські суди замкнені на літні ферії. Треба чекати. С. — 6 1/2.

28. VII

Хмарно. Дощ. Сонце.

Мої іменини. Традиційно і національно в Рауені: чудесний борщ і верещак.

Лист від Сірого. (Одержав п'єси і буде видавати. Має надію на видання "Соняшної машини". Пізно! Бідний "Дзвін", — усе вкладали в нього, тягли, ставили на ноги, а кращої моєї роботи не спромоглися видати і довелось віддати в чуже видавництво).

"Заповіт Леніна"[116] з характеристиками своїх найближчих друзів: Зінов'єва, Сталіна, Бухаріна. Бідний чоловік, яке в нього було вбоге особисте життя, якщо найближчих до себе людей він так злісно, так мстиво, так негарно схарактеризував. І нещасні ці Зінов'єви, яким треба ковтнути ці характеристики і прийняти їх за істину, бо вони ж самі оголосили Леніна пророком, слово якого є непомильний закон.

Загадка з Тамарою тягнеться далі: невинність, чи вже дозріла жіночість? Чи просто жіноча цікавість і амбіція? Адже лестиво викликати бажання у дорослого мужчини і подивитись, як це буває. Але чому ж ударило в голову, коли обняв, і забула, що хотіла робити біля буфету? С. — 7 1/2.

29. VII

Сонце.

Лист від Вітриченка. (На ім'я W. Wassink. Видно тепле ставлення до батька. Але, мабуть, боїться, що на його адресу пишу, і дає іншу адресу в Єлисаветі або по-теперішньому: "Зінов'євськ").

Телеграма від Шаповала: в четвер приїжджають. Але чи привезуть щось утішне в справі "хазяїна"? Сумніваюсь.

"Жуирую жизнью" — нічого не роблю. А вже час братись до роботи.

Тамара, здається, уникає. Навмисне, чи ні в середу їде так само разом з Кохою з дому, до Б-ої? Щоб не лишитися в цей день з Ді? Спочатку Ді хотів, щоб лишилася дома, аби тим самим уникнути всяких сутичок з Ельзою. Але потім: нехай їде Тамара, щоб краще підкреслити кінець для Ельзи. І разом показати Тамарі, що ніяких замахів на неї немає. Характерно, що, лишившись у лісі з Ді позаду всього товариства, раптом почала кликати: "Мару". Показати всім, а особливо Маркові й Юлії Володимирівні, що вона не хоче бути наодинці з Ді? Бо сама ж їздила і годинами була з ним у лісі. Хитрощі жінки, чи дитячість?

Позика в Англії. Єдиний рятунок кремлівських шарлатанів. Дістануть чи ні? С. — 7.

30. VII

Східній вітер. Сонце.

Подорож Кохи до Берліну. Тамара у Б-их.

Драматична сцена з Ельзою. Страшенне підняття, до бурякового рум'янця на лиці. Падіння на коліна перед канапою. Мовчання. Сльози на очах. Цілування руки. Нарешті пояснення: вона була така нещасна. Заспокоєння і остаточне закріплення відносин. Вона шукає собі fester Bräutigam.[117]

Красін їде в Лондон рятувати справу позики. Везе якісь поступки. Вони чудово розуміють, що загибель свою можуть затримати тільки грошима. За гроші вони куплять на якийсь час мовчання робітництва.

Читаю Ґорького "Карамору". Питання зради. Надумано, блідо, нудно. Видно, як людина силкується бути більшою за себе.

Тамара, здається, відчула мою згоду на те, щоб їй їхати до Б-их. Немов би втомлена, але, здається, сумна.

Коха примушує брехати. Насильство приводить до Брехні. С. — 7.

31. VII

Хмарно. Сонце.

Відповідь Finanzamt'y. (Ніяких прибутків не маємо і ніяких Steuer'iв платити не можемо).

Тамара погано спала ніч. Немов голова боліла. Коха каже, що вчора весь час була якась чудна, неспокійна чи сумна. Таки справді, трохи не така, як була раніш.

Їду до Берліну зустрічати Шаповалів.

Приїзд Шаповалів. Бідолашний Микита Юхимович, він наче засуджений на балаканину, говорить весь час безперестанку. В перший же вечір розповів про УГК все, що виставляє його як голову. Підкреслювання у розповіді тих моментів, які показують його вплив і значення в Комітеті.

Цікаво: Вировий прислав листа, в якому сповіщає, що Видавничий Фонд має гроші і може видати "Соняшну машину". Коли я сказав Шаповалові, що Оренштайн міг би згодитись розірвати контракт, якщо б йому вернути аванс (10 000 чеських корон), Шаповалове бажання видавати цю річ пропало, — він замовк. С. — 6.

1. VIII

Туман. Мряка. Парко. Сонце.

Лист від Наді. (Збирається разом з Євгенією Олександрівною і Леною виїжджати за кордон).

Чийсь до мене є лист в газеті "Руль".[118] Все забуваю взяти. Від кого б він міг бути? Мабуть, не від українця. Можливо, від якоїсь руської людини, що далеко стоїть від політики буржуазного напряму. Мабуть від жінки. Чи не Ліда? Або С. Задвін.?

Шаповал більш не підіймає питання про видавання "Соняшної машини". Навмисне з цікавости запропоную: нехай українське громадянство поверне Оренштайнові 250 долярів і видає річ. Чи згодиться?

Розповідь Шаповала про поета-полісовщика, селянина, закоханого в лісове діло.

Цікавий екземпляр людської самозакоханости в особі Шаповала. На ньому видно природу егоцентризму людини. Він охоче слуха тільки себе або про себе. Коли люди заговорюють і про інше, лице йому стає байдуже, чуже, задумане чимсь, неуважне. С. — 6.

2. VIII

Мрячне сонце.

Шаповал, очевидно, вже не може бути самим собою, він і на хвилину не забуває, що він — голова Громадського Комітету, він весь час не перестає любуватися собою й закликати інших любуватися ним. Надзвичайно корисна фігура в педагогічному сенсі: дивлячись на нього, виразно бачиш смішність гіпертрофованої амбітности, жалюгідність і вбогість людини, якій бракує чуття самокритики. Навіть штани підтягає з почуттям самозадоволення. Часто говорить вибачливим баском "Нічого, нічого". Манера говорити з іншими підвладними під Грушевського: "Аякже, аякже, товариші" — (А не товариші). Але така безоглядна самоповага й щедра самооцінка дає змогу впевнено поводитися з людьми. З чужими він не має ні стиснення ні замішання: певність, вибачливість тону — характерна риса його поводження з людьми.

Інцидент Ді з Тамарою. Увечері вона сиділа у фотелі. Всі були в сальончику. Ді впустив мундштук. Тамара підняла й не хотіла віддати, вимагаючи викупу. Ді взяв за лице, повернув до себе, нахилився і поцілував. Ошелешення Тамари: "От так викуп!" — вирвалось у неї. "Ви образились?" — спитав трохи згодом. "Ні". Але потім, очевидно, надумала образитись. Утекла з веранди й перестала балакати.

3. VIII

Хмарно. Сонце. Вітер.

Тамара не балакає з Ді. Уникає.

День драматичних подій. 1) Ранком балачка на тему християнства і Христа. Шаповалові подобається постать Христа. Звичайна вікова обивательщина. Я вияснив свої позиції. У фотелі сиділа Тамара і вишивала серветку. Її релігійне почуття, очевидно, було зачеплене й приголомшене тим реалістичним матеріялом, який наводився мною. Особливо, видно, вразило роз'яснення чудес і приклад з воскресінням солоного оселедця. Але коли мова зайшла про можливість еротичних відносин між Христом і Марією та Марфою, бідолашне дівча не витримало і з обуренням утекло в альтанку. Потім їй соромно стало. І плакала навіть. Але я цим скористався і перестав з нею балакати.

2) Друга подія. Розповідь Шаповала про своє дитинство, про досягання "вищости" в житті і стремління до школи, вчення, мрії про інженерство, ґудзики, посади. Вступ до лісної школи. Цікаво і захоплююче, як роман. Але далі: національний і революційний період уже відгонили самохвальством, вигадками і неправдою. Це роздратувало мене і вийшла сутичка. Я "усумнився" в його

революційності: людина, яка змагається до офіцерського чину, до командування, до вбивання людей — поганий революціонер. Шаповал почав крутити; офіцерський чин, школа і т. п. були для того, щоб провадити революційну роботу в армії. Наївність. Оповідання його про "провал" з літературою РУП[119] у казармі. Можливо, було дві-три брошурки. Хтось побачив. Перелякався і налякав до смерти Шаповала. Бо після того до 1906 року ніякої "революції" вже не було. Аж у 1906 році арештували ніби за пропаґанду у війську. Але виправдали. *Тоді* виправдали. Значить, нічого він не робив. Так це я йому й виклав у гарячності. Страшенно розхвилювався бідолаха Шаповал. Аж почав говорити мені різкості. Мені стало соромно за себе: знову не стримався і вискочив із своєю щирістю, неприємною для інших.

4. VIII

Вітер. Сонце.

З Тамарою ні слова ні вчора, ні сьогодні. Слабенькі спроби з її боку заговорити. Мої відхиляння [цих] спроб. Нарешті ввечері вона звернула увагу всіх на яскравість зірки. Вийшла суперечка: Марс чи якась інша зоря. Потім ми лишились насамоті в саду у темряві. Щоб перевірити, що воно за гра, обняв і хотів поцілувати. Але цього разу не захотіла. Тільки запитала: "зачем?" Смішність такого запитання трохи не розсмішило. Постанова: вияснити відносини і припинити гру. С. — 5.

5. VIII

Хмарно. Холод. Сонце.

Подорож до Берліну всім гуртом.

Похід з Шаповалом на Оренштайна. Обстріл Шаповалом позицій противника з важкої артилерії: Оренштайн повинен анулювати договір в інтересах *національно-громадських*. "Соняшна машина" має служити тараном для розбиття муру західньоевропейського неуцтва в українській справі. Цей таран має бути в руках організованого українського громадянства. Отже, Оренштайн мусить поступитися і звільнити мене від договору. (Звичайно, при цій добрій нагоді Шаповал декілька разів підкреслив значення УГК і своє власне як "митрополита" української еміґрації, "батька" і т. п.). Здається, противник захитався. Враження таке, що поступиться. Розуміється, невигідно Оренштайнові сваритися ні з Шаповалом, ні зі мною. Оце й уся буде причина, коли згодиться на нашу пропозицію.

По дорозі до Берліну "вияснення відносин" з Тамарою: вий-

шла, мовляв, помилка, непорозуміння: Ді думав, що вона жінка, а виявилось, тільки дівчинка. Коли ж, мовляв, дозволяла різні дотики, обійми і т. п., то це від дитячої ”несвідомости”. Вона ж додала (вже у Берліні), що реаґувала на це, як на обійми Мари, не думаючи, що може інакше подобатися Ді.... Він охоче згодився. С. — 7.

6. VIII

Сонце.

Лист (Luftpost) до Наді. (Хай приїжджають усі троє, чекатимуть у нас англійської візи. Уже уява: з Надею в лісі, гра з малюною, чи. Звичайно, дійсність буде інша).

Англо-совєтські переговори луснули. Позики Кремль не одержить. Раковський привіз поступки. Але, очевидно, недостатні. Цікаво, яким ходом буде тікати від загибелі кремлівський лис?

Коха захопилася Jocker'ом. Усі п'ятеро цілий ранок займалися грою. Досить дорога заплата за сумнівну втіху. Але Коха як дитина мила й добра.

Маленька боротьба з Тамарою. Спочатку вона хотіла їхати на колесі у ліс. Потім уже не захотіла, — образилась, що сказав їй надути свою машину. А коли побачила байдужість з мого боку, знову захотіла. Але педаля виявилась попсованою, мусіла лишитись дома.

Розмова з Шаповалом з приводу Об'єднаної Соціялістичної Партії. Ставиться до цієї ідеї дуже активно і позитивно. Очевидно, бажання позбавитися назви своєї партії ”есерів”, перестати бути сколком кацапщини дуже сильне. Але моя думка: без реальної роботи об'єднання не станеться.

Ді молодчина. У Тамари боліли зуби. Лежала в спальні на ліжку. Вся поведінка — чекання зачіпання з його боку. Одначе, ні одним рухом не зрадив себе, чого хоче дурне дівча? С. — 7.

7. VIII

Сонце.

Утік у ліс від гостей до свого ”фотелю”. Пишу записки, працюю й думаю.

Ольга Філаретівна, очевидно, не бачить ніяких хиб у Шаповала. Мабуть, це так зо всіма [жінками]. Я певен, що я для них повен дефектів, як він для нас. Але все ж таки Коха може з більшою об'єктивністю бачити мене, ніж Ольга Філаретівна Шаповала. А як вона невитримано й сліпо ощирюється в оборону

його. І як вона, бідненька, відчула всю жалюгідність його доказів своєї "революційности": бувши лісником, на підставі якогось параграфа статуту чи закону видавав селянам казенні дрова. Коли на цьому ґрунті виник конфлікт з начальством, він на знак "протесту" і "боротьби" зірзав ґудзики з свого казенного мундира і в такому вигляді балакав з начальством. Як той грішник, що крім поданої старцеві цибулини не міг знайти жодного доброго вчинку, так і Шаповал крім цих ґудзиків нічого більш революційного не міг знайти в своєму житті.

Прогулянка до Fürstenwalde з Шаповалами. Розмова з Тамарою на шляху. Анулювання "Мари", і неприємності від дотиків. Одначе, — "байдуже". Домовленість не дозволяти навіть байдужих дотиків, бо це — "німа мова". Здається, щире запевнення, що ніякої "німої мови" тут нема. Значить, сама цікавість? Це — нудно. Так сказав. С. — 7.

8. VIII

Хмарно. Холод. Різка зміна.

Лист від Аркиної. (Примістила "Брехню" в Хрістіянії.[120] Може вислати 500 корон).

Лист від перекладача Куртіна. (Сповіщає, що "Брехня" йшла у Сплітському Казенному Бєоґрадському театрі хорватською мовою. Можна одержати гонорар).

Приїзд Левицьких з хлопчиком. Вона дуже схудла і змарніла. Палеві плями круг очей, синюваті губи і ясна. Западинки на щоках. Певність голосу жінки. Гаряча національна патріотичність і активність у національному питанні.

Передача справ з п'єсами Левицькому.

Ловіння злодіїв. Перед тим заходи Тамари викликати увагу й інтерес. Знову при поцілунках руки й обіймах запевняє, що не неприємно, але байдуже. Знову відповідь: ну, так кінець "поезії" і стає скучно. Ніби вже на тому й кінець. Раптом ініціятивне й активне бажання робити в шопі засідку на злодіїв. Я, Коха і вона. Вітер, шум тополі, темінь. Запах соломи. Дотики. Опір. Настійне і рішуче відпихання руки. Значить, чулости нема. А вся авантюра — просто гра дівчини, що стає жінкою. Нудно і смішно. Поворот до хати. Невдоволення Тамари. Неможливість заснути. Образи минулого. Ручка. С. — 7.

9. VIII

Вночі дощ. Хмарно.

Лист до Оренштайна. (Настійне прохання анулювати дого-

вір. Навіть готовий судитись, якщо добровільно не схоче).

Лист до Левицького. (Пересилання уповноваження Куртіну для одержання гонорару за "Брехню" з сербського театру).

Лист від Мірного. (Переписка закінчена).

Англо-совєтські переговори *відновлено*. Надзвичайно швидко відновлено. Значить, ідея позики має величезне стимулююче значіння, — з одного боку своїх підбадьорює, піднімає надії, а невдоволення стримує. Через те не можна було й дня залишити з вісткою, що позики не буде. Міг статися вибух. Через те поступки і згода на всі вимоги. Але чи буде реалізована позика? Чи дадуть грошей?

Шаповал одержав пошту з Праги. І знову така тщеславність: показав, яку велику пошту він одержує. Знову дав зрозуміти, що він — голова, повелитель, що йому сюди присилають папери для підпису.

З Тамарою, дійсно, байдуже. Маленькі конфлікти з нею на ґрунті оборони жінки Тузора, яка після смерти чоловіка вийшла за титулованого пана; з приводу оборони Росії: "была, есть и будет" і царя: "глупо, что его не выкрали". Ніякого інтересу до українства. Ніякої ідейности. С. — 7.

10. VIII

Сонце.

Виразний приклад залежности наших психічних станів од фізіологічних. Зранку до першої години був хороший, бадьорий, свіжий стан. Перед обідом уштрикнув Yohimbin і вже через півгодини був роздратований, напружений, невдоволений, шукав, до чого б причепитись і вилити своє невдоволення. І знайшов у Тамари, — почав чіплятись, щоб допекти. Приїхали Віленські, і настрій не змінився. Розмова про Тамару, і знову роздратовання. А вона, очевидно, теж почуваючи проти мене серце за "скучно" (в шопі) й за байдужість до неї, злісно відповіла. Вираз її: "ви про всіх говорите тільки погане" мене розлютив. Це помітили Віленські й вирішили забрати від нас Тамару. І ввечері, коли пройшла дія Yohimbin, я міг дивуватися, чому це все було і як воно могло статись. Примирення з Тамарою, вона залишилась тут. Виразна радість Тамари, навіть вираз обличчя [став] щасливий. Невже цей вираз має відношення до Ді? Чи просто рада, що може ще пожити в хороших умовах?

Суди в Америці відчиняються тільки в половині вересня. Марко Григорович тільки тоді може поїхати.

Готування Скоропадського. Наради з Людендорфом.

Корпус німецьких офіцерів. Обіцянка Воробйова дати протоколи засідань. Треба натискувати на чехів. С. — 6.

11. VIII

Сонце.

Акція гетьманців не видається фантастичною. Вони мають організацію, матеріяльні засоби і людську військову силу в офіцерських кадрах (німецьких). Захопивши владу, можуть протриматись якийсь час.

Дивна лють Шаповала на студентів. Одержав відозву — їхній "Заклик" про допомогу, де говориться про те, що вони перебирають від батьків обов'язок розвивати українські культурні цінності. Здається, нічого образливого. Тим часом Шаповал прийшов у таку лють, що аж не міг їсти. Причина? Очевидно та, що не згадано УГК, а про його ролю в культурній праці закордоном забуто, зіґноровано, не вихвалено. Лютував аж до брутальної й нерозумної лайки.

Брутальне поводження Шаповала з Ольгою Філаретівною під час гри в карти. Незрозуміла злість проти неї й обвинувачення в якихось ворожих до нього ходах у грі. Біль і сором Ольги Філаретівни від цього. Наша зніяковілість і бажання звести на жарт.

Ніжні дотики Тамари ліктями під час гри. Ді не відповідає, байдужість цілковита. Сум Тамари.

Тамара у вікні спальні. Грає м'ячиком, [б'ючи його] згори, зачіпає Ді. Він нехотя відповідає. Губиться м'ячик. Ді знаходить і ховає до себе в столик. Сходить місяць. Тамара знов у вікні. Ді згадує про м'ячик і шукає. Тамара радить кинути, бо не знайде. "А як знайду, буде нагорода"? — "Буде." — "Яка"? — "Все одно. Яку хочете." — "Добре." Ді йде до себе, бере опуку з столика і приходить до Тамари. Вона сидить на вікні. Він подає опуку і чекає нагороди. Вона схвильовано жде вимоги. Він бере її обличчя в руки, притягає до себе і впивається довгими поцілунками. Дотик до грудей уже не викликає протесту.

12. VIII

Сонце.

Прогулянка на Spree всім товариством. Чудовий ранок. По дорозі: забуто чай. Зупинка в Waldschlößchen, [121] і спроба купити чаю. Нема. Замість того: кава і пляшка молока. На річці. Дитяча радість усіх. Невелике замішання від оголености і купальних костюмів. Розділення мужчин від жінок і брання цілком голими

соняшної ванни. Я й Микита Юхимович окремо, далеко від дам, біля кущів на березі. Боротьба з слимаками. Пекучі поцілунки сонця в спину. Варіння галушок на кабиці. Поява Ельзи з мандрівними пирогами. Захват і тріюмф. За це її роздягнено і вдягнено в купальний костюм Кохи. Її одурілість і замішання від незвичної оголености. Бурхливе купання, бажання сховатися глибше у воду, — трохи не втопилась. Я в ролі рятувальника. Обід галушками, мандрівними пирогами з коньяком та огірками. Поза: лежання на траві круг застеленої серветки лицем униз і пацання ногами від слимаків. Гра в Jocker'а в холодку на траві. Втома. Микита Юхимович відчув, що його морозить. Перші вияви соняшної гарячки по дорозі додому: слабість, температура, втома, нехіть до тютюну в Микити Юхимовича. Міряння температури: у Микити Юхимовича 39° (приховано і заявлено тільки 38,3°), у Кохи 38°, у Ольги Філаретівни 38,2°. Тамара не далася зміряти. С. — 6.

13. VIII

Сонце.

Коха стривожено розбудила: у Шаповала запалення легенів, — кашляв усю ніч. Очевидно, застудився вчора. Виявилось, — ніякого запалення.

Прогулянка з Тамарою на колесах до Шпрее. Побоювання спектися на сонці. Постаті двох рибалок з довгими вудками побіля "нашого" місця, у штуценах і гостроверхих капелюхах. Під деревами в ямці, в холодочку над річкою. Крок наперед у виясненні відносин. "Благоразумие" та інші чесноти. Що є моральне і неморальне у відносинах кохання. Самоугризання Тамари з того приводу, що дозволила "йому" цілувати себе, а він це любив по-справжньому.

Перед вечерею Тамара готувала стіл. Погасила електрику, виходячи з кімнати. Ді стояв на порозі, обняв, повернув її обличчя до себе і застигли в довгому поцілунку. Але після цього вже не було уникання поглядів і "мрячного" вигляду. Очевидно, розмова на березі поділяла. Зате "мрак и ужас" стали помітними. Ді натякнув через що той "мрак и ужас". Здається, догадалась. Може, через це й більше уваги до нього? Характерно й цікаво.

Брутальне, причіпливе, злісне, важке поводження Шаповала з жінкою під час гри в карти. Ніяковість усіх, бажання перевести на жарт, але безуспішно.

Спечена спина горить менше. С. — 6.

14. VIII

Сонце. Парко. Мряка. Дощ. Зміна погоди.

Лист, переписаний рукопис від Мірного.

Тамара повернулася від зубного лікаря з Fürstenwalde. Лежала у себе на ліжку. У відношенні до мене якась зміна — холодність і сухість. Чому? Дотики й обійми відхиляє з сухістю: ”Очень жарко.” Одначе не те. Просто нецікаво? Чи ревнощі з приводу слідів пальців на спині моєї піжами. Два рази про це згадувала. Очевидно, догадується, звідки вони. Один раз натякнула: якась обняла, лишивши сліди, а бік у мене болить тому, що Schatz набив. Зміна мого тону: легка іронія, про яку Тамара сказала: сидить мені ”в печёнке.” Увечері вже дивилася допитливими, довгими поглядами, мовляв, що означає така поведінка і байдужість? Виграла в джокера і стала наді мною ”повелительницей”. Накази дитячого характеру, але необмежені. Коли зрозуміла, що я можу виграти і вимагати, злякалась і заявила, що не гратиме більше. Всі накинулись на неї за це, докоряючи в нечесності.

Розповідь Шаповала про своє тікання від большевиків. Нудно і довго. Втома всіх від цього. Шаповал не помічає нічого, захоплений собою. Ольга Філаретівна помітила і пробувала припинити. Ніяковість у всіх. Тамара через це не могла використати своєї ”влади”. С. — 7.

15. VIII

Хмарно. Холодно.

Риси характеру Тамари: боячись програти в джокера і підпасти під владу Ді, вона не хоче зовсім грати більше. Обурення всіх і докори в нечесності. Сконфузилась. Згодилася грати.

Мій виграш у джокера. Тамара — моя рабиня. Хвилювання — що я буду вимагати. Спів і сміх мабуть для того, щоб не заплакати. Моя ”помста”: звільнення [її] від своєї влади, відпущення раба на волю. ”Помста” досягла своєї цілі: пригнічення і розчарування. Цим я показав, що вона нецікава і що мені від неї нічого не треба. Головне — при всіх, а вона так боялась, що я їй щось накажу tête-à-tête.

Після гри Тамара у своїй кімнаті на ліжку. Ді ввійшов і обняв. Постанова — не дозволяти більше — забулася, і поцілунок був довший і жагучіший, ніж раніш. А головне, тепер вона прилучилась. Це зробило враж'іння удару. І знову ”хмарний” вираз. Але відразу ж знову розвіялось. І ввечері за картами надзвичайна милість, привабливість, розквітлість і навіть чарівність дівчи-

ни. Дивні, закохані погляди, важкі, ніжні, сміхотливі. Ніжність і зворушеність. С. — 7.

16. VIII

Сонце.

На Шпрее. Тамара чекає виявів Ді й наготувала вже на цей випадок знову постанову: припинити. Але заява лишається заявою, і вона не витримує дотиків. Особливо сильне враження робить дотик до дьони. Цікавість і голос жінки роблять своє. Ді дає слово більше не чіпати, але зраджує своє слово, і Тамара на це вказує. Між іншим, сама нагадує, як на цьому самому місці запевняла, що не знає, що таке пол. Цікаво, як же вона сама оцінює свій тодішній вчинок. Про колишні мотиви дозволяння нема вже мови: "як з Марою", "з пошани" і т. п. все це вже не фігурує. Так само нема мови про те, що "не неприємно", що "байдуже", що дозволяла просто з альтруїзму — "коли іншому приємно, то чому ні". Але дьона, очевидно, ще не була зачеплена, і тепер це діє з великою силою. Тому страх перед цим і — постанова припинити. Отже, так і вирішено: більше ні.

Сцена з Кохою за наше запізнення. Страх, що Тамара втопилася. Втома від купання, сонця і дьони. Подорож до Fürstenwalde Тамари до лікаря.

В кіно з Шаповалом і Тамарою. Гайдаров у ролі Паріса. Зрусифікований українець на екрані Европи.

Інцидент з Ельзою і Тамарою, і поліція. Спроби Тамари по дорозі назад загладити постанову. Дотики рук при веденні вельосипеда. С. — 6.

17. VIII

Дощ. Спека. Різка зміна.

Очевидно, Тамарі жаль, що загубить відносини з Ді. А може й тягне. Тому всякого роду спроби перевірити, чи зникло в нього [бажання]. Ніби ненавмисні дотики рук, ніг. Збирання яблук разом. Під черешнею зламання постанови, — знову дозволено те, що ніби припинилось, — обійми, груди.

Приїзд Віленських. Пропозиція продати сценарій "Пісні Ізраїля" через Леонідова. Він візьме собі половину, але продасть краще — вийде більше. Згода. Пляни на "Соняшну машину", сценарій і роман в американській фірмі, з якою працює Леонідов. Думбадзе ніби в кінці серпня має бути в Парижі.

Під час гри в джокера Коха попрохала наламати пшінки. Хотіла сама піти з нами, але Тамара не дозволила, і Ді з Та-

марою пішли вдвох. Там ламання постанови відбулося з такою силою, що голова закрутилася. Дьона заговорила голосно. Цей голос, очевидно, злякав. Заявлено, що завтра виїде додому і це підтверджено Косі під час гри. Зміна настрою, перевернене обличчя Тамари, задумливість, пригніченість. Видно, тяжко. Листування на помічній дошці. Слідкування Микити Юхимовича, підмічання. ”Потрібно тільки те”. Заперечення: ”те є один з елементів цілого”.

Важко заснути. Побоювання, чи не помітили чого Віленські? С. — 5.

18. VIII

Дощ. Хмарно. Сонце. Холод. 13°.

Від'їзд Віленських і Тамари. Ді поводиться безжурно, легко. Тамара, навпаки, виявляє явне небажання виїжджати, біль від цього, жаль. Знову доводи, що ”ви самі розумієте, що мені *треба* виїхати”. Ні Марко Григорович, ні Юлія Володимирівна нічого не помітили. Все природно: приїхала Таня Вайнштейн, і Тамара конче хоче її бачити. ”Зникнення” Тамари від лікаря. Голос Юлії Володимирівни в телефоні повний сліз і благання їхати й розшукати її. Виявилось: виїхала до Берліну потягом об 11.30. (Була підозра, що навмисне запізнилась у лікаря, щоб лишитись у Рауені).

Загладжування перед Шаповалами всяких їхніх підозрінь відносно Тамари: безжурний, веселий настрій, збереження всіх звичок, — гра в джокера, прогулянка, співи і т. п. Нічого не змінилось і нічого не помітно. А тим часом сумно і ніжно-жаль. Відчувається відсутність Тамари за кожною деталлю нашого життя, за столом, при картах, у саду. Але Ельза сяє весь день. Чи буде що для неї реальне від від'їзду Тамари, чи ні — це не важливо, аби не було тої тут. Ніби то Тамара перед від'їздом сказала їй: ”*Мушу* їхати. Але ось приїде інша молода дівчина, яка, може, буде більше nett, ніж я”. Себто, більш уступлива? Неможливо, щоб Тамара таке могла сказати. Одначе, цікаво. С. — 7 1/2.

19. VIII

Хмарно. Дощ. Хмарно.

Телеграма від Оренштайна: ”тема про анулювання навіть не дискутабельна”. П'явка всмокталася і не може навіть допустити дискусії, чи дасться їй жертва смоктати. Добре. Значить, треба йому готувати нову ”Соняшну машину” аркушів на 2-3.

Шаповал одержав листа з Праги. В листі згадується лист М. Грушевського з України. Тяжко йому там: робити нічого не можна, вся влада в руках чужонаціональних елементів, обман, дурійство. Сам Грушевський не ночує дома, боїться арешту. Хотів би вернутись за кордон, так [не] певен, що пустять виїхати. Він, мовляв, їхав на Україну готовий на всякі тяжкі явища там, але те, що він знайшов, перевищують усякі його побоювання. Ґрушенята (Чечель, Шраг[122] і К°), які заборонили йому взяти професуру в Празі, тепер од нього відсахнулись, рятуючи свою шкіру й посади. Мабуть, стався конфлікт на тому ґрунті, що він не підписався на їхній льокайській заяві проти мене. Втягли старого в дурну і тяжку ситуацію і покинули. Шкода старого.

Розмова з Микитою Юхимовичем про "рішучі заходи". Пропозиція професора хеміка: "досить намазати комірчика". Може взятися за готування цяцьок. С. — 6.

20. VIII

Сонце. Хмарно. Дощ. Сонце.

Подорож до Берліну. Справа продовження візи Шаповалів.

У Левицьких. Обговорення з д-р Левицьким кампанії проти Оренштайна. Небезпека: Оренштайн буде доводити, що я продав йому не те, що він купив у мене. Але формальна сторона є вірна.

Чекання Шаповала в кафе. Спізнення на 2 з половиною години. Неуважність і балакучість — причини. Догана з мого боку і кара автом (заплатив за авто до Friedenau).[123]

Радість Тамари від нашого прибуття до них. Тиха покірність ласкам. "Вияснення" під час телефонування в шиночку: не поїде знову до Рауену, якщо буде "те". Але поцілунок в уста не може служити причиною виїзду з Рауену. Одначе, схаменулась: і цього не можна. Все ж таки, не зважаючи на незгоду в цьому, згодилася їхати до Рауену хоч і зараз. Але Юлія Володимирівна заборонила. Плян: має в Рауені провадити переписку "Соняшної машини" з Кохою. Невиразна згода Юлії Володимирівни. Одначе з застереженням, щоб Тамара довідалась про Handelsschule.[124] "Глибока ніжність" — оце добре для Тамари. Лекція: все добре, а страх перед іншими почуттями, особливо, тими, що викликаються жінкою, — не розумний, — повинна гордитись тим, що приваблива як жінка. Переконалася. Ласка. С. — 5.

21. VIII

Хмарно.

Закінчення "договору": Тамара їде до нас; два тижні робить вправи на писальній машинці. Коли за цей час наб'є руку, буде з Кохою переписувати "Соняшну машину". Коли не навчиться, поїде назад до Берліну. Тамара хоче їхати. Запевняє, що справиться і не занудиться в Рауені. Якщо на це йде, значить, має сильне почуття до Ді. Якщо витримає, це буде ще більшим покажчиком і доказом.

Остаточне рішення Марка Григоровича вимагати від свого брата повернення захоплених грошей загрозою доносу ніби з боку Воробйова. Має надію, що 1 000 долярів одержить на мотоцикл через два тижні. Тоді мої 250 долярів уже не гратимуть поважної ролі. І за що 30%?

Вчорашнє гадання, що двох годин Шаповалові мало на розмови з Штейнберґом, виправдалось: говорили до другої години ночі. Цікавий факт: Штейнберґ — єврейський націоналіст.

Дома неприємність: вселяють нам у дім німців. З усіх боків погано. Особливо трудно продати хутір з пожильцями.
С. — 7 1/2.

22. VIII

Хмарно. Холод. 11°.

Приїзд грузинок Єлисавети Давидівни і Анни Іллівни з Ґіві та Бакалом. Не мають візи до Франції. Збираються до Росії. Леночка служить у м'ясотресті в Тифлісі. Має 12 червінців. Про вступ її до трупи Мейєрхольда та п'єсу Лундберґа нічого ніби не знають.

Приїзд брата Шаповала.

Кошмарність дня. Зранку загроза вселення до нас двох німців. Переговори Кохи з Gemeindevorsteher'ом.[125] Треба робити заходи перед кечендорфським амт'ом.

Знову Steuer! Vermögenssteuer.[126] Рішуча постанова продавати хутір.

Бідна Коха, вона вже має вимучений вигляд. Треба рятувати її молодість. До Парижу за всяку ціну!

Інцидент з годинником. Пропав з нічного столика. Обвинувачення хворої Ельзи. Певність, що вона взяла, збираючись від нас одійти. Сцена допиту. Гістеричне обурення. Годинника знайдено в кишені сорочки. Страшенний сором і гнітюче каяття. Заспокоєння Ельзи, але сховання знайдення, щоб не була така тяжка образа для Ельзи.

Байдужість Шаповала до наших пригод. Ще одна риса характеру. С. — 7.

23. VIII

Хмарно. Холод. Дощ.

Лист від Наді. (Непорозуміння: вона хотіла знати, чи з Німеччини можна мати візу до Англії. Збиралась оселитись у Берліні. Коли і як виїде, невідомо з листа).

Цікавий ще один факт про Штейнберґа, про який вчора розповів Бакал: Штейнберґ додержується жидівської релігії, їсть тільки кошерне і, очевидно, у всьому іншому [додержується правил]. І лівий соціяліст — революціонер!

Пахне осінню. Дощик весь день. Не думаю, щоб Тамара зважилась приїхати і, зокрема, жити в Рауені. Це було б виразним доказом її великої й серйозної "прихильности".

Ельза трохи заспокоїлась від образи за годинника. Лежить хвора.

Гості вже дуже втомили. Хочеться самоти, спокою, роботи. Занадто вже велика виходить жертва.

Мрії про продаж Рауену і виїзд до Італії або Ніцци. А надто — Париж і "інтервенція!"

Чекання приїзду Віленських і Тамари. Чомусь сумнів, що Тамара приїде.

Гра в джокера стає хронічною.

Прохід у ліс до Grosser Stein.[127] Принцеса, замурована в скелі. Вікно в камені. С. — 8.

24. VIII

Хмарно. Холод. *Грім.* Дощ. Сонце.

Хвороба Hannchen.

Нарада з Шаповалом з приводу акції у Франції. Його опортунізм щодо авантюристів і чорносотенних петлюрівців. Готовність іти разом з ними, аби з їхнього боку було признання його заслуг. Одначе, з огляду на мене — дає інструкції брату триматись виразно позицій революційно-демократичного союзу і навіть провадити боротьбу з петлюрівцями (Капустянський,[128] Шумицький[129] і К°).

Жертва наша стає все тяжчою й тяжчою. Так буває завсігди на кінці шляху. Треба триматися бадьоріше і довести до краю.

Віленських і Тамари немає. Розуміється, дівча не приїде. Та й шкода було б засадити її на хуторі, в дощах, роботі й нудьзі. Та, очевидно, й зустріч з "мальчиком" Побер [незрозуміло] грає не малу ролю.

Прохід у ліс. Полювання за білочкою. Стрибки з дерева на дерево. Гриби.

Продаж хутора — настійне, чергове завдання. На пом'якшених умовах виплати ніби легше продати. Добре.

Знову джокер і балачка.

Цікаво: чутки про мій сифіліс дуже поширені. Шаповал підтвердив. Моя зневага за столом до "що казатимуть". С. — 8.

25. VIII

Холод. Сонце. Хмарно.

Лист до жулика Левинського (Париж). Вважаю його пропозицію за покрадені речі глумом і як такий приймаю до відома.

Лист до Мірного. Щоб почекав виплати гонорару за переписку.

Ганьхен радять забити на м'ясо, бо не виживе. Сумно, — шкода милої тварини.

Улюблені вирази Шаповала: "як єсть", "те та се", "той". Недокінчування фраз. "Переступна карта" (погана при грі в джокера).

Від'їзд брата Микити Юхимовича з Рауену.

Видно, що Шаповалам хочеться ще лишитись. Але візу не продовжено. До Бескова Шаповал лінується їхати. "Єшлі б мнє хто-нібудь...."

У нас утома від двомісячного приймання гостей. Хотілось би вже побути самим, відпочити. Цілоденне вагання Шаповалів: з одного боку хочеться лишитися, з другого — ми не гаряче їх лишаємо. Різні рішення: то їхати, то лишатись. Нарешті я закінчую питання і рішуче настоюю, щоб лишались. Радість Шаповалів навіть не прихована. Бідні ми людці, як ми потомились!

Цікаво: чому Тамара не їде в Рауен? Не хоче! Щось помітили Віленські й не пускають? С. — 8.

26. VIII

Хмарно. Сонце. Хмарно. Тепліше.

Лист від Леночки. (Спромоглася таки написати. Прохає не сердитись за мовчання. Сколихнула минуле. Повіяло Zehlendorf'ом і всім болючим у Рауені. Просить Коху не допускати в дім "тонкушек" і "толстушек". Значить, що має розрахунок приїхати і застати дім вільним. Щоб взагалі не було їх, на це вона вже махнула рукою, з Кириловичем нічого не поробиш, аби тільки в дім не пускали. Цього їй не хочеться допустити в своїй уяві, це — образа їй — скористується вона "домом", чи ні. І здається, на участь у моїх сценаріях розраховує, бо сповіщає, що має брати участь в якійсь постановці на Кавказі. "Значить,

буду вже трохи підготовлена". Так вона пише з Тифлісу, де нудно, де нема людей. Вона ще хоче до нас, хоч уже майже не пише. Але з Москви вже навіть хотіти не буде і зовсім замовкне. Так мені здається. Але цим вона вбиває пам'ять по собі).

Лист до Марка Григоровича про заставу хутора. (Потрібні гроші для додержання до кінця Шаповалів. Замазування попереднього настійного запрошення Тамари: ми, мовляв, розуміємо, що їй буде трудно і нудно, отже, хай не їде до нас). С. — 8.

27. VIII

Хмарно. Сонце. Хмарно.

Коха й Ольга Філаретівна в Берліні, оглядати.

Ельза цілком одверто вимагає "дати". Після "дання" одначе — болі.

Останні дні сонний, важкий стан і відчування втоми. Огида до роботи. Хочу думати, що це від гостей, від неможливости засісти за роботу. Чи від браку необхідности? Чи від невияснености нової теми й матеріялу праці? Чи ще гірше: від утоми організму, від занепаду сил. А чому в Кохи такий втомлений вигляд і такі страшні прояви старіння? Мене проймає форменим жахом, коли я це помічаю. І щоразу стискаю кулака, готовий боротися до останнього проти старости. І щоразу виникає: Париж! Все мобілізувати на Париж, все віддати і перепинити дорогу старості. І мені, і Косі. І до роботи знову! І знову відчувати світ молодим, бадьорим, завзятим.

Ельза знову, не зважаючи на болі, одверто вимагає "дати". Мусів. Але хутко кінець. Хутір буде продано, і всім дурницям кінець.

Шаповал, здається, щиро захопився читанням "Соняшної машини".

Лист до Наді (Кохин, Luftpost). С. — 7.

28. VIII

Сонце. Хмарно.

Полегшення стану. Через чи! Чи через зміну погоди?

Марко Григорович одержав від Далінди телеграфне повідомлення, що Думбадзе в Парижі. Марко Григорович спішно готується виїжджати до Парижу на полювання за колишнім своїм "замечательным человеком". Надії в родині піднялися. Тамара і Віленські до нас у суботу не приїхали, бо знали, що у нас гостюють ще люди і ніде поміститися. Тамара хоче до нас

їхати, але Юлія Володимирівна примусила її вчитися писати на машинці в якоїсь спеціялістки. По вивченню приїде до нас працювати. Отже, ніби нічого не помічено. Так розповіла Коха. Але може, все й не так, бо Коха вміє трохи пом'якшити фарби для заспокоєння моєї амбіції. І наші надії в зв'язку з "полюванням" підносяться.

Микита Юхимович в Бескові продовжувати візу. Цікаво, як вони реаґуватимуть на нашу заяву, що ми з них за гостювання ніяких грошей не візьмемо.

Лист до Нижанківської. (Чому мовчить і не сповіщає про хід перекладу. Очевидно, народила дитину й вийшла в тираж).

Щире захоплення Шаповала "Соняшною машиною". "Нічого подібного в своєму житті не читав", так сказав Косі, не мені. С. — 7.

29. VIII

Сонце.

Довга політична розмова з Шаповалом. Я запропонував: взяти петлюрівщину в свої руки, знешкодити її. Виявилось при цьому, що Шаповал провадить занадто "дипломатично" переговори з петлюрівцями. Він розмовляв з Лівицьким так, що той привіз у Тарнів результат "позитивний, але нічого конкретного". Отже, в любий момент Шаповал може скласти угоду з петлюрівцями і зрадити мене. Я заявив далі: переорганізація Директорії, згода з Петлюрою, обмеження Петлюри членством у Директорії. Але це все без мене. Я участи в політичній роботі брати не хочу. Не відмовляюсь від політики, але тільки тоді, коли буду бачити, що я дійсно потрібен, корисний і коли мене покличуть. Шаповал відповів, що без мене він не братиме участи ні в якому політичному центрі. Я, мовляв, активний політичний діяч і чесний революціонер. Розмова нічим не скінчилася.

Бездіяльність, вимушена гостями (Шаповалом) гнітить. Будь-яка моя робота оцінюється наче образою для них. Мушу байдикувати, щоб довести до краю відпочинок гостей.

Справи з пасом і візою Шаповалів нарешті закінчено, — є віза до 7-го вересня.

Чи виїхав до Парижу Маркуша? С. — 7.

30. VIII

Хмарно. Дощ.

Дні минають цілковито непродуктивно, жертва нашої гостинности. Шаповалам страшенно не хочеться їхати до Праги.

Уявляю, як вони будуть сконфужені, коли виявиться, що грошей з них не візьмемо. Але разом з тим, мабуть, і задоволені, бо зможуть на ці гроші щось собі купити.

Шаповал так часто, багато й наївно-самозакохано вживає займенник "я", що мені тепер хочеться викинути це словечко з лексикону.

Розповів мені Шаповал, що Черкасенко написав йому якогось листа, в якому сказав, що я — "брехун, сифілітик і жидофіл" і що Україна ніколи не простить Шаповалові за його союз зі мною. Мені хотілось запитати Шаповала, як же він одповів на це Черкасенкові, але, боячись поставити людину в ніякове становище, не запитав. Мені чомусь здається, що Шаповалові приємно, коли мене лають — це підвищує його в його власних очах.

Постановлено: вчинити проти Оренштайна громадську акцію за всі його підлі вчинки супроти авторів. Навіть тоді, коли він проти мене не зачне судового процесу.

31. VIII

Хмарно. Дощ. Сонце.

Шаповал прочитав "Соняшну машину". Його рецензія: надзвичайна річ, сенсаційний на всю Европу роман, мусить наробити шуму. Коли Европа не зверне особливої уваги, то жаль за Европу, а не за річ. З національної гордости він радить не давати передмов ні Брандеса, ні Гавптмана. Але для поліпшення пропаґанди українства і самої речі треба.

Глибока філософська об'єктивність, революційність. Високе мистецтво. Читається, як детективний роман без крихітки детективности. Маса руху, дії. Образи й метафори зачаровують (хотів виписувати). Має намір, приїхати до Праги, прочитати лекцію про роман і дати статтю до різних органів преси.

А мені пригадується, як я не раз думав, чи варте те, що я пишу, якоїнебудь серйозної уваги? Не раз хотілося все знищити і викинути на смітник.

Прохід до ресторанчика "Zur schönen Aussicht". Танці пролетаріяту. Урочисті, дерев'яні, церемонні пози танцюристів. Льожі в залі з ліхтариками. Неодмінно оплесками вимагали повторення танців. Величезний сенбернар під столом. Гавкіт — дискантом. С. — 8.

1. IX

Дощ усю ніч. Дощ.

Драматична розмова з Кохою на тему наближення ста-

рости. Коха, видно, відчуває цей процес, як і більшість жінок, болюче. А тут ще домішався вплив Юлії Володимирівни, яка з бозна яких мотивів сказала, що Коха за цей рік значно постаріла. В результаті думка про те, що Коха повинна відійти від мене, дати місце молодій жінці й т. д. Довелося гаряче, жагуче і довго доводити, що всі її думки й слова про розходження з цих причин — є образа всій нашій любові й усьому разом пережитому життю. Трохи заспокоїлась. Але не думаю, щоб цих думок не залишилося зовсім. Головне зло в тому, що, піддаючись дії таких думок, вона губить активність і опір у боротьбі з старістю, навіть намовляє собі старість. Ні трагічного сприймання цього факту, ні пасивности, ні відчаю, а [потрібна] розумна, вперта до останнього боротьба. Тому особливі надії на Париж. За всяку ціну! Всю увагу й сили на це чергове завдання. Я мушу врятувати Коху. Боляче й тяжко думати про її відчай. А ще болючіше віддати її у владу невблаганних процесів. Отже боротьба всіма силами!

Дощ цілий день.

Уже попахує осінню. С. — 7.

2. IX

Дощ.

Лист до Масарика. (Сім місяців як він обіцяв допомогу для політичної боротьби. Ніяких результатів. Ґірса зволікає. Тим часом гетьманці з німецькими монархістами готуються до захоплення влади на Україні. Корпус офіцерів у німецькій армії. Прохання вирішити нарешті питання про допомогу).

Кохина нежить і простуда. А гості потребують уваги, клопоту. Серце стискується, бачачи її стомленою. Заніс би кудись у тихий куточок землі й зробив би все, щоб відпочила, щоб пожила без клопотів і турбот хоч півроку. Невже ж цього не буде?!

Навчання Шаповалів гри у *хвильку*. Захоплення Микити Юхимовича, важка, сердита пристрасність його в грі.

Фотографування.

Спроби порахуватися з нами. Наше ухиляння. Тільки в останній момент буде сказано наше останнє слово, — ніяких рахунків з гостями у нас не буде. С. — 6.

3. IX

Хмарно. Дощ. Дощ.

Виїзд Шаповалів з Раунену.

Лист до перекладача на англійську мову. (Згода на

переклад і на вибір ним речей для англо-американського видавництва).

Виїзд Шаповалів. Спроба порахуватися відхилена до вокзалу. Підведення рахунків: з гостей ми ніколи нічого не беремо, бо так і статус професійної спілки гостей глаголить. Здивування і зворушення Шаповалів. Видно, що дякували сердечно і щиро. У нас почуття задоволення від правильности вчинку.

Підозріла поведінка Юлії Володимирівни. Разом з нами вона й Тамара проводжали Шаповалів. Юлія Володимирівна весь час старалася дати зрозуміти, що Тамара дуже захоплена в Берліні розвагами і навіть коханням, через це й до нас ніяк не могла зібратись. "Любов, знаєте...." Нас, проти свого звичаю, сьогодні до них не запрохувано, задано тільки формальне запитання, і на нашу відмову ні здивування, ні настоювання. Тамара ж заявила, що в суботу й неділю вона до нас ніяк не може приїхати, бо ці дні проводить з своїми приятелями. Наївна, але щира.

Побачення з Левицьким у Vaterland з приводу Оренштайна. Моя заява, що хоч би мав десять років сидіти в тюрмі, Оренштайн "Соняшної машини" не одержить. Але проти нього поведеться кампанія.

Велике вияснення з Кохою по дорозі додому. Заспокоєння Кохи. С. — 8.

4. IX

Хмарно. Дощ. Вітер.

Лист від Нижанківської. (Переклад буде готовий через два тижні. Частину відіслано до Сімовича).

Чуття легкости, затишку в цілковитій самоті вдвох. Тільки тепер видно, як стомлювало двомісячне гостювання у нас.

Почуття ще й іншої полегкости від вияснення з Кохою. Думаю, що тепер думки про старість, розлуку вже неможливі. Постанова зробити все, щоб боротися з явищами старіння — непохитно.

Щодо Юлії Володимирівни постановлено перейти в наступ, щоб збити її можливі підозри відносно Тамари. Через те послано лист-експрес, в якому в легкому, навіть жартівливому тоні даємо зрозуміти, що її чудна поведінка помічена, але пояснена всякими іншими причинами крім тієї, яка є. Цим показується, що її й немає. Заявлено, що в суботу ми їх до себе не ждемо, а їдемо до Берліну "жуировать жизнью". Але до них не заїдемо. Мовляв, не дуже набиваємось, і я цілком добре можу обійтися без Тамари.

Прохід з Кохою в ліс по гриби. На кілька хвилин з'явилося

сонце й небо прочистилось. З'явилось враження перелому погоди. Але через кілька хвилин та сама картина, а ввечері знову вітер, холод. С. — 7 1/2.

5. IX

Хмарно. Сонце. Дощ. Сонце.

Знову чутка про реквізицію у нас кімнат. Чи не вигадка це сусідів Люкаса і фрау Отто, щоб ми згодились віддати їм одну кімнату?

Лист до д-ра Левицького. (Чи не може Vertrauensstelle[130] оборонити нас від замахів реквізиції).

Погода, як навмисне, збирається покращати. Юлія Володимирівна і Тамара, розуміється, будуть почувати себе ображеними нашим листом. Але це добре: Юлія Володимирівна має нагоду відійти від нас і врятувати Тамару. Якщо не скористається випадком, сама винна. Та чи є небезпека? Чи не врятована Тамара своєю розсудливістю і "мальчиками"?

Бездіяльність починає гнітити. Треба вростати в якусь роботу. Але "Соняшна машина" зобов'язує до чогось не менш значного, ніж вона. Одначе, вибрати шматок життя, гідний "Соняшної машини", не так то й легко. Взяти будь-що й обробляти, — не годиться. А втома не дає думці понишпорити, подлубатись, поперевертати шматки, що понаскладені в душі.

Хутора ніхто не хоче купувати. Невже ми прикутими до нього ще довго будемо мріяти про визволення з Раунену? С. — 8.

6. IX

Сонце.

Б. Савінков[131] передався большевикам. Знову брехня, декорація: немов би його впіймали, немов би його судили, немов би він визнав комунізм. Все брехня: зарані про все домовились, зговорились, сторгувались. Продав себе чоловік. Але авантюрист є авантюристом і, хоч большевики роздмухують цей факт як "всемирно-историческое событие", він є не більш важливий, як усякий факт підлоти й людської слабости й легкодухости.

Але нам цей брудний легкодух може пошкодити: в своїх признаннях він викрив допомогу Масарика грішми. Канцелярія Масарика спростувала це. Але дуже можливо, що такий факт був. Роздратований і зляканий таким чином, Масарик побоїться допомогти і нам. У кожному разі противники наші, Ґірса і Бенеш, скористаються з цього і будуть протидіяти перед Масариком.

Посилка Віленським груш і яблук. Цікаво, як вони реаґува-

тимуть на це.

Прохід з Кохою в ліс по гриби. Знайшли грибні гнізда під вереском. Кохине відкриття їстівних грибів із ”Satanpilzen”. Осоромилась, — нікуди не годяться.

Помічено: від часу від'їзду Тамари у Ельзи ніякого ”мрака и ужаса” більше ні разу не було. С. — 8.

7. IX

Сонце.

Лист від д-р Левицького. (Обіцяє щонебудь зробити у справі охорони нашого помешкання від замахів реквізиторів. Через Фонже).

Повстання в Грузії триває далі. Грузини роблять помилку. Аж не віриться, що це організований виступ політичних партій. Бо повинні ж вони розуміти, що їхній самостійний виступ у крихітній Грузії засуджений на неуспіх. Цим вони просто провокують акцію повстання і унеможливлюють її продовження. Занадто вони повірили у визнання їх европейськими державами. Без власної сили ніякі визнання нічого не вдіють. Визнання Европи — це посвячення хати попом, не більше. Занадто граються грузини в міжнародність і свою державність. Краще б вони подбали про солідарність зі своїми товаришами по тюрмі.

Вибух туги за побільшенням сил, за буйністю рухів, акцій, творіння. Мрії про ”Париж”. Нетерплячка довідатись, скільки він може коштувати.

З Кохою на Шпрее. Купання. Парочка на березі в обіймах. Надто палкими стають обійми, коли ми дивимось на них.

Мирно і сумирно в домі. Самотність удвох. Гра в джокера. Балачка про інцидент з Юлією Володимирівною і Тамарою. Як то вони сприймають нашу посилку (яблука, груші)? С. — 8 1/2.

8. IX

Сонце. Буря з громом.

Грузинки (Анна Іллівна і Ліза Давидівна) виїжджають до Парижу. Картка від них.

Осіння соняшна ванна.

Клопіт з грушами та яблуками: нема куди дівати, — купувати ніхто не хоче, а спожити самі не можемо. Навіть трудно роздати знайомим, бо доставка до Берліну коштуватиме більше, ніж самі фрукти.

Перечитав статтю Шаповала в ”Знамени борьбы” на національну тему. Як справжній неофіт-есер він завзято накинувся на

марксизм. При чому цікаво те, що його арґументи вроді бумеранґів: вони вертаються і попадають у самого Шаповала.

Здається, знаходжу тему дальшої роботи. Коли "Соняшна машина" матиме успіх, писатиму четверту частину її. Тут же буде іспит моїй фантазії, силі логіки, діялектичного думання і силі уяви. Однак, коли "Соняшна машина" матиме успіх, то не виключено, що доведеться працювати над фільмом і постановкою. А це праця на довший час і на велике захоплення.

Буря з громом і блискавками.

Зразковий стан малюни. Коли б таке було раз-у-раз, Париж був би непотрібний. С. — 7.

9. IX

Дощ. Хмарно. Тепло.

Збирання на проводи до Берліну грузинок скінчилися тим, що лишилися дома з цілковитим задоволенням, — дяка дощеві.

Постанова: інтенсивно студіювати мови за цей час, що будемо в Рауені. Перша лекція з Кохою. Цілком добре.

Наче навмисне: зараз же після лекції й намічення плянів праці в Рауені з'явився Gemeindevorsteher і все розбив заявою, що до нас вселиться родина з чотирьох душ. Яко письменник, *значить,* етична людина, я повинен зрозуміти людей і пустити їх до себе в помешкання. Але коли я навів арґумент, що спробую пошукати захисту в міністерстві закордонних справ, він забув про етичність і навіть виявив готовість говорити на нашу користь перед своїм начальством. Отже, завтра мушу замість праці їхати до Берліну і добиватися захисту.

Ще одна неприємність (вони ростуть завсігди разом, як гриби, і якщо є одна, мусить тут же бути й друга): Оренштайн ні за що не хоче поступитися своїм "правом" на "Соняшну машину". Доведеться відписати її йому, а "Країну обітувану" дати Фондові. С. — 8.

10. IX

Вітер. Хмарно. Дощ. Сонце.

Подорож до Берліну в справах Beschlagnahme[132] і Оренштайна. Обдумування дорогою [ситуації] з Оренштайном і "Соняшною машиною".

Митарства в Auswärtiges Amt.[133] Досить уважний і милий урядовець. На диво і проти німецького звичаю, зрозумів тонкощі прохання і взявся поклопотати, хоч сам не з Wohnungsabteilung,[134] а з відділу мистецтв. Pech: ніяк не міг упіймати

телефоном шефа Wohnungsabteilung. Одначе, сам обіцяв дати папери, якщо dr. Krabes (дуже гаркаве "ер") не згодиться.

Справа з Оренштайном не така проста. Замінити "Соняшну машину" на "Країну обітувану" трудно, на суді виявиться зміна. Два виходи: або друкувати у Фонді і в Оренштайна разом (коли на це погодяться обидва видавництва), або ж саботувати Оренштайна, принципово згодившись виконувати договір. А річ віддати РУХ'ові або большевикам.

Грузинки виїжджають. Не застав.

Замоєва. Мені ніяково було з нею, бо при першому знайомстві думаючи, що вона з совєтських урядовців, безжалісно сказав про неї, що в неї вульґарне лице куховарки. Чоловік у Бельгії, хотів пристроїтись на тютюновій фабриці у компатріотів вірменських. Але нічого нема. Поїде до Франції на "дротяні роботи" — очищати поля від дротів біля Вердену.[135]

Малюна дуже добре під ручкою, навмисна проба хвилин двадцять. С. — 6 1/2.

11. IX

Вітер. Сонце. Холод.

Лист від Тамари. (Відповідь на посилку фруктів. Подяка Косі, не мені. Згадки про листа, в якому були докори, немає. Промовчано. Тактика ображеного мовчання. Шпилька: чудово проводить вечори).

Лист до Тамари. (Відповідь на картку від Кохи. Ущіпливо іронічний лист. Дві умови: перетворити суботи й неділі на будні дні або завідувати метеорологічними силами природи. Тоді зможемо побачитись).

Лист від Ніни Захарівни Айолло. (До Парижу не поїхала. Чому, невідомо).

Лист від Ольги Філаретівни Шаповал. (Становище в Празі загрозливе — ліквідація УГК недалека).

Коха в Mieteinigungsamt.[136] Невдача. Ніякі арґументи не подіяли. Дано 14 днів на представлення законних мотивів одводу вселення. Немов би навіть рекомендація міністерства закордонних справ не матиме значення. Коха розбита від хвилювань і тривоги. Головне — неможливість продати хутір з уселеними пожильцями. Обмірковування різних способів уникнення цієї біди. Надії на папери з міністерства закордонних справ. Коли ж це не поможе, старатися здобути папери з міністерства внутрішніх справ від міністра Северінґа[137] (есдек).

Проба ручкою малюни: чудесно. Очевидно, дуже помагає душ. С. — 8.

12. IX

Вітер. Холод. Хмарно. Сонце.

Лист від Шаповала. (Скорочення субсидій УГК на 50% підтверджуються. Видавничий Фонд матиме тільки 100 тисяч. А де ж інші сто тисяч? Мабуть, подєбрадці здобули. Обіцяє вислати 300 долярів авансу за "Соняшну машину". Кінець УГК, мабуть, буде в 1925 році. "Хазяїна" в Празі нема, листа ще не передано).

Крик осла з шосе подібний до сирени маленького пароплава на річці.

Продавати, продавати хутір за всяку ціну й тікати з Німеччини!!

Чекання телефону від д-ра Левицького відносно змісту листа від міністерства закордонних справ. Чи тільки рекомендація, чи розпорядження до місцевої влади?

Від Марка Григоровича з Парижу: з полювання за Думбадзе ще нічого нема. Не знайшов? Невдача в іншому?

Телефон від д-ра Левицького, — благая вість: міністерство закордонних справ написало до міністерства Wohlfahrt,[138] яке завідує Wohnungsamt'ом[139] з пропозицією звільнити нас від реквізиції помешкання.

З Оренштайном, очевидно, доведеться йти на компроміс: друкувати паралельно з ним у Фонді.

Малюна ручкою добре. С. — 8.

13. IX

Хмарно. Сонце.

Кохина гра з малюною півгодини.

Лист до Леночки. (Чи серйозно гадає приїхати за кордон і працювати в кіно? Чи матиме змогу виїхати? Мій песимізм і Кохин оптимізм. Доручення ввійти в контакт з РУХ'ом у Харкові для одержання мого гонорару і продажу "Соняшної машини").

Лист до Шаповала. (Сповіщення про компроміс з Оренштайном).

Лист до Сірого. (Чи може Кушнір звернутись до Брандеса за передмовою до "Соняшної машини").

Лист від Юлії Володимирівни. (Збираються приїхати в неділю. Про мій лист з докорами ні слова. З листа не помітно, чи є в неї якась підозра щодо Тамари і Ді. Марко Григорович нічого в справі Думбадзе не пише й їй. Що це має означати?).

Лист від Нижанківської. ("Протратила" 20 сторінок манускрипту "Соняшної машини". Що це слово має значити?

Очевидно, загубила. Досадно, що до кінця ще далеко, судячи з її листа).

Геть, геть з Рауену, а то й з Німеччини!

Повстання в Грузії тягнеться. Безнадійна і провокаційна справа. Грузія буде задушена і на довший час зробиться нездатною до активного виступу. Але ми й на такий виступ — незугарні.

Проба з малюною 20 хвилин. Добре. С. — 8.

14. IX

Сонце.

Сутичка з Gemeindevorsteher'ом. Уже привів пожильця й оглядав кімнату для переробки на кухню. Страшенне обурення охопило мене. Маю сатисфакцію, що майже вигнав цього дурня. Подальші результати моєї різкости можуть бути неґативними, але принаймні зірвав злість хоч на одному з цих кошмарів життя, що не дають жити.

Покупці хутора. Представники Євангеличного товариства. Дім потрібен їм для їхньої молоді. Здається, мають тут провадити співи і моління. Грішний наш "родовий замок" освятиться. Чи ж куплять, — це найважливіше питання. А там хай хоч манастир з нього роблять.

Приїзд Юлії Володимирівни і Тамари. "Об'єктивна" поведінка з Тамарою. Спочатку в неї підняття і мабуть рішення "показати" байдужість. Наткнувшись на байдужість з іншого боку — непорозуміння і сум. Навіть ламання пшінки, знімання білизни вдвох у темряві не викликало "другу сторону" ні на які виступи. Загадка: що це має означати? Говорила в кухні Косі про сум і тугу за Рауеном. С. — 7.

15. IX

Зміна погоди. Холодно.

Виконання постанови про мови.

Повстання в Грузії. Чи немає тут порозуміння грузин з Туреччиною? Інакше важко зрозуміти цей безглуздий виступ. Безглуздий і злочинний. І звідки зброя у повстанців?

Під знаком Amt'ів і прикростей. Мрії про визволення стають предметом практики з французької і німецької мов.

Боротьба з дрібними прикростями, перешкодами, перепонами забирає всю увагу. Думати про працю, навіть про "Париж" немає можливости.

З Тамарою та сама ласкава, весела стриманість. Спроби ви-

клику Тамари. Але навіть при писанні на машинці з боку "другої сторони" ніяких натяків на колишнє. Їй остаточно незрозуміло, в чому річ. Натяками дається зрозуміти, що "за два тижні не можна ж закохатися в іншу". Натяки на важкі настрої в Берліні, тугу. Очевидно, бажає вияснення конфлікту. І все ж таки стриманість. С. — 7.

16. IX

Хмарно. Дощик. Хмарно.

Подорож до Берліну в справі конфлікту з Оренштайном і для побачення з студентами.

Прелімінарні переговори з "миротворцем" д-ром Левицьким. Ґрунтовна умова: друкування "Соняшної машини" паралельно й одночасно у Фонді.

Оренштайн погоджується. Забезпечує себе умовою: в одній і тій же друкарні друкувати. Моя згода.

Побачення з Тамарою. Однесення груш та яблук Рахмановим. Конфлікт з Тамарою: на пропозицію "пожуировать жизнью" до п'ятої години відмова, — дома господарство. Надзвичайна хазяйновитість якраз сьогодні. Компроміс: поїдьмо разом до Friedenau. Постанова Тамари: "Не хочу". — "Не хочеться, чи не хочу?" — "Не хочу". " 'Не хочеться' не вимагає пояснень, а 'не хочу' вимагає". Однак, пояснення нема. І взагалі вона вирішила "змінити все своє життя". Втекти в Париж. Від нас чи від кого? Риса цікава: ні за що не може сказати тому, хто їй подобається, що кохає. Ні за що! Наївність у цій заяві. Чи не помста за вчорашню образу від стриманости? С. — 7.

17. IX

Хмарно. Холод. Дощ.

Лист (експрес) до Вирового у справі Оренштайна.

Лист до Нижанківської. (Швидше робити переклад!).

Мрії про "євангелистів" — визволителів од "родового замку".

Лист від Шаповала. (Докладний, бадьорий. Одначе, готується до ліквідації УГК і забезпечує собі в Управі стипендії від чехів. "Оборона України" обіцяє 150 долярів щомісяця на газету для селян. Очевидно, є можливість мати більше для видання органу Революційно-Демократичного Союзу).

Лист від Левіні. (Бідненький, рятує своє існування, добивається стипендії від чехів. Не радить продавати Рауен. Добре давати поради, не знаючи всіх обставин).

"Євангелисти" зрадили: сповістили Mösch'a, що краєвид не

Freundlich і купувати наш бідний хутір вони не хочуть. Вони хочуть молитися і співати свої псальми з комфортом. Розчарування.

Постанова: зменшити до 15 тисяч і дати оповістки. Пропозиція Люкасові купити. Захоплення Люкаса, але де взяти готівкою 10 тисяч?

Не зважаючи на зміну погоди, на втому, поведінка малюни дуже добра, цілих 20 хвилин. С. — 8.

18. IX

Сонце. Хмарно. Дощ.

Подорож до Берліну в справі помешкання. Гадка: чи матиме силу папірець Auswärtiges Amt до Mieteinigungsamt, чи ні? І чи послано до Wohlfahrtsministerium, чи ні, — чи звільнимось ми від реквізиції?

Зустріч з д-ром Левицьким. Папери послано тільки 16-го. Бюрократична недбалість.

Продавати хутір, продавати! Але бюра не беруть нашої бідної халупи на комісію. Ні Wertheim, ні Markewicz. Треба від себе давати оповістку. Всього за 15 тисяч марок, а колись хотіли 15 тисяч долярів!

Лист до Сімовича. (Про редаґування "Соняшної машини". Чи одержав щонебудь від Нижанківської? Чи матиме час прискореним темпом працювати?).

Лист до Аркиної. (Чому не відповідає про "Брехню" в Хрістіянії?).

Втома. Важкий настрій при поверненні додому. Безнадійність: не відчепимось від хутора, скуті, прикуті тут у степу, серед ворожих людей, далеко від культурного центру, за яким уже скучили.

Гра в джокера — як пластир від думок про всі ці прикрості.

Проба малюни п'ятнадцять хвилин. С. — 7.

19. IX

Сонце. Чудовий день.

Лист від Марка Григоровича. (Повернувся з Парижу. Просить на суботу "поболтать". Значить, *справи* погані. Бідака, задасть йому Юлія Володимирівна).

Папір Auswärtiges Amt дійшов таки. Враження в Mieteinigungsamt'a прекрасне. Здається, вплине, і нас увільнять від реквізицій. В папері міністерство закордонних справ пише про мене багато лестного, — видатний письменник і т. д. Головне ж

просить дати нам спокій на чотири місяці. Немов прориває чиряк, — трохи легше дихати.

Гра в джокера, як святкування перемоги. Одначе, з загадуванням. Вийшло: 1) в цьому році має бути чи з Кохою і Леночкою разом. 2) Колись чи з Тамарою. 3) Неодмінно Леночка.

Писання листа до Тамари з приводу її жалю за те, що було в Рауені. Жаль цей як вираз протесту в неї женщини, яка обурилась проти вияву закоханости без самого кохання. Тому сором і каяття. Поцілунки і обійми були у неї як цікавість і тщеславність. (Але так пишу нещиро, не зовсім вірячи, швидше з провокаційною метою викликати на признання).

Постанова: одну цигарку в годину. Трудність витримати. Лукавства і хитрощі з самим собою

Постанова: два тижні ні ручки, ні дьони. С. — 8.

20. IX

Сонце.

Коха у голови Mieteinigungsamt'a, — відгризатися.

Подорож до Берліну на побачення з Маркушою і "поболтать" за браком розмови в справах.

Ніякі рекомендації й інтервенції Міністерства не можуть нічого вдіяти перед силою вищої справедливости, перед судом! Справа має йти до суду. *Гріх*: вибух люті, зіпсування настрою, почування фатальности справи. Цілий місяць ми вже зайняті цим. Дні і ночі думка не відпочиває від комбінацій і гадок.

У Віленських. Передача Тамарі листа в кухні з проханням вернути й покласти в пальто. Вона, очевидно, відразу ж його прочитала, але коли я через годину - дві спитав, чи поклала в пальто, сказала, що ще не прочитала. Дівчина досить освічена і досвідчена в науці удавання невинности. Але вплив листа, видно, був сильний. Настрій у Тамари зробився по відношенню до мене злий, колюче гострий, нестримано неввічливий. Надто це виявилось при читанні смєновєхівського поганого, дурного листа Тані з Москви, написаного, очевидно, по інспірації Лундберґа, навіть з метою перечитання його чекою. Тамара боронила Таню й особливо гостро виступила проти мене. Ворожіння Аріядни Петрівни (див. 25. IX). Настрій Кохи й у мене поганенький. Аріядна Петрівна сьогодні більш жіночиста, ніж раз-у-раз. С. — 5.

21. IX

Хмарно. Зміна погоди. Вітер.

Мій ґрунтовний, найшкідливіший, найупертіший дефект і ганьба моя: нестриманість. Раз на все мушу собі запам'ятати висновок з досвіду: *мовчати в поганому стані настрою і* нервів. Мовчати в гніві, роздратованні, досаді, ревнощах, заздрості, гіркості. Коли не можна опанувати настроєм — придушити його, знищити, а коли це недосяжно для мене, моя реакція повинна бути: мовчання, цілковита пасивність у словах і в діях. Не тільки не сміти лаятись і висловлюватися з тою різкістю і брутальністю, яка так гидко вражає інших і яка так боляче *потім* згадується мені, але *мовчати*. Це повинно стати черговим завданням у моїй боротьбі з собою. Розуміється, в доброму стані нервів, настрою і т. п. реакція гідніша, поважніша, але це ніяк не служить виправданням.

Дурне дратування моє і поведінка під час загадок. Знову глупе моє сперечання і досада на себе та інших. Тамарине підхмикування й виступи проти мене.

"Лікар" Sboru з методою діягностики по очах.Verblutet, unverblutet. Unterleib.[140] Божевільний чи шарлатан? Нахабно пише книгу проти медичної науки. Міщанська віра Юлії Володимирівни в Sboru. Опортунізм Марка Григоровича.

Настрій від цього гостювання — тяжкий. Постанова більше не їздити до Віленських ночувати. С. — 7.

22. IX

Лютий вітер. Хмарно.

Бідний хутір: ніхто не хоче його купити. Були якісь покупці, дивились, і не сподобався він їм. Мені боляче за Коху, це ж вона купила цю рахубу, вона настояла, щоб брати. Коли б вона тоді прилучилася до моєї нехоті, не мали б ми тепер цієї біди й тяганини. Але їй нічого не кажу, тільки страшенно шкода бідну дітy.

Лист від Вирового. (Фонд не згоджується видавати "Соняшну машину" паралельно з Оренштайном. З причин "фінансової недоцільности", тобто, буде менший прибуток, ніж гадалося. Це та громадська організація, яка ніби не має на меті комерційних інтересів. Оренштайн згоджується мати менший прибуток, експлуататор і капіталіст, а громадська організація не погоджується. Пікантно). Одначе, цією відмовою розбиваються пляни і можливість виїхати до Парижу. І ми без копійки грошей. Нема чим платити адвокатові за папери до суду в справі помешкання. Нема за що купити капелюха Косі. До 1-го маємо кілька марок. Вже нема що казати про гонорар перекладачці!

Люта втома від вітру, думок, невдач.

Сповіщення Левицького про неґативну відповідь з Праги.

Неможливість викупити рукопис у перекладачки. Пропозиція Левицького: хай Оренштайн дасть ще аванс. Ще одна телефонна балачка з Левицьким. Оренштайн *трудно* ставиться до нового авансу. Але може якось буде. Справа вирішиться через три дні. С. — 8.

23. IX

Сонце. Вітер затих.

Знову Finanzamt: Einkommensteuer![141] Хоч небагато і то добре: двадцять марок, як Vorbezahlung![142]

Коха в адвоката у Fürstenwalde з приводу Beschwerde[143] до суду.

Вчорашні пляни: пустити Люкаса жити замість чужих Mieter'ів, а самим виїхати до Парижу. Взяти гіпотеку. Продати з малим Anzahlung'ом, а гіпотеку на останню суму продати комусь за готівку.

Лист до Шаповала в справі відмови Фонду від паралельного видання. Фонд ще більш "фінансове" комерційне підприємство, ніж Оренштайнове.

Лист до Тамари. (Виписка з "Астрономії" Meyer'a[144] з приводу суперечки про Сатурна. Про парі à discretion, що я виграв, ні слова. І ні одного слова, крім виписок з Meyer'a).

Повстання в Грузії можна вважати ліквідованим. Від Айолло ні слова у відповідь на мого листа. Досягли мудрі грузини: Ліґа Націй сказала своє слово, вирішальне, авторитетне, перед яким затремтіли большевики.

Знову й знову думки, гадки, пляни й міркування щодо продажу хутора і звільнення від реквізиції кімнат. Нарада з Mösch'ом. Пляни з гіпотеками.

Гра в джокера як гадання на різні запитання, переважно чи. Майже всі відповіді — плюс. С. — 8.

24. IX.

Хмарно. Сонце. Тихо. Дощ.

Лист від Анни Іллівни. (Просить поради, чи їхати до Грузії в таких тяжких обставинах).

Лист від Трильовського.[145] (Просить протекції до Шаповала, щоб не скорочувано стипендії).

Коха в адвоката в Fürstenwalde з приводу Beschwerde до Франкфуртського суду.

Знову прохання до Кохи [виявляти] повновладу і спиняти мене в реакціях при гніві, обуренні, роздратованні, взагалі при

важких переживаннях. Зупиняти мене і нагадувати, що в таких станах не смію ні висловлювати своїх лайок, ні тим паче виносити постанов і, особливо, діяти. Повновлада категорична, без апеляцій.

Чи так хочеться бачити, чи дійсно помічаємо обоє, що сивина волосся стала ніби *меншою*? І коли це так, то що за причина?

Докінчення розділу з "Соняшної машини".

Учитель з Рауену має бажання купити нашу хату. І вже наші голодні надії вп'ялися в учителя. Він хоче пошукати грошей в Америці, він — сільський учитель, грошей мати не може, а наші надії все ж таки хапаються за нього скрюченими пальцями потопаючого.

У Резьки — тритижневий син Негер. Він має чорну, з рудявим одсвітом шерсть, а на шиї під підборіддям біленьку плямку — комірчик. Мати з ним уже грається. Мова її в найніжніші моменти звучить на наше вухо жалібним тоном. Очевидно, мова людей і тварин і в тоні рівна.

25. IX

Хмарно. Туман. Дощ.

Лист до Нижанківської. (Коли й куди послати гроші за переписку. Це для відтяжки часу, бо нема чого послати).

Лист до Левинського. (Здається, що йому вже є чеська стипендія).

Гадання Аріядни Петрівни Діямандіді 20-го вересня. Якийсь особливий метод, відомий тільки її тітці та їй. Мій скептицизм, од якого в неї нехіть до гадання і схвильованість аж до похолодіння рук. Задумав: чи матиме [успіх] в Европі "Соняшна машина"? Спочатку "якийсь пан, що стоїть на перешкоді". (Подумав, чи не Оренштайн?).
Потім: колосальний успіх, величезна слава. Розклад карт такий, якого вона, мовляв, майже ніколи не бачила. Але великої радости мені цей успіх не дасть. Потім радісний спочинок. І нарешті так гарно, що аж карти змішала. Досить влучно, правдоподібно і можливо. Якби ж то! Цікаво перевірити.

Лист від Левицького. (Настійна пропозиція контрактово віддати йому представництво на "Соняшну машину" на всіх мовах. Очевидно, як гонорар за посередництво з Оренштайном. Моя помилка: занадто щира розмова).

Одгризаємося від цілого базару клопотів, прикростей, думок. Грошей дома кілька марок. Вигадуємо різні комбінації з продажем курчат.

Лист (експрес) до Шаповала. (Прохання призначити людину для поїздки до Брандеса й асиґнувати позичково грошей).

Писання Beschwerde з приводу реквізиції кімнати на кухню. С. — 8.

26. IX

Хмарно. Туман. Холод.

Викупити з закладу хутро!

Коха в Beeskow у справі Beschlagnahme.

Розмова телефоном з Левицьким відносно його пропозиції представництва "Соняшної машини" і про Оренштайна. Прийшли гроші від Аркиної, аванс. 3 500 корон тепер всього 300. Ну, маленька підтримка в цій особливій скруті, що здушила нас.

Знову трохи полегшення: пан асесор у Beeskow сказав Косі, що "якось то воно буде" і що, коли б Коха приїхала в Beeskow на авті, він з нею поїхав би в Рауен і все влаштував би в одну мить. Словом, ніби кілька місяців можна буде легше дихати.

Відразу інше відчуття Рауену: знову з'явився затишок, почуття самотности, зосереджености, тиші. Вже жаль продавати, жаль тих дрібних і більших подій, що відбувалися на цьому випадковому клаптику землі, до якого ми прилипли двома зірваними бурею листиками.

Вже можна думати про інше, з мозку знято нарив. Але думай не думай, а Прага з своїм "хазяїном" мовчить. Треба вишукувати своє. Але своє може бути тільки від свого: вся надія тепер на "Соняшну машину". С. — 8.

27. IX

Дощ.

Подорож до Берліну. Зустріч з д-ром Левицьким. Оренштайн одступається від контракту.

Гроші за "Брехню" в Норвегії. З авансу в 500 норвезьких корон мені лишилось після всіх посередників 150 марок. Але ці 150 марок як 150 000 у цій скруті, коли й 15 марок є вже багатство.

Лист (експрес) до Вирового. (Повідомлення, що Оренштайн відмовляється і Фонд може сам друкувати річ. Хай швидше присилають аванс для повернення Оренштайнові).

Лист до Нижанківської. (50 марок за переписку).

У Віленських. Тяжкий, понурий настрій у Тамари: після сварки з Марком Григоровичем, якого [дома] нема. Жалі матері і дочки на обставини і одна на одну. З відчаю Тамара виявляє

згоду їхати до Праги, але Юлія Володимирівна має рацію, кажучи, що через годину Тамара вже сміятиметься. Дійсно, перед моїм відходом настрій уже веселий. Причина? Каже, через те, що говорила телефоном з Меллі і та сказала щось приємне, але не про "нього". А чи не через те, що я запропонував їхати до Рауену, себто, ніби моя увага [до неї] та сама? Чи не через те й про листа вперше згадала? "Как одна из тысячи девиц".

В Петрограді нібито хвилювання на ґрунті поводі.

У дощову темряву повернення додому.

Затишок. С. — 8.

28. IX

Ясно. Сонце. *Холод*. 8°.

Прибирання двору й "господарства".

Мрії й пляни з "Соняшною машиною" взагалі стають конкретнішими, нетерплячішими. Кладу два місяці на здобуття статті Брандеса (чи кого іншого). Тоді — перший продаж у Німеччині. Розраховую на можливість поширення 20 тисяч примірників. Якщо так, то з матеріяльного боку певний успіх. Звичайно, літературний успіх у двадцять тисяч примірників — невеликий. Але принаймні буде можливість розгорнути кампанію дальшого продажу по інших країнах. — Боюсь тільки пражан: затягнуть справу своєю повільністю, та чи знайдуть гроші на подорож до Брандеса?

Від Леночки нема відповіді. Мимоволі охоплює тривога. Гаряча ніжність спалахує сама собою. Знаю, що навряд чи сталося що з нею на Кавказі, а все таки неспокійно, сумно. Прийшла думка через Таню запитати, що з Єленою Давидівною.

"Єдина втіха" — наш чорний Негер з кожним днем стає жвавішим. Уже починає кусати руки й дряпатись на подушку. С. — 8.

29. IX

Холод. Сонце.

Лист від Нижанківської. (Переклад скінчено. Сімович не має часу редаґувати. Якраз цю річ!).

Лист від Старосольського. (Нарешті згадав про своє обіцяння переслати речі до Львова — портрет Кохи і т. п.).

Чекання покупців хутора, вчителя з Рауену. Прийдуть завтра.

"Наконец одни!" — без прислуги. Експедиція до

Ketschendorf'у по провізію. Бенкет з шпротами, — перша "розкіш" на виручені за яблука 8 марок.

Цілковита невдача з чи з обох боків. Знову — тільки Париж може вернути колишнє. Ніякі уявляння не ділають. Закон знищення? Чи звичка?

Грузини дорогою ціною купили собі резолюцію Ліґи Націй. Що ж, можливо, колись на пролитій крові виросте якесь зерно. Можливо, що руська демократія колись не зможе заткнути свої уха імперіялістичною кацапською ватою, і голос резолюції Ліґи Націй дійде до неї, схоче чи не схоче вона [його] слухати. Побачимо. Покищо большевики глузують. А Айолло мені не відповідає. Дипломат! С. — 8.

30. IX

Холод. Сонце.

Експедиція до Fürstenwalde по провізію вдвох на роверах.

Лист до Анни Іллівни. (Порада лишатися в Парижі, поки в Грузії все прийде до більш-менш спокійного стану).

Лист (експрес) до Сімовича. Щоб передав комусь іншому манускрипт "Соняшної машини" для перевірки перекладу).

Лист до С. Панчака[146] — перекладача на англійську мову. (Пропозиція перекласти "Соняшну машину" на умовах перекладу на німецьку).

Покупці хутора, сільський вчитель з жінкою. Невеличкий, рум'яно-білявий, з гострою борідкою, задоволений світом здоров'як у спортових Stutzen'ах.[147] Вона — в капелюшку, подібному до перевернутого догори ногами маленького ситечка. Очі широко розставлені, лице безформене, кругле, приємне. Тітка в Америці має тугу за рідним краєм. Їй послано Eilbrief[148] з пропозицією купити наш хутір і втишити свою тугу. Коли такий вихід її задовольняє, має прислати телеграму, що дає гроші на купівлю. Побачимо. Щось моя інтуїція не каже "за".

Цілковита невдача з чи. С. — 8.

[На шістьох сторінках різні записи фінансового характеру: цифри прибутків і видатків за деякі місяці 1924 року].

I. X

Сонце.

Лист від Ніни Захарівни. (Пам'ятає, бачить вві сні. Сон: я на голуб'ятні пишу роман з життя голубів. Кличе до Праги).

Коха в Берліні — по стипендію.

Копання картоплі. Ранок був сивий, морозний, туманний.

Але вчувався хороший, ясний, осінній день. В полудень небо заголубіло латками, і на обід сонце стало припікати спину.

Прага мене непокоїть: загальмує справу з посилкою людини до Брандеса. А треба "Соняшній машині" протоптати доріжку, відсунути зайві перепони й перешкоди. Це візитова картка української літератури. Треба, щоб з пошаною прийняли візиту.

З малюною ґрандіозний скандал. Наче навмисне після успіхів останніх днів, після похвали раптом цілковий занепад. Так само і з дьоною. Обоє виявили цілковиту нездатність до виконання своїх обов'язків. Очевидно, треба вживати радикальних заходів, або здати позиції.

Нова спроба з малюною. З зусиллям напівдокінчено поставлене завдання. Але що з того? С. — 8.

2. X

Лист від Вирового. (Грошей Фонд не одержав: вислати авансу за "Соняшну машину" ще не можуть).

Гріх: з приводу листа Вирового, — гнів і лайка. Але маленький успіх: нагадування Кохи спинили реакцію, а потім і сам гнів. Нічого *не вчинив* такого, що суперечило б розумному і гідному поводженню.

Телеграма до Шаповала: відповідайте на листи!

Телеграма від Шаповала: відповідь іде!

Писання листа до Шаповала і Вирового з приводу "Соняшної машини".

Копання картоплі. Сонце. Ясність. Тепло. Тільця картоплин у вогкому піску. Бадилля картоплі — особистий ворог, до якого гнів і ненависть. Нанні весь день коло нас, — стрибки, гра, вередування.

Лист до д-ра Левицького. (Чи не може порадити перекладача на французьку мову?)

Лист до Ніни Захарівни Айолло. (Не вірю, що через півроку Грузія буде вільна. В Прагу приїхати не зможу. Шкода, що не можу писати їй вільно (натяк на конспіративну адресу).

Біль голови у висках. Чи не на зміну погоди? С. — 8.

3. X

Хмарно. Сонце.

Зміна погоди. Вчорашній біль голови виправдано і пояснено.

Лист (експрес) до Шаповала і Вирового (1. Хай пришлють уповноваження до Брандеса. Не жду грошової допомоги, хай буде тільки уповноваження. 2. Прошу Вирового забрати всі

манускрипти "СМ" у Сімовича і не чекати більше на його редакцію. Поведінка Сімовича негарна).

Тамара не їде по писальну машинку. Дівча не дуже прагне заробляти гроші й працювати. Так само не хапається приїхати до Рауену. Тим краще. Нехіть і нудьга від Віленських. Очевидно, кінець відносинам. Та й час уже.

Від Леночки ніякої відповіді немає. Дивно. Виникає сумнів, чи Лундберґ передав їй мого останнього листа, якщо лист цей дійшов. В листі запитання, чи може Леночка бути готовою ради кінотеатру виїхати на довший час за кордон, себто, чи може фактично порвати шлюб з Лундберґом як не назовсім, то на деякий час. Звичайно, такого листа передавати своїй жінці не легко. С. — 8.

4. X

Сонце.

Лист від Шаповала. (УГК асиґнує гроші на поїздку до Брандеса).

Лист від Нижанківської. (Рукопис перекладу, не весь).

Перечитування і звіряння перекладу. На мою й Кохину думку — переклад непоганий.

Завтра має бути новий покупець хутора. Надії майже ніякої. Джокер принаймні, категорично і рішуче сказав, що цей покупець не купить.

Ніжні зустрічі Резі з Негером разів по десять на день. Щоразу як вертається з полювання, вона так жагуче й ніжно нявкає, малий їй відповідає таким же запалом, що здається, вони не бачились днів п'ять. У Негера на шиї зовсім біле мережане жабо, а на лапках та вухах сиві волосинки.

Пляни і мрії, зв'язані з евентуальним продажем: Париж, операції, "Соняшна машина", кампанія за неї, сценарій і т. д.

Лист від Сірого. (Треба 70 долярів для перепровадження сина за кордон. Як продамо хутір, треба дати хоча б частину).

5. X

Сонце.

Готування хутора до прийому Käufer'a.[149] Досить апатичне відношення: все одно ж не купить, чи буде двір заметений, чи ні. Кохина амбіція вимагає жертвоприношення: три години праці, голова замотана рушником.

Несподівана розривка: чи під час прибирання їдальні.

Урочисте прибуття Käufer'a на авті. Сарказм оповив наші

душі: ну, звичайно, наш бідний хутір не для тих, що їздять на автах. Одначе, чудний чоловік згоджується купити і заплатити навіть готівкою. От тільки не 15, а всього 12. Зачіпка за вчителеву тітку тримає нас на ногах, інакше б ми упали в обійми "визволителя" навіть за десять тисяч. Та ще й амбіція: колись хотіли 30 тисяч, а тепер мусимо за те, що нам дають. Торгівля за одну тисячу. Ми — 13, він — 12. Mösch, як посередник, мирить на 12 500. Але Käufer важно від'їжджає, і ми лишаємося з сумнівами. [Робимо] візиту до вчителів, щоб перевірити, чи певна їхня американська тітка. Враження сумнівне. А тут готівкою можна мати 12 тисяч, їхати до Парижу, робити кампанію з "Соняшною машиною". Але знову: чи не лишитися на хуторі ще півроку? С. — 7.

6. X

... чи не відмовитись від спокусливої готівки, завзято віддати себе вітрам, холоду, самотності й праці ще на півроку, щоб за цей час мобілізувати всі свої можливості, а весною, продавши хутір і озброївшись як слід, пуститися в широке море? І почування: Mösch потелефонує й скаже, що Käufer милостиво згоджується додати ще 500 марок, ми не матимемо сили відмовитись від готівки — згодимось.

Телефон Mösch'a. Käufer згоден. Ой, леле, всі наші вагання, як дим цигарки від помаху руки, розлітаються. І ми, бідолашні, згоджуємось. У Кохи виступив піт на тілі. І цей піт мене переконує, що треба йти геть звідси тепер же, що ті 3-5 тисяч, які ми, може, могли б мати весною, не варті того хвилювання й бажання вийти вже з цієї непривітної самоти. Якщо милостивий Käufer не роздумає, то завтра маємо в нотаря робити запродажню.

Коха хвилюється перед продажем так само, як і перед купівлею. Не спить, марніє. Хоч би вже швидше! С. — 7.

7. X

Сонце.

Лист до Сірого. (Здобудемо йому 70 долярів).

Подорож до Берліну: знайшовся таки той комік, що купив наш бідний "родовий замок". Дійсно, комік: гомеопат, лікар, який ставить діягнози по очах. Має ніби 180 пацієнтів на день. Забив усіх аллопатів-лікарів у своєму кварталі. Платить самого податку 40 тисяч річно. Кожну хворобу, глянувши в очі, за секунду впізнає. Називає себе "директором". Директор фабрики гомеопатичних ліків. Високий, стрункий, має 40 літ, але здається

молодшим, гарні очі, трохи довгий, сокирчастий ніс, повіки трохи нависають на очі, роблячи погляд важкувато мрійним. Немов би купив маєток за 150 000 марок. Але сам має оселитися в нашому Рауені.

Лист до Шрайдера і гроші на книгу Воронова.

Лист до Нижанківської. (Дослати переклад).

Нотар: триповерхове підборіддя, третє найбільше, друге менше, перше найменше. Одвислі губи. Стареча фігура. Феноменальна точність і пунктуальність у виразах і формулюванні думок.

Договір з д-ром Левицьким щодо "Соняшної машини". Подорож до Брандеса, редаґування, пропаґанда, укладення договору з видавництвом, — за це 8% і всі видатки на той кошт.

Сум від усвідомлення продажу Рауену. Повернення додому при місяці. С. — 5.

8. X

Сонце.

Лист до Шаповала. (Остаточно вирішено питання з "Соняшною машиною": український текст видає Оренштайн, чеський — Фонд. Знову прохання вислати уповноваження).

Гості: Аріядна Петрівна з Наташею, дочкою ("паче чая" і т. п.). Аріядна Петрівна про себе: "очі, як маслини". Справедливо. Гарна і приваблива. Розумна, щира, сердечна і без шарму. Невдачі з ролями у фільмі. Гадання на картах. Знову: задумана операція має пройти понад сподівання гарно, з добрими наслідками. Розповідь про ревнивість чоловіка. "Добродетель не окупается, даже признанья нет". Але зрадити перешкоджають головним чином "технічні" обставини й умови: чоловік з очей не спускає. Видно велике бажання завести роман. Але чоловіка жаліє. Хоча, коли б не довідався, то зрадила б.

Балачки про Париж.

Макдоналда проганяють. Слуга почав зарозуміватися. Позики Москві, мабуть, не буде, — це приспішить кінець.

Лист від англійського перекладача. (Згода на мої умови, приступає до роботи). С. — 7.

9. X

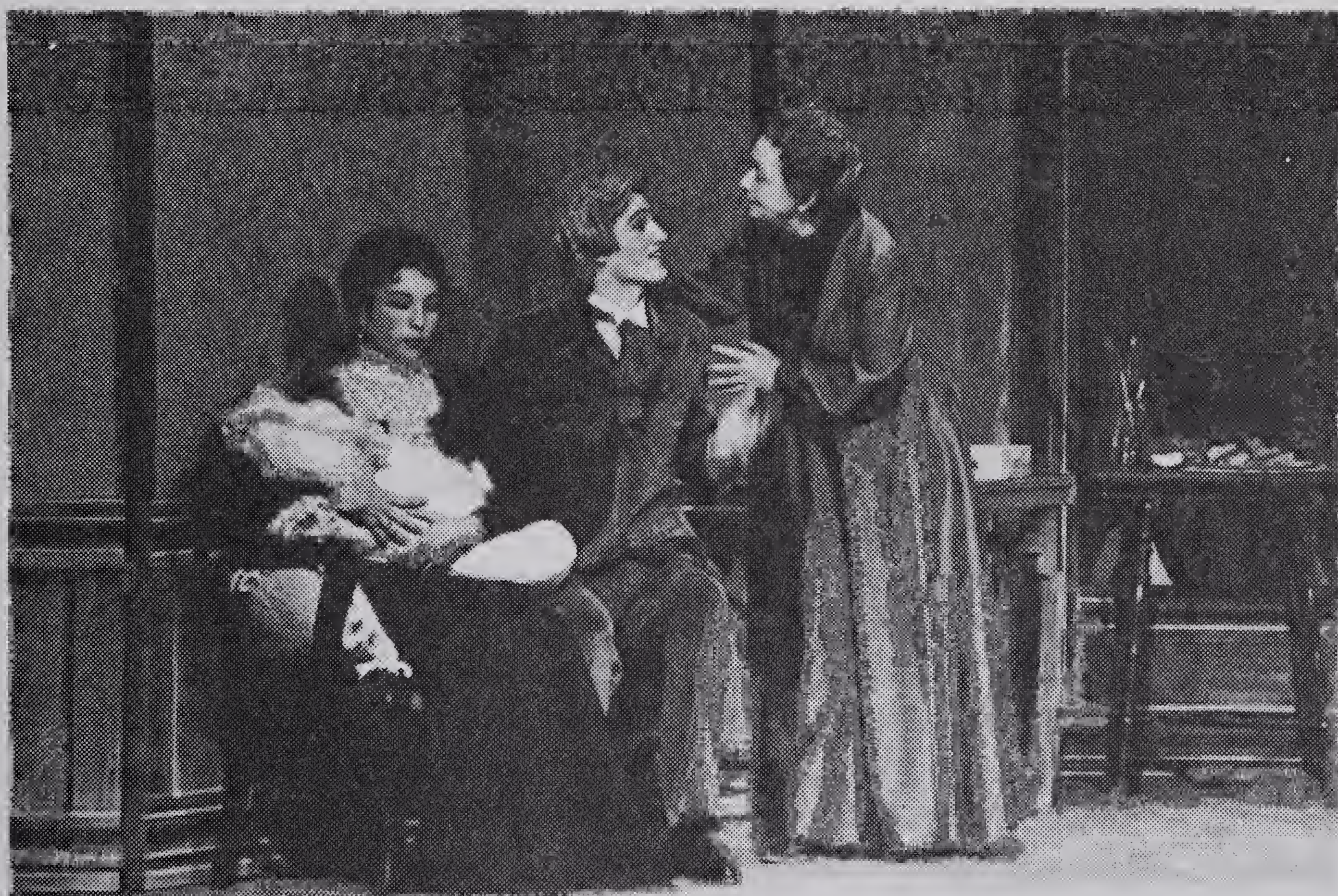
Хмарно. Сонце. Хмарно. Холод.

Лист від Шаповала. (Лист до Брандеса готується. Потихеньку поспішають. Якийсь конфлікт у Шаповала з Закордонним Комітетом УПСР. Називає їх петлюрівцями. Григоріїв також осторонь Закордонного Комітету. Отже, провідники вийшли.

Євгенія Чайка в ролі Інни і Борис Дніпровий в ролі Мусташенка в драмі В. Винниченка "Закон". Постава театру Українського Мистецького Товариства. Париж. 1949.

Сцена з драми "Чорна Пантера і Білий Ведмідь". Перша дія. Постава Студії мистецького слова. Нью-Йорк, 1980. Зліва направо Ріта — Лідія Прокоп, Корній — Лев Волянський, мати — Лідія Крушельницька.

Через що розбили горщика, невідомо. Тон елегійний: природа, наука — благо, а люди й політика — зло. Про "хазяїна" ні слова).

Лист від Левіні. (Нервується, вважає празьких есерів своїми ворогами, вбачає проти себе якісь спеціяльні інтриґи. Боюсь, що це вже ознаки психічної хвороби. Коли б я помилився!).

Лист, переклад від Нижанківської. Але початку все таки немає.

Вплив зміни погоди на людей, наочний приклад: Коха — роздратована, змучена. Правда, знову гості, втома [від них]. Але раптом Аріядна Петрівна і дитина почали жалітись на знесиленість. "Воздух деревенский!" Роздратовані мати й дитина виїхали.

Всі мої зусилля відчути Аріядну Петрівну як жінку та ще й гарну, не приводять ні до чого, — порожнеча й непорушність у грудях, а компліменти такі гливкі, що аж сам давлюся. Напросилася, щоб її запросили на тиждень до Парижу. Навряд чи це буде.

Коха в Mieteinigungsamt. Формальність.

Не формальність, а драма: Zwangsmiete.[150] С. — 5.

10. X

Сонце.

Розпука з приводу Zwangsmiete. Gemeindevorsteher, ображений моїм прийомом, постарався, щоб нам було впхнуто іменно Schönebeck'ів з дітьми. Безсила лють, нерозумна, сліпа і вимучена. І продали вже, а вирватись не можемо. Ні про що інше не думаємо, нічого не робимо, тільки цим зайняті всі наші думки і почуття. Щось подібне до кошмару наяву.

Дипломатична розмова з Frau Schönebeck. Треба якось відтягти час до 1-го листопада, коли в'їде Левинський. Але йому нічого не можна казати, бо відмовиться від купівлі. Порозуміння на тому, що шукатимемо вільне помешкання. Скільки це буде коштувати?

Телеграма від Шаповала, щоб прислав листи.

Навіть "Соняшна машина" і "Париж" одсунулись кудись перед Schönebeck'ами, Gemeindevorsteher'ом і т. п. золотком. Гидко до млости. Несправедлива лють на німців засліплює розум. Гидко й від себе і від усього навкруги.

Коха вимучується страшенно і марніє. Єдина надія, що вирвемося і все виправимо.

Ручка. С. — 7.

11. X.

Сонце.

Подорож до Берліну в справі помешкання.

Зустріч з д-ром Левицьким. Митарства по Wohlfahrtsministerium. Здобуття папірця про те, що Ministerium щось таке послало до Франкфуртського суду. В понеділок має вияснитися більше у референта.

Новий договір з д-ром Левицьким про "Соняшну машину": за поїздку до Брандеса він одержує одноразовий гонорар у 2000 чеських корон. За посередництво у продажу німецькому видавництву також одноразовий гонорар.

У кравчині. "Идея кушака мне нравится". Манера говорити під час оглядання суконь, які треба переробити, як при ворожінні на картах: однотонне, рівне бурмотіння.

Деяке заспокоєння при повороті додому.

Лист від Левинського. (Турбується про свою статтю).

Телеграма від Шаповала. (Лист до Брандеса висилається).

Уряд Макдоналда — в димісію. Готування до нових виборів. А позика Кремлю, значить, напевне не вийде. Наслідки цього можуть бути добрі. С. — 7.

12. X

Сонце.

Фотографування — невдале.

Візита Ельзи. Хвороба позбавила можливости працювати, а також кохати, що для неї Hauptsache.[151]

Schönebeck'и вже вимагають звільнити їм кімнати, бо вони, не чекаючи нічого, хочуть уже в'їжджати. Знову тривога і плянування, як викрутитись, як вихитрувати час до 1-го листопада. Знову дипломатична місія Кохи до Schönebeck'ів. Моя нарада з проф. Kunke. Kunke каже: коли б знайшовся Käufer з великою родиною, то Beschlagnahme могло б бути знято з огляду на продаж. У нас уже є Käufer, який купив, який має достатню для семи кімнат родину, але чи можемо ми йому передати проданий будинок чи ні, не знаємо. Абсурд робиться, а рятунку немає. Знову міркування, комбінування, гадання, дратування.

Думки з приводу Кохиного відношення до мене. Зникла повага. Зникає ніжність. Недовір'я до моїх здатностей. Постійне заперечення моїх пропозицій, думок. З чим же лишається жити? Чи це помилкові враження від усіх цих кошмарів? С. — 7.

13. X

Сонце.

Лист (експрес) від Шаповала. (Листи до Брандеса і Гавптмана. Складені, але невдало. До Брандеса так не можна посилати. Вихід: самому написати від імени УГК, підробити печатку і підписи. Інакше, коли послати на переробку, забере не менш 10 днів).

Коха в адвоката у Fürstenwalde з приводу Zwangsmiete i Schönebeck'ів. Чекаю з хвилюванням її телефонного повідомлення про результат. Щось довго нема телефона, значить, погано.

Гонорар від сербського Сплітського театру за "Брехню" ... 700 динарів = 35 марок = 17 рублів. От так височінь братушківської культури! С. — 7.

14. X

Сонце.

На думку д-ра Левицького переклад — не літературний. "Плачу над ним".

Знову Schönebeck'и. Хитрування [наше]: знайдемо їм помешкання, нехай тільки почекають два тижні. Або купимо маленький будиночок і вселимо.

Приїзд гомеопата. Рішуча метода розв'язання справи: до Gemeindevorstehera [поїде і] заявить, що він володілець [хутора]. Наслідок не зовсім певний: від реквізиції все одно не звільняється, хоч і має родину з 8 душ. Порозуміння з молодими. Інцидент з Mösch'ом. Мирне полагодження справи.

Вперше відчуття полегкости і визволення. Вияснення з Кохою всіх колишніх наших дрібних непорозумінь. Угода: "додержуй умови", а з іншого боку — не накази, а прохання та ласка.

Від підняття нерви збентежені, думки шугають, як голуби, випущені ранньої весни в голубе небо. Неможливість заснути. Коха теж [не спить]. С. — 5.

15. X

Туман. Хмарно.

Лист (експрес) від Шаповала. (Лист до Брандеса, новий, такий як слід французькою мовою).

Знову Schönebeck'и!! Не дивлячись на порозуміння з Левинським щодо молодої пари без дітей, в'їжджає Schönebeck з

дітьми. Манатки у дворі. Сама пішла по Wachmann'а, щоб силою всадив її до нас. Значить, кошмари в дійсності не так легко кінчаються, як у снах.

Коха поїхала до Gemeindevorsteher'а виясняти ситуацію. Бідна моя, бідна!

Приїзд Schönebeck'ів з Wachmann'ом і Gemeindevorsteher'ом. Моя генеральна промова перед ворітьми до всіх дійових осіб трагікомедії. Коха до оніміння вражена моєю красномовністю і вправністю в німецькій мові. Результат: Schönebeck'и згодились на Umtausch[152] з Rothe. Коха послала цього самого Rothe за коньяком, і в нашій їдальні розгорнулась невидана тут за [час] нашого перебування картина: німецька влада за коньяком і з патріотичними розмовами. Ґвалт, дим і наша втома.

Реаґування Резі на чужу банду. Після [їхнього] відходу вибігла і ворожо, хижо витягла шию й довго не могла заспокоїтись від підняття. С. — 5.

16. X

Сонце.

Нежить. Простуда.

Не помогла ні моя красномовність німецькою мовою, ні Кохина коньячна дипломатія: в'їхали таки Schönebeck'и. Бо хазяйка Rothe ніби не схотіла їх прийняти.

Моя поїздка до Берліну на побачення з д-ром Левицьким.

Зустріч у Vaterland'і з Тамарою й Аріядною Петрівною. Суперництво Тамари й Аріядни Петрівни, — до кого піду обідати... Аж засяяла Тамара, коли вибрав її. Обман Тамари, бо знала, що Марка Григо̀ровича не буде дома. Занадта скромність: у нас не буде *нікого*, себто, тільки Юлія Володимирівна та вона. Вияснення з Тамарою по дорозі з дому справи з листом. Силкування дівчатка втримати незачепленою свою амбіцію.

Переклад настільки поганий, що його не можна нікому показувати. Катастрофа. Не тільки не виявляє ориґіналу, але ще й викликає неґативне враження. Намічено вихід: Сімович має виправити помилки, звірити з українським текстом, тоді як сирий матеріял дати німецькому літераторові на переробку. До Брандеса Левицькому все ж таки треба їхати, щоб довідатись, чи зможе й чи схоче Брандес читати.

Schönebeck'и поводяться тихо. С. — 5.

17. X

Сонце.

Простуда переходить у серйозну неприємність. Кашель наче шкребком чеше в горлі й в грудях.

Лист від Шаповала. (Справа в розходженнях з товаришами серйозніша. Причина немов би морального характеру, — всі егоїсти, кар'єристи, ледарі, а він цього не може стерпіти. "Никифор Якович [Григоріїв] називає мене Кальвіном",[153] — пише Шаповал. Невже так таки всі члени організації проти нього?! Дивно).

Пакування книжок. Перегляд і розбирання листів. Від Ніни [Аґрарниці] — "лівої буржуйки", вони нагадали Кельн і вже тодішній стан малюни. Навіть задоволення, що так тоді вийшло. Коли б малюна був інший, я б таки добився, не рвав би так. Словом, тепер необхідність Парижу ясна і безсумнівна. Без цього відпаде одна галузь життя. Щербатий рот.

18. X

Хмарно. Холод.

Коха в Берліні. Хутко, здається, кінчаться ці мандрування щодня по шість годин.

19. X

Сонце.

Несподівана візита Dotzauer'ів. Розмова з фравочкою, — чи скористалася з моєї поради щодо язика. Ні, але, видно, хотіла б, та не відважується.

Приїзд нового власника хутора з жінкою. Жінка, видно, проста людина. На запитання, чи подобаються меблі, відповіла: "Данке".

Тихий сум увечері. Здається, остаточно ясно, що покидаємо Рауен. Пригадуються події в ньому, Леночка і рік Кохиного страждання з господарством. Люба моя дитина, зворушлива її ретельність у боротьбі за нашу хату, спокій і життя. Але я готовий багато дати, щоб її ретельність, енерґію й увагу присвятити чомусь більшому, ніж боротьба з дурними, темними й тупими німецькими урядовцями. С. — 8.

20. X

Хмарно. Дощ.

Політика Макдоналда щодо англо-совєтського договору, його опортунізм і кисляйство в боротьбі з шарлатанами від комунізму викликає до нього антипатію й мимовільне бажання,

щоб він пішов з англійського уряду і щоб своєю політикою не підсилював Політбюро РКП та не відтягав довершення процесу, який відбувається в "СССР". Виборча кампанія в Англії не викликає бажання перемоги партії Макдоналда, хоч об'єктивно це й шкідливо.

Картка від Шаповала. (Чеське видання буде видаватися разом з чехами у видавництві "Čin"[154] і у Фонді. Хай так). С. — 8.

21. X

Хмарно. Дощ.

Подорож до Берліну. Невдачне шукання грузинок.

Обід у Діямандіді. Тип жінки, кузини Аріядни Петрівни — одвертий, простодушний егоїзм, без лицемірства. Тим вона й цікава. Чи це так погано, невідомо. Чоловіка не любила й просила його швидше померти, пропонувала прискорити йому смерть. Але коли помер, то над трупом з захопленням почала підробляти листа від нього до себе, в якому той виявляв волю бути спаленим. На другий день по смерті чоловіка продає його одежу. Робить усе те, що робило б багато інших, коли б не мали страху перед громадською опінією.

Лист від Шрайдера: віза забезпечена. Книжка Воронова. Сильного наукового враження не робить. Приклади не обумовлені точним дослідом, самих прикладів мало. Надія слабне.

Жалі Юлії Володимирівни на Марка Григоровича за бездіяльність, інертність, невмілість. Тверда їхня постанова їхати весною на Україну.

Марко Григорович у Парижі на полюванні за Думбадзе. На поміч поїхав і Ів. Ів. Воробйов. С. — 3.

22. X

Хмарно. Дощ.

В Берліні.

Побачення з грузинками. Передача листа Наді та деяких речей для неї. Невдачне шукання кімнати по пансіонах. Гнітить необхідність приховувати дійсну ціну за хутір, — комедія, яку повинні відогравати з знайомими.

Деякі ознаки бажання Тамари повернути до певної міри колишні відносини.

Можливість уникнути грабежу Finanzamt'a: без дозволу виїхати до Франції, а звідти заявити, що Steuer заплачено. С. — 8.

23. X

Сонце. Вітер. Холод. 4°.

Лист від Вирового. (Фонд не може дати авансу за два видання, чеське й українське. Отже, хай українське видає Оренштайн).

Gemeindevorsteher приховав, що з Postdam'а прийшов наказ звільнити дім, навіть збрехав.

Редактор перекладу хоче 20 марок за аркуш. Новий видаток лякає.

Schönebeck'и пройнялись пошаною, — дійсно, за цих Ausländer'ів[155] стоїть сам Regierungspräsident.[156] Вияв співчуття до нас виявляється, як і в більшости людей: вони дають поради, які їм нічого не коштують і які взагалі не коштують нічого.

Ранній холод малює нам ту перспективу, яка на нас чекає, коли б ми тут залишились.

Fräulein Otto, звільнившись нарешті від старої матері, виїхала. Весела і піднесена: мабуть, надія п'янить трохи, — а може хоч тепер вийде заміж. Хоча тут же, передбачаючи можливість розчарування, застерігає собі відступ: "я занадто самостійна для шлюбу", себто, я занадто вже стара і мало приваблива. С. — 8.

24. X

Сонце. Холод. 0°.

Лист від Вирового. (Фонд не може платити два аванси).

Пакування речей з Ельзою. В кабінеті "хавос". Резі й Нігер сидять по черзі на всіх валізках та ящиках. Негер пірнає під накидані гори паперу. З усіх шаф зносяться купи дрібного лахміття, яке все здається потрібним.

Перекладач-редактор конче хоче 20 марок за аркуш. Отже, редаґування всієї роботи Нижанківської мусить коштувати мені 1 000 марок. "Соняшна машина" покищо коштує мені багато. Чи виправдає ж хоч видатки?

Ельза виявляє ніжність, та, на жаль, хворість не дозволяє ніжності перейти у ту вимогливість, якою колись навіть трохи лякала. Походження чеснот у людей проходить переді мною наочним прикладом. Часом з'являється та сама строгість, що буває у людей, які самі себе стримують.

Шпорами торкає серце цікавість: що скаже про "Соняшну машину" німецький літератор? Чомусь вона здається, коли відійшов від неї, зовсім не такою, що мала б *блискуче* стати в ряди кращих творів европейської літератури. І стає сумно й боляче за любу "Соняшну машину".

25. X

Сонце. Лютий вітер.

"Дихання Москви".

Укладання речей з Ельзою.

Лист від Ґалаґана. (Відповідь на моє запитання, на якому ґрунті сталося розходження між Шаповалом і його товаришами. На особистому. Брат Шаповала комусь побив пику. За це його товариші викинули з Селянської Спілки. Микита Юхимович образився за брата і почав при скороченні штатів мститися на тих товаришах, які вигнали його брата. Так випливає з листа Ґалаґана. Дуже можливо, що й так. В сувору безсторонність Микити Юхимовича, на жаль, не можна безоглядно вірити. Одначе, тим гірше все це для загальної справи).

Лист до А. Є. Чикаленко.[157] (За порадою знайти перекладачів на французьку та англійську мови).

Лист до Ніни Захарівни Айолло. (Картка "как жівьот і работаєт").

Лист до Вирового. (Розподіл авансу за чеське видання).

Сіль большевицького ентузіязму вивітрилась і вони починають помітно гнити: Компартія перевертається на "Кумпартію", як самі вони це називають.

Спроба чи з Ельзою. "Реалізм" обстановки в такій справі, очевидно, також щось значить. Зубний біль, грубі штани, в яких не можна знайти ґудзики, біль у боці, здушування руками за шию, а головне, — очевидно, стан малюни, його здатність мертвіти. С. — 8.

26. X

Сонце. Вітер.

Читання про "малюнооперацію" викликає завзяття зробити її за всяку ціну. Словом, нове захоплення боротьбою, нове зусилля не піддатися, відстояти різними способами свою силу, світовідчування, цінність, праце-боєздатність. Знову відчувати хвилюючі таємниці життя, хоч уже інтелектом добре знаючи, що особливих таємниць, на жаль, не буває. І все ж таки хочу помилятися, хочу бути солодко і радісно обдурений.

Вчора прийшла думка: що б я вибрав, — найкращі умови існування, матеріяльну забезпеченість, комфорт, культурні зручності, задоволення найвибагливіших бажань, владу й багатство, але з фізичним станом тієї тенденції, що [зараз] намічається, — чи бідність і боротьбу за матеріяльне існування — з оновленими силами, з веселістю духа, з хвилюванням і

завмиранням у грудях, з малюною-героєм? Звичайно, друге, — без вагання.

Прощання з Ельзою. Пляни на Париж. "Дарунки" їй: кіш з драними черевиками.

Починаються вже неприємності з французами: труднощі у здобутті візи. "Переможці" бояться зайвих людей. Консули "соціялістичного" уряду вимагають посвідки від білої місії. Рекомендації Муто і Реноделя,[158] очевидно, тільки ускладнять справу.

Сімович не присилає ні сторінки з рукопису. Напевне, нічого не зробив, а відбріхується. Бере безсила лють на людську нікчемність.

27. X

Сонце. "Дихання Москви".

Лист від Липовецької. (Пропозиція перекладати "Чорну Пантеру". "Брехня" днями піде в Туріно з відомою артисткою,[159] яка дуже захоплена п'єсою).

Телеграма Сімовичу, щоб зразу вислав відредаґований рукопис Левицькому.

Укладання речей.

Вчорашня постанова: якщо Париж не дасть зразу того, на що сподіваємось, їхати на південь Італії, до Сіцілії й там перечікувати час до "малюнооперації". Працювати, раювати з сонця, моря, неба і цілковитої самоти. Там нас уже ніякі гості не дістануть.

Сьогодні вперше почув легкий тужний стиск серця від думки, що покидаємо Рауен. Людина така істота, що, покидаючи навіть стіни тюрми, відчуває сум. Резі викликає ніжну тугу і жаль. Нані ж, як навмисне, з кожним днем стає милішою. Завтра ввечері ми вже не будемо тут. Ця думка особливо сповнена якоїсь дивної туги. Речі стали милими, близькими, рідними. Слава "природі", що є ще ця "сентиментальність".

Знову сумніви щодо успіху "Соняшної машини". І це сповняє почуттям тупого безсилля. Не "завоюю" я Европи для України!

28. X

Дощ. Сонце.

Виїзд із Рауену.

В'їзд нового Besitzer'a:[160] двоє старенький батьків з круглими мішками, в яких зашито постілі. Маленькі, бідненькі валізочки. "Аристократизм" Herr Direktor'a досить сумнівний.

Особливо це стало видно на двірці, де зустрілися з його жінкою: речі міщанські, убогенькі, дрантиві.

Початок розпорошення наших бідних марок, виручених за рік рауенського ув'язнення.

Шукання готелю біля Zoo і потрапляння в дім побачень. Спеціяльний тип таких "готелів". Всі вони десь на другому-третьому поверсі. Звичайного готельного входу немає. Ніяких портьє. На поверхах двері до звичайних помешкань з табличкою. Неодмінно жінка-покоївка, яка впускає. Кімнати на ніч, здаються по більших цінах, ніж у готелях.

Почуття затишку й притулку в Hotel'i Askanischer Hof. Висока, чепурна і тиха-тиха кімната на одній з найшумніших вулиць Берліну. С. — 8.

29. X

Сонце.

Митарства у французькому консуляті за візою. Білява, кирпатенька, стрижена панна милостиво згодилася послати телеграму до Парижу. Каже, чекати треба вісім днів.

Ради товариства з Діямандіді — шукання кімнати разом. З незручности за людей і від бажання швидше звільнити їх від ходіння зроблено не те, що постановлено: найнято кімнату з пансіоном та до того ще й на трамвайній вулиці. Але кімната величезна, як заля, з ліпними прикрасами на стелі, тепла, затишна.

Зразок сучасного кіномистецтва середньо-масового вжитку: "Малайська джонка". Герой — детектив, охоронець інституту власности і пануючої влади. Він виробляє чуда мужности, сміливости, відваги, дотепности. Він — явний герой. Але інтереси підприємства, інтереси обороту капіталу вимагають швидкости дії у фільмі. Тому — надзвичайне скорочення в написах і сценах. Звідси — цілковита нерозбірливість сюжету, не кажучи вже про базарну бездарність [усього фільму]. З усього вечора, з тригодинної вистави тільки гра на окаріно викликала художню емоцію. Це було хвилини дві. За дві хвилини платити чотири марки — трошки задорого. С. — 7.

30. X

Мінливо. Сонце. Дощ.

Перевóзка речей на берлінських рікшах з Zoo до пасіону. Каліка (інвалід війни) іде так швидко за возиком, навантаженим важкими валізками, що ми, здорові люди, порожняком ледве

встигаємо за ним.

Признання Аріядни Петрівни телефоном: вона мене так "боїться", що в неї часом руки й ноги холонуть. Себто, так "поважає". Отже, та "безпечність", за яку я ніби роблю їй закид, "безпечність" як з 67-літнім дідом, має походження в цій страшенній повазі. Одначе, коли б не ця повага, то вона готова на такі відносини, які з 67-літнім навряд чи можливі.

Приїзд Марка Григоровича. Справа з перманентним Думбадзе, здається, посувається до доброго кінця. Адвокат Жан Кірілов зрозумів глупоту свого довірителя і готовий іти на мирову.

Юлія Володимирівна з Тамарою і Марком Григоровичем. Юлія Володимирівна, розуміється, "не вірить" у можливість доброго закінчення справи. Недавно ще вона не хотіла їхати до Парижу, тепер уже згодна. Впіймана на цьому, доводить, що не через Думбадзе, а у зв'язку з посадою Марка Григоровича у видавництві згодна їхати.

Непорушні пригортання і дотики Тамари, горіння лиця. Блиск очей від суми можливого гонорару. Жагуча, нетерпляча готовність їхати до Парижу, хоча недавно ще казала, що не хоче, бо їй весело в Берліні. С. — 6.

31. X

Мінливо.

Лист від Наді. (Уже в Лондоні! Таки виїхала. Нам боялася писати, щоб перехоплений до нас лист не перешкодив їй виїхати. Розумно. Цікава зустріч сестер, що не бачились 11-12 літ: одна схудла, друга потовщала, обидві постаріли і з красунь поробились такими, що обом, мабуть, було й ніяково й боляче дивитись одна на одну).

Скінчилась ласка буржуазії: кабінет Макдоналда не тільки піде до димісії, але ще й втратить багато голосів. Пропаґандистський лист Зінов'єва зробив такий вплив у Англії, викликав таку паніку серед виборців, що навіть робітники почали віддавати свої голоси консерваторам. Сіячі всесвітньої, плянетарної реакції у Кремлі, мабуть, наївно тішаться: загострюють клясову боротьбу.

Аріядна Петрівна з візитою, в "ужасном" вигляді (кокетливий метод здобування компліментів): чорна шовкова сукня з білою шовковою вставкою посередині. Клясичний грецький профіль, маслинові очі й оливково матова смуглявість.

Безперестанне раювання від того, що визволилися від хутора, курочок, кізочок, "господарства", Амт'ів, завивання вітру, холоду. С. — 8.

1. XI

Лист до Наді в Лондон. (Щоб готувалась приїхати до нас у Париж).

Лист до Левіні. (Розповідь про конфлікт з Gemeinde[161] і про наш виїзд до Парижу. Обіцянка Фонду видати його книгу).

Одержання грошей від Левицького 2 000 марок.

Інцидент з автом на вулиці, — на волосинці від каліцтва. Обурення перехожих на шофера і пропозиція бути свідком у поліції при скарзі. Моя думка під час записування ним моєї адреси: щоб він не помітив, що ми чужинці, бо тоді його обурення впаде, і на Ausländer'а він не буде показувати добре проти свого.

Візита Марка Григоровича. Фантастичні цифри "заробітку" Лінкена з фільму "Стенька Разин", — 600 000 марок чистими. Мій скептицизм. Цікаво занотувати, хто матиме рацію.

Юлія Володимирівна сьогодні не хоче йти "жуировать жизнью", як учора домовлялись, а *завтра*, коли Тамара не зможе. Чи не навмисне це робиться, щоб урятувати свою доню від товариства зі мною?

Остаточний провал Робітничої Партії й цілковита перемога консерваторів завдяки листові Зінов'єва, загрозі внесення до Англії тих страхіть, які дає "совєтська" влада. С. — 8.

2. XI

Сонце. Дощ. Тепло.

Тихе раювання від оточення не перестає струмитися всередині. Важкий гомін, шум, металевий рваний дзвякіт трамваїв, застуджені гудки авт не нервують, а тільки викликають внутрішню втому.

"Розвага" людей без грошей у великому місті подібна до старцювання попід вікнням: усе дорого, від кожних дверей кабаре треба відходити, бо тільки за вхід треба заплатити стільки, скільки потрібно на день прожитку всій родині еміґранта. Одначе, з відчаю потрапили в Rokoko, на знамениту Celly de Rheit з її балетом. Невеличка заля, повна рудяво-іржавих, важких і понурих німецьких голів. У кутку маленька естрада, збоку зі стелі світло. За столиками гомін чекання. "Реферансьє" жінка з виразом захвату сповіщає віршами про кожен номер. Контраст між її робленою жагучістю і понурою непорушністю публіки. Східній танець голенької жінки, подібної до Нуші. Потім враження від напівприкритих голих жіночих тіл, незґрабно скачучих, дерев'яно імітуючих мистецтво, жалюгідних, смішних, дратуючих. Сусідка напроти в чорному.

Погляди в мій бік. Суперечка з Діямандіді і Марком Григоровичем: чи "дєвочка"? Марко Григорович: "не дєвочка", бо "не принимает взглядов". Чиїх не приймає? С. — 6.

3. XI

Мінливо.

Картка до Вирового. (Щоб швидше вислав аванс і не відкладав чеське видання на осінь).

Одержання стипендії.

Візита Бакала. Підтвердження ним листа Єлени Давидівни до Лізи, в якому вона стоїть на погляді большевиків відносно грузинського повстання. Очевидно, штандпункт смєновєхівця Лундберґа. Нестійкість, корисливість Єлени Давидівни пригнічує. Знову виникає сумнів, чи не було все її відношення до нас на тому ж ґрунті корисливости? Можливість участи в моєму фільмі робила її такою "любовною". Факти упадання з корисних мотивів за Даліндою і його нареченою, підтримування зв'язків з "корисними" їй, але нудними і нецікавими людьми. Сумно і гидко.

Дипломатія з Юлією Володимирівною: щоб розбити її підозру щодо Тамари і Ді, переконував не їхати до Парижу.

У Діямандіді. Адвокат-еміґрант у ролі маклера по продажу будинків. Невдачі. У нотаря сторони розходяться, заробіток вислизає, а дома чекає жінка зі списком речей, яких чекає від успіху. С. — 7.

4. XI

Мінливо. Холодніше. Місяць молодий.

Обмін дрібних грошей на великі купюри.

Сусіда-швед, "співак" з диким голосом, який щиро уявляє, що йому треба вправляти свій голос.

Коха у Віленських за Тамарою.

Вчорашні дебати з Бакальчиком на тему падіння соввлади. Його певність, що вони помалу будуть еволюціонувати, що монархія в Росії неможлива, що англійські консерватори дадуть большевикам грошей.

Надій на "мальоп" [малюнооперацію] все менше й менше. Переїзд до Парижу вже не має тієї *хвилюючої* привабливости. Можливість побути в Берліні ще два-три тижні через це вже не дратує.

Знову мрія про окремий будиночок під Парижем, свій, незалежний, самостійний. Невикорінена навіть Рауеном.

Візита Марка Григоровича. Він улаштував справу з Воробйовим і Ромом: він дасть Воробйову два місяці по 150 марок і за те матиме ще 10% вілли. С. — 7.

5. XI

Мінливо.

В палаці модерного малярства. Знайдення джерел впливу на Глущенка: молодий німець Dix[162] з його двома автопортретами. Та ж сама неподібність, та сама манера письма, той же фон пейзажу з квіточками. Уся виставка все те саме: досконалість форми й музики фарб і блідість сюжетного змісту. Цікаво, як позначився вплив часу і певних течій на деяких малярах. Liebermann[163] в 1880 році і він же в 1912-13 роках, — це зовсім різні автори. Дивно, чомусь тут же Monet[164] і Kokoschka[165] зі своїми ультрасиніми полотнами з явним бажанням перекричати сусідів.

У Діяманділі. Бідні люди: згага грошей — єдиний імпульс життя. "Звіть мене шкідницею, мерзотницею, чим хочете, а я хочу грошей". Видно, що за гроші піде на все. За сто долярів її можна взяти на всю ніч, тільки знайшовши пристойний спосіб плати. Він — факторує з будинками. І все невдало. Зривається у нотаря під самим його носом. Настрій тяжкий, роздратований. Наша візита очевидно тяготна. Постанова: більше не ходити до них, — нудно й неприємно. С. — 7.

6. XI.

Сонце.

Невдалий замах на візиту до Cassierer'a. Junge Aerzte[166] в Poliklinik підло злякали. Постанова: ні до кого не йти, а все вирішити в Парижі.

Зустріч з Förste, редактором перекладу "Соняшної машини". Враження все те саме: людина дорожить заробітком і готова на все, з усим погоджується. Теоретично літературно, видно, мало освічений. Обіцяє неодмінно за шість тижнів закінчити роботу, але бере сумнів.

Візита Юлії Володимирівни і Тамари. Я почекав Тамару на вулиці, щоб впустили [в дім]. Спроба ніжности в ліфті. Все те саме понуре напруження. "Пустите" і "Не хочу". Враження чогось комічного і дражливого. Настрій Юлії Володимирівни знову змінився. Взагалі настрій у цих людей міняється без видимих причин щодня і постанови їхні найсерйознішого характеру так

само швидко міняються без достатніх підстав.

Втома і легке роздратування на гостей — на нашу хронічну хворобу з 1920 року.

Потьмяніла мрія про "мальоп". Іноді вона здається аж смішною і незрозумілою: як можна було думати, що все так одразу й зробиться? С. — 7.

7. XI

Сонце.

Візи ще немає. Лист-експрес до Шрайдера відносно візи.

На виставці русько-українсько-татарських художніх праць селян. Дві половини: українська і руська. Контраст між ними: одна яскрава, барвиста, весела, різноманітна — українська. Друга — сіра, однотонна, понура — руська. Ганна Собачко[167] — селянка з цілком модерними, соковитими малюнками на шматках паперу (деякі засиджені мухами).

Цікава поведінка Аріядни Петрівни на виставці. Зустрівшись зі мною, не дивлячись на експонати, почала гаряче розповідати про свою "ідіотку кузину", яка мучила її вчора чотири години виясненням відносин. Особливо її вразили слова кузини, ніби про неї казав її кузен, що вона кокетує з Аґнівцевим.[168] А з Аґнівцевим вона зазнайомилась через півроку після смерти того кузена.

В. Левицький не поїхав до Брандеса. Їде в неділю.

Візита Бакала. Розповідь про афериста Гольцмана. Зумів видурити у банку 60 000 долярів. Немов би продавав соввладі сільсько-господарські машини з Чехії. На його ім'я соввладою було вкладено в банк 2 мільйони долярів з умовою, як тільки Гольцман повантажить машини, тоді має право взяти гроші. Нібито напередодні вантаження Гольцман вимагав у банку на завтра два мільйони долярів. Банк таких грошей не мав. Гольцман згодився почекати, якщо банк виплатить йому процент — 60 тисяч. С. — 8.

8. XI

Туман. Хмарно.

Лист від Сімовича. (Його зауваження щодо мови "Соняшної машини").

Вчорашня зустріч у трамваї з Скнарем. Посіріло волосся. Посіріло лице. В зубах гнилість. Одягнений добре. "Вийшов заміж" за Neumann, фільмову діву. Немов би пише в німецьких

сатиричних журналах. Але, видно, не солодко жилося й живеться.

9. XI

Ясно. Холод.
Лист від Шаповала.

10. XI

Сонце. Туман.
Левицький у Брандеса. Ану, що вийде?
Виявлено пропажу 200 марок. Де пропали? В сейфі? Чи прорахувались? *Гріх*: лють і лайка до втоми.
Пансіон Dewitz. Господиня: враження засушеної доброти. Зів'ялий осінній рум'янець. Золоті зуби збоку в роті. Візаві: пастор з вічно недоголеними щоками, його матова жінка. Сусіда їхній горбоносий, худий, з ніби надломленою на шиї головою, з добрими і мрійними очима під пенсне, немов би раз-у-раз запорошеними. Людина, яка ніби все життя після прийому вероналю. Росіянки: дві бабці в чорному, помалу їдять, через них затримка з уставанням з-за столу. Мати й дочка Гальперн. Мати мов сестра дочці, рум'яніша, свіжіша. Жидівка, але страшенно руська патріотка. Гостреньке обличчя, вражіння певного сорту маленьких грушок. Dr. Bloch, чистенький, маленький, "умный еврейский юноша". Був у Голляндії, любить розповідати про неї. Розмова руських за столом: нещадна критика німців і всього німецького, дорожнечі, харчування і, часом, про літературу, — це вже, мабуть, більше для мене. С. — 8.

11. XI

Сонце. Сухо. Холод.
Обмін марок на доляри.Маленьке бюро, якісь біляві людці, — руські, — засушена стара дама з слідами колишнього панського життя і з чистою німецькою мовою. Якісь добродії в перетягнених у поясі пальтах з уважно-недбалими виразами облич при погляді на гроші. Комісіонер Пезес: гарне обличчя, занадто кругле.
Відсилка грошей (24 доляри) батькові від імени Кохи і Пезеса.
Здається "вкрадені" 200 марок знаходяться: були незанотовані видатки. Постійний наш гріх. Полегшення, що не в дурнях.
Пансіон. "Мавпочка" — чорнявенька, стрижена, чорноокенька й трошки кирпатенька дівчина, — здається, танцю-

ристка в якомусь німецькому кабаре.

У Віленських. У неділю. Лена Барановська. Ясні, чисті, відкриті, правдиві й спокійні очі. Лице просте, селянської дівчини, здорове, рум'яне, безброве; волосся масне, жовто-біляве. Посмішка чарівна, приваблива, ясна, як очі. Очевидно, не має претенсій на кохання, тому не кокетує, не фліртує, не цікавиться модою. Вихваляння Лени і Вєри Гучкової перед Тамарою. Порівняння Вєри з Тамарою не виходить на користь першої. Видно, Тамарі ці вихваляння неприємні. С. — 6.

12. XI

Сонце. Мороз.

Згода Брандеса читати "Соняшну машину" і дати передмову. (Приїзд д-ра Левицького з Копенгаґену).

Відмова візи до Парижу. Французький "соціялістичний" уряд знаходить мій в'їзд до Франції загибельним для цієї країни.

Візита до Марка Григоровича з приводу візи. Обмірковування ситуації.

Лист (експрес) до Кельберина, який має через Петі здобути мені візу.

Лист (експрес) до Шрайдера. (Щоб довідався, чому не дозволено і, якщо можна, виправити помилку).

Тамара має писати з Кохою переклад "Соняшної машини".

Пропозиція Марка Григоровича дати йому 800 марок для справи вілли Воробйова.

Візита Левицького. Розповідь про прийом Брандесом. Старий, 83 років, сивогривастий. Спочатку не хотів прийняти, потім, прийнявши, сердився, не хотів читати листа від УГК, хотів швидше позбавитись. До 90 листів щодня має читати. А таки просидів з Левицьким дві години в зацікавленій розмові. Поважно і серйозно обіцяв прочитати річ і написати передмову.

Знову невдалий замах на розвагу з Діямандіді. Нудне кіно "Wein, Weib, Gesang": популярно-природнича картина виробництва вина. Втекли через 20 хвилин. У маленькому кабаре, де витратили по п'ять марок і нудьгували. С. — 7.

13. XI

Сонце. Холод.

Знову паніка: гіпотека на хуторі не погашена. У Кохи затремтіли руки від повідомлення нотаря. Одначе, наші пояснення заспокоїли і нотаря і саму Коху. Доручено нотареві вимаґати від Otto погашення гіпотеки.

Тамара мала писати "Соняшну машину" з Кохою. Але гіпотечна паніка підхопила й її з нами до нотаря. Містифікація Тамари: ми мусимо вертатись до Рауену, розірвавши договір. Очевидно, з цього приводу сум Тамари. Клопітна порада вселити туди назад Otto за те, що він не ліквідував гіпотеки.

Коха [пішла] до кравчихи. Ми вдвох з Тамарою. Тон жартівливо байдужий в обох. Наївне, мимовільне признання Тамари: на запитання, чи вона комусь розповідала про наші взаємини, відповіла, що "з подругами про легкі свої захоплення балакає", але про "сильніші і серйозніші" ні. Тим самим заявила, що її відношення, її почуття це щось серйозне і сильне. Холодні руки і палаючі щоки пояснює температурою кімнати.

Лист від Наді. (Не хоче худнути, бо товстою здається молодшою. Ще "здатна на сильні почуття").

У Діяманділі. Лист Ніковського з прощанням без епітету-звернення "дорога чи шановна". Очевидно, вибрано якнайщиріше. Вєра Ісаківна. Сусідка. Велика, величезне лице з малими очима і здоровим кольором. Її розповідь про скупого, егоїстичного приятеля з "язвой желудка", який "эксплуатировал мной". Аріядна Петрівна: "дєточка, родненькая" до всіх, навіть до тих, кого зневажає. С. — 7.

14. XI

Сонце.

Лист до батька про висилку грошей.

Візита до Ніковського в справі доручення йому видання "Соняшної машини" на Україні, щоб не вкрали большевики. Розпухле, обрюзгле [одутле] товсте лице з нездоровим кольором. Взагалі враження розбухлости, зморщення очей з хворобливим блиском. Їде на Україну працювати в Академії. Всього боїться. Сцена з Стругацькою, яка хотіла втовкмачити йому посилку для дочки якихось блюзок.

Питання про участь у справі вілли у нас з Кохою не піднімається. З огляду на гостре небажання Кохи і у мене вже нехіть до цієї справи. А крім того елемент не зовсім чистого в ній відштовхує. Єдине, чим би можна було виправдати, це присвята всіх вирученних грошей на політичну роботу.

Неприємність з гіпотекою набирає серйознішого характеру: Herr Direktor не хоче доплачувати останніх грошей, поки не ліквідується справа з Otto'вою гіпотекою. Коха хвилюється, своїм звичаєм не перестає про це думати і балакати.

Візита Марка Григоровича. Потішання і запевняння, що

справа влаштується і нам не доведеться повертатися до Рауену. Жарт переходить на серйозне.

Сімович не висилає дальшої порції "Соняшної машини". Редактор німецький у відчаї: більше шести сторінок не може в день зробити, а гадав двадцять п'ять.

Бенкети і лобизання Раковського в Парижі з представниками французької буржуазії. С. — 8.

15. XI

Сонце.

Купування дарунків Тамарі: теплі черевики і рукавички. Цікаво: коли б не говорили ми з нею останній вечір лагідно, коли б вона не проговорилась про "сильне почуття" до Ді, я б, очевидно, був проти дарунків, щоб не показати сили своєї прихильности і тим не принизити амбіцію Ді.

"Одрижка Рауену" — гіпотека. Нарада у адвоката з шрамом на щоці. Вся історія загорілась за три марки, вся гіпотека коштує три марки. Через неї затримка виплати 4 500 марок. Гіпотеки не можна звільнити до 1932 року. Отже, до 1932 року Левицький може нам не платити грошей. Очевидно, такий абсурд можливий у "законі". Або ж треба провадити процес і заздалегідь вкласти 500 марок на "судові іздержки". Процес за 3 марки!

Жулики від комунізму радіють від визнання всесвітньої лихварки — французької буржуазії; інтернаціональний жулик і авантюрист Раковський бенкетує з представниками французьких "акул" у готелі Меріс.

"Соняшна машина" стає опертям у всіх прикростях, дрібних і великих: "Соняшна машина" дасть сатисфакцію за все, заспокоїть, утішить, принесе матеріяльне забезпечення, дасть умови для спокійної і ширшої праці, особистої і громадської.

Візита Діямандідів. Аріядна Петрівна понуро задумувалась. Ішла до нас, очевидно, від нудьги, щоб не сидіти самій дома. С. — 8.

16. XI

Лист (експрес) Ользі Філаретівні. (Порада зубного лікаря).

У Віленських. День народження Тамари. Захоплення від подарунків: теплих черевичків і рукавичок.

Хазяйновитий Лінчевський. Надзвичайна акуратність і точність у найдрібніших справах. Уміє варити, пекти, проводити електричні дзвінки. Костюмчик чистенький, куплений десь за дуже дешеву ціну. Трошки крикливий у захопленні. Дуже

услужливий, привітний. Мав роман з "Порфирою" (Лідія Порфирівна).

Молодь Тамарина: Таня — прісне лице з ясними очима й негарного рисунку устами, гладенька зачіска волосся. Меллі — маленька негритяночка, сиплуватий голос, великі очі. "Умный еврейский юноша" — Боря Гальперн.

У нас. Генеральна суперечка з Юлією Володимирівною. Виявила жагучу згагу грошей. Признання, що вона готова на злочин ради грошей. Виправдання Аріядни Петрівни, якій потрібні гроші, щоб "блистать", бо вона гарна. Загроза Тамарою схаменула її. Здається, відчула свою неправоту. Палаючі щоки. С. — 6.

17. XI

Сухо. Сонце.

Лист від Шрайдера. (Нам відмовлено візу тому, що французи бояться, пустивши мене до Франції, зробити прикрість своїм друзям — большевикам).

Наші бідні хуторянські, степові політики люблять добивати камінням своїх політичних діячів за зміну позицій. Ці зміни часто бувають наслідком змін умов і обставин. Незмінність була б тільки злочинством серед них. Але що б вони сказали, ці бідні хуторяни, коли б вони знайшли таку легкість змін позицій, яка є в практиці европейських політиків. Ще місяць тому французькі урядовці не пускали грузинок у Париж через те, що вони ніби большевички. Через місяць вони не пускають мене, бо я — ворог большевизму.

Герр директор наш, здається, зрозумів свою і нотареву глупоту: дійсно, і йому, здається, стало ніяково за 3 марки (гіпотека) затримувати 4 500 марок. Одначе, Amt'и Steuer'у свого не дають забрати: з продажної суми треба відняти 600 з чимось марок.

Втома від недосипання. На цьому ґрунті світ став сірим і нудним. С. — 8.

18. XI

Сухо. Сонце.

Лист (експрес) до Сімовича. (Вислати негайно обидва тексти "Соняшної машини", бо не встигну до 15. XII закінчити).

Лист до Левинського. (Не присилаю назад його статті, бо чекаю відповіді з Праги з приводу друкування його книжки).

З редаґуванням "Соняшної машини" недобре: редактор опав

у своїй енерґії і більше десяти сторінок за день обробити не може. Треба брати ще одного або й двох редакторів, щоб за місяць встигнути.

Писання Тамари на машинці. Ласкава, ясна, довірлива. *Гріх*: від зворушення, що є ще на світі люди, які від писальної машинки можуть приходити "в жах", — поцілував у губи. Серед поцілунку — "пуссстіть" і за хвилину звичайна понурість.

Побачення з редактором у кафе. Справа виявляється не зовсім такою простою. Боюсь, що робота затягнеться більш, як на місяць. Але на Різдво "Соняшна машина" повинна бути у Брандеса! За всяку ціну. Це необхідно з усіх боків.

Аріядна Петрівна обіцяла прийти ввечері. Але, довідавшись, що мене не буде, не прийшла. Немов би Дмитрові Івановичу буде без мене нудно. С. — 8.

19. XI

Вогко. Туман. Мряка.

Туман. Мряка, вогкість. Вулиця незвичайно тиха, — свято; день покаяння. Всі маґазини спустили сірі, ґранчасті залізні повіки на вікна та двері. З неба падає вологість, деякі перехожі невідомо для чого розкрили парасолі, — волога все одно з усіх боків падає на них.

Писання Тамари на машинці. Нестриманість: Коха пішла говорити телефоном з Аріядною Петрівною. Ді, взявши за плечі Тамару, перехилив через стілець. Коли вона закричала, випустив її руки, але взамін того злегка обняв за м'яку, теплу опуклість грудей. І зараз же звичайне "пуссстіть". Потім Тамара чомусь зробилась сумною. "Тоскно мені". Чому, невідомо.

На концерті в Gedächtniskirche. Аріядна Петрівна в чужому капелюсі з чорним крепом, як у вдовиці, чи в траурі. До лиця їй цей капелюх.

Церковний концертовий спів не викликав тих асоціяцій дитинства, на які я сподівався. Не той характер мелодій, нема тої туги й задушевности, що є в православній службі.

Маленькі рисочки ревнощів Тамари. Верталися з церкви пішки під руку з Тамарою. Але сухість, безініціятивність у ніжності, пасивний опір уже наводять нудьгу і бажання ліквідувати. С. — 8.

20. XI

Хмарно. Сухо.

Лист від Наді. (Мусить вертатися в Росію, бо Євгенії

Олександрівні не дають виїзду з Росії, а вона без неї не може жити, особливо, Євгенія Олександрівна без Наді).

Лист від Шаповала. (Згода на мою пропозицію видавати щомісячний орган, революційно-політичний. Скасовано борг 10 000 чеських корон).

Історія з гіпотекою важко розвивається. Левицький вніс іще дві тисячі, але останні дві з половиною не внесе доти, доки не буде знята гіпотека. Зробив, очевидно, боячись нашого обжалування за невнесення в термін грошей. Але, щоб мати право затримати решту грошей, має нас позивати. Тепер виникає питання: чи дійсно ці тридцять тисяч марок коштують тільки три Goldmark'и, а не більше? Чи не перейняв Otto цю гіпотеку від Okon і вона коштує більше? Паніка Кохи. Але навіть уся сума за Rauen не варта́ її тяжкого настрою.

І всі великі інтереси, навіть "Соняшна машина", навіть можливі від неї великі гроші, — все поступається перед "гіпотекою", перед таємничим судовим майбутнім, повним загроз для нас. А вся справа може коштувати найбільше тих двох з половиною тисяч, які Левицький ще не віддав. Бідний наш розум, — як він ще не звик боронитися великим дальшим проти маленького ближчого.

Маленький інцидент у виясненні відносин з Тамарою. "Чому у вас нема ніколи ініціятиви ласки?" — "А чому відносно *вас* повинно це бути?" Ну, значить, я помилявся. С. — 6.

21. XI

Шукання Frau Okon у Polizeipräsidium.[169] Жива, і живе в Берліні. Полегкість. Міркування: чи самим іти чи почекати на Otto? Брутальність німецького адвоката: перервав розмову телефоном з Кохою. Безсила лють, яка принижує [мене] фактом свого існування. Цей старий недогризок повинен бути нездатним образити чи розгнівати нас ніякими своїми діями так, як не може образити жаба.

Марко Григорович усе продає кораблі. Немов би завтра має бути відповідь від голляндського тресту.

Маленький інцидент з Тамарою, здається, має своє продовження: вона розповіла Косі, що їй у трамваї, коли вийшла від нас, було дуже сумно, тяжко. І до такої міри був у неї суворий і понурий вигляд, що якийсь її знайомий не відважився підійти до неї. Чого ж, спитатися, була сувора і понура? Невже через нашу коротеньку розмову? І для чого розповіла це Косі? Чи не для того, щоб таким способом сказати мені, що їй було тяжко тому,

що вона так мені відповіла вчора? Знову постанова: дати спокій дівчатковї й облишити всякі замахи. Нащо? Одначе, *навмисне* пішов під час писання до Аріядни Петрівни і не повертався до відходу Тамари.

Телефонна балачка з Erda Schöne. Умовились побачитись в понеділок в Zehlendorf'i. С. — 8.

22. XI

Хмарно. Сухо. Мряка.

Коха зміркувала, згадала: Kunke жив з Okon'ами. Після Okon'ів жив Waltersdorf, який і виселив Kunke. Значить, гіпотека не з 1922 р., а раніш, — значить, коштує вона не три і не двадцять марок, а кілька тисяч. Моя логіка, на жаль і на шкоду нам, тріюмфує: розуміється, люди не лишають гіпотек у 4-5 долярів на будинкові. Отже, треба бути готовими до того, що затримані дві з половиною тисячі підуть на покриття гіпотеки. Головне ж: не дати цим дрібницям опанувати нами, не дати їм влади над нашою гідністю. І сьогодні це нами досягнено цілком добре.

Коха в Oranienbaum[170] за Otto, або для вияснення ситуації. Надії на добре порозуміння немає. От уже, дійсно, і мені сумно й тоскно, що не я поїхав. Те, чого боялась Коха, виїжджаючи. Але єдине заспокоєння: для евентуальних формальностей потрібно, щоб була іменно Коха як власниця хутора.

Тамара не прийшла писати і не потелефонувала, як обіцяла. Демонстративне показування, що зі мною писати не хоче.

Тоскність, неспокій, каяття і жаль, що не поїхав в Oranienbaum, а переклав неприємність на плечі Кохи.

Не можу знайти собі місця. Більше такого не повинно бути, — мої плечі мають бути дужчими. С. — 8.

23. XI

Туман. Мряка.

Неспокій, тяжкий стан од передбачення брудних і прикрих можливостей розбив пекучим, як вогонь, льодовим душем. Думка стала дужчою і сіла згори на спини всіх передбачень. Ми не сміємо піддаватися цим повзунам — не передбаченням. Навіть фактам.

Лист від Сімовича. (Українську редакцію "Соняшної машини" він таки хоче провадити, а німецьку пересилає Левицькому. Філологічна дискусія про Partizip'и в ролі Adjektiv'y).[171]

Лист до Сімовича. (Згода на його пропозиції).

Лист до Наді. (Відмовляння від божевільної постанови

вертатися до Росії. "Целую... И знаешь как?").

Лист до Айолло. (Повідомлення, що до Франції, мабуть, не поїду, а може переїдемо до Праги).

Чекання Кохи з Oranienbaum. Загадування: коли приїде потягом о 4.20, себто, виїхала звідти вранці, значить, Отто не згодився їхати з нею, значить... Якраз у цю мить приїхала Коха. Зовсім усе не так, як загадував (розуміється!). Отто завтра приїде. Згоден ліквідувати, але не може, бо не знає, якого року гіпотека — "Schreckgespenster"[172] (так зветься вона у них). Обмірковування ситуації. Якщо з 1920 року гіпотека, тоді справа дуже погана і, щоб уникнути дальшого кошмару, треба пожертвувати двома з половиною тисячами і виїхати з Німеччини до ... Бельгії. С. — 8.

24. XI

Сухо.

Гіпотечний чиряк починає проривати. Приїхав Отто. Візита до Frau Okon. Нарешті вияснилось: гіпотека з 1922 року. Крамарка Okon хоче 4 тисячі, думаючи, що вся сума впаде на чужинку. Очевидно, з законом не дуже знайома. Простодушність Otto і щире бажання залагодити справу. Почуття полегкости.

Бідолашний Маркушонок, здається, хворий. В кожному разі хвороба кишені — хронічна. Ні кораблі, ні вілла, ні Думбадзе не виходять з туману непевности.

В Zehlendorf'i. Одвідини місць від Thielplatz'y до вокзалу. Сумним, солодким духом споминів, як від осінніх квітів, війнуло.

Побачення з Erda Schöne о 5-ій годині в Zehlendorf'i на вокзалі. Товстенька постать у білому півманто і береті. Не впізнав. Тільки з повторних її поглядів догадався, що то вона. Потовщала надзвичайно. Тупі, тверді, широкі плечі. Боки, як туго набиті мукою мішки. Лице стало круглим, з тими ж гарними очима, також миле, але якесь інше. Прохід доріжками поля. Bitte artig zu sein.[173] Згода на побачення в п'ятницю, і в ту ж мить свідомість, що більше не побачимось.

Тамара на писанні. Поведінка з нею байдужо-привітна. С — 8.

25. XI

Ясно. Тепло.

Відвідини "хворого" Марка Григоровича. Неохайний вигляд у ліжку. Рукава сорочки спадають до плеч, волосаті руки. "Хво-

роба": немов би старий апендицит, а Юлія Володимирівна каже: засмічення шлунку. Розмова про підмогу, — відмова Юлії Володимирівни.

Коха у нотаря.

Писання на машинці з Тамарою. Ніяких замахів на інтимність.

Медовий місяць дуріїв у Парижі: бенкети і обійми французької буржуазії з представниками "пролетаріяту".

Гості: Діямандіді. Розповідь про Зіну Короленко. Вдруге замужем. Красуня. Перший чоловік вірменський офіцер. Бив. Під час війни викликав на фронт і віддав цілому вагонові офіцерів на ґвалтування. Колишній син вірменського фабриканта, займається маклерством — перепродажем брилянтів і крадених речей. Знайомі бояться його візит, щоб за ним не прийшла поліція шукати крадені речі.

Несвєжські: чоловік, жінка і сестра жінки. Сестра — "казка", жінка казкова, надзвичайна. А в дійсності — товста баба, розмальована, з товстою шиєю. Має 400 карат брилянтів. Її сестра — балакуча, пришелепувата.

Ночування Тамари у нас. Видалось, що з нею щось трапилось, бо рано повернулась. С. — 6.

26. XI

Ясно. Холод.

Лист від Леночки. (Де ми і чому не відповідаємо. Немов би вже ввійшла в контакт з РУХ'ом. Матеріяльний стан — поганий. Рятує робота у Мейєрхольда).

Почування огиди й нудьги від безглуздя життя. Гидко до млости від слабости нещасних людців, готових повзати перед матеріяльною, фізично-грошовою силою. Ну, хай коряться, хай не кидаються в нерівний і непотрібний бій, але хай не плазують, хай коряться мовчки, з гідністю. Не знаю людей, яких не можна купити; — серед моїх знайомих таких немає. Є тільки питання суми. Від старих до молодих.

Марко Григорович одержав повідомлення, що Думбадзе в Парижі й що хоче миром покінчити справу. Марко Григорович їде до Парижу. Настав цікавий момент: дадуть чи не дадуть 30%?

В поганому фізично-нервовому стані розмова з Тамарою з приводу її брутальної відповіді ввечері на сходах. Дівча удає, що забула, яка була розмова на сходах і чим вона була брутальна.

Знову озирання на свою поведінку і на *Гріх*. Але це ж, очевидно, може мало помогти.

Лист від Шаповала. (Пропаґування ним "Соняшної машини"

серед української еміґрації і чехів. Микита Юхимович уже вдаряється в мистецтво. Годі бути "батьком" української еміґрації). С. — 8.

27. XI

Ясно. Сухо.

Перевірка німецького перекладу "Соняшної машини". "Вольності" редактора.

Лист від Сірого. (Старається бідолаха підтримувати животіння "Дзвона", годуючи його виданням брошур, п'єс і т. п.).

Початок занять французькою мовою. З одного боку корисно, як набуття знань і як вправа по мові; з другого — дати можливість Косі перекладати; з третього — ліквідувати непорозуміння з Тамарою і поставити відносини на байдужий ґрунт. Коха запевняє, що Тамара була похмура від того, що я не привітався з нею. Занадта була б чулість.

З гіпотекою налагоджується. За 500 марок можна ліквідувати. Так прориває болючий, поганий чиряк. І яка наука: якихось кілька днів тому здавався він, цей чиряк, важливим, як він заповнював дні і ночі, як випихав усе інше з душі своєю набухлістю, і як він тепер зник і здається таким смішним. Чи не більшість наших страждань, більших і дрібніших, подібні до чиряків? С. — 8.

28. XI

Ясно.

Лист до Єлени Давидівни. (В гумористичних тонах байдужість як реакція на її байдуже ставлення до наших пропозицій приїхати до нас і до моїх [побажань] — дбати про її фільмову кар'єру. Доручення провадити далі справу з РУХ'ом).

Умова з Віленськими щодо вілли. Я даю гроші — 750 марок на ведення цієї справи. За це Віленський має дати 17 1/2% на українські ґромадські цілі. Крім того Марко Григорович обіцяв, що Воробйов підпише зобов'язання передати через мене 3% від корабельних справ на українську громадсько-політичну справу.

Вагання і хвилювання Юлії Володимирівни з приводу нової позички у мене і бажання їхати разом з Марком Григоровичем до Парижу, щоб стримувати його від непродуктивних витрат цих 750 марок і для надання твердости в справі Думбадзе.

Не зважаючи на оптимістичне запевнення Шрайдера, що питання про візу перерішується, ніякої звістки нема. Та все одно, коли б і була, до закінчення кампанії з німецьким перекладом

"Соняшної машини" ми з Німеччини не виїдемо. С. — 5.

29. XI

Ясно.

Лист від Наді. (Виїжджає назад до Росії. Не може лишити саму Євгенію Олександрівну. Обов'язок дружніх відносин. Боляче).

Цікаве явище: німці, редактори перекладу "Соняшної машини" чомусь при редаґуванні *мови* редаґують і сам твір. "Редаґування" їхнє полягає переважно в тому, що вони випускають слова і фрази. Чому вони дозволяють собі таку сміливість? Чи не вважають вони, що з автором "нижчої нації" вони можуть, і не тільки можуть, а й повинні дозволяти собі робити "поправки"? Дуже можливо, що ґрунтом такої безцеремонности є іменно це. В кожному разі досить комічний і старенький ґрунт. На ньому німці вже здорово посковзнулись і "нижчі" нації набили їм пику ґрунтовно. Те саме, очевидно, буде й з моїми редакторами.

"Дни", газета слинявих і фальшивих демократів ретельно занотовує все, що може бути на шкоду українству. А я ще не навчився мудрости з посмішкою душі дивитись на злі слини кацапів. А час би вже!

30. XI

Ясно.

Редаґування "Соняшної машини" з Кохою. Нахабство глупої дами-перекладачки переходить межі: вона викидає все, що не підходить під її плесковате, дрібненьке розуміння. Всі образи викидає, заміняючи банальними виразами.

Діямандіді починають ставати виразно нудними. Теми розмов усихають з кожним днем. Хутко ми опинимося в пустелі. Для них, очевидно, знайомство з нами — здобуття престижу в очах своїх знайомих. Це прорвалось у Аріядни Петрівни, яка не вміє хитрувати, хоча, з іншого боку, всім говорить нещиро ласкаві слова — "детка", "родненький", "миленький" і т. п.

У Faun'і з Діямандіді. Жалюгідні "жуїри": довго вагалися, чи йти, чи не задорого. Одважились, але не вниз, а нагору. Танці фокстроту. Рантьєрша з молодим чоловіком-стрючком. Льокай не допустив танцю двох проституток — "Шерочки з Машерочкой". Танець Дмитра Івановича з Аріядною Петрівною. Його непорушність у тілі, незґрабність і невміння дратують Аріядну Петрівну. Нарешті відмовилась. "Не могу же я целый вечер танцевать с собственным мужем". На сцені Faun'a: всі зусилля

аранжерів на те, щоб показати жіноче тіло під тим чи іншим приводом. З огляду на Sittenpolizei[174] тіла задраповані. Лишаються тільки ніжки. Але цих ніжок так багато і так часто вони подаються, що стає нудно. Теми кабаре ті ж самі, вічні: флірт, зрада, замаскована розповідь про статевий акт.

Надзвичайний інтерес Аріядни Петрівни до туалетів артисток на сцені. З кожним виходом пожвавлюється, але вся увага на сукнях.

Пари танцюючих. Стрижена, висока, в жовтому костюмі, з похабно схиленою над кавалером спиною та з похитуванням ліктя і стегон. Урочисто суворий вираз облич кавалерів. Літня опецькувата жінка з сивоволосим чоловіком і моложавим обличчям. С. — 6.

1. XII

Ясно.

Чергова провокація большевиків: повстання комуністів в Естонії. Очевидно, треба захопити вихід до моря і приборкати одну з частин колишньої Росії.

Поява в пансіоні нової особи: німкеня емансипаційного тону. Стрижена, смуглява, карі очі, чисті білі зуби, один нерівний, випинається з ряду. Знайома з літературою, не цікавиться їжею, має вільні думки про шлюб.

З Тамарою тон дуже стриманий, почасти навіть суворий. Тісно й неприємно з нею. Не можу бути привітним, хоч і слід би.

Марко Григорович обіцяного листа про 3% з кораблів не приносить.

Втома і досада за нікчемно проведений вчора вечір. Постанова: більше не марнувати часу, сил і грошей на *таке* збирання літературного матеріялу.

Невдоволення вчителем французької мови. Наче не я вчуся мови і потребую практики в розмові, а він. Три чверті лекції він говорить, а я слухаю. Дивно: всі мої вчителі, яких я мав, страшенно люблять *мені* розповідати про себе, наче спішать виставити себе з якнайкращого боку. Виходить навпаки. С. — 7.

2. XII

Ясно.

Лист до Нижанківської (про виділення частини її гонорару за переклад "Соняшної машини" д-ру Левицькому за редаґування).

Редаґування матеріялу посувається мляво. Боюсь, що не

встигнемо до 15. XII. Левицький сам береться редаґувати, але чи й це поможе, — невідомо. Дивно, що німці виявляють себе такими лінивими в роботі. Вплив війни?

Виїзд Марка Григоровича до Парижу. Розписку Воробйова про процент з кораблів на українські справи доручено Юлії Володимирівні передати мені. Процент зменшено з 33-ох до 10. Марко Григорович обіцяє з свого боку дати такий самий. Але чомусь такої розписки не лишив. Настійна моя пропозиція прислати її мені з Парижу.

У лікаря Teilhaber'a. Невміння взяти [пробу] крови. Неохайність. Лице візника, червоне, наче все на дощі і в холоді. Недовір'я.

Тамара зі сльозами на очах жалілася Косі, що я "сержусь" і що вона не розуміє чому. Чи не тому, що вона пише на машинці у нас і заважає мені? До чого ж, дійсно, вміє брехати це дівча.

Неможливість швидко заснути, у Кохи також. Гадка: чи не на зміну погоди?

3. XII

Туман. Дощ. Мряка.

Лист від Шрайдера. (Заходи в справі візи ще не дали нічого позитивного. Лист від Єлени Давидівни з Тифлісу).

"Гріх" прийнято в Мюнхені в Schauspielhaus.

Візита судового пристава: описувати за Grunderwerbsteuer.[175] Дивний чоловік: сам порадив заявити, що описувати нема чого і що грошей при собі також немає.

Неприємна дебата з Кохою з приводу роману Deboit Lac Sale. Дорікання мені у вузькості й однобічності за те, що не поділяю поглядів автора і не довіряю логічності його концепцій.

Лист до Шаповала. (Пропозиція читати чехам "Соняшну машину" в німецькому перекладі).

Лист (через Шрайдера) до Марка Григоровича. (Щоб негайно вислав обіцяного листа з зобов'язанням виділити 1% із справи кораблів).

Результат досліду лікаря: трохи полегшення. Але недовір'я, чи добре зроблено дослідження?

Милий тон з Тамарою, але неможливо бути, як раніш. Перед моїм входом дуже почервоніла. Через що? Просила Коху, щоб та мене попрохала не "сердитись". Відмовився піти спільно в кіно. Тамара виразно посмутніла.

4. XII

Хмарно. Сухо. Мороз.

Телеграма Сімовичу: "Та присилайте ж рукопис!"

Звістка про арешти членів УКП, між ними Михайла Авдієнка. Очевидно, вони не купили собі ласки РКП ціною своєї підлоти і зради мене.

Необхідність видавати орган стає настійнішою. Треба посилити елементи, які борються там. А група есерів на особистоморальному ґрунті стоїть перешкодою. Революційно-Демократичний Союз лишається тільки в моїй заяві.

З Тамари виробляється під натиском життя і злиднів серйозна, завзята дівчина. За сорок марок у місяць їздить у холод і сльоту няньчити дитину. Рада, що з'являється можливість мати службу в якійсь фірмі за тридцять марок за п'ять годин [праці]. А ще літом ця дівчина ставилась до таких питань без усякої уваги. Але поведінка стримана, чужа, коректно-холодна.

У Діямандіді. Аріядна Петрівна не перестає підтримувати свою красу, зберігаючи її для майбутніх виступів у фільмах. Щотижня ходить до режисера і просить дати їй ролю. То боялася схуднути, тепер боїться потовщати. Любить смачненько попоїсти і мусить пожертвувати цим, як уже пожертвувала курінням. С. — 8.

5. XII

Хмарно. Холод.

Грамофон сусіда в пансіоні. В кімнаті № 18, яка зветься в пансіоні "Diele № 18" щодня танцюють руденька панна і носатий швед, майорша і майор. Майор — червоне, мов попечене вітром лице з дуже чорненькими, наче без вій оченятами. Блискучий червоний носик. Майорша — провінціяльна дамочка з кругленьким підборіддям і носиком черевичком.

Нові пансіонери: дві жінки в чорному, молодша — товста, і стара. З першого погляду типові міщанки-німкені, а виявляється — руські. Мовчазні, прибиті, задумливі. Це — перший день.

Тамара шукає очима мого погляду. Коли прийшла Юлія Володимирівна, а ми сиділи разом на канапі, Тамара стала навколішки на килимі перед канапою й уперлася руками в канапу, ніби їй так краще стояти. Спираючись на канапу, тілом опиралась на моє коліно. Весь час немов ненавмисні дотики то рукою, то тілом. Шукаючі погляди, тиха піднесеність. Шукання моєї посмішки. Чи це амбіція дівчинки, чи що "сильніше", як колись казала. Коли є почуття і вся ця поведінка є наслідок боротьби з собою, то дівча гідне поваги. Взагалі на очах міняється дівчина. Охота до праці на службі, гідність, серйозність, сила волі, разом

[з цим] веселість характеру, жіночість. Коли б не сухість характеру — був би привабливий образ. С. — 8.

6. XII

Передвиборча аґітація в Берліні. Авта, Lastwagen з прапорами, повні молоді з гуркотом, криками, ляскотом труб гасають по вулицях, викидаючи на публіку зграї проклямацій. Трюки: Deutschnationale (праві, монархісти) видали "Vorwärts"[176] — цілком подібний до органу соціял-демократичної партії. В ньому вкладена вся аґітація проти есдеків. Арґументи ті ж самі, що в комуністів, навіть так само називають есдеків "партією оборони інтернаціонального великого капіталу". Комуністичні пляката на возах, автах, малюнки — картини експлуатації пролетаріяту і рай комуністів. Так само, як і в монархістів — напад на плян Довса.[177]

Тамара в останній день писання на машинці. Як тільки прийшла, я вийшов з дому. Тамара, очевидно, ждала, що прийду. Коха мала йти до театру. Тамарі було ще рано до Меллі, і вона хотіла посидіти сама у нас. Але, довідавшись від Кохи, що я не прийду, також пішла.

Відмова від лекцій французької мови.

Коха з Frau Joseph в театрі. Мої тиняння по вулицях. Намацування теми нової роботи. Миготить широченний плян. Але виконання вимагає великої попередньої підготовчої роботи, студіювання матеріялів російської і української революції. Чи ж можна буде виконати деякі частини пляну, не бувши ці роки в Росії і в Україні? С. — 7.

7. XII

Хмарно. Вогко.

Вибори райхстаґу.

Перевірка редакції перекладу. Менше безцеремонности, але все таки є. До 15. XII не встигне праця чотирьох редакторів.

Тамара принесла капелюх мадам Леве. Прохід з нею по вулицях — спостерігати передвиборчий рух. На Potsdamerplatz ніякого особливого руху. Маленька лекція, *на бажання Тамари*, про соціялізм. Вона, стаючи робітницею, в силу свого становища мусить співчувати робітничим і соціялістичним партіям. Про конфлікт ні слова з жодного боку.

У Діямандіді. Знайомство з Яцуком. Коротенька фігура. Колір лиця простуватий. Запалі очі, розумні. Мова інтеліґентної людини. Окультист. Приклади його ідеопластичности. Конту-

жений офіцер, який міг у трансі переноситися на віддаль і бути присутнім при близьких людях. Собака, що скавчала й раділа, немов би від приходу померлого хазяїна. Стара мати, помираючи, з'явилась у номер готелю до свого сина, але помилилась: він виїхав, замість нього там [спав] чужий чоловік. Теорія окультиста-француза часів французької Великої революції Фабра д'Оліва (?). Трикутник: Рок, Провидіння, Воля.

Візита Юлії Володимирівни. Тривога: "інвалід"-офіцер дав їй характеристику Воробйова як хвастуна і брехуна. Ніяких плянів кораблів у нього нема. Є тільки "журнал" з архіву. Сумнів: чи існує та вілла, чия вона і чи не втягається Марко Григорович в якесь мошенство?

Слухання по радіо результатів виборів. С. — 8.

8. XII

Лист від Сімовича. (Обіцяє у вівторок вислати рукопис "Соняшної машини").

Зустріч на вулиці з Н. Н. Рахмановим. Вигляд артиста-маляра; криси капелюха прим'яті донизу, загонистість [неясно], борідка Рембрандта,[178] довге волосся. В рухах, словах, думках багато жвавости, дотепности, енерґії. Враження: людина ділова, сильна, енерґійна. А в дійсності — ледачий, інертний, нездатний до боротьби. Всю родину годує жінка-німкеня, яка служить десь продавщицею.

Результати виборів, здається, мало кого задовольнили. Всі партії чекали надзвичайних перемог. А співвідношення сил, мабуть, лишилось те саме. На першому місці есдеки, але комуністи мають 45 місць у парляменті.

Редакція перекладу не закінчиться до 15-го грудня. Доведеться відкласти ще днів на п'ять.

Розчарування Бернардом Шов.[179] Комедія "Любовник" — річ безбарвна, без руху, без характерів, без дії, без дотепу. Очевидно, не може служити для знайомства з Шов.

Лист від Левинського (нервується, вбачає ворожість з боку Шаповала, вимагає вислати йому назад статтю). С. — 8.

9. XII

Лист від Вєри [Яковенко]. (Чи візьмемо їхнє помешкання в Римі? Вони виїжджають до травня в Марієнбад).[180]

Коха в музеї східнього мистецтва з Frau Joseph.

Серце гарної жінки — кущ троянди з квітами кохання. Одні квіти у повному розквіті, другі вже опадають, а інші ще в пуп'ян-

ках, тільки-тільки визрівають.

Візита Юлії Володимирівни і Тамари. Тамара в жвавому настрої. Сутичка її з Юлією Володимирівною з приводу танцювального концерту дівчинки [нерозбірливо], з ввічливости треба йти. Тамара рішуче проти. Очевидно, мала намір провести вечір у нас. З захопленням розповідала про красу і привабливість шефа в конторі Fürstner'а. Моя мовчазна безпричинна реакція на її балачки й розповіді. І навпаки, — увага й привітність до Юлії Володимирівни. Притишення настрою Тамари. Задумливість, понурість. Шукання моїх очей. Моя байдужість і уникання її. Зів'ялість Тамари. Збиралась лишатись і раптом пішла з Юлією Володимирівною на концерт і додому. Коха наздогнала на сходах і запропонувала Тамарі піти в кіно. Деспотизм Юлії Володимирівни у формі мовчазного опору.

В кіно з Frau Joseph. Rin Tin Tin.[181] Натуральність переживання собаки у фільмі діє дужче, ніж уся майстерність людей-акторів. С. — 8.

10. XII

Лист до Вєри (відмовляємось від помешкання в Римі).

Лист до Левинського (переконування, що нема ворожости до нього з боку Шаповала).

Обдумування комедії (зачаток). Неясність, невиразність контурів теми. Хаотичний, первісний стан образів. Невдоволення.

Несподівана візита Тамари. Якась дивна піднесеність, пожвавлення. Заява при вході, як щодня: "Не могу и дня пробыть без вас". Підкреслювання, що сьогодні вона "добра", що настрій чудесний. Чому? "Без причини". Розповідає, що шеф Fürstner — verlobt.[182] Що вона — у відчаї. Коха пішла поговорити телефоном з кравчихою. Бажання Тамари втягти мене у розмову. Знову про свій стан. Ні, *зразу* як вийшла Коха, почала розповідати сон: я в солдатській блюзі чомусь маю різати собі ножем груди. Ніби на доказ свого геройства, відваги. "Как будто это на вас похоже, вы в этом нуждаетесь". В жаханні вона мене спиняє. Але я мушу. Сам не хочу різати, хтось інший це робить. Спочатку посміхаюсь, а потім кривлюсь від болю. Тамара від жаху прокидається. Жартівливо просить не робити цього в житті. Моє запевнення, що вона когось *любить*, не закохана, а любить з болем і мукою. Заперечування Тамари, але таке, що є підтвердженням. Цікавість її, на підставі яких саме ознак говорю. Моє ухиляння від відповіді. Блиск очей, палання щік. Немов би

від гарного настрою. Чи не прийшла навмисне показати, що їй наплювати, і бути за всяку ціну веселою. Сама розповіла, що вчора була в тяжкому настрої. До нас, мовляв, ще прийшла в доброму, а вже у нас стало важко. Дома ж була така люта, що інвалід її боявся. "Я умереть хочу". І на кінець візити настрій упав. Чому? С. — 7.

11. XII

Хмарно. Холод.

Лист від Шаповала. (Переслав листа з Басарабії від свого партійного товариша, якогось Гаврилюка.[183] Гаврилюк настійно закликає до творення Всеукраїнського Національного Центру. Мовляв, на Україні всі цього вимагають. Організації готуються до великих подій. Коли еміґрація не перестане гризтись і не утворить Центру, це зроблять на Україні, і тоді еміґранти не матимуть впливу на хід державного життя. Заклик розірвати з групою Винниченка, бо "все одно не в них спасіння", а ввійти до Центру. До Центру з румунської еміґрації вже обрано трьох членів: Гаврилюка, Мацієвича,[184] і генерала Дельвіґа.[185] Треба, мовляв, поспішати. Чи не цей лист так подіяв на те, що Шаповал і К° почали писати про необхідність політичной роботи і створення Центру?).

Нарешті прийшов рукопис "Соняшної машини" від Сімовича. С. — 7.

12. XII

Лист від Нижанківської. (Почуття образи за невдалий переклад).

Лист (переданий через Марусю[186]) від Єлени Давидівни. (Літературні справи: з РУХ'ом увійшла в контакт. Він не хоче видати гонорару без офіційної довірености. "Соняшну машину" російською мовою продати трудно. Особисте життя — матеріяльно трудне: без помешкання і через те без постійного заробітку. Видно, в театрі Мейєрхольда не має надій вибитись нагору. Сподівання на кіно. Закид: "Ах, напрасно вы так не любите Луна (дберґа)!").

Почуття легкої ворожости від листа, ніжність зникла.

Візита Бакальчика і Марії Осипівни (Марусі).

Візита Юлії Володимирівни і Діямандіді. Гадання на картах. "Сьогодні погані флюїди".

13. XII

Дивись попередню сторінку.

Перевірка Сімовичевої роботи над "Соняшною машиною".

Візита Бакала і Марії Осипівни Ґоґоберідзе.

Перед [виходом до] факіра. Тамара, купивши черевички, зайшла, щоб разом іти. Зразу відчула стриманість і холод. "У вас поганий настрій?" "Ні, не поганий". — "Ба ні, поганий, — ви ходите по хаті". Після цього, очевидно заздалегідь обдумавши, щоб убити всяке підозріння, що вона "не тільки закохана, але й любить", сказала з деякою натугою: "А я не справдила ваших сподівань, не закохалася в шефа. Зате помічник бухгальтера залицяється. Ах, я хотіла б закохатись. Любити мені ще рано, а закохатися дуже хочеться". По дорозі до "факіра" Коха помітила мою неуважність і запитала, чому я мовчазний. Тамара моментально підхопила і знову звернула увагу на "поганий настрій". Чекаючи Юлію Володимирівну, дівча конче хотіло лишитися ждати надворі на холоді разом зі мною. "Я маю підстави! Треба!" Так і лишилось невідомим, які були підстави мерзнути без потреби.

Розчарування у "факірі". Лисуватий, подібний до паризького Джана, очевидно, еврей. Наївні експерименти з курками. З Тамарою я ні слова. Мусіла помітити. Коха асистувала на сцені при експерименті. Пульс при "каталепсії". С. — 6.

14. XII

Вибух нового конфлікту з Оренштайном. Моя згода не вимагати від нього гонорару Сімовичу за редаґування, очевидно, дала привід думати, що я дуже зацікавлений, щоб "Соняшну машину" видавав він. Тому на мою пропозицію мати догляд за виданням почав поводитись нахабно, спираючись на контракт. "Наперед хай автор дасть рукопис, а тоді будемо балакати". На це я категорично попросив Левицького запропонувати повернути договір. Оренштайн згоджується вернути договір при умові: за три дні повернути йому гроші 257 долярів плюс процент, — всього 300 долярів, себто, 40% річних. Процент суто лихварський. Розрахунок: за три дні я не зможу здобути таких грошей і тоді цілковито буду в його руках. Я згодився.

Frau Joseph від холоду в своїй кімнаті сховалася у нас. "Лекція німецького конверсаціону": балачка на теми комунізму, большевизму, сіонізму. Признання Кохи до еврейства.

На "Rund um die Ehe". Постановка Lubitsch'a.[187] Художньо.

Треба занотувати. З Lubitsch'ем можна колись мати справу. С. — 7.

15. XII

Перший день некуріння.

Лист від Левіні. (Немов би вибачення за своє нервування, виправдує хворобливим станом. Здається, матиме стипендію від чехів. Улаштував Л. Ганкевич[188] як учень Масарика).

Під час читання листа в коридорі (хату прибиралося) в щілині дверей кімнати "мавпочки № 2", Коха побачила голе тіло мавпочки й показала [мені]. Потім Frau Joseph висловила думку, що це було мавпочкою навмисне зроблено, щоб показати своє тіло, справді, досить гарне, струнке, з пухнастою чорною дьоною.

Випробування сили волі. Постанова не курити тиждень. Не для кидання курити, а просто зробити експеримент над своєю волею. В найважчій для опанування галузі виявити своє самоволодіння.

Стан через чотири години некуріння: голова стягнена обручем. Почуття таке, ніби весь організм надимається, як шина двоколеса, і робиться тупий, напружений. В горлі спазми. В животі чомусь постійний голод при переповненому шлункові. Безперестанне пам'ятання і хотіння курити.

Балачка Кохи з Тамарою телефоном. У Тамари чомусь "поганий настрій". На службі, правда, добре. Борю Гольдовського висилають з Берліну. Може, через це поганий настрій. А може, через інше? С. — 7 1/2.

16. XII

Другий день некуріння.

Лист до Шаповала. (Відповідь на басарабського листа про "Всеукраїнський Центр". Необхідність розпочати політичну роботу у видаванні "Трудової демократії").

Лист до Сірого. (Пропозиція у "Дзвоні" видавати "Соняшну машину").

Лист до Шрайдера. (Візу!).

Лист до Сімовича. (Подяка за працю над "Соняшною машиною").

Остаточний кінець з Оренштайном. Лихварський процент лишається. Цей суб'єкт, очевидно, просто тішиться, що може гороїжитися зі мною. Ультимативно: за три дні мушу вернути

йому гроші. (Бажання не забути всі пакості цього типа і колись пригадати їх).

У Міляні вистава "Брехні". В "Corriere della Sera"[189] "восторженна" стаття (повідомлення Шрайдера).

Іспит волі не зовсім вдалий: припинив некуріння. Почуття розбитости, хворости.

Візита Тамари. Спочатку не могла приїхати, бо не було 15 пфеніґів на трамвай. Її відчай. Прийшла Юлія Володимирівна, і Тамара прилетіла. Насамоті. Мовчання. "Як іде ваш "фільм" з шефом?" Болюча посмішка. "Ви маєте рацію, — любити вам рано, але закохатися вже час". І на це ледве помітна болісна посмішка. Почуття гарячої, болючої ніжности до неї. Біль і туга. На очах помітне її оживання від моєї уваги й посмішки. Шукання дотиків. Завтра має прийти з Танею. Благання, щоб і я був. "О, я до вас буду 'страшенно' ревнувати її". (Не тільки до Кохи). Зовсім, як Леночка. С. — 7.

17. XII

Сухо.

Лист до Сірого. (Рукопис "Молодої крови"[190] на редакцію).

Картка від Ельзи. (Здорова, "munter"[191] і хоче знати, де ми. Видно, дає зрозуміти, що готова до нас). Невиразні ознаки еротичної уваги Frau Joseph. (Часом виразно семітський тип. Смуглявість з рум'янцем, темнокарі очі з одсвітом бронзи, різкий рисунок уст. Загадала щось на мій пасьянс).

Знову вовтузіння Політбюра РКП з Троцьким. Заслання його на південь — Крим чи Кавказ, — через "аналогічну" (з тим роком) "хворобу". Очевидно, мотиви опозиції Троцького — особисті; честолюбність, претенсії на успадкування влади й диктаторства по Леніну. Коли б ідейні мотиви, — а ідеї були виразні, різниці з Політбюром визначені, — він повинен був би виступити, вступити в рішучу боротьбу. Але не виступає, — значить, чогось боїться. Чого? Власного загину разом з Політбюром.

Молоді гості: Тамара, Таня і Боря Гольдовський. Весь вечір зайнятий [тільки] Борею. (Сам напрохався йти з дівчатами). Хлопчик — без хлопчачої соромливости, часом промовляє як дорослий ітеліґент. Балакучий. З запалом і дотепністю. В гімназії *з усіма* був у добрих відносинах. Лисуваті, маленькі і гострі оченята. Тамара стушувалась. Я й Коха були зайві, [просто] мовчазні свідки їхнього щебетання. А надто я. З таким же успіхом міг би й не бути. Незрозуміле тільки гаряче бажання Тамари, щоб я був. С. — 7.

18. XII

Ясно.

Оренштайн засоромився: замість 50 долярів проценту взяв тільки 35. Договір повернув. "Соняшна машина" вільна.

Знову відчуваю: потрібен кінець з Тамарою. Через що? Через те, що вчора не було уваги з її боку. Правда, я її образив: спочатку підсів до неї на канапу, потім пересів назад у фотель, тим показавши, що не хочу сидіти поруч.

Тоскнота, незрозуміла, тяжка, пашить пустотою. Щоб робити, кудинебудь з хати. До Віленських. Бо і в Кохи такий же стан. Гадав: міняється погода. Але ясно і сухо і ніяких ознак [на зміну]. Виразна радість Тамари на дверях при зустрічі, аж підстрибнула. Помітно бажання зблизитись, увійти в колишні відносини. Ніжний біль від бачення цього хорошого лиця. Одначе, уникання більшої близькости.

Інвалід: поранене око дивиться в один бік, здорове — в другий. Ходить шкандибаючи, важко, повільно. Невмілість у хазяйських справах, не вміє почистити картоплі, запарити воду. Гарячий монархіст. Відстоювання своєї віри в минулому. Старається дрібними послугами віддячити за притулок.

При прощанні Тамара запитала, коли побачимось. Очевидно, хотіла, щоб закликав. Згадала: в суботу має бути Вєра Гучкова ("идеальный тип"). Запросила прийти. Згода. Навіть дала дозвіл "ухаживать за Верой". За нею можна. (При всіх, наївне дівча!) — "А за ким не можна?" — Загадково посміхнулась. С. — 7.

19. XII

Зміна погоди. Хмарно. Туман.

Роз'яснення тяжкого стану (який раз уже?): зміна погоди. Інвалід казав, що боїться паралітичного стану. У пансіоні всі почувають розбитість, тоскноту, слабість. Ніхто не здає справи, через що саме.

Лист до Марка Григоровича. (Повинен спокійно чекати Думбадзе і про своїх не турбуватись).

Лист від [Ніни Захарівни] Айолло. (Вибачається, що так довго не відповідала. Пам'ятає. Жагуче питає, коли приїду до Праги. Дякує французам, що не дали візи. Дає нову адресу, попереджає, щоб не переплутав. "Ха, ха!" — додаток).

Візита Юлії Володимирівни. Розповідь про Марка Григоровича. Цікаво: під впливом туги, самотности, загрози злиднів він обіцяє знайти посаду, віддати всі гроші Юлії Володимирівні

(коли одержить від Думбадзе), ніколи не сердити її, взагалі змінитися. Юлія Володимирівна задоволена. Але ... "чого ти досі цього не робив?" (Брак великодушности). Про завтрішню мою візиту "на Вєру Гучкову" не згадала. Забула чи не хоче? Не піду. Та й стан не до того.

Вовтузіння з Троцьким не спиняється. Здається, з цього можуть вийти серйозні події. С. — 8.

20. XII

Туман. Жовто-сизий.

Лист від Шрайдера. (Вкладено лист французької охранки до міністерства закордонних справ про дозвіл мені візи. Значить, не поліція проти мене, а міністерство. Шрайдер запевняє, що віза таки буде. Рожеві надії на видавництво).

Підземний удар Finanzamt'a: запрошення на вівторок у справі Grunderwerbsteuer'a. Чергова приємність.

Телефон Тамари: мама забула нагадати, що сьогодні я маю бути "на Вєрі Гучковій". Щоб неодмінно був о четвертій годині. "Ви раз-у-раз приходите на дві секунди". Відмовився: неприємність від Finanzamt'a. Настійне запрошування. Непевна обіцянка.

Купівля гумалюна. Випробування з Кохою. Дія дуже виразна, майже нормальна. Захоплення Кохи до обіду і після.

На побаченні з Левицьким у справі "Соняшної машини". Доводиться відкласти подорож на 25. XII, щоб усе перевірити. Гроші всі виплачено.

Звістки в газетах про зростання сутичок між апаратчиками і троцькістами. Немов би якась військова частина захопила Сталіна, не хотіла випустити. Бої. Розрухи по вс[ьому] СССР. Віщування подій. В кожному разі логіка історії посуває Троцького на те, чого він і сам, може, боїться.

Похмілля Кохи після гумалюна.

Чекання Тамари. Нема. С. — 8.

21. XII

Хмарно.

Думки про "Роман мого життя".[192] Дати найодвертіший, найщиріший опис свого життя. Викрити відносність "гріхів", виявити зло, "ґандж", висміяти забобонність "святощів". Нехай нащадки бачать, які дрібні, неважливі, скороминущі й умовні всі абсолюти, начеплені на людство.

Англійська депутація тред-юньйонів на чолі з Перселем повернулась із Росії в захопленні становищем СССР. До чого ж

повинна бути витончена, вдосконалена метода брехні й обману в шарлатанів від комунізму, якщо вони змогли так обдурити англійців. Правда, деякі хотіли бути обдуреними. Але не всі хотіли цього. А тим часом нема в делеґації ні одного голосу протесту проти відчиту Перселя. Попрацювало ҐПУ над "обробленням"! С. — 7.

22. XII

Ясно.

Приїзд Otto в справі гіпотеки. Шукання нотаря, чекання в кафе, безнадійне телефонування. Коха з Otto у Левицького на переговорах, чи не перекласти всю справу на Otto. Розуміється, шарлатан Augendiagnost[193] не згодився.

На дитячій виставці. Наташа Діямандіді — примадонна. Театр — дві кімнати з великими дверима між ними. Сцена — менша кімната. На "сцені" — ялинка і дітвора, душ 25-30. Вирази облич матерів: захоплено напружені, зворушені. На всіх обличчях найкраща посмішка, яку тільки може мати людина.

Лист від Сірого. (Видавання "Соняшної машини" у "Дзвоні" його, здається, не захоплює. Старатиметься для мене знайти можливість видати).

Лист до Шрайдера. (Ще раз подяка за турботи в справі візи).

Чутки про гризню з Троцьким притихли. Знову схибнув Троцький? Чи бачить неминучі наслідки й сам опирається страшній логіці речей? Чи торгуються і ще не договорились до справжньої ціни покори Троцького?

З України ні вітру, ні хмари. Благоденствує, бідна. Навіть Троцького свого не має.

Тамара не прийшла. Відпочиває після вечірки в Літературно-художньому клюбі, була "окружена" молоддю. С. — 8.

23. XII

Ясно. Сухо.

Відсилання грошей (54 марок) у Finanzamt. З Steuer'ами на якийсь час покінчено. Правда, не з усіма: Grunderwerbsteuer ще й далі стоїть над душею гнітючим, дратуючим привидом. Не зважаючи на те, що не мають права здирати з нас Steuer, Finanzamt усе ж таки чіпляється, бере з нас знову "показанія". Бере, не зважаючи, що справу передано на рішення їхнього ж суду Finanzgericht'a. І розуміється, законно чи незаконно кінець-кінцем гроші здеруть.

Подарунки на свята прислузі в пансіоні і хазяйці.

Візита Юлії Володимирівни. Маркушка нудиться і тужить у Парижі. Вілла є, але... "подробности расскажу по приезде". Що це значить? Думбадзе ще нема.

Тамара дуже весело проводить час. Сьогодні знову на вечірці. Має скрізь великий успіх, вся в піднесенні й захопленні від своїх удач. Про "прискочення" до нас ні слова. Ну, тепер, здається, вже справжній кінець з грою. Задоволення від своєї стриманости щодо Тамари. Принаймні, пощаджено амбіцію. Але дівчині, дійсно, пора вже захопитись якимсь молодим, хорошим, підходящим хлопцем, і тоді вже напевне скінчиться маленька гра.

Балачка з Frau Joseph на філософські теми. С. — 8.

24. XII

Ясно. Сонце.

Цікаво, одначе: чи на цей раз закінчиться "гра" з Тамарою? Власне, треба, щоб скінчилась. І коли, дійсно, Тамара захопилася кимсь, буду щиро задоволений. Якийсь кінець мусить же бути. А такий найнормальніший, найкращий. Трошки зачеплена мужська амбіція, але хіба ж не заспокоює її те, що вона і так забагато мала в таких страшенно несприятливих умовах?

Коха розчарована: Weihnachtsabend[194] в пансіоні буде нудний, врочистий. Постановлено: піти до Діямандіді й з ними провести вечір. (Бідна моя амбіція: хочеться компенсації. Тамара не приходить, не хоче бачити, так от показати їй повну байдужість до неї і зацікавленість Аріядною Петрівною. Все ж таки викликати ревнощі?)

Ялинка у Діямандіді. Наташа на кухні, — у вітальні прибирають ялинку. Наташа сказала матері: "Маша, я постараюсь забути, що ти купила ялинку, а ти мені скажеш, що її приніс дідмороз". Тепер вона старається забути й жде, коли прийде дідмороз. Вона старається нарівні з дорослими однаково грати в діда-мороза, удавати, що всі вірять. Подарунки не зробили особливого враження. Дорослі виявляли роблений захват, силкуючись фальшивим захватом викликати щиру радість дитини. А Юлію Володимирівну і Тамару все таки повідомлено, що ми тут.

"Технические препятствия" до флірту з Аріядною Петрівною. С. — 6.

25. XII

Ясно.

Левицький не виїхав і сьогодні до Брандеса, — Förste не

приніс обіцяного кінця рукопису.

Лист від Сірого. (Згода видавати "Соняшну машину", але треба 15 000 чеських марок на завдаток. Пропонує мені здобути їх. Звідки?).

Виявляється, інвалід не зайшов до m-me Леве і не взяв Кохиного листа до Юлії Володимирівни. І ні Юлія Володимирівна, ні Тамара не знають, що ми були у Діямандіді. І амбіція наша ще не задоволена. А Коха навіть сон бачила, ніби Тамара дуже ображена, що ми "зрадили".

Дві "сторони" пансіона: німці й ... руські. Чи євреї? Ворожі одна до одної, майже не вітаються, не балакають. Святкували вчора Weihnachtsabend знову таки двома таборами.

Ні, з Тамарою ще не кінець. Вчора телефонувала нам, хотіла прийти, але нас не було дома. Зрозуміла, що ми в Аріядни Петрівни. І тому (?), очевидно, у неї був "тяжкий настрій", так що навіть інваліду ніби сказала, що "хотіла б померти". Сьогодні знову прийшла. Щоки почали горіти. Здоровкаючись, обома руками обняла мою і довше ніж слід не випускала. Розповідала про свої успіхи на службі (знову за неї сваряться два відділи фірми, для кого вона має виконувати роботу). Потім про надзвичайно веселий вечір на літературно-музичній вечірці, знайомство з молодим чоловіком, який про неї багато чув і вона про нього. Половину вечора я сидів на поручні фотелю, обнявши Тамару. Часом голівка її пригорталась до моїх грудей.

Ревнощі від моєї розповіді про "примадонну" Наташу. Проводжаючи, на сходах сказав: "Закохайтеся ви вже раз на все". — "А навіщо?" — "Та так, щоб уже певно було". — "А може вже пізно?" А сама сяє. С. — 7.

26. XII

Ясно.

Кохин сон: подорож через якусь гору з Вєрою на якийсь ринок. Юрба. Рундучки з хлібом. Хлоп'ячі єврейські постаті, — комуністики. Сцена з хлібом, голод Кохи. Вимога комуністів заплатити. "І це комунізм?" Далі юрба голодних, змучених, скелетосхожих дітей. Знову юрби калік, голодних, хворих. Небо сіро-червоне, важке, гнітюче, зловісне.

Що ж далі може бути од відносин з Тамарою? І ніжність, і смуток, і відчуття цієї дівчини з солодким болем. Що за дурниця, — не красуня, не якась розумниця, ніяких талантів, занадто велика на зріст, гарні, але червоні руки, товсті губи. Але все миле мені до туги й болю. Молодість? Незайманість? Свідо-

місто, що викликаю перші щирі почуття? Але що ж далі може бути?

Чекання обіцяного приходу Тамари. Не прийшла. Очевидно "мальчики" затримали. Навіть не потелефонувала, як обіцяла. Дивна річ: після уваги й ніжности, виявлених до неї, відразу з'являється чи зарозумілість, чи байдужість, чи боротьба з своєю власною ніжністю. В результаті — неуважність і зміна до неї відношення.

З Троцьким затихло. С. — 7.

27. XII

Зміна погоди.

Неприємний осадок після опери.

Сьогодні Левицький має передати "Соняшну машину" Брандесу. Що то скаже старий?

Постанова піти ввечері до театру. Крім інших мотивів, ще один: показати Тамарі, що її неуважність викликає у мене байдужість і небажання її бачити.

Тяжкий нервовий стан перед театром. Незрозуміла роздратованість, напруження нервів. Опера "Чарівна сопілка" — нудна, одноманітна, безфарбна річ. Легкий, ґраціозний і ніжний Моцарт виявив себе прісним, сірим, дратуюче нудним. Не досидівши до кінця, втекли, даючи собі слово не ходити до опери. Думки à propos: невдалий і безглуздий рід мистецтва, проти якого нема в громадськості мужности виступити рішуче і щиро. Щедрість, яка переходить у катування звуками. Для незвичної людини це як душ упродовж кількох годин, — нездорово і навіть шкідливо. С. — 6.

28. XII

Дощ.

Приїзд М. Ю. Шаповала. Телефонна балачка. Побачення в готелі.

На конференції Інтернаціонального Інформаційного Бюра[195] (2 1/2-й Інтернаціонал). Сутичка між Ледебуром і Лібкнехтом. Протест Незалежних Соціял-Демократів Німеччини проти поведінки голови Інформаційного Бюра, який під час виборів закликав робітництво голосувати за комуністів. Непевна позиція Ледебура. Причини особисті: його виключено з партії, то як же він може пропонувати голосувати за ту партію, яка його виключила? Інцидент із вставними зубами. Промова жінки-незалежниці проти Ледебура. Пухнасто бородатий француз Letrange[196] і

його нетерпіння скінчити з особистими рахунками й перейти до суті справи. Але це помилка: випадок з Ледебуром зачіпає принципіяльне питання: для чого це Інформаційне Бюро і чи має воно якусь спільну базу та чи зобов'язує ця база до чогонебудь учасників Бюра?

Шаповал у нас на вечері в пансіоні. Страждання Кохи від манер Шаповала. І його страждання теж. Балачки на теми: організація Центру, видання органів Революційно-Демократичного Союзу, "Оборона України". С. — 6.

29. XII

Дощ.

Лист від Шрайдера. (Віза в останній стадії: у некоронованого короля лівого бльоку Леона Блюма.[197] Умови для видання "Соняшної машини" — тяжкі).

Крах надій на Брандеса: хворий, нездатний до праці, загальний занепад сил, справа, очевидно, йде в нього до смерти. Розуміється, прочитати таку кучугуру не може. Ну, що ж, "Соняшна машина" повинна сама за себе відповідати, без усякої допомоги і підтримки. Побачимо.

Гості: Шаповал, Юлія Володимирівна і Тамара. Звичайна балакучість Шаповала, самозакохана розповідь про УГК, про виступи в Пшібрамах, про сенсацію від його промови там і т. п. Недокінчена балачка про "Центр" і з'їзд еміґрації. Моя пропозиція: влаштовувати з'їзд через кілька місяців. Провадити енерґійну пропаґанду своїх позицій, журнал, газета, аґітація по громадах. Взяти з'їзд під свій вплив і вибрати свій Центр. Якщо невдача, розірвати з принципових питань. Революційно-Демократичний Союз повинен існувати й далі, як Центр Центру.

Чудна поведінка Тамари: зла, різка, неприємна. "Владимир Кириллович вечно приписывает мне какие-то душевные страдания, а у меня просто болит палец". Наскільки від останнього побачення лишилися в душі ніжність і солодка туга, настільки тепер неприємне роздратування. С. — 6.

30. XII

Переговори Левицького з видавництвом Ульштайна[198] відносно "Соняшної машини". Передача рукопису. Через тиждень обіцяно відповідь. Серйозна перешкода — розмір речі, — в трьох книжках видати неможливо.

Цілий день з Шаповалом. Розмова на теми: з'їзду еміґрації, "Центру", Революційно-Демократичного Союзу, "Нової України"

і ”Трудової демократії”.[199] Домовлено: з з'їздом не поспішати; підготувати ґрунт літературою і пропаґандою; придбати вплив над еміґрацією. Тоді скликати з'їзд. Повести за собою більшість. Утворити з неї Центр. Коли більшість буде проти наших позицій, розірвати з принципіяльних питань. Революційно-Демократичний Союз оформити негайно. Підписати плятформу. Видавати ”Трудову демократію” і ”Нову Україну”. Редакторство — моє. Засоби — добровільні пожертви членів РДС і допомога від американських товаришів з ”Оборони України”. Маю звернутись до них з листом. ”П'ятки” ”визволення України” — петлюрівщина в новому виданні, помісь каморри, масонства і малоросійського обивателя й урядовця з консисторії.

Візита Тамари. Висміювання її. Жалі перед Кохою: ”Два дні з Володимиром Кириловичем добре, а потім знову боротьба”. С. — 7.

31. XII

Зміна погоди. Дощ. Ясно.

Лист (експрес) до ”Оборони України”, до Цеглинського.[200] (Питання: 1/ Матеріяли до суду над М. Залізняком за службу в австрійському генеральному штабі. 2/ Участь у Революційно-Демократичному Союзі. 3/ Про матеріяльну допомогу на [видання] органів Революційно-Демократичного Союзу. 4/ Участь літературних членів ”Оборони України” в органах Революційно-Демократичного Союзу).

Інцидент на засіданні Інтернаціонального Інформаційного Бюра з приводу українського питання. Бундівець Ерліх[201] заперечував існування української і білоруської націй і запротестував проти участи в Бюрі ”якихось” українських есерів. Заґітував [до себе] італійця і француза. Увійшов у союз з Балабановою.[202] Одначе, дістав гарячу і енерґійну відсіч з боку Штейнберґа (лівого есера) і Лібкнехта. В кінці дискусії немов би здав позиції. Проте на цьому пункті в Бюро склалося два табори. Конференція постановила заснувати Інтернаціональне Бюро для інформації і пропаґанди.

На зустрічі Нового Року з Юлією Володимирівною і Шаповалом в Nürenbergercafé. Діловитість, старанність і добросовісність у веселощах. ”Еспанка” з сусіднього столика, заграванння зі мною й кидання серпентину. Парочка руських у куточку з двома склянками чаю. Томна сласність у невідривному погляді на Ді. Тамара таки з молоддю. Дитяча щирість Шаповала у забаві. Інцидент з портфелем. С. — 4.

ПРИМІТКИ

Записник на 1924 р. — малого розміру, товстий, в оливковій палітурці, з написом "Tages-Notizkalender 1924". В кінці дві сторінки з адресами. Куплено цей календар у крамниці "Richard Zeeck" у Берліні.

1. *Мірні* — подружжя: *Мірний Іван* (див. 1923 р., прим. 38) і *Мірна, Зінаїда* (1875-1850) — громадська діячка, журналістка, член Центральної Ради. 1919 р. співзасновниця і заступниця голови Української Національної Жіночої Ради в Кам'янці-Подільському, а 1920-24 рр. голова її філії в Берліні. З 1924 р. в Празі, де була головою Українського Жіночого Союзу (1924-25, 1928-39 рр.).

2. *grösster Erfolg* (нім.) — найбільший успіх.

3. *riesig billig* (нім.) — страшенно дешево.

4. *Зінов'єв, Г. Є.* (1883-1936) — старий більшовик, член ЦК і Політбюра РКП/б/. 1919 р. голова Виконкому Комінтерну. 1926 р. виступив по боці Троцького проти Сталіна. 1936 р. арештований і розстріляний.

5. *Admirals Palast* — театр-вар'єте в центрі Берліну.

6. *Fredericus Rex* — Фрідріх II Великий (1712-1786), славетний пруський король, який з Прусії зробив велику европейську державу.
Kutscher (нім.) — візник.

7. *Верн, Жюль* (Verne, Jules; 1828-1905) — французький письменник, відомий своїми пригодницькими і фантастичними романами.

8. *Макдоналд, Рамзей* (MacDonald, Ramsay; 1866-1937) — британський політичний і державний діяч, член Незалежної Лейбористської Партії. Прем'єр-міністер лейбористського уряду від січня до листопада 1924 р., коли на загальних зборах програв у наслідок публікації т. зв. листа Зінов'єва. 1929 р. знову обраний на прем'єр-міністра.

9. *Polizeiamt* (нім.) — поліцейське управління.

10. *Кускова Є. Д.* (1869-1958) — російська політична діячка. 1898 р. виключена з РСДРП як прихильниця кадетів; 1921 р. провідна діячка Всеросійського Комітету Допомоги голодуючим. З 1922 р. на еміґрації, часто виступала в еміґраційній пресі.

11. Про цю зустріч 28 січня М. Ю. Шаповал пише (*Щоденник*, т. І, стор. 99): "Приїхав Винниченко. Говорили вечір і на другий день удвох.

Він політично усунувся. Робив протекції перед УГК для ... Гасенка, листується чомусь з буковинським ... Васильком. Не розбирається в людях і сліпо йде за фантазіями. Важко з ним працювати, а як взятися за щось важніше, то напевно буде трагічно. Легкодухість просто вражаюча".

12. *Дідушок, Петро* (приблизно 1892-?) — громадсько-політичний діяч, член УСДРП, член української делеґації на Соціялістичному конґресі, що відбувався 1919 р. в Люцерні. Згодом виїхав в Україну, де працював у системі освіти. 1934 р. арештований і засланий до концтабору, де й помер. (Див. т. I, стор. 418, прим. 5).

13. *"Українська хата"* — клюб у Празі, організований Українським Громадським Комітетом.

14. *Садовський, Микола* (справжнє прізвище Тобілевич; 1856-1933) — славетний актор українського побутового театру, режисер і громадський діяч. В роки української державности працював як головний уповноважений у справах народних театрів. 1920 р. — в Галичині, з 1921 року очолював театр "Просвіти" в Ужгороді. З 1923 р. жив у Празі. 1926 року повернувся в Україну, де й помер.

15. *zu spät* (нім.) — запізно.

16. *Селянська Спілка* — "професійно-клясова" організація в Україні під час революції, діяла під впливом УПСР. Продовжувала існування на еміґрації, головно в Чехо-Словаччині, провадила культурно-просвітню роботу серед еміґрантів, — у 1923 р. нараховувала близько 600 членів.

17. Відносно цієї зустрічі згадує М. Ю. Шаповал (*Щоденник,* т. I, стор. 99-100): "Увечері радились ми далі: Винниченко, Григоріїв, Ґалаґан, я і Микола (брат мій). В. Винниченко, очевидно, не хоче залишатися для праці в Празі. 'Коли б тут було щось велике для політичної праці' — тоді б він залишився, а то 'губить час на дріб'язки невигодно'. Дивовижна легкість в ліквідації моральних обов'язків! Сумно".

18. *"Prager Presse"* — провідний німецькомовний празький щоденник, який виходив з 1921 р.

19. *Кушнір, Володимир* (1881-1938) — публіцист і журналіст. 1907 р. засновник і голова Українського Пресового Бюра у Відні, 1912 р. редактор "Діла". В 1912-1914 рр. редактор різних часописів у Чернівцях. З 1919 р. у Відні, з 1923 р. у Празі, де працював в Українськім Високім Педагогічнім Інституті (УВПІ).

20. *Biedermeier* — популярний декоративний стиль у Німеччині від 1815-1848 рр., який відбивав смаки німецького міщанства.

21. *Лавров, О. С.* — керівник Української Книгарні та Інформаційного Бюра в Празі.

22. "*Запорожець за Дунаєм*" — видатна опера українського композитора Семена Гулака-Артемовського.

23. *Айолло, Ґриґорій* — грузинський соціял-демократ, співробітник середовища Микити Шаповала в Празі, член редакційної колеґії "Нової України".

24. *Штейнберґ, І. З.* (1888-1957) — єврейський політичний діяч, лівий есер, був в уряді Леніна від грудня 1917 до березня 1918 р. 1923 р. еміґрував до Берліну. Автор багатьох праць з єврейського питання.

25. *Ausflug* (нім.) — екскурсія.

26. *Яковлів, Андрій* — начальник канцелярії Центральної Ради, посол до Відня.

27. *Нейман* — можливо, мова тут про чеського поета, письменника-комуніста, Stanislaw K. Neumann.

28. *Шаґал, Марк* (1889) — відомий модерний маляр єврейського походження, еміґрував з Росії ще в 20-их роках.

29. *Нижанківські* — подружжя: *Др. Нестор Нижанківський* (1893-1940), визначний композитор, піяніст і педагог, викладач теорії музики і композиції в УВПІ 1923-1929 рр. Дружина його *Меланія Семак-Нижанківська* (1898- ?) — перекладачка на німецьку мову.

30. *Пестель, П. І.* (1793-1826) — полковник, провідник і ідеолог декабристів.

Нечаєв, С. Г. (1847-1882) — російський революційний діяч, засновник 1869 р. таємної організації "Народная расправа".

31. *Лотоцький, Олександер* (1870-1939) — громадський і політичний діяч, письменник, публіцист і науковець, член Української Радикальної Демократичної Партії, член ТУП та УПСФ. 1917 р. генеральний писар Генерального Секретаріяту Центральної Ради; 1918 р. державний контролер в уряді УНР; під час гетьманату міністер ісповідань у другому кабінеті Федора Лизогуба. 1919-1920 рр. — надзвичайний посол Уряду УНР у Царгороді. На еміґрації у Відні, Празі й Варшаві. Професор церковного права в УВУ — 1922-1929 рр.; з 1929 р. професор Варшавського Університету; засновник і директор Українського Наукового Інституту у Варшаві в 1930-1938 рр. Автор багатьох статтей, наукових праць і спогадів.

32. *Шульгин, Олександер* (1888-1960) — український політичний діяч, публіцист. Член УПСФ, секретар національностей в Генеральному Секретаріяті Центральної Ради. 1917-1918 рр. міністер зовнішніх справ, брав участь у переговорах з німцями в Бресті. За гетьманату посол до Болгарії. 1919 р. представник УНР на Паризькій мирній конференції. На еміґрації в Празі, де викладав в УВУ та УВПІ; згодом жив у Франції, редаґував журнали "Prométhée" (1926-1938) та "La Revue de Prométhée" (1938-1940). Автор багатьох праць французькою мовою про українську революцію. Прихильник середовища УНР.

33. "*Диспут*" — про нього пише М. Ю. Шаповал (*Щоденник*, т. І,

стор. 100): "... був диспут на тему 'Сучасний політичний момент'. Вступні слова мали сказати Винниченко і я, але через хворобу я виступити не міг. Говорив сам Винниченко. 'Слово' його було слабеньке. Не підготовився як слід. Полемістами виступали зміновіхівці: Роздольський, Білокриницький, Харусь, Бутрим. Глупі і паскудні типи. Називали Винниченка 'товаришем', а мене 'паном'. Опріч того говорили Феденко і Мазепа, а також Лотоцький. Мазепа і Феденко оскандалились; навіть я був кращої думки про їх. Мазепа з місця полемізував, вигукував під час відповіді Винниченка. Левко Чикаленко по адресу Винниченка кинув ззаду в юрбі: 'продажний'. Лотоцький розводив на тему про мінливість Винниченка: 'хто ж тепер повірить вам, Володимир Кирилович?' Винниченко відповідав гарно, дотепно, іноді гостро. Про зміновіхівців сказав, що це щось гидке, що селяни з огидою 'беруть на трісочку'. Назвав їх проститутками. До 'комуністів' сказав: 'я вам не товариш'. Мазепу і петлюрівців чистив добре. Вони були розлючені. Більшість авдиторії була на боці Винниченка. Потім Винниченко оповістив про заснування Революційно-Демократичного Союзу. Далі була його друга промова, ніби сповідь за 'мінливість', 'особисті інтереси' і т. п."

34. *Zwischenruf* (нім.) — репліка.

35. *Русова, Софія* (1856-1940) — педагог і громадська діячка, активістка українського жіночого руху. 1917 р. член Центральної Ради, за гетьманату голова департаменту дошкільної та позашкільної освіти, 1920 р. співзасновниця Української Національної Жіночої Ради в Кам'янці-Подільському. З 1922 р. на еміґрації, з 1923 р. в Празі, де викладала педагоґіку в УВПІ та очолювала філію Української Національної Ради Жінок у Празі. Авторка багатьох праць з питань педагогіки та жіночого руху.

36. *Stekel, Wilhelm* (1868-1940) — видатний німецький психоаналітик займався питанням сексуальности. Правдоподібно В. Винниченко читав його опубліковану 1921 р. працю "Nervöse Angstzustände und ihre Behandlung" (Нервові стани страху і їхнє лікування).

37. *Liegekur* (нім.) — лікувальне лежання.

38. *"La Garçonne"* — популярний на той час роман французького письменника Victor'а Margueritte (1866-1942), який в багатьох своїх творах значну увагу приділяв питанням емансипації жінок.

39. *Боттічеллі, Сандро* (Botticelli, Sandro; 1444-1510) — славетний фльорентійський художник. На багатьох його картинах прекрасно намальовані жіночі голівки.

40. *Schwerin-Mecklenburg* — німецьке місто на схід від Гамбурґу в провінції Мекленбурґ.

41. *Eisenach* — місто в Тюрінґії на захід від Ґота.

42. *"von Morgen bis Abend"* (нім.) — від ранку до вечора.

43. *Inselsberg* — гора в околиці Friedrichroda.

44. *Wandervögel* (нім.) — "Перелітні птахи" — німецький молодіжний рух, заснований в 1896 р., своєрідний національно-патріотичний різновид скавтінґу.

45. *Гринько, Григорій* (1890-1938) — український політичний діяч, член УПСР, боротьбіст, згодом член КП/б/У. Редактор "Червоного шляху". 1920-1923 рр. народний комісар освіти, 1923-1925 рр. — голова Державної Плянової Комісії й заступник голови Раднаркому УРСР; 1926-1929 рр. — заступник голови Держпляну СРСР, 1929 р. — заступник наркома земельних справ, 1930-1937 рр. — нарком фінансів СРСР. 1937 року арештований і 1938 р. розстріляний.

46. *rodeln* (нім.) — кататися на санях.

47. *Empfangsdame* (нім.) — приймальна дама.

48. *Vesper* (нім.) — вечеря.

49. *Санаторія* Tannenhof — про неї згадується в окремому нереґулярному записнику.

50. *taktlos* (нім.) — нетактовно; Jacke (нім.) — піджак.

51. *Sanitätsrat* — санітарний радник.

52. *Saubere Sache; durchschossen* (нім.) — чиста справа; прострілений.

53. *Мусорґський, Модест Петрович* (1839-1881) — видатний російський композитор.

54. "*Тоска*" — опера італійського композитора Джакомо Пуччіні, написана 1900 р.

55. Фрідріхрода, 24. III 24 — цю вставку, як і вставки з 25. III 24 і 26. III 24 взято з окремого нереґулярного записника.

56. *Ді* — ім'я, що його Винниченко вживав, пишучи про себе в ситуаціях любовного характеру.

57. *Töricht und kindisch* (нім.) — дурна і дитяча.

58. *Fremdenzimmer* (нім.) — кімната для гостей.

59. *Liegestuhl* (нім.) — шезлонґ, розсувне крісло.

60. *so glücklich* (нім.) — такі щасливі; der Fall (нім.) — подія, справа.

61. *Cavi* — невеличке приморське місто на березі Ґенуезької затоки в Італії, де відбулося перше знайомство Розалії Яківни з Винниченком.

Avon — містечко коло Фонтебльо у Франції, де Винниченки жили перші свої пошлюбні роки (1911-1913). Див. т.I, стор. 298, прим. 3, 4.

62. *Коваль, Володимир* (1885-1927) — кооператор і інженер-

аґроном. Голова Всеукраїнського Сільсько-Господарського Кооперативного Союзу в Києві, професор Київського Політехнічного Інституту. З 1921 р. на еміґрації.

63. *Ihr Wynnytsch* (нім.) — свого Виннича (Винниченка).

64. *Geburtstag* (нім.) — день народження.

65. *bestimmt* (нім.) — напевне.

66. *Beeskow* — містечко на південь від Рауену.

67. *Schatz* (нім.) — скарб.

68. *Ich habe keine Angst. Ich will es nicht* (нім.) — Я не боюся. Я того не хочу.

69. *Kein Zweck* (нім.) — без сенсу.

70. *Бакал, Ілля Юрович* — російський письменник, лівий есер, близький друг А. А. Шнайдера, член берлінської групи "Скифів".

71. *абсціон* — можливо, тут мова про якусь участь Винниченка в акціонерній справі.

72. *Fürchterlicher Mann* (нім.) — страшний чоловік.

73. *Wasserleitung* (нім.) — водопровід.

74. *Berge* (нім.) — гори.

75. *Мако, Сергій* (1884-1951) — художник-портретист, член української дипломатичної місії в Італії 1919 р.; згодом жив у Празі, де викладав у Студії пластичного мистецтва з 1923 р. Автор відомого портрета Винниченка.

76. *Sklerol* — медичний препарат від склерози.

77. *Антонович, Катерина Михайлівна* (1884-1975) — дружина Дмитра Антоновича, художниця і громадська діячка. Див. т. І, стор. 43, прим. 2.

78. *Колесса, Олександер* (1867-1945) — мовознавець і історик літератури, громадський і політичний діяч, член НТШ. Співзасновник УВУ, професор Карлового університету в Празі 1923-1939 рр. В 1921 р. голова дипломатичної місії ЗУНР у Римі. Автор багатьох наукових праць.

79. *Збрацлав* — містечко на південь якихось 20 км від Праги.

80. *Ґомзин, Борис* (1887-1965) — поет, діяч гетьманського напрямку, згодом націоналістичного руху. З 1921 р. в еміґрації, асистент історії української літератури в УВПІ в Празі. Автор кількох збірок творів, дописувач до "Літературно-наукового вісника", "Розбудови нації" та "Сурми".

81. *Самойлович, Микола* (1890-1951) — політичний і громадський діяч, член Центральної Ради, делеґат двох перших Всеукраїнських вій-

ськових з'їздів у 1917 р. З 1920 р. на еміґрації в Празі, де, як співак, виступав у Празькій опері та в театрах Закарпаття.

82. *УСД* — Українські Соціял-Демократи.

83. *Чернуха, Ґригорій* — студентський і громадський діяч, однодумець Микити Шаповала. Активний у Центральному Союзі Українського Студентства (ЦеСУС), співробітник журналу "Український студент".

84. *Акименко* — можливо, мова йде про Федора Якименка, композитора, професора теорії музики і композиції УВПІ в Празі — 1924-1926 рр.

85. *Боткін* — захворювання печінки.

86. *Петрусь* — Петро Чикаленко, який в тих часах перебував в Україні.

87. *Шеремецинський, Жак* — про нього тільки знаємо, що це давній, ще з дореволюційних часів знайомий і, мабуть, однодумець В. Винниченка. Як свідчить у своїх спогадах Юрій Тищенко-Сірий ("Володимир Винниченко. Статті й матеріяли". УВАН, Нью-Йорк, 1953, стор. 55), під цим прізвищем В. Винниченко деякий час жив нелеґально 1915 р. у Москві. За 24. IV 1916 р. Винниченко у свій щоденник занотував: "Прислав Жак коректу "Хочу!". Щойно написаний роман "Хочу!" саме тоді друкувався у Москві, де жив Жак Шеремецинський, який, мабуть, доглядав за друком на прохання Винниченка. Ім'я Жака і Шеремецинського згадується в щоденнику Винниченка кілька разів. Але, на жаль, докладніших даних про нього ми не маємо.

88. *Моргуліс, Зіновій Ґригорович* — адвокат, близький знайомий В. Винниченка в роки його нелеґального перебування в Москві (1914-1916). Український діяч еврейського походження, близький до середовища Є. Х. Чикаленка та С. Єфремова, член Української Партії Соціялістів-Федералістів, за доби Центральної Ради — Київський губерніяльний комісар. У 20-ті роки — співробітник ВУАН. Заарештований у справі СВУ, засуджений на три роки, невдовзі звільнений і дальша доля невідома. (Див. т. I, стор. 223, прим. 2).

89. *Левко* — Левко Чикаленко (1888-1965), син Є. Х. Чикаленка. Член УСДРП, активний діяч доби революції. Див. т. I, стор. 228, прим. 40.

90. *"Sie machen mich wild"* (нім.) — Ви робите мене здичавілою.

91. *Бабій, Іван* (1896-?) — маляр-неоклясик, родом з Херсонщини, вивчав малярство в Києві, Берліні й Парижі, де й виставляв свої картини.

92. *Воронов, С.* — лікар, який жив у Парижі.

93. *Grundstück* (нім.) — земельна власність.

94. *Millerand, Alexandre* (1859-1943) — французький політичний діяч, від 1909 р. до 1919 р. посідав різні міністерські посади, з 1920 до 1924 р. президент республіки.

95. *Рантьє* (фр.: rentier] — особа, яка живе з прибутків від цінних паперів, акцій.

96. *Брандес, Ґеорґ* (Brandes, Georg; 1842-1927) — визначний данський літературний критик і публіцист.

97. *Франс, Анатоль* (France, Anatole; 1844-1924) — видатний французький письменник, лавреат Нобелівської премії з літератури за 1921 р.

98. *Гавптман, Ґергарт* (Hauptmann, Gerhart; 1862-1946) — видатний німецький письменник і критик.

99. *Маттеоті, Джакомо* (Matteoti, Giacomo; 1885-1924) — італійський політичний діяч, соціяліст. 1924 р. генеральний секретар Італійської Соціялістичної Партії. Противник фашизму, вбитий фашистами 10 червня 1924 р.

100. *Рудичів, Іван* (1881-1958) — громадсько-політичний діяч, член РУП і УСДРП, за фахом правник. На еміґрації жив у Відні, Берліні, Празі, а з 1926 р. — в Парижі, де був директором Бібліотеки ім. С. Петлюри до 1950 р.

101. *Steiermark* — область у південній Австрії, відома чудовими краєвидами.

102. *РУХ* — українське радянське кооперативне видавництво.

103. *"Діло"* — провідна галицька газета, яка видавалася на протязі майже 60 років, — з 1880 по 1939 р.

104. *Шульга, Федір* — український громадський і політичний діяч, родом з Одеси. За часів гетьмана радник посольства в Болгарії.

105. *Липовецька, Млада* — справжнє прізвище Норляндер, Раїса (1894-?), співачка і журналістка, перекладачка Т. Шевченка на італійську мову, мешканка міста Торіно, провадила національно-інформаційну працю в Італії. В 1931-1932 рр. видавала італійською мовою часопис "Ukraina". Діячка жіночого руху.

106. *Liebling* (нім.) — улюбленець.

107. *Erpio, Едвард* (Herriot, Edouard; 1872-1957) — французький політичний і державний діяч, провідник Радикально-Соціялістичної Партії. Прем'єр-міністер Франції в роки 1924-1925, 1926, 1932.

108. *Weckapparat, Gläser, einmachen* (нім.) — будильник, склянки, консервувати.

109. *Порш, Микола* (1879-1944) — політичний і громадський діяч, вчений-економіст, провідний член РУП-УСДРП. 1917 р. секретар праці в

першому уряді В. Винниченка; з січня 1918 р. міністер праці й військових справ УНР; 1919-1920 рр. посол УНР в Німеччині, де й залишився до кінця свого життя. Автор численних наукових праць. Див. т. I, стор. 417, прим. 3.

110. *"Оборона України"* — політична організація радикально-соціялістичного напряму в США і Канаді, заснована 1920 р. Співпрацювала з Українською Соціял-Радикальною Партією в Західній Україні. Видавала орган "Українська громада". Основні діячі організації: Мирослав Січинський, Микола Цеглинський та Ярослав Чиж.

111. *Госиздат* — державне видавництво РСФСР, засноване 1919 р. в Москві.

112. *Мейєрхольд, Всеволод* (1874-1942) — видатний російський театральний режисер, засновник і провідник аванґардного театру в Москві. В 30-ті роки репресований і загинув на засланні. Театр його був ліквідований.

113. *Grossgörschenstrasse Bahnhof* — вокзал у південному Берліні, на північ від району Schöneberg.

114. *"Натусь"* — п'єса Винниченка, написана до революції.

115. *Шпрее* (Spree) — довга на 398 км річка, яка починається в південно-східній Німеччині і вливається в річку Гавель біля Берліну.

116. *Заповіт Леніна* — написаний Леніним у грудні 1922 р., в якому він піддав критиці певні аспекти діяльности радянської влади, партії, а також окремих провідних більшовиків, своїх можливих наступників, зокрема, Сталіна.

117. *Fester Bräutigam* (нім.) — певний наречений.

118. *"Руль"* — російський щоденник кадетського напряму, що виходив у Берліні в 1920-1931 рр. за редакцією В. Д. Набокова, А. І. Камінки і І. В. Гессена.

119. *РУП* — Революційна Українська Партія, заснована 1900 р. в Харкові, — попередниця УСДРП.

120. *Хрістіянія* — тодішня назва столиці Норвегії Осло.

121. *Waldschlößchen* (нім.) — лісовий замок.

122. *Шраг, Микола* — політичний діяч, член УПСР, на еміґрації член Закордонної Делеґації УПСР за проводом М. Грушевського, співробітник "Борітеся-поборете!" Автор праці "Держава і соціялістичне суспільство" (1923). В половині 20-х років повернувся на Україну. Заарештований в 1931 р. в справі Українського Національного Центру і згодом знищений.

123. *Friedenau* — передміський район Берліну на північ від Dahlem, Steglitz.

124. *Handelsschule* (нім.) — торговельна школа.

125. *Gemeindevorsteher* (нім.) — муніципальний начальник.

126. *Vermögenssteuer* (нім.) — податок на майно.

127. *Grosser Stein* (нім.) — великий камінь.

128. *Капустянський, Микола* (1879-1969) — військовий і політичний діяч, генерал-хорунжий Армії УНР, полковник генерального штабу російської армії. На еміґрації у Польщі, з 1923 р. в Парижі, де організував Українську Громаду. Згодом — діяч Організації Українських Націоналістів і член її Проводу. Автор праць на військові теми.

129. *Шумицький, Микола* (1889-1982) — громадський і політичний діяч, прихильник середовища С. Петлюри і УНР, радник делеґації УНР на Паризьких мирних переговорах; на еміґрації в Парижі.

130. *Vertrauensstelle* (нім.) — відповідальна установа, в даному разі дипломатичне представництво.

131. *Савінков, Борис Вікторович* (1879-1925) — російський політичний діяч, письменник. Провідник партії соціялістів-революціонерів, організатор і виконавець багатьох актів терору проти царського уряду, зокрема, убивства міністра В. К. Плеве. На еміґрації жив у Парижі. Після повернення до совєтської Росії в 1925 р. арештований і засуджений на смерть.

132. *Beschlagnahme* (нім.) — конфіскація.

133. *Auswärtiges Amt* (нім.) — міністерство зовнішніх справ.

134. *Wohnungsabteilung* (нім.) — мешкальний відділ; Pech (нім.) — невдача.

135. *Верден* — містечко в східній Франції з потужною фортецею, де від лютого до грудня 1916 р. тривала одна з найзапекліших битв Першої світової війни.

136. *Mieteinigungsamt* (нім.) — бюро для полагодження квартирних плат.

137. *Северінґ, Карл* (Severing, Carl; 1875-1952) — німецький політичний і профспілковий діяч, соціяліст. Член райхстаґу 1907-1933 рр. Міністер внутрішніх справ Райху 1928-1930 рр.; міністер внутрішніх справ Прусії 1920-1926 рр.

138. *Min. Wohlfahrt* (нім.) — міністерство здоров'я.

139. *Wohnungsamt* (нім.) — мешкальне управління.

140. *Verblutet, unverblutet. Unterleib* (нім.) — закривавлені, незакривавлені. Черево.

141. *Einkommensteuer* (нім.) — податок на прибуток.

142. *Vorbezahlung* (нім.) — попередня виплата.

143. *Beschwerde* (нім.) — скарга; Anzahlung (нім.) — завдаток.

144. Мабуть, тут мова йде про працю видатного німецького астронома Майєра, Макса-Вільгельма (Max Wilhelm Meyer; 1853-1910).

145. *Трильовський, Кирило* (1864-1941) — громадський і політичний діяч, засновник першого гімнастично-пожежного товариства "Січ" в 1900 р., член Української Селянсько-Радикальної Партії, голова Бойової Управи Українських Січових Стрільців.

146. *Панчак, Степан* — студентський і пластовий діяч. На еміґрації до 1923 р. в Празі, потім в Англії. Голова празького Союзу Відродження Українського Студентства, заснованого в листопаді 1921 р. на засадах християнської етики.

147. *Stutzen* (нім.) — високі шкарпетки.

148. *Eilbrief* (нім.) — спішний лист.

149. *Käufer* (нім.) — купець.

150. *Zwangsmiete* (нім.) — примусова квартирна платня.

151. *Hauptsache* (нім.) — головна справа.

152. *Umtausch* (нім.) — обмін.

153. *Кальвін, Жан* (Calvin, Jean; 1509-1564) — французький теолог і релігійний реформатор, провідний діяч протестантизму, противник Мартіна Лютера, засновник суворої релігійної системи.

154. *Čin* — чеське видавництво, засноване 1920 р. в Празі.

155. *Ausländer* (нім.) — іноземці.

156. *Regierungspräsident* (нім.) — президент.

157. *Чикаленко, А. Є.* — Анна Євгенівна Келлер-Чикаленко, — дочка Є. Х. Чикаленка, видатна діячка українського жіночого руху. Померла в часи Другої світової війни.

158. *Ренодель, П'єр* (Renaudel, Pierre; 1871-1935) — французький політичний діяч, соціяліст, редактор і директор "Л'Юманіте" в 1906, 1913-1918 рр. Делеґат до французького парляменту 1914-1919, 1924-1935 рр.

159. *"відома артистка"* — певне, мова йде про видатну італійську артистку Емму Ґраматіку (1875-1965), яка взяла Винниченкову драму "Брехня" до свого репертуару й успішно виконувала ролю головної героїні Наталі Павлівни.

160. *Besitzer* (нім.) — власник.

161. *Gemeinde* (нім.) — громада.

162. *Dix, Otto* (1891-1969) — видатний німецький маляр-експресіоніст, засновник у 20-х роках соціяльно-критичної школи "Нового об'єктивізму".

163. *Liebermann, Max* (1847-1935) — німецький маляр — імпресіоніст і графік.

164. *Monet, Claude* (1840-1926) — визначний французький маляр, провідний імпресіоніст.

165. *Kokoschka, Oskar* (1886-1980) — видатний австрійський маляр — екпресіоніст.

166. *Junge Aerzte* (нім.) — молоді лікарі.

167. *Собачко, Ганна* (1883-1965) — українська майстриня народного декоративного розпису, родом з Київщини. Твори її відзначаються багатством фантазії та живим кольоритом. Має багато послідовниць.

168. *Аґнівцев, Н. Я.* (1888-1932) — російський поет, на еміґрації до 1923 р., коли повернувся до Росії, де працював у сатиричних журналах.

169. *Polizeipräsidium* (нім.) — поліцейське управління.

170. *Oranienbaum* — містечко недалеко на північ від Ляйпціґу.

171. *Partizip; Adjektiv* (нім.) — дієприкметник; прикметник.

172. *Schreckgespenster* (нім.) — страшні привиди.

173. *Bitte, artig zu sein* (нім.) — Прошу бути чемним.

174. *Sittenpolizei* (нім.) — поліція, що стереже мораль.

175. *Grunderwerbsteuer* (нім.) — податок на куплену землю.

176. *"Vorwärts"* — орган Соціял-Демократичної Партії Німеччини.

177. *Плян Довса* — господарський плян, складений у квітні 1924 р. комісією під керівництвом американця Чарлза Довса (Charles Dawes), спрямований на оздоровлення німецької економіки і розв'язання репараційного питання.

178. *Рембрандт* (1606-1669) — славетний голляндський маляр.

179. *Шов, Джорджж-Бернард* (Shaw, George Bernard; 1856-1950) — видатний англійський письменник і літературний критик, соціялістичний діяч. Автор багатьох п'єс, серед них і згадана "Любовник", написана в 1893 р.

180. *Marienbad* — курортне містечко в західній Чехії.

181. *Rin Tin Tin* — ім'я вовчура — героя американських пригодницьких фільмів.

182. *verlobt* (нім.) — заручений.

183. *Гаврилюк, Ілько* — письменник і громадський діяч у південній Басарабії — Аккерманщині.

184. *Мацієвич, Кость* (1873-1942) — вчений аґроном, громадський і політичний діяч, член УПСФ. 1917 р. товариш генерального секретаря земельних справ; у 1918-19 рр. вів з доручення Директорії переговори з представниками Антанти; 1919 р. міністер закордонних справ у кабінеті Сергія Остапенка; 1919-1923 рр. голова дипломатичної місії УНР в Румунії. З 1923 р. в Празі, де викладав в Українській Господарській Академії та УТГІ. Автор численних праць з сільсько-господарських питань.

185. *Дельвіґ, Сергій* (1866-1944) — генерал-полковник Армії УНР. В 1919 р. шеф української місії для переговорів з Польщею, потім голова української надзвичайної військової місії в Румунії.

186. *Маруся* — Марія Осипівна Ґоґоберідзе, родичка Є. Д. та А. І. Ґоґоберідзе.

187. *Lubitsch, Ernst* (1892-1947) — видатний німецький фільмовий режисер, з 1923 р. в Голівуді. Знаний з комедій про взаємини між жінками і чоловіками, зокрема "Rund um die Ehe" — "Довкола шлюбу".

188. *Ганкевич, Лев* (1883-?) — адвокат, член УСДП, журналіст і співредактор органу УСДП "Вперед" в 1918-1922 рр. 1930-1934 рр. голова проводу УСДП. Часто виступав як оборонець на процесах націоналістичної молоді з ОУН в Галичині.

189. *"Corriere della Sera"* — ліберального напряму італійська газета.

190. *"Молода кров"* — п'єса Винниченка, написана ще до революції.

191. *munter* (нім.) — бадьора.

192. *"Роман мого життя"* — не здійснений задум великого твору Винниченка.

193. *Augendiagnost* (нім.) — очний діягност.

194. *Weihnachtsabend* (нім.) — Святвечір.

195. *Інформаційне Бюро* — об'єднання революційно-соціялістичних партій, які не входили ні до II-го, ні до III-го Інтернаціоналів. 1925 р. до Бюра входили Італійська Соціялістична Партія максималістів, Німецька Незалежна Соціял-Демократична Партія, Французький Союз Соціялістів-Комуністів, Норвезька Робітнича Партія, Партія Російських Лівих Соціял-Революціонерів і максималістів, Партія Білоруських Соціял-Революціонерів, Партія Литовських Революційних Народників, Єврейський Бунд з Польщі та Українська Партія Соціялістів-Революціонерів.

196. *Letrange* — французький соціяліст, член Французького Союзу Соціялістів-Комуністів. Член секретаріяту Міжнародного Бюра революційно-соціялістичних партій.

197. *Блюм, Леон* (Blum, Leon; 1872-1950) — французький політичний діяч, співзасновник Французької Соціялістичної Партії, противник комунізму.

198. *Ульштайн* — Берлінське видавництво, засноване 1877 р., одне з найбільших у Німеччині. Від 1920 до 1924 р. фінансово підтримувало російський щоденник "Руль".

199. *"Трудова демократія"* — назва нездійсненого органу Революційно-Демократичного Союзу.

200. *Цеглинський, Микола* — журналіст, політичний діяч, провідний член організації "Оборона України" в США.

201. Про виступ Ерліха згадує М. Ю. Шаповал: "Жид Ерліх (ж. Бунд з Польщі) висловився неґативно проти участи українських і білоруських соціялістів-революціонерів. За це його добре вилаяли Штейнберґ, Лібкнехт, Ріпецький, Боровський". (*Щоденник*, т. I, стор. 125).

202. *Балабанова, Анжеліка* (Balabanoff, Angelica; 1878-1965) — соціялістична діячка, родом з України, учасниця Ціммервальдської конференції в 1915 р., член Італійської Соціялістичної Партії максималістів. Генеральний секретар Міжнародного Бюра соціялістично-революційних партій.

ЗАПИСНИК ч. XIV

(1 січня 1925 — 31 грудня 1925)

1. I

Мінливо. Дощ. Сонце. Дощ.

Виїзд Шаповала до Праги. Передача йому "Mahnzettel"[1] з 11 пунктами [того], що він негайно має зробити в Празі у справах, разом обговорених у Берліні.

Укладання І-го числа "Трудової демократії", мій проєкт. Цікаво: стримане невдоволення Шаповала при обговоренні, чи має бути виставлене ім'я редактора. Йому, видно, хотілось, щоб нічиє ім'я не фігурувало на виданнях, якщо його не може бути. Одначе, мусів поступитися з деякими обмеженнями.

Помітний зріст витривалости малюни, виявлений у твердості, бадьорості й охоті до праці. Гадаємо, що гарний вплив має щоденний душ.

Лист від Нижанківської. (Просить грошей, 1 000 корон, дитина хвора. Треба негайно вислати).

Перерва в чи.

Обмірковування вночі змісту "Трудової демократії" та "Нової України".

Внутрішнє збайдужування до Тамари. Очевидна невилазність "боротьби" наводить нудьгу й апатію.

Лист від Єлени Давидівни. (Невдоволення мною за недовір'я до її діловитости й до її приїзду до нас. Обіцяє приїхати, як стане на ноги в акторській кар'єрі. Отже, очевидно, не хутко це буде, не місяцями треба міряти, а роками. Або ж, якщо не вдасться акторська кар'єра, візьметься за влаштування "семейного очага". А перед тим приїде до нас). С. — 7.

2. I

Дощ.

Лист до Шрайдера. (Допитування, чи візьметься переговорити з Роменом Ролляном[2] з приводу передмови до "Соняшної машини"? Запрошення до участи в "Трудовій демократії".

Лист до Левіні. (Переказ розмов і договору з Шаповапом).

Лист до Сірого. (Можливість позички через Шаповала 15 000 чеських корон).

Редаґування "Молодої крови".

Тамара не з'являється. Очевидно, захопилася одним з "мальчиків" під час свят. В розмові телефоном з Кохою заявила, що два тижні гуляла щовечора і тепер повинна посидіти дома. Очевидно, попереджає, що не приходитиме до нас. Коли б було внутрішнє бажання прийти, такого попередження не могло б бути. Спочатку біль амбіції, ніжности і ревности. Потім раптом: це ж добре, що закохалася, нормально, природно, необхідно і бажано. Постанова: прийняти цей факт з любовним спокоєм, хоча й із сумом. Мати ж гідність: бути вибачливо-любовним, не почувати злого, недоброго за те, що мила людина має радість, утіху й любов до когось. Навпаки, радіти з цього і сприяти. В кожному разі *такий* кінець є найкращий. І можна, і слід мені хотіти тільки одного: щоб вона рішуче, глибоко, до самозабуття закохалася, щоб до мене була найщиріша, непідроблена, безсумнівна байдужість. За це можна бути тільки вдячним. І цим закінчити трошки тяготні відносини з цим молодим і непоганим по суті дівчам. С. — 7.

3. I

Дощ.

Лист батькові. (Гроші, 15 долярів).

Лист з "Молодою кров'ю" до Сірого.

Редаґування "СМ" — 4.

Візита Тамари. "Яким вітром занесло тебе?" (Питання Кохи). Образилась: "Не вітром, а скучила". Розповідала про Silvesterabend.[3] "Безумно, исключительно весело, как никогда". Але це саме вже було. Підкреслювання успіхів у "мальчиков", флірт і брудершафти. Коха пішла на вечерю, ми вдвох. Відновлення глибокої і болючої ніжности, до бажання швидко відійти в куток. Пригадування рауенських "моментів". "Отвратительно". Одначе, коли я вступився за них, — "я кажу взагалі, без прикладів", себто, що після актів "нерозсудливости" буває каяття й поганий спомин, — пожвавлення і знову червоне обличчя від моєї уваги. Телефон: Юлія Володимирівна хоче приїхати. Тамара моментально погасла. І весь вечір сонно лежала на канапі. Закоханости ні в кого немає. "Не могу же я по заказу!" "Мне теперь хорошо, а о будущем не хочу думать". А ще кілька днів тому був "песимізм". "Хорошо" через те, що у нас, зі мною! Спроби намітити виграш у парі. Але при Косі, очевидно, не могла. І взагалі боїться себе виявити. Тому покищо нічого не каже. Справи Марка Григоровича ні з місця. Думбадзе в Парижі нема. Вілла взята під опіку, — процес.

Тамара *мовчить* при розмовах про наш переїзд до Парижу. (Звістка від Марка Григоровича ніби Шрайдер *ужe* добув візу). Ні одного слова. Не цікавиться ніяк? Байдуже? Вірно сама про себе каже, що надзвичайно вміє ховати свої почуття. С. — 6.

4. І

Дощ.

Гріх: лють і лайка від того, що не надрукували оповістки про шукання помешкання. Потім: "судьба цим сама каже, що треба їхати до Парижу". І помилка: оповістка є, велика, окрема. Сором, каяття і знову висновки.

Картка від Шрайдера. (Ні слова про візу. В справі видавництва: Еренбурґ[4] не дає своєї книги, треба «Соняшну машину». Просить грошей на купівлю руського журналу з повістями Бабеля).[5]

Коха з Frau Joseph на виставці Secession.[6]

Лінощі Кохи в писанні листів до Єлени Давидівни. Моя погроза розповісти колись про це ЄД. Почала писати на машинці, і недокінчений лист так і лежить на валику [вже] кілька днів. А Надюзі лист, писаний рукою, так само лежить на столі.

Пляни сплутано, змішано з новими, і все огорнулося туманом непевности. Лишаємось, чи їдемо з Німеччини? А як їдемо, то куди? Малюноп[ерація] відкладається на якийсь час. А на який? С. — 2.

5. І

Дощ. Вітер. Надзвичайна втома, розбитість від погоди.

Починається шукання помешкання. Бюро, хазяйки, обдурювання. Кожен огляд запропонованого помешкання є розбиванням ілюзій, — все не таке, як обіцяно, як уявлялось. Втомно, нудно.

З Праги ще ні слова. Не хапаються.

З «Соняшною машиною» — туманно. Візьме Ульштайн, чи ні?

Обдумування нової праці гальмується непевністю нашого становища. Еміґрантські руські газети віщують на цей рік поворот до Росії.

Цей рік є віщований і мною в 20-му році як рік загибелі большевизму. Цікаво, чи мої розрахунки справдяться? Юлія Володимирівна називає мене провидцем, "ясновидящим". Коли всі ясновидящі такі, як я, то їхній зір не дуже ясний.

Видавництво "Птицелов" Шрайдера впіймало мене-птицю і

хоче скубти. Одначе, мені це не до смаку, і я, мабуть, вирвусь так само, як птиця Еренбурґ.

Страшенна втома й розбитість у всіх, кого я можу питати. Але тільки фрау Йозеф розуміє, що це від атмосферних впливів. С. — 8.

6. I

Ясно. Сухо.

Телефонна праця Кохи, — балачки з бюрами та хазяйками помешкань. Біганина за помешканнями. Боротьба наймача з хазяїном. Паразити — бюра.

"Некоронований король" Леон Блюм, очевидно, не настільки король, щоб мав силу дати дозвіл на в'їзд до Франції.

Лист від Шрайдера. (Перекладача «Соняшної машини» французькою мовою, мовляв, знайти легко, але гонорар 50% від авторського гонорару. Бідолаха Шрайдер не зупиняється навіть на такому нечуваному нахабстві, — нормальна річ).

В СРСР, з газет, все більше й більше назріває чиряк троцькізму. Сам прорве, чи потрібна буде операція?

З Праги ще нічого. Не хапаються, ні.

І редактор від Ульштайна не потелефонував. Також не хапається.

І помешкання нема.

І візи нема.

І розв'язки справи з гіпотекою нема.

А загалом усе той же звичний стан непевности, сидіння на стільці з нерозпакованими речами. С. — 8.

7. I

Дощ.

Все те саме шукання. *Майже* abgeschlossene[7] помешкання на Mommsenstr. Хазяйка має виїхати на три місяці, потім приїхати і потому знову виїхати. На три місяці можемо бути самостійними.

Обдумування нової праці, організація журналів, друзі й вороги, наука, театр, навіть *віза*, — все відсунулось убік перед богом помешкання. Про Тамару вже й казати нічого, бідний, милий Тамарьонок сховався геть-геть у куточок. Та і взагалі з ним поганенько: блідне, в'яне, завмирає, — нема відповідної їжі, підтримки до існування. Стіна попереду, стіна неможливости, об яку б'ється лобом надія й щоразу стає все безсиліша.

Візита Бакала. Який рівносонний, малопорушний чоловік,

не лице, а машкара, "пятає-дєсятає", йому лінькі докінчувати фрази, і він їх заміняє "п'ятим-десятим".

Діямандіді не телефонують, — очевидно, вдарились в амбіцію і чекають, щоб ми *перші* здалися.

Візита Йозефки. Людина, яка тримається за хвіст свого щастя на морозі. Руки клякнуть, і хвіст от-от вирветься. С. — 7.

8. I

Хмарно. Сухо.

Надії на einzel'ного Herr'a,[8] у якого було вже домовлене помешкання, — зрадили. Від Ґрюневальдської хатинки в гордині свої відмовились. Mommsen'івська einzelne Dame крутить: лишає собі час до суботи дати відповідь, — значить, має якогось кращого рефлектанта. І знову ми посеред туману, в якому не видно жодного певного напряму. С. — 7.

9. I

Ясно. Дощ.

Коха у Westen'i за помешканням. Mommsen'івська пані не потелефонувала, значить, помешкання не буде.

Обдумування економічної плятформи РДС. Шляхи майбутнього господарства на Україні. Залежатимуть вони чи не залежатимуть від політичних подій? Чи політичні події являються вже в результаті назрілих економічних відносин і змін у лоні большевизму? Большевизм мимовільно готує майбутнє (та й теперішнє) панування якщо не економічно, то психологічно приватногосподарських відносин. Коли політичний переворот явиться як наслідок назрілих і дозрілих процесів, то очевидно напрям розвитку цих процесів після перевороту змінити буде важко, майже неможливо. Ясно, що вся політика повинна орієнтуватися на економіку. Але на яку економіку? Прийнято вважати сільськогосподарську економіку за примат. Одначе, орієнтація на мужика є короткозорість: політика короткої миті. *Велике господарство* — це тенденція всесвітнього розвитку. Його не уникне й Україна. *Форма* цього великого господарства — це інше питання.

Приїзд Марка Григоровича. Справи не такі погані. І Думбадзе, і вілла, і навіть кораблі можуть реалізуватись. Постанова переїзду до Парижу. Пляни здобуття візи через Прагу і тутешнього консула.

10. I

Ясно. Сонце. Тепло. ”Весна”.

Звільнення від кари шукання помешкання, — в Париж!

Лист (експрес) до Сірого. (Чи можна взяти візу до Парижу в Празі на переслані паси. Вимога присилки зразків формату «Соняшної машини»).

Тамара не з'являється, — то вистава Художнього Театру, то ялинка, то візита ”мальчика”, то побачення з подругою, що приїхала з Парижу знімати з зубів кільце, яке їй вирівнювало зуби, а до нас нема часу навіть потелефонувати. Виникає цікаве питання: навмисність чи природна байдужість? Якщо умисність, то, очевидно, почуття входить у фазу свідомости. Свідомість логічними розмірковуваннями заганяє чуття в кут, з якого треба шукати якогось виходу. Якщо ж природна байдужість, то це також цікаво як вияв риси вдачі, яка здатна на такі швидкі зміни і в глибині якої почуття не знаходять ґрунту і в'януть.

Візита Марка Григоровича. Хитрий Маркуша: зумів зацікавити руського консула так, що той готовий сам дбати перед французьким консулом про візу для мене. Я, мовляв, потрібен негайно в Парижі в справі кораблів, в якій консул має свою долю. От тільки потрібен документ Sûreté,[9] що має Шрайдер, щоб французький консул не боявся дати візу без дозволу Парижу.

Єврейське свято внизу в сусідів. Співи, музика. С. — 6.

11. I

Хмарно.

Перед обідом забігла Тамара, — занесла капелюх до мадам Леве. Ні слова докору, ні запитання, чому досі не заходила. Коли дівча вживає зусилля, щоб одвикнути (інтуїтивно правильний засіб), то не треба перешкоджати. Коли ненавмисним є наслідок збайдуження, втрати інтересу, то докори нічого не вдіють. Про переїзд до Парижу їй немов цілком байдуже, — мимохідь кинула запитання: ”А ви теж переїжджаєте?” Коха: ”Ні, ми лишаємось тут”. Нічого не сказала, цілком байдуже повела очима. Але я бачив, як після слів Кохи зідхання підняло їй груди. (Так буває від раптового болю?). Вона схаменулась і придушила його на півдорозі. Потім увесь час безжурно наспівувала свої фокстротні пісеньки, аж поки не попрощалась.

У Діямандіді з Віленськими. Греки, очевидно, не зважаючи на попередження, все таки хотіли почастувати нами своїх приятелів і родичів, запросивши й їх [до себе]. Але, на щастя,

родич-кузен з учорашнього перепою не мав сили прийти. Цікавий, одвертий діялог чоловіка й жінки на теми зради. ”Технічна перепона”. Дмитро Іванович висловлює прямо, що під його неустанним доглядом Аріядна Петрівна не може його зрадити тут. ”Ану, попробуй, голубушко, тут!” Тому ні за що не хоче пустити її в Париж, бо відразу зрадить. С. — 7.

12. I

Хмарно.

”Жуїрування” доходить до танців. В Tanzschule. Приватне помешкання. Повна дама з митим жовтим волоссям. Підстаркуватий, але моложавий панок у смокінґу (зранку, після сну) в пантофельках, з круглим жестом виставлених як для обіймів рук. Успіхи Кохи. Власне, вся компанія запроваджена ради сьогоднішнього вечора в Toppkeller'і з Frau Joseph.

Ульштайнівський директор обіцяє в середу вже дати відповідь щодо «Соняшної машини». У них, мовляв, немає звичаю так швидко давати відповідь (рукописи в них лежать місяцями), але, мовляв, через те, що Левицький тричі вже штурхає, вони поспішать. Чи ж дійсно вони такі чемні, що їх так штурхають. Редактор, який читав «Соняшну машину», має завтра скласти перед ним реферат про цю річ. Завтра він має обміркувати чисто видавничі можливості, а опісля завтра дасть відповідь.

Фрау Йозеф налякала: в Ульштайна видають тільки популярні речі та бульварні романи. Порядні письменники своїх речей їм не дають. Але помилка: в нього є інше видавництво, замасковане. Цікаво, чи справдяться спостереження: здається, відповідь буде позитивною.

Коха з Frau Joseph у Toppkeller'і. Роман Ді з Дорою. С. — 7.

13. I

Лист до Левинського. (Жаль, що не може через здоров'я брати участь в політичній роботі).

Лист до Сімовича. (Подяка за роботу над «Соняшною машиною» і опозиція в поправках. Явне незнання *живої* народної мови. Теоретично, розумово знає, але такі слова, як ”медикувати”, ”глиці” і т. п. чужі цьому буковинцеві).

Роман Ді з Дорою може статися, але чи варто на два тижні, що лишились?

Несподівана перемога Ді у Дори. Очевидно, потяг визрів у тиші і був готовий до вияву, бо, коли Ді тільки торкнувся, без

опору і протесту впала в обійми, пірнувши з головою в поцілунок. Дотики до дьони викликали тільки ще більше знесилля й тихий благальний розслаблений шабльон: "Lassen Sie mich los". Тамарчине "пусстите!" Очевидно, сама була здивована і вражена. "Ich bin böse".[10] А тим часом повторення не було противне.

Візита Марка Григоровича. Андресь сьогодні не міг поїхати до французького консула, — в четвер. Порада його: взяти наперед німецьку візу, це полегшить. Але ж Finanzamt! Одначе, треба попробувати.

В кіно на Mary Pickford.[11] Знаменита американська актриса. Щирість, дитячість, серйозність гри. С. — 7.

14. I

Ясно. Сонце.

Здобуття німецької візи з перепонами, з Aufenthaltsgenehmigung.[12] Успіх! Без усякого Finanzamt'a!

Тамара не з'являється. Очевидно, відбувається повільний, природний процес одмирання, зменшення потягу, збайдужування. На краще. Цікаво: у відповідь те саме. Оскільки вияв потягу, цікавости, хвилювання викликало зворушення, ніжність, хвилювання і навіть тугу, остільки стан відношення з іншого боку відгукується тут же тим самим.

Два тижні від Шаповала *ні слова*. Така захопленість політичною роботою, така увага, щирість і енерґія.

Перша поразка з «Соняшною машиною»: видавництво Ульштайна *відмовилось* взяти роман до видання. Мотиви: не підходить до їхнього світогляду; майбутні відносини в Німеччині неправильно намічені. Очевидно, не без того, що й похід на Абсолютне їм не підходить, і руйнування їхніх богів для них "невірне". Звичайно, буржуазне видавництво навряд чи візьметься ширити мої погляди. А хто? Ох, скільки ще поразок і тяжких ударів впаде на мене за «Соняшну машину»! Скільки лайок, глуму ї бруду доведеться прийняти. Тяжко завойовувати Европу і, мабуть, не буду я святкувати перемоги. Одначе, нема ради, треба подаватися до іншого видавництва і не губити енерґії. Вперто, з заціпленими зубами стійко витримувати удари невдач. Сум і образа за мою бідну «Соняшну машину». Невже вона себе не відстоїть?

15. I

Сонце. Ясно.

"Перемога" Ді з Дорою нетривка. Очевидно, схаменулась, жахнулась і постановила, як Тамара, далі не допускати нічого подібного. Тому вчора рішуче і з гідністю ухилилась від повторення. Значить, або ще не чи, або дуже мала і нерозвинена. В кожному разі, як і з Тамарою, занадто одверта і бурхлива акція злякала.

У Віленських. Аріядна Петрівна з Наташею. Тамарі, видно, було неприємно слухати жарт: "От твоя подруга" (Наташа). Понурий настрій Тамари. Всі вийшли, лишились ми. Я сухим, байдужим тоном: "Важко вам на службі? Стомлюєтесь?" — "Ні". — "А чого ж ви така?" — "Рука болить. Нариви". Показала зав'язану руку. Ніби заразилась від якоїсь дівчини на службі. Байдуже пожалів. Далі: ловлячі погляди Тамари, запитливі. Нарешті підсіла. "Чого ви зі мною такий?" — "Який?" — "Не дивитесь, не хочете говорити". — "Бог з вами! Звідки ви це взяли?" — "Так, так. Але що ж я зробила? За що?" І це при Маркові Григоровичу, який усе чує і хоч трохи виявляє загадковий інтерес. І далі якийсь натяк, що [вона] додержує вірности. Я: "Ну, міняти одного на другого, на третього, — це так звичайно". Мова була зовсім не до Тамари, цілком абстрактна. І раптом вона з якимсь значінням: "І зовсім не всі!" — "Не всі?" — "Не всі". Вечір минув легко і на рідкість гарно. С. — 6.

16. I

У французькому консульстві по візу. Консул побоявся сам дати, послав телеграму в Париж. Поруч телеграма до Шрайдера, щоб прискорив відповідь. Дадуть на цей раз, чи знову не схотять робити прикрости большевикам?

В поліції з поясненнями з приводу Steuer'ів.

Побачення з д-р Левицьким. Плян: їхати до Франкфурту і пропонувати "Соняшну машину" тому видавництву, що видало з такою реклямою Оссендовського.[13] Тримати тон незалежний. Не скупитися на фарби в представлянні автора. Виявити можливість реклями. Потім виїхати до Штутґарту і запропонувати ще одному видавництву. Якщо виясниться надія на успіх у цих двох, вертатись до Берліну. Якщо ні, їхати ще до Мюнхену і запропонувати третьому, Wolf'у. Кіпенгойєру не давати, бо всі кажуть, що шахрай. Хоча він напевне взяв би річ.

Гріх: лють у розмові з Кохою з приводу проклятої гіпотеки. До того був брутальний, що Коха покинула мене перед кафе і

прийшла тільки через кілька хвилин.

Роман Ді з Дорою набирає дужчої сили, виразний потяг, признання в цьому. С. — 8.

17. І

Туман.

Лист від батька. (Гроші одержав, на життя треба 20 рублів місячно. Купив валянки).

Візита Марка Григоровича. Пропозиція не віддавати «Соняшної машини» німецьким видавництвам, а видавати разом з англійським та французьким виданням у Парижі в друкарні Зелюка.[14] Але треба мати папір "Нової України" для забезпечення. "Нову Україну" видавати на цьому ж папері. Розвиток цього пляну в деталях. Широкі перспективи.

Постанова їхати до Праги для з'ясування всіх питань. З Праги ні слова. Очевидно, листи пропадають, бо неможливо ж, щоб Шаповал так довго мовчав. Перехоплюють большевики. Треба умовитись писати на інші адреси. На моє ім'я, очевидно, я ніде на всій землі не можу діставати листів. Який талановитий на капості народ ці "комуністи".

Знищення різкого листа до Шаповала, написаного з приводу його довгого мовчання.

Коха не відповідає Єлені Давидівні. Я також не маю інтересу писати. Збувається передбачуване мною: рветься зв'язок і відмирає частина пережитого разом. С. — 8.

18. І

Загнаний в нору, Троцький затих. Цікаво, чим скінчить ця фігура? І цікаво, що величезна большевицька "партія" не дала нікого видатного крім тих, що були в ній до революції. Цікаво розслідити причини такого явища.

Німеччина потроху зсувається в реакцію. Невже повернеться до монархії?

Я у Віленських. Тамара готується до виходу кудись у гості, щось шиє в спальні. Я не помічаю ні її неуважности, ні виходу з дому.

Візита Сухомлінова.[15] Великий, жовто-сивий, маленькі блакитні очі, картоплею ніс, негарний. При знайомстві ніби впізнає мене (ніколи не бачивши). Прізвища мого не розчуває. Читання статті про Николая Николаєвича.[16] Картинка еміґрації: колишній

царський міністер, революціонер, — і адвокат-еврей (без комірчика, в пантофлях, з обмотаною хворою ногою) читають статтю про царя, Верховного Головнокомандуючого, і еврей-адвокат дає поради міністрові, як краще писати про Великого Князя і претендента на престол. Міністер уважно і слухняно киває головою і готовий робити всі поправки. Жалюгідний вигляд міністра, черевички з сукняними гамашками...

Тамара обіцяла зайти до нас між 6-7 годиною, бо потім іде в кіно. Байдуже згодився. Тамара не прийшла.

В кіно на Quo Vadis[17] з Діямандіді. Жалюгідна Аріядна Петрівна. Нудна пара з потугами на літературність. С. — 6.

19. I

Телеграма з Америки: згода на Революційно-Демократичний Союз і на допомогу.

За чеською візою. Неприємність: Ґірса не дає розпорядження, щоб тут у посольстві завжди була для мене віза. Телеграма Ґірсі.

Коха у нотаря. Пропозиція дати 300 марок зробила діда уважнішим. За гроші можна здобути звільнення від кошмарів.

Зустріч з Сливенком на Tauentzienstrasse. Ніби не пускають на Україну. В словах цього смєновєхівця нема певности [в тому], що його хазяїни вдержаться. Надії на еволюцію і здобуття грошей за кордоном.Та ще на те, що в урядовий апарат введуть безпартійних. Відображення, очевидно, аспірацій "кліки", як на всяк випадок він висловився переді мною.

Візита Марка Григоровича і Юлії Володимирівни. Тамара не прийшла, пішла на вечірку. Очевидно, зовсім природне байдужжя. Щиро хотіла прийти вчора, але було весело в товаристві. Хотіла прийти додому рано, о 9-ій, прийшла о 12-ій. Отже, мій плян: написати з Праги картку до Юлії Володимирівни, в якій Тамарі ні слова. З цією метою розмова про можливість затримання в Празі через "красуню" Інну. Марко Григорович вражений "красунею". В картці повинен бути натяк про неї. На цьому повинна скінчитись історія з Тамарою, — амбіція [моя] врятована. І чого, справді, така тяганина з легковажним, пустеньким дівчам, брехливим, егоїстичним і малозмістовним? Дивно і смішно.

З серцем не зовсім добре. С. — 6.

20. I

Ясно.

На телеграму до Ґірси нема ніякої відповіді й ніякої візи. Чи не мавпують чехи своїх покровителів-французів у відношенні до большевиків і не хочуть завдавати їм неприємностей моїм приїздом до Праги?

Коха в ліжку. Реакція на Рауен, хвора на нежить.

Сенсаційна звістка: звільнення Троцького з усіх посад і виключення з членства в ЦК до з'їзду партії. Бідолаха не на ту ступив і спіткнувся. Знову я міг би нагадати йому нашу розмову, в якій він так самовпевнено доводив мені, що досяг такого величезного значення і впливу своєю волею. От тобі значення і вплив! А вся біда в тому, що нема в людини своєї лінії. Є спрага влади, є величезна особиста амбіція, але нема грунту, на який можна б оперти свої емоції. І до того ж трагедія: все, що на шкоду його конкурентам — те є на шкоду і йому самому. І мусіла людина писати листа й прохати випороти її.

"La Marquise". Книжка "графа" Ішевського з ілюстраціями Сомова.[18] Пікантно: Йозефка читала її з Кохою при мені. С. — 8.

21. I

Сонце.

Коха хвора. Але мусіла йти на побачення з Отто в справі гіпотеки. Нема іншої ради: потрібен процес проти Отто.

Візи з Праги нема. Ґірса не відповідає на телеграму.

Телеграма до Шаповала з приводу візи.

Писання лютого листа Шаповалові з приводу його недбалости й дивного мовчання впродовж трьох місяців. Людина, з якою треба бути надзвичайно обережним у справах і на яку покладатись не можна. — Одначе листом не можна всього вияснити. Треба добиватись візи і усно все обговорити.

Постанова: "Не вважати, що я швець". Входити в гущу життя. Твердо стати на професію описувача людей і життя. З цією метою збирати мед з будяків і з троянд. Не гидувати ні великим, ні дрібним, ні прихильним, ні ворожим до мене. Підпорядкувати політика мистцеві. Вводити примат мистця — це сприятиме особистій радості й мудрості життя.

Візита Тамари. "На хвилинку". Розповіла про зникнення Марка Григоровича. Тривога. Шукання телефоном у Далінди. Виконання наміру: як прийде Тамара, зараз же піти з дому. Але Тамара також вийшла зі мною. Холод і байдужість у розмові. Сухе прощання відразу ж на вулиці. У Віленських. Маркуша знайшовся: дома! Затримався в поліції. С. — 8.

22. I

Сонце.

Справу з гіпотекою доведеться таки передати адвокатові. Левицький не хоче Vorteil,[19] аби [нерозбірливо]buch — чистий.

Чеську візу одержано. Очевидно, вплив Шаповала, від якого телеграма, що візу послано *телефоном*.

Косі краще.

Постанова щодо Праги: поводитися стримано, дипломатично, маючи на оці насамперед інтереси справи. З Шаповалом бути спокійним, не піднімати питання про його дивне мовчання. Здобути все від нього, що потрібно для справи, тоді поважно, твердо і спокійно виставити йому умови співробітництва.

Знову зробити спробу втягти в РДС есдеків групи Мазепи і Матюшенка. Надій мало: люди, які загрузли в особистих амбіціях.

Балачка з Йозефкою на тему "широти" й гармонійности, послідовности в переконаннях і діях. Коха гадає, що вона починає уважно вдивлятися в мене.

Щемління в лопатці виразно зменшилось. Причина? Очевидно, душі. Так само стан малюни став кращий, бадьоріший.

Тамара не прийшла, як обіцяла Косі. Очевидно, вчорашній наш прийом її не був заохочуючим до візит. Цікаво: казала вчора Косі, що залицяння Ґінзбурґа їй нудне й нецікаве. З якоюсь метою казалось, чи натурально? С. — 7.

23. I

Сонце. Подорож до Праги.

Виїзд з Берліну. Коха і Марко Григорович проводжали. Маркушка, як звичайно, спізнився і приїхав [тільки] на вокзал. Передав бланк листа від Pathé[20] для одержання французької візи.

В дорозі. Мадярочка, надзвичайно подібна до Надюги в молодості. Часом аж дивно, що не заговорює до мене, не брикається, не стукається лобом. Вона — жінка торгівця в Будапешті. Вона — solide Dame, тому ніяких Kawaliere в Берліні не мала. Гостювала у своєї сестри два місяці. За ці два місяці вчила німецьку мову. Вчили діти сестри. Очевидно, просто на голос, бо читати по-німецьки не вміє. Коли мовчить, лице гарне, значне, розумне, привабливе. Очі червонувато-карі. Але як сміється, куточки уст задираються догори, показується багато золотих зубів, і вся значність і привабливість зникають. Видно не дуже розумну, але зубасту, практичну міщанку.

Зустріч Шаповала і Сірого. Запрошення до Шаповала ночувати. Вечеря, розмова, з горілочкою і безкрайньою балаканиною Шаповала.

Невідомо від чого страшенний біль голови у вагоні і всю ніч. Чи не заразився я від Кохи ґрипою? Сну немає. Лежати незручно. С. — 5.

24. I

Туман, густий, жовтий.

Шаповали ще спали, я втік шукати собі кімнату в готелі.

Пошуки душа. Впертість нагороджена: знайшов.

Зустрічі в УГК з Ів. Ів., Сірим та іншими. Ніяковість і вибачання Айолло за те, що не відповів на листа.

Головний біль не перестає.

Засідання з приводу нового проєкту плятформи і статуту Революційно-Демократичного Союзу. Для чого, з якою метою новий проєкт? Амбіція Шаповала, щоб бути автором проєкту, чи бажання поширити базу?

Скажена, хвороблива амбітність і зарозумілість Шаповала. Трудно з ним робити щонебудь.

По обіді знову засідання в шиночку за пивом. Я хочу довідатись, в чому суть розбиття есерів на дві групи. Знову амбіція Шаповала. Ніхто йому не може наказувати порозумітися з іншою групою. Інцидент з головуванням. Моя пропозиція головувати Григорієву. Відмова, і Шаповал бере головування, але балакає, не слідкує за ходом справи і передає головування Ґалаґанові. Викрики Шаповала: "плювать мені на есерів та есдеків. Для мене Шевченко більший за всі партії. Хто мене зробив революціонером? Шевченко! А якісь там паршиві есери та есдеки і т. д." Він напідпитку і розлючений ударами по його амбіції, тому щирий і нестриманий. І природа виявилась, — малоросіянська. С. — 8.

25. I

Туман.

Розмова з Курахом.[21] Неґативне відношення Кураха до Шаповала. Причина: брутальність Шаповала, зарозумілість, неповажання людини, нехтування думкою товаришів, любов до чести, нахил до інтриґ. Визнаю енерґію, ініціятивність, працьовитість, але зойк: не можна жити і працювати разом.

На обіді у Ґ[алаґан]ів. Те ж саме критичне й неґативне відношення Ґ[алаґан]а. Намір Шаповала поставити на "провідного

секретаря" РДС Григорієва. Пояснення Ґ[алаґан]а: хоче мати людину, яка буде під його впливом. І разом з тим обминути питання про голову РДС. Стати фактичним головою під декорацією "провідного секретаря". Умова з Ґ[алаґан]ом, що я беру на себе головування РДС.

У Шаповалів. Спів Ніни Захарівни. Роблена розчуленість Шаповала: немов прослізився, відійшов до вікна і почав витирати сльози. Потім підкреслив: "дуже зворушлива пісня". Дотики Ніни Захарівни, потиски рук. Очевидні заходи для того, щоб побачитися завтра. Призначення побачення на 12 1/2 годину.

Хворість розвивається. Біль у грудях, в голові, в щелепах. В горлі дере, як склом. Тупість відчувань. С. — 6.

26. І

Туман.

Побачення з Ніною Захарівною і Григорієм Ґуставовичем [Айолло] в УГК.

Тяжка сцена в моїй присутності між ними з приводу переїзду до Франції, що особливо тяжко для Гр. Ґ. А вона всією істотою прагне виїхати до Парижу. Хоч на два-три місяці. Він не пускає: 1) боячись зради, 2) через брак грошей. Вона вперто, сліпо настоює. Тоді він згоджується, але з умовою, що вони розійдуться зовсім. Її це лякає і вона відразу м'якшає. Ображено й гаряче протестує проти його догадок, що вона зрадить, а через півгодини мені каже, що "безумно хоче грішити". Його недобрі очі, червоність на вилицях і слова, що він її вб'є, коли зрадить, для неї, очевидно, не мають серйозної ваги. "А, дурниці!"

Засідання в УГК з Ґалаґаном і Григорієвим. Таке саме критичне, гостро неґативне відношення і в Григорієва до Шаповала. Докори один одному за те, що потуранням самі розбестили Шаповала. Рішуча заява Григорієва мені: "коли ви не переїдете до Праги й не візьмете все в свої руки, справа не піде і все загине". Голоси Модеста Левицького[22] і Ґольдельмана[23] про мене як егоцентриста. Сум від цього і на кілька хвилин знову старе бажання скористуватися такою опінією і звільнити себе від політичної роботи і всіх жертв, зв'язаних з нею. Але ... це малодушність, — треба бути чесним з собою і робити те, що сам вважаєш за чесне і потрібне.

Нежить зростає. С. — 7.

27. I

Туман.

Переїзд з готелю до приватної кімнати.

Лист і телеграма від Кохи. (Ніякої відповіді з Парижу відносно візи немає. Коха радить спробувати тут, у Празі з листом від Rothe дістати візу. Завтра піду до консула. Що буде — те буде).

Побачення, зустрічі. Макаренко ("Мала Директорія") таємничим шепотом розповідає мені про те, що пише підручника для залізничників. Від політики відмовився, — "я ж розумію, що попав я в Директорію тільки тому, що ви втягли мене".

Український Видавничий Фонд гризеться всередині. Тут тепер усе йде під знаком серединної гризні. Загрозливий знак.

Розмова з Ґалаґаном з приводу редаґування "Нової України". Шаповал знов, очевидно, повів атаку, щоб знищити індивідуальний підпис. Або: "Нехай зостається так як є". Тобто, вся робота й відповідальність лежатиме на мені, а честь Шаповалові. Моя рішуча позиція.

У Айоллів. Способи Ніни Захарівни вийти на флірт з Ді. Ніби покликати Іващенка. Признання — на все. Дивна річ: надзвичайна байдужість і навіть огида. Через те, що хворий.

А хворий зовсім. Виразно і по-дурному. С. — 5.

28. I

Сонце.

Розбитість тіла. Дрижання ніг. Чулість в ушах від дотиків до обличчя.

Здобуття візи до Парижу. Вагання секретаря щодо паса. Домагання рекомендації. Похід на Град[24] за рекомендацією. У секретаря міністерства Полячека. Міністер Ґірса телефоном рекомендує. (Зустріч з Овсєєнко-Антоновим).[25] Надзвичайна привітність французького консула, і цілковита перемога: навіть на Кохин пас здобуто візу.

Трудний день. Стягання докупи черепків есерівської організації. Тяжка розмова з Шаповаловою амбіцією. Ніяких поступок. Характерно, коли він уже готовий до поступок, я, щоб досягти остаточного успіху, кажу, що не можна бути таким безпощадним, — і це відразу знімає його бажання показати свою безпощадність. Мої загрози Шаповалу як засіб впливу [на нього].

Розмова з ворожою групою. Ненависть і зневага до Шаповала. Переконання, що з ним не можна робити, що йому не

робота важлива, а популярність. Бідний Микита, він не розрахував своїх сил і претенсій.

Засідання в УГК з приводу плятформи і статуту. Спійманий Шаповал, сам подав резолюцію на попередньому засіданні, щоб двом групам есерів по одному голосу, а тепер вважає це несправедливим. Коли всі на це звернули увагу, почав іти назад. С. — 7.

29. I

Сонце.

Хворість, слабість. Лікування коньяком у Комітеті.

Засідання з приводу Статуту РДС.

На обіді в Ґалаґанів. Знову лікування горілкою. Мушу відзначити: тут усі лікуються коньяком і алькоголем. Шкода тільки, що ні однієї хвороби не виліковують.

Урочисте засідання, прийняття і підписання Плятформи і Статуту. Вияснення учасників засідання. Дебати з приводу "течії" УПСР, розбитої на дві групи, і про двох чи чотирьох голосів. Неприємний, задерикуватий тон Ісаєвича.[26] Чоловік, який може бачити тільки дрібниці. Напружений настрій: щоб не зачепити причин сварки. Несподівана заява Ріпецького,[27] представника Закордонного Комітету УПСР. Заява чисто формальна і навіть аґресивна, бо ультимативна: тільки вони можуть представляти УПСР в РДС. Мої зусилля врятувати справу РДС, промова до Ріпецького, переконування взяти назад ультиматум і піти на порозуміння з групою Шаповала. Маленький успіх, — завтра маю бути на засіданні Закордонного Комітету УПСР для вияснення справи. Є надія. С. — 6.

30. I

Бідна моя Коха, вона й сьогодні одержить замість мене телеграму. А коли зможу виїхати, не знаю і в телеграмі точно зазначити не можу.

Есери вимучують. Кошмар від балачок, умовлянь одної і другої сторони. Амбіція, інтереси свого куточка стоять понад інтереси справи. Шаповал старається різними "дипломатичними" кунштюками перемогти ту групу *формально*. Але ця сторона якраз у нього найслабша.

Моя участь у засіданні Закордонного Комітету УПСР. Умовляння вступити одночасно з другою групою, визнати факт її існування, призначити суд і судом викрити всі болячки. Не заглиблювати розколу, а стреміти [....][28]

Титульна сторінка журналу Illustrierter Film-Kurier, *в якому 1921 року були опубліковані кадри з фільму* Die Schwarze Pantherin *("Чорна Пантера").*

Друга титульна сторінка цього журналу з покажчиком виконавців ролей. Внизу зліва направо: Корній — Ґеорґ Юровський, Ріта — Єлена Полевіцька і, здогадно, поет — Герман Валентин.

м. Катеринослав. *2. VIII, 2 (к 25)*

Київський Держ. драматичний театр імени Т. ШЕВЧЕНКА.

ГАСТРОЛЬНА ПОДОРОЖ

ПЕРСОНАЛЬНИЙ СКЛАД ТРУПИ:

ЖІНОЧИЙ ПЕРСОНАЛ.

Бурачек Ольга
Бурлак Олександра
Горенко Вікторія
Гудим-Левкович Катерина
Залевська Антоніна
Замичкоаська Агафия
Кравченко Ганна
Лебедіва Наталія
Левицька Лідія
Маслюченко Варвара
Мельник Катерина
Морська Марія
Осмяловська Ганна
Осмяловська Катерина
Сидоренко Евгенія
Садовська Марія
Стешенко Орися
Савицька Гільда
Стукаченко Марія
Тобілевич Софія

ЧОЛОВІЧИЙ ПЕРСОНАЛ.

Вадро Олександр
Глібов Михайло
Демченко Гнат
Домашенко Михайло
Загаров Олександр
Замичковський Іван
Іщенко Прохор
Каргальський Сергій
Кукулівський Семен
Кузьмич Адольф
Ліосовський Володимир
Марьяненко Іван
Мішта Олександр
Милорадович Петро
Нечаївський Олекса
Осташовський Олександр
Павленко Олександр
Пелашонко Гриць
Пилипенко Михаил
Ровинський Дмитро
Радчук Федір
Садовський Іван
Сердюк Лесь
Тіпський Михайло
Турчин Сергій
Тернюк Петро
Швачко Олекса

Репертуар складается: **Гайдамаки, Іван Гус, Тополя, Сон** Т. Шевченка. **Гріх, Великий Молох, Панна Мара, Дізгармонія, Співочі Товариства** В. Винниченка. **Мірандоліна** К. Гольдоні. **Ревізор, Одружіння** М. Гоголя, **Ткачі, Візник Геншель** Г. Гауптмана. **Тартюф** Ж Мольєра. **Зелений Какаду** А. Шніцлера. **Біла Гвоздика** А. Доде, **Свобода** м. Потшера. **Надія** Гєрманса, **Весілля-фігаро** Кі Бомарше. **На полі крови, На руїнах, Вавілоньский полон, В дому роботи, Камінний Господар, Лісова пісня** Лесі-Українки, **Блакитний прінц** Хасінто-Бенавенто.

Про день вистав буде оповіщено додатково-завчасно.

Завідуючій літературною частиною Павло Тичина.
Зав. Музичною частиною Наум Пруслин
Зав. Художн.-декорат. частиною Анатоль Петрицький.

Головний режісер Олександр Загаров
Упоноваженный театру Дмитро Ровинський

Р В Ц Ек 3-я Сов Тип № 2562—100 экз

І УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ДРАМАТИЧНИЙ ТЕАТР ІМЕНИ Т. ШЕВЧЕНКА

Реклямна афіша Київського державного драматичного театру ім. Т. Шевченка. 1920-1921.

Einer der größten Bühnenerfolge in allen Ländern Europas!

Wolodymyr Wynnytschenko

Autor des Dramas

„Die Lüge"

das in Deutschland, Holland, Schweiz, Amerika, Österreich, Tschechoslowakei und Polen, die größten Erfolge erzielte.

In Berlin allein über 60 mal aufgeführt!

„Die Sünde"

Drama in 3 Akten, zeigt Wynnytschenkos Kraft in noch stärkerem Lichte. Menschen und Konflikte dieses Werkes erregen stärkstes Interesse. Die Spannung steigt von Szene zu Szene. Der Autor beherrscht überlegen die Bühnentechnik; es gelang ihm mit „Die Sünde" ein Drama voll eindringlicher Bühnenwirkung zu schaffen.

„Und können Sie sich nicht vorstellen, daß Sie um des geliebten Menschen willen einen kleinen, ganz unschuldigen Verrat begingen? ... In aller Unschuld, aber Verrat ist es doch. ... Sie müssen schweigen. Und das eben wird Ihr Verderben. ... Damit Sie nicht von den Gendarmen Ihren Genossen verraten würden, mußten Sie jenen Ihre Genossen verraten. ... Aber warten Sie ... das ist noch nicht alles. ... Man hat Sie nicht nur dabei ertappt, sondern auch bei Ihrer Liebe. ... Wenn Sie Ihre Genossen nicht verraten, wird man dies geliebte Wesen weiter quälen. ... Nun muß man schon weiter gehen. ... Und so werden Sie ... allmählich ... Schritt für Schritt ... zum Verräter ..."

Aus den Kritiken über „Die Lüge" u. a.

„... tiefe Wissen um das triebhafte, mühselige Leid aller Kreatur ..."

(Vossische Zeitung, Berlin)

„... ein Werk, das kennen zu lernen lohnt ..."

(Leipziger Neueste Nachrichten)

„... dichterische Gestaltung mit fabelhaft logischer Technik und Steigerung ..."

(Leipziger Abendpost)

„... an innerer und äußerer Spannung fehlt es nicht ..."

(Leipziger Zeitung)

„Die Sünde"

verspricht gleich Zapolskas „Warschauer Zitadelle" ein Serienstück von stärkster Wirkung zu werden, das sich alle Bühnen erobern wird!

Реклямна сторінка журналу німецького видавництва Кіпенгойєра, що публікував Винниченкові п'єси "Брехня" і "Гріх". Тут же уривки з тогочасної німецької критики на драми В. Винниченка. 1923.

Preis 3 Mark.

Volksbühne

Theater am Bülowplatz

Direktion: Friedrich Kayßler.

Sonntag, den 5. November, abends 7½ Uhr

Die Lüge

Drama in 3 Akten von **Wolodymyr Wynnytschenko.**

Ins Deutsche übertragen von Gustav Specht.

Regie: Friedrich Kayßler.

Andrij Karpowytsch, Ingenieur	Fritz Alberti
Natalja Pawlowna, seine Frau	Helene Fehdmer
Karpo Fedorowytsch, sein Vater	Guido Herzfeld
Dossja } seine Schwestern	Ortrud Abeking
Esanja } seine Schwestern	Rose Steuermann
Antin Mychailowytsch (Tossj)	Ferd. Steinhofer
Iwan Stratonowytsch, Andrij Karpowytschs Assistent	Friedrich Kayßler
Pulschera, Köchin bei Andrij Karpowytsch	Maria Weißieder

Ort der Handlung: Eine größere Stadt in der Ukraine.

Bühnenbild: Christian Bummerstedt.

Technische Einrichtung: Hans Sachs.

Pause nach dem 2. Akt.

Während des Spiels kein Eintritt in den Zuschauerraum.

Rauchen in allen Räumen des Theaters streng verboten!

Die Schließer sind angewiesen, Zuspätkommende erst nach dem ersten Akt einzulassen!

Програмка вистави драми Винниченка "Брехня" в Берлінському театрі "Фолькcбюне". 1924 (?).

Freitag, Juni 1921, abends 7½ Uhr

Die Lüge

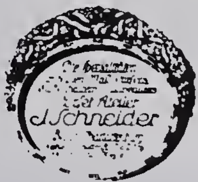
Drama in drei Akten von Wolodymyr Wynnytschenko / Aus dem Ukrainischen von Gustav Specht

In Szene gesetzt von Fritz Viehweg

Personen:

Andrij Karpowitsch, Ingenieur . . . . Otto Werther
Natalja Pawlowna, seine Frau . . . . Lina Carstens
Karpo Fedorowitsch, sein Vater . . . . Reinhold Balque
Dossja (Theodosie) } seine Schwestern . . . . . Gisela Dorrvelius

Programka вистави "Брехня" в Ляйпціґському театрі.

Restaurant „Prinz Luitpold"

direkt neben dem Theater

Berliner Strasse 46.

TRIBUNE

Hilda Landes

Donnerstag, den 13. Juli, 8 Uhr

Uraufführung:

„Der weisse Bär und die schwarze Pantherkatze"

Schauspiel in 4 Akten

von Wolodymyr Wynnytschenko

(Gustav Specht)

ERICH MEYERFELD

Grundstücksmakler

Berlin W. 8. Behrenstraße 53-54

im Hause des Metropol-Palastes

Fernsprecher: Steinplatz 11740 (9592) Zentrum 7958

Personen:

Pause nach dem 2. und 3. Akt.

Theaterschule Ebinger und Valetti

Telefon Moabit 3763

„Frolics" Restaurant, Bar

Fasanenstr 74 Stpl 137 217

Konditorei zur Tribüne

Erstkl. Getränke

Feinstes Gebäck

Wo speist man nach dem Theater am besten und billigsten?

Im

Restaurant Waldorf

Kurfürstendamm 187

Rodenstock's

Augenuntersuchung

Spezial-Institute für Augengläser

Nach dem Theater empfiehlt

Spaten am Knie

J. SCHNEIDER

Hardenbergstraße 1 Ecke Bismarckstr.

Програмка вистави "Чорна Пантера" в Берлінському театрі Tribüne.

Narodno Pozorište za Dalmaciju - Split

Predstava 99. Utorak 22. Januara 1924. Predbrojka B 18.

PRVI PUT

LAŽ

Drama u 3 čina. Napisao V. K. Viničenko. S ruskog preveo Vl. Kurtin.
Redatelj: Lidija Mansvjetova.

LICA:

Andrej Karpović, inžinjer	Rista Spiridonović
Natalija Pavlovna, njegova žena	Lidija Mansvjetova
Karp Fjodorović, njegov otac	Mihajlo Milovanović
Vera } njegove sestre	Blaženka Katalinić
Sanja } njegove sestre	Milena Jovanović
Anton Mihajlović	Pero Kokotović
Ivan Stratonović, pomoćnik Andreja Karpovića	Nikola Jovanović
Pulherija, sluškinja	Katica Rucović

Događa se u kući Andreja Karpovića

Sreda 23, zatvoreno.

Između činova koncertira orkestar Splitske Filharmonije.

CENE MESTA U DINARIMA.

Lože u mezzaninu i prizemlju	D 80·—	Parquet VI.—IX. red	D 12·—
„ „ I. katu	„ 80·—	„ X.—XIV. red	„ 7.—
„ „ II. „	„ 60·—	Sedalo na galeriji	„ 5·—
Cercle I. i II. red	„ 20·—	Stajanje na galeriji	„ 3·—
Parquet III.—V. red	„ 16·—	Stajanje u dačkom parteru	„ 2·—

Ulaznice za lože br. 24 mezzanin, te br. 18 u I. katu Din 35 po osobi.

Ulaznice prodavaju se: Desna strana u knjižari Jurić Telefon 35, a leva strana kod Žeželja (Jugoslavenska Knjižara), Telefon 110 i to: od 8 12 ½ sati pre podne, te od 3 –5 sati popodne a u večer . sata prije predstave na pozorišnoj blagajni.

Početak tačno u 7½ sati, a svršetak oko 10 sati.

Upozoruje se p. n. općinstvo, da se nakon započetog čina neće niko puštati u gledalište do svršetka istog.

Програмка вистави "Брехні" хорватською мовою у Сплітському народному театрі, Юґославія, 1924 р.

Narodno Pozorište za Dalmaciju - S[illegible]

Predstava 85. Petak, 30. Januara 1925. Redovita 73

PRVI PUT

CRNA PANTERA

Drama u 4 čina. Napisao V. K. Viničenko. Preveo V. Kurtin.
Redatelj: Aleksandar Sibirjakov.

Lica:

Kornej Konjević, slikar	Nikola Jovan[illegible]
Ana Semjonovna, njegova mati	Katica Ruc[illegible]
Rita, njegova žena	Lidija Mansvjetova
Snježinka	Mica Šeku[illegible]
Moulen, kritičar	Nikola Dinić
Michaelis	Milan Bandić
Blake	Ljubo Dijan
Schtif	Jovan Jeremić
Kardinal	Stanko Kolaš[illegible]
Safo	Milica Di[illegible]
Mimi	Evica Forma[illegible]
Lemonier	Đuro Karmelić
Janson	Rade Pregarc
Lekar	Ante Šoljak
Saša	Janko Rakuša

Publika i lakaji u kafani **Događa se u Parizu.**

CENE MESTA

Lože u mezzaninu i prizemlju	D 100·—	Parquet VI.—IX. red	D 16
„ „ I. katu	100·—	„ X.—XIV. red	„ 10·—
„ „ II. „	„ 68	Sedalo na galeriji	„ 7·—
Cercle I. i II. red	„ 28	Stajanje na galeriji	„ 5
Parquet III.—V. red	„ 20	Stajanje u dačkom parteru	„ 4

Ulaznice za ložu br. 18 I. kat Din 35. po osobi

Ulaznice prodavaju se: Desna strana u knjižari Jurić Telefon 35, a leva strana kod Žeželj (Jugoslavenska knjižara) Telefon 110 i to: od 8 12 sati pre podne, te od 3 5 sati popodne a u večer sata prije predstave na pozorišnoj blagajni

Početak točno u 7½ sati, a svršetak posle 10 sati.

Upozoruje se p. n. općinstvo da se nakon započetog čina neće nitko puštati u gledalište do svršetka istoga

Програмка вистави "Чорна Пантера", хорватською мовою, в Сплітському народному театрі, Юґославія, 1925.

В·ВИННИЧЕНКО

ПІСНЯ ІЗРАЇЛЯ

РУХ

"Пісня Ізраїля", драма, написана 1921 року.

НОВА УКРАЇНА

NEUE UKRAINE

Місячник політики, мистецтва, науки і громадського життя

під редакцією

В. ВИННИЧЕНКА й М. ШАПОВАЛА

Рік видання другий. Січень — лютий. Прага. Берлін

Ч. 1—2. 1923

ДО ЧИТАЧІВ.

"Нова Україна" — журнал, редагований В. Винниченком і М. Шаповалом.

В. ВИННИЧЕНКО

„БРЕХНЯ"

П'ЄСА НА 3 ДІЇ

ЛЬВІВ КИЇВ

1925 року

Обкладинка драми "Брехня".

LE MENZOGNE

"Брехня" італійською мовою.

31. I

Справа з продажем «Соняшної машини» українською і російською мовами Держвидаву і Ґосіздату. Зустріч за посередництвом Олеся з Дехтярьовим.[29] Розмова про УКП. Запевнення Дехтярьова, що гонорар буде виплачено, не зважаючи на "поза законом". Смішно: майже хлопець, навряд чи освічений, колишній незначний член моєї партії, майже вирішує долю моєї праці. Одягнений шикарно, а ми троє (Олесь, Сірий і я) убогенько. Він — "представник пролетаріяту", "комуніст", а ми — "слуги буржуазії", "контрреволюціонери".

Зустріч з Баданом. Його розповідь про зустріч з Приходьком,[30] секретарем посольства в Празі. Пропозиція повернутись мені на Україну за умовою участи в уряді і поступок в національному питанні. Доручено Бадановi провадити далі переговори на цих же умовах поступок у політичному і національному сенсі. Розуміється, безнадійно, але факт цей цікавий як покажчик їхньої слабости.

Невдача з Закордонним Комітетом УПСР. Відмовились. Утворення РДС без есерів. Вони мають зробити суд і вияснити все. С. — 5.

1. II

Виїзд з Праги до Берліну.

Вирвався з кошмару есерівської гризні. Ковбаня особистих амбіцій і емоцій людей, прикутих до однієї тачки.

Українські "професори" з Подєбрадської Сільсько-Господарської Академії. Мицюк[31] на лекції до студентів: "Панове, яка година? Забув свого годинника дома. Знаєте, ми, професори, такий розкидливий народ, що все забуваємо". А через якусь чверть хвилини, забувши про це, машинально під час лекції виймає годинника і дивиться.

Що вийде з РДС? Чи вдасться втягти есерів так, щоб обидві групи були задоволені і ні одна не шкодила справі? В позитивні наслідки суду не вірю.

Приїзд до Берліну. Сюрприз Косі, що ждала мене тільки пізно ввечері. Щоб зразу не чи — візита до Віленських. Віленським візи не дають. Міркування і пляни. Тамара схвильована.

В іншій кімнаті пансіону. Згадується один момент, коли з гір приїхав до Парижу.

У Йозефки — погано. Неодмінно хоче приїхати до нас у Париж. С. — 8.

2. II

Справа з гіпотекою заплутана. Треба примиритися з тим, що своїх 2 500 марок ми вже не одержимо — вони лишаться по кишенях суддів і адвокатів.

Читання "Роману маленької Віолетти" Віктора Ґюґо.[32] Йозефка захоплена, піднесена. Очевидно, ручка була в неї.

Візита Віленських. Марко Григорович не може виїхати з нами до Парижу. Це значить, що він не швидко взагалі виїде.

Сумніви й острах перед переїздом до Парижу.

3. II

Хмарно. Дощ.

Шукання в ящику статті. Безрезультатно.

Друга відмова візи з Парижу. Вагання: що робити, — їхати чи плюнути на Париж.

Йозефка все більш і більш наближається до чи втрьох. "Ой, сьогодні подобається мені ваш чоловік". І вже не настоювала на "святая святих".

Кінець з Тамарою. Вияснення відносин. Рішуче заявила, що все, що було в Рауені — брудне й гидке. Згадувати тяжко і соромно. Сказав їй, що через п'ять років, як зустрінемось і згадаємо, їй це не буде здаватися брудним і гидким, а чистим і гарним. З мого боку пояснення розмов і всього іншого як [метод] збирання літературного матеріялу. "Неприємна, нещира дівчина". — "Ну, все erledigt". Здається, справді, остаточний кінець. Стає вже нудно, нецікаво і неприємно. Розуміється, треба закінчити цей інцидент. "Связался черт с младенцем". Брехливість, вивертання. "Ніколи ні на крихту не було [до вас] почуття як до мужчини". — "Та й *смішно* це було б". Натяк на різницю віку? Тяжкий осадок і порожнеча. С. — 6.

4. II

Коха з Тамарою в Charité у лікаря по шкірних хворобах. Тамара бліда і в'яла. У мене почуття перегорілости і нудьги. І трошки здивовання: як це могло статись? Але й суму: шкода, що кінчається, вмирає молоде і гарне почуття.

Бельгійська віза, сейф.

Умова з Марком Григоровичем: на протязі лютого він має здобути 1500 долярів для покриття моїх боргів. Заставити авто Воробйова, або позичити в банкові Зальцмана під книги "Дзвона".

З Йозефкою посувається швидким темпом наперед. Вже майже умовлено чи з Кохою й з Ді разом. Майже благання (жартом) у Prag Diele не закохуватись, поки вона тут.

Газети постійно балакають про "12-ий час "соввлади. Питання: чи варто взагалі провадити *якінебудь* переговори з нею, на будь-яких умовах? Чи може бути яка користь навіть при найбільших поступках з огляду на можливість хуткого падіння? С. — 7.

5. II

Передвиїздний настрій і клопоти. Уже жаль за Берліном. Уява вже скакає в майбутнє й ловить тугу за минулим. І Берлін уже вкритий серпанком туги, він уже — минуле. І тому любий і привабливий.

Проводжання приятелів: Віленських і Діямандіді. В крихітній кімнатці пансіону — сім душ. Греки прийшли ображені, бо Аріядна Петрівна зрозуміла мою розмову по телефону так, що нам не хочеться, щоб вони довго сиділи. Власне, істина була недалеко від цього розуміння. Аріядна Петрівна про свою "красу" говорить як про факт, всіма встановлений, безперечний, який її навіть не тішить, а тільки завдає клопоту. Життя її минає під знаком її краси, для неї все, все для того, щоб її зберегти. "Ще п'ятьдесять років і кінець". А через те чоловік повинен здобувати гроші, одягати, прикрашати її, себто, красу, а радости нема. Але що ще сумніше і смішніше, — краса, здається, зовсім і не краса. Так само, як її артистична діяльність. Тамара сумна, пригнічена, в'яла. І видно, що в неї негрські уста, обгладжений носик, занадто маленький для всього лиця. Фарби зникли, і зникла принадність молодости. С. — 6.

6. II

Виїзд до Парижу.

Вчора ввечері я сказав, що нас проводжатиме тільки двоє людей: Йозефка і д-р Левицький. Юлію Володимирівну, очевидно, зачепило це і вона прийшла теж, хоч Йозефка не знайшла сили рано прокинутись.

"Окреме купе". Почуття відрізування себе від Берліну й пережитого в ньому. Уже якийсь механізм заносить його в книгу минулого. Підсумок якийсь уже зроблено, баланс підведено, моїй свідомості це ще не відомо, але й без неї зроблено. Уява, розуміється, зайнята добиранням найкращих фарб для розмальовування майбутнього в Парижі. Знаменно, що ця артистка

так щиро і впевнено відкидає всі темні тони. Ця банальна особа не рахується ні з яким досвідом і логікою.

Помітна різниця між німецькою і французькою територіями. На французькому кордоні гаркаючий, дзвінкий крик голосів, бруд на пероні, дрібні постаті, блискучі білі зуби. Поважність і важкість німецьких неповоротких тіл пригадується опукло. Голубі, як сиворакші, молодесенькі з рожевим пухом на лицях poilu,[33] солдатики.

Даремні зусилля заснути на вузенькій дерев'яній лаві "купе". С. — 0.

7. II

Приїзд до Парижу.

Перша візита до Шрайдера. Здається, щиро зрадів і здивувався. Та й рація: не зважаючи на всі рекомендації і впливи французьких соціялістів, мені все ж таки пощастило пробратись до Парижу. Але сам Париж ... далеко відстав од фарб моєї милої малярки-уяви, що брала їх з минулого: брудний, дрібний, присадкуватий, як дідусь з повикришуваними, чорними зубами. Каламутно хвилюють знайомі вулиці [й] написи, місця колишніх переживань. Але мимоволі думка зрівнює не з дальшим, а ближчим, з Берліном. І порівняння виходить не на користь Парижеві. Стан будівель, вулиць, бруку — мимоволі наводить на порівняння з Берліном. Відсутність телефонів є покажчик неорганізованости часу, неекономного його витрачання. Франція — зразкова країна анархічного розвитку капіталістичної стихії. Участь людської волі, керуючої і посуваючої, очевидно, мінімальна. Весь процес відбувається силою законів натурального зростання. Само собою, що в конкуренційній боротьбі з Німеччиною Франція повинна програвати. С. — 6.

8. II

Оселились у маленькому готельчику біля готелю Шрайдера. Кімнатка крихітна. Але характерно: у всіх готелях, що хоч трохи модернізовані, себто, з якимсь комфортом, в кімнаті насамперед улаштовано "біде", такий прилад для туалету жінок. Це показує, що кожен готель раз-у-раз готовий до прийняття закоханих парочок, що кімнати в готелях пристосовані до статевих актів. Здається, це єдина країна, де таким способом маніфестується свобода кохання. Вражає інший характер страв у ресторанах, ця неодмінність питва за обідом, початок без зупи, інший хліб (довгі ломаки), вживання сирів різних ґатунків. Сакра-

ментальний час: від 12-ти до 2-х годин, коли все життя зупиняється для їжі, а в Парляменті не лишається більше десятка коміків — депутатів. В кафе й ресторанах брак затишку, естетики, підлоги брудні, вранці чистяться дерев'яними стружками.

Ще ознака неорганізованости і неекономности часу французів: кожної хвилини на вулиці Парижу можна зібрати велику юрбу і тримати її якоюсь дурницею впродовж цілих годин. С. — 6.

9. II

Французький уряд і поліція з надзвичайною, чисто-геніяльною простотою розв'язала національну проблему на сході Европи: ті країни, які не відділились від Росії — просто не існують як нації. Мені категорично і безапеляційно панночка в поліції, видаючи папірець на право перебування, заявила, що Україна "n'existe pas".[34] Кінець.

Тому вона мене записала як russe. Я не відважився не повірити цій рішучій дамі й покірно прийняв сумну звістку про зникнення з світу цілої нації. Я не вважав за доцільне розповідати цій слухняній служниці свого уряду, як саме цей уряд у 1917 році в особі своїх представників якраз переді мною висловлював цілком інші погляди щодо існування України. Правда, це було тоді, коли німці били французів і французькому урядові потрібно було українське гарматне м'ясо.

Цілком виразний настрій гнітючого розчарування, порожнечі, нудьги й непотрібности нашого приїзду до Парижу. Думка про поворот до Берліну. С. — 7.

10. II

"Comfort moderne" у вияві ліфта, який гуде на весь готель, дратує страшенно. Гасання по Парижу в metro, в задусі, в теплій, густій атмосфері непровітреного скупченого дихання і випарів людських тіл, — стомлює до того, що падаємо як мертві, приплівшись додому. Шукання помешкання — річ така ж важка, як і в Берліні, ще важча, бо там є полегшення: можливість наводити інформації телефоном.

Agence Utilité. Кумпанія, очевидно, білоґвардійських офіцерів зайнялася підшукуванням помешкань. Несподівана зустріч з "генералом" Капустянським, "українцем", що стоїть на чолі цього притончика обшахраювання довірливих людей. Одними з таких явились ми. Капустянський з братією рознюхав, що в новому будинкові, який будується на rue Dareau мають

здаватися помешкання. І зробив оповістку, ніби їхнє бюро має в своїх руках квартири. Тим часом виявляється, що тут щось підозріле. Ми, в кожному разі, таке помешкання беремо, а Капустянському з кумпанією мусімо виплатити 10% з річної платні, себто 600-700 франків. "Патріотизм" Капустянського все ж таки виявився в тому, що він з 15 відсотків обдирання спустив нам на десять. Далі його патріотизм не пішов.

Покищо до переїзду на rue Dareau за рекомендацією Шрайдера беремо помешкання в Boulogne sur Seine.[35]

11. II

Вчора Коха була в доктора Воронова. Несподівана радість: хоч самого Воронова нема в Парижі, але брат його робить такі ж самі операції і згоден зробити мені. Але що цікаво, — грошей за це не бере. "Матеріяльний бік питання не існує". Просто не віриться. Така несподіванка аж дух захопила. Ради цього самого варто було принести всі жертви й переїхати до Парижу. Боюсь тільки, що занадто все добре виходить, а щось стане на перешкоді. Маю прийти у вівторок на огляд, і, коли знайде він потрібним, зараз же зробить операцію.

Телеграма від хазяйки помешкання, що до понеділка квартира не вільна. Досадно, треба сидіти в Comfort moderne аж до понеділка.

12. II

Спроба знайти помешкання в самому Парижі. Трудність шукання неймовірна. Здається, легше знайти в Сахарі оазу, ніж тут помешкання з ванною і *душем*. Ванна — люксус, за неї платиться вдвоє. Але душ при ванні, це вже щось таке, що замовляється окремо, як якийсь медичний прилад, і коштує скажені гроші. В нових будинках з усім отим "comfort moderne" також душів при ваннах не роблять. Це — надлюксус.

Наш трен життя все ще не виходить з меж студентських їдалень і найдешевших місць у кіно.

Очевидно, зміна клімату так убивчо діє на наші нерви. Постійна втома, розслабленість, тупість реакцій, гнітючий настрій, апатія, байдужість до місць, де відбувалися найцікавіші моменти нашого колишнього життя в Парижі. Чи мине цей стан і коли? Якщо так далі буде, то чи не зробити нам краще ще один генеральний переїзд на той світ і не морочити собі голови влаштовуванням тут? С. — 7.

13. II

"Добродій" Зелюк. Опецькуватий, містечковий ґешефтяр. Але має вже велику друкарню і "меценатствує", тобто, за добрий процент дає деякий кредит фантастам-видавцям на кшталт Шрайдера. Готовий і мені зробити таке саме "добродійство". Що процент процентом, а то ще й розрахунки на можливі майбутні вигоди від мене, якщо колись буду при владі. Тим часом треба брати й таке добродійство.

Капустянський, довідавшись, що я дав завдаток за помешкання на rue Dareau, вже вимагає "гонорар" 700 франків. Нетерплячість рівна безсоромності цієї кумпанії. Відповідаю, що поки не підписано договору на помешкання, ніяких факторських гонорарів платити не буду.

Марко Григорович спромігся відповісти, що не може приїхати, бо 17-го має бути остаточне засідання з представником Круппа[36] в справі кораблів. Ох, ці остаточні засідання! Скільки їх ще буде, поки не вияснитьcя остаточна невдача. С. — 7.

14. II

Вчора були у знаменитій Rotonde'i. Місце сходин усіх творчих "зірок", плянет і туманностей Парижу. Набита знаменитими тілами заля. Люльки в зубах, довгі пасма артистичних кучм, обличчя дам, втомлених рафіновостями, — яке це все старе й одноманітне. Знайомство з "Ваничкой" Пуні.[37] Невеличкий, голова здається трохи завелика для тіла, лице трохи плаского вате для голови, бліде, голене, з гарними очима й трошки качачим носом. Мовчазність у балачках, деяка дитячість у манері думання, звичка до опіки "Ксани", яка завідує всією матеріяльною стороною життя. Трошки, здається, кокетують своєю безладністю: заробляють по 3-4 тисячі франків місячно, а мають одну тісну маленьку кімнатку і мусять на всьому економити. Куди діваються гроші, не знають. Сукня одна, та й та заляпана фарбами. "От, маєте". А "Ваничка" мрійно-задумливо мовчить і по-дитячому посміхається.

Зазирнули в Jockey-кабаре, де якась жінка американського маляра, кажуть, годині о 1-ій ночі роздягається гола на естраді. На балю малярів вона немов би віддавалася всім, хто хотів, і теж на естраді в залі. С. — 9.

15. II[38]

Ніяк ще не можемо перейти з вищого ступеня цивілізації до

нижчого. Париж усе ще дише провінцією. Франція — зразок капіталістичної, анархічної стихії, яка живе й рухається в просторі історії тільки за законами стихії. Найменше тут помітна організуюча, доцільна воля людини. Боротьба за існування — первісна, і тому хижість, жорстокість і продажність помітніші, наївніші й нахабніші, ніж в Німеччині. Виразно видно, що в боротьбі з Берліном Париж ніяким чином не може побороти. Країна, в якій ванна в помешканні підвищує його ціну вдвоє і це вважається за люксус, не може конкурувати з країною, де ванна є необхідна частина побуту. Телефон — ще виразніший покажчик хаосу і стихійности французького капіталізму, покажчик страшенного марнотратства часу і зусиль. Телефон — у приватному помешканні — дивина, та й майже непотрібна річ, бо нема кому телефонувати, в більшости знайомих телефонів нема. Неохайність, неточність, недбалість телефонних панночок, від яких по півгодини треба добиватися сполучення, є яскрава ілюстрація повільного темпу життя і неорганізованости суспільного руху. С. — 7.

16. II

Переїзд до нового помешкання в Boulogne.

Блукання по Парижу, бо кімнату в готелі вже здали. Ohne Bleibe[39] до вечора.

Зустріч з Бабієм перед його готелем. Цікаво: він, почувши від Глущенка, що я в Парижі, хотів спитатися в мене, чи приймати йому пропозицію Харківського технікуму взяти катедру малювання в ньому. Для чого Бабію потрібен мій "дозвіл"? Чи гадає, що колись, коли прийде інша влада й почне розраховуватися з смєновєхівцями, йому пригодиться мій "дозвіл" і дасть змогу уникнути переслідування? Чи, справді, хоче зробити так, щоб це не шкодило загальним національним інтересам. На мою пораду їхати без вагання і займати посаду, видно, зрадів і відчув полегшення. Про Глущенка сказав речі, які я [сам] припускаю: хлопець ганяється за модою, популярністю і готовий здобувати ці "блага" ціною навіть своєї щирости й чистоти в мистецтві. Немає вже берлінської впертости й прямування до своєї мети, шукання і завзятої праці. Уже може за один день зробити малюнок і вважати його закінченим. Сумно, коли дійсно так.

Переїзд до Boulogne. Маленьке непорозуміння перед одімкненими ворітьми, перед якими збирались ночувати на валізках. Хазяйка ніби не ждала нас, думаючи, що ми відмовились, бо не відповідали їй. С. — 6.

17. II

Побачення з О. Зелюком, власником друкарні, з приводу друкування «Соняшної машини», "Нової України" і "Трудової демократії". Покищо пляни мої ніби не терплять краху, навпаки, реалізуються. Не відразу, а помаленьку, але без мінусів. Nouvelle Revue Française[40] принципово згоджується дати свою фірму, рекляму і поширення книги, але повинна знати твір. Натурально. Річ тільки в тому, що треба робити французький переклад. Справа довга і трудна. "Новій Україні" та "Трудовій демократії" погоджується дати кредит не так, як думалось, але й це полегшить справу.

Гріх: лють на шофера і брутальна, нестримана, дика, погана лайка в авті від нетерплячки й роздратування, що спізнююсь до лікаря Воронова. Страждання від цього Кохи. Шофер (виявилось потім) руський, не знає вулиць, довго возив, блукав. Нарешті привіз.

На прийомі у Воронова. Дійсно, враження робить дуже симпатичне. Тон — дружній, а не лікарський. Згода робити операцію. Річ тільки в тому, чи матиме на цьому тижні підходящий матеріял. Якщо матиме, то в суботу. Якщо ні, то в понеділок. Матеріяльний бік справи — не важливий. Дивно, неймовірно, але так сказав. Для Парижу це — феномен надприродній.

Весь час почуття сорому й огиди за сцену в авті. Пригніченість і туга. С. — 8.

18. II

Балачка телефоном з Зелюком з приводу перекладу «Соняшної машини» на французьку мову. Обіцяє, що в п'ятницю-суботу зможе дати мені точні відомості, чи зможе M-me Tesi організувати перекладачів і скільки це буде коштувати. Де візьму гроші на оплату перекладу?!

Цікаво: сама думка про можливість переговорів з большевиками з приводу повороту на Україну й співробітництва з ними діє до певної міри паралізуюче на психіку. Думка вже старається згармонізувати мої майбутні виступи в статтях з можливим порозумінням і подальшими виступами після того, вже стараюсь згладити різниці, зменшити протиріччя. А значить, мушу *тепер* виступати м'якшим тоном, слабше в нападі. Боюсь, що це може взагалі послабити силу мого удару. Але бити їх *сильно* тепер, значить бити самого себе авансом і послабити свої майбутні позиції. Трудно. Але цікаво, — побачимо, що з того вийде, — пшик, чи щось реальне.

Хазяйка звідкись дістала інформацію, що я письменник і "un grand nom",[41] — вона "flattée", що я живу в неї. Стає нудно й тісно, вже не можна бути в простих людських стосунках, уже заганяє мене на якийсь п'єдестал. С. — 8.

19. II

Готування до операції: купування нічної сорочки.

Стан Кохи дуже турбує: втома не минає, настрій бачу пригнічений, тупий: млявість, байдужість. Знову "лінія" помітніша. І виникає знову думка: чи не відмовитись від операції і бути з Кохою таким і надалі, як був. Може, її гнітить побоювання, що вона "відстане" від мене. Навмисне кілька разів повторюю, що як тільки мені буде зроблено операцію, зараз же почну розмову з Вороновим, щоб і Косі зробити. Здається, це трошки діє на неї, але чисто фізичний стан є головною причиною пригніченого настрою.

Знайдення душа в Galerie Lafayette, такого, як у мене виникала ідея зробити самому.

Лист до Бадана. (В справі переговорів з приводу повороту на Україну. Мій песимістичний погляд: розходження настільки великі, що порозумітися неможливо. Українізація (справжня) тісно зв'язана з економічними і політичними питаннями. Централізація і диктатура Політбюра РКП є ті причини, які внеможливлюють усамостійнення політики і фінансів на Україні. Справа не в посаді для мене, а в загальних поступках). С. — 9.

20. II

Дощ. Туман.

Лист (рекомендований) до "Оборони України". (Розповідь про конфлікт серед есерів. Прохання висилки грошей на "Нову Україну" і "Трудову демократію").

Лист до Юлії Володимирівни. (Вигляди на здобуття візи кращі, — можна купити за 200 франків. Тижня через півтора може бути).

Від Воронова сповіщення немає. Чи не вийде аналогічний з Брандесом кінець: і там заповідалося блискуче спочатку, а потім кінчилось майже брутальним одмовленням. Чи не обмежиться й Воронов обіцянками, які скінчаться ухиленням від виконання під тим чи іншим приводом? Та й справді, за наших часів, коли найменший рух на користь іншого індивіда мусить оплачуватись якнайдорожче, чому саме Воронов повинен робити дурно таку велику послугу? Єдиний закид я маю: чому не поставити ціни за

послугу просто, ясно, одверто? Коли б не міг заплатити, то хоч би знав, скільки треба мобілізувати на майбутнє.

Візита Миколи Шаповала.[42] Людина — не дурна й не погана, але, на диво, безфарбна. Чи то від незнайомства таке враження?

Хазяйка помешкання m-me Marmoreck[43] сьогодні знову принесла інформації про мене: що я не тільки письменник, а й політичний діяч, був навіть в Уряді. С. — 8.

21. II

Хмарно.

Лист від Левицького. (Німецьке видавництво може дати фірму, але мусить знати твір).

Лист до д-ра Левицького. (Посилаю гроші в книзі: 20 долярів, 15 марок на видатки на подорож до Франкфуртського видавництва в справі «Соняшної машини»).

Лист до Левіні. (Історія сварки есерів, створення Революційно-Демократичного Союзу).

Від Воронова і сьогодні немає ніякого повідомлення. Беру себе в руки і борюся з "дурним песимізмом". Не може ж бути, щоб таке категоричне обіцяння так мовчки було нездійсненим, хоча б пояснення мусить бути.

Візита Шрайдера. Справа його винаходу. Можливість мільйонів. Пропозиція мені 10% їхнього гонорару за грошову участь у справі. Моя пропозиція 25%. Немов би згода Шрайдера. Потрібно 40-50 тисяч франків. Міркування, де здобути. Скептицизм Кохи. Остаточна умова: Шрайдер переговорить з своїм інженером і підтвердить карткою його згоду на наш договір.

Лист від Тамари. (Повен скарги на тугу і тяжкі настрої. Можна зрозуміти, що хоче натякнути на тугу за нами).

Лист від Сірого. (Дехтярьов і Приходько читають «Соняшну машину», відповіді з Харкова ще немає).

Лист від Ґалаґана. (Безнадійні вигляди на порозуміння між есерами. Група Шаповала, мабуть, ухилиться від суду). С. — 8.

22. II

Лист від Ґалаґана. (Прискорити третейський суд між есерами. Коли буде невдача з судом, запропонувати групі Шаповала назватися "Незалежною Групою українських есерів" і як такою ввійти в Союз).

Лист до чеського Міністерства закордонних справ. (Прохання видавати мені стипендію на руки представника УГК).

Лист до берлінського посольства Чеської Республіки. (Про

припинення видавати мені стипендії).

Лист до Сірого. (Про суд між есерами, домагатись примирення їх).

Лист до Ісаєвича. (Офіційна пропозиція третейського суду між цією групою і Закордонним Комітетом УПСР).

Шрайдер не підтвердив карткою згоди на умови моєї участи в справі. Відмовляється? Тим краще, менше матиму клопоту, який і так лежить на плечах. Де я візьму ті 40-50 тисяч, коли не знаю, чи будуть гроші на "Нову Україну", на переклади «Соняшної машини», на життя нам. І спокійніше можна буде віддатися праці. Досить з мене Маркушиних авантюр.

В кіно з Кохою. Щедрі французи: за два з половиною франка дають таку силу розваг, — аж три години треба пріти в залі. С. — 8.

23. II

Сніг.

Лист до Микити Шаповала. (З приводу суду з Закордонним Комітетом УПСР).

Лист від Миколи Шаповала. (Візу Ґаліфре згодився виробити за 150 франків. Микита Юхимович ображений на мене, що я балакав у Празі з його противниками).

Лист до Миколи Шаповала. (Подяка за візи).

Лист до Тамари. (Спроба випитати, через що в неї така туга. Чому *мені* не пише в таких виразах, немов натякає, що з нашим виїздом зв'язані ці її стани. Згадка про колишню розмову, в якій вона сказала, що ніколи нічого не почувала до мене як до мужчини. І вираз її, що я "смішний" тим, що зв'язався "с девчонкой", себто, я старий чи що? Чи цим вона хотіла сказати, що не варта моєї уваги? Сповіщення про можливість здобути візу їм).

Повідомлення від "доктора Жоржа": завтра о 12-ій годині в лікарні rue Montaigne. Отже, "дурний песимізм чи скептицизм", здається, не має рації. Схвильованість Кохи до сліз і спітніння. Знову виривання на простір з притримуючих кігтів розуму зграї надій. Забігання наперед, уява майбутніх станів.

Розчарування: телеграма від "д-ра Жоржа", що операція відкладається; просить прийти до нього завтра о 5-ій годині. Пригніченість і сум: значить, відкладається на довший час, якщо кличе до себе. Або ж питання грошей, або ж матеріял недобрий. Одне слово, — сумно, бо знову все непевно.

Від Шрайдера нема підтвердження нашого договору. Очевидно, невигідними видались мої умови. С. — 8.

24. II

Сонце. Дощ цілий день.

Ще одне розчарування: лист від Шрайдера. Моя участь у винаході унеможливлюється, — німці запропонували блискучі умови: 100 тисяч франків на провадження експериментів і 50% участи у правах на патент. Як компенсацію пропонує мені Шрайдер позичити йому 15 тисяч франків, а за це я матиму від нього 10% від "основної суми" за винахід (з його долі), себто, від [половини] 300.000 долярів — 15,000 долярів. Приймати цю пропозицію не хочеться з мотивів ... естетичних.

Лист до Шрайдера. (Відповідь на пропозицію невиразна).

Головне лишається: невдача з операцією Жоржа. Вже психіка приготовилась. Уже дав собі волю уявити можливі наслідки. І знову треба стримувати, спиняти надії. Нудно і порожньо.

Йозефка не відповідає на наш лист. Мабуть, з "другом" покращали відносини.

У "доктора Жоржа". Пояснення: захворіла мавпа. Чекає на іншу в п'ятницю. Як прибуде, сповістить і в суботу, мабуть, оперує. Враження таке, що він мене "примазує" до когось. Тому і матеріяльна сторона "не важлива". Сумно: треба йти в прийми навіть у такій справі.

Боротьба з сумнівами, з "дурним скептицизмом". С. — 8.

25. II

Сонце. Дощ.

Подорож до Зелюка в справі «Соняшної машини».

Лист від Йозефки. (Довгий, старанний лист, написаний гієрогліфами. Розбирали цілий день. Хоче приїхати сама, без "нього". Невдоволена раціонами кохання, що "він" їй приділяє).

Лист від Левіні. (Несподівано різкий, майже брутальний. За те, що я вважаю його за члена нашої групи, а він, мовляв, давно відмовився від політичної роботи. Готовий виступити в пресі з протестом, коли його ім'я буде в "Новій Україні". Дивна лють. Чи не початок це сменовехівства?).

Фінансова скрута большевиків. Корчеві шукання позички. Чутки про сутички Чічеріна[44] з Зінов'євим. Усе стають "лицем до села".

З приводу моїх переговорів з ними ніяких ще наслідків. Мій плян: спровокувати на переговори, на виставлення ними умов (по можливості в документах), заявити про свої позиції. Розуміється, ні до якої згоди прийти у нас не може, в це може вірити

наївний Олександер [Бадан]. Але скористатися з можливости викрити їх — треба. З огляду на чергове завдання опанувати селом вони можуть вступити в серйозні балачки зі мною, маючи намір, розуміється, використати мене для себе та й більш нічого, не думаючи ні про які поступки. С. — 8.

26. II

Телеграма до Єлени Давидівни з моєю адресою.

Лист від Микити Шаповала. (Доводить, що не саботує ні РДС, ні "Нової України". Як може він, творець Статуту РДС, саботувати? І тут людина не втрималася, щоб не підкреслити свого хворобливого честолюбства).

Між іншим, Микола Шаповал гадає (так пояснює Шрайдер), що причиною конфлікту між есерами є те, що всі есери посварилися за "близькість до Бога" — Микити Шаповала. Тільки через те стався конфлікт. Микита Шаповал у великій претенсії до мене за те, що я вів переговори з його противниками. Яка безмежна і небезпечна зарозумілість! Мені здається, що цю людину можна вже, дійсно, викреслити з громадського життя. Трудно буде йому зжитися з недостатньою оцінкою громадянством його якостей.

Шрайдер весь повен мрій і плянів щодо винаходу. Одначе, будучи таким альтруїстичним і "безсеребреником", дуже стримано поставився до моєї пропозиції поставити фільм з «Соняшної машини», коли матиме мільйони. Ще не маючи грошей, він уже починає виявляти пізніші риси Думбадзе. Той принаймні був щедрий і широкий у грошах. А в цього і цього немає.

У перекладачки Gineste-Tesi. Антикварна крамниця замість сальону. Майже договорились. С. — 8.

27. II

Лист до Йозефки. (Щоб не писала так нерозбірливо. Щоб швидше приїжджала. Натяк на чи).

Лист до Миколи Шаповала. (Подяка за турботу про візу Віленським).

Лист рекомендований до Єлени Давидівни. (На ім'я Лундберґа, повторення адреси моєї і Кельберина. Запитання, чи збирається приїхати за кордон).

Лист до Марка Григоровича. (Нагадування про обіцянку позичити у Зальцмана 1 1/2 тисячі долярів).

Лист до Наді. (Бажання з нею побачитись).

Картка до Аріядни Петрівни.

Несподівана невдача з перекладачкою. Олександер Абрамович за мене пішов з нею балакати з приводу пробного аркуша. Вона "з олівцем у руках" довела йому, що на переклад їй треба рік і що за годину вона з нього матиме менше, ніж femme de ménage,[45] себто, 2 франки 25 сантимів. Після моєї перевірки виявилось, що вона помилилась із своїм "олівцем у руках".

На виставі "Henri IV" Pirandello.[46] Суперечка з Кохою. Обстоювання нею цінности ілюзійности в житті. Не заперечуючи цього, я доводив штучність і теоретичність п'єси.

Від доктора Жоржа знову нема ніякої звістки. Навіть у "примазаному" вигляді я ніяк не можу досягти мети. Знову тільки у вівторок дістану від нього звістку? Чи й того не буде? Хочеться вже того чи іншого, але *остаточного* вирішення. С. — 6.

28. II

Лист від адвоката Беме в справі гіпотеки. Сподівання на мирне полагодження справи. Старий Fridl. ніби припинив процес, послухавши його роз'яснень.

Від доктора Жоржа ні слова. Ну, хоч надія лишається, що ще не зовсім провал справи.

Труднощі з виданням «Соняшної машини» французькою мовою виявляються в непоборних розмірах. Насамперед французький шовінізм і фашизм. Якраз починає розвиватися активний виступ проти всього чужинного в культурі. Похід навіть на американські фільми. Книжки взагалі у Франції не читаються, збут французьких книжок є тільки на чужинних ринках. Французька буржуазія, як і писав А. Франс, книжок не купує. Купує якась група один примірник, і всі читають. Крім того, саме тепер, як і у всьому, похід проти чужих авторів. А щодо «Соняшної машини», то тут до всього цього ще й ті труднощі, що автор — українець, член невідомої, а як відомої, то як "германофільської" нації. А ще більше: зміст роману з життя Німеччини. Отже, виникає питання, чи не засуджується річ на провал, якщо тепер видасться у Франції. Чи не краще почати з Німеччини, зробивши [цим] хоч якунебудь рекляму?

Так і нема нічого від Жоржа. Чи буде взагалі? Чи виправдається моя впертість і терплячість? С. — 8.

1. III

Ясно. Сонце.

Визріває думка: всі ці клопоти й турботи, що ними я зайнятий тепер, чи варті вони витрачання на них стількох сил, уваги й часу? Надлишку сил у мене мало. *Без Жоржа* їх ставатиме все менше. Наслідки всіх цих клопотів — мізерні або неґативні. Отже, чи не облишити мені все й присвятити всі свої сили, час і увагу літературній праці? Наша політична робота в умовах еміґраційної взаємної гризні, особистих сварок, в умовах апатії і знесилля, в атмосфері персональних інтересів і амбіцій, — та ще без усяких матеріяльних засобів, — майже неможлива. Мрії про "завоювання Европи «Соняшною машиною»" — наївність. Ніякого шуму й ніякого успіху вона ніде не матиме вже через одне те, що у сучасного европейського читача не стане часу й охоти читати таку величезну річ. Розмір «Соняшної машини» є один з факторів, що вб'є її. З п'єсами я *особисто* також нічого зробити не можу. Маркушкині кораблі, Думбадзе і т. п. забирають частину моєї уваги, не даючи ніякого еквіваленту. Особисті переживання (Йозефка і т. п.) без Жоржа мені непотрібні й байдужі. Втіхи й "досягнення" сучасної цивілізації мені смішні. Який же сенс перебування в Парижі? Чи не краще виїхати до Італії, на берег моря, залізти в нірку — сільце і віддати всі сили, увагу й час на корисну й продуктивну роботу? Нарада з Кохою відносно цього і позитивне вирішення. Тільки вияснити з Жоржем. С. — 8.

2. III

Лист від Левицького. (Франкфуртське видавництво не видає белетристики. Шкода. Інше видавництво не поставить такої реклями).

Здобування кофрів на залізниці La Porte de la Chapelle.[47] Бюрократичність: щоб узяти переслані речі, треба було звернутися в шість відділів Douane'a,[48] витратити на це дві години. Машинність і фатальність блукання з одного відділу до другого позбавляють волі, переносять у стан механізмів. В результаті Олександер Абрамович, вислухавши урядовця, тупо й ошелешено дивиться на нього, чекаючи чи не скаже він ще чого, готовий слухняно все прийняти.

Вже маленька підготовка найближчого оточення, можливого свідка, О. Шрайдера, до нашого виїзду: жалі на матеріяльну скруту і безнадійність у можливостях політичної праці.

Від Жоржа нічого немає (була маленька надія, що застану дома синеньку телеграму). Непевність у цій справі щодалі все більше паралізує активність. Невдоволення з цього перено-

сяться на інші справи, малюючи їх у занадто чорні фарби. Сподівання перерви на час операції не дає змоги розпочати якусь роботу. Головне ж, можливість починати все у відновленому стані, бажання немов би з іншими силами підійти до кожної акції — і відкладання цього, залишання всього в тому ж самому стані — гнітить, придушує до землі, сповнює сумом і тугою. С. — 7.

3. III

Хмарно. Сіро.

Лист від Микити Шаповала. (Дальші пояснення своєї непомильности й правоти. "Так, і в мене була одна помилка: я помилився в людях". Характерно для самозакоханої людини. Ніякі оцінки інших людей, навіть найближчих, нічого для нього не варті. Коли вони критично ставляться до нього, значить, вони винні, значить, він помилився в них. От і все. Елегійний тон резиґнації, почування себе в ролі д-ра Штокмана.[49] Так і пише, що він д-р Штокман).

Постанова: вияснити в д-ра Жоржа ситуацію. (Такий параліч волі й активности далі терпіти нема сенсу). Коли потрібні *гроші*, коли через це відтяжка і затримка, мобілізувати все, що маємо, і пожертвувати (якщо вистачить). Коли не в грошах справа і він ще раз підтвердить це та вияснить причину й пообіцяє конче зробити, як тільки буде можливість, тоді спокійно чекати.

Коха поїхала до Жоржа. Заспокоєння: він чекає новий матеріял з Африки. Має бути тут на 15 березня. Жорж не забув, пам'ятає і зразу ж сповістить, коли матеріял буде тут. І відразу стало тихо і спокійно. Можна бути активним і чекати. Коха теж стала спокійнішою. Всі пляни на Італію і "утікнення" відсуваються. Можливість побільшити сили вже надає більше сил і охоти до акції. С. — 7.

4. III

Лист від Єлени Давидівни і Левана. (Хворий Леван з жінкою виїхав за кордон лікуватися. 7. III. має бути в Парижі. Привезе гроші, передані Леночкою. Самій Леночці погано. Крах надій і перспектив бути актрисою. РУХ вислав 400 рублів. Має ще вислати 500 з чимось. 10% ЄД не відрахувала. Ніяково).

Лист від Левіні. (Милий, зворушливий лист: кається за попередній "незаслужено різкий" свій лист і відмовляється від нього, не відмовляється від політичної роботи, і все як і раніш).

Лист до Левана. (Коли затримається в Берліні, хай висилає гроші).

Настрій спокою і праці. Твердо тримаюсь надії на африканський матеріял. Цупко, впевнено, надійно тримаюсь. А що вийде з того? Чи не тримаюсь я за власне хотіння?

Лист до Шаповала. (Повторення свого відношення до конфлікту. Пропозиція ліквідувати суд і вступити обом групам до Союзу. Група Шаповала має прибрати назву "Незалежна Група українських есерів").

Лист від Йозефки. (Вагітна. "Він" пропонує женитися. Боїться зв'язати його. І себе? Має зробити аборт. Приїзд, очевидно, до Парижу відсувається).

5. III

Лист до Левіні. (Вияв радости з приводу його каятливого листа).

Лист до Марка Григоровича. (Чому ні від кого з них нема відповіді й ніяких заходів щодо візи? Чи одержала Тамара листа?).

Втома, розбитість. Одцвіли сподівання на успіх «Соняшної машини». Бідна моя "машинка", кому ти тут потрібна серед цієї дріб'язкової продажности, дрібних утіх і понурого, величезного отупіння мас? Якими смішними мені видаються тут, у Парижі, мої колишні рауенівські, хуторянські пляни! Хто тут купить таку величезну книжку, коли тут, як ритуал, зафіксовано книжку в 6 франків 75 сантимів? Заплатити 20-25 франків за книгу?! Це значить — збожеволіти Франції. Вона ще до цього не дійшла, ні. Моя книга лежатиме спокійненько на складі і на душі автора. А наші "перебудівники" світу, наші "революціонери", "комуністи" в своїх Ґосіздатах і Державвидавах видаватимуть Шерльоків Голмсів для мас, а «Соняшної машини» не видадуть, бо вона написана *мною*. Бідна моя, люба "машинко", лежатимеш ти в моєму столі аж до... Доки? А мрії на гонорар за неї відпочити від перманентних злиднів, капцанства й попрохайства, мати змогу купувати книжки, які схочу, і передплатити журнали, і ... Addio, mii carissimi.[50] Та й надовго вже тепер! С. — 8.

6. III

Праця над «Соняшною машиною». Тиха, сумна, без піднесення праця. Навіщо вона, властиво? І бідна Коха сидить, стука на машинці, перекладає. Аж сором мені, що витрачає сили надаремне. І сором згадувати про свої пляни, що розвивав перед чужими людьми. Сором перед тими з українців, які ждуть якогось успіху цієї *української* речі в Европі.

От-такий єдиний результат од трьохлітньої праці: почуття своєї смішности, безсилля і сорому. І хочеться завмерти, заціпити душу, не рухати ні одною думкою. Всі намічувані раніш теми праць здаються гидкими, смішними. Розуміється, це тимчасова реакція на цей страшний удар. Піддаватись їй — ще більший сором. Переможу, знаю. А що гидко й тяжко аж до бажання закопатися в нору, то з цим покищо треба миритися.

Від Левана телеграма: завтра буде в Парижі. Привезе ті нещасні 200 долярів, що РУХ спромігся видати.

З Праги на працю ніяких грошей. З Америки теж.

Д-р Левицький вже нічого й не пише про «Соняшну машину» — чи згоджується якесь видавництво за 10% дати свою фірму.

7. III

Туга за продуктивною працею. Туга за Україною, виразна, пекуча. А коли доведеться там бути? Досить малонадійно стоїть справа з акцією РДСоюзу. Нема сил, треба це щиро визнати. В атмосфері еміґрації плодяться сварки, а не генії. Але кожен отаман вважає себе за генія.

Сварка есерів набирає глибини. Я хотів цю глибину засипати, але, здається, тільки побільшив. Нарікання вже на мене. Нудно, гидко, безнадійно. Все частіше й частіше з'являється думка — залишити справу з РДСоюзом і дати собі спокій. Нехай якимсь "природним" шляхом розвиваються події. Коли б забезпечити матеріяльне існування, — забратися в якусь тиху щілину й працювати.

Зустріч Нуци і Левана. Схудлі, змарнілі. В обох туберкульоза, обоє лікуватись їдуть кудись на південь Франції. Леван — чесний комуніст, рідка, як кажуть, порода. Тому то в нього у 28 літ такі зморшки під очима й на чолі. Зустрічало їх ще двоє грузинів з довгими, гострими носами.

Лист від Паламаря. (Закид за "недемократичність", що не заїхав до Відня перебалакати наперед. Якби ж я міг!). С. — 7.

8. III

Побачення з Нуцою і Леваном. Ті ж самі грузини. Шрайдер, не зважаючи на осуджування Левана за повстання в Грузії, прийшов також.

Бідний "зампредсовнаркома"[51] мусів усіх частувати обідом. А в них грошей на все життя й лікування впродовж чотирьох місяців — 500 долярів.

Лист від Марка Ґриговорича. (Справа з Круппом посува-

ється. Крупп має взяти концесію на кораблі. Тоді буде остаточний договір. Хутко в Парижі має бути славетний Думбадзе).

Лист від д-ра Левицького. (Дав «Соняшну машину» на читання видавництву Ровольт.[52] В середу буде остаточна відповідь).

А Тамара не пише. Цікаво, яка причина. Невже та, що я написав, щоб краще зовсім не писала, ніж — нещиро? Або, може, Юлія Володимирівна щось їй зауважила?

Рахую дні до зустрічі з д-ром Жоржем. Найголовніший інтерес.

Лист від Сірого. ("Державидав" згоджується друкувати «Соняшну машину». Найвищий гонорар. Аванс 50% по прочитанню рукопису. Але викинути "бога" з уст інаракістів[53] та комуністів!!). С. — 7.

9. III

Лист до Сірого. (Згода на умови "Державидава", але коли [буде] виплата другої частини гонорару?).

Лист від Шаповала. ("Вияснення відносин". Нудно, тоскно. Те саме втретє).

Лист до Шаповала. (Він — ніякий д-р Штокман, а людина, здатна, як і всі, на помилки).

У Леванів. Леван збирався купити пальто і знайти пансіон. Замість того купив штани для їзди верхи. Знову невдача в кіно, але знову бідний "зам" мусів заплатити за білети по 8 франків.

Під час кіна, сидячи поруч з Нуцою, наткнувся пальцями на її руки. Обережно потиснув один її палець, потім другий. Не приймала руки довго, аж поки не запалилося світло і я не відняв руки. Але потім уже не клала руки так, щоб я міг узяти. Навпаки, сховала. Цікаво, чому зразу не відняла. Думала, що просто собі ласка? Чи пам'ятає той вечір, як проводжали Леночку?

Втома і нудьга від цих "розваг". С. — 7.

10. III

Сніг. Холод.

Лист від Ґалаґана. (Нова неприємність: закид, що я втрутився у сварку есерів і ще більше попсував справу).

Лист до Сірого. (Щоб вислав український рукопис «Соняшної машини» для перекладу Кохи).

Лист до Ґалаґана. (Вияснення свого проєкту щодо "Незалежної Групи українських есерів").

Лист до Марка Григоровича. (Щоб швидше приїжджав і ловив Думбадзе).

Лист до Бадана. (Чому не відповідає).

Коха з Леванами у лікаря. Сам. "Метеорологічна туга". Небо дикоясне. Різкий холод. Відбивається на нервах, наче шкіра здрана. Порожнеча і роздратованість, невідомо на кого й на що. С. — 7.

11. III

Сніг.

Все більше й більше бере сумнів, чи можлива якась робота РДСоюзу. Приклад: поведінка есерів не дає оптимістичних думок. Нездатність стати вище понад свої амбіції; невиправдана, роздута і хоробдива честолюбність; дріб'язковість і егоїстичність; відірваність від мас і черпання з свого болота мотивів для діяльности, — все це не дасть можливости розвинути роботу. Охоплює нудьга і нехіть до співробітництва з такими людьми. З другого боку все більш і більш обсідають думки про спробу співробітництва з большевиками. Також є багато проти. Треба буде виступити проти самого себе. Правда, багато з тих позицій, що я займав у 1920 році, визнані большевиками. Маю сатисфакцію. Але головніші все ж таки відкидаються. Тут знову доводиться переглядати питання: чи доцільно, чи виправдано примусовим способом заводити певні соціяльно-економічні форми. Це — радикальне питання. Коли вирішити його позитивно, тоді, будучи послідовним, з цього можна в певних обставинах визнати і диктатуру Політбюра. Для мене ж іще одне питання: чи може бути виправдане співробітництво можливістю національних досягнень?

Нуца в гостях у нас. Чекання Левана. С. — 7.

12. III

Сніг. Холод.

Лист до Закордонного Комітету УПСР і до групи Ісаєвича-Шаповала. (Вимога скінчити конфлікт, бо я усунуся від справ Союзу. Відповідальність покладаю на ту групу, яка відповість неґативно. Хай вступають обидві в Союз без претенсій на виключне представництво партії).

У Леванів. Розповідь про Шрайдера і про його вісім замахів на самогубство. Кожен замах робився з розрахунком на те, що його врятують. Поведінка Шрайдера з Єленою Давидівною під час перебування в Польщі як "чоловіка й жінки". Користуючись тим, що Єлена Давидівна мусіла жити з ним під одним пасом, він вимагав, щоб вона була його справжньою жінкою. Робив на неї

замахи, навіть доходячи до спроб хлороформувати її, щоб у сні заволодіти нею. Леван, очевидно, має на нього серце за те, що він робив замахи і на Нуцу. Домішуються ревнощі до фактів, і висновки виходять різко неґативні: "препоганий тип", "бездарність", "падлюка" і т. п.

Картка від Бадана. (Невідомо чого не відповідав. В суботу має бути в Празі й балакати з комуністами. Тоді напише). С. — 7.

13. III

Дощ. Сніг.

Лист від Шаповала. (Знову самохвальство: він пропонував те саме. Образа за те, що я не вірю в існування докторів Штокманів. Я ніби хочу його "вколоти" цим недовір'ям до Штокманів. Образа за те, що предоставляю їм "гризтися").

Лист від Сірого. (Харват за «Соняшну машину» пропонує гонорар ... 200 долярів. За все. От бігаюча копійка! Нахабство — надмірне).

Погода, очевидно, перешкодить перевозці "матеріялу для д-ра Жоржа". Треба бути готовим, що операція буде не хутко. Обіцяна на 15. III., може перенестися на 15. IV.

14. III

Туман, мжичка.

Лист до Єлени Давидівни. (Підбадьорювання її щодо невдач в артистичній кар'єрі, запрошення приїхати до нас, узявши на дорогу гроші в РУХ'у).

Лист до Сірого. (Незгода з умовами гонорару чеського видавництва Харвата. Цинічна експлуатація авторської праці).

Лист до Шаповала. (Холодна відповідь на нове самохвальство, ніби він пропонував те саме).

Гості: Нуца, Леван і Джапарідзе. Надзвичайно горбатий, загнутий як серп, ніс. Рум'яний, чорнявий. Легкі дотики до Нуци. Знову під столом упіймав пальці, і знову не виривались, покірно лежали, але потім рука більше на те саме місце не лягала. Однак, ніяка гра з Нуцою не можлива: шкода Левана. Правда, у них, здається, не все добре у відносинах.

З висловів Левана можна вивести, що національно-культурний момент у Грузії стоїть досить добре. Запевняє, що фінансова самостійність майже повна. В чому *федерація,* не міг сказати. Яка різниця між цим "союзом" і культурно-національною автономією? А на Україні, видно, справа стоїть ще гірше, бо відпові-

дав ухильно, посилаючись на те, що не знає добре відносин на Україні. С. — 7.

15. III

Сонце.

У Леванів. Шукання для них пансіону. Аристократичність Джапарідзе. В Alhambre з Нуцою. Вже не віднімає руки після дотиків. Навпаки, кладе руку так, щоб можна було непомітно торкнутися. Маленька трагедія, боротьба почуттів: Левановi треба їхати на курорт лікувати легені. Він сам не хоче їхати. І справді тоскно, трудно самому. А вона хоче лишитися в Парижі, зробити пластичну гімнастику, вчити мову і ... може, ще щось. І от боротьба: їхати з чоловіком, чи лишитися, боротьба альтруїзму з егоїзмом. Що поборе, цікаво. С. — 6.

16. III

Сонце.

Лист від Григорієва. (Видавництво "Нова Україна" — Шаповал, Григоріїв і Ґалаґан — постановили замість журналу видавати збірники. Пропаща справа).

Лист від Шрайдера. (Цілковитий успіх з його винаходом. Одержав 100 тисяч франків на працю і 20 тисяч на життя).

Крах надій на «Соняшну машину». Пише Шрайдер, що розмір речі спиняє німецьких видавців навіть братися поширювати книгу, не витративши нічого на її видання. Треба скоротити принаймні на одну третину. Знову робота. Та ще болюча, принизлива. Але ясно, що нічого з того, про що думалось, не буде. Пригнічення і апатія ще більші. Байдужість. Невдачі не відпускають. Журналу нема, операції немає, найбільша надія на «Соняшну машину» зраджує. Літературна праця здається непотрібною, нудною, смішною. Політика? Така сама нудна, непотрібна серед цих умов. Жалюгідні пражани з своїми крихітними сварками. амбіціями, драмами. Продажність "великих" французів, обман, обдурювання, лицемірство, гонитва за франком. Нудно, гидко. Їхати на Україну? Значить, іти в Каносу,[54] продати (за що?) свої роки боротьби. Нема місця на землі навіть для такого притулку. Нудно, гидко.

Нуца вже приймає як законне гру рук і дотиків. С. — 8.

17. III

Хмарно. Мряка.

Лист до Григорієва. (Протест проти видавання збірників, а не журналу).

Лист до Сірого. (Переслати перший примірник рукопису до Харкова, другий буду редаґувати. Поки Харків вирішить і пришле аванс, я відредаґую і приготую до друку).

Втома. Нудьга. Нехіть до роботи. Нехіть до всього. Підігріваю себе Маркушиними можливостями, з яких може матиму якусь частину. Гидко.

Коха старається підтримувати бадьорість інтересом до Institut de beauté.[55]

Від д-ра Жоржа нічого.

Коха, люба, єдина, сумує, що чи у неї немає. За весь час, що ми тут у Парижі, тільки раз. А це, великою мірою залежить від мене, від моїх станів, якими Коха заражається. Не могла ж у ній самій статися така зміна за один місяць. У Берліні ж було зовсім інше. І от цікаво, що буде після Жоржевої інтервенції (якщо вона буде!).

Лист до Вєри [Яковенко]. С. — 8.

18. III

Лист від батька. (Гроші одержав, зовсім здоровий, ніколи не хворіє!).

Лист від Єлени Давидівни. (Закидає, що починаємо розлюблювати. Приїхала б відразу, коли б гроші. Вся справа в "монеті").

Трошки кращий фізичний стан. Уже взявся до роботи: вичеркую зайве й незайве з «Соняшної машини», аби довести до двох томів по 350 сторінок. Тоді, може, німецькі видавці, не витративши ні шага на видання, згодяться поширювати роман і брати 10%.

А від Жоржа нічого. Знову сумніви: чи не був то тільки спосіб одчепитися, пославшись на партію з Африки? Але чого б людині накопичувати гори брехні, коли зернятком правди можна досягти того самого?

19. III

Шрайдер зник, не подає голосу. Мабуть, не дають німці грошей, то й чекає.

З Леванами цілий день. Бідний хлопчина: потрапив під колесо обов'язку, і воно його роздушило. Під час повстання в Грузії лідери КП Грузії кудись зникли. Вся влада опинилася в руках Левана. Заходи Чека здавались йому жорстокими. Почав

писати листи до Москви з протестами. Але Москва дала наказ виконувати точно всі розпорядження Чека. Навіть прислала йому промову, яку мусів виголосити, [хоч і] противну йому поглядам. В результаті: невдоволення Москви за "слабодухість" і можлива димісія з постів. А з другого боку ненависть населення, [всієї] нації за жорстокості й лютість Москви. Виїзд за кордон і немов би посада при Паризькому посольстві є, очевидно, наслідком "опали".

На балю у педерастів. Манеж повен божевільних. Тіла мужчин, розмальованих, оголених, одягнених у жіноче вбрання. Почуття огиди від дотиків цих тіл. Смертнотна духота нагорі. Модні сукні мужчин. "Наречені" мужчини. Тюкання публіки при вході до Magic City. С. — 6.

20. III

Ясно.

Цілий день з Нуцою. Обід у Жюльєна, огляд Люксембурзького музею. "Le rêve" Gustav Michel'я. Люба, мила, молода, рожева. Пахнуло Новомиргородом, молодістю, Софійкою.

Молоді люди на вулицях усі здаються гомосексуалістами.

"Купування" "вілли-модерн": аванс у 25 тисяч перетнув у корені пишні мрії. Візита до Medical Hotel. Сумно: наше гніздечко, золотисто-жовте, тепер брудне, сіре. Ніколи не треба занадто близько підходити до місць свого минулого. Неодмінно мусить бути болючий дисонанс, бо дійсність старіється, а спомини молодшають і розходження стає таке велике, що без болю не буває.

Огляд майбутнього мешкання на rue Dareau. Але хто житиме над нами? Коли руські, то треба негайно тікати, передавши помешкання.

Нуца у нас. Розвиток дотиків. Відповідь руки Нуци. Візита Миколи Шаповала. Всі в кіно. Дитячість Миколи й захоплення фільмом. Дотики сміліші, натяки пальцем у долоні. Чи зрозуміла, цікаво. Поцілунок у щоку на вулиці. С. — 7.

21. III

Сніг. Дощ.

Втома. Апатія. Нехіть до «Соняшної машини» й до роботи. Наївність плянів з «Соняшною машиною» гнітить. Потрібні зусилля, щоб спинити зневагу, яка зростає до культури Европи. Розклад капіталістичного світу б'є в ніс трупною задухою. Надто в деяких місцях.

Куняння на канапі і мрії про Африку. Коли б змога, поїхати туди, купити матеріял й зробити.

Сповіщення д-ра Жоржа: понеділок о 10-ій ранку. Вибух радости й піднесення. Хвилювання Кохи. Ну, тепер, мабуть, уже напевно. Від думок неможливо щось робити. Вихори уяв про майбутнє. І відразу турбота: Косі теж!

Візита Марморечки. Круглі рогові темні окуляри на інтеліґентному моложавому лиці. Пасмо сивого волосся збоку, загнуте хвилею назад. Трошки шепеляві звуки у вимові, як у людей із вставними зубами. Її захоплення ”Записками кирпатого Мефістофеля”. Розповідь про Угорщину.

А думки про сповіщення Жоржа не відступають. С. — 6.

22. III

Дощ. Сніг.

Лист до Марка Григоровича. (Чому не сповіщає, чи потрібні заходи про візу Юлії Володимирівні і Тамарі).

Лист до Паламаря. (Закид у недемократичності несправедливий, — не було чого заїжджати до Відня та й грошей на це не було).

Лист до Ніни Захарівни. (Пояснення моєї стриманости: Григорій Ґуставович — мій політичний товариш).

Лист від Цеглинського. (З Праги йому не прислали ні плятформи, ні статуту. Через це не можуть вислати грошей. Сумнів, чи буде якась робота).

Тепер цікаво запам'ятати все, що маю: 1) Постійна втома, нехіть до думання й праці. Дражливість, пригніченість у такі моменти, песимізм. 2) Щемління в лопатці. Отікання лівої ноги й лівого боку. Байдужість малюни, ніколи не досягнення [сторчка.] Сивина на скронях, у бороді. Зморшки під очима, як рівчаки. Трудний сон. Часом часті удари й штовхання серця. Тепер цікаво, що зміниться після Жоржа і коли саме?

Гості: Левани з Лельо. С. — 5.

23. III

Сонце.

Лист від Сірого. (Виїхав до Відня. Значить, передасть до Харкова «Соняшну машину» тільки І. IV, як повернеться. Досадно).

Малюноперація

Досить точно все сталося. Зараз же по прибутті поголили.

Літня жінка з круглим личком і тонкими губами. Зробила це звичними рухами, тільки позичила у мене бритви, бо казенна була тупа. Нумер І-ий був хтось інший. Я — нумер 2-ий. Об 11-ій годині в нічній сорочці, в пальті поверх неї спустився з цією літньою жінкою вниз. Вона мене вже як хворого весь час підтримувала під лікоть. Малесенька операційна з скляним низьким дахом. Постаті в білому з запнутими білими хвартушками ротами. Наче маскарада. Оранжерійна температура. Наліво в кутку на столі якась купка, вкрита білими простирадлами. Між білим помітив кошлату чорну з бурим шерсть. Зрозумів. І [от я] вже на столі, витягнений, як покійник. Асистентки з білими хвартушками на устах. Ріжучий, пекучий біль від дезинфекції йодом. Відразу вдарило в голову напруженням. "Починається!" Здавалось, здірали шкіру з тіла і чимсь терли живе м'ясо. Анестезія уколом. "Буде боляче". Дивно, про цю дурницю д-р попередив, а про катування йодом і не подумав. Звуки і відчуття ножа, що поре шкіру. Але так, ніби тим ножем водить по сорочці. Спокійні, діловиті, трошки притишені голоси. Я весь тремчу і вигинаюсь, а вони спокійно бубонять і щось там роблять. Коли і що саме робить лікар, трудно вхопити. В кутку чути хропіння, трудне й глибоке. Я знаю, хто це хропить. І часом іскра вдячної ніжности та жалю пробігає крізь чад болючого напруження організму. Спокійна розмова зі мною лікаря під час катування. Мої спокійні відповіді, навіть з посмішками. Нарешті, зараз [буде] кінець! О, ні, це тільки одна половина. Почуття млосности. От-от стане погано. Напруження волі. Соромлення. *Перемога* волі: млосність стала зникати, хоч біль побільшився. Коли все дійсно вже скінчилося, мені показали її. Жовто-рожева пика і чорна шерсть.

Хвилювання Кохи в кімнаті. Страшенна блідість мого лиця. Цілий день з Кохою. Почуття тоскности в тілі й ріжучого болю в місці операції. С. — 7.

24. III

Лист від Шаповала (брата). (Таки хоче зробити мені побачення з генералом Савицьким, міністром Кубанського Уряду. В якійсь політичній справі. Яка така може бути в мене справа з генералом Савицьким? Ну, нехай, як вийду). Цікаво — "математик" той, що матюкається. С. — 7.

25. III

Хмарно. Дощ.

Лист до Левіні. (Шаповал і Ґалаґан воліють, щоб він їхав до

Галичини, бо вони не хочуть йому відривати шматочок того забезпечення, яким вони запаслися. Зневага і ненависть до Шаповала в кожному рядку. Обурює лицемірство і жорстокість. Питає поради в мене. Власне, допомоги. Треба помогти).

Вже починаю мати сумнів: а чи добра та мавпа, що має дати мені підмогу? Чи досить її матеріялу? Чому лікар сказав, що вона мала? Значить, коли більша, то краще. І так далі, і так далі. В кожному разі треба приготовитись на випадок невдачі. 10% не дають результатів. Не виключено, що якраз я попаду в ці 10%. Буду так само чекати всяких явищ, покладати на них усі надії, відкладати всі свої акції до того, як почнуть виявлятися наслідки. І таким чином психологічно себе знищувати, гіпнотизувати. А потім якщо невдача, — почнеться депресія, зневіра, апатія. Отже треба бути готовим до всякої невдачі і не піддаватись її впливові. Пам'ятати, що настійність і воля доводять таки до мети. Зразу не вдасться, вдасться потім. Можна ще раз зробити. Зусилля волі: позбавив Коху балачки про гонорар. І маю нагороду: замість 5 тисяч, на які приготувався, виявилось, що можна 3. Коли б Коха говорила, запропонувала б 5, як ми умовлялись. С. — 8.

26. III

Лист до Левинського. (Заспокоєння його: 700 чеських корон будуть йому забезпечені щомісячно. Як? Якнебудь, побачимо. Мабуть, з своїх дам та й усе. Ну, ще трошки більшими капцанами будемо жити).

Лист (експрес) від Шрайдера. Не все добре в нього. Мабуть, не підписав договору. Прохання про допомогу в маленькому шахрайстві: послати телеграму немов би від імени П...с, що фірма згоджується і без патента на попередні умови. Які умови він німцям виставив, що ніби їх дає П.? І чому не виходить?).

Коха була вчора у Леванів. Я виїхав до Туру[56] на два-три дні. Нуца рветься до нас. Ставила умовою переїзду, щоб було добре сполучення з Boulogne. Аж ревнощі до нас викликала в Аннет Бабе і Дарусі. "Невже в Парижі тільки Винниченки є?" Мріє про час, коли переїде після виїзду Левана до Boulogne.

Миколі Шаповалові написав, що побачення з "міністром" генералом Савицьким буде на тому тижні, як я повернуся з Туру.

Є надія завтра переїхати додому!

27. III

Дощ.

Лист від Григорієва. (Пражани знову постановили видавати "Нову Україну" в Празі. Немов би так хочуть жертводавці. Чи не заходи це Микити?).

А відповіді ні від одної групи на мого листа немає.

Виїзд із санаторії. Перші спроби ходіння. Комашня в підошвах. Слабкість ніг. Змарнілість лиця. Здивування служника, — що я їду: великі невідривні очі й трохи роззявлений рот. Переїзд додому в авті. Дощовий, холодний, понурий день, і тьохкання радости в грудях крізь слабість. Але весь час гарячий жаль до Кохи, що не зроблено їй. Тепер чергове завдання: зробити Косі. Але ускладнення: треба цю акцію з'єднати з акцією за дитину. Обидві повинні бути разом. Розмова на цю тему і постанова: робити восени після доброго спочинку літом, після Кохиних вправ, гімнастики і т. п.

Лист до Леванів. (Я повернувся з подорожі й не застав дома жінки. Де вона?). С. — 7.

28. III

14 років шлюбу. Холод. Роковини.

Лист від Ґалаґана. (Нарікання на Сірого, що той іде разом з групою ЗК УПСР і виступає проти члена РДС Ґалаґана. Хуліганська поведінка ЗК УПСР).

Лежання в ліжку. Глибока, гаряча ніжність до Кохи. Її завзята героїчна боротьба проти наступів старіння.

Візита Шрайдера. Виявилась помилка, — у нього "все" закінчилось добре, а не "не" закінчилось. Німці видали 120 тисяч франків на роботу. Надії на закінчення винаходу зміцнюються. Мільйони от-от присуваються. — "Божевільний документ". Колись видав він трьом особам: Штейнберґові, Бакалові й Єлені Давидівні повновласть, — мати всі права на його майно, навіть після смерти. Тепер одібрав назад.

Чекання грузинят у гості. Не приїхали. Гадання: чи не ревнощі Левана, — може, щонебудь помітив?

Чутка про втечу Троцького з Сухуму. Немов би поїхав до Москви на засідання Ісполкома Комінтерну.

Неприємний осадок від наших скарг Шрайдеру на крах надій і безгрошів'я. С. — 7.

29. III

Сонце.

Писання відповіді з приводу переносу "Нової України" до Праги.

По обіді. В ліжку. Дивний, ніжний, солодкий сум. Образи з минулого, з молодости випливають з незрозумілою найстіійністю й силою. Що це значить? Ніколи такого стану не бувало. Світло у млі цього солодкого суму, розум легко охоплює весь комплекс життя, як одну цілість, прекрасну і тужну. Дивний стан! Невже це — вже дія інтервенції? Ох, коли б знову не розчаруватися!

Гості: грузинята з Лельо — і Олександром Абрамовичем. З двома ворогами, які не балакають між собою (через Дарусю). Нуца, виявляється, вчора на концерт грузина-композитора не пішла, щоб приїхати до нас. Але не змогла знайти Шрайдера, який був у нас. Шрайдер, видно, розповів, що ми збираємось тікати до Італії, і Нуца тривожно запитує [про це]. Поведінка Левана в пансіоні, а Нуца вчить його гарних манер. "В чем дело?" — улюблений вираз Левана. І "пошел вон!" (в жарт). С. — 5.

30. III

Хмарно.

Лист від Шаповала. (Лагідний, мирний тон листа. Згода вступити до РДС на тих умовах, що я ставлю. Нарікання на ЗК УПСР і на "хамство" "негідників". Знову про Сірого, що йде з тою групою).

Лист від Тамари. (До Кохи, а не до мене. Але зміст увесь до мене. Не пише не тому, що нема енерґії, а що зараз же була написана відповідь та порвала. Не забуває про успіхи свої згадати. До Парижу ніби зовсім не хоче їхати. Настрої бувають погані, але жене їх від себе, і це їй вдається. Ой, смішне дівча!).

Зняття швів.

В результаті якого процесу большевики впадуть? Раптовий чи повільний буде кінець? Чому таке запобігання перед селянством? Якими шляхами економічна сила мужика добереться до влади і чи добереться? Чому большевики йдуть навіть політично на поступки селянству? Гра, чи справжні поступки? Коли можлива відповідь на ці питання? С. — 7.

31. III

Лист від Наді. (Нарешті! Збирається приїхати знову. Щоб подобатись Вечке — старається схуднути).

Нуца приїхала сама. Прогулянка з Медором в Бульонський ліс. Лежання на траві. На Нуці чорна сукня з золотими ґудзиками і фестончиками. Руки голі. Під час гуляння весь час дотики до голих рук. Тихий, блаженний захват у всіх. Солодка втома.

"Лукуллівська" вечеря без "луку". Чудо з шампанським. Легка сп'янілість Нуци. Гра в джокера на рабство. Успіхи Нуци на початку і крах у кінці. "Властелин" — Коха. Проводжання до траму. І тут заява: "Не треба більше. Треба все припинити". — "Чому?" — "Мені ніяково". — "Чому ніяково?" — "Не треба говорити й питати, — ви розумієте". Одначе, я хотів знати все. Ніяково перед Розалією Яківною. Я сказав, що й мені ніяково перед Леваном. Але коли є потяг, що поробиш? Згадав афоризм якогось пана: в цих питаннях нема ні батька, ні друга, ні брата....

"Ну, що ж, я мушу не бачити у вас жінки? Буду старатись. Хочете ви цього?" Мовчки довгим поглядом подивились в очі. Один раз рвучко відірвався й відійшов набік. "Что такое, Владимир Кириллович?" — "Стараюсь не видеть в вас женщину". С. — 6.

Наші ґанджі подібні до сивого волосся. Як тільки ми помічаємо перші сиві волосинки, ми лякаємось і починаємо пильно виривати їх. Але з часом сивини стає щораз усе більше, густіше, тоді ми махаємо рукою, кидаємо виривати і потроху звикаємо. А потім ще й кокетуємо часом своєю сивиною.

Є категорія людей, які, помилившись, кажуть: "ні, я збрехав", а, збрехавши, кажуть, що помилились.

1. IV

Хмарно.

Лист до Шаповала. (Одверте нарікання за відсилання Левіні в Галичину на загибель [тільки] тому, що не можуть забезпечити йому місячно 1 000 чеських корон. Членів своєї групи не відсилає. Гірко й соромно. Настоювання на видаванні "Нової України" в Парижі. Тон листа мирний, лагідний, відповідно до тону листа Шаповала).

Лист від Левіні. (Відповідь на моє запитання, на скільки має забезпечення. На два з половиною місяці).

Сірий, очевидно, активно встряв в акцію ЗК УПСР проти Управи УГК. Досадно. Видно, був у змові, бо дістав листа від Паливоди[57] з закликом швидше приїхати з Відня. Обрано комітет з п'ятьох для переговорів з чехами про продовження допомоги для УГК. Словом, гризня збільшується.

Лист до Левіні. (Обіцянка, що за два з половиною місяці щось йому влаштуємо).

У Леванів. Нуца сяє посмішкою. Ревнощі під час вечері до дочки хазяйки пансіону. Критика її уст (одвислих), кривого погляду і т. п. Бажання зачепити мої ревнощі висловами захоплен-

ня малярем — поляком. Моє запитання: а чи вона вже попередила його, щоб він ставився до неї не як до жінки. Зрозуміла. На fête forcenée.[58] Вудіння пляшок. Катання на руських горах. Замах на катання на "аероплянах". Знову запитання: чи буде їй "неловко?" Мовчання. Активний намір Нуци знайти помешкання для нас трьох й жити разом.

Поганий сон. Напружено рано прокидаюсь. Через чи? С. — 6.

2. IV

Сонце.

Лист від Цегельського[59] з Америки. (Пропонує свої послуги щодо приміщення моїх п'єс в Америці. Руський жид Бернштейн — мій ворог. Очевидно, зробився ним через те, що я йому не дав перекладати своїх речей).

Стан роздратування, треба було вжити чи — слабо й нечутливо.

Весняний день, теплий, як літом. Розмореність, ноги важкі.

Візита до д-ра Жоржа. Огляд цілком задовольнив. "Ну, и растут же они у вас!" Дія має бути тільки через три місяці. Раніше сподіватись не можна. Шкода, — мусять затихнути всі замахи на Нуцу, Йозефку, Надюгу і т. п. А проте, нічого, на той час повинна приїхати Єлена Давидівна.

Від Бадана ні слова. Очевидно, розмови з Приходьком або зовсім не було, або була така, що бідний Баданчик сконфужений і не наважується мені написати.

Картка від Сірого. (Послав рукопис «Соняшної машини» до Харкова). С. — 8.

3. IV

Хмарно.

Лист від Марка Григоровича. (Концесії Крупп ще не одержав. У Маркушат настрій поганий. Тамару на службі експлуатують).

Побачення з ген. Савицьким. (Посередництво Трохимовича і Миколи Шаповала). Савицький робить враження київського дядюшки, селянина. Височенний, покороблене лице, немов од віспи, маленькі очі, розумні й тверді. Бувший військовий міністер у Кубанському Уряді. — Як я й гадав, розмова була з приводу інтервенції. Англійські капіталістичні кола намацують ґрунт для нового походу проти СССР. Савицький подав меморандум до англійських політичних діячів ("приватно!"). Плян:

організація війська в Румунії. Українські кадри і німецька команда. Всі нові технічні вдосконалення. Мені запитання, чи згодився б я вступити в "центр". Щоб мати можливість далі бути в курсі плянів, висловив згоду, обумовивши, що це залежатиме від умов і обставин.

Повернувшись, застав гостей: Нуцу, Левана і Олександра Абрамовича. Провокаційний вчинок О. Абр. з підлістю: запропонував написати Єлені Давидівні колективного листа. І сам написав, що я зраджую Єлену Давидівну з Нуцою. Прочитав усім вголос. Немов би донос на нас Леванові. Невинно чи свідомо зроблено? З ревнощів та заздрости, щось помітивши і бажаючи викликати ревнощі Левана?

Тривога вночі. С. — 4.

4. IV

Вчора перед сном раптом виявився якийсь загрозливий процес у тестикюлях. Спухнення, запалення, підвищення температури. Незрозумілість явища — найстрашніша річ. Зразу ж виникла думка про можливість якогось процесу, що може скінчитися смертю. Спочатку тоскний жах. Потім воля взяла все в руки. Припускаючи можливість смерти тієї ночі, нічим не виявив свого стану. Вирішив: якщо температура підніметься вище 38,5°, написати зараз же тестамент, передавши Косі всі права на моє авторське майно. Косі нічого не сказав. Температура не піднялася. Одначе, спати не хотів лягати, не бажаючи бути захопленим у сні процесом. Коли зменшилась на 0,2°, ліг спати.

У лікаря Жоржа. Нічого небезпечного. Виходить нитка. Гарячі компреси.

Лист від Бадана. (Можливість успіху в справі переговорів про приїзд на Україну. Лист від Приходька. Просить, щоб я сам підтвердив згоду на переговори і побачився з ним).

Чекання гостей (Аннет Бабе). Даремно.

Глущенко в гостях. Франт. С. — 8.

5. IV

Хмарно.

Думки про переїзд на Україну. З РДС, очевидно, нічого не вийде. Брак сили і громадського почуття в есерів. Особисті амбіції й матеріяльні інтереси на першому пляні. Брак матеріяльних засобів. Брак відваги і саможертвенности. Чи варто зачинати "Нову Україну" і "Трудову демократію"? Чи варто утрудняти собі можливість переїзду на Україну і ставити себе у протиріч-

ча з собою? З'являється думка: чи не залишити покищо без руху ідею РДС, а тим часом вияснити можливість повороту на Україну. Питання складне і важке, яке потребує пильного обміркування з усіх боків. Чи буде, головне, користь справі соціялізму й національному визволенню від мого переїзду? *Особисто* виразно не хочеться їхати, не вабить життя в тих умовах.

Візита Перепелиці.[60] Пропозиція робити заходи щодо видання і перекладу «Соняшної машини» французькою мовою. А також і щодо п'єс. Узяв німецький текст «Соняшної машини», "Закону" і "Гріха". Сумніваюсь, що вийде щонебудь.

Я хворий, лежу в ліжку. Нуца розважає. "Какая вы прелесть!" — "Правда?" Тихі, ніжні дотики, милування рукою по голові й щоці. Заплющені очі, тихо-серйозний вираз. Утома. Піднесення. Гуркіт у шлунку. Роздратування. Все налетіло, мов вихор. Невідомо від чого. Невже зміна погоди? Нуца поїхала додому теж у розбитому стані. С. — 6.

6. IV

Дощ цілий день.

Вчорашній мій стан, Кохи, Нуци і навіть сусідського собаки, який гавкав увесь вечір, мов одурів, — пояснюється [просто]: лютий, безупинний дощ.

Лист від Сірого. (З копією статті-рецензії Дехтярьова на «Соняшну машину». На диво безграмотна, наївна і злісна писанина. "СМ" — нічого не варта. "Нічого повчального" нема. Все про "любов-любов-любов". Претенсія, мовляв, на соціяльний роман, а індустрії нема і пролетарські маси тільки в натяках. "Література для відпочинку").

Очевидно, хлопця дуже зачепило, що в романі так непоштиво говориться про комуністів і ніякої особливої історичної ролі їм не надається. І дурне смаркаченя навіть суті речі через це (чи через брак розвитку свого?) не помітило. Одначе, чи насмілився б Дехтярьов сам написати рецензію в такому тоні, коли б не знав, що саме цей тон треба брати проти мене, коли б хтось старший його не підтримав. А цим старшим може бути, мабуть, Приходько, секретар місії, який теж читав «Соняшну машину». А саме ж Приходько веде переговори про мій поворот на Україну. Що ж має означати такий вибрик Дехтярьова? Як його розцінювати: як їхню певність, ніби мені так потрібно, щоб вони видали «Соняшну машину», що я мовчатиму, чи вже вирішено у них, що Держвидав відкине річ? В кожному разі треба дати їм по носі! С. — 8.

7. IV

Дощ. Сонце.

На перев'язці у Фізіологічному Інституті, Нитки немає. Безнадійний вигляд шукання, але для мене досить болючий і нудний.

Писання листа у відповідь на "критику" Дехтярьова.

Візита Миколи Шаповала. Цікавився, звичайно, про що була розмова з Савицьким.

Безсоння. Вночі стало ясно: інцидент з «Соняшною машиною» і рецензією представника Держвидаву повинен послужити мені покажчиком у справі переговорів про поворот на Україну. Безграмотність цієї писанинки, неуцтво, вузьколобість у розумінні комунізму, — чи вони властиві тільки парубчаку Дехтярьову, чи цей парубчак тільки відбив те, що, як він знав, повинні сказати його центри, його авторитети? Питання досить важливе. І коли він, дійсно, вгадав і відбив розумовий, етичний і естетичний стан провідних елементів, то мені нема чого провадити переговори у справі співробітництва з такими людьми. Нехай самі доводять свою лінію до краю. С. — 6.

8. IV

Лист до Приходька. (Згода провадити переговори безпосередньо. Приїхати до Праги не можу. Може, є хто в Парижі, з ким можна говорити. Відмова від видання «Соняшної машини» в Держвидаві. Прохання повернути мені рукопис. Пояснення: рецензія представника Держвидаву на «Соняшну машину» є вираз ворожости до мене і нерозуміння самого твору. Очевидно, ця рецензія є вираз відношення і самого Держвидаву і всієї комуністичної преси. Через те для речі буде створена несприятлива обстановка. І гідність моя не дозволяє мені погодитись).

Лист до Марка Григоровича. (В чому затримка в справі кораблів? Всячина — буденщина).

9. IV

Неспокійно на селі. Нема довір'я. Зростання впливу "безпартійної" інтеліґенції. Активність супроти комуністів. Тому то "ще й тепер поворот Винниченка на Україну мав би велике значіння". Цікаво, що Приходько, автор цих слів, напише на мого листа? Чи рецензія якогось дурного парубчака важливіша за вплив на селянство? Видадуть вони мені цього парубчака з головою, зречуться солідарности з ним, чи амбіція більша за користь від мого повороту?

Отак кінчаються широченні пляни. «Соняшна машина» не тільки не дасть ні шуму, ні буму, ні грошей, а навіть, видно, не покриє й видатків. Нікому не потрібна праця двох років, не цікава й тяготна своїм розміром. Оце і все. Оце наука на майбутнє: вважати річ за надзвичайно потрібну, цінну, важливу і багатообіцяючу, поки її пишеш. Написавши, зараз же викинути її з своїх оцінок і розрахунків. С. — 6.

10. IV

Перев'язка. Досадно, що це запалення, мабуть, спинило процес зростання й надавання сил. Вся увага перейшла на це запалення.

Якийсь атмосферичний процес в Атлантиці. Через це холод, депресія і розбитість у всьому тілі.

Подорож до Парижу. Не застали грузинят дома. В Люксембурзькому саду. Сумирний, ніжний вечір. Благосність у хмаринах. Торкнуло ніжністю туги за українським небом. Занило, заболіло.

Знов у Леванів. Вечеря в Жюльєна. В кіно. Дотики до Нуци. Злегка кінчиками пальців торкався до ніжної теплої опуклости. І видно було, як уся завмирала і вслухалася в ці дотики. Злегка ніжно відпихала руку рукою, але знову ждала нападу. А на екрані щось миготіло. Білий газовий шарф ховав під собою іншу, цікавішу гру й боротьбу. Іноді звернені з докором чи запитанням, чи з жагою темнокарі довгасті очі. С. — 7.

11. IV

Хмарно.

Перев'язка. Коли скінчиться ця історія, невідомо.

Лист від Ґалаґана. (Повен гніву, шпильок і образ на мою адресу. Все за Левіні й Сірого. Навіть наклепи).

Лист до Ґалаґана. (Відповідь у примирливому й вибачливому тоні. Надокучило все це смертельно, всі ці рахування за шмат хліба. Гидко, тоскно).

Думки про злидні. Чехи, очевидно, мають намір рішуче зам'яти стипендію. Написав Ґалаґанові, щоб більше ніяких заходів ніхто не робив. Кінець. Нехай "бегающая копейка" збереже собі ці 55 долярів. Але що робити? Чим жити? Шукати якоїсь фізичної праці. Якої? Нічого не вмію. На завод, кидати вугілля. Написати Миколі Шаповалові, щоб написав Удовиченкові.[61] Треба це зробити. Або ж заїхати десь у село, щоб на 500-600 франків можна було прожити й жити там на ті 300 долярів, що

ще лишилися. Можна прожити місяців п'ять. А там, може, виручимо 2 000 марок і можна буде ще місяців п'ять. А за 10 місяців може щось вияснитъся. С. — 7.

12. IV

Сонце.

З Кохою в St. Cloud.[62] Даремне шукання палацу: як пояснив поліцай, він згорів ще в 1... 70-му році, — а якого віку, не розібрали. Парочка в обіймах на очах юрби.

Візита Шаповала. Балачка про шукання фізичної праці на заводі. Замішання Шаповала: як таки колишній голова держави працюватиме як простий робітник. Відмовився написати Удовиченкові.

Гості: Нуца, Леван, Абрамчик і професор. Легкі ревнощі до професора. Його виразне залицяння до Нуци. Він — сірий, блідосмуглявий з сивим стриженим волоссям. Бідний Микола: гра в синоніми зовсім збила його з пантелику. Від замішання й засоромлености він навіть не міг зрозуміти сенсу гри. Гра в телефон. Професор на вухо Нуці по-грузинському: "я вас люблю". Вона по-руському переказала йому телефоном. Її відповідь на його признання? Нуца залишилась у нас ночувати, чим завдала досади Абрамчику і професорові. Їм незрозуміло це. Одверта балачка Нуци з Кохою при мені про провокаційні заходи Абрамчика. Випитує про її відносини до нас, намагаючись із того виловити відношення Нуци до мене. Тиха розмова втрьох на канапі. Дотики. Легкі ніжності. С. — 6.

13. IV

Сонце.

Лист від Сірого. (Виправдання за порушення невтралітету. Жалі на Ґалаґана і Шаповала за брутальне поводження з ним).

Лист від ЗК УПСР. (Має бути конференція, яка й вирішить питання з відповіддю на мій лист).

Чудовий, теплий весняний день. Ранок у Бульонському лісі з Нуцою. Пропав Медор. Гра в опуку. Нуца вся тане в ласці. Не боїться дотиків. Дома. Обійми сміливіші. Обхоплює вже мою голову руками і тулить до себе. Але, видно, боїться можливого розвитку відносин. Як і Леночка, хоче спинитися на певній межі. "Неизбежно", і її незгода.

Знову в Бульонському лісі з Шаповалом. Шаповал привіз адресу Удовиченка. Але користуватись нею не хочу: їхати на фізичну працю на завод буде зрозуміле як криклива демон-

страція з мого боку. Дитячість Шаповала в лісі. Французька юрба: вільність, простота. Зміна настрою у Нуци. Розмова під ліхтарем, чекаючи № 25. Знову: ”неизбежно” і знову: ”ні!” Значить, нам краще не жити разом і не їхати на південь. Все залежить, мовляв, від мене, себто, якщо я відмовлюсь від ”неизбежности”. Відповідь: я брехав би, коли б ґарантував. Чудна тривога Нуци, неспокій. Чи не від погоди, а не містики? С. — 8.

14. IV

Хмарно. Холод.

Лист від Левіні. (Нагадує про допомогу. Жалі на пражан. Стипендія, видання його книги. Страх перед майбутнім без копійки. А чим помогти, коли сам такий же?).

Лист від Леночки. (Хвора лежить, недокрів'я. Хоче їхати на Кавказ. До нас на гроші РУХ'у не хоче їхати).

У Леванів. Леван у сні на ліжку з лицем догори. На канапці напівглухий молодий з голеною головою Зданєвич[63] і Нуца. Вогкість, незатишність кімнати. Слово і дєло Зданєвича: розмова з Манухіним по телефону. Гра в слова. Даруся з своїм повним животиком і скляним смішком, дрібненьким і легковажним навіть тоді, коли розповідає про щось трагічне. Згадується її смішок, коли розповідала, що народить трійню дрібнесеньких, крихітних дітей і буде їх показувати. Коли Коха і Нуца виходили телефонувати, ми з Дарусею вели ділову розмову про її вагітність, роди, помешкання і т. п.

Абрамчик у нас. Марморечка з нами. Теоретичні балачки. С. — 7.

15. IV

Вітер. Дощ. Холод.

Тяжкий стан у зв'язку з атмосферичними пертурбаціями. Нічим іншим пояснити не можна. Дражливість, утома, розбитість.

Щодня люди у нас.

Чи через запалення, чи від чого іншого, наслідків малюнопа не помітно. Все те саме. Тому жагуче бажання виїхати до сонця, до спокою, самоти.

Крах усіх плянів, а надто всіх надій на «Соняшну машину» створює психічну апатію, вбиває стимул до праці. Для чого писати, думати, шукати, мучитись, коли це нікому не цікаве, не потрібне і ніякої компенсації самому мені не дає? Хоробливий стан, — боротись треба, а боротись трудно, нема піддержки ні в

яких обставинах. Невдачі все котяться, як хвилі, і вже німіють руки.

Несподіваний приїзд Нуци. Коха в місті в справі помешкання. ”Не надо, родной”. ”Не мучай меня”. Цим уже підписано майбутнє ”неизбежное”. ”Чому лиця гарячі?” — ”От предвкушения опасности”. Чотири години, як чотири хвилини. С. — 6.

16. IV

Вітер. Холод.

Перев'язка. Ще більше тижня протягнеться. Через це виїхати на південь раніш 1. V не вдасться.

Лист до Левицького. (Переслав листа Цегельського про п'єси. Пропозиція 10% гонорару. Запитання про «Соняшну машину».).

Лист (рекомендований) до Цеглинського. (Пересилка копії мого листа до есерівських груп з закликом припинити конфлікт).

Лист до Левіні. (Виклад скрутних обставин. Попередження, що не зможу помогти, бо невдачі з усіх боків).

Невдалий переїзд Леванів у нове помешкання. Кара за неточність: кімнату здано. Нуца приїхала до нас ночувати.

Лист від Тамари. (Опис життя і успіхів у різних ”мальчиков”. Бореться з ”настроениями”. Очевидно, натяк на тугу за ”кимсь”).

Втома діє прибиваючи на кохання. Приклад Нуци. Прикрості з кімнатою втомили до безчулости. Тільки пізно ввечері трохи відійшла.

Мрія виїхати на сонце й відпочити від людей. Вернутись до себе, до дум, до праці. З Нуцою варто б зовсім усе припинити й не розвивати далі. Щоб на цьому й перервалося. С. — 6.

17. IV

Хмарно. Холод.

Розмова з Нуцою. Я: ”Знаю, що нічого не буде”. І моментально — зміна відношення до питання. ”Правда, що знаєте? Щиро? Глибоко?” ”Так”. Видно, що прийняла без радости. ”Ну, тепер легше, спокійніше”. — Але це для ”так годиться”. Очевидно, коли я буду настоювати, що ”не буде”, вона перейде в наступ, щоб ”було”.

Тяжкий стан від погоди тягнеться. Розбитість. Тупість. Постійна втома і байдужість. Абсолютна нехіть до руху, праці.

А совєтські мудрії все силкуються повернутися ”лицом к деревне”, та ніяк не можуть, бо звідти занадто сильно дме му-

жицьким власницьким і ворожим духом.

Микита мовчить.

Міністерська криза. Ерріо пішов у димісію. От і Ерріо за Макдоналдом. Sic transit безупинне. А все фінанси, їжа, одежа. Називається все це бучними словами, а зміст таки простий і малесенький. С. — 8.

18. IV

Хмарно. Сонце.

Лист до Єлени Давидівни. (Настійна пропозиція їхати до нас, узявши з РУХу на подорож мій гонорар).

У Леванів. Виявляється, Абрамчик розповів Нуці, як Микола Шаповал прийшов до нього з розповіддю про моє бажання фізично працювати. Виставляння себе як людини з великим значенням. Вихователь Микити Шаповала. Директор Французького сектора Управи Соціологічного Інституту. Микола Шаповал у нього підручний. Тому він повинен давати йому відчит про все, в тому числі і про мене, про моє бажання працювати на заводі. Здається, Шрайдер і Микола написали листа Микиті про це моє бажання. Очевидно, з ґвалтом, — як можна таке допустити, щоб "така людина" і т. д. змушена була йти на завод. Микита, звичайно, великодушно почне "робити заходи". Не зважаючи на всю мою несправедливість до нього, він урятує мене. От тільки я зіпсую йому цю насолоду, — ніяких його заходів не прийму і, дійсно, швидше піду на завод, ніж візьму поміч пражан.

Нуца хоч під руку взяла під час проходу, все ж таки легше.

Леван уже не буде лікуватися у Манухіна. Значить, через місяць-півтора ми побачимось, якщо ми виїдемо. С. — 8.

19. IV

Сонце.

Метеорологічні пророки оскандалились: замість дощу, граду, холоду — чудове, гаряче, справжнє сонце цілий день.

Лист до Ґалаґана. (Прохання переказати Микиті, що листи Шрайдера і брата його до нього про мою скруту і т. п. зроблені без мого відома й проти бажання. Ніякої помочі ні від Ґалаґана, ні від Шаповала не прийму, хай і не роблять ніяких заходів. Микола зовсім не від брата має гроші, а також одержує стипендію. Лист Сірого для інформації).

20. IV

Від Приходька немає відповіді. Очевидно, послав мого

листа до Харкова або Москви й чекає відповіді. Цікаво, як вони постараються використати мого листа. Писав я його, маючи це на увазі, одначе, при бажанні можна все перекрутити. Факт є той, що я писав. Що саме, це питання другорядне. Але може бути, що вони схочуть і далі провадити розмову. Чому не використати більше? Чому не купити за якусь посаду або просто за гроші неприємну й шкідливу фігуру? З другого боку, коли наш дядько дійсно ворушиться і розминає руки, то може бути, що захотять виставити перед собою мене, щоб захиститись моїм тілом від ударів дядька. В такому разі питання: що дадуть Україні за те, що я погоджуся на таку ролю. Коли дадуть дійсно щось путнє, спробую ще раз покуштувати кулаків; здається, починаю вже за ними скучати. Та коли цими дядьківськими кулаками можна буде створити дійсно соціялістичну омріяну Україну, нехай вони б'ють мене, якщо це треба. І коли большевики для *цієї* мети хочуть мене використати, а не для чогось іншого, то хай, згоден. С. — 7.

21. IV

Лист від Сірого. (Схвилювався моєю відмовою від видання «Соняшної машини» у Державидаві. Чому я не через нього зробив цю відмову?)

Лист від видавництва "Нова Україна". ("Трійка"[64] погоджується видавати "Нову Україну" в Парижі. Сперечається з деякими моїми арґументами. Бажання жертводавців треба шанувати. Умови нашої групи — не до прийняття їм (щоб редакція не була есерівська). Запитання, чи я житиму в Парижі. Ніякої уваги на те, що я писав, що не маю змоги через матеріяльні обставини жити в Парижі, ніякої пропозиції допомоги. Видно тільки, що без моєї участи видавати "Нову Україну" в Празі вони не хочуть, бояться. Одначе, мабуть, насміляться і будуть видавати).

Лист від д-ра Левицького. (Кіпенгойєр милостиво читає «Соняшну машину». Роман йому немов подобається. Може, ласкаво згодиться дати свою фірму й прийняти від мене проценти з книжки. З Італії нарешті йде гонорар — 5 000 лір, з яких 30% лишаться у Кіпенгойєра, а 10% у Левицького).

Диспут з мадам Марморек на тему жіночих і чоловічих ріжниць. Ідея Марморечки: жінки не мають поетичних якостей (творчости, синтези, широкої уяви). Бога створив чоловік, а не жінка. Я і Леван боронили жінок. С. — 6.

22. IV

Холод.

Нуца в гостях. Вираз м'якого страждання і благання при обіймах і дотиках. Сцена на канапі по обіді. У всіх трьох утома. Читання Кохою "Тисяча й одна ніч".[65] Від холоду вкрилися Кохиною шубкою. Боротьба рук під шубкою. Прагнення до дьони, оборона, благання очима. Захист грудей, і завмирання на хвилинку. Перед закінченням підбирання до дьони повільними рухами, чекання і відсутність оборони. Але закінчилось читання, і наступ мусів припинитись. Проводжання Нуци до метро. Чекання траму. Холод. Прикриття половиною пальта. З-за спини наступ на груди. Трудне дихання Нуци, благання. "Ну, хорошо" — в момент найвищого підняття. Рішуча заява, що на морі "буде все". На це майже ніякого її заперечення, тільки задумливий пильний погляд. Вдень заявлено: якщо "це" станеться, вона помре. На це — "так можна все вбити". І страх Нуци, що дійсно все буде вбито. "Що ж робити, щоб цього не було?" — "Нічого не почувати". Сором, що всяку радість нищиться такими рефлексіями, каяттями, думками про смерть.

Не забути попасти на кортеж бретонців 26-го в XIV arrondissement. С. — 7.

23. IV

Сонце.

Лист до Сірого. (Порада не ставати на бік ЗК УПСР, тримати строгий невтралітет. Щодо відмови друкувати «Соняшну машину» в Державидаві, то змінити її не маю ніяких до того підстав. Сірий помиляється, гадаючи, що рецензія Дехтярьова є його особистий виступ. Це — вияв загальної методи большевиків у таких випадках).

Після довгої перерви Коха відчула яз. Гострота і піднята чутливість на чи.

Прохід до Бульонського лісу. Відчуття втоми і слабости. Після чи, чи зміна погоди?

Інцидент з Нуцою і Абрамчиком. Вчора після нас Абрамчик обманом завіз Нуцу на Place Pigalle.[66] Там умовив її зайти в Dansing "подивитися". В Dansing'у вблагав випити шампанського. Канючив, прохав, жалобив. Нуца, щоб довести йому, що він не зможе напоїти її, пила. Вино погане, отруйне. Стискувала руки так, аж нігті впивалися в долоні, щоб не виявити, що п'яна. Дома стало надзвичайно погано, почалася маячня, в нестямі жалілась матері, що нещасна. Бідний Леван думав, що з нею

щось сталося, що вона згрішила з Абрамчиком.

24. IV

Сонце. Зміна погоди. Дощ.

Гроші батькові.

Лист до "трійки", видавничого товариства "Нової України". (Відповідь на листа "трійки". Пропозиція відсунути видання "Нової України" до осені. Вважати "Нову Україну" на підставі колишньої постанови неофіційним органом РДС. В Парижі через матеріяльні обставини залишитись не можу. Коли "Нова Україна" буде виходити як орган видавництва, а не РДС, участи брати не буду).

Заходи в справі продовження візи. "Впливи" і "зв'язки" Абрамчика і Зданєвича в поліції. Все це, здається, в їхній уяві.

Абрамчик з Леваном після вчинку з Нуцою. Його намацування, як ми всі до цього ставимось. Здається, йому досадно, що ніхто ніякої уваги на це не звернув.

25. IV

Холод. Сонце.

Лист від Мірного. (Гроші одержав. Сварки й гризня в УГК не вгавають. "Опозиція" все добивається, щоб чехи не припиняли помочі УГК. Обвинувачення Управи, що вона сама хоче ліквідації УГК, щоб цю допомогу перевести на Соціологічний Інститут).

Шукання пансіона Нуці й Леванові. "Жуирование жизнью" в Жюльєна. Зустріч з Нуцою в Люксембурзькому саду. Успіх у студентки-польки біля фонтану Медічі. Чорні, гарні очі все ловлять погляд; при Косі й Нуці нахабно впиваються, посміхаються. Успіх у дівчинки 7-8-и років, кокетливі безперестанні погляди в бік Ді. Чи сонце діє на жінок, чи щось є в Ді, але успіх помітний. Після вчорашнього не помітно ніяких драматичних і містичних наслідків. "Каяття не було?" "Ні". — "І передчуттів ні?" — "Ні". У нас з Нуцою.

Криваві події в Болгарії. Взаємний терор комуністів і урядових груп. Подібність болгарських комуністів до Інарака. Боротьба терором. Розлад комуністів. Треба чекати збільшення реакції й занепаду комуністичного руху в Болгарії. Пропозиція англійського уряду спільними силами европейських держав наступати на Комінтерн, вимагати від совєтського уряду ліквідації Комінтерну в Москві. Цікаво, що відповість Москва? С. — 7.

26. IV

Холод. Дощ. Холод.

Цілий день у Леванів, бо наше помешкання взято під гостей Марморечки. Знайомство з Аннетою й Ірою. Аннет — сива, стрижена, в пенсне, з-за якого видно гарні довгасті очі й густі, широкі чорні брови. Постать ще молода, струнка, але вся робить враження 50-літньої. Непомітна "схватка" з Кохою. "Так от ви, моя суперниця щодо Леночки". І з виглядом жартівливого виклику: "Ну, ми ще поборемось!" На це Коха: "О, старі прив'язаності завсігди дужчі". І Коха цієї відповіддю виявила себе дужчою, більшою і переможницею. Нуца запропонувала Косі разом працювати над сценарієм з грузинського роману, який Абрамчик має продати своїй фірмі за 15 000 франків, плюс 5%. Я зауважив, що ця пропозиція є філантропія, бажання Нуци "дати заробити". Протести Нуци. Немов би серйозно хоче разом працювати. З моєю участю має писатися ними сценарій. І Нуца вже заявила, що поїде з нами до моря писати сценарій, якщо exposé буде прийняте. Чи тільки для сценарія хоче їхати? А що з "опасностью" і моїми рішучими заявами, що "буде все"? Наші побоювання, що не зможемо й місяця побути тільки вдвох [з Кохою] біля моря. Туга за нашою самотою. Як зробити, щоб відсунути приїзд Нуци? Чи не поможе Абрамчик: з заздрости, щоб Нуца не їхала, постарається, щоб exposé не було прийняте.

Бретонський кортеж у XIV arrondissement. С. — 7.

27. IV

Розмова з фрейліною королеви Бульоня через вікно. Дві години прибирання кімнати й щохвилини витрушування ганчірочки. Надзвичайна маса пороху повинна там бути. Білі зуби посмішки на смугляворум'яному милому лиці. Щоразу, як з'являлося личко у вікні і бачило, що на ганку стоїть Ді, освітлювалося білими зубами, радісно соромливими.

Вибрано Гінденбурґа[67] на президента Німеччини. Праві пишуть: "німецької держави", а не республіки. Так само писав колись наш "гетьман". Досить пікантне становище монархіста на фотелі президента республіки. Хоч-не-хоч мусить виявляти себе тим, чим не є. А може ввійде в смак і не дуже охоче згодиться поступитися своїм фотелем імператорському тронові?

Читання грузинського роману Церетелі.[68] Герой Башіячук, леґендарний визволитель Грузії від панування персів. Невміло

зроблена річ. Треба з неї зробити сценарій для бюра Шрайдера.

Ніяковість і тяжкість: в сальоні темно, Ді з Нуцою, Коха на кухні. Постійна боротьба. Палання лиць. Досягнення до дьони. І раптом кроки в саду, і на ґанку постать — Леван. Важка ніяковість усередині. Весь вечір пам'ятання цього стану. С. — 7.

28. IV

Холод. Дощ.

Гостювання Нуци. Писання сценарія. Розмова на тему приїзду. Моя пропозиція: не приїжджати або приїхати з Леваном. Настоювання Нуци, що вона сама приїде. Мій протест. "Довірливість Левана гнітить. Не можу обманювати довір'я. Тим паче, що Леван — хороший". Перед тим запитав, чи було б Леванові тяжко, коли б він довідався? Так. Але після моєї відмови раптом признання: "Я мала близькість з однією людиною. І Леванові було не тяжко, мені більше". І, очевидно, зрозумівши, що цими словами підбадьорює мене, додала з ніяковим усміхом: "Для чого це я сказала?" Дійсно, підбадьорила. Зразу легше стало, і знову "напад і оборона".

Гості: Леван і Микола Шаповал. Микола читав лист від Микити. Нарікання на мене, що через ЗК УПСР гублю справу РДС. А ЗК УПСР навмисне відтягає відповідь. Моє пояснення: я хочу, щоб ЗК УПСР сказав "ні" свідомо і обдумано, себто, щоб сам собі виніс обвинувачення в перевазі групових інтересів перед загальними.

"Бенкет". Коха і Нуца напідпитку в костюмах для гімнастики. Танці й гімнастичні вправи. Допізна. А потім балачки на всю ніч. С. — 6.

29. IV

Стан утоми Нуци після вчорашнього "бенкету", а надто після безсонної ночі. Ґрунт цілком реалістичний, але під нього підставлено всякі містично-психічні стани. Розчарування, песимізм, зневір'я в радощах життя. Особливо цей стан виявився ввечері. "Этого никогда не будет. Я больна, я пережила тяжелые годы". Це було сказано на вухо, не шепотом навіть, а диханням. Поруч спала Коха, в кімнаті світла не було, тільки в сусідній. Ми ждали (і не хотіли) візити Марморечки. "На это я не приеду к морю". Моя втома робила мене майже байдужим. Тільки відчувалась нудьга: чого це ви почали тепер попадатись на шляху, жінки з хворим, невеселим, несоковитим тілом? І Нуца вже стала губити

фарби жінки. "Зачем ты убиваешь женщину?" І вже дійсно стало ясно, що нічого не буде і що вона не приїде. Ну, значить, ми будемо вільні від людей у своїй самоті, самі, самі, близькі, веселі, любовні. С. — 8.

30. IV

Нуца виспалась. Стан уже інший. Інша і психіка. Уже "существует". Уже нема мови про "не будет", уже приїде, тільки не каже, що все буде, але вже нема виразу страждання при обіймах і рука так не боронить тіла, як уперше. Але чи "существует" ні за що не хоче сказати (мимоволі показуючи цілком позитивну відповідь).

Лист від Приходька. (Не може приїхати на переговори. Стан радянської влади — прекрасний, зовсім не критичний і не тяжкий. Я, видно, не поспішаю з поворотом на Україну. На цім, власне, він міг би й закінчити свою відповідь. Але хоче ще дещо виснити з мого листа. Я немов пишу, що без огляду на всякі моменти готовий їхати на Україну, а далі хочу виснити деякі моменти й ними обумовлюю мій поворот. *Навмисне* не зрозумів, чи справді? Готовий їхати, не зважаючи ні на який стан радянської влади. Але хочу виснити умови, на яких можу працювати. Видно, їм хочеться, щоб я звернувся офіційно з пропозицією своїх послуг чи з проханням дозволу повернутись. Наївні люди).

Про «Соняшну машину» теж написав дипломатично. Але, видно, Держвидав таки хоче взяти «Соняшну машину» і рецензію Дехтярьова не пустить до друку. Приходько каже, що дадуть на рецензію іншим "компетентним особам". Очевидно, дано директиву не згадувати про мою відмову, але й не прохати, щоб я її взяв назад. Дипломати!

1. V

Холод. Дощ.

Тихе Перше мая на всьому світі. Чи не є це найкращий покажчик світової реакції? Втома, зневір'я, брак активних настроїв у робітництва.

Візита Миколи Шаповала. Видно, спеціяльно прийшов для того, щоб роз'яснити мені, що він стипендії не одержує, що брат йому висилає гроші, що все раніше він мені брехав. Ясно, що одержав листа від Микити з таким дорученням. Але коли брехав, раніш, чи тепер — невідомо. "Значить, то як його" майже в кожній фразі. Мова кострубата, буркотлива, неохайна.

Непорозуміння з малюною все тягнеться і кінця не видно. ”Хоче вийти ниточка”. Чому ж не виходить?

Туга за працею, думками, сумом. Що вибрати з тем? Як почати? Невдача з «Соняшною машиною» вбиває енерґію, вбиває радість досягнення. Вся надія на внутрішню силу, на малюноп, на те, що ніякі невдачі не можуть знищити в мені. С. — 7.

2. V

Дощ.

Лист від Шаповала. (Довжелезний. Скарга на Сірого за солідарність з ”бандитами” й ”підлими людьми” з ЗК УПСР. Підкреслення ”благ”, які мені зроблено особисто. Настоювання на своїх чеснотах).

Лист від ЗК УПСР. (Резолюція конференції щодо вступу в РДС. Небажання бути разом з групою Шаповала. Настоювання на своєму праві представляти партію. Значить, відмова на моє домагання помиритися. Ставлення інтересів своєї амбіції вище за інтереси РДС).

Побільшення терористичної активности комуністів в Европі. Замахи в Англії, Болгарії, стрілянина у Франції. Відмова від організації клясової боротьби, чи певність, що підготовка пролетаріяту докінчена, що назріли передумови до всесвітньої революції? Чи просто члени Комінтерну стараються виправдати своє існування і ”виконують функції”?

Але в кожному разі їхні зусилля дають той наслідок, що світ розбивається на два табори: буржуазний і комуністичний. С. — 6.

3. V

Сонце. Хмарно. Дощ.

Фурункул.

На виставці Сальону 1925 року. Те саме, що й щороку: портрети, голі жінки, натюрморти. Велика технічна і кольорова грамотність. Але цікаво: майже на всіх працях солодкавість, рожевий сентименталізм, — бажання не дратувати нервів глядача. Десятка півтора цікавих речей, та й то тільки досконалістю техніки, а не ориґінальністю та новизною змісту.

Нуца у нас. Розцвітає, — надзвичайна м’якість, ніжність, дитячість. При Косі лащиться, притуляє голову до моєї руки, дозволяє обнімати за плечі, стан. Вважає це за невинну дружбу? Але чому ж при Левані цього не буває? Гра в карти ”на чистую

ногу", — Аркашон, чи Канни. Але головне досягнено: і в Каннах і в Аркашоні ми будемо разом. Так хитро поставлено питання.

Візита Аннет. В характері гумор. Любов до анекдотів, навіть непристойних. Сива, але підпадає постановам дам пофарбувати [волосся]. Хоче вставити зуби, — бракує з правого боку. Чоловік її мав другу родину, якусь мединетку. Драма. Знову гра в карти на Аркашон чи Канни, і на "чистую ногу". Лютий дощ. Нуца залишила свій капелюх, поїхала без ніякого, ніби з театру. С. — 7.

4. V

Сонце. Тепло.

Фурункул.

Лист від Єлени Давидівни. (Нарікання, що від мене нема ні рядка. Мабуть, ще не встигла одержати мого останнього листа. "По-моему, нашей тяжбе вообще конец". Себто, еротичний момент зник з наших відносин. Чи так? Жагуче хоче приїхати за кордон, але немає грошей).

Лист до Приходька. (Вияснення непорозуміння: готовий їхати на Україну, не зважаючи на міцне чи неміцне становище радянської влади, але не при всякій політиці РКП на Україні. Якщо центрові цікаво, щоб я повернувся, повинен мені запропонувати приїзд і довести, що тих причин, які в 1920 році перешкодили моїй роботі, вже немає. Задоволення від пояснення з приводу «Соняшної машини» і згода на друк).

Добування дозволу на продовження візи в поліції з Шрайдером. Урядовці з люльками в зубах. Чисто єврейська настійність Шрайдера надокучати доти, доки урядовцям не остогидне і, щоб уникнути надокучення, видадуть папірця.

Вагання, куди їхати: Канни чи Аркашон. У Каннах — самотність, але непевно: все одно Нуца приїде. Але спека буде більша, ніж в Аркашоні. І ліс в Аркашоні.

Писання листа до Микити.

Вирази Шрайдера: "дикий". "Дикий" у всіх випадках. Леван: "Уф!"

Лист від Левіні. (Порада їхати восени до Америки по гроші для політичної роботи. З лекціями. Ненависть до Шаповала). С. — 8.

5. V

Хмарно. Холод.

Фурункул.

Вирішили — Аркашон. Не так душно, як у Каннах.

Лист від Ренределя. (Лист до нього від директора Sûreté про мене і про дозвіл жити у Франції).

Нуца у нас. Умова: літо житимемо разом чесно, лагідно, платонічно. А восени... побачимо в Парижі, не треба ніяких договорів. Але психологічно вже підготована, таємно вже десь постановлено солодко согрішити, тільки страх, що не відчує, спиняє. Але й цей страх зникає, бо вже чує, що "существует", чує до горіння лиця, до настійного бажання горнутися, торкатися, почувати близько тіло.

Страйк трамваїв. Нуца мусіла лишитись ночувати. Втома від цілоденних дотиків.

Уява життя в Аркашоні, праці. Вироблення "конституції". "На чистую ногу" в параграфах. Нотки ревности при жартах, що буде студіювати французьку мову "на стороні". С. — 7.

6. V

Сонце. Дощ.

Фурункул.

Цілій день у місті. Готування до виїзду. Неприємна інформація: в Аркашоні погана погода, значить, так само нема сонця, як і в Парижі. А жити п'яте літо без сонця — неможливо. Хоч у Африку за сонцем. Тому знову Канни.

У Леванів. Тип Міцішвілі: дуже любить документи. Балакаючи з Леваном, тут же обмінявся з ним трьома офіційними листами. Тип Германа. Нервовий. Опуклі очі. Птичий вираз. Товстий, куций піджачок. "Трохи не збожеволів". Причини самому невідомі. Приставляється перед Леваном?

Троцький ніби повертається до Політбюра. Трійка згодилась поділити владу не на три, а на чотири частини, одну приділивши Троцькому.

Постанова їхати в Канни. Коли там буде занадто душно, можна перебратися до Аркашону. Сонця треба, сонця. Леван і Нуца лишаються. Їдемо самі, в самотність і працю. С. — 7.

7. V

Холод. Дощ. Хмарно.

Лист від Цеглинського. (Пропозиція: коли не можна з групами, то, може, приватний гурт закласти й почати роботу. Потім пристануть і групи).

Лист до Левіні. (Пересилання уривків з листа Шаповала про нього і допомогу).

Лист до Нижанківської. (Не можу тепер виплатити гонорару).

Лист до батька. (Не можу більше 15 долярів висилати).

"Вияснення відносин" з мадам Марморек. Відчула, що мені немов би нудно з нею. Ніби я дивився на годинника під час її візитів. Мої заперечення. Її напружене бажання говорити про все розумне і зробити враження передової жінки.

Лист від "Месаксуді" — Діямандіді. (Я вгадав: моя згадка в листі до Віленських про те, що тут є знайомі, які можуть влаштувати на кіно-сцені, відразу викликала відповідь Аріядни Петрівни. За ролю готова пішки прийти до Парижу з Берліну).

Нуца з Шрайдером пізно ввечері. Знову провокаційна поведінка Шрайдера: "спочатку ви причепилися до Єлени Давидівни, знайшли в ній щось надзвичайне, чудо якесь, — тепер у Нуци". Цим хотів викликати у Нуци думку про нашу непостійність, внести якийсь елемент невдоволення в наші відносини, роз'єднати. Одсіч всіх нас. С. — 7.

8. V

Холод. Дощ.

Лист від Кельберина. (Пропозиція дати сценарій "Кол-Нідре", процентова участь).

Лист до Кельберина. (Пропозиція поговорити про сценарій «Соняшної машини». Згода дати "Кол-Нідре". Хай призначить побачення).

Побачення з Нуцою в місті в кафе Panthéon. Лютий дощ. В кафе Panthéon. Товстелезна "девочка". Розмова з Нуцою на тему "чи буде" в Каннах. Вона: "не буде". — "Ну, що ж, невідомо, кому буде гірше від того".

З фурункулом у M-elle Bass. Літня, симпатична, тиха жінка, але швидше обивателька, ніж лікар. Інцидент з Нуцою: запрошувала до себе на "солодке", а втекла на авті додому.

Чергова "конференція" з мадам Марморек.

Зусилля РКП терористичними актами підняти революційність европейського пролетаріяту. Рискований спосіб: можна досягти протилежного. Гра на збільшення реакції як способу викликати потім революційний стан в Европі.

Телеграма до Марка Григоровича. (Вислати сценарій "Кол-Нідре" на ім'я Кельберина). С. — 8.

9. V

Фурункул.

Лист до Сірого. (Чому не повідомив мене про те, що Соціологічний Інститут видав 5000 на «Соняшну машину»).

Картка (рекомендована) до Приходька. (Вияснення непорозуміння з "не зважаючи ні на які моменти". Готовий їхати завсігди, але не при всякій політиці центра на Україні. Коли центр вважає, що нема більше тих перешкод, що були в 1920 році, то хай мені це доведе. Тоді можна *говорити* про поворот і, коли мої умови будуть прийняті, можна й повернутися. Хай не думають, що я прохаю дозволу повернутися. Про це й мови бути не може).

Нуца у нас. Знову боротьба, захищання, ухиляння. "Мне плохо". Фізично чи психічно? Психічно. Але як саме і через що, — "не надо говорить". Постанова: силою нічого не брати... Облишити й ніяк не чіпати. Здається, дальша моя поведінка засмутила. Але у всіх така втома й розбитість, що навряд чи могли бути [якісь] відчуття. Замість Левана приїхав Лельо по Нуцу. Його суперечка з Нуцою з приводу виселення вірмен з Грузії.

Від Кельберина ні слова на мої листи.

Лист від Левицького. (Одержано нарешті гроші з Італії. Дріб'язковість, капцанство Кіпенгойєра. Насилу видрав нещасні 127 долярів). С. — 7.

10. V

Холод. Дощ. Сонце.

Фурункул.

Лист до Цеглинського. (Треба почекати до осені з початком діяльности й виданням "Нової України". Мотиви ті самі, що й пражанам).

Лист до Ренoделя. (Подяка за послугу).

Наслідок малюнопа, що не припиняється і майже не зменшується, гнітить і не дає психічного відчуття всього зробленого. До цього ще й фурункул погіршує стан і настрій.

У Леванів. Язва Левана. Підозріння, що туберкульоза кости. Загроза нозі й життю. Ще гості: Міцішвілі, — маленький, з дуже штивним і гострим носом. Балакає басом, голосом великої людини. Виявив гостру здатність синтези в грі на синоніми. Череватенька Даруся зі зрослими гарними бровами і пташиним личком. Черево вини.

Надзвичайна розбитість, втома, пригніченість. Відчуття Нуци — мінімальне. Вона, очевидно, пам'ятає вчорашнє й цікава, що сталося. Рада б загладити, та при людях неможливо. Пішла хоч

провести, під руку взяла на вулиці.

Від Кельберина ніякої відповіді. Дивно і чудно. Чи одержав мого листа? С. — 8.

11. V

Сонце.

Фурункул.

Раювання з сонця. Відживлення думок, плянів, намірів. Коли б не затягнене, незрозуміле непорозуміння з малюною, психічний стан був би зовсім добрий.

Гостювання Левана і Нуци. Стриманість. Радісна, любовна посмішка крадькома.

Большевизм потроху зсувається з своїх позицій. Як довго йтиме цей процес? І до чого він дійде? Але, очевидно, треба готуватися до довшого перебування в еміґрації. Коли до осені питання з поворотом на Україну вияснисться в неґативному сенсі, треба розпочинати систематичну, розраховану на довго кампанію. Останній мій лист повинен викликати з їхнього боку відповідь, таку чи сяку. Питання поставлено чи є ще ті перешкоди, які були в 1920 році? Коли нема, то вони повинні в своїх же інтересах заявити мені про це й вести переговори про мій поворот. Коли ж є, то вони теж повинні відповісти — мовчанням або ствердженням. І тоді ця відповідь буде для мене матеріялом, який зміцнює наші позиції. Літо повинно піти на зміцнення моїх фізичних і нервових сил. А тоді або до роботи на Україні, або до боротьби за ту роботу в майбутньому. С. — 8.

12. V

Сонце.

Фурункул.

Лист від Наді. ([Нерозбірливе слово] хоче приїхати, нема грошей).

"Кратер" фурункула з чотирма ходами. Солодкавий, тяжкий дух серому. Ріжучий, тонкий біль від шару волосинок.

Лист од Кельберина. (Виїжджав з Парижу і тому не відповідав. Побачимось).

Розмова з Нуцою. "Я не могу, я не могу". — "Чому?" — Нарешті витяг відповідь. — "Тому, що я з Леваном. І тому, що мені ніяково перед Розалією". Який же вихід? Моя пропозиція: їм їхати в гори, нам до моря. Просте й радикальне розв'язання питання. На тому ніби й зупинились. "А не тому, що це фізично неприємно?". Прямої відповіді не дано, бо протест проти цього

був би ствердженням.

Побачення з Кельберином. Пропозиція "Companie Agricole": 3% і 20 000 франків за "Кол-Нідре". Принципове заперечення проти розміру процентів, проти визиску авторської праці.

Гості: Леван, Зданєвич і професор. "Філософія" професора: зрівняння людини з "пылинкой" в кімнаті. Намагання бути вченим у розмові. Банальність думок. Гра в синоніми, в якій професор у відповідях "вчений" і банальний до нудьги. Страшенна амбіція Левана, що не зміг угадати "міру". Згадування "жуків" Шаповала. Нуца сказала вдень: "Я теперь не могу выносить никакой ласки". На запитання: "чьей?" нічого не відповіла. Її розмова з Кохою про темперамент, що в декого він приходить з часом. С. — 6.

13. V

Сонце.

15. V

Драматичне вияснення відносин з Нуцою. Розмовляли на вулиці, пропускали трамваї. "Существует или не существует?" Видно, що не "существует". Аж страх у голосі, що це може бути. Воліє зовсім не їхати. Моя згода на все: не жити разом, жити без нічого і жити з усім. А краще їй не їхати з нами. Неприємно бути присутнім при вмиранні почуття. Бажання Нуци захворіти тяжко тижнів на три. Умова: якщо завтра до нас не прийде, значить, не поїде з нами. С. — 7.

16. V

Спека.

Готування до від'їзду.

Нуца не прийшла. Але Коха балакала телефоном з Леваном і він сказав, що Нуца завтра їде з нами. Що ж вона вирішила? Чи вже неможливо було лишатись? Чи просто злякалася самотности з Леваном?

17. V

Сонце. Спека.

Виїзд до Бретані.[69]

Спека в дорозі й зміна погоди в Бретані. Зупинка в Quimper'і. Затишний бретонський готельчик. Катастрофа з косметичним "молоком".

Розмова з Нуцою у вагоні. Недоцільність ховання голови в пісок, — дотики до руки, грудей є те саме, що й ”зрада”. Зради не може бути, коли є щирість. Опір її вбиває потяг до неї. Треба брати радощі життя весело, не роблячи з них драм, не псуючи кожну втіху каяттями.

”Гра” в думку одне про одного. Перша Нуца. Моя і Кохина думка: ніжна, чесна, вразлива. Але несміліва. Цікава до деяких явищ, але боїться слів і зараз же старається зробити з серйозного жарт.

Зміна настрою. ”А правда, не погано, коли дещо виявлено словами?” І відразу ж ховання голови в пісок. Стає нудно від цього. ”Не думайте, що ваші слова змінили настрій”. Нудно.

Драматична розмова з Кохою. С. — 7.

18. V

Дощ. Холод.

Продовження драматичної розмови з Кохою. Вибух нової людини. Чи старої?

Переляк від зміни погоди. Постанова: тікати на південь за сонцем. Одначе, [треба] подивитися на Бретонський берег. Подорож на авті до Benodet. Маленьке місто з брудненькими будиночками.

M-r Fürik на березі моря, біля кабін. Посередник. Привітність і привабливість усмішки. M-elle ... покоївка, власниця вілли. Соромливе нахиляння негарного лиця з хорошим усміхом і длубання ногою по піску ”Вілли” в Benodet. Кухні, які ”комунікуються” з їдальнями, себто, з одної кімнатки перегородкою зроблено дві. Дорожнеча. Підтвердження вирішення тікати на південь.

Гра в джокера на поцілунки. Мій виграш по 10 з Кохою і Нуцою.

Тяжке враження від розмови з Кохою. Несподіваність вибуху, неймовірність тону. Образа амбіції? Постійність ролі — гнітить і ображає. Треба змінити? Ховати? Перестати почувати? Тема. С. — 3.

19. V

Хмарно.

Дорога до Аркашону. Пересідки. Шукання носіїв. Некультурність французьких станцій.

Прибуття до Bordeaux St. Jean. Вечеря в маленькому шиночку. Захоплення від вина. Піднятий настрій. Вимога боргу,

виграного в Кемпері. Сміливість Нуци, віддача поцілунків при Косі. Видно бажання скористуватися нашими порадами.

Розмова з Кохою пам'ятається з важким почуттям. Треба подумати. Болючий жаль до Кохи, за її біль, за повстання і за її тон тоді на ліжку в Кемпері. С. — 8.

20. V

Сонце.

Прибуття в Аркашон. Враження курортного містечка. Непорозуміння в готелі Jampy, — не за три персони 35 франків, а з кожної. Змушені лишитись. Аґенство Garcias. Вибух надій на можливість знайти хороше помешкання. M-me Durandeau і всі інші мадами з їхніми Chalet. Цілоденний огляд квартир. M-r Paul. Круглі водянистосині очі, гострий ніс, лагідність у поводженні і професійна невтомність у ходінні по Аркашону та його околицях.

Утрьох в одній кімнаті. Втома. Сусідство кімнати з ватером. Безупинний гуркіт води у ватері, гомін, гамір у пансіоні. Неможливість заснути. С. — 5.

21. V

Сонце.

Шукання з M-r Paul'ем помешкання на Abatilles. Ліс, близько моря менше людей. Mouleau і Pyla sur Mer почали будуватися років чотири тому. Спекуляція на віллах. Брак ґазу. Дорожнеча.

Коха постриглась. Дуже до лиця. Хвилювання всіх, а надто Кохи до і після стрижки. Почування якоїсь великої зміни. У мене сум за пишними бронзовими косами. Не кажу, щоб не засмутити. С. — 5.

22. V

Сонце.

Подорож до Cap Ferret.[70] Знайомство з поляком. На океанському березі. Багатобарвність. Простір. Свіжий вітер. Знайомство з собачкою "Медором". Шукання помешкання. Некультурність Cap'а і відсутність доріг, голість, непривітність будинків і людей. По хліб аж на кінець Cap'а. Обід у лісі з червоним вином. Піднесений настрій у всіх від сонця, океану і вина. Тікання з пансіону.

Надії на Pilat.[71] ("Не Pyla!").

Привітність людей до нас. Цілком інше враження в порівнянні з відношенням німців до чужинців. Інформації залізнич-

ника про La Hume. Ми всі аж у захват упали від його люб'язности. (А виявилось, що його інформації нічого не варті. Море в La Hume з намулом і жити там трудно).

Переїзд у Hotel de Bordeaux. Гомін у шиночку під нашою кімнатою. С. — 7.

23. V

Хмарно.

Подорож до Pilat на огляд вілл. Знов услужливість і привітність усіх. Chalet в лісі. Рибалка M-r Martinerit. Хороше, спокійне, не старе обличчя. Нехапливий тон розмови. Chalet препогане всередині. Зате море в ста метрах, ліс, цілковита самотність, — ні авт, ні кишащих тіл. Словом те, що нам потрібне, за чим їхали. Обід у лісі з червоним вином. Не така піднесеність, як учора на Cap Ferret, але — таке блаженство і розмореність. "Трикутник" з тіл. Знову опір Нуци, але значно менший. Часом цілковите попускання свободи [дій] рук. Мокрість дьони. Змучені очі Нуци. Очевидно, потім буде знову каяття.

На березі моря коло Grand Hotel. С. — 7.

24. V

Дощ. Сонце.

Abatilles чи Pilat? Цілий день стоїть це питання. Дами, спокушені комфортабельністю "колонок", стоять за Abatilles. Надто Нуца. Для неї комфорт дорожчий простих радостей, волі і моря під хатою.

Перше купання в морі. Колюча гострота морської свіжости, відчуття на тілі в кінці купання гарячих уколів солоної холодної води.

Так і вийшло: каяття за вчорашнє знову викликає опір. Чи може ображена тим, що Коха була вранці в кімнаті Ді? Ображена тим, що "не одна?" В кожному разі це вбило вчорашнє зворушення від мокрого "существует". Нудно і смішно. Час припинити зовсім. С. — 7.

25. V

Холод. Дощ. Хмарно.

Переїзд до Les Ramiers.

Відчуття кінця в обох. Елемент вульґарного еротизму у відносинах накидає серпанок суму на минулу поетичність і навіть сувору трагічність.

У новому приміщенні. Нефарбовані соснові підлоги і гарні шпалери. Міська панночка босоніж. Лункість порожнечі, кожен звук чується скрізь у найдальшій кімнаті.

У Ville d'hiver. Поважні будинки, величезні вілли, чисті вулиці з тротуарами. Місто хворих. Задума смерти серед пальм. Безладність провулків.

Постанова: остаточно припинити з Нуцою всякі дотики, ласки, стати цілком на товариську ногу. Відсутність темпераменту творить чесноту, дає силу опору перед спокусами. Треба через якийсь час емансипуватися від Леванів, роз'їхатись.

Гадання: кому спати на "rond-point".[72] Жеребок випав мені самому. С. — 8.

26. V

Холод.

Жалі за Каннами. Ідея: їхати мені в Канни й перевірити погоду. Потім передати віллу і всім переїхати на південь. Коли б можна було мені з Кохою виїхати на південь, лишивши Леванів в Аркашоні.

Телеграма від Левана. Нуца зраділа. Одначе, ображена, що довго не відповідав. Образа амбіції чи чого? З Нуцою коректно і без ніжностей. Питаючі і пильні погляди, а мої уникливі. Ніяких розмов. Ніяких більше жартів, гадань, кому з ким спати.

Купання в морі при сильному вітрі. Солоний смак у роті. Гостре, колюче горіння тіла. Спокій малюни, ніякої дії інтервенції. Невже цим і скінчиться?

Тема. Стаття на тему боротьби з релігією в СССР. Матеріял — Ґюйо і факти совєтської дійсности. С. — 7.

27. V

Холод. Хмарно.

Лист від Юлії Володимирівни. (Дотепний, милий лист. Справа з кораблями ще не вирішилась. Тамара багато танцює. Юлія Володимирівна мріє про маґазин капелюхів).

Лист від Сірого. («Соняшна машина» недавно пішла в Харків. Шаповал і К° нібито провадять проти мене кампанію за те, що я віддав «Соняшну машину» Держвидавові. Ненависть Сірого до Шаповала).

Лист від Нижанківської. (Просить гроші за переклад).

Лист від чеського консульства. (Стипендія буде й далі йти).

Лист до видавництва "Нової України". (Спроба ще раз

умовити не видавати "Нову Україну" в Празі й не розбивати цим РДС).[73]

Лист до Цеглинського. (Копії мого листування з пражанами).

28. V

Дощ. Холод.

Лист від Ґалаґана. (Сповіщає *Коху*, що чеська стипендія буде видаватися далі з 1. III. Пише Косі, а не мені тому, що я відмовився приймати послуги від нього як від нетовариської і непорядної людини).

Лютий дощ. Настрій хмарний. Сьогодні приїжджає Леван. З Нуцою відносини байдужости. Яка ж рація жити разом? Треба самотности з Кохою і з думками. Треба сонця. Ні того, ні того не буде з Леванами. Настійна заява, що поїду до Канн. Але які причини? Сонця шукати.

Купання.

Нуца умовляє лишитися. Вона боїться самоти з Леваном. Чи труднощів господарювання? Я задоволений, що [все] припинив до приїзду Левана.

Від Приходька нема відповіді. Очевидно, послав мого листа в Харків і чекає інструкцій. Цікаво: коли й далі після цього листа вестимуть переговори, значить, становище їхнє не блискуче. Коли на цьому стане, значить, ще не почувають великої скрути. В кожному разі не вони мене спровокували переговорами, а я їх.

29. V

Хмарно. Сонце.

Лист до Нижанківської. (Одіслано 1000 лір гонорару за переклад «Соняшної машини»).

Картка до Юлії Володимирівни. (Привіт і адреса).

Картка до Сірого. ("   ").

Лист до Наді.

Лист до Кельберина. (Що чути про сценарій "Кол-Нідре").

Розмови про шукання іншого місця, про Канни і т. п. припинені. Виїхати вже неможливо. Левани будуть ображені. Перше запитання Нуци, коли встала, було: "Володимир Кирилович не збирається їхати?"

Леван каже, що тепер Нуца є зовсім інша людина, ніж раніш.

Цікаво, що відповість "трійка" на мого листа.

Тамара мені не відповіла. У дівчини є характер. Згадався Рауен, день з Тамарою на Шпрее. Дивна непорушність її при

дотиках і потім наївне дозволяння обіймів. Хороше дівча, — як воно перелякалося своїх станів! С. — 8.

30. V

Сонце.

На морі, у своїй схованці. Безугавний гуд моря, одноманітний і рівний, як безкраїй потяг, що жене по мосту і ніяк не може з нього з'їхати. Гамір дітей, що припливли на човні до берега погуляти. Дівчинка років 14, з невеличкими грудями, напів дівчинка, напів жінка. Троє меншеньких. Стрибають через шворку від човна, яку тримає матрос, ґвалтують, насилують мою тишу. Нехіть до роботи.

Картка до Ґалаґана. (Я мусів відмовитись од послуг його, бо він змусив мене до того своїми докорами).

Лист до Préfecture de Police. (Адреса для присилки анкети).

В місті з Кохою і Нуцою. Нуца вже не жде від мене ніяких заходів щодо відновлення колишніх відносин. Купування флянельових штанів.

Купання з Кохою і Нуцою. Нуца робить невеличкі заходи наблизитись, простягає руку в воді, щоб тримав, не хоче випустити. Хлюпа водою на мене. Але відповіді від мене не має.

Надзвичайно ввічливий і ґалянтний комісіонер роверів. Зустрів у лісі й зробив ніжкою по піску, представляючись нам.

Спомини з гімназіяльних часів за вечерею.

Лист від батька. (Прохає вибачення, що домагався побільшення висилки. Любий! Це, мабуть, його підбив Рубцов.[74] Батько не міг сам написати про авторські). С. — 8.

31. V

Сонце.

День сонця, спокою, блаженного тепла. Соняшна енерґія вже перетворюється в радісний неспокій, що википає несподіваними думками, темами, картинами, намірами. Любий Ґюйо знову зі мною. Знову прекрасний, ніжний і прозорий розум його входить у мене, як соняшні промені.

Як далеко-далеко бідна Прага з її ображеними амбіціями, з "честолюбністю" малесеньких острів'ян, які длубаються собі в своїх одрізаних од світу інтересиках. Дивно, що ще так недавно я пнувся здалеку втрутитися в те острівне болотце і зробити з нього родюче поле.

Тиха маленька комуна наша благає якоїсь сили, щоб місяців зо три постояла така погода. Нуца, маленька сірійка, нащадок

сонцепоклонників, просто таки з молитвою звернулася до "сонечка-сонечка". Ми жадібно ловимо і переконано віримо в усі пророцтва місцевих людей, що обіцяють сонце, і надзвичайно скептично ставимось до дощових віщувань. Нуца часом задумлива і понура. Моя амбіція готова це пояснити розривом. Але справа, здається, простіша: Боткін. С. — 7.

1. VI

Хмарно. Дощик. *Дощ.*

У "печері" над морем. Зробив фотель. Три рази накрапав дощик. Уперто не тікаю додому. Дві жіночки з парасолею, напівголі, в купалевих убраннях ходять по березі з двома собаками. Рибалки чи робітники на моторних човнах зчиняють страшенний ґвалт і тюкання, пропливаючи повз цих завзятих купальниць. Раюю в фотелі й не йду додому, хоч і дощ.

Лист від Єлени Давидівни. (Поїхала до Тифлісу, взявши з собою "дєтку". Це — кінець артистичним мріям? У листі до Абрамчика ті самі вирази, що й до нас. "Вкусное письмо". Зворушена його пропозицією дати грошей на дорогу за кордон. Дуже хоче його бачити, говорити з ним, навіть сваритися. А погана думка підшіптує: тому, що Абрамчик от-от має стати мільйонером. Що Леночка здатна підлабузнюватись до всякого роду "дужих", особливо грошовитих, на жаль, ця думка про неї не здається абсурдною. І падає бажання бачити її, тягти сюди, — ніжність падає, мерзне, скрючується. Сумно).

Коха каже, що Нуца виразно пригнічена. Зовсім не те, що було під час подорожі і до самого приїзду Левана. Коха думає, що це — дія розриву зі мною. С. — 7.

2. VI

Дощ. Хмарно. Холод.

Леван кашляв уночі, — "бронхіт". Через той кашель і я спав погано. Настрій утоми і роздратовання. Зразу видно всі дефекти спільного життя. Насамперед атмосфера нічогонеробіння. Чи тому, що ще нема прислуги, чи чого іншого, але дами покищо до праці не беруться. З Кохою була розмова на цю тему й з приводу сепарації від грузинят. Утекти б від них кудинебудь і пожити самим у самоті, в роботі й тихих думках. Та от виявляється драма: ці двоє молодих, непоганих і не дурних людей самі не проживуть, — занудяться від свого товариства. Маленький у них внутрішній світ, немає в ньому достатньо фарб для них [самих], відчувають постійну потребу в рушіях зокола, в рушіях

їхньої думки й емоції,— без цього застій, нудьга, потреба вирватись і страх загинути.

Лист до чеського консульства. (Адреса для пересилки стипендії).

Картка до Миколи Шаповала.

Картка до Перепелиці. (Адреса. Що чувати з перекладом "Закону"?).

3. VI

Хмарно. Сонце.

Розмова про Канни. Жеребки. То Косі з Нуцою їхати, то Левановi з Нуцою, то Левановi зі мною, то нарешті Левановi з Кохою. Видно, що всіх схвилювало таке рішення, бо всі то хотіли цього, то не хотіли. Але зупинились на ньому.

По обіді Леван і Нуца їздили верхи. Хвилювання Нуци перед сіданням. В штанях, рябенькому картузику і Кохиному довгополому жакеті від рябого костюма подібна до франтуватого містечкового жидівського хлопчика. Перед тим сказала Косі, що краще нам з Кохою їхати в Канни, взявши речей на три-чотири тижні. Під час їхньої їзди верхи ми з Кохою вирішили виїхати зовсім, забравши [всі] речі.

Вияснення питання про Канни за вечерею. Нуца злякалася нашої постанови виїхати й поспішила згодитися, щоб Коха з Леваном їхали. Коха обурена моєю "нестійкістю" і "зрадливістю". Моя пригніченість од своєї помилки: виявив своє невдоволення і сказав про виїзд не так, як слід було; сказав, власне, так, щоб викликати Нуцу на бажану мені відповідь, щоб заспокоїти амбіцію, зачеплену пропозицією Нуци.

Неспокійна розмова з Кохою з цього приводу. Докори мені за невитриманість поведінки. Під час чи призналася, що в дорозі мало б бути чи з Леваном. Безсоння. Кашель Левана. Хропіння Кохи. С. — 5.

4. VI

Сонце. На горі. Спека. Голий.

Вночі вирішив: емансипуватися не вдасться, мусимо прожити разом усе літо; в Канни їхати не треба, ніяких чи з Нуцою не вчиняти, не ускладняти відносин авантюрами, мати на меті тільки ті цілі, ради яких сюди приїхали: працю і здоров'я. З Нуцою не відновлювати минулого, забути, не помічати нічого, крім товариша по літуванню. Вимагати від компаньйонів виконування "конституції" — праці і нормального життя.

Вчорашня розмова з Леваном на тему мого повороту на Україну. Йому відомо про переговори. Значить, відомо й серед інших кіл. Побачимо, яке це враження зробить. Одначе, тільки "використати" ці переговори Москві не вдасться.

Нуца вночі бачила якийсь страшний сон і сьогодні послала телеграму додому, чи не сталося там якогось лиха. Віра в свої телепатичні якості надмірна.

Гадюка на доріжці. Вияви побоювань Левана. Взагалі елемент страху є в його характері. Коха цілком спокійна.

Страх Нуци перед раками, крабами, навіть перед малесенькими креветками. С. — 8.

5. VI

Хмарно. Душна спека. Збирається дощ.

Праця в ближньому лісі. Exposé "СМ" — 2.

Коха і Нуца причепились, щоб я вчив Нуцу плавати. *Гріх*: не втримався від спокуси і торкнувся дьони. Нуца вирвалась не відразу, якийсь час пливла, тільки потім втекла до Кохи і звідти заявила, що більше зі мною плавати не хоче. Значить, все те саме й далі.

Ніяких газет, листів, нічого. Що діється поза Аркашоном, невідомо. Час би вже мати відповідь від "трійки".

Томління вдома. Духота неймовірна: задушливо.

Місячний тихий вечір. Прохід по шосе вчотирьох. Амбіція Нуци: Леван не пустив її першу в хвіртку, повернулась на вулицю. Леван мусів іти й перепрошувати. В кімнаті моїй темно. Я стою біля вікна. На ґанку світить лямпа, світло її міняється зі світлом місяця. Підходять до хвіртки Леван і Нуца, мирно і ніжно балакаючи по-грузинському. Перед хвірткою вони цілуються і входять. Я згадую: "я тепер не можу виносити ніякої ласки". Але *тепер*, очевидно, може.

Вночі така духота, що піт як водою обливає без простирадла. Години дві лежу без сну, а потім сон неспокійний, уривчастий. С. — 7.

6. VI

Мряка. Туманець. Душно. *На горі*.

Сон: Залізняк в очищеному вигляді десь, у якомусь будинкові (громадському), куди я приїхав з іншого міста немов би як делеґат від українських еміґраційних кіл, запитує мене, чи *правда*, і що я думаю далі робити. Що саме *правда*, не каже, але я знаю, що мова йде про мої переговори з большевиками. І я

бачу, що весь оцей якийсь колектив ставиться до моїх заходів неґативно, а через них і до мене вороже. Бачу в юрбі знайомі обличчя, колись прихильні до мене, а тепер уникливі, насторожені. Залізняк лишає мене самого. Я не знаю, де мені переночувати. Один з юрби, здається, що він есер, веде мене якимись вулицями до якогось готелю, але по дорозі кудись зникає, і [знову] я сам. Тоді рішаю запитати Залізняка чи когось із "тих" і сказати їм усе одверто, показавши копію мого останнього листа до Приходька. Одначе, нікого не можу знайти, бо вже пізно, перша година ночі. Прокидаюсь.

Безустанний, величезний гуд *океану*. Наче йде безконечний потяг величезним мостом. Одплив такий у бухті, що скрізь довгі латки піску, жовті лисини. Щодня наша бухта старіється, показуючи лисини, і щодня молодіє. С. — 8.

7. VI

Сонце. Дощ. Сонце.

Подорож до Pilat. Коха з Леваном трамваєм, я з Нуцою на роверах. Чекання на Коху і Левана в лісі. Мовчання. Байдужі слова. Нарешті: "чи не шкода вам того, що було в Бульоні?" — "Шкода". — "Тому треба роз'їхатися, щоб не бути присутнім при власному самогубстві [почуття]". Згода. Отже, ми в Pilat, вони лишаються в Abatilles. Дощ. Обід на веранді chalet. Нуца хоче напитися, підкреслює [це]. Я настійно прошу Коху і Левана поїхати по вино. Проти логіки і всього раніше сказаного раптом жагучі обійми. Признання Нуци: вона все розповіла Леванові. Вона думала, що кінець, мучилась, була люта на мене, хотіла поставити над усім хрест і тому розповіла. І Леван тепер розуміє, чому ми хотіли лишитися вдвох. Переворот у всіх думках після [такого] признання. Тепер уже без усякого сумніву необхідно роз'їхатись.

Купання в океані під час припливу. Скажені хвилі. Тіла Кохи і Нуци як черепашки, яких перевертає і шпурляє хвиля. Вертання додому. Коха з Леваном на роверах, я з Нуцою пішки. Несподівано Леван повернувся з дороги. Прощання з Нуцою на дорозі. Страх перед виясненням з Леваном. Він запитає, що сьогодні було, і вона не зможе брехати, скаже. А може не скаже. Ні, скаже. Розмова з Кохою. Вияснення необхідности роз'їхатися. Неможливість заснути. Трудний сон.

Лист від Шаповала. (Незгода на мою пропозицію).

Лист від Перепелиці. (Треба exposé). С. — 6.

8. VI

Туман. Мряка. Сонце.

Картка від Сірого. (Попередив, що маю виправити «Соняшну машину»).

Лист до Перепелиці. (Рецензії хай візьме у Кельберина).

Лист до Шаповала. (Приймаю до відома незгоду на мою пропозицію. Сміюся з їхнього обивательського закиду про друкування «Соняшної машини» в Держвидаві. Сміюся з перешіптування обивательської еміґрації про мій переїзд на Україну. Посилаю копію свого листа до Приходька як документ, з якого видно мої цілі і наміри. Приймаю розрив як факт довершений. Кінець з Прагою. Лишаюсь самотою. З большевиками, розуміється, нічого не вийде. Їм важливо мене здискредитувати і тим [самим] трохи розбити еміґрацію. Мій тон і мої вимоги повинні їх обурити, надто, якщо вони себе почувають сильними. Хібащо їм дуже погано, тоді будуть і далі балакати. В кожному разі мені з "трійкою" не працювати, це видно).[75]

Постанова роз'їхатись мучить Нуцу. Пропозиція побрататися. Моя відмова. На роверах з Кохою. На березі моря. Сумирність пейзажу. Мрії про життя удвох в Pilat'і. Нуца тим часом балакає з Леваном. І несподівано: Леван зробив закид [за те], що вона йому розповіла, запропонував їй робити все, що вона хоче, тільки не розповідати йому [про це]. Мучить дурна роля його. Аби не роз'їжджатися, бо, очевидно, знає, що вона замучить його своїми настроями. Мирний вечір учотирьох. С. — 6.

9. VI

Постриг волосся.

Сонце. Тихо. Гуд океану. Відплив уранці. Блакитна мряка. Зеленкуваті смуги.

Вчора: сіра сталевість моря з м'якими оксамитовими синюватими брижами. І сліпуче золота гребля через усю бухту аж до Cap Ferret.

Дивне явище: раптово, за одну хвилину з океану погнав густий туман, який відразу закрив сонце. Спочатку я подумав, що лісом жене страшний дим од якогось вогню. Глянув на море й нічого крім густої стіни туману не побачив. Не стало ні Cap Ferret, ні затоки, ні моря, ні навіть берега під моїми ногами. Тільки сіра, рухлива, густа мряка, яка димом несеться наді мною поміж деревами. Сонце вгорі ледве-ледве жовтіє у вітах сосни жовтим кружальцем. Стоїть рівний, одноманітний шум моря і лісу. Минуло півгодини. Гін туману не припиняється. Сонце не

може продертися крізь його густу сивину. А заповідався такий чудовий тихий день.

Розмова з Нуцою на пляжі з приводу роз'їзду. Леван не хоче роз'їзду, бо вона робитиме трагедії, адже роз'їзд цей примусовий. "А чи робитимете?" — "Робитиму". Леван запитав, чи потрібна їй близькість до Ді. "Тепер ні, а як далі буде, не знаю". Під час розмови настрій пригнічений. "Ти хочеш бути моєю, і ти брешеш". Це — неминуче. "Ні, ні, ні!" Але це "ні" звучить як "хочу". І відразу настрій змінився, коли сказав, що "це буде" в Парижі. Ми роз'їдемось, але відкладемо на Париж. "Чому?!" — "Бо там краще сховати". З цією думкою легше розходитись. І видно, що справді так і сталося. Цілий вечір весела. С. — 8.

10. VI

Хмарно. Біля моря.

Після дощу холодно і хмарно. Cap Ferret у мряці. Жовта лисина пляжу на тім боці. Маяк розплився у млі.

Знову на горі. Соняшна ванна. С. — 7.

11. VI

Туман. Сонце.

Лист до Кельберина. (Ще раз запитання, що з сценарієм?).

Лист до Пілатихи. (Беремо chalet з 1. VII).

Запитав у кімнаті Левана Нуцу, чи "пам'ятає про Париж"? Неґативно покрутила головою. "Без цього буде тяжко і вам і мені розходитись". Нічого не сказала. Вираз понурого страждання. Вирішив: негайно виїхати кудинебудь, щоб дати їй відчути біль від своєї відмови. Постанова їхати в Канни. Захоплення Левана, Нуци і Кохи від ідеї їхати на роверах до моря. Моє остудження їхнього ентузіязму. Ну, в Biarritz?[76] І в Biarritz не можна. Нуці потім тихо зауважив, що треба їхати або їм удвох, або нам, а не вчотирьох.

Нудьга і втома цілий день. Як багато образ людини залежить од її відношення до мене. Зникає *вибачливість* до її хиб. Я їх бачив раніш, не можу не бачити, але я їх пояснюю, виправдую. Коли ж відношення до мене не таке, як мені бажано, — пропадає вибачливість, і хиби постають виразно, гостро.

Після купання. Настрій змінився. Лагідність вечора. Філософічність думок. Не треба їхати в Biarritz, проживемо тут три тижні, а потім переїдемо до Pilat. Та й усе. Коха невдоволена моєю мінливістю. Я теж. Але краще змінити невдалу постанову, ніж її виконувати на шкоду собі. С. — 8.

12. VI

Туман. Сонце.

Лист до Марморечки. (Привіт і т. п.).

Лист до Йозефки. (Де вона? Чи побачимось?).

Знову туман на морі непроглядний, а в лісі сонце.

Exposé "CM" — 3.

Понурий настрій Нуци. Не спала вночі, не могла заснути. Чого? Нав'язується думка: того, що вчора спитав її, чи сказала Леванові про "Париж". Ні, не сказала. Чи скаже? Знизала плечима. Розмова з кількох слів, у ту хвилину, коли в хаті нікого не було. Може, думала, що настає "кінець". А може й не того. Я також досить мовчазний. По обіді Коха порадила бути з ними ці два тижні привітними. Має рацію: краще хай жаліють за нами, ніж радіють, що розлучились. Відразу ж запропонував подорож учотирьох до Mimizan-les-Bains.[77] Нуца вся засяяла. Зраділа до того, що, як каже Коха, аж "неприлично", могла б трохи стримати свою радість. Чого зраділа? Подорожі? Чи того, що *я* запропонував, що не почуваю себе з ними тяжко? Чи тому, що в цьому вбачає знак "ще не кінця"? Очі весь день звернені до мене, такі м'які, ніжні. Чи то здається?

На горі. Візита Кохи. Купання з грузинятами біля моєї гори. Леван учить Нуцу плавати. Щоб не давати їй прохати мене, робить це?

Дружній вечір за пасьянсом з чотирма тузами. "Безнравственные и нравственные" загадування. Мрії про завтрішню подорож. С. — 7.

Слабенькі наслідки малюнопа. Власне, майже ніяких. Малюна кволий. Сон трудний. Працездатність мала. Щемління майже те саме. Відчування змін погоди. Можливо, що від запалення "ниточки" дія не могла відбуватися й її треба чекати не раніше трьох-чотирьох місяців. В кінці квітня наполовину ліквідувалося запалення. Значить, приблизно в кінці липня треба ждати появи наслідків, хоча б часткових. З малюною вже бували [деякі прояви]. Але чомусь зникли. Чи не морські купання винні? Коха зауважила, що мені потрібен інший об'єкт. Сам помічав, що з Нуцою малюна часом виявля активність.

13. VI

Сонце. На горі.

У Кохи Б. Подорож до Mimizan неможлива, відкладається на кілька днів. У Нуци нема пригнічення. Значить, не сама подорож така цікава і радісна?

Exposé "СМ" — 2.

Читання Метерлінка[78] "Le grand Secret". Ідея написати "роман свого життя" повертається. Дати дійсний опис життя з усіма так званими "гріхами", з усіма "темними" і "ясними" сторонами свого буття. Все, що звичайно ховається всіма автобіографами, винести наверх, виявити зневагу до цих "гріхів" і помогти боротися з ними дійсними засобами. Але чи буде кому яка користь від цього? Чи хоч цікаво? Чи потрібна така праця?

Поверталися після купання всі четверо додому. Нуца загубила на березі білий Кохин капелюх. Леван вернувся шукати. Коха як дежурна мусіла поспішати додому готувати вечерю. Я запропонував Нуці піти з Леваном, а нам з Кохою йти додому. Я міг скористатися з випадку і лишитися з нею насамоті. І я цього не схотів. Але я більше не холодний з нею, а привітний і веселий. А насамоті з нею не потребую бути. Чи не того вона весь вечір була млява, невесела і про щось уперто ворожила на пасьянсі. С. — 7.

14. VI

Туман з океану.

Expose "СМ" — 2 1/2.

Знову суне густенний туман з океану. Я радий: не зможу пектися сьогодні на сонці, маю передишку. Бо здається від надуживання сонцем маю недобрий сон.

Швидше б закінчити працю над "СМ". Держвидав не відповідає. Очевидно хоче собі використати справу з "СМ" як засіб паралізувати мене потім у політичних виступах. Ну, й хай собі плянує що хоче.

З ніжністю згадав Маркушку. Хотів би побачитись. А Тамару пам'ятаю просто з хвилюванням. Хороше дівча, з гідністю, з характером, веселим, ніжним, хоча й егоїстичним.

Лист до Зданєвича. (Гроші для батька).

Лист до Миколи Шаповала. (Дозвіл Слабченкові[79] звернутися до мене в якійсь фільмовій справі).

15. VI

Сонце.

Exposé на горі — 2 1/2.

Рівний, сухий соняшний день. Подорож учотирьох до міста. В кафе, у Peugeot, в аптеці, у грамофонному маґазині. Купа під-

літків у білому нафарбовані, розмальовані. Виявляється — руські.

Як далеко Прага, інтриґи, сварки, честолюбність Шаповалів і К°. Все виразніше стає постанова відійти на довший час од політичної активности. Трошки завмерти. Спочити. Набратися сил, фізичних і духовних. Колись пригодяться, колись ще доведеться витрачати їх цебрами. І не треба від большевиків ніякої відповіді, ніяких переговорів, ніяких мені поворотів на Україну. Настане ще час для всього цього. Тільки б нам з Кохою якось увільнитися від товариства грузинят і пожити в самоті й праці. Мені наука: не жертвувати своєю самотою ні за які приваби.

Знову пасьянси. Знову вічні вигуки Левана: Нуца, Нуціка, Нуцік, — подай те, зроби це, поможи там. Наче щохвилини чоловік підкреслює своє право власности на цю жінку. С. — 7.

16. VI

Наше свято. Сонце.

Подорож на бісіклетах до Ares. Чудовий ранок. Бадьорість і гарний настрій у всіх. Запах кошеного сіна по дорозі. Відпочинок на галявинці біля дороги. Дух трави такий же, як і на Україні. Рої образів, спогадів: Київ, Дніпро, часи революції 1905 року, Есфір,[80] конспіративні квартири, Маруся. З духом сонця й трави пройшла рання буйна молодість.

Обід у Тусса. Пляж, "калюжа" з теплою водою і намулом на дні. "Купання". Нуца сховала цигарничку. Довго не хотіла віддавати. Хотіла цим натякнути, щоб уживав її подарунок? Нема охоти. І взагалі вже нудно і трохи тяготно з нею і з Леваном. Жагуче хочу переїхати.

Поворот додому. Інцидент: я з Нуцою звернув на іншу дорогу. Заїхали попереду на асфальтове шосе. Щоб не завдавати Левановi страждання, що ми десь удвох зникли, мусів вертатися за Кохою і Леваном. Дорога проти вітру. Втома.

Від "пілатихи" нема нічого, — значить "Пілату" ми не матимемо, мусимо всі три місяці тут прожити разом! Пригнічення. С. — 8.

17. VI

Сонце.

Від "пілатихи" ні слова. Надій уже зовсім мало на Pilat'a. Бере досада й одчай: невже доведеться все літо прожити разом з "молодими людьми", як справедливо називає їх Марморечка.

Тяготно. Нуца вже трохи дратує і стає неприємною.

Подорож з Кохою до Pilat'у для остаточного вияснення. Безнадійний настрій. І раптом — цілковита удача: Pilat нікому не здано, нас ждуть, навіть шукали нас. Дано завдаток, першого липня переїжджаємо.

Нуца, здається, прийняла звістку про переїзд до Pilat без радости. Спочатку ніби аж злякалась. Цілий день задума. Леван, видно, дратує її. Вступила з ним у суперечку про безсудність у Совєтській Росії, про безправність. Увечері пасьянс на чотири тузи і весь час щось загадувала, аж щиро хвилювалась.

Лист від Цеглинського. (Збирається в особистих справах до Европи, але хоче бачитися зі мною і спробувати улаштувати відносини з Прагою. Конче треба з ним побачитись).

Радість від переїзду до Pilat'у і розлуки з грузинятами. С. — 7 1/2.

18. VI

Сонце.

Лист до Цеглинського. (Щоб заїхав до мене).

Exposé "СМ" — 3. Кінець.

Після вияснення, що [ми] роз'їжджаємося, стан і настрій рівний і веселий. Нуца каже Косі, що не може собі уявити, що ми роз'їжджаємось, що все їй стає немиле, коли уявить собі, що нас немає. Навіть виноград і інжир. Тому, очевидно, дуже старанно шукає віллу для Пірумова,[81] товариша Левана, який хоче оселити тут жінку з дитиною. Хоч когось матиме біля себе. Мені ж думається, що взагалі не любов до нас вганяє її в тугу, а нудьга життя її, безфарбність, неглибокість Левана, та й власне невміння знайти красу й насолоду в житті.

Гадання на пасьянсі з "чотирма тузами" стає вже звичкою. Комічні вигуки Левана і заклики дивитись на його гру. "Граждане, граждане, прошу полюбоваться". І щирий гнів огірчення, коли не виходить! Нуца майже вірить у віщування пасьянса і радіє, коли виходить, сумує, якщо ні. Трудний сон. С. — 7.

19. VI

Сонце.

Незрозуміла втома у всіх цілий день, не зважаючи на ясну погоду. Враження таке, що має бути сьогодні буря. Тим часом ніякої ні зміни, ні бурі не було.

Лист від "Трійки". (Грубуватий тон Григорієва з задерикуватими випадами проти мене. Повен злісного перекручування

фактів і наївної брехні в очі. Паршивенька роля Ґалаґана, який заради стипендії готовий сам себе вилаяти. Звалювання на мене вини за розходження. Видно жагуче бажання видавати їм самим "Нову Україну" в Празі і заслужити назву "діячів культури", національних добродіїв, рятувальників, провідників і т. д. Маленька честолюбність).

Нуца, здається, пробує якось викликати на розмову, та соромливо не знає, як. По обіді взяла Туссена і ніби мала студіювати. Несміливо запропонувала: не хочете? А до катастрофи ми ж постановили студіювати разом. Після катастрофи ні разу не піднімали про це мови. Само собою було зрозуміло, що *тепер* цього не можна. І раптом запрошення. Що це значить? Я відмовчався. С. — 7.

20. VI

Сонце. Холод.

Телеграма від Леночки. (Вислала 275 долярів від РУХ'у).

Писання відповіді пражанам. (Викриття їхніх "несправедливостей", пункт за пунктом розкривання брехні й соромлення їх. Вони вже згодились передати "Нову Україну" організації, злякавшись, очевидно, моїх арґументів і боячись відповідальности перед "історією". Але випустити її фактично з своїх рук і позбавити себе чести бути "проводирями" ні за що не хочуть. Провокую: хай вступають до Союзу, в Раду Союзу, передають йому "Нову Україну" і самі вирішують, де і як має видаватися "Нова Україна". У Празі, то й у Празі. Цікаво, якими ще комічними стрибками будуть вони викручуватися з цієї пропозиції).

Подорож до міста по морожене. А попали в гудрон на вулиці.

З Нуцою все так само, — ні розмов, ні вияснень, ні поглядів. Нема нічого, немов би й не було.

Вночі обдумування п'єси. Обдумування листа до Нуци перед від'їздом до Pilat'у. Згадування Маркушок і Тамари.

Лист до Йозефки. (На Karlsruhe, на адресу матері, бо з Берліну повернено). С. — 8.

21. VI

Сонце.

Лист від Надюги. (Ніжности вже нема, є доручення про фарбу для волосся).

Нуца все ж таки сподівається, що ми не переїдемо до Pilat. На цей випадок згодна взяти половину заплаченого завдатку на

них. Випав жеребок їхати нам з нею до міста по цигарки. ”Вперше ми виконуємо вирок судьбішки. Що то буде?” — сказала вона. Очевидно, гадала, що станеться нарешті якась розмова. Але не сталося нічого: нічого не було, нема і, очевидно, не має бути. Починає, видно, звикати до цього стану. Під час гадання на пасьянсі я загадав: чи з'єднаються дві відповіді пасьянса, маючи на увазі 33 positions, напророковані пасьянсом їй і мені? Нічого більше не додав, але [вона] зрозуміла, хоч удала, що не зрозуміла. Охоче розкладала і ждала позитивної відповіді. Але вже те, що я поставив це запитання, видно було, трошки підняло її.

Писання листів до Віленських. Ніжність до Тамари, спомини про Рауен і життя там, ніжність.

Лагідні спомини про Микиту Юхимовича, німфича. Аж ніжність з'явилась до нього. В цьому настрої лист йому написав. Треба розійтися з гідністю, без дрібної ворожости, лайок і т. п. Принаймні з мого боку. Якщо вони не можуть, тим гірше для них. С. — 8.

22. VI

Хмарно. Холодно.

Лист до ”трійці”. (Відповідь на їхні ”несправедливості”. Прощання з ними, лагідне і миролюбне. Можуть цю лагідність витлумачити, як страх перед ними, як запобігання й бажання навернути колишні відносини. Хай тлумачать як хочуть, [я] роблю так, як велить гідність і розуміння).

Лист до Марка Григоровича й Юлії Володимирівни. (Привіт, ласка).

Лист до Тамари. (Ласка і ніжність. Коха аж позаздрила, що дівча дістане такого листа).

Лист до Сірого. (Погані чутки про наміри большевиків здескредитувати мене переговорами з Держвидавом відносно «Соняшної машини». Хай дають остаточно ту чи іншу відповідь. Треба покінчити з цією тяганиною чи провокацією).

Лист до Беме. (Що чути з справою гіпотеки).

Лист до чеського консульства. (Сповіщення про нову адресу).

Лист до Вєри [Яковенко].

Лист до Пілатихи. (В справі chalet).

За пасьянсом Нуца з інтересом попрохала, щоб я сказав їй на вухо, що я загадав, сподіваючись, що я скажу щось про неї. Я згодився відкрити свою таємницю і прошепотів: ”Чи прийде

сьогодні Діянка?" Вона засміялась, потім одповіла мені там же, прошепотівши, чи вдасться грузинське видавництво в Парижі. А потім була сумна, задумлива і, коли я запропонував щось задумати, з кривою посмішкою сказала: "Що мені задумувати? Мне некого больше любить". С. — 8.

23. VI

Хмарно. Сонце. *Холод*.

Несподівано прийшла телеграма, що його викликає Париж. Уявивши, як тяжко буде йому їхати, знаючи, що тут може щось вийти між Нуцою і мною, я при всіх запропонував Нуці їхати теж у Париж. Немов би я на її місці неодмінно скористався б випадком і теж поїхав. Зачеплена амбіція відразу ж підказала позитивну відповідь. Я пішов далі й вирахував подорож так, що їм треба їхати сьогодні. І на це з амбіції погодилась. Одначе, перед від'їздом не втрималась і почала робити спроби вмовити нас не переїжджати до Pilat'a. Навіть Левана примусила пропонувати здати цю віллу й переїхати всім разом до Pilat'y. Ми відмовились. "Ціль не буде досягнена". (Спокій Левана за вірність). В місті, чекаючи потяга, вже розмов не було. Але перед guichet, беручи перонні білети, я спитав ще раз, чи розповіла вона Леванові про "Париж". Ні. "Сумно, що кожне слово й рух під контролем". Вона криво посміхалась. Але так радо-чекаюче дивилась, ждучи, що я скажу ще щонебудь, що подало б надію на зміну нашого наміру. Не сказав. Поїхали. Махала кінцем білого шарфу аж доки потяг не завернув і не сховався.

Враження після [іхнього] виїзду: наче ми довго були в подорожі і нарешті повернулися у свій тихий, затишний дім. С. — 7.

24. VI

Холод. Хмарно.

Різкий холод, зміна погоди так діють, що психіка цілком пригнічена. Тупість, порожнеча, нудьга, туга, роздратованість.

Лист до Єлени Давидівни. (Подяка за вислані гроші від РУХ'у, жаль, що не взяла [їх] на подорож до нас).

Лист до батька. (Нова наша адреса).

Не знаходимо обоє місця від поганого стану. Pilat уявляється в такому стані страшнуватим своєю відлюдністю. Коха занудиться, боюсь. Запевняє, що ні. Побачимо. Але з грузинятами жити далі було б важко. Відсутність їхня більше помі-

чається Кохою, ніж мною. Тиша й самотність зменшують тяготність фізичного стану.

Читаю совєтські газети. Здається, лінія РКП вирівнюється, стираються ті гострості, які відштовхували. Більше випинається революційність, соціялістичність, хоча і з діялектикою. А об'єктивно мають прекрасну ціль. Мати ціль життя — переворот люду на всій плянеті, — ціль гідна існування. Відповіді від Приходька все немає. Час написати, що буду змушений оголосити зміст наших переговорів, щоб спростувати всякі неправдиві чутки. С. — 8.

25. VI

Сонце. Холод вранці й увечері.

Погода виправилася, стан моментально став нормальний. Ні нудьги, ні туги, ні роздратовання. Все повне, цікаве, фарбисте. Спроба виправляти "СМ", але хай до того часу, як щось виясниться. Покищо обдумування п'єси.

Лист від Йозефки. (Рада, що знайшли одне одного. Хоче приїхати).

Цілий день голий на сонці. Уява побачення з Йозефкою з усіма наслідками. Коха хвилюється і робить проєкти. Писання відповіді Йозефці.

Обдумування п'єси. Хаотичність образів. Невиразність провідних ідей. Вибирання між ними основи.

Діяна дома і на березі. Дома — поважна, чемна і строга собака. Чужих людей зустрічає строго, з гавкотом і попередженням. Не грається. Лежить, стереже або спить. І цілком міняється весь образ на пляжі. Там чужих для неї немає. Там це грайлива, причеплива, навіть, здається, трохи дитинкувата собака. Рішуче до всіх підбігає, просить, щоб їй щонебудь кинули у воду, щоб вона могла витягти. Стрибає, коли на неї кидають пісок. Діти, дорослі, чоловіки, жінки, для неї [всі] однакові. Всі її знають, всім вона надокучила, всі нехотя трошки граються з нею. С. — 8.

26. VI

Хмарно. Дощ. Холод. Сонце. Холод.

Лист (рекомендований) до Приходька. (Сповіщаю, що з огляду на різні чутки про мій поворот на Україну, хочу оголосити точний зміст наших "переговорів". Не буду мати ніяких претенсій, коли Державидав не видасть «Соняшної машини». Хай тільки дасть остаточну, ту чи іншу відповідь).

Лист до Йозефки. (Запрошення замість Бретані в Аркашон і до нас. Обіцяння зробити *все*, щоб перебування у нас було приємне).

Лист до Ґалаґана. (Не вважаю за негромадську людину. Змушений був ним самим [на] заяву про неприйняття їхніх послуг. Прошу назад листа Сірого. Хочу зробити розходження без лайок і зайвих емоцій).

Лист (від Кохи) до Нуци. (Привітання, погода і т. п.).

Коха запевняє, що маю виразно кращий вигляд. Пояснює як наслідок малюнопа. Коли б то!

Соняшна ванна. Перечитування совєтських газет. Бадьорий, діловий тон. Все йде прекрасно. Чи дійсно так, довідатися з совєтських газет неможливо. Читання "Le grand Secret" Метерлінка. Бідні люди, — як вони пнуться розгадати загадки, десятки тисяч літ тупцюються на одному місці.

Уяви і пляни щодо Йозефки. Побоювання довгого гостювання. Згага жити самотою.

Ідея жити зимою не в Парижі, а біля Канн.

Туга за матеріялом з України. Думка нелеґально пробратись і походити кілька місяців по Україні, як колись. С. — 8.

27. VI

Хмарно. Холод.

Очевидно, знову період холоду і поганої погоди. Холодно так, що треба тепло вдягатись і вкриватись, щоб сидіти на веранді.

Лист (експрес) від Левана. (Через кого можна добути для когось візу. Ні про що більше ні слова).

Лист до Левана. (Відповідь на запитання про візу. Більше ні слова).

Лист до Сірого. (Прохання спитати Матюшенка про мої речі в Парижі).

Лист (від Кохи) до Гаші.[82] (Запитання про адресу Сьоми).

Лист Кохи до Наді.

Біль голови у Кохи. На зміну погоди?

Увечері Коха заснула на веранді. Гуляв по дорозі біля дому. Обдумував п'єсу. Ряд п'єс. А Кохине "Намисто"? Треба зробити. Треба життя їй зробити якомога кращим. Не ображати *ніяк*, а надто своєю поганою, брутальною нестриманістю.

Розподіл часу для занять.

Читання Метерлінка. С. — 7.

28. VI

Сонце.

На березі. Лежання, обдумування тем.

Лист від Тамари. (Відповіла в день одержання. ”*Беспричинного* мрачного состояния” в неї вже нема. Себто, вже немає туги за Ді. Він сам це знищив. Він — брутальний, не вміє підходити, не вміє розвинути, а те, що починається, розбиває розумуванням, аналізою, викриттям, виводінням на поверхню, вимогами *дозріння*, коли цього ще немає. Маркуші збираються в ”Россию”. Тамара теж уже бачить необхідність, уже мириться. Лист уже дозрілої жінки. Нема вже тої сміхотушки, напівдівчини, жадібної до втіх. Сумно *дуже*).

Французька мова з Кохою. Писання перекладів. Конкуренція.

Пляж. Багато публіки, — неділя.

Читання Метерлінка. Суперечка. Нахил Кохи до прийняття окультизму. Неприємний, гострий тон суперечки. *Гріх*: роздратовання. Каяття, а де ж моя вчорашня постанова нічим не завдавати Косі прикростей? Треба на ніч читати інші, не дражливі речі. С. — 7.

29. VI

Сонце.

На березі. Обдумування ”Намиста”, п’єси, роману. Занадто багато тем. Embarras de richesses[83] завсігди шкодить.

Шаповалище мовчить і копію мого листа до Приходька не повертає. Використовує? Чи не має що сказати? Чи не може перетравити ворожости за недовір’я до його безпомильности? Цікаво, як реаґуватиме мила ”трійця” на моє бажання розійтися без лайок?

Побоювання приїзду Йозефки є також і в Кохи. Страх за нове ґвалтування нашої самоти.

В Пілаті можуть бути різні труднощі. Життя уявляється там не зовсім приємним. Але все залежить від нашої волі.

Уже минає сум од Тамариного листа. ”Все йде, все минає”.

”Le grand Secret” Метерлінка викликає цілий ряд питань і балачок у нас. Спокуса повірити в можливість потойбічного існування. Але чи це не самообман тільки, віра самого Метерлінка? С. — 8.

30. VI

Сонце.

Складання речей.

Наше свято. З Кохою на пляжі. Діянка з нами. Конче хотіла покотити дубиняку. Сонце пекуче, дух водоростей.

Від Нуци нема ніякого листа й досі. Як пояснити таке чудне поводження? Образою, що "випихнули" її в Париж? Байдужість? Бажання *показати,* що ми їй байдужі?

Подорож з Кохою в Аркашон. Діяна з нами. Звичка Діяни на пляжі підбігати до всіх і вимагати, щоб їй щось кинули, щоб вона могла піймати.

Лист до грузинят. (Іронічно-докірливий за неввічливість. Якщо неуважність до нас, то хай принаймні хоч m-me Antoinette сповістить, коли приїдуть. І більш нічого).

Sic transit... на світі все. Ще недавно ніжно-жаль було "бульонського", сумно було й досадно. А тепер уже й це, на жаль, розтає, запорошується чимсь неприємним, трохи не ворожістю.

Зовнішній світ зник. Газет не маємо. Що там діється? Обіцяли грузинята передплатити для нас газети, та мабуть "забудуть".

Чомусь туге засинання. Туга по ночах. С. — 7.

Місяць відривання себе від грузинят. Остаточна ліквідація відносин з празьким болотом. Місяць вичікування наслідків малюнопа, повільне зникання деяких неґативних явищ. Шукання точки опору в новій ситуації — політичної ізольованости й тимчасової самоти. Туга за самотністю в буденщині, — як засобу зміцнення і заглиблення своїх висновків.

1. VII

Сонце.

Переїзд до Pilat'у. Втеча від Діяни. Ґалянтність крамаря, який перевіз речі і не схотів нічого взяти за це. Як це пояснити? Старомодністю? Чи, навпаки, модерністю?

Зустріч у Pilat'і з листом від Шаповала. Він також хоче розійтись по-джентлменському. Слава Богу, зрозумів хоч це. Але все ж таки не по-джентлменському хапається за [мої] переговори з большевиками для підняття своїх акцій. Причиною мого розриву з ними вони тепер будуть виставляти ці переговори. Вони, мовляв, бережуть вірність нації, а Винниченко зрадник. Це вже проглядає з листа.

Чудове враження від Pilat'у, зовсім не таке, як уявлялось. Тиша, самотність, простота, затишок, широчінь океану, первіс-

ність лісу. Хатинки простенькі, але чисті, біленькі, привітні. Коха вже вмостилася спати на веранді. Руки в обох уже закаляні нафтою. Речі в безладі. На вікно вистрибнула чужа сіра кітонька, посиділа і, роздивившись, що ми на веранді, пробралася до кухні на стіл. Рибалки, наші сусіди, поїхали по рибу, знісши втрьох на човен волок. Засвітили нафтові лямпи, на столиках біля ліжок поставили. Океан гуде рівним одноманітним гудом, — їде безконечний потяг мостом. С. — 7.

2. VII

Хмарно. *Дощ.* Холод.

Обдумування п'єси — 2.

Цілий день холодний, безперервний дощ.

Настрій затишку, суму, "суму краси". Але чимдалі сум і туга за Україною.

Політична діяльність, очевидно, відсувається на довший час. Здається, большевики справді спровокували на переговори, щоб розбити РДС. Відповіді на мого останнього листа немає й досі від Приходька. Мабуть, їм головним чином потрібно було досягти розбиття, а не використання сил. Помилка, але рахуватися з цим фактом очевидно доведеться. З Прагою кінець. Лишається літературна праця. Може, й на краще. Може, хоч таким способом нарешті позбавлюсь вічного свого роздвоєння. Хоч на якийсь час. З тим більшою енерґією і невтомністю треба працювати над собою і літературою. Бути цінним! Це є невмирущий закон всякого існування.

Увечері власним мугиканням українських пісень викликав таку носталгію, що хоч криком кричи.

Вночі буря, дощ, лютий вітер. С. — 7.

3. VII

Сонце. Дощ лютий. Холод.

Обдумування п'єси на березі моря. Небезпека впасти у вульґарну карикатуру на большевиків.

Лист від Нуци. (Левана щось надовго затримує в Парижі. Нуца сама приїхати не може, щоб самій жити в Les Ramiers. Ніби натяк, щоб ми закликали до себе. Тужать за Аркашоном).

Подорож до Abatilles. Дощик. Бурхлива радість Діянки. Стрибала, бігала від щастя по подвір'ї, гарчала басом, перекривлюючи рота. Значить, вона приходила і чекала на [наш] приїзд. В Les Ramiers сумно і понуро в дощ. Пілат уявляється затишним, привітним навіть у цей холод, бурю і лютий дощ.

Діяну знову довелось обманути, поставивши їй їжу біля кухні, а самим утекти якомога швидше.

Телеграма до Нуци. (Коли можна, хай приїжджає до Пілату, поки не звільниться Леван).

Побоювання, що Нуца прийме пропозицію і знову порушить наш порядок і заспокоєння. Головне, знову не буде нашої самоти. Та й на скільки це? І взагалі, що з цього може вийти. Чи зрозуміла вже вона, що не завсігди "правдивість" дає радість і спокій. С. — 8.

4. VII

Дощ. *Холод.*

Обдумування п'єси. Розвиток ідеї. Образи ширшають. Деякі відпадають.

Чекання телеграми від Нуци про приїзд.

Спроба скупатися в приплив. Скажена бурхливість хвиль. Дивлячись на воду, яка стікає в море, здається, що сам зсуваєшся; легкий закрут голови, треба швидше дивитись на берег, сосни, небо, на все непорушне.

Дощ безперестану січе, ллє, хлюпоче, тарабанить по даху веранди, сипле мокрим порохом в лице й на голову. І затишок, і сум, і натовп образів і думок.

"Le grand Secret" Метерлінка. Як хочеться людині повірити в свою невмирущість. Готова ради цього знасилувати найочевидніші факти, щоб убгати їх у рямці своєї ідеї. Розмова з Кохою (французькою мовою) про "Книгу про щастя". Чи стан був поганий, чи недовір'я до самої ідеї праці, але не було в неї колишньої піддержки. І сумно, і самотньо стало. Все частіше набігають на її ясно-веселу душу моменти втоми чи понурости. Невже віднімається від мене найдорожче серед найінтимнішого мого, — моя Коха, і виростає інша людина? Треба боротися всіма силами.

Трудний сон. С. — 7.

5. VII

Дощ. Холод.

Обдумування п'єси.

Чекання пошти. Нічого нізвідки. Навіть газет нема. Цілковита відрізаність від світу. Як викинені на безлюдний острів.

Дощ і холод не перестають. Небо безнадійно-сіре, запеленане в густі, товсті, суцільні хмари. Цілий день капотить з дахів.

Перерва в дощі. Вистрибнули до Abatilles. Сумно, покинуто

стоїть Les Ramiers. Навіть Діянка не зустріла.

Читання Метерлінка. Людина страшенно хоче вірити в невмирущість і тому вірить у свідоцтва всіх таких, як [вона] сама. На ніч не варто читати, бо Коха вразливо сприймає такі свідчення і погано спить.

Біль голови. На вечір утома. Знайомство з Dick Carter'ом. Чим він захоплює мільйони читачів? Рухом дії? Загадками? Таємничістю ситуацій? Предметами тем, — кров, смерть, злочинства? Примітивізмом образів? А дощ усе своє. Увечері все вчувається, ніби чийсь жіночий голос десь глухо-глухо читає комусь книжку. Монотонно, але з деякими інтонаціями. Капотить вода? На горищі якась ворушня, ніби багато маленьких ніжок бігає. Миші? Океан гуде, рівно, грізно, одноманітно. С. — 7.

6. VII

Дощ. Холод. Сонце. Соняшна ванна. Дощ. Хмарно.

Обдумування п'єси.

Лист від Сірого. (Запевняє, що Держвидав видасть «Соняшну машину», хоч вони й дзвонять про те, що ніби я звернувся з проханням. Ну, брехня це узаконений метод їхньої політики. Шаповалище відбив у багатьох копіях мого листа до Приходька й поширює по Празі. Для чого? Щоб мені пошкодити в очах еміґраційного обивателя? Чи щоб підняти свої підмочені акції?).

Як тільки з'являється хоч на хвилину сонце, стараємось "ущіпнути" від його тепла. Соняшна ванна з Кохою на веранді в товаристві з двома молодесенькими ящірками.

Йозефка дивним чином не відповідає. Що сталось? Чи одержала листа?

7. VII

Хмарно. Дощ. Холод. Сонце. Соняшна ванна. Хмарно.

Обдумування п'єси на березі. Зустріч з marsouin (по-німецькому) Meerschwein (чорна, велика істота з "рогом" на спині — плавник), наче колесо крутиться у воді, часом вистрибуючи на поверхню води.

Лист від жінки Приходька. (Приходько поїхав на Україну й повернеться тільки 10-15 серпня. Мого листа йому переслала).

Подорож до Abatilles. Так само пусткою стоїть вілла з зачиненими віконницями.

Лист до... (Фото і книжка).

Нуца не відповідає на телеграму і запрошення. Образилась за щонебудь? Чи дожидає Левана, щоб разом з ним приїхати?

Лист до Нуци. (Чому нема відповіді на запрошення приїхати на час пожити в Пілаті).

Спроба спати на веранді. Невдача, втеча до хати. Ніжність до Тамари. С. — 8.

8. VII

Дощ. Хмарно. Сонце. Хмарно. Холод.

Лист до Тамари. (Сум, що їде на Україну. Чи побачимось? Порада стати дочкою своєї країни).

Лист до m-me Marmoreck. (Привіт і приємні слова).

Телеграма від Нуци: приїде в четвер. Знову уява можливого. Подорож до Abatilles. С. — 8.

9. VII

Хмарно. Сонце.

Приїзд Нуци. Несподіванка: не сама, а з Шаліко Мдівані, — gardien?[84] Радісні, питаючі очі. Житиме в Les Ramiers з Шаліко. (Високий, білявий, в прищах, товстий, хоче худнути, тримає режим для цього). В Ramiers [її] радісні очі прорвали мою стриманість. Але все те саме "не надо", страхи, "вы меня мучите". В нас в Pilat'i. На веранді, на ліжку: дотик до ноги; заплющені від жаги й насолоди очі, закочені догори, вираз страждання і заглиблености в муку насолоди. А потім знову "не надо", "прошу, молю".

Лист від Григорієва. (Докори за непоінформування про "переговори". Порада перервати "переговори" і "спростувати". Підставляння цієї причини під наше розходження. Шахрайство!).

Очевидно, знову зміна погоди, втома, неспокій.

Драма Нуци: родичі Левана (сестри Ліза і Леночка) докоряють Нуці й братові її, що вони "кушают Левана", що Леван помагає родичам Нуци і що вони його експлуатують. Нуца хоче їхати в Грузію, взяти службу й утримувати сестер. С. — 8.

10. VII

Дощ. Хмарно.

Лист до Сірого. (Копії листів до пражан).

Лист до редакції якоїсь газети. (Пояснення "переговорів" з большевиками разом з наведенням листа до Приходька).

Писання листа до Шаповала і Григорієва. Відповідь на їхню паніку перед "переговорами". Викриття їхньої нещирости.

Надокучили мені пражани смертельно. Дрібна крутня, вічне бажання викрутитися з однієї брехні другою, вічно зачеплена мала амбіція, вічне підкреслювання своєї праці "для громадянства" і жалі на невдячність. Нудно і надокучливо.

Коха в місті з Нуцою. Нуца натякала на зустрічі по неділях і вівторках, і вечорами. Але Коха відхилила. Хотіла зайти ввечері, але gardien Шаліко відмовився, боячись мені перешкодити.

Боротьба із зморшками наліпками. С. — 6.

11. VII

Дощ. Сонце.

Лист до Нуци. (Прохання пояснити відношення. Недокрівність? Постійне "самогубство" почуття? Просто флірт? Але та чи інша відповідь і вияснення мусить нарешті бути).

Дуже можливо, большевики, щоб вийти з честю з становища, оголосять, що взагалі про мій поворот на Україну нічого не думали, не цікавляться ним і ніяких відповідей нікому давати не хочуть. Якщо Винниченко хоче повернутися на Україну, то хай собі дивиться, чи є для нього умови праці, чи нема. На їхньому місці я б так і зробив. Звичайно, в тому випадку, коли б дійсно не потребував цього повороту або для чогонебудь хотів би показати, що не потребую. Що Приходько вів переговори, то це його приватне діло. А що [вони] не офіціяльні, то це доводиться його запитанням, чи треба йому повідомити центр. Таким чином я не тільки не ставлю їх у необхідність так чи сяк відповідати і себе так чи сяк зобов'язувати чи зайвий раз говорити неправду, а мене ще й поставити в дурне становище. Цікаво, чи вгадав. С. — 8.

12. VII

Сонце.

Обдумування п'єси при соняшній ванні.

На обіді в Нуци.

Лист від Нуци. (Відповідь. "Изжила, не прожив?" "Мираж". "Не полюбила". А разом з тим на "ти". І "жутко" їй від того, що розійдемось, що зникає між нами щось. Згодилась на побачення в лісі. Навіщо? Незрозуміло: Стиль листа — уривчастий, лундберґівський. "Не принимаю страсти").

Неприємний інцидент: у кімнату Нуци розігнався Шаліко і побачив Нуцу в моїх обіймах. Одскочив. Нуца пригнічена. Розповісти Левану, — йому буде тяжко. Я заспокоював, що [він] нічого не бачив. "Ні, бачив". А все ж таки на побачення хоче прийти. От

тільки тепер Шаліко матиме підозру і його не можна самого лишати, він і так нудиться. Міркувала зі мною й так і сяк. "Як не смішно, а доведеться відкласти до приїзду Левана". Одначе, згодилась на середу о 4-ій годині. Для чого? Певен, що це перше й останнє, ліквідаційне побачення. Занадто все це недокрівне й тягливе. Стає тяготно і нудно. Хочеться швидше розчепитися якнебудь остаточно. С. — 7.

13. VII

Сонце.

Цілий ранок готування "кабінету" в лісі.

Міркування над листом Нуци. Все виразніше — кінець. Очевидна відсутність в організмі сил на фізичне кохання. Очевидно, занадто винищує. Тому зарані страх і огида. Легке лоскотання — ще допустиме. Позбавлення лоскотання і всієї гри — загрожує порожнечею і тому викликає — "жутко". Зарані бачу всю послідовність нашого побачення. Спочатку розмова з приводу листа. Вияснення його суперечностей. Спроба довести одне одному правильність своїх поглядів. А поскільки вони випливають з *різних станів*, то різницю цю ніяк не можна буде згладити в поглядах. Ілюстрація на практиці. Спроби обіймів. Знову ґримаска, "не надо", зусилля викликати неіснуюче. Замість того викличеться ще більший опір, бажання втекти з цього місця кудись на люди. І тоді картина стане цілком ясною. Я пропоную покінчити раз на все цю гнітючу тяганину, бажаю їй все ж таки покохати когось, не "віддавати любов воздуху, пустоті" — розійтися. А щоб згладити у Шаліко враження від того, що він бачив, зустрічатися якомога рідше. І Леванові буде спокійно.

Нуца з Шаліко у нас. С. — 8.

14. VII

Сонце.

У Кохи зранку болить голова. Настрій якийсь пригнічений, хмурий, майже понурий. Чи від болю голови? Все думається, що історія з Нуцою її гнітить. Я нічого про свої відносини з Нуцою не кажу, як [було] раніш, і може це її найбільше гнітить? Через біль голови не хоче їхати до Нуци обідати, як учора умовились. Коли б уже швидше покінчити тяганину з Нуцою і провадити далі наше [власне] життя, перерване дощами і, особливо, приїздом Нуци.

На обіді в Нуци. На пляжі. Діянка вже не зустрічає з

захватом. Очевидно, задоволена компенсацією від Нуци та Шаліко. Так буває на світі не тільки з Діянкою, це сумний для нашої амбіції, але світовий природний факт. Повторне призначення побачення. Бажання, щоб воно було останнім.

Коха мовчазна, чудна, стиснена. Від цього в обличчі чужість, колючість.

Нізвідки ніяких листів. Все більше й більше відтирає в самотність. І нехай.

Дика кішечка Vartineri'ів уже підпускає до себе. Вже не тікає стрімголов, — нявкне, присяде і жде, щоб погладив.

А все — увага і доброта Кохи. С. — 8.

15. VII

Сонце. *Спека.*

Коха зранку все така ж сама мовчазна, хмура, чужа. Очевидно, історія з Нуцою. Хотів одкритися, заговорив. Ухилилась од вияснень. Тяжко.

Коха пішла в дюни до вечора. Стан той самий. Ну, швидко, все виясниться і буде кінець цим настроям.

Побачення з Нуцою. Все вийшло так само, як уявляв. Наче на концерті, за програмою, яку на репетиціях довго студіювали. Цілковита непорушність малюни. Усе вбиває свідомість відсутности жаги з того боку, потреба домагатись і видирати. На пропозицію остаточно попрощатися з жахом відмовилась. Дома на веранді сказала, щоб не мучив, — сама колись прийде. Засміявся. І покінчено. Відчуття полегкости, визволення. А головне, — внутрішнє переконання, що, дійсно, не здатна [вона] на кохання. Якщо після невинних обіймів стає фізично погано, то тут нема ради.

Шаліко привіз цигарки і сказав, що Нуца сиділа у нас три години, нікого не було, пішла в дюни до Кохи. Дурненька: звідки могла знати, що в дюни? З цього Коха [все] зрозуміла. І розмова [була] одверта. Вияснення всього. Одверта [моя] розповідь. Знову чужа жінка. Нагадала Людмилу. Стало страшно і тоскно: через 15 літ! С. — 7.

16. VII

Сонце. Злегка мрячно.

Докінчення вияснень з Кохою. Почуття з'ясованости, приведення до старого, порозуміння. Полегкість і звільненість від "корівки" з Нуцою.

Обдумування п'єси.

На березі з Кохою. Раювання з сонця, моря, самоти.

Парочка: вона в купальному костюмі, він у всьому білому, молодий, важкуватий в ході. Вона полізла на вищий, зарослий берег, а він з пляшкою пішов до моря набрати води. Для чого може бути потрібна морська вода? Після того вони зникли на якийсь час, а згодом він з'явився на горбі, приводячи свій туалет до ладу. Вона також через якусь хвилину з'явилась одягаючись.

Авта на березі спеціяльно для їзди по піску. Купа дівчат на одному помахали мені ліском дівочих рук на привітання, одна навіть поцілунок послала. Радість і молодість щедра і любовна.

Подорож до Abatilles. Бурхлива радість Нуци і Шаліко, — томляться вони своєю самотою. Одне й те саме одним дає раювання, інших гнітить і вбиває. З Нуцою байдужий. Правда, нуднувато, — малофарбна, якщо немає специфічного інтересу. Дав їй забуті в мене гроші, загорнені в папірці. Сховала, не подивившись. Мабуть, подумала, що лист. Буде розчарована, як розгорне. С. — 7.

17. VII

Мрячно. Хмарно. Духота. Дощ.

Обдумування п'єси в "кабінеті" — 3.

Рисочка: під час боротьби з Нуцою відірвався гудзик од сорочки. Вона підняла і в самий трагічний момент з мовчазним і понурим лицем подала його мені. Я машинально взяв, потім подумав, як це смішно, і викинув ґудзик у кущі.

В корі сосни в "кабінеті" недокурок Нуци. Коли вона його там притовкмачувала, я слідкував за цим і думав, що от оцей недокурок там залишиться і я потім буду згадувати, як це було, і не буду викидати його звідти.

Так і не відіслав листа пражанам. Нема для чого. Нецікава їхня думка, надокучило їхнє смішне, амбіційне крутійство, їхнє убозство думання. Бідолахи: так їм хочеться зажити слави добродіїв української еміґрації, рятівників української культури, а заживають тільки нарікання й обурення проти себе. Людський егоїзм це бездонна бочка, її ніколи не заповниш.

Стеклова[85] викинули з редакторства. Нарешті вчинили, хоча і з якихось своїх мотивів, акт охайности моральної. Увірвався бас найнесимпатичнішій людині, яку знаю. С. — 7.

18. VII

Дощ. Холод.

Обдумування п'єси — 3.

В "Последних новостях"[86] стаття з приводу запитань свердловців і відповідей Сталіна. З запитань, дійсно, видно, яка небезпека стоїть перед РКП, — переродження комунізму в свою протилежність. У мене також виникає питання: чи можна ще боротися з цим? І чи не було вже з самого початку, в самій основі диктатури центру невеличкої групки, зародку тих явищ, які тепер виявляються? Чи варто підтримувати те, що життя спихає?

Тихий ранок на морі. Свіжість нагадує Дніпро вдосвіта. Сиві чайки, плескуваті, мов з бляхи зроблені, плавно перегойдуються з боку на бік у повітрі. За гирлом затоки видно гривасті білі гребені хвиль океану. Cap Ferret у фіолетовій мряці в задумі встромив палець маяка в небо. Червоний буйок гойдається під ритмічним диханням моря. Постаті з закоченими холошами бродять по березі з сіточками в руках, виловлюючи з води черепашки (мушлів). Серед розмоклого каміння пробирається [підгицуючи] на біциклеті подорожній без капелюха і з клуночком, прив'язаним до керми. С. — 7.

19. VII

Хмарно. Холод.

Обдумування п'єси в дюнах — 3.

Гості: Нуца, Шаліко — і несподівано ... Леван. Схуд. Виразні зморшки. Так само: "Нуца! Нуціко! Нуцік!", так само при всіх горнеться [до неї], тулиться, обіймає, — демонструє їхнє "кохання", чи справді не помічає смішности свого становища. Розповідь Левана про смєновєхівця Лук'янова, про його антипатичність, нахабство, підлабузнювання. Збирання шишок на паливо. З Нуцою ніяких розмов з приводу розриву. Так само й з її боку ні слова, ні натяку. Забув нагадати, щоб повернула мого листа. Обіцяла [раніш] вернути, коли буде розрив, — сама, мовляв, не схоче [у себе] тримати. Чому ж не повернула? Не вважає, що є розрив?

Раювання з Кохою в самоті після гостей. Раювання від переборення темного моменту, який тягнувся кілька днів. Моє прохання: ніколи не балакати про розлуку. Це — так не пасує до наших взаємин, це такі неприродні слова для нас, абсурдні, що просто образливо вживати їх у нас. С. — 7.

20. VII

Хмарно. Тяжко. Духота.

Є політичні діячі, що подібні до порожньої, заткнутої пляшки на березі моря під час припливу. Пляшку то підкине вгору хвилею, аж на самий край, то знову зсуне аж наниз. Свого власного руху не має.

Коха в Аркашоні з Леванами. Їх погода розбила. Неспостережливі люди: не вміють пов'язувати явища і робити висновки. Нуца була чомусь певна, що й я приїду, і була здивована, що не приїхав. Вчиться плавати, щоб довести мені в неділю, що може перепливати на одміль. На запитання Левана, коли будемо разом обідати, призначили неділю.

Рій у діжці на березі океану.

Обдумування "Ательє щастя".[87] З попередніх, первісних задумів мало що лишається. Ще невдоволення: треба взяти ширше й глибше.

Лист від Наді. (Пришелепуватий лист).

Враження таке, що сонця довго не буде, що коротенький час в Abatilles був останнім соняшним за це літо. С. — 7.

21. VII

Хмарно. Дощик. Хмарно.

Початок "Ательє щастя" (п'єса) — 1.

Лист від Віленського. (Справа з кораблями не загублена. Є багато надій. Має певність на переїзд до Парижу. Справу з Думбадзе передав Марґоліну).

Лист від Ніковського. (Через Оренштайна і Віленського. Справа з «Соняшною машиною» йде добре. Несподівано він опинився коло неї. Умови Держвидаву: 100 карбованців за аркуш тиражем 10-15 тисяч примірників. Чистісінька експлуатація авторської праці. Що робити з ними, коли вже й Олесь коло цієї справи?).

Лист від Йозефки. (Нарешті відповіла. Обіцяє неодмінно побачитись, але тільки восени. Це краще й для нас).

Сказ, — чи цілий день.

Треба братися за перегляд «Соняшної машини» до друку і відсилки. Робити скорочення для українського і руського видання, чи не треба? І треба, і не треба, і шкода, і варто.

Небо низьке, задушливе, безнадійне.

Читання Фляммаріона[88] з Кохою. Людина твердо вірить в існування "на тім світі".

Поганий сон од бурі й погоди. С. — 7.

22. VII

Дощ. Грім. Сонце. Вітер.

Перечитування «Соняшної машини» для друку українською і руською мовами в Державидаві.

Читання "La mort" Фляммаріона. Глибоке переконання Фляммаріона в існуванні людини після смерти. Численні факти явління померлих живим. Його арґументи мимоволі викликають інтерес до цього питання і примушують задумуватись. Що ми знаємо про "той світ"? Чому, справді, не може бути існування "там"? Хто довів, що його немає, що ми зникаємо цілком? Але припущення, що ми не вмираємо після смерти, одразу викликає цілий ряд зовсім нових станів. Віра в це може викликати велику бадьорість, офарбувати теперішнє життя в оптимістичні барви. Безглуздість життєвого процесу зникає, коли є віра, що це життя тільки коротенький етап у всьому твоєму існуванні. Ідея цілковитого знищення принижує розвинену свідомість. Ідея потойбічного існування піднімає, зміцнює. С. — 7.

23. VII

Вітер. Сонце. Соняшна ванна. Вітер. *Дощ.* Хмарно. Холод.

Перечитування «Соняшної машини» — 3.

Читання Фляммаріона. Чому так дрібно, так по-земному виявляють себе мертві, з'являючись нам? Коли вони, дійсно, існують там, коли можуть являтися нам, коли цікавляться нами, то чому вони нічого не дають нам із знання того світу, який напевне мусіли придбати? Чому вияв їхнього явління відбувається в таких дріб'язкових і смішних формах, як стуки, розбивання посуду, шарпання за ноги, хилитання портьєр і т. п.? Чи не діє тут наша власна телепатична сила, а не померлих? Чи не є ці форми наші власні форми?

Лист від Сьоми. (Приїхати за кордон не може через труднощі з візами. Займається гіпнологією. Очевидно, прийде до тих самих питань метапсихічного характеру, що й ми. Цікаво, чи змінила його революція на краще?).

Ще не звикла [наша] психіка до наближення до неї питань метапсихіки. Ще старий жах перед потойбічним живе в мені. Страшенний вітер, буря, дощ, гул і гуркіт океану, шарудіння в стінах, — все це створило піднесений жахний стан нервів, які не піддавалися холодним міркуванням свідомости. Але подушка на голову, притишивши шум і гудіння, відразу притишила і весь настрій.

Сон поганий. С. — 6.

24. VII

Лютий вітер. Сонце і хмари. Дощ.

Ухитряюся вщіпнути сонця, ловлю кожен його виприск з-за хмар. Скупо-скупо південь Европи частує нас сонцем.

З позичкою за кордоном у большевиків рішуче погано: фінансова бльокада. Замість позички в капіталістів беруться за позичку в селян Союзу. Мабуть, розумніше, але чи доцільніше? Однак, так чи сяк, а "комуністична небезпека" є поважний фактор сучасности Европи. В кожному разі Комінтерн є активна й чимала загроза капіталізмові. Трудна роля соціялістів, розумію їх: або з большевиками, або з буржуазією. І трудно тримати якусь свою лінію. Бліда вона, ця лінія, непевна, нерішуча. Постійна небезпека впасти в розгорнені обійми з обох боків робить [їхню] поведінку надзвичайно стриманою, половинчастою.

Вітер, холод, безперестанний дощ, який разів з двадцять то починається, то припиняється. Не буде сонця і літа й цього року? С. — 7.

25. VII

Хмарно. Вітер. Сонце. Холод.

Перегляд «Соняшної машини».

Приїзд Левана. Змучений вигляд.

Подорож до Abatilles з метою, якщо нема для Пірумової помешкання, запропонувати Леванам переселитися до Pilat'a. Нуца зраділа з такої пропозиції. Але вираз очей боязкий, недовірливий. Про повернення листа мого не вистачило відваги забалакати. Хай потім.

Картка від Сірого. (Гадає, що не слід було б друкувати мого одвертого листа про переговори з Приходьком, бо це пошкодить у подальших моїх "поступуваннях" у цьому напрямі).

Пражанам не відповідаю. Відсунулись. Пише Сірий, що вийшло число "Нової України". Цікаво, який матеріял. Уявляю, як тепер порозписується "трійця". Надто дядюшка Григоріїв розпережеться. Та й Микита не відстане. Хібащо ледачий Ґалаґан не спроможеться на довгу балаканину.

Цеглинський не їде і не відповідає. Чи не повідомили вже його пражани про мої "переговори"? Дуже можливо. А він злякався. Яке все це смішне і малесеньке.

Поганий сон. На веранді. Вітер. С. — 5.

26. VII

Дощ. Вітер.

Писання листа до Леночки.

Приїзд Леванів. У Нуци вночі був приступ апендициту. Стогнала і мучилась. Чи не має зв'язку з цим мій сон. Бачив Левана і Нуцу. Вона збиралась кудись їхати. Ми умовляли її лишитись. Потім мені чомусь стало млосно. Я впав непритомний, чуючи сам, як важко дихаю. Потім почав стогнати і від того стогону прокинувся. Прокинувшись, ще чув свій стогін і мав почуття страждання. Нуца під час болю згадувала мене й Коху. Можливо, маленький приклад телепатії?

Нуца нічого не розповіла Леванові. Листа не показала. Бо він ні про що не питав. "А якби запитав?" — "Не знаю. Не сказала". — "А скажете, як запитає?" Повагавшись: "Ні, не скажу". "Бо це ж чистий жах: кожне твоє слово буде відоме". Пропозицію нашу приймають, але як бути з кашлем Левана, — заважатиме спати. Проєкти лікування Левана. Санаторія? Обоє такі вимучені, бідні, схудлі. Болюче шкода. Надто Левана. Чи зможемо ж тут допомогти йому? С. — 8.

27. VII

Мінливо. Вітер. Холод. Сонце.

Лист, гроші батькові.

Лист до Єлени Давидівни. (Провокація: пишу, що насміхається, пишучи про свої ревнощі до тонкушок. Мовляв, тепер я знаю її справжні почуття, які немов би невтральні до тонкушок і товстушок. Чи приїде, якщо одержу гонорар за «Соняшну машину»?).

Лист до Сірого. (Оголошення листа до Приходька потрібне і з громадського, і з особистого погляду. Прохання посунути справу з «Соняшною машиною». Права на видання «Соняшної машини» російською мовою Державидавові не даю).

Лист до Ніковського. (З «Соняшною машиною» він запізнився. Пропоную заопікуватися моїм драматургічним гонораром. За послугу 10% гонорару).

Подорож до Abatilles. Зморшка хвороби у Левана ще більша. Сам розуміє необхідність іти до санаторії.

Нуца вчуває знову поворот, і в поведінці легкість, веселість, грайливість. Стоїть за санаторію. А сама, значить, до нас?

Леван 14. VII в Парижі танцював на вулиці з якоюсь дамою. Вона гадала, що він шотляндець. Танцювати зовсім не вмів. Дама розсердилась і по-руськи голосно сказала своєму кавалерові: "Жорж, этот шотландец совсем не умеет танцевать. Но е... с ним лучше, чем с тобой". С. — 8.

28. VII

Сонце.

Редаґування «Соняшної машини».

Метерлінк. Слава Богу, помилка: Метерлінк не вірить у духів, у явління мертвих. А то просто незрозуміло, як можна так безоглядно вірити, як то робить Фляммаріон, в оці всі з'являння мертвих. Нудьга бере від них. "Той світ" у цих явліннях точнісінько такий же, як і цей, з тими самим забобонами, дурощами, інтересами. Коли мертвяк на тім світі не може заспокоїтись, що його кістки якось не так лежать, як він хоче, і ради сього з'являється людям, сам хвилюється й інших хвилює, то краще вже ніяк не жити після смерти. Вияви і вислови мертвих такі дріб'язкові, суто земні, що це ніяк не в'яжеться з величністю смерти, з розв'язанням усіх земних питань на тому світі.

Коха з Леваном поїхали на Cap Ferret до Abrami. Він ще не приїхав. Леван розповів Косі, що Нуца дуже ревнує його за зраду в Парижі. А чого він зрадив? А навіщо розповів? Чи не з спеціяльною метою викликати ревнощі або показати, що йому байдуже, — врятувати свою амбіцію?

Чудово проведений день у "кабінеті". С. — 8.

29. VII

Сонце.

Лист до Віленських. (Вітання з іменинами Юлії Володимирівни. Скучили. Раді, що побачимось).Лист до Левицького. (Спробувати пристроїти «Соняшну машину» в німецькому комуністичному видавництві).

Леван у нас цілий день.

«Ательє щастя» — 3.

Соняшна ванна — 6.

Метерлінка "L'hôte inconnu".[89] Пригнічення: факти передказування майбутнього показують, що все наше життя зарані розпозначене, що є фатум, доля, що всі наші вольові зусилля нічого не варті, що й вони вже зарані визначені. Сумлінність Метерлінка в шуканнях виклика довір'я.

Нуца зайнята переїздом Пірумової і не могла приїхати. Леван після вчорашніх конфіденцій Косі про Нуцу сьогодні — ні слова. Чи не виникло трохи каяття й досади на себе за щирість?

Раювання від Pilat'y. Затишно, сумирно, самотньо. Найкраще було б, коли б Левани лишилися собі в Ramiers і не переїжджали до нас — ні обоє, ні сама Нуца. С. — 7.

30. VII

Хмарно. Дощик. Мрячно. Сонце.

Подорож — прогулянка пішки на океан з грузинятами. Закопування в пісок у дюнах черевиків. На океані. Пінясті кучері хвиль. Уява простору води. Пекучість сонця, відбитого тисячами піщинок. Ритмічність і широчінь океанських хвиль, навіть у відплив.

Знову розмова з Нуцою. "Ждати, що сама прийдеш?" Спочатку мовчання, потім неґативне покручування головою. Знову "не надо". Тоді вирішення (о Боже, який же вже це раз!) спровокувати на відмову жити у нас. Мати принаймні ці останні два місяці спокій і працездатність. Леван має їхати в санаторію. Нуца повинна їхати або з ним, або лишатися в Ramiers. Ще розмова по дорозі додому. "Значить, міраж?" — "Не знаю". — "Ну, а я знаю, що у мене, на жаль, не міраж. Ми в нерівних умовах: з міражем легше боротися, ніж з реальністю. Тому прошу помогти мені: якомога рідше бачитись". Згода. Таким чином переїзд до нас унеможливлений. Пропажа закопаних черевиків. "Вони вже більше не «ископаемые»". Остаточне підведення кінця. Признання Нуци: хоче розійтися з Леваном. Які причини, не схотіла сказати. В кожному разі, — не наша історія. "Краще смерть, ніж умирання. Так?" — "Так". На цьому й кінець. С. — 7.

31. VII

Хмарно. Холод. Дощик.

Лист від М. І. Жука.[90] (З України. Просить фотографію для портрета, замовленого Книгоспілкою).

Лист від Марморечки. (Компліменти Косі й мені. Намір пішки походити по Піренеях).

Лист від Левіні. (Чому немає вістей від мене).

Лист від Глущенка. (Рецензія на його виставку від 30. VII).

Відчуття попечености після вчорашньої прогулянки. Втома ніг. Розбитість.

Прохід по березі. Раптом стало ясно, що вся увага, час і сили повинні взяти напрям на літературу. Працювати найінтенсивніше і найбільше дати. Уникати всіх політичних справ, якщо нема дійсної і невідступної потреби в мені. Від політики не усуватися, але не витрачати на неї в цих обставинах багато уваги.

Почування ніби каяття, досади і ніяковости за всю тяганину з Нуцою. Трошки соромно й тяготно від усього цього. Бажання,

щоб виїхали вони собі обоє і звільнили від необхідности зустрічатися і гаяти час на нуднуваті побачення. С. — 8.

1. VIII

Хмарно. Дощик. Мінливо.

Лист до Йозефки. (Нехай приїде в другій половині сентября [вересня] на два тижні. Тоді поїдемо разом до Парижу).

Лист до Тамари. (Чому не відповідає? Зачепив якимсь запитанням? Чи просто не хочеться?).

Лист до М. Жука. (Не маю фотографії в даний момент. Пришлю з Парижу, коли буде ще потреба).

Лист до Шрайдера. (Привіт і запитання, як справи з винаходом).

Сам в Abatilles. В Ramiers застав Пірумову. Все ті самі балачки про себе. Злякалась: добре було б, коли б у Парижі замість Красіна[91] був Раковський. Але схаменувшись, зараз же додала: і Красін добрий дипломат.

Левани у нас. Вивіз їх від Пірумової. Обоє змучені, не спали до 3-ої години ранку: очевидно, були трагічні сцени і розмови. Нуца ніби хвора, але на мою пропозицію їхати до Пілату моментально згодилась.

Гра в джокера дала Нуці "властепанство". Вжила його на свої примхи: грати в карти до 3-ої години ночі, бо вона вдень виспалась і спати не хоче. А в самої болі від апендициту. Почалися припадки, блювання.

Ніч на веранді. Свіжі подихи повітря виривали з пам'яти дитинство. С. — 4.

2. VIII

Сонце. Вітер.

Всі сонні. Альтруїзм вимагає жертв: жалюгідний вигляд грузинят коштує нам безсонної ночі й марнування двох днів. Нуца листа мого не повертає. Забула чи одсуває? Леван збирається до санаторії. Але Нуца йому не сказала, що до нас не переїде, а поїде в Париж. Чому не сказала? В надії, що я ще зміню свою пропозицію і знову її запрошу? Тяганина починає вже бути нестерпною. Підштовхую Коху, щоб рішуче втрутилася в питання санаторії і щоб вони виїхали обоє найшвидше. Але виявляється: він чекатиме дома два тижні, прийматиме ліки і, як буде погано, поїде в санаторію. Значить, тяганина тягтиметься й далі. Вирішили з Кохою: уникати побачень з грузи-

нятами. Під захистом початої моєї нової праці звести побачення ці до мінімума.

Затишок, самотність, тиша після грузинят, як тихе вечірнє поле після цілої доби їзди в душному, нудному вагоні. С. — 9.

3. VIII

Сонце. Тиша. Спека. Соняшна ванна. Парко.

Знову спроба кинути курити. Тільки після їжі одну цигарку, щоб не робити занадто великої порожнечі в звичках.

Щемління в лівій нозі, явища шлунку при алькоголю чи в безсонну ніч майже не зменшились. Кращий (трохи) стан малюни. Менша дражливість. Працездатність більша.

По обіді спочатку з'явилась на небі ясносива густа кучерявість хмарин з димним порохом. Далі кучерявість потемніла, згустішала, стала зливатися з димністю. Сонце зблідло і застигло в цій пелені матовим шаром. Земля почала парко дихати, і в холодку стало так само душно, як і на сонці. З-над обрію насунула суцільна олив'яно-синя запона. В морі дрібно-дрібно заряботів приглушений відблиск матового сонця і колір [його] став олив'яно-зелений. Cap Ferret присунувся, зелень його лісу опуклою, кошлатою смужкою ділить небо від моря. В олив'яній рівній синяві неба починають намічатися западини хмар-кучугур. Накопичування вилилося в страшенну бурю. Три-чотири години гуркотіло і майже безперестану сліпуче блимало небо. Спати — ні на хвилину. Коха втекла з веранди.

Курив тільки після їжі. С. — 5.

4. VIII

Хмарно. *Вітер*. Сонце. *Хмарно*.

Весь день відчувається некуріння. Якась порожнеча у відчуванні світу. Все — несправжнє, тимчасове. Тяготна задума. Повільність думок.

Обдумування "Ательє щастя" — 4.

Лист від С. Мако. (Репродукція [мого] портрета. Досить цікавий рисунок. Підкреслення хижої сили в обличчі. Не знаю, чи це в такій мірі є у мене. Пропонує дати до видання «Соняшної машини». Ідея — непогана. Треба буде здійснити).

Цілий день боротьба з собою. Кидати курити — це вступити в першу клясу школи виховання волі. Воно досить цікаво: коли трошки набираєшся сил, то виявляється, шукаєш якоїсь боротьби якщо не з іншими, то хоч із самим собою.

Лист до Левіні. (Згадка про розходження з пражанами. Чи одержав він од Сірого копії моїх листів?).

Трудність переходів, від етапу до етапу, від сніданку до обіду, полудня, вечері, коли можна покурити.

В грудях постійне тоскне смоктання. В горлі ковтальні спазми. Голова важка, надута, як міхур. Млявість, грузькість думки. С. — 8.

5. VIII

Сонце. Соняшна ванна.

"Ательє щастя" — 3. (Перша сторінка І-ої дії в другому варіянті).

"Ательє ща́стя" — 3. Коха до міста поїхала.

По обіді настала погода. Море рівне, без ряботіння хвиль, без гребенів. Величезна зеленкувато-сталева, суцільно вилита маса. Вона *вся* хитається всією своєю суцільністю, тому хвилі при березі такі несподівані, круті й величезні. Вони мов грудьми навалюються, щоб когось ухопити на березі, але, нічого не схопивши, розбиваються і з шкварчанням розливаються піною по піску. Гостро пахне викинутими і нагрітими сонцем морськими травами. Білі морські блохи жваво стрибають по жабуринню, — вони задоволені. На обрії застиг контур океанського пароплава, наче не рухається.

Коха раптом заявила: "Ді, я закохана в Левана". Штовхнуло болем, розлилося сумом, але коли б же це дало їй радість, то порадів би й я. Та не дасть, — занадто примітивна натура Левана, і різниця літ має для нього таке містичне значення, що не може бути й мови про закоханість з його боку. Від усієї душі хочу, щоб Коха пережила ще раз ці стани в усій глибині, з усіма болями, смутками, радощами і насолодами. С. — 6.

6. VIII

Вночі дощ. Хмарно. Тихо. Сонце. Соняшна ванна.

Повітря густе, тепле, як в оранжерії. Хочеться, щоб з моря війнуло, але море тихо без хвиль відпливає, сунеться кудись на захід.

Мозок теж застиг, загуск, тихий, думки не рухаються.

Двоє гребуть проти відпливу. Човен не має ніякої інерції, пливуть наче густим болотом, а не водою. Що посунуть веслами, те й є.

Коха в місті. Знову бачилася з грузинятами. Нуца, забувши про умову рідше бачитись, хотіла неодмінно приїхати з Кохою.

Та Леван рішуче став проти на тій підставі, що в неї знову апендицит. Леванові нудно.

Відчуття запахів од некуріння.

Картка до Левицького. (Щоб довідався у Кіпенгойєра, чи правдива вістка про постановку "Гріха" в Римі в театрі Квірінал?).

Коха написала надмірно ніжного листа Леночці. Надмірність переходить у нещирість. С. — 8.

7. VIII

Сонце. Соняшна ванна — 7. День раювання.

"Ательє щастя" — 3 + 3 = 6.

Сценка в лісі. Біля мого "кабінету" під кущами бачу напівоголені жіночі ноги, за ними чоловічі в білих штанях. Голів не видно, тільки плечі і рука жінки. Гола жіноча рука, до бурости засмажена дуже, ритмічно рухається. Час від часу чоловіча рука обіймає за плечі жінку, притягає до себе, і тоді жіноча рука прискорює ритм, а ноги її жагуче, конвульсійно витягуються. Часом рука мужчини проходить з-під низу по ногах жінки, але зупиняється біля колін, не сміючи далі йти. Іноді жіноча рука припиняє свій штовхальний рух, тоді чоловіча рука обнімає, притягає за плечі, і лікоть жінки знову починає ритмічно рухатись угору і вниз, угору і вниз. І раптом обійми, тиша, непорушність. Після того мужчина підвівся, став на ноги, озирнувся і почав приводити в порядок туалет. Вона — молода, гарна дівчина з рожевим лицем і свіжими, чистими очима.

Коха у Леванів. С. — 8.

8. VIII

Сонця. Соняшна ванна — 7. День раювання.

"Ательє щастя" — 3 + 2 = 5.

Нуца і вчора хотіла приїхати, але, як ми домовилися з Кохою, Коха повинна була б не пустити грузинят до нас. Так Коха і зробила, але Нуца відчула це й зауважила Косі.

Від мене грузинятам запропоновано всім разом кинути курити, тільки після їжі одну цигарку. Грузинята вхопилися з радістю: підтримка їхній несильній волі. Що я вже з понеділка не курю, приховано.

Раювання. Благосна спека, чудове, пекуче, щасливо-люте сонце. Радість переливається в грудях. Всепрощення, вселюбовність. Тужний, прекрасний сум краси.

Лист від Тамари. (Не відповідала ніби через те, що в неї

багато кореспонденції. Не може закохатися. ”Аж зло бере”. Попався вже ”зрелый” — 25 літ, і ні трішки не закохалась).

Нуца з Зданєвичем. Приїхав Пірумов. Отже, Левани не можуть завтра з нами бачитись. Психологія чинуш, — по службі треба принести в жертву некорисні відносини. Поганий осадок. С. — 7.

9. VIII

Сонце. Хмарно.

Передчуття зміни погоди: матовість відчування світу, млявість, нехіть до роботи.

Прохід з Кохою в дюни. Притупленість *раювання* (а все ж таки воно є).

Неприємна відрижка від учорашньої візити Нуци і Зданєвича. Зданєвич — самовпевнений, розв’язний, нахабнуватий і миршавий фізично. Нуца зі [своєю] критикою Пірумової і з нещирістю, слабістю: ради службових інтересів Левана удає трохи не ніжність до Пірумової.

Читання Метерлінка ”Коні Ельберфельда”.[92] Зворушення і ніжність від того, що у коней діє та сама ”невідома сила”, що й у нас, — а надто, що в тій здатності коней розуміти нашу мову, наші запитання і давати відповіді, — є *людське,* [тобто,] що ми себе бачимо в конях.

Умова павзи чи на два тижні.

Обдумування ”Ательє щастя” в ліжкові.

Бажання цілком обірвати тяганину з Нуцою [ніяк] не перестає. Хоча б ціною припинення відносин. Вчора сказав їй: ”Листа мого привезли?” Очевидно, не ждала, що я вимагатиму, себто, що хотітиму припинити ”тяганину”. — ”Привезу”. І потім задумувалась, як звичайно у випадках чогось тяжкого. С. — 6.

10. VIII

Хмарно. Збирається буря.

”Ательє щастя” (на березі) — 3.

Вчорашнє передчуття зміни цілком оправдане: небо затяглося сірою шинелею хмар. Десь ув океані час од часу гуркотить грім. Небо помалу важчає.

Зустріч із Зданєвичем на березі. Бігає від Abatilles до Pilat’у за 21 хвилину.

Несподіваний приїзд грузинят. Немов почули наше ”телепатирування” і змушені були приїхати, хоча і йде дощ. Нуца лиши-

лась ночувати. Знову дотики, ніжність, тепле хвилююче зворушення. Нуца відразу стала ясна, легка, весела. Перед сном у ліжку ніби гіпнотизування, щоб спала від 11-ої до 7-ої години. Бо в себе дома останні ночі майже зовсім не спить. Спроба вночі прийти до Нуци. Небажання псувати сон і відмова від такої візити.

Розповідь Нуци про перехоплену ноту Чемберлена[93] до Бріяна про інтервенцію проти СССР. Польща і Румунія, мовляв, готові до виступу. Думки про поворот на Україну для спільного опору проти навали Польщі.

Лист від Левіні. (Несправедливий докір у нехтуванні інтересами близьких товаришів, в егоїзмі і вищості). С. — 6.

11. VIII

Сонце.

Нуца, дійсно, спала від 11-ої до 7-ої години, як я їй наказав у суґестії.

Розмова на веранді: "Ви любите". — "Кого?" — "Мене". — "Чому так?" — "Є багато даних". — "Яких саме?" — "Багато. Різні. Тягне?" — "Тягне". — "Спокійно зі мною?" — "Спокійно". — "Затишно, гарно?" — "І затишок, і туга, і неспокій, і біль, і ніжність — увесь цей комплекс і є любов". Ніякого протесту. І раптом заява: я матиму дитину. І враз дивне явище: жінка виразно почала відмирати, приваба жіночости розтала, лишилась вагітна жінка, яка вже виконала якийсь акт і тепер не потребує чоловічої любови, вона вже немов би заповнена, і чіпати її не можна.

Розгляд питання можливости мати дитину. Мій погляд: через хворобу Левана, через непевний стан мати дитину не можна, навіть злочинно. Коха знала про це вже два дні, мені не сказала. Чому? Каже, тому, щоб не вбити мого відношення до Нуци. Хочеться не вірити своєму поясненню: [не сказала саме] тому, щоб Нуца мала дитину і щоб цим покінчити всю цю історію. Тема.

Здається, Нуца переконана мною. Коха пробувала відстоювати потребу дитини, але згодилася з моїми арґументами.

Приїзд Левана. Хвилька. С. — 7 1/2.

12. VIII

Сонце. Холодно.

"Ательє щастя" — 2. Кінець І-ої дії.

Незрозуміла слабість усього тіла. Трудно працювати.

Приїзд Зданєвича. Леван їде до Парижу, несподівано, рапто-

во, — рятувати ситуацію після бійки смєновєхівців.

Перечитав лист Левіні. Егоїзм вибухає. Він хотів спинити мою заяву, бо вона перешкодить друкуванню «Соняшної машини» в Держвидаві. А «Соняшна машина» повинна йому теж принести поміч. Мій лист до Григорієва ніби "слезливий", бо не різко й не лайливо написаний. Докір, що я ніби мало дбав про інтереси близьких товаришів. Через них я, можна сказати, головним чином і порвав з пражанами, стільки прикростей набрався, — і ще й докір. Ну, це звільняє мене тепер од дальшого піклування про таких товаришів.

Факт вагітности Нуци все більше і більше руйнує відношення до неї як до жінки. Отепер чую, здається, вже справжній кінець. С. — 8.

13. VIII

Сонце.

Лист до Тамари. (Заспокоєння, що ще покохає. Запитання, чому ж не може закохатись? Коли *взагалі* нездатна, то це дефект).

Лист до Левіні. (Суха і коректна відповідь на всі його несправедливості і закиди. Думаю, що на цьому наші відносини скінчаться).

Візита до Abatilles. Дражливий стан, збільшений пам'ятанням того, як ради Пірумових відставлено обід з нами. Жорстокість, сухість поводження з Нуцою. І зараз же додому, на подив Зданєвича. Дома — жаль до Нуци. Каяття. Забуття своєї образи. Бажання полегшити її стан. Постанова завтра поїхати до Abatilles і покликати її до себе.

Бріян у Чемберлена. Крім договору про пакт безпеки, очевидно, розмова про Росію. Чутка про економічну бльокаду і мілітарну інтервенцію через Польщу та Румунію. Ну, звичайно, наша отаманія вже десь чистить крейдою свої заіржавілі бутафорські булави, вже мріє про вступи до міст на білих конях, паради, молебні. Може, вже й корона на голові ввижається. Ще не загоїлись ґулі від стусанів, а вже прагнуть інших. Невже доведеться бути пасивним обсерватором глупоти? С. — 8.

14. VIII

Сонце.

Спека. Чудовий, тихий ранок.

Пішки до Abatilles. Картина ранішнього берега. Різнокольорові смугасті намети на вогкуватому піску. Золото сонця на дріб-

неньких зелених кучерях моря. Верхівці на карих конях. Дві дами в морі.

Радість Нуци від моєї візити. Згода їхати до нас. (Виявляється, після вчорашньої візити нашої написала листа нам, що ніколи більше не побачимось. Вражена була нашим відношенням).

Пропозиція Нуци спати надворі, на землі. Перший наступ ручкою. Ґримаска страждання в пітьмі; вишкірена дужкою смужка зубів. Досягнення і рух Нуци на короткий мент. Густа слизькість. Заспокоювання естетичним моментом. Спокуса лестю. Спроба Нуци вчинити трагізм: "жутко", "чувствую мертвой". Знову натяк, що була б повна любов, коли б не було "совмещения". Але безнадійно. Другий наступ. Рух Нуци дужчий, з самозабуттям. Мабуть, кінець. "Я тебя ненавижу".

Перехід до хати. Вияснення в хаті. Прощання з жінкою.

Порушення режиму. С. — 5.

15. VIII

Сонце.

Ніякої трагічности в поведінці Нуци. Ні тіні замішання від нічного. Ні радісного, ні похмурого, навіть звичної ґримаски. Ніби цілком привичну річ робила. Обіцяння зараз же поїхати додому й не бачитися потім, — немов забула. І так само "не надо", як і раніш таке саме недокрівне й нудне. Аналогія відносин з курінням поганого тютюну: весь час хотіння, ніякого задоволення і постійне глухе роздратовання.

Леван написав Нуці, щоб вона запропонувала мені: чи згоджусь я, щоб Леван написав у Москву в Політбюро (очевидно, Сталіну) про мої переговори в справі переїзду на Україну. Щоб Сталін дав докази українізації. Наївно. Постанова: не втручати в це Левана і від себе більше ніяких заходів не робити. Якщо КПбУ зацікавлена в моєму повороті і прочитала мого одвертого листа, хай робить собі відповідні консеквенції.

Враження, що *тепер* (який уже раз?) з Нуцою справжній кінець. Втрата всякого інтересу, навіть полового [статевого]. Студія закінчена. С. — 8.

16. VIII.

Туман до 10-ої години ранку. Хмарно. Сонце.

Лист від Йозефки. (Обіцяє неодмінно приїхати до Парижу. Сумнівно: очевидно, у неї завівся якийсь роман).

Спека вогнева, піском босими ногами не можна пройти, і підошви стають попечені, червоні. Шишки на соснах тріщать і падають. Кіт Мімі лежить у лісі в холодку під кущем, а кури з роззявленими дзьобами. Сусіди в купалевих костюмах сновиґають біля хати. На березі кумпанії пікнікістів лежать у піску. Вітер гарячий. Пахне морем. Думка млява.

Вагання: чи треба провадити справу подорожі на Україну? Чи поможу я хоч би дечим процесові національному? Потрібна моя участь? Чи не краще цілковито й остаточно облишити політику, віддавшись мистецтву? Політичних сил українських народилось у революцію досить. Буду я брати участь, чи ні, все йтиме, як має йти.

Яка малофарбна, понуро-сіра Нуца в коханні. Дійсно, ні милої гри ваблення, ні осяйности досягнення, ні хвилювання непевности, ні ніжности мрійного суму. Навіть після "ты меня взял" звичайнісінький тон, вигляд, поведінка. Чи не ручка винна? С. — 8.

17. VIII

Хмарно.

Лист до Мако (Згода дати його репродукцію портрета мого до видання "Соняшної машини").

Лист до Тамари. (Хай пише, коли є вільне бажання).

Лист до Сірого. (З приводу закидів мені Левіні в неуважності до інтересів ближчих товаришів).

. Лист до Перепелиці. (Чи одержав exposé «Соняшної машини».

Лист (рекомендований) до Цеглинського. (Сповіщення про остаточний розрив з пражанами. Пропозиція уривків з «Соняшної машини» для "Української громади".).

Лист до Левіні. (Відповідь на закиди. Майже розрив. Не варто більше помагати).

З Кохою в Abatilles. Tête à tête з Пірумовою. Вияснення з Нуцою справи "шикарного обіду" з Пірумовими. "Ідилія чиновничих родин". Сум: майже всі відносини з новими людьми кінчаються більшими чи меншими розчаруваннями, критикою й охолодженням відносин.

Цікаво: трагічність, містичність і т. п. Нуци добре поєднується з практичністю доброї жінки урядовця, яка знає, коли й кому треба зробити вшанування для "користи служби" свого чоловіка. І під час самих любовних трагедій не забуває, що "коханий" винен їй стільки то франків. Тема. С. — 5.

18. VIII.

Хмарно.

Чи біль зуба, чи невиспаність, чи накопичування бурі — неможливість працювати, втома.

У лікаря в Аркашоні. В Abatilles. Спроба знову Нуци на долоні. "Ну, не надо". Сором: знову не дотримував своєї рішучої постанови, — очевидно, через цікавість: чи пам'ятає ту ніч, чи відчуває, чи йде вже назустріч? Те саме. Будь ти проклята! А до того ще, виявляється, її вже нудить. Огида. Але буде ще більша огида, коли тепер [нерозбірливе слово].

Нізвідки ніяких вісток, ніякої підтримки, — в порожньому просторі. Але й це не зламає. Ніколи в житті не було таких труднощів, такої самоти, ізольованости. Якщо маю цінності, оцінять; якщо хочу дати людям цінне, — візьмуть; якщо є сила дати, дам. І в цій цінності, в цій силі, у факті й процесі *давання* повинна бути головна сатисфакція. Дати хоч абстраґовані, хоч зінтелектуалізовані радощі людям у працях, це зовсім не погана ціль життя. С. — 8.

19. VIII

Мінливо. *Сонце*. Соняшна ванна — 4. Дощ.

"Ательє щастя" — 4.

Біль зуба.

Лист від Левицького. (Кіпенгойєр згоден видати «Соняшну машину» з умовою, що зведу на 300 сторінок. Себто, [треба] скоротити на 2/3. От це оцінка! І це той самий Кіпенгойєр, що краде авторський гонорар і шахраїть).

Лист від М. Жука. (Повторює прохання вислати фотографії для портрета. Книгоспілка видає клясиків і розсилатиме по школах їхні портрети. Має від цього заробіток, від писання портретів з фотографії. Має ілюструвати «Соняшну машину". Це — ідея непогана. Значить, ніби намір видавати серйозний?).

Лист від Utilité-Капустянського. (Мабуть, десь там серед еміґрантського українського обивателя в Парижі йдуть чутки про мій поворот на Україну, про "переговори" з большевиками. Холодний тон у цього маклера по підшукуванню помешкань).

Запалення надкісниці. С. — 5.

20. VIII

Хмарно. Дощ. *Холод*. Сонце. Хмарно. Дощ.

"Ательє щастя" не подобається. Кінчати мушу, бо почав.

Мало руху, — концепція обмежує. Інакше починати, треба переробляти весь плян.

Англія, чого доброго, виправдає стару марксівську тезу: найбільш розвинені капіталістичні країни перші вступлять в обітовану землю соціялізму. (Росія стрибнула поза закон, але їй закони не писані). Вугільна криза відсунена, але цей вугіль чи не піде на першу розтопку революційного паротягу. Уславлена холоднокровність англійців чи не розтопиться в огні клясових боїв? Цікаво, цікаво, як "стара цивілізація" справиться з духом большевизму, який вже досить підозрілими вогниками пробивається то тут то там з-під покришки англійського консерватизму.

Приїзд Нуци і Зданєвича. В коротесеньких "трусіках" і шкіряному піджаку, без шапки, з покривленими, подряпаними й кривенькиминоженятами, з постійним слідкуванням за тим, що "шкодить організмові", і разом із самовпевненою манерою руського хронічного інтеліґента Зданєвич становить досить втішну постать.

Навмисне залишив Нуцу, щоб показати, що все скінчено. Не торкнувся ні разу. Вночі навмисне прийшов, але щоб дати цигарку й умовити спати. С. — 6.

21. VIII

Хмарно. Сонце. Дощ. Хмарно.

Коха з Нуцою в Аркашоні.

"Ательє щастя" — 3. Кінець І-ої і 2-ої дії.

Нуца вернулася з Кохою до нас. Навмисне запитав, чи нудить її. Звичайна ґримаска, "не надо", але я сердито і з натиском повторив запитання, додавши, що мені це *треба* знати. "Так!" Після того ні одного дотику, ні одного вияву відношення до жінки. Кінець. Умерла.

Збирається жити на селі, в горах. Тема. Після Парижу, руху, плянів раптом тихеньке селище в горах Грузії, відрізаність від усього. Забуття життя для народження життя.

Запалення надкісниці розростається. Приходить пан існування — фізичний біль — і все ховається, нишкне перед ним. "Ательє щастя" вже відсунулось. Нуца нудна, книга з трудом рятує. Все робиться тимчасовим, несправжнім, надокучливим. Навіть цигарка не дає задоволення. Біль у щелепі, у висках і голові — оце єдине реальне, справжнє, але від нього не можна втекти. С. — 6.

22. VIII

Хмарно. *Дощ* цілий день з проривами соняшних плям.

Біль і опух — застують життя. Роблю всілякі зусилля, щоб волею пересилити біль, нудьгу і порожнечу, що її висвердлює ниюче, уперте свердло болю в щелепі і в виску.

Риси Нуци — брак доброти, активної ніжности, уважности дійової до людей. Худосочність ласки. Але претенсійність і вимогливість любови й уваги до себе понад свою цінність.

Лист від Глущенка. (Згода шукати нам помешкання).

Уява труднощів, прикростей, конфліктів, переборювань, що було б мені на Україні, коли б повернувся тепер туди. Знову питання: чи варто жертвувати літературою для політики? Чи ж література не є та сама *громадська* робота? І де більше можу дати користи: в мистецтві чи в політиці?

Дощ цілий день дзвінко, як паличкою по струнах цимбалів, дріботить по бляшаному комину на даху Кохиної кімнати. Все раніш і раніш починається вечір. Іде ніч, буде біль, сну не буде. Не буде й думок, праці, уяви, тільки біль. Нудно. С. — 5.

23. VIII

Дощ. Холод.

Безустанно з самого ранку дощ. Наше вічне полювання за сонцем і тут, на півдні Франції, де воно буває раз-у-раз, не вдалося нам. Уже загартовуємось у вогкості, мряці.

Лист до Глущенка. (Щоб шукав нам помешкання).

Лист до Капустянського "Utilité". (Помешкання).

Через лютий дощ грузинята не приїхали ні вчора, ні сьогодні, хоча нібито ми повинні були приїхати до них на обід.

Вода дощова хлюпає з даху в діжку з таким звуком, немов би порося допалося до корита й хапливо гамкає, чвакає, плямкає. З запаленням надкісниці, з неможливістю вийти з хати, з безперервним дощем і вітрами в Pilat'і, при всій філософічності вижити зиму було б трудно.

Страх болю вночі якраз може спричинитися до того, що біль буде. Дійсно, був. Але може не через страх, а через те, що повинен був бути? С. — 6.

24. VIII

Дощ. Вітер. Холод.

Читання "La mort" Метерлінка. Думка простудіювати це питання в Парижі. Включити як частину в "Книгу про щастя".

В "Последних новостях" нотатка під заголовком "Винниченко возвращается в Россию?" Передрук замітки кореспондента РОСТа в "Известиях" на підставі мого одвертого листа з приводу повороту на Україну.

Лист від "трійці". (Спромоглися відповісти через два місяці. Повторення того самого, що писав Григоріїв. Нарікання на Левіні, що написав їм "реакційного" листа, себто, що вилаяв їх за їхні капості).

Ще один приклад мудрости рабина ("вивести корову з хати") — почування полегкости й *повноти* буття після прориву запалення. Немає болю. Почуваю себе повноправним громадянином життя, можу рухатись, їсти, читати й думати, не скупчуючи всієї своєї уваги на болючому свердлінні у висках і голові. С. — 7.

25. VIII

Дощ. Сонце. Вітер. Хмарно. Холод.

Візита Левана, самого. Був арештований у Парижі разом із зібранням грузинських смєновєхівців.

Лист від Єлени Давидівни. (Відповідь на мою "провокацію" з приводу її глузування з мене і тонкушок та товстушок. Їй шкода "аромату" мого колишнього відношення до неї. Справді ревнує, не сміється. Але разом з тим — "я люблю и любима").

В гостях у грузинят. Цілковита байдужість до Нуци. Колись іще давно міг бути якийсь інтерес. Малофарбність її.

Знову думки про поворот, про лист до Політбюра. Невже зможу бути невтральним на випадок інтервенції?

Лист до "трійці". (Одіслання написаного півтора місяці тому назад листа з додатком. Не політика, а зведення особистих рахунків. Замість розумного використання мого виступу, мого оголошення листа до Приходька вони хапаються обвинувачувати мене в зраді, в помилках, а себе виставляти "патріотами". Порада задуматися над собою, а не лютувати на критику, — з приводу лайливого листа Левіні. Заява про вихід з Соціологічного інституту). С. — 7.

26. VIII

Сонце.

"Ательє щастя" — 2 + 1 + 1.

Знов у Кохи апендицитні болі.

Буває, що ніби ще молода жінка після якоїсь хвороби раптом робиться помітно немолодою. І хвороби [вже] нема, і все

ніби знову добре, а видно, що вже минула молодість. Так і з літом. Після тижня хвороб-дощів хоч і знову сонце, але видно, що літо кінчається. Уже сумом тхне від ранкових косих променів, уже синє павутиння переплітає кущі. Мухи шамотливо шукають місця для кладки яєць. Море перестало пахнути.

Грузинята не приїхали, мабуть, посоромились заважати в роботі. Як і літо скінчилось, так і історія з Нуцою. Вже нема ні боротьби, ні бажання порвати щось, — байдужість і легкі дотики суму. Та ще жаль і досада за витрачений час.

Вечори вже довші. Пілат стає вже тіснішим. Хочеться вже вирватись; коли не стає приваби, то виникає примус. Раз-у-раз це так з усім, і з Пілатом, і з коханням, і з владою, навіть славою. Тема. С. — 8.

27. VIII

Сонце.

Лист до Йозефки. (Сумнів, чи приїде до Парижу, бо, мабуть, у неї з'явився роман).

"Ательє щастя" — 3.

Подорож до Аркашону.

Візита грузинят. Знову питання про поворот на Україну. Пропозиція Левана (відновлена) написати листа до Сталіна й запитати, чому нема відповіді. Болючі й довгі міркування разом з Кохою. Нехіть до інтриґ, чужости, недовір'я, що там чекають на мене. Труднощі, зайнятість дрібницями, поборювання маловажливого. Теперішній патос під впливом усіх буденних фактів пригасне. Втома. А головне — неможливість працювати в мистецтві, літературі. Але з другого боку для цієї самої літератури користь: можливість жити живим життям, бачити Україну такою, як вона є, студіювати, дихати нею, занотовувати кожною клітиною свого мозку, — збирати живий, рідний матеріял. І що робити? Як вийти з цієї болючої ділеми?

Лист від Сірого. (Доводить, що ніяких докорів мені не робив і не міг робити. Інтриґи і плітки "трійці". Ховання мене як політика на "европейському тлі". Себто, мовляв, серед еміґрації). С. — 7.

28. VIII

Туман. Сонце.

Кращий вигляд Нуци. Якийсь спокій на лиці. Нема западин, синців. Обличчя немов поповнішало, очі стали ясніші. Спить

тепер добре, не має безсоння, кошмарів. Очевидно, з коханням покінчено. Моє відношення спричинилось до цього, — побачила, що як жінка перестала існувати для людей, переболіла, мабуть, цей момент, а через це й переробила в собі всі настрої, вагання, почуття. Все, очевидно, скупчується на дитині, на майбутніх станах матері. Леван береже її, охороняє від усяких хвилювань, небезпек і т. п.

Подорож до Abatilles. Розмова з Леваном з приводу його листа до ЦК РКП про мій поворот. Моя відмова. Мотиви: ЦК РКП знає про оголошений мною лист. Знає про поставлені мною питання большевикам. Якщо не дає відповіді, значить, або не хоче її дати, або не може; значить, або не має тих доказів зміни політики, яких я домагаюсь, або не відчуває потреби в моєму повороті.

Лист від Йозефки. (Збирається 12. [IX] бути у Франції. Питає, куди їй їхати до нас. З цього приводу вже пляни).

Нуца чомусь дуже хотіла, щоб Леван написав листа і щоб ми переїхали на Україну. С. — 7.

29. VIII

Сонце.

Моя відмова від посередництва Левана в переговорах з Москвою. Політбюро і ЦК КПбУ знають про мого листа до Приходька, питання поставлене, їхнє діло тепер так чи інакше, відповісти. Розуміється, вони дадуть доручення своїй пресі дати мені "належну" відповідь. Тільки чому й досі нема сеї відповіді? Може, там гризня за мене? В кожному разі мені знову звертатись до них не випадає.

Все складається до залишення політики. Занадто багато подурному без жодної користи для когонебудь витрачається часу, сили й енерґії страждання. Недоцільно, нераціонально.

Лист до "трійці". (Докладна відповідь на всі закиди. Докір, що особисті їхні інтереси застують інтереси громадянські. Порада використовувати інцидент з переговорами в національних інтересах. Одсіч щодо Левіні. Порада озирнутися на самих себе, а не тільки з ненавистю говорити про тих, хто ставиться до них критично). С. — 6.

30. VIII

Сонце.

Обід у Леванів. Прикладення до життя вчорашнього висновку: звільнення від *мет;* тільки процес самого життя; "не піклу-

вання про завтрішній день", — результат незлий.

Знайомство з грузинами, — Церетелі. Колишній власник маєтків. Високий, худий, з сумними хворими очима, горбатий ніс і бліда, але хороша посмішка. Хворий на туберкульозу. Жінка — теж висока, *ряба,* здалеку гарна з хорошими рисами, зблизу — негарна.

Повернення додому при місяці.

Лист до Йозефки. (Хай вибирає, куди їхати: в Париж чи в Пілат?).

В кінці кожного місяця тубільці віщують погоду на будучий місяць. Так було в маю, потім у червні, в липні. Нарешті тепер запевняють, що у вересні неодмінно буде добра погода, так, мовляв, раз-у-раз буває. С. — 7.

31. VIII

Сонце.

Лист від Цеглинського. (Запитання про мій намір повернутись на Україну. Пропозиція допомогти матеріяльно).

В "Последних новостях" статейка "Винниченко снова меняет вехи", трохи перебріханий переказ мого листа, переклад з "Prager Presse". [Ця газета] з "авторитетних джерел" довідалася, що причинами моїх переговорів про поворот є моє бажання видати на Україні «Соняшну машину». Ці відомості, очевидно, дала трійця, Микита і К°. Дійсно, досить симпатичні людці. Отже, названо мене найогиднішим для мене прізвищем. Власне, тепер я все більше й більше відчуваю самотність: від антибольшевицьких кіл я відійшов, до большевицьких не ввійшов. Нема ні одної групи, з якою я почував би себе злитим, яка підтримувала б мене.

Цікаво, невже чисто психічні, ідеологічні причини можуть так сильно діяти на нервово-фізичний стан (одрижка, яка кілька місяців не з'являлась)? Тоскність, порожнеча, дражливість, туга, — вияви порушеного інстинкту громадськости.

Лист від Тамари. (Одержано дозвіл на в'їзд до СССР. Тамара пише про свої успіхи. Згадує, як я казав, що через два роки свіжість пропаде і ніхто її не покохає. Старається довести мені протилежне). С. — 8.

1. IX

Сонце.

Лист до Цеглинського. (Копії останніх листів до "трійці". Пояснення щодо "переговорів").

Очевидно, як вплив усіх цих мерзотних вигадок про мої переговори з большевиками і як бажання плюнути на всі ці огидності — думки про "зникнення", і балачка з Кохою про Африку, про лікарську посаду у французьких колоніях, про Бразілію і т. п. З усих проектів найбільш симпатичний: закопатися на кілька літ на французькій Рів'єрі в роботу, порвавши абсолютно всі відносини з попередніми знайомими, приятелями і товаришами. Трудність виконання цих плянів з матеріяльного погляду. А надто шкода Коху, яка, очевидно, більше хотіла б використати ці роки на життя серед людей, у великому світовому місті, користуючись усіма здобутками культури.

Даремне чекання грузинят. Зустріч із Зданєвичем на пляжі, — був у дюнах, пішки повертався пляжем додому. С. — 8.

2. IX

Хмарно. Сонце.

Виконання ідеї "звільнення від цілей", — легкість, заспокоєння, розв'язання себе. Вільне обдумування роботи.

Приїзд грузинят. Азарт Левана до хвильки. "Ганебна" невдача Левана і Кохи з ріжками, бочками і тринчиками.

Нуца лишилась ночувати. Леван уночі поїхав додому, засвітивши ліхтарика. Місяць за хмарами, тільки сіре світло від нього на галявинах у лісі.

Тяжкі стани Нуци. Майже нічого не їсть, — самі огірки, баклажани, виноград і дині. Огида до іншої їжі. Болі в животі, тяжкі настрої.

II-й Інтернаціонал у дурному становищі: ні битися з III-ім не має відваги, ні порозумітися з ним, бо і те і друге для нього самого є небезпечне.

Пікантно: Ліґа Націй, утворена спеціяльно для охорони миру, урочисто засідає, витрачає величезні кошти народів на своє утримання (одна Франція витрачає більше 6 мільйонів франків), — а члени її спокійненько собі в цей час воюють (Франція в Марокко та Сирії). Немов би охороняють право і свободу народів, а самі її тут же нищать, не визнають (Сирія, Ріфа[94]). С. — 5.

3. IX

Хмарно. Сонце.

З Нуцою ні слова про минуле, ні натяку. Ні одного дотику, ні погляду. Цікаво: повинна вона себе допитувати, як це [все] треба пояснювати?

Сварка Левана з Нуцою. На березі. Вони лишилися на ящиках, а ми з Кохою на пляжі, на піску. Раптом Леван пішов сам з пляжу. І зник. Не прийшов на обід і повернувся тільки години через три. Видно, щоб якось загладити погане враження від цього,назбирав ожини і не захотів обідати, ніби вже наївшись ожиною. Одначе, із смаком попоїв борщу (чудесного!). Мабуть, вийшло у них так: Нуца дивилась на нас на пляжі, на Кохині гімнастичні курбети, на нашу вільність, здоров'я, силу, і стало їй заздрісно, — вона вагітна, болі в животі, ні до чого не здатна, викреслена з життя. А вже одного разу була вагітність і через тяжкі стани довелося робити аборт. Мабуть, і тепер сказала Леванові, що доведеться зробити, або що хоче зробити. Він розсердився чи засмутився до тої міри, що побоявся перед нами показати їхню сварку. Нуца досить спокійно поставилась до цього. Тільки часом, як звичайно при її тяжких переживаннях, на якийсь мент ув очах застигала тупа непорушна задума.

Цілий день гра у хвильку. Леван розвіявся, навіть щиро реготав, а спочатку довго був понурий. С. — 8.

4. IX

Хмарно. Мрячка. Сонце.

Лист до "трійці". (З приводу мотивів переговорів з большевиками, [як вони подані] в "Prager Presse". Догадка, що "авторитетні українські джерела" — трійця. Коли не вони, хай спростують і відкинуть ці мотиви).

Лист до Перепелиці. (Відповідь на запитання про переговори з большевиками).

Лист до Шрайдера. (Те саме).

Лист, гроші від [викреслено]. (1200 фр.).

В гостях у грузинят. Церетелі: "дуже радий, що познайомився з моїм улюбленим письменником". Неприємна гра у хвильку. Нуца проти мене. Зате Леван у чудовому настрої. Очевидно, радий тому, що Нуца виявляє до мене навіть деяку ворожість. Тяжкий осадок від глупо проведеного часу.

Ідея зробити з Кохою удвох мандрівку на вельосипедах у Біяррітц. Коха з захопленням підхоплює її. Постанова: завтра рано виїжджаємо, якщо не буде дощу. С. — 6.

5. IX

Хмарно. Сонце.

Подорож на вельосипедах.

Вагання: чи їхати в подорож. До того ж хмарний ранок. Аба-

тійцям ні слова, — після вчорашніх станів [так] швидко неприємно бачити.

Тільки на просторах ланів (за Teste) відчуваєш і розумієш тюремність Аркашону. Обід на станції Lamothe у матері épicier'a[95] (молодий, гарний, в сорочці хакі, з шлейками на спині, з золотими зубами спереду). Мати — повна, мучно-біла, з чорним волоссям. Обід чудовий, і гордість сина й матері законні. Нас зустрів, як родичів, навіть матері представив, — не те, що інших гостей. Потягом з Lamothe до Labouheyre. Дивна несучасність французів: з Кохиним ровером у вагоні сталася біда, зліз ланцюг, — у майстерні полагодили і нічого не хотіли взяти. Від Labouheyre до Laharie. Бідність природи: сосни, вереск, колючі кущі, часом папороть. З чого живе населення? Даремне шукання готелю в Laharie. Уже втома. Треба далі, до Souguet 10 хвилин. Ніч у Souguet. Загроза танцями, [потім] заспокоєння, що [це] не довше 10-ої години. Кімната — зразок понурого бруду. Ґвалт, гомін. Стукіт утюга кравця. Грамофон. І нарешті — блошиці. Кошмарна ніч — на підлозі у війні з блошицями. С. — 4.

6. IX

Хмарно. Сонце. Подорож.

Вночі майже вирішили повертатись до Пілату. Постанова: не їхати Landes'ами,[96] — переїхати потягом до Dax'a, а там далі на роверах.

Цілком винагороджені за терпіння вночі. Краса передгір'я, теплий день, привітність людей. Французькі письменники або сухі або дуже стримані, як мало вони говорять про красу своїх куточків, як мало в них любови до своєї країни. Мимоволі [спадають] ці думки по дорозі від Dax'a до Peyrehorade. Dax — затишне, чепурне миле містечко. Гордість [його] — грязі і гаряче джерело. Peyrehorade — [його] спеціяльність [риба] Saumon.[97] Виноград, кукурудза, — більш нічого. Хлібів ніяких. Краса, статність, чорнявість населення, мужчин і жінок. Шестеро молодих парубків на візочку, спів, сміх. Помітивши, що ми милуємось [ними], були дуже вдоволені. Гарнесеньке дівча, яке сиділо разом з дівчатами біля хатини, зробило мені ручкою і так мило і привабливо закричало "Bonjour, m'sieur", що хотілося зстрибнути і розцілувати. Захват від краєвидів. Після одноманітности лісової дороги різноманітність куточків. Фарби багаті, — акації, пальми, інжир[ові дерева], кактуси, маґнолія, виноград.

Старесенький готельчик у Peyrehorade. Кімната з косою підлогою. Тиша. Чистота. С. — 8.

7. IX

Хмарно. Сонце.

Подорож. Від Peyrehorade до Biarritz.

Нічого, крім кукурудзи і винограду. Але чудові, пишні старовинні маєтки з товстелезними, порослими мохом і плющем мурами, з замковими баштами, з китайськими альтанками, з парками платанів і дубів. Чим повинні підтримуватися ці мури, башти, альтанки? І лісів нема, і ланів нема.

На крутих спусках: вітер у вухах, а протилежний бік дороги, що спочатку стоїть, як стіна, по мірі того, як злітаєш униз, плавко вгинає вниз зовнішній кінець і підводить середину, випростовується, вигинається, наче хтось велетенський розгинає широченну темну залізну смугу.

Bayonne, — шумне невеличке місто, уламок Парижу. Старовинний собор, досить незграбна копія Notre Dame. Мова — між собою не французька (баська? ґасконська!), зрозуміти не можна. Ні одного кафе з музикою. Чудова річка (Adour), чудовий вечір, але ні одного човна з молоддю. Небезпечно плавати? Чи нема охочих до поезії?

Трудний перехід до Biarritz. Перевтома. Ошелешення від Biarritz. Назад до Bayonne. С. — 8.

8. IX

Хмарно. Сонце. Подорож.

Після Аркашону, тихих ландесів Biarritz ошелешило нас своїми восьмиповерховими готелями, терасами, ґранітом сходів, страшенним рухом авт, кишінням убраної шикарно, розмальованої юрби. Скупчення міжнародної буржуазії та всіх її прибічників. Пляж — утиканий різнокольоровими пеньками тіл так густо, що здається не можна ступити. Приплив. Від берега до сторожового човна — линва. Линву обліпили тіла, якими мов корками шпурляється океан. Верещання жінок покриває навіть гуркіт хвиль.

Декоративні, ноздрюваті скелі з перилками, ґротиками, написами і обліплені туристами й курортниками. Пляжі другого і третього сорту. Третій за Біяррітцем, але до нього їздять автами.

Кімнат у готелях [вільних] нема. Власники помешкань живуть у кухнях, поздававши все гостям за колосальні ціни.

St. Jean de Luz. Тихе, скромне містечко, тихіше й простіше за Аркашон. З одного боку гори, з другого океан. На пляжі теж наметики, теж публіка, але [все це] таке тихе, мляве, ріденьке,

наче це вигнанці з Біяррітцу, які сидять тут і тужать за загубленим раєм.

Завтра: або в гори, або додому. С. — 8.

9. IX

Сонце. Подорож.

Потягом до Люрду. Місто у міжгір'ї. Вражає гомін, рух, маса люду, так само, як у Біяррітцу, але цілком іншого характеру, — дві Франції, тут і там. Там рух і гомін людей, що ганяються за розвагами та втіхами. Там усе місто пристосовано до цього, все населення служить цій меті. Тут усе служить містиці. І тому поруч з хрестами, манастирями, — сила крамниць, де продають чітки, хрестики, свічки, іконки, ґравюри і картки святих, Бернадетти, Діви Марії. Меркантильність — дрібна і масова. Вражає цей характер дрібної торговельности всього міста, — суцільний базар з пансіонами, готелями, приватними кімнатами. Св. Бернадетта, її ґрот, де зціляються хворі, — це ціле підприємство, господарство, яке має сотні розгалужень, пов'язаних між собою.

Ґрот Бернадетти, де вона, 14-[літня] дівчина, побачила Св. Діву, яка їй показала джерело, що може зціляти. Місце [для] хворих одгороджене ґратами від публіки. Десятки возиків — фотелів з каліками. На ношах їх зносять у купіль-джерело. Прекрасне, надхненне обличчя дівчини. Надзвичайна віра в очах, весь час зведених до неба, [вся вона] в екстазно-тихій посмішці, в молитовно складених руках. Яка сила віри!

Ночування у приватної господині. На підлозі. С. — 7.

10. IX

Хмарно. Дощ. Подорож.

Спуск з Люрду долиною на бісиклетах. Розбита прочанами дорога, найгірша за всю подорож. Зупинка від дощу в сільці, в готелі. Дорога до Pau. Чудове місто. Інтимно затишний гарний парк. Палац Генріха IV. Панорама гір з Bd. des Pyrénées Додому.

В Arcachon'і. Abatilles. Немов би світло в Ramiers.

В очах усе [ще стоїть] юрба молільників-родичів перед джерелом Бернадетти, хворих на ношах. Молодий рудий чоловік біля своєї непорушної жінки на ношах; здійняті догори руки, благально схилена набік голова, відреченість і заглибленість у молитву. Ряд попів, як на сцені, лицем до публіки. Молитви і співи по команді. "Ісусе, скажи тільки одне слово, і я видужаю". — "Господи, май жаль до нас, грішних". — "Bienheureuse Bernadette, моли за нас Господа". — "Боже, зроби, щоб я чув". —

”Боже, зроби, щоб я бачив!” — ”Боже, зроби, щоб я ходив”. І все це вголос, і всі за попом. Піп з виголеною на маківці лисинкою, весь час щось жує. Механічний, професійний вираз попівських облич. Завчені слова, жести, вирази очей. Часом між молитвами коротенькі проповіді. Процедура масової гіпнози й автосуґестії. І та прекрасна (бідна чи щаслива?) дівчина, що чекає чуда, вірить у нього і живе поза цією юрбою, поза життям. С. — 6.

11. IX

Сонце. Дощ. *В Пілаті.*

Купа листів не дала відразу заснути. Грузинята, виявляється, теж кинулись за нами в подорож, страшенно підстібнуті заздрістю, образою й бажанням показати, що можуть обійтися й без нас. Точнісіньку ту саму подорож роблять, що й ми, принаймні ту, що знають з наших карток. Смішні діти.

Лист від Сірого. (Ґалаґан оголосив листа Сірого до мене на засіданні УГК. Підленький чоловічок).

Лист від Григорієва. (Відповідь на мої закиди. По всіх пунктах та сама безпомильність і міщанська тупість).

Лист від Цеглинського. (”Українська громада” зможе друкувати 4 сторінки на місяць уривків з «Соняшної машини». Сторінка — 9 долярів. 36 долярів на місяць. Не пишна поміч!).

Подорож до Abatilles. Зустріч з Пірумовими. Він дійсно кругленький, з ”полненькой грудкой”. Але досить симпатичний. Скромний на вигляд. Тримається мовчазно. Посмішка хороша. Ніякої дипломатичної важности й розв'язности, навіть урядово-совєтської нахабности ні тіні.

Грузинята, справді, як я й передбачав і як виходить з розповіді Пірумових, виїхали в подорож через нас, з досади, амбіції й бажання показати [себе]. С. — 8.

12. IX

Холод. Сонце.

Лист від Приходька. (Дитяча відповідь: ви, мовляв, хочете, щоб ми звернулися до вас з проханням повернутись. Це — неможливо. А коли ви інакше не хочете, то ми обійдемося без вас і на політичному і на культурному полі. І далі дитяче вихваляння неіснуючих досягнень у національному питанні).

Картка від Нуци. (Також дитяча кореспонденція: дитяче мавпування нашої подорожі тягнеться далі. Все, як ми робили. Ми в Dax, вони в Dax, ми в Peyrehorade, і вони туди. І такі самі картки з питтям за наше здоров'я).

Лист до Шрайдера. (Пропозиція зайнятися влаштуванням сценарія «Соняшної машини». 10% гонорару з мого заробітку. Одіслано exposé роману).

Лист Приходька вирішує питання моєї ближчої участи в політиці. Очевидно, політику на еміґрації треба облишити рішуче і остаточно. Політика Григорієва, Ґалаґана і Шаповала, що провадиться більше ради забезпечення собі субсидій, політика, що далі Праги не йде, — смішна і негідна витрата сил. С. — 8.

13. IX

Холод. Сонце. Знову зубний біль.

Лист до Сірого. (Признання вини за пересилку його листа Ґалаґанові. Негарно, що Сірий прилюдно відмовився від власних слів).

Лист до Григорієва і Шаповала. (З приводу підлого вчинку Ґалаґана з листом Сірого. Розкриття Ґалаґана як автора неґативної характеристики Шаповала).

Здається, повернулися грузинята з "подражательної" подорожі. Проїжджаючи в Аркашон до зубного лікаря, бачили їхні ровери біля хати.

Міркування над листом Приходька. Чи не слід би ще раз відповісти запитанням про головне: чи можуть вони дати реальні докази зміни національної політики. Знову оголосити і цього листа і тим [самим] знову поставити питання публічно. Коли вони зможуть переконати *мене* і я поїду на роботу, тим самим вони зроблять найкращу пропаґанду своєї національної політики. Коли ж дадуть знову таку ж саму загальну, бездоказову, ура-барабанну відповідь, яку дали тепер через Приходька, тим самим підпишуться в лицемірстві і незмінності своєї національної політики. С. — 7.

14. IX

Сонце.

15. IX

Хмарно. Сонце.

Лист від Левіні. (Все ж таки настоює, що я погано відстоював його інтереси).

Вдень заснув, бачив знову вві сні Тамару, ніжну, тихолюбовну, осяяну внутрішньою глибокою радістю.

Питання повороту мучить. Їхати на Україну тепер — значить знову йти на розп'яття. З якої речі мушу брати на себе цей

хрест? Хто мене жене на це? Чого сам себе катую?

Стає порожньо в Пілаті. Треба в Париж. А в Парижі? Куди прикладу свою роботу? Складу в шухляду? Злидні нахабно визирають з-за тину майбутности, піджидають. С. — 7.

16. IX

Хмарно. Холод. Сонце.

Цілий день вагання й міркування, чи відповідати на листа Приходька і кому: Політбюрові ЦК РКП з копією ЦК КПбУ, чи просто Приходькові? Чи тільки послати в газети оповіщення, що дістав од Приходька листа такого то змісту і тим закінчити всю історію. Надрукувати такого листа, значить, учепитися за формальний бік справи і, не вияснивши її як слід, [усе] покинути. А з другого боку писати до Політбюра, значить, анґажуватися на такий тягар, який роздушить мене, нічого не давши справі.

Малюноп, здається, дає незначні наслідки. Головне, що шматочки вже елімінуються, не виявивши себе як слід. І тут невдача? Кому це потрібно сипати на мене шишки? Для спроби — чи витримає голова моя? Буду старатися тримати її високо, але що вийде з того, побачимо.

Думки, вагання, хитання, обміркування, — сон убили. С. — 5.

17. IX

Хмарно. Сонце. Хмарно.

Вагання далі. Болючий стан. Їхати до Парижу, розпочинати роботу.

У грузинят. Гра в хвильку була вже стримана, коректна, але ... без того щирого й веселого захоплення, що раніш. — Ґіві — дитина, що любить ліки; з охотою п'є риб'ячий жир, сам просить, навіть не хоче починати обіду, поки не дадуть ліків. Любить, щоб перев'язували йому рани. Між Леваном і Нуцою конкуренція за його любов.

Раптом увечері перед нами постала ситуація дуже виразно: розбиття всіх плянів і надій, крах з «Соняшною машиною», крах з політичною діяльністю, розходження з групами, розходження з товаришами з власної групи, розгублення приятелів, цілковита матеріяльна незабезпеченість до такої міри, що нема на що справити одежі. І надзвичайно непевна ситуація в перспективі. Навіть в Африку в колонії не можемо поїхати, [там] потрібні лікарі не старші 35 років, а Коха вже переросла. Такого становища ще ніколи не було. Принаймні надій було багато, пляни

були, майбутнє було. Тепер же все зруйноване. Лишається тільки власна сила духу, внутрішній світ, наша любов і взаємна піддержка. Вийдемо? Встоїмо? Побачимо. Веселість духа ще не всю загублено. А це багато. С. — 8.

18. IX

Сонце.

Лист від Йозефки. (Знову з матір'ю вибух хвороби. Приїде тільки в жовтні до Парижу).

Вирішено: пишу Приходькові з передачею своїм центрам. Листа зараз же оголошую. Згоджуюсь звернутись до центрів, але повторюю ті самі вимоги. Одверто, правдиво, публічно. Відповім і наклепникам про «Соняшну машину», посади і т. п.

Зданєвич — самовпевнений, "амбіція — забобон", принципіяльно їсть, "шкідливо організмові", криві ноги, шерсть на грудях, на пляжі робить з дітьми гімнастику під командою лисого, рум'яного вчителя гімнастики, в якого дуже товста дочка-дівчина; живе у Леванів без запрошення, не розуміє натяків, щоб виїхав, вимагає доброго харчу, брудний, скрізь смітить, не прибирає за собою; про все говорить з апльомбом, з посмішкою вищости; написав книжку віршів, які складаються з незрозумілих звуків і набору літер, химерно розкладених по сторінках. Служить у Пірумова, секретаря совєтського посольства, за перекладача, одержує 800 франків і ховає свою службу. С. — 7.

19. IX

Сонце.

"Трійця" прислала 1-е число *свого* журналу. Співробітники: М. Шаповал (двічі), М. Сріблянський.[98] Значить, тричі М. Шаповал, Гр. Наш[99] і Н. Григоріїв. Двічі! Двічі й М. Ґалаґан. От і число. Тема статті. "Я милого узнаю по походке, носит шляпу он панаму, ботиночки его всегда скрипят". Немов би М. Шаповала мала на увазі [ця] частушка. Містечкові франти з шиком носять модні речі ще за кілька років [до їх масової появи]. Духовна панама і ботиночки на рипах — чудова характеристика нашого "соціолога".

У грузинят. Нуца дратує в грі у хвильку. Негарно. Не можу опанувати своїми станами.

Тема. Леван усе радіє, що Нуца хоч у грі проти мене. І що більше ми дратуємось одне проти одного, то веселіший він, навіть радісний, сміється, жартує. Але як сумно: згадати Бульонь і останні дні в Аркашоні. Яка жалюгідна вона, "пропита-

на вся", буденна, зленька, неприємна, смішно амбітна, дратуюча. С. — 8.

20. IX

Хмарно. Сонце. Спека.

Складання речей. Сум за Пілатом.

Навмисна візита до грузинят з умисним наміром ще раз заграти у хвильку для перевірки своєї постанови триматися "безжурности" і "ширшости". Дійсно, не зважаючи на програвання, не сердився. Але Нуца все таки злегка дратувала. Яке в'їдливе зінське щеня. Так і уявляється воно: вчепилося в литку і хоч убий не струсиш з ноги.

Натяк Нуци на те, що вона не лишиться в Abatilles і приїде *до* нас, якщо ми знайдемо помешкання. Загроза поважна. Всіма силами треба спекатися такої візити. Посмішечка досить лукава була при запитанні. Але коли дійсно так, чулість досить слаба у людини.

Лист від Віленського. (Таки переїздять до СССР. Справи всі, очевидно, ґиґнули. І розрахунки мої /слабесенькі!/ на поміч від його "кораблів", очевидно, треба закинути геть зовсім. Жінки, видно, з своїм практицизмом мали більшу рацію, ніж ми з своїми розмахами). С. — 7.

21. IX

Хмарно. Сонце.

Виїзд з Arcachon'у.

Прощання з "кабінетом", океаном, лісом. "Кабінетові" віднято ізольованість, прорубано кимсь у кущах стежку. "Фотелі" з "колонами" напівобсипались, газети пожовкли.

Перед виїздом у грузинят. Нуца встала. Жовта в'язанка і замотана шия роблять її вищою. Коли сердиться і доводить щось, то кінчики уст робляться виразно загостреними.

Парочка у вагоні: вона — висока, стрижена (волосся в хвилях) чорнява, великий, але не негарний ніс, коротка верхня губка. Він також чорнявий, також з великим (але негарним) носом. Поводження між собою незрозуміле, для чоловіка й жінки занадто стримане, для брата й сестри є щось жіноче в її посмішці до нього.

Куняння. Боротьба за сон. Аркашон уже стрибнув зі своїми чотирма місяцями життя в минуле і обкутується серпанком суму і спогадів. С. — 3.

22. IX

Хмарно.

Прибуття в Париж.

"Бідна, бідна Франція з такою своєю організацією". Так казала проста жіночка, що їхала з Люрду. Можу підтвердити її думку. Боротися з Німеччиною при такій організації важко. Тема статті: конкуренція робітників-носіїв на вокзалі. Поділ на départ і на arrivée.[100] Речі в баґажі розшукує сам пасажир.

Починається помешкальна біганина.

Невдала візита до Єлисавети Давидівни.

Вечір. Париж: вуличка, вікно, в якім видно голі плечі дами, пишну зачіску, брилянти, затишне світло, розкіш ресторану. Поруч на метр: халабудка-курінь, в окулярах робітник — слюсар вистукує молотком. На тлі жовтявого неба косий контур даху Люксембурзького палацу, — віконечко освітлене, башта. Середньовіччям махнуло. А під ним моторові левіятани автокарів та автобусів з ревом і грюкотом. Вузесенькі порожні провулочки, і галасливі річки бульвару. С. — 10.

23. IX

Мінливо.

Тема: Українець у Парижі, степова людина в центрі міської цивілізації. Поезія степів, простору — і кам'яні вулиці. Щирість, одвертість, як зброя за існування, в Парижі аномалія.

Побачення з Лізою. Історія хвороби. Товстенька, бліда, пофарбоване чорне волосся. У Аннет Бабе нарешті вже вставлені зуби, видно відчуває себе помолоділою. Портрет її в жовто-чорних фарбах. Радіоапарат на столику. Золотий зуб спереду, великий, виразний, дуже чистий, новий. Панна з величезною косою і малесенькою голівкою, з вдавленим посередині носом. Мріє постригтися, бо волосся мучить.

Розмови про Леночку, Дєтку, Лундберґа і т. п. С. — 8.

24. IX

Мінливо.

Лист, гроші батькові 30 долярів на два місяці.

"Апарат для пшиймування центуф". "Membre de Syndicat" immeubles[101] молодий чоловік, приємний голос, приємне лице, дає немебльовані помешкання від 1 000 франків на рік. І всього за 70 франків. Йому треба ці 70 франків заплатити, а він потім дасть квартири. Чи дасть, — ґарантій ніяких.

Проводжання Єлисавети Давидівни в Arcachon. Розмова з Шрайдером з приводу мого повороту. ”Не треба вибирати”. Хто поведе кращу політику? Ніхто. Але бути активним не треба. Значить, займатися кінематографією? Розповідь про Миколу Шаповала. Візитівка: ”генерал-хорунжий”, загнута не з того боку, Микола Шаповал як представник Українського Соціологічного Інституту на з'їзді Французької Соціялістичної Партії (!!). Невдоволення Шрайдера напрямком ”Нової України” — націоналістичність. С. — 6.

25. IX

Студіювання паризьких кварталів у шуканнях ”Bleibe”. ”Coquet logement”[102] на Montmartre'і.[103] Чудна кокетливість у французів!

Тема. Як пишуть романісти романи і як пише їх життя. Роман з Нуцою з усіма дрібними перипетіями, торгуванням, ґримасками, істериками дома і катуванням Левана. Кінець: вагітність, ручкою, думки про аборт, ”пропитанность”, допитування чи нудить. І після того кінець, як одрізано. Лишається тільки дрібна амбітність, роздратовання, випади проти Ді в грі в карти, ображення. Побоювання Ді, що Нуца може сама приїхати до Парижу і страх перед її станами, перед потребою розважати її, віддавати час. Життя малює фарбами сірими, дрібними, страшно буденними, в яких фарба грошей грає немалу ролю, чого в романах письменників буває дуже мало. С. — 6.

26. IX

Мінливо.

Тема: Сцена в помешканні, яке наймається. Група дам, намальованих, прибраних, різного віку. Напруження на обличчях, ворожі погляди, конкуренція. Набавляння ціни. Першість візити. Замішання хазяїв. Наша настійність. Образа дам. Випихання їх з помешкання. Наша апеляція до літератури й мистецтва. А потім до кишені з надбавкою. Помилкова тактика суперниці: хвилювання, дратування і претенсії. На поміч нам — ідея хазяїв продати нам помешкання. Хапаємось за [цю] поміч і по цій шворці вилазимо переможцями. Помешкання за нами!

Візита Олександра Абрамовича. Менше хіхікання, легковажности, зарозумілости. Лекції життя мають, очевидно, успіх.

Закінчення операції з помешканням. Можна спочити на лаврах!

Нежить. С. — 5.

27. IX

Мінливо.
Лист до Сірого. (Нова адреса).
Лист до Левицького. (Адреса, запитання про "Гріх").
Лист до батька.
Лист до Перепелиці. (Побачення).
Лист до Кельберина. (Побачення).
Лист до Віленських. (Адреса).
Лист до Наді. (Адреса).
Лист до Вєри. (Адреса).
Лист до Нуци. (Адреса і про помешкання).
Лист до [незакінчено].

28. IX

Хмарно.

Лист до [М. І.] Жука. (Відсилка фотографії для портрета для шкіл).

29. IX

Сонце.

Шукання помешкання для Леванів.

30. IX

Сонце.

Шукання помешкання для Леванів. В результаті знайдено риси їхнього характеру: неуважність до інших і експлуатація уважности інших. Гнів і бажання, щоб вони самі для себе зробили [якісь] зусилля.

Бідні хазяї нашого помешкання, вони покладають, видно стільки надій на нас, що ми визволимо їх від їхнього помешкання, купимо його. Знайома історія — Рауен.

Комісіонер помешкань Дубінський, з Одеси. Розв'язний, самовпевнений, руденький, з тоненькими ґубками, гострим носиком і зеленкуватими гострими очима. "Роскошная квартира" виявилась дуже скромним міщанським помешканням. На докір — відповідь: "Что же вы хотите?"

Лист від Сірого. ("Трійця", здається, дійсно робить капості. Досі нема відповіді, чи солідаризуються з Ґалаґаном. Мовчання знак згоди? Маленькі людці! Олесь пише: Держвидавові надзвичайно сподобалась «Соняшна машина» і вони абсолютно не

погоджуються з Дехтярьовим. Слава Богу, вони, здається, не всі такі, як цей парубчак). С. — 7.

1. X

Хмарно. Сонце.

Переїзд на Desnouettes.[104]

2. X

Туман. Сонце.

Григоріїв і Шаповал не відповідають на запитання, чи солідаризуються вони з вчинком Ґалаґана. Значить, солідаризуються. А можливо, й самі брали участь в ції чесній акції. Дійсно, з такими людьми робити важко.

Грузинята не відповідають. Мабуть, образились за щонебудь. Господи, як легко образити людей, навіть роблячи їм добро. С. — 6.

3. X

Хмарно. Туман. Сонце.

Лист до Тамари. (Прохання пригадати, що вона взяла у мене в Рауені під час проходу по шосе. Чи є в неї знайомий Миша?).

Писання листа до Приходька.

Наші хазяї Gotherin'и. Він: невеличкий, худенький, у великих окулярах, стриманий, навіть трошки поважний, як то часом буває у малих на зріст людей. Вона: так само маленька, худенька, гостренька. Він служить у банку, вона дає лекції гри на скрипці. Збивають хазяйствечко. Здали помешкання ніби через те, що будують за містом віллу. Але, мабуть, це так говориться тільки для амбіції. Внизу під ними вірменська родина, яка давно еміґрувала й офранцузилась. Бабця глуха, тому часто з-під низу чути не розмову, а крик, — то діти розмовляють з бабунею. Дім у розрізі, — вікна спалень, кухонь, — [видно, як] усі їдять на кухнях. Як тільки 12 або 7, — так усі по кухнях працюють ложками та ножами.

Ейфелева башта вночі з світляною реклямою Citroen'a.[105] С. — 8.

4. X

Туман. Сонце.

Візита до мадам Марморек. Багато квітів у саду, жоржин, —

зарослість саду. Кинулося в очі: худорлявість Медора, ніби меншим став. Чистота, порядок на подвір'ї і в домі (очевидно, для багатих пожильців і електричний дзвоник коло воріт, і телефон, і ванна). Сама Марморечка така ж свіжа, з сивим пасмом на фарбованому волоссі, в пенсне і з променистою посмішкою. Така сама зливність балачки, перескоки з думки на думку без упину, без павз, така сама неуважна уважність до слів інших. Одна з [її] думок: кожен вік людини має свої улюблені інтимні ідеї, — старість за таку ідею має проблему життя і смерти. Друга: у євреїв через те релігія не виродилась в ідолопоклонство, що жінки не мають права активної участи в моліннях.

Чи не тому, що нема інституту посередників між віруючим і Богом?

Лист від Нуци (експрес). (Вони не "демімонденки" і хочуть не за 1000 франків помешкання, а за 700. Леван їде в Грузію. Нуца лишається місяців на два. Очевидно, Леванові прийшло прощення за гріхи. Москва покарала і тепер милує).

Візита до Перепелиці. С. — 7.

5. X

Сонце.

Лист до Приходька (рекомендований). (З приводу «Соняшної машини». Хай Держвидав дасть нарешті остаточну відповідь і присилає гонорар).

Лист до Григорієва і Шаповала (рекомендований). (Чому мовчать на запитання, чи солідаризуються з вчинком Ґалаґана? Прийматиму далі мовчання за знак їхньої згоди з Ґалаґаном.

Лист до Беме (рекомендований). (Що з гіпотекою).

Лист до Кельберина (рекомендований). (Щоб вислав "Кол-Нідре").

Лист до Сірого. (Знову прохання адреси Володимира Дорошенка).

Лист до грузинят. (Про помешкання для них).

Ancien ministre Perepelitza (французи вимовляють Пєрєпєліза). Один з членів кумпанії Севрюка,[106] Степана Сербиненка. Жінка [його] — француженка, очевидно, спокусилася гривнями і "міністеріяльністю". Потім — заробляння грошей комісіонерством, здобуванням пашпортів і т. п. Зв'язків з літературними колами у нього, очевидно, дуже мало. Ледачий у перекладі. Брехливість. Безцеремонність у засобах здобування грошей. Вона: червоно фарбоване волосся, фарбоване лице, великі червоні ясна і на них рядок маленьких білих зубів; світла, дитяча

посмішка. Товстенька. Наліплена на віях чорна фарба, помітно стрілками. Він — без зубів з одного боку. Широке лице; малі, широко поставлені очі. С. — 7.

6. X

Сонце.

Писання листа до Приходька. Трудність сказати так, щоб не зачепити їхню амбіцію і не поступитися своїми переконаннями ні на одну лінію. Головне запитання: чи є позитивно активне відношення до національного моменту. Коли ще нема реалізації благих постанов, то чи є, принаймні, щира, тверда, принципіяльна тенденція до реалізації?

Статті Беро[107] у Journal[108] викликають сум. Очевидно, занепад ентузіязму справді робить великі кроки. Живуть тільки інерцією. Посувальна енерґія вичерпується. Страшно входити в гниючу атмосферу. Боротися? Випхне. Не боротися? Засмокче. Але може це якраз момент для сприяння зросту національної стихії та захоплення позицій. Коли ще років з п'ять протягнеться процес перередження большевизму і занепаду революції, то хоч, може, національну справу можна зміцнити.

Візита Глущенка. Робить успіхи малий. Здається, буде помітний талант. С. — 8.

7. X

Хмарно. Сонце. Хмарно.

Прогулянка з Марморечкою у Версаль.[109] Розповідь Марморечки про совєтських службовців, її пожильців.

"Хамство і неповага до праці" — характерні риси жінок совєтських спеців, шефів. Не тільки спеців, але й комуністів: жінка Пірумова, та й Нуца, та й мабуть [жінки] багатьох малих і великих "революціонерів". Очевидно, знаючи про свій дефект багатобалакання, Марморечка кілька разів немов виправдується, пояснюючи [це тим], що не бачить нікого, тому на нас і накидається.

Червонява іржавість дерев. Паперовий, сухий шелест листя під ногами. Синювата легкість далечини. Гудіння аеропланів по долині. Велич старого палацу. Музей революції, написи, франки за вхід. Те саме чекає й нашу революцію.

Перспектива ставка з двома тополями в самому кінці з одбитими відображеннями в чотирикутнику води. Соняшна жовтість поля квітів. Старіння палацу. Поміч американських мільйонерів для реставрації палаців у Франції.

Телеграма від грузинят. Таки спокусилися на помешкання з комфортом. С. — 6.

8. X

*Холод.*Хмарно.

Писання листа до Приходька.

Невдала візита до Глущенка. Кудись побіг з картиною. Хлопець робить собі славу. Добре відчув природу сучасної европейської критики: продажність. У нього знайомства з критиками, журналістами, особисті зв'язки, дрібні частування, подарунки. Він з ними ласкавий. Але він і працьовитий, і шукаючий, і живий, і невтомний. Очевидно, має роман з дівчиною-німкенею. Боїться її приїзду до Парижу, бо, мабуть, не дасть працювати як слід. С. — 7.

9. X

Холод.

Лист від Сірого. (Обіцяє написати щось, "багато цікавого").

Писання листа до Приходька.

Труднощі повороту на Україну опукло висуваються, як тільки цю думку наближаю до уяви. Чужість, підозрілість, ворожість нового середовища. Ворожість і старого. Самотність. Розрив з літературою. Залежність, підлеглість, скутість, зобов'язаність на всякі дії, навіть гидкі. Необізнаність із справами. Трудно. Для чого все це затіваю? Що мене на це жене? Відчуваю, якась фатальна сила. Сказавши "а", мушу сказати "б", а "б" тягне за собою "в", і так приходить весь ланцюг необхідности, обплутуючи мене. Рвонутися і порвати все? Так в'яже свідомість дикости такого вчинку. І знову зв'язаність.

Несподівана візита Миколи Шаповала. Такий же заглиблений тільки в себе, така сама розтріпана мова, скудовчена, повна "то як його", "значить", "як єсть", "понімаєте-розумієте", кострубата, незв'язна. Живе у гетьманця, з гетьманцями підписує відозви проти петлюрівців і є представником "Соціологічного Інституту" свого брата-соціяліста. Абсурд, можливий тільки в українців. С. — 8.

10. X

Холод: Сонце.

Закінчення листа до Приходька. Косі дуже сподобався, повний гідности.

Коха на конґресі хірургів.

Лист від Йозефки. (Приїзд до Парижу знову відкладається. Очевидно, має роман з Кавдером і їздить з ним по конференціях. То в Женеві була, тепер у Льокарно).

Лист від Кельберина. (Буде у вівторок).

Лист від грузинят. (Приїжджають завтра).

Коха радить прочитати листа до Приходька Леванові, може, він зауважить щось потрібне. С. — 7.

11. X

Холод. Сонце.

Переклад на російську [мову] листа до Приходька.

Приїзд грузинят. Нуца дивиться з м'якими, злегка-злегка запитливими очима, часом затримуючи їх у моїх більше, ніж треба. Каяття [за] свою недбалість у помешкальному питанні. Леван зараз же сповістив про статтю про мене в "Парижском вестнике". Сам не читав, розповідав Шаліко. Якась льокайська лайка, якісь передруки з "Правды" чи "Известий". Якийсь перехоплений до когось лист Григорієва, немов би про мої наміри їхати на Україну для підняття повстання. Непорозуміння? Провокація? Глупота? Чи тут є чиясь зла воля, що починає акцію дискредитування мене і моїх заходів? Інтриґи трійці? Чи чиїсь інші? Чи проста дурість писак з "Парижского вестника"? Леван у кожному разі більше схвильований, ніж я. Це ж і його компромітує.

Візита Перепелиці. Прочитав йому листа до Приходька. Лист, очевидно, зробив враження, бо запитав поради, що йому робити, — подавати заяву про права радянського громадянства, чи ні? Розповідав про побачення з Любченком[110] та про його національну завзятість. "Яке відношення вашої кооперації до руської?" — "Таке саме, як до еспанської". В торгпредстві балакав тільки українською мовою. Переказав через Перепелицю, що хочу [мати] побачення з Любченком. Чи зважиться? С. — 7.

12. X

Холод. Сонце.

Коха схвильована дурними вибриками "Парижского вестника" й чутками — погано спала. Вже гадає, що могло дати привід до таких ідіотських чуток? Моя думка: коли Москва і Харків такі дурні, що повірять, результат буде тільки той, що я

тепер не поїду на Україну і буду собі тихо, продуктивно працювати в Парижі. І чи не буде це краще, принаймні для мене? А може ухопляться за цю дурницю, не можучи відповісти мені на мої запитання? Все може бути.

З Нуцою знову щось відновилось, — дотики, поцілунки рук. Лишились у спальні самі. Несподівано взяли ніжність і жаль. Взяв у долоні лице її. "Ну?" — "Що 'ну'?" — "Так, нічого". Коли почулись кроки, відсунулась від мене. В кіно знову потиски рук. Навіщо? Через що? З цікавости, очевидно, як у неї, так і у мене.

Перед тим читання [їм] свого листа до Приходька. Леван і Нуца побачили [в ньому] ворожість, зарані відому мені відповідь центру. Довга суперечка. Очевидно, в Харкові і в Москві таке саме відчують. "Тон не такий". Звикли до раболіпного тону, а тон об'єктивний і гідний здається ворожим. Чи варто посилати листа? А що робити? С. — 5

13. X

Хмарно.

Маленька нарада з Леваном з приводу листа до Приходька. Дано листа на перегляд Леванові, нехай зробить помітки, які місця можуть "там" здатися ворожими. Нехіть взагалі до всієї цієї тяганини. Покінчити б якось і знати, що вже кінець. Тоді взятися за роботу як слід.

Побачення з Кельберином. Лисий, круглі очі, гострий, закарлючений ніс. Син — талановитий піяніст. Успіхи його в Берліні й Америці. Скромність Кельберина. Якийсь меценат оцінив здібності. Запропонував хлопцеві їхати на його кошт в Америку. Там виступав у філантропічних концертах. Здобув успіх. Запропоновано посаду в консерваторії з помешканням.

Жулик — посередник у помешканні. Його невдача.

Тамара не відповідає. Очевидно, дійсно чимсь ображена на мене. Мабуть тим, що я погодився з нею, що вона не здатна на кохання "до гробовой доски". Уперто мовчить. Провокую запитаннями про якогось "Мишу", навіть цікавість її не більша за образу. А коли є образа, значить, гадає, що може "до гробовой доски", значить, знає з досвіду? Для кого ж це "гробовая доска"? С. — 8.

14. X

Холод. Сонце.

Несподіваний афронт. Б. Волін,[111] знаменитий совєтський "дипломат" умістив в "Известиях" фейлетон під назвою "Про-

делки Винниченки". "Проделки" такі: задумав Винниченко всіма засобами пробратися на Україну, втертися в довір'я партії і зірвати зсередини Україну. В цей же час буде провадитись інтервенція буржуазних европейських держав. Для цієї мети я пишу ультиматум совєтській владі, вимагаю, загрожую боротьбою, словом поводжусь найдурнішим способом. Не тільки не втираюся в довір'я, а навпаки, з самого початку викликаю до себе недовір'я. Як документи, наводяться *листи*: Григорієва і мій, в яких точно засвідчується і підтверджується [ця] комічна байка.

Тепер задача для дітей усякого віку: хто підробив листи. Коли це українська еміґрація, то чому так охоче і легковірно підхопив совєтський борзописець цю дурницю? Коли ж цей підлог зроблено самими совєтськими політиками, то з яких мотивів і з якою метою? — От цю загадку хочеться розв'язати. Довести чесним людям усю брехню і підробку цих листів я маю повну змогу: мої справжні листи до Григорієва, Цеглинського і їхні листи до мене. Але нечесним людям ніякі докази нічого не доведуть, якщо вони їх не хочуть.

Сон добрий. Настрій *цілком* хороший. С. — 8.

17. X

Не написати, не викласти з голови на папір річ, а в голові її укласти, — оце завдання найважче. Мусить бути якась легша чи тяжча запаленість певного участку мозку (що зветься "надхненням"), щоб повірити в цінність задуманої роботи. Без такої віри не творчість, а ремесло. Так само *вибрати* ідею, концепцію, зупинитись на певних життєвих явищах, віддати перевагу тим чи іншим, — це також річ не легка. Що більше студієєш життя, що уважніше вдивляєшся в нього, то [виявляється], менше знаєш його і менше того нахабства, коли хапаєш перше, що під руку попадеться і мнеш його на свій образ і подобу. Після «Соняшної машини» не хочеться малювати дрібно, неуважно. Шкода й часу, [бо] неуважний *вибір* явищ призводить до облишення роботи посередині і до шукання нового. Біда ще й *від багатства* вибору.

18. X

Готування спростовань, листів до Приходька і т. п. Стараюсь доказати, що я не верблюд. Все більше схиляюсь до думки, що листи зфабриковані в Москві й [саме] Москвою для здискредитування мене перед українськими комуністичними елементами, що стоять за мій поворот і які є в опозиції до

Москви. Мій поворот зміцнить їхні позиції. Щоб унеможливити це, треба зробити мене в їхніх очах небезпечним.

Лист від Григорієва. (Людина, що стоїть на ґрунті ідеалістичної етики, що визнає *абсолютні* моральні приписи. Коли ж торкається цієї людини, то на практиці вона переходить до відносности: все добре, моральне те, що добре мені. Він схвалює вчинок Ґалаґана, з крадіжкою моїх листів, будучи тоді моїм товаришем).

Микита ж просто мовчить "велично". Ця "соціяльна одиниця", очевидно, не має що сказати, бо знала про вчинок Ґалаґана. Та від нього я й не ждав нічого особливого.

Грузинята, поки остаточно не виїдуть, не дадуть можливости відчувати свою самоту як слід. Знову цілий вечір з ними. С. — 7.

19. X

Дощ.

Візита Перепелиці. Дійсно, як я й гадав, Любченко злякався й не зміг побачитись. «Соняшну машину» дійсно вже друкує Держвидав. Гонорар ніби встановили 16 тисяч рублів. Чому так і чи справді так, невідомо. Але тепер, звичайно, коли я "аґент европейських держав", — нічого не заплатять. Та нехай, аби видавали, аби книжка до читача дійшла.

Баль інтернів. Величезна заля, як манеж. Хори, ґалерії. Еротичні корогви, "ікони", обручі над головами (сяяння святих). Еротизм підкреслений, оголений, хоч обмежений статевими органами. Голі тіла жінок, деякі розмальовані так, немов би [на них] костюми. Гуд голосів, верещання, реґіт, крики з такою силою, що не чути музики. Строгість щодо одежі, — у справжніх штанах не пускають. Процесії кожного шпиталю, всі з корогвами одверто еротичного змісту, рисунки фалоса, полових актів у різних позах. Машкари: смерть з косою (чорне трико, череп на голові), перси, турки, фавни, — [хтось] просто в старому дірявому мішку на голому тілі, бретонці, просто голі, вимазані в чорну або червону фарбу тіла. Сцена обіймів, поцілунків у різні частини тіла. Конкурс краси: голі жінки на естраді. Жюрі: юрба, лежача й сидяча на підлозі в залі. С. — 5.

20. X

Дощ.

Пірумов обережний: не хоче заявити, що мої матеріяли

незаперечні. Має рацію, — без експертизи цього сказати не можна.

Зацікавлення Нуци бальом. Нитки старого почуття. Наміри приїхати назад. Як, мовляв, [потім] буде, коли народить? Якось ніби влаштується. Значить, про це вже подумала? Пляни на те літо. Звичайно, це тільки *тепер* так здається. Все буде інакше, коли дитина народиться і коли відчує себе матір'ю. Не до подорожей і кохань їй буде.

Лист до Тамари. (Чому мовчить? Чим образив її? Знову викликаю на відповідь, догадуючись, що образив думкою, що вона не здатна на любов "до гробовой доски". Хоч вона й сама написала, що "гробовая доска" їй ні до чого, — очевидно, даючи цим зрозуміти, що цього й не було, — тим часом, коли я згодився з цим і підтвердив, — образилась). С. — 7.

21. X

Цілий день готування листів до Приходька і спростовання зфальшованої провокації "Известий".

Візита Перепелиці. Узяв копії матеріялів для відсилки Любченкові в Харків. Може, хоч таким чином буде спростована дурна провокація Воліна.

Візита Нуци. Цікаво: коли жінка має до когось почуття, то дії тієї особи набирають для неї того чи іншого кольору, залежно від офарблення самого почуття. Тепер, коли почуття її до мене здаються офарбленими позитивно, мої дії видаються їй правильними, я в усьому маю рацію.

Коха, здається, починає впадати в стан якоїсь відчужености, відсутности. Мені нічого не каже про свої зустрічі, знайомства, про те, що, здається, складається в неї. Нехай, не треба й питати, зменшувати цінність того [своїми] запитаннями і розповідями. Аби відчувала себе добре, весело, аби мала від того радість. С. — 7.

22. X

Дощ. Вітер.

Лист до Сірого. (Копії листів до Приходька для друку в "Громадському голосі").[112]

Лист до Приходька. (Домагання відповіді від центру. Спростовання провокації).

Лист до Григорієва. (Читав його спростовання в "Днях". Його протиріччя з собою, з своєю ідеалістичною етикою в справі Ґалаґана і його крадіжки листа Сірого до мене).

Візита Цеглинської і Миколи Шаповала. Читання їм листа до Приходька. Цілковите співчуття. Америка на "Нову Україну" ніби не дає грошей і не даватиме. Прохання давати на "Українську громаду". Щира моя заява, що становище, зайняте Цеглинським у суперечці з "трійцею", заважає мені. Не вірю запевненням, що "Оборона України" не на боці пражан. Нічого не дам. У Празі — болото, інтриґи, самохвальство, — тяжка атмосфера. На думку Цеглинської я фізично не змінився й лишився таким самим, яким вона мене знала 15-16 років тому назад. Компліменти моїй силі, здоров'ю, енерґії й т. п.[113] С. — 6.

23. X

Вітер. Дощ.

Цікава книжка Bonnet про гіпнотизм і автосуґестію. Vouloir c'est pouvoir.[114] Чисто механічно автосуґестією можна досягти бажаних наслідків у поборюванні певних нервових станів і хоробливих явищ. Спроба: "замовив" сам собі спати 8 годин. Дійсно, так і спав.

Коха намітила вже малюну. Видно, говорити їй зі мною про це не хочеться. Звичайно, це зменшує якість відносин. Не розпитую.

Лист (рекомендований) до Беме. (Вимога відповісти, як справа з гіпотекою).

Перепелиця добивається рекомендації для посади в Торгпредстві. Старається помістити в "Одеоні" мою п'єсу. Має бути побачення з якимсь "редактéром" Одеону, який має провадити п'єсу. С. — 8.

24. X

Дощ. Хмарно.

Лист до Нижанківської. (Вилаяв за нахабство).

Лист до Сірого. (Прохання позичити десь для нас грошей).

Лист до Дорошенка. (Прохання прислати матеріялів для історичного роману з часів Хмельниччини. Або хоч спис їх).

Дощ цілий день, з перервами, з весняними проривами неба, з розкудовченим вітром.

Я мушу в цьому році щось написати! П'єсу? Трошки б ухопити за хвіст европейську цивілізацію і стьобнути її глумом.

От і Кайо,[115] "єдина людина, що може врятувати Францію", "геній" і т. д., йде у відставку, правда, не йде, опинається, а його женуть.

Петлюра із своїми "міністрами", кажуть, здобув десь грошей і видає "Тризуб"[116] — державну газету. Уявляю, що за убозтво повинно бути ця газета.

Знову замовлено 8 годин сну. Знову вдалося. С. — 8.

25. X

Дощ. Сонце. Дощ. Сонце.

На виставці Осіннього Сальону. Всі ті ж самі портрети, натюрморти, голі жінки (з тим проґресом, що статеві органи з волоссям), ті самі вазочки з квітами, пейзажі. Все таке саме статичне, застигле, безрухоме. Найвиразнішої прикмети сучасности — руху, дії, ажіотації, напруження нашого віку, внутрішньости дії,— якраз цього й немає. Мистецтво малярське зачинилось у свої покої, оранжерії і длубається в своїх засобових проблемах. Але така оранжерія могла бути і в XV, і в III-му віці, а з цієї виставки нічого не можна сказати про те, коли вона зроблена. Два малюнки Глущенка. Мені не сподобались. Ждав, що вони будуть випинатися серед усіх, а вони якраз злилися з усіма.

Нуца від ласки стає дитячо-ніжною, тихою, теплою, не подібною до себе, до тої колючої, з гострими губками, якою була в Аркашоні. "Чи забудете мене?" — Вона: "Я то не забуду, а от *ви*!" Нічого не встиг відповісти. С. — 7.

26. X

Дощ. Хмарно.

Лист від Цеглинського. (Повторення пропозиції дати літературні твори для "Української громади". Відношення до пражан "прихильно-вижидаюче").

Візита Перепелиці. Нужда жене в совєтські установи. За рекомендацію платить улаштуванням моїх п'єс.

Візита Тугана-Барановського.[117] Перейшов до совєтських установ немов би в порозумінні з моїми позиціями. Прохав поради листом до мене. Лист чомусь не дійшов до мене і лишився у Перепелиці. Для чого? Запитав, що йому робити. Порада: вступати в комуністичну партію й завойовувати національні позиції, щиро й чесно виконуючи комуністичну працю, не за страх, а за совість працюючи для соціялізму.

Візита Глущенка. Цей по-своєму прагне цінностей. Не посади, не політика й партії, а мистецтво. Бігає по критиках, ро-

бить виставки, всякими способами містить про себе в усякій пресі рецензії, робить собі славу.

У грузинят. Розгардіяш, маса людей. Даруся, худенька, крихітна з великими очима і тонким-тонким носиком. Абрамчик з виразом добродія й вибачливо-доброю усмішкою людини, яка милується продуктом своїх бенефіцій (Даруся). С. — 6 1/2.

27. X

Дощ. Хмарно. Дощ.

Обдумування п'єси ("Великий секрет"?).[118]

Знайомство з драматургом Vignard'ом (у Перепелиць). Невеличкий, голений, лице маленьке, погнуте. Очі, коли трохи захоплюється, стають круглими і чоловічки обводяться білою смужкою баньок. Виходить, як у акторів сінема у [виразах] жаху. Сам теж актор. Має інтимних друзів серед режисерів і директорів Odeon'a, тому його п'єса прийнята туди і має піти в грудні. Він п'єси ще не закінчив, але має якісь пляни, матеріяли — т. д. З моїх п'єс, на його думку, краще всього дати комедію, побутову, легку й веселу. Французи, мовляв, самі мають багато психологів і ще раз мати якусь психологічну драму їм [буде] нудно. Коха розповіла зміст "Молодої крови" і "Панни Мари".[119] Мені не хотілося б виступати з "Молодою кров'ю", тому я звернув більшу увагу на "Панну Мару". Взагалі, хотілось би інакше виступити, але ...

Нуца обіцяла сама прийти ввечері. Звичайно, не прийшла. Хтось, очевидно, прийшов до них і неввічливо було їх покинути. А нас було цілком ввічливо примусити цілий вечір ждати.

Замовлення восьми годин сну, вранці бадьорости малюни і гарного настрою на весь завтрішній день. С. — 8.

28. X

Хмарно.

Замовлення блискуче вдалося. Сну було вісім годин, бадьорість малюни визначна. Настрій прекрасний і повна працездатність.

Обдумування комедії. ("Великий секрет"? Назва ще не визріла). — 3.

Візаві сьогодні виразно посміхнулась і привіталась. Першу усмішку сприйняв за помилку з мого боку. Сьогодні вже без помилки.

Виразно починає помічатися дія малюнопа. Через сім місяців. Відрахувати треба два місяці запалення. Значить, через

п'ять місяців.

У грузинят. "Нуцка-camarade". Конче хоче випити й упитися. П'є чарку за чаркою солодкий, липкий лікер, який приклеює пальці до келішка. Аннет з фарбованим волоссям і пукатими очима під пенсне, із старою шиєю. Ліза з несподіваним темпераментом у співі, з викликаючим, милим рухом шиї й голови. "Camarade" упився і пішов спати. У відчинені двері видно кінці ніг на ліжку, на якому впоперек лежить безживне тіло camarade'a. С. — 7.

29. X

Хмарно. Дощ.

У Глуща. Кімнатка в готелі латинського кварталу. Дихнуло минулим: низенька стеля, cabinet de toilette, купа вжитих простирадл і рушників на східцях поверхів: міняння білизни. Сходинки вузенькі, килимками застелені. Стіни Глущевої кімнати позапинані кольоровими "ганчірками", плахтами, хустками, килимками, шалями. Картин немає — на виставці.

Вогким *минулим* духом тхне з порожніх алей Люксембурзького саду. Вогке буре листя прилипло лежить на асфальті алей. Жорства мокро вгинається під ногами. Ставочок голий, без дітей і корабликів. Кінчики хризантем чорніють, обвисають. Крізь дерева видно вулиці, сховані влітку.

Нуца після вчорашнього лікеру бліда, в'яла, розбита, хоча не жаліється, навпаки, каже, що все добре. (А вночі не давала Левановi спати, стогнала, прохала пити). Говорити з нею про від'їзд та про поворот не хочеться. Для чого? Це ж ясний кінець. Якщо й побачимось, то через кілька років, коли [вже] нічого не лишиться, крім споминів. С. — 6.

30. X

Хмарно. Тепло. Душно.

Тяжкий, паркий, душний день. Несподівано надійшло звідкись тепло. Париж ходить без пальта.

Виїзд грузинят.

Розгардіяш, хаос у кімнатах: недокурки в блюдечках (великі, поламані, значить, нервово погашені), на ліжку коробки, ремені, пальта, портфель, старі черевики, палиці від щіток, капелюхи. В кімнатах накурено, насмічено, накидано. Нуца з кривою застиглою посмішкою сідає в авто і не зводить з мене очей. Так і від'їжджає. В грудях тісно, тоскно. Додому йти самому страшно. Іду з Кохою в "École de médecine.[120] Потік авт одрізає мене від

Кохи, і я повертаю назад до метро. Помиляюсь, їду в другий бік, байдуже тупо помічаю помилку і виправляю. Дома немає ні місця, ні книжки, щоб прогнати тоскність. Рахую хвилини, коли повернеться Коха. Вночі говоримо про грузинят, і Аркашон здається прекрасним. Коха плаче. С. — 7.

31. X

Коха пішла на операцію Ґіві.

Лист від батька. Гроші одержав (30 долярів).

Совєтський квартет, переміщення музик, — замість Красіна Раковський. Обід у повпредстві. ”Мій друг — де Монзі”.[121] Раковський правду казав: де Монзі іменно його друг.

Новий склад українського совнаркому. Якісь Булат і Сербиченко заступниками Чубаря.[122] Зовсім невідомі імена. Хто вони? Звідки прийшли? Яка їхня роля? Призначені Москвою, звичайно. Але ”на який предмет”? Ради прізвищ з українською фарбою?

Цікаво, як реаґуватиме Харків на мої листи до Приходька. І як Москва? Чи виясниться провокація з фальшованими листами? С. — 7.

1. XI

Тепло. Сонце. Хмарно. Дощ.

У Марморечки. Розумна, ”непонятая женщина”, балакає на всі теми, переходячи з одної на другу безупинно, без вибору. Слуха неуважно, нетерпляче чекаючи павзи, щоб заговорити. Розмова з нею втомлює, бо треба йти за нею тими самими плутаними, неорганізованими стежками думки.

У Перепелиць. Переклад ”Панни Мари”.

Смерть Фрунзе.[123] Ще вчора в газетах було, що операція пройшла добре, що через два тижні Фрунзе буде зовсім здоровий. І раптом смерть. Так потроху природним шляхом сходять ті, яких за життя не знято надзвичайним способом.

Комік і кльовн кінематографа Макс Ліндер[124] перерізав собі вени, отруївся вероналем і помер, потягши за собою і молоду жінку. Яка причина? Немов би неврастенія. А що за цим науковим холодним словом ховається? Скільки повинно було бути у цих людей страждання, щоб тікати від нього в смерть?

2. XI

Тепло. Ясно.

Лист від Йозефки. (Немов би збирається в Париж на кілька

років. Очевидно, роман з Кавдером. Знову "єдина, велика" любов. Але вже чомусь хоче якихось порад від Кохи. Знову червячок у єдиній?).

Дощ гуде по даху. За вікном сіре, густе плетиво крапель. З четвертої години вікна мокро і мляво жовтіють засвіченими лямпами. Гуд Парижу огортається чимсь м'яким. Стуки в домі — сонні, кволі. Бадьорість і незмінність цоцокання годинника — дивовижні. Джмелем проноситься шум авта, і знову шарудлива дощова тиша. С. — 7.

3. XI

Хмарно. Дощ.

Знову несподіванка: поліція дуже ввічливо запропонувала нам через вісім днів виїхати з країни égalité, fraternité і carte d'identité.[125] Причини? Комісарові невідомі.

Тамара виразно не відповідає. Значить, дійсно ображена. За віщо? Очевидно, тільки за те, що, на мою думку, вона не здатна на "гробовую доску". З другого боку, чого ж ображатися за таку думку? Чи, може, я просто вигадую все, а дівча ні про що не думає, захоплена чимсь чи кимсь і тому не має ніякого бажання листуватись. Ні, не може бути, щоб після другого листа ні слова не відповіла. Коли б не було образи, поспішила б якось дати це зрозуміти. Дивна, навіть трохи незрозуміла ніжність до цієї дівчини. Тому, що зворушують свіжість, щирість, важливість почуття до неї? Що і для неї це величезна, на все життя подія? А чи не романтизую я? За наших часів фокстроту, тертя ніг, масних анекдотів між "невинними істотами"? С. — 8.

4. XI

Тому що виспаний, що відпочив, що фізично себе добре почуваю, ця дика, безглузда несподіванка не хвилює і не гнітить. Є певність, що якось переможемо й цю біду. Хоч вона і не мала. Просто катастрофа, якщо доведеться тепер рушати з Парижу. Руйнація плянів щодо Кохиного здоров'я та її лікування. Руйнація перспектив театральних і видавничих. Руйнація наших нещасних копійок, яких [вистачить] ще на місяць. Ці копійки підуть на подорож, і в Берліні ми лишимося буквально без копійки. Та ще чи пустять і німці?

Нарада з Перепелицями. Запевняють, що вдасться скасувати цю постанову. Заходи у Ренοделя. Телефонна балачка з Шрайдером. Завтра підемо з ним до Lafon'a.[126] Той улаштує.

Переклад "Панни Мари" у нас. С. — 6.

5. XI

Абрамчик, Абрамі, Шаша і т. д. не приїхав на побачення. Проходив з півгодини по Quai і, не діждавшись, пішов. Варто було для цього не спати з шостої години.

Пневматичка від Абрамі. Дивується, чому я не прийшов. Немов би призначав телефоном на 10-ту годину. Звичайно, бреше. Призначає [піти] до Lafon'a завтра. Втома, — тому не вірю, що вдасться відхилити від нашої голови цю нову "шишку судьбишки". Але що ми робитимемо в Німеччині, коли там дорожнеча втроє більша, ніж тут. Коли [вже] тут пищимо й вигинаємося, як черви під підбором, то що ж там робитимемо. Фізичної праці шукати? Де? Як? Ніякої праці не можна мати.

Лист до Нуци. (Розповідь про "шишку судьбишки". Причини: знайомство і дружба з Леванідзами та переговори з большевиками. Нехай Леван у Москві розповість про аґента европейських держав, якого ці самі держави бояться, як чуму, пустити до себе). С. — 7.

6. XI

Хмарно. Дощ. Сонце.

У Lafon'a. Соціяліст-комуніст. Дактилографка в шовковій сукні, в шовкових панчохах, наманікюрена і т. п. Чудесний сальон, килими. Жінка — "малоросска". Теж соціялістка-комуністка. Сам Lafon — адвокат, маленький, в окулярах, товсті руді вуса, волосся пасматим чубом лягає на чоло. Він — голова комітету охорони прав біженців. Обіцяв постаратися добитися повторної анкети. Тоді пройде ще кілька місяців. За цей час треба [буде] взяти carte d'identité.

Лист від Григорієва. (Доводить, що він і його друзі ні в чому не помиляються, у всьому мають рацію, у всіх вчинках ідеально чисті. А я в усьому помиляюсь, не маю рації і в своїх вчинках не ідеально чистий. Кумедне листування).

Візита Лізочки. Запевняє, що ми лишимося в Парижі. Чогось їй так хочеться. Не дає навіть говорити про те, що ми можемо виїхати. Навіщо ми їй? С. — 7.

7. XI

Хмарно. Сонце. Холод. Дощ.

"Великий секрет" — 4+2.

Лист від Беме. (Справа з визволенням гіпотеки заплутана і коли їй кінець, абсолютно невідомо).

Лист (рекомендований) до Держвидаву. (Вимога відповіді з приводу «Соняшної машини». Тої чи іншої).

Лист до Юлії Володимирівни. (Чому мовчать? Сповіщення про переїзд до Берліну. Якщо не дадуть відповіді, в Берліні до них не зайдемо).

Візита Перепелиці і Миколи Шаповала. Митарства Миколи в зв'язку з бажанням неодмінно мати в пасі зазначення не "russe", а "ukrainien". Мусів їздити з Парижу в Meudon[127] одержати carte d'identité. Але там, побачивши його пас з візою тільки на два місяці, захотіли, щоб він приніс дозвіл на проживання од міністерства закордонних справ. Тоді він переїхав до St. Germain.[128] Там довго торгувалися і таки здобув картку з "ukrainien".

Факт з історії українських дипломатичних місій. Український "дипломат", єврей, якийсь представник "меншостей", був піддурений своїми колеґами, які послали йому візитову картку якогось турецького публічного дому з запрошенням ніби на дипломатичний soirée.[129] Дипломат стільки розумівся на речах, що, приїхавши в публічний дім, тільки тоді зрозумів, що він не на дипломатичному soirée, коли йому на коліна сіла проститутка. С. — 7.

8. XI

Хмарно. Холод.

"Великий секрет" — 2+2 (обдумування).

Сусідка візаві не з'являється. Мабуть, упав інтерес до занадто платонічних відносин. Faire l'amour[130] через вікна, через цілий двір ніяк неможливо.

"Великий секрет" починає трохи захоплювати. Коли б не непевність становища і не думки про катастрофу, що чекає на нас, на митарства, які доведеться проходити, працювалось би добре.

Уривки з статті Кавтського про большевизм. Видно, ненавидить його жагуче (чого, правда, й не ховає). Але через це сила наукової арґументації підривається. Відкидання революційности і соціяльности за большевизмом, [закиди в] реакційності і т. п. — це вже занадто, це наслідок особистої емоції. Але багато справедливого, правда, відомого і без Кавтського. Він це каже тільки в 1925 році, а ми казали вже у 1920-му.

Невдала візита до Перепелиць відносно перекладу. В нього гості: чекісти Оля Коган і ще якийсь тип та Туган. Всі п'яні. Ми навіть не зайшли до помешкання. Дух горілки від Перепелиці і

Тугана. Бідні люди: так мало внутрішнього підйому, що здобувають його отрутою. С. — 7.

9. XI

Хмарно. Дощик.

У Ляфона. Причина висилки: немов би я написав у якійсь українській газеті статтю проти Франції. Де? Коли? Не міг сказати. Почав телефоном допитувати Квяпа (начальник охранки). Виявилось: до Франції не пускали три міністерства: військове, внутрішнє і закордонних справ. Військове згодилось пустити, але з наглядом за мною. Одначе, догляд, видно, дав щось таке, що служить причиною відмови. Що саме? Так і не довідався ні Ляфон, ні я. Але: "улаштовано, можете лишатись".

Ренодель образився, що крім нього звернулися до Ляфона. (Ляфон уже йому [про це] сказав). Не хотів дати рекомендаційного листа до Квяпа, бо, мовляв, коли вже звернулись до Ляфона, то хай він вам і робить. І тільки на дуже настійне домагання мадам Перепелиці нарешті згодився дати записку до Квяпа, в якій називає мене "mon ami V. Vinnitchenko", хоч і в лице мене ще не бачив. Перепелиці поспішили переказати мені все це й передати листа Реноделя. Завтра треба йти з ними до Квяпа і домагатися дозволу на carte d'identité. Треба йти. Комічно, досадно і нудно. С. — 7.

10. XI.

Ясно. Сонце. Холод.

«Великий секрет» — 3.

В Sûreté ("3-е отделение").[131] Понурі, довгі, брудні коридори. Кімнатка, де жінка приймає заяви й відносить шефові охранки. Грубка. Стара собі жіночка, вроді консьєржки. Відсилання від Ардемана до Мітельзера, нарешті без прийому заявлено, що справа влаштована, що треба піти в префектуру і там нам усе роз'яснять.

Візита Марморечки. Афоризм: старі жінки не розуміють кохання не від чесности, а від забутливости. Вони позабували "як воно було" — "сексуальний акт". Несподіване розчулення і сльози при спогаді про страждання руських полонених за кордоном.

Візита Лізи Давидівни.

Лист (експрес) від Марка Григоровича. (Немов би писав у кінці жовтня. Бреше, звичайно. Раді вони, що нас виселяють з Франції. Запрошують просто до себе і жити з ними. Тамара

нібито збирається написати).

Суперечка з Лізою Давидівною про Лундберґа та Айолиху, про їхнє відношення до своїх дітей. Ліза обороняла Лундберґа і лаяла Айолиху. Я лаяв обох. С. — 7.

11. XI

Туман. Мряка. Дощ.

Лист від Дорошенка. (Вислати з бібліотеки матеріяли не може. Дає вказівки про Хмельниччину).

"Великий секрет" — 3.

Візита Абрамчика і Євсєєва. Маленький, рудавий, чіткі очі, добра ясна посмішка чітких уст. Рожево-жовтявий чистий колір лиця. Розповіді Євсєєва про літературні звичаї і відносини літераторів Парижу. Комерція, меркантильність, продажність, нещирість, байдужість до цілей мистецтва. Якийсь чужий літератор, що не знав мови, потрапив у товариство французьких письменників. Чуючи окремі слова: "дивіденди", "проценти", "ренти" і т. п., щиро подумав, що він у товаристві комерсантів. Ксенофобія французів, переслідування чужинних авторів, артистів, малярів. Конкуренція зайшлих елементів лякає.

Найкращий спосіб пройти на сцену і створити собі ім'я — самому ставити свої п'єси. Приклад Піранделло. Але Піранделлова слава вже зайшла. Спалахнула "на три тижні" й закотилася. Але коштувала вона йому досить велику купу грошей.

Міркування, як провести свої п'єси. Треба насамперед мати переклад їх. Але за переклад треба платити. Чим? От тут і є головна перепона. С. — 7.

12. XI

Холод. Хмарно.

В префектурі. Прийнято просто з шиком, бо позавчора був телефонний наказ із охранки: "accorder"[132] мені жити у Франції.

Коха старанно робить усе, щоб здійснити нашу мрію. Дитина — як губка всмокче весь величезний запас любови і ласки. Є люди, для яких брак об'єктів любови таке саме страждання, як для інших брак суб'єктів любови. Тільки чи не буде розчарування, чи досягнемо ми мети?

Думка про "Книгу про щастя" не відпадає. Коли гіпноз і вмовляння в соціології є дійсно великими, активними факторами, коли песимізмом і неґацією радостей життя можна заражати людей до масових самогубств, то, значить, можна й навпаки: вмовляти [в людей] радість, бадьорість, віру в щастя.

Значить, тим самим можна підіймати дух, збільшувати дієві, стверджуючі й творчі сили людей. "Книга про щастя" і повинна бути таким радісним умовлянням, підійманням віри, простуванням до досягнення цієї мети.

Лист до Марка Григоровича. (Лишаємося в Парижі. Скучаємо за ними. Будемо раді листу Тамарки).

Лист до Нуци. (Прохання до Левана заїхати в Харків і вияснити в Держвидаві, чому не посувається справа з «Соняшною машиною»). С. — 7.

13. XI

Хмарно.

Мокрий, рідесенький сніжок у туманній димній вогкості.

"Великий секрет" — 2.

Утопічна ідея: необхідність Економічної Ради Европи з метою плянового господарства всієї Европи. Анархічність і стихійність капіталістичної системи господарства щодалі збільшує безробіття, викликає збільшення озброєння, конкуренцію, сутички держав і війни. Ліґа Націй буде безсилою доти, доки не буде покладено край економічній боротьбі держав. Тільки Економічна Ліґа Націй, але правомочна, могла б спинити економічні конфлікти. Найбільш зацікавлені в цьому працюючі кляси. Безробіття в Англії, загроза шахтарської кризи, все це могло б бути залаштоване тільки тоді, коли б продукція і споживання Европи відбувалися пляново. Величезна задача, але цілком досяжна при бажанні держав. От тільки чи можливе таке бажання в европейської буржуазії? Думка: простудіювати питання і з цифровим матеріялом у руках написати статтю або доповідну записку до II-го Інтернаціоналу, до III-го Інтернаціоналу, до Трудової англійської партії і т. ін. С. — 6.

14. XI

Мряка. *Туман.*

Жовто-сизий, густий, непорушний туман. Наче стався вибух якогось газу і дим од нього так і залишився. З самого ранку скрізь горять лямпи. Відчиниш вікно, і з туманом у хату всувається запах диму Парижу, що не може прорватися крізь туман угору.

«Великий секрет» — 3.

В СРСР потроху йде розсування приватного купця. В 1920 році один [тільки] натяк на можливість дозволу приватної торгівлі викликав страх попасти в чека. Комуністи щиро боялись

цього акту: приватна торгівля це початок загибелі. Початок зроблено. Йде загибель?

Думка про Економічну Раду Европи не здає позицій перед скептицизмом. Треба насамперед уважних і глибоких студій над економічним станом головних держав Европи. Вияснити залежність війн та інших соціяльних лих від анархічного, індивідуального характеру сучасного капіталістичного господарства. Неодмінна умова: включити й СССР в Раду. Значить, підмога, кредити, зняття економічного бойкоту. А звідси [що]?

Лист (рекомендований) до Отто. (Прохання ліквідувати гіпотеку). С. — 7.

15. XI

Туман.

Туман тягнеться далі. Другий чи третій день не спускаюся вниз з помешкання.

«Великий секрет» — 3. (Здається, з роботи щось вийде).

Візита Перепелиць і Миколи Шаповала. Розповідь мадам Перепелиці про "Quotidien".[133] Головний акціонер — типовий буржуа. Жінка — руська жидівка. Чоловік до неї деспот. Вона до нього з побожністю. Шахрайство, корупція, величезні оклади співробітників. А за бюджетом газет платня дуже "демократична": 3-2 тисячі франків, а в дійсності "виробляють" по 10, 15 і більше тисяч на місяць. Словом, — "Великий секрет" і більше нічого. Розповідь Перепелиці про свої пригоди під час большевицької навали на Україну. Мужній, сміливий вчитель з наганом, що хотів одстрілюватись від красноармійців під час трусу в його помешканні.

Чекістка Ольга Коган зденервована, розбита, п'є спирт щодня дома. Ввела в пияцтво і розпусту Тугана, який є її любовником.

Порівняння Тугана з Глущенком. Різні типи еміґрації.

Від грузинят ні слова з Константинополя. Чому? Не встигли? Загулялись? Забули? Трапилося щось недобре? Швидше [всього], — просто забули написати. С. — 7.

16. XI

«Великий секрет» — 4.

Одержав "Діло" з моїми листами до Приходька. Від редакції — коректна нотатка. Заспокоєння: принаймні я своє сказав. Тепер черга за новою большевицькою крутнею і якоюсь підлотою à la Волін. — В кожному разі, якщо це зробила Москва, то

вона це зробила для українських комуністів. В *їхніх* очах хотіла мене здискредитувати. Цікаво, як тепер Москва буде викручуватись. Ще й досі немає ні спростовання, ні призначення експертної комісії, і це показує, що, мабуть, дійсно Москва сама зфабрикувала листи.

Думка пропхати ”Пісню Ізраїля” на французьку сцену. Жидівство повинно підтримати і дати матеріяльний успіх. А серед цих проклятих обставин це, на жаль, тепер висувається наперед.

На прем'єрі американських фільмів. Американці виразно переганяють Европу. Широкі географічні та індустріяльні простори грають таки ролю, принаймні щодо маштабу мистецтва й техніки. Маштаб і техніка американського кіна відповідають характерові всієї країни. С. — 6.

17. XI

Ясно. Сонце.

Лист до Цеглинського. (Відповідь на пропозицію дати уривки з «Соняшної машини» до ”Української громади”. Моя пропозиція: дати дві п'єси й одне оповідання (”Пісня Ізраїля”, ”Великий секрет” і ”Віють вітри”). Цього матеріялу вистачить місяців на три-чотири. Коли щотижня пускатимуть по дві сторінки і за сторінку платитимуть по 9 долярів, то це складатиме 72 доляри місячно. Плюс чеська стипендія, цього буде досить на прожиття і на купування книжок для ”Хмельниччини”. Коли ж цей проєкт не вдасться, згоджуюсь на подорож до Америки з лекцією. Може, таким чином зароблю якусь пару тисяч долярів. Вистачило б років на два. Щодо його попереджень про тяжкість роботи на Україні, знаю [про це] і готовий на всі тяжкості, аби з того була користь. Але, очевидно, подорожі на Україну не буде, Москва боїться і пускається на фальшиві листи, аби тільки не пустити).

Лист до Йозефки. (Коха кличе до Парижу).

І сьогодні нема нічого *нікому* від грузинят. Могли б хоч сестрі написати. Невже просто неуважність, неохайність?

Візита Дарусі й Ол. Абр. Соковитість розповіді Дарусі. Вираз: дитинка-дочка, так жалібно плаче, наче старчиха. (Її обтерли міцним одеколоном). Терплячість у свекрухи, консервативної баби. С. — 6 1/2.

18. XI

Туман.

«Великий секрет» — 3.

Грузинята, виявляється, телеграфували з Константинополя, питаючись про операцію Ґіві. Але нікому ні одного слова не написали. Нуцкина обіцянка не справдилася.

Лист від Лундберґа до Лізи. Сповіщає, що Льолі розкривається широка й блискуча перспектива: пише критичні театральні статті і має грати в Студії в Ленінграді. Мають уже кімнату в Москві й ціле помешкання в Ленінграді. Словом, усе чудово і багатонадійно. Цікаво, що з того лишиться зреалізованим і що розвіється під ударами "судьбишки". Нам Льоля вже не пише. Потроху вивітрюється колишнє відношення, чи просто Льоля вже не бачить ніяких корисних для себе можливостей від нас. А може ще й боїться після статті Воліна в "Известиях". А що як запідозрять у зв'язках з аґентом европейських держав? А від Льолі такого можна чекати. "Людське, занадто людське". С. — 7.

19. XI

Сонце.

Невдале побачення з Абрамчиком біля префектури.

В префектурі. Страшну скелю в зв'язку з загубленим Кохою пашпортом обминено щасливо. Видано récépissé,[134] заплачено за carte d'identité і через місяць їх матимемо. Здається, шишок більше на нашу голову не передбачається, принаймні з цього боку.

Муссоліні в зеніті свого "геройства" і слави. Овації, тріюмфи фашистів. Непохитна певність у силі фашизму. Побачимо: коли й чим закінчиться ще й ця слава.

У Лізи. Кімнатка незатишна. Залізне ліжко в кутку, покривало бруднуваторожеве. Величезна шафа, косо поставлена. Ґіві починає вчити французьку мову. Соромлячись, роблячи зусилля, повторює "bon soir", "à demain"[135] [слідом] за дамою, яка буде доглядати його по четвергах цілий день. Операція поліпів виразно відбилася в добрий бік на нервовому і навіть на розумовому стані. Ніжний, слухняний, уважний до матері. Жертвує собою (сам лишається в кімнаті), а маму посилає вечеряти, бо "як спізнишся, то не дадуть". С. — 8.

20. XI

Туман.

«Великий секрет» — 3 + 2 = 5.

Лист від Григорієва. (Читав у "Ділі" мої листи. Нічого проти

них, очевидно, сказати не може, — отже, "вподобались". Якби я, мовляв, і раніш так по-громадському провадив переговори. Микиті теж ніби були пропозиції через Семена Мазуренка повернутись на Вкраїну. А Ґалаґанові через Дятлева. Збираються гордо відмовитись у "Новій Україні".

Візита Перепелиці й Абрамі. Перепелиця був у "хлібному відділі". Рекомендації Левана замало. Коли б ще Пірумова. Шаша вже ревнує до Дарусі. Вже пустив mot: Винниченки завсігди мають "в качестве бесплатного приложения какую-нибудь грузинку". Спочатку була Єлена Давидівна, потім Нуца, тепер Даруся. Єхидно рекомендує Дарусі поспішити, бо вакансія вільна.

В "Парижском вестнике" нотатка про моє спростовання фальшованих листів Воліна. Що це значить? Значить, що газетка не мала директив далі розпускати про мене вигадки? Постарались від себе? Але щось сталося, бо дати таку нотатку — це ж самих себе відхляскати по морді. С. — 6.

21. XI

Туман.

«Великий секрет» — 3 + 4 1/2 = 7 1/2.

Розмова з Пірумовим телефоном з приводу посади Перепелиці. Обіцяє дати свою рекомендацію. Це він зробив "внушение" "Парижскому вестнику", і той учора вмістив нотатку про те, що я спростовую Волінські фальшовані листи.

Лист від Сірого. (Мої листи в "Ділі" до Приходька роблять "колосальне враження". Сірий жалкує, що не видано на тонкому папері для поширення на Україні. Приходько сказав Сірому, що «Соняшну машину» ще не почали друкувати. Поки не вияснится політичний бік переговорів, «Соняшну машину» не будуть друкувати. Значить, вони дійсно хотіли мене купити друкуванням «Соняшної машини». На власний маштаб розцінюють? А я вже трохи-трохи не запідозрив їх у джентлменстві. Ленінізм моральної гідности й охайности не має в своїй програмі діяльности).

Птиці-Перепелиці зраділи, що Пірумов обіцяв рекомендацію. Вона вже збирається спочинути. Бідолахи стараються запевнити, що чимсь поможуть мені у виданні моїх речей французькою мовою. Переклад "Панни Мари" посувається дуже кволо. С. — 6.

22. XI

Туман.

”Великий секрет” — 3.

Візита Глущенка. Привіз нарешті ”Liebespaar”.[136] Маю трошки присторонности до цієї праці. Краса глибокого тілесного спокою в ній, тіло землі і тіло жінки в пишних, дозрілих формах, нічого колючого, гострого, неспокійного. Задоволеність насиченістю любовію, спочинок після бурі, жага і прийняття зародку в лоно. Хороша річ.

Візита Лізочки. Розумова спритність Ґіві, — зміркував сам, що буде далі після vingt-deux, vingt-trois, vingt-quatre. Точність повторення моїх рухів і слів при робленні човника і також швидка орієнтація в послідовності й залежності дій. Заздрість Лізи нашому затишкові в помешканні. Вона не розуміє того, що затишок не буває, а твориться, і твориться він не на замовлення і не механічно, а виходить із середини єства. Можна затишок робити і в понурій камері, а в розкішному палаці зробити понуру, казенну, суху камеру. С. — 7.

23. XI

”Великий секрет” — 3.

Лист до батька. (Гроші 30 долярів).

Туган-Барановський. Весною пропонував себе у повне розпорядження, навіть на терористичні акти. І матеріяльно бідував. Позичав по кілька франків у знайомих. Літом скорився і пішов у ”Парижский вестник”. Восени став любовником чекістки Ольги Коган. Дістав посаду з доброю платнею. Дістав від мене санкцію на вступ у партію. І тепер одержав підвищення в платні, тепер [він] улюбленець чекістських панночок і пиячить.

Обіцяння Тамари написати не здійснюються. Очевидно все вивітрилось. Нормально і зрозуміло.

Об’єднання Внешторга з Внуторгом.[137] Кінець монополії. Поширення позицій приватного капіталу. Ліквідація решток основних позицій московського комунізму. Закони *еволюційного* ходу господарства, очевидно, дужчі за революційні. Чи так *мусить* бути? С. — 7.

24. XI

”Великий секрет” — 7.

Грузинята ні слова. Невже треба дати цілком просте пояснення такому досить непростому, як мені здається, мовчанню, а саме: ”халатність”, нехіть до писання листів, забудькуватість, зайнятість своїми важливішими думками й справами. То-

ді, значить, відносини з нами настільки малоцінні, що не варті маленької уваги й пам'яті, відношення до нас настільки байдуже, що не посуває на простий привіт у двох словах, на просту чемність знайомих. Коха схиляється до такого пояснення. Мені образливо погодитися з цим, з амбіції шукаю інших пояснень: їм мабуть було погано, качка [на морі] зробила хворими, не хотілось про це писати, а брехати, що подорож була гарна, не дозволяла чесність, — отже, краще нічого не писати. Або ж Нуца дуже тужила в дорозі, робила Леванові "містифікації", або ж навіть від качки стався викидень. Бо чогось тільки 20-го телеграма з Тифлісу. Значить, сиділи в Константинополі. Відпочивали? Бавились? Чи хворі були? Цікаво, яке буде *справжнє* пояснення. С. — 7.

25. XI

"Великий секрет" — 8.

Цілий день праця над "Великим секретом". Гарячка закінчення. Увечері читання Косі. І — катастрофа: такий чуйний, відгомний до дійсної мистецької цінности апарат, як Коха, не зреаґував. Відразу стало видно, що річ не вдалась. "Схематична" — виправдувалась Коха. Але це не так. Брак чогось. Чого саме? В чому суттєвий дефект? Сум, гнів, обурення. Головне: в чому ж саме сутній дефект? Ні Коха ні я сам знайти не можемо. В таких речах найтрудніше знайти помилку. Легше виправити, переробити, наново зробити, ніж знайти те, що треба переробити.

Вчорашня авантюра на Великих Бульварах[138] показала, що для чи мені треба тепер не просто фізики, а комплексу умов. І психічні умови тепер грають головну ролю, забиваючи фізичний бік [тоді], коли психічний не гармоніює з ним. Відчуття огиди й ворожости ще й сьогодні чується так само, як солодкавий запах. С. — 7.

26. XI

Сонце. Мороз.

Пригніченість після невдачі з "Великим секретом". Дивна все ж таки річ: яка несамостійність оцінки власної роботи, яка щирість у засліпленості під час праці і яка готовність повірити в цілковиту її нікчемність. "Демони" підшіптують зневір'я до своїх сил, — це перше, на що вони зараз же б'ють, користуючись із ситуації. Вони відразу ж хапаються узагальнити невдачу і вселити віру в занепад своїх сил. І до чого ж тонка, правдоподібно-

лукава, підступна робота цих дивних факторів, що сидять у нас ніби й справді як якісь демони, чужі й ворожі нашій душі! Які поважні, начебто обґрунтовані арґументи [вони] тихенько підсувають. Але робота їхня даремна: я таки мушу написати в цьому 1925 році комедію, і я її таки напишу. Якщо "Великий секрет" так, як він є, не вдався, я візьму з нього те, що цінне, і побудую нове.

Лист до Марка Григоровича. (Прохання вислати "Пісню Ізраїля". На їхні листи вже не чекаємо. Підтримувати листування вже не будемо). С. — 8.

27. XI

Мороз. Ясно.

"Нова Україна". Політична частина — полеміка з петлюрівцями. Художня — сіра, безфарбна. Подвійне число, але матеріялу майже ніякого. Краще б нічого не видавати, ніж таке.

Думка побачитися з Раковським і *вимагати* спростовання статті Воліна. Або ж звернутися до суду Европейських Інтернаціоналів.

Обдумування виправлення "Великого секрету" — 3.

Зубний лікар з Тифлісу та Москви. Єврей. Не може признатися, що якогось прізвища з Тифлісу не знає. "Вам таке прізвище відоме? Ґоґоберідзе?" Він робить жест, який сам каже, що прізвище це йому чудесно відоме. А в кінці розмови питає: "А ця дама, як ви сказали її прізвище... Ґо ... ґо...?"

Чекання наслідків од авантюри на Великих Бульварах.

Мокрий сніжок. Віщування холодної зими в Парижі. Пригадується Рауен. Ми й там потрапили у виняткову зиму.

Чичерін — бідолаха ховається, щоб полікуватись. Поїхав десь на південь Франції. С. — 7.

28. XI

Мороз. Ясно.

Лист від Отто. (Не забув про гіпотеку. 11. XII має вирішитися справа. Отже, можливо, що в цьому році матимемо ці дві тисячі марок. "Судьбішка", здається, хоче нас підтримати. Дай, "природо"!).

Обдумування "Великого секрету" — 3.

З малярами в Ротонді. Еренбурґ, важка, обвисла постать; важка, обвисла кепка; важка, обвисла, заросла пика; важкий, обвислий погляд. І щось червоне на носі й на верхній губі (давно неголеній) чи то нафарбоване, чи якась хворість. Кафе амбіцій,

згаги слави, заздрости, самолюбування, куплі й продажу душі. Нагорі заля для танців. Багато чоловіків, дрібних, з невизначними, шабльоновими обличчями, наче маклери з біржі прийшли відпочити. Жінка Бабія — велика, [нерозбірливе слово], білява, нафарбована, аж у ніздрях трошки закирпатеного носа. Підтвердження думки Берґсона:[139] комічне є те, що спостерігаєш, не беручи внутрішньої участи. Треба затулити вуха, щоб не чути музики, і танцюючі будуть здаватися смішними. Справедливо.

Місячна, зоряна, різко холодна ніч о 3-ій годині. С. — 4.

29. XI

Холод. Ясно.

Виразні, виразні наслідки малюнопа! Після чотирьох годин сну нема відчуття розбитости, втоми, нехоті, що раніш було б неодмінно. Тільки легка втома, нормальна навіть для найдужчого здоров'яка.

У Перепелиць. Кінець перекладу "Панни Мари". Розповідь Перепелиці про еміґрацію: батько і двоє синів працюють теслями на заводі, батько був учителем гімназії на Полтавщині. Різні категорії еміґрації. Сам Перепелиця. Любов до споминів про минуле, про діда, батька, про своє дитинство, — любов до всього українського. Подорож з дідом "по-чумацьки" на волах у Козельщину, — польова каша, спання на гарбі під зорями. Дружба коня з собакою. Продали маєток і собака [там] лишився. І кінь і собака затужили. Коли одного разу приїхали до старого дому, кінь повіз просто до собачої будки і привітався з собакою. Собаку мусіли взяти з собою. Захоплення мадам Перепелиці хвилькою. Що далі, то здається простішою і симпатичнішою. Було навіть чогось трошки шкода цієї товстенької жіночки.

Увесь час обдумування "Великого секрету". С. — 7.

30. XI

Дощ. Хворість.

Комічне, смішне є те, що безболісне для нас, але несподівано і круто збиває нас з напрямку нашої думки або уяви. Розрішення інерції енерґії, позбавленої мети, або круто зверненої на іншу мету чи напрям, мусить вилитися у форму сміху. І навпаки, добровільне слідкування напрямом, який зарані відомий як неправильний, і чекання пункту, де це має виявитись, також вимагає розв'язки енерґії у сміхові. С. — 7.

1. XII

Хворість.

Обдумування "Великого секрету" — 4.

Інцидент з Кохою. Не попередила, що може залишитись ночувати у Лізи. Чекав від 12-ої до 2-ої. Нема. Що сталося? Де вона? Не може бути, щоб без попередження лишилась на ніч у Лізи. Ніч. Порожні вулиці, холодні. Самотнє авто біля кінотеатру. Холод, тоскність, тривога в авті. Незачинені двері з вулиці в пансіон. Чорнотемні довгі сходи. Стук до № 6. "Хто там?" — "Єлисавето Давидівно, Розалія Яківна у вас"? Чекання з холодком тривоги. "Она тут". Сором пригнічення у них обох. Але й радість: зворушення Кохи від мого неспокою і тривоги за неї. Шукання цигарок по всіх кафе. Порожньо. "Ротонда" з стільцями на столах. Запізнілі клієнти коло стінки з аперитивами і склянками кави. Ґарсон змилосердився і дав півкоробки цигарок. Дома о четвертій годині. Безсонна, непотрібно промарнована ніч. С. — 4.

2. XII

Москва спростувати своє шарлатанство не хоче, мовчить. Бо тоді єдиний козир, який мала, мусить викинути. Льокайський Харків, розуміється, також не посміє нічого зробити. "Діло" з моїми листами вони постараються не пропустити на Україну. Мої протести їм і за вухом не сверблять. Вони й без мене знають, що листи фальшовані. Але я їм спокою не дам. Домагатимусь, щоб самі собі плюнули в пику. А коли не схочуть, добиватимусь, щоб посередником виступив якийнебудь Інтернаціонал, хоч і як мені це не неприємно. Хочу звернутись до Раковського. Чи захоче побачитися цей циган?

Коха телефонувала Раковському. Згодився на побачення в п'ятницю. Ще й привіт передав мені, — що то [значить] "дипломат"!

Маркуша спромігся вислати "Пісню Ізраїля". Але на листа не вистачило сили. Тамара мовчить. Тепер уже ясно, що ніякого значіння в цьому мовчанні немає. С. — 8.

3. XII

Туман. Холод.

Обдумування переробки "Великого секрету" — 4.

Мушу в цьому році написати п'єсу. Більше пильности. Пробити всі персонажі, вичеканити. Сконденсувати дію, позшкря-

бувати фарби з чотирьох дій першої редакції до трьох дій нової. Більше руху. Звести схематичність до мінімуму.

Арештовано Рождена (чоловіка Лізи і брата Нуци) та сестру його Кето. Телеграма від Левана: "Рожден і Кето хворі в Москві". Ліза пригнічена. Коли б вона не виїхала і не вивезла Ґіві, Рожден поводився б інакше і не потрапив би в тюрму. Нуца, очевидно, тепер "містифікує" на всю душу. Її родина без підтримки Рождена бідує, треба допомагати. Але ця драма все ж таки не пояснює мовчанки Нуци під час подорожі. Десять днів вони сиділи в Константинополі. Чого? Чому нікому ні слова? В чому річ? В Константинополі вона ще не могла знати про арешт брата і сестри. Коли б знала, написала б Лізі з Константинополя. Так чого ж це дивне мовчання? С. — 6.

4. XII

Мороз. Ясно.

Кореспонденція наша зведена до мінімуму. "Друзі" все млявіш і млявіш пишуть. Очевидно, приходять до переконання, що ми вже не можемо бути їм нічим корисними. Але краще забути *таких* "друзів", ніж [мати] їхню увагу.

Побачення з Раковським. Казенна пишність посольства. Куценька, козлино-інтеліґентська постать Леніна на портреті в приймальні. Раковський несподівано дідусь, з сивим ріденьким волоссячком, зачісаним прилиплим павутинням на лисину. Щічки — собачі, обвислі. Але оченятка ті ж самі хитрі, недоброзичливі, злодійкувато-розумні. "Я б до вас не звернувся, коли б ваші позиції в національному питанні *тепер* не були позитивні". Раковський з протестом: "Завсігди, завсігди були такі"! Немов би нічого не знав про мої переговори в справі повороту. Тільки читав статтю Воліна. Але потім сам себе вибив запитанням. Нібито охоче взявся штовхнути Москву спростувати наклеп Воліна. Відносно повороту я розмову відхилив.

Враження таки добре стомленої людини, якій вже надокучила власна авантюра. Та мабуть і хворий на щонебудь. С. — 6.

5. XII

Мороз. Ясно.

Писання листа до ЦК КПбУ. Вимога спростувати безглузді і зфальшовані Б. Воліним листи. Загроза звернутися до посередництва Соціялістичних Інтернаціоналів.

Візита Тугана з молодою жінкою. 21 рік, висока, свіжа, з гарними рисами. Жидівка з Саратова, дочка багатого купця. Скін-

чила в Саратові французьку школу. Мріє про кіносцену. Пише оповідання. Ніби захоплена "Чеснiстю з собою". Ліва. Ніби однією з причин шлюбу з Туганом було бажання зазнайомитися зі мною. Довгі пильні погляди на мене. Якого характеру? Чи не простіше всього: бажання через мене знайти протекцію на кіносцену. Балачка з цього приводу і обіцянка познайомити її з Шрайдером.

В кіно. Руський фільм — бездарний, патетичний, сентиментальний, нещирий і претенсійно-нехудожній. Лисенко в ролі героїні — дратуюче нудна. І [яка] полегкість від картини Любіча з Полею Неґрі.[140] Тепла артистка. С. — 7.

6. XII

Мороз. Ясно.

7. XII

Мороз. Ясно.

Лист від Тамари. (Ні слова про образу. Немов би через роман не мала часу на відповідь. Роман з якимсь "интересным молодым человеком". Але "не влюблена". Підкреслено. Для чого? І що я думаю з цього приводу. Знову обіцянка зразу ж відповісти).

"Великий секрет" — 3.

Одержала Ліза Давидівна листа від Леночки. Арештовано третю сестру Нуци. Нуца не виходить з понурости. Вагітність, — сподівається Леночка, сприятиме оздоровленню Нуци від "містики" і т. п. Я сумніваюсь. Гіркий докір Леночки, що ми не пишемо. Нуца одержала від мене аж два листи, а вона нічого. А вона ж, мовляв, так нас любить. Очевидно, заздрість, що Нуца має більшу увагу. А сама ж на мого листа не відповіла. На наші подарунки ніякої уваги, ні слова про них. А ті 400 франків *для нас* те, що для багатої людини 400 тисяч. С. — 8.

8. XII

"Великий секрет" — 3.

Питання про купівлю помешкання. Новий собі клопіт. Але буде принаймні осідок і куток, не треба [буде] пурхати з одного місця на друге. Боїмось комплікації. Та чи й згодяться Gotherin'и на комбінацію такої виплати, яку ми собі вигадуємо? А якщо не згодяться, то це, може, й на краще. До літа поживемо тут, а там до моря знову на все літо.

Вакханалія окладів у советських установах: 8-10-12 тисяч франків. Розпуста. Комуністи на метро гидують їздити, тільки на автах. Білети в театри беруть по 50 франків. На "огляд" Монмартра Туган кладе 1 200 франків. Запобігання, улесливість, раболіпство, вислужування. Продажність жінок, через них досягання посад (Туган). Хабарництво. С. — 7.

9. XII

Ясно. Тепло. Весняний день.

"Великий секрет" — 3 + 2 = 5.

Лист до Тамари. (Підкреслення, що, виходить, нічим її не образив і вини моєї нема, себто, її провокація на відповідь, що вина є. Чи піддасться? Хто ж "він"? Лист лагідний, стриманий. Повинна вколоти [моя] фраза, що її відношення до старих знайомих залежить від температури відносин з черговими "ними". Про "Мішу" не відповідаю).

Лист від д-ра Левицького. (Сценарій "Кол-Нідре" на добрій дорозі. Ох, ця мені добра дорога! Завсігди кінчається проваллям. "Гріх" у Мюнхені піде в січні, досі не йшов, бо головна артистка зломила собі ногу. Йдеться мені!).

Візита Перепелиці. Дав Пірумов листа до Раковського. Страшенний бюрократизм совєтських установ.

Лист до Цеглинського. (Одіслано дві дії з "Пісні Ізраїля" для "Української громади"). С. — 7.

10. XII

Тепло.

"Великий секрет" — 5.

Виникає міркування, чому Нуца нічого не написала? Чи не того, щоб не ставити Левана в трудне становище. Він, очевидно, сам розуміє, що "мої" листи зфабрикувала Москва. Він про це довідається. Написати не зможе. Промовчати? Це все одно, що визнати, що зфабрикувала Москва. Коли ж взагалі нічого не писати, перервати листування, тоді й мовчання в цій справі нічого не значить. А зрештою цілком байдуже, чого більше в якогось Левана: порядности чи чуття самоохорони.

Бідна птиця-Перепелиця, — вимучили совбюрократи, — не дають ні тої, ні іншої відповіді, не приймають. Скільки мерзенної бундючности, принижування людей без потреби і як старанно переймаються найгірші риси пануючих: брутальність, паразитство, розкошування, зневага до нижчих по службі, хоч би й товаришів по партії, запобігання перед дужчими, визиск, забо-

бонність. Як у плянетарному маштабі загиджено все, що колись здавалося таким чистим, таким непіддатним до найменшого загидження. С. — 8.

11. XII

Тепло. Вогко.

"Великий секрет" — 2.

Знайомство з візаві. Здалеку не тільки ідеї, але й обличчя здаються кращими. Ніяковість і бажання "только слезть". Призначено побачення на п'ятницю, але нема ніякого бажання.

Писання листа до Держвидаву через Приходька. Бідний Приходько, йому вже, здається, за мене всипали. Нехай знає, чортів хахол, як служити Москві, нехай льокайська спина потерпить від панських канчуків. Домагаюся, щоб Держвидав "нарешті" відповів, що він гадає робити з "Соняшною машиною". Хоча б уже рукопис повернули, про одне це мрію. А то ж і рукопису не вернуть.

Намір купити помешкання й залізти в непосильну авантюру, здається, розіб'ється об об'єктивний стан речей: хазяї продають за готівку, а не на виплату, як ми плянуємо. Може, це й на краще, — треба так думати.

Коха "на дежурстві" у Лізи. Тепер уже й ночуватиме там. Сам у помешканні. Тихий сум. С. — 9.

12. XII

"Великий секрет" — 3 + 2 (обдумування).

Лист від Леночки. (Ніжність, сум, нарікання, що забули її. Які причини? Самотність у Тифлісі, ревнощі, амбіції, що Нуца для нас цінніша за неї. Чи є дійсна любов до нас? Щось не віриться).

Лист до Леночки. (Від Кохи, змісту не знаю, але уявляю, як розписала Коха про свої почуття).

Нарешті Перепелицю зволили прийняти в четвер і пообіцяли сказати остаточне рішення. Що ще викрутять? Цікаво. До чого ж ці люди не вміють використовувати сприятливих моментів!

Писання листа до Приходька і Держвидаву. Хочеться написати об'єктивно і спокійно, а мимоволі від заглиблення в аналізу їхніх дій викликається досада і зневага. С. — 7.

13. XII

Одлига.

Коха пише з m-me Perepelitza exposé "Закону". Тут же Жук, стероризований, м'який, злодійкуватий і недовірливо ласкавий. Знає тільки брутальні ласки (його беруть за шкіру й підносять угору, мнуть, б'ють пальцями по голові). Не знає гри в мишу. Спогади про Резі з якимсь болючим сумом, з ніжністю й любов'ю, як про близьку-близьку людину.

Писати нашу першу Велику Революцію-Хмельниччину. Як брати: виходячи з нашого погляду, бачачи там те, що було тепер, чи шукаючи, як колись шукатимуть у нас сутнього сенсу? Героїчно чи реально? Але хіба в реальному нема героїзму? Коли був такий страшенний струс людської маси, там мусіли бути всі комбінації душевних виявів.

Туган, — запевняє Ліза, — збрехав, що він уже в партії. Для чого ж цей хлопчина бреше? Невже й тут виявляється закон: "славних прадідів великих правнуки погані", або що в значних людей діти — мізерія? Сумно. С. — 7.

14. XII

Сніг.

Лист, exposé "Закону" до Van Daële.

Лист цей же до Кельберина.

Писання листа до Приходька з приводу видання «Соняшної машини» в Держвидаві і [відносно] фальшованих листів Б. Волина. Чудне поводження центрів, які *не хочуть* вияснити, чи я справді аґент европейських держав. Яка ціль цієї фабрикації листів? Для чого з мене хочуть зробити якогось страшного ворога?

Ні, трудно, мабуть, жуликам завести соціялізм. Цікава, справді, філософська проблема: чи можна досягти перебудови морального світу людства, перебудови царства обману, насилля, брехні, експлуатації, несправедливости — засобами тої ж самої брехні, несправедливости, насилля та обману? Що є соціялізм? Тільки економічна проблема, чи й моральна? Коли тільки економічна, то нівіщо *обурюватися* будь-чим, плямувати [когось] за зраду чиїхось інтересів, жаліти, вступатися за когось і т. п.? Коли ж — моральна, то чи можна в результаті серії неґативно-моральних дій чекати якихось позитивно-моральних наслідків? Хібащо — мінус на мінус дає плюс?

Фільм "Le monde perdu".[141] Як технічне досягнення — цікавий. С. — 6.

15. XII

Сніг. Мороз.

Лист до Приходька.

Лист до Держвидаву (рекомендований).

Лист до Цеглинського. (Відмова допомоги не здивувала, — звик до такої помочі українського громадянства. Коли б покладався на поміч земляків, то давно б уже на тому світі мав би приємність балакати з Шевченком про підтримку українських літераторів з боку чужинців. Якщо "Українська громада" не буде виходити з літературним додатком і мої речі не підуть там, я нічого проти не маю. *Такої* помочі, як вона виглядає з листів Цеглинського, краще не діставати).

Лист від Леночки. (Коротенький, на машинці, милий, ніжний. Аж дивно, що Леночка вміє писати такі листи).

"Пролетарський" прийом у Повпредстві. Умова: одежа — фрак. Відповідь французького соціяліста: представник робітників такої то округи фрака не має і не може бути на обіді з представниками "робітничо-селянської" влади. Дами — у вечірніх (декольте) туалетах. Гнусно!

Думка про передмову Ромена Ролляна до "Соняшної машини". С. — 7.

16. XII

Мороз. 11°.

"Великий секрет" — 6.

Лист до Леночки. (Гумористична відповідь на її закиди про забуття. Адреса "Ванічів". Ні слова про Нуцу. Взагалі теж нічого [іншого] Леночці в листі).

Насування краху большевиків стає виразнішим. Конфлікт у партії. Сумніви, чи ґоскапіталізм у них чи соціялізм. А коли такі сумніви, то ентузіязму нема місця. Єдиний ще міг би бути порятунок, — не компартії, а надіям на сприяння соціялістичному господарству — кооперативування господарства і торгівлі. Держава не як суб'єкт господарства, не як розпорядник, а як охоронець самодіяльности працюючих, як фактор, що береже громадські, колективістичні тенденції господарства і притримує приватні або робить їх водою на млин колективістичної системи. Але ж хіба панове у фраках на це згодяться? Це ж риск, бо, ставши дужчими, колективи викинуть і фраки і манекени, на які вони насаджені.

Цілоденна праця. Тиша. Задоволення. Не пустив Перепелицю, коли той додзвонювався з візитою.

Бюджет у 10 франків витримуємо, нікуди з хати не виходимо, немов би не в Парижі, а десь у Рауені. С. — 7.

17. XII

Туман.

"Великий секрет" — 3 + 2 (кінець 2-ої дії).

Відповідь Перепелиці знову відсунено аж до 5-го січня.

Все виразніш і виразніш еміґраційні газети відзначають непоборні суперечності в большевицькому пануванні. Система диктатури осіб, назначенства, централізму стикається із зростом і розвитком господарчих процесів. Звідси конфлікт. Паніка перед "кулаком". Де вихід, у чому? Цікаво, в чому знайде його з'їзд компартії?

Звістка про М. Грушевського. Жалі Чубаря, що Грушевський не хоче працювати з радвладою. Старий таки має мужність. А це означає, що вже послабшав кулак терору. Коли вже Грушевський не боїться, то, значить, боятись нема чого.

А Европа бабрається в кризах. Не вилізає з них Франція, корчиться Німеччина, а ті, що не бабраються і не корчаться, ті задихаються під диктатурами Горті,[142] Муссоліні, Прімо ді Рівера, [143] Цанкова.[144]

Від Отто нема ніякого сповіщення про справу гіпотеки. Значить, із засідання 11. XII нічого путнього не вийшло. А на це ж наші всі надії. С. — 7.

18. XII

"Великий секрет" — 3 1/2 + 5 = 8 1/2.

Цілий день за "Великим секретом". Коха в шпиталі і в Університеті. Тиша. "Льоля" пашить жаром, часом хрумкає спадаючим на дно вугіллям. Години стрибають, як хвилини. Нема нікого й нічого, ні РКП з її ознаками розкладу, ні Праги, ні Тифлісу, ні Парижу, ні самого мене, тільки мої Ґайяри, Жакеліни.

А розклад в РКП, здається, виразно починає показуватись. Це ознака певної небезпеки, що насувається. Завсігди, коли загрожує біда і відчувається своє безсилля, починається гризня всередині і взаємні обвинувачення. При доброму стані справ, при успіхах ніхто не складає на другого вину за успіхи та удачі. А "соціялісти" з "Днів" одверто радіють, що насувається панування капіталу, кулака. Тоді вони прийдуть до влади. Будувати Росію! Відновлювати Єдіную! І мимоволі хочеться гукнути в Москву: зазирніть в еміґрантські газети! Схаменіться!

Коха "на дежурстві" у Лізи. Тиша. Самота. Гавкіт собак серед "пірамід". С. — 7.

19. XII

Дощ. Вітер.

"Великий секрет" — 4. Кінець.

Читання Косі "Великого секрету". В новій редакції живіше. Коха задоволена, що завдяки неї переробив. Одначе, великої сатисфакції з цієї роботи все ж таки не маю. Хай лежить. Може, ще раз колись переороблю і тоді пущу в рух.

На три дні Політбюро відтягло з'їзд РКП. (Вигадують нову декорацію: не РКП, а ВКП.[145] Наче хтось серйозно повірить, що це якийсь союз, а не "Центральное Управление" з усіма відділами). Розуміється, ніякого розколу на з'їзді не станеться. Розщілину замажуть і заліплять резолюціями. Поки свіжа буде замазка, триматиме, а як висохне, розщілина стане більша.

Нуца мовчанням хоче створити враження якогось інфернального страждання за своїх сестер і брата. А досягає мети протилежної: робить трохи комічним своє перебільшення. І викликається досада, а не співчуття.

Тамарка знову мовчить. Яка ж тепер причина? Дурне дівча. С. — 8.

20. XII

Вітер. Дощ. Тепло.

"Віють вітри" — 3 (переписка).

1) Візита Лізочки. Ще в Берліні ні за що не хотіла пудритись, а що вже, як кажуть французи, "покласти червоне" на уста, і казати було нічого. Тепер просить купити їй найдосконаліші засоби з Інституту Краси, "кладе червоне" не тільки на уста, але й на щоки, не кажучи вже про таку дурницю, як пудра. І коли їй кажуть яка вона цікава сьогодні, вона приймає це як заслужену хвалу своїй праці.

2) Візита "генерала" Миколи Шаповала і Стасева,[146] галичанина. О шостій годині привіз [його] "генерал". Для чого? Невідомо. Без запитання, без моєї згоди на побачення, безцеремонно.

3) Візита Ґлущенка. Він же "виручив" і вивіз із собою "генерала" і галичанина.

4) Візита Перепелиць. Немов би для звірки перекладу, — в дійсності, — на верещаку і хвильку.

Від Отто ніякого листа. Значить, з гіпотекою погано. Значить, не хутко нам мати гроші. Сумно. Перепелички милі стараються віддячити, — турбуються, щоб примостити переклади моїх праць. С. — 5.

21. XII

Страшенний вітер.

Вітер північний, такої сили, що, здається, попхне семиповерховий будинок. Дах весь час гуркотить, неначе десь недалеко йде канонада. Калюжі рябі від дощу, косоокі від вітру. Час од часу в домі чути брязкіт розбитого вікна, грюкіт дверей, раптово зачинених протягом.

Після вчорашнього чи та "бенкету" з Перепелицями і неспокійної ночі від вітру — втома.

Докінчення переписки "Віють вітри". (І. Зернятко з "Намиста").

Лист. Одіслано "Віють вітри" до Цеглинського.

У вчительки французької мови. Приємне лице, трошки зачервоний колір, [шкіра] наче злегка обвітрена, з "чолкою" на чолі, чисті, рівні зуби, приємна посмішка. І весь час сміється. Одначе, рекомендують як ділову і гарну вчительку.

Лист до Леночки. (Кохин. Вислови любови, пам'яти, ніжности).

З "візавішкою" остаточно покінчено. Коха по телефону сказала за мене, що трапились якісь важливі родинні події, тому я не можу мати з нею будь-якої справи. Образилась. Поклала рурку. С. — 8.

22. XII

Буря.

Обдумування нової праці.

В префектурі. Поліцаї на сходах, розгорнувши руки, як баби, що заганяють курей, не пускають публіку за carte d'identité. Завтра.

Візита Перепелиці. Поганий настрій, — нема грошей і [невідомо], чи буде посада. Спогади про ковбасу, про вечерю хрищеному батькові. Вихваляння української нації супроти руської. Селянська культура українця і руського. Блощиці, таргани, бруд руських. Полонені — українці і руські, — на острові в Італії, різниця [між ними], що звернула на себе увагу італійців.

З'їзд РКП проходить під знаком перемоги Москви. Зінов'єв скапітулював. Курс на "ґоссоціялізм" переміг, себто, термідор іде далі.

Зустріч Кохи з Інною Білоусовою. Має прийти до нас. По віщо? С. — 8.

23. XII

Хмарно. Сонце. Тихо.

В префектурі знову не прийняли. Організація дуже шкандибає у французів.

Обдумування. Хочеться взяти широке, велике полотно. Хочеться дати картину сучасности на плянеті. А капіталістична сучасність якраз і не дає змоги братися за такі праці. Европейський читач хоче мати книжку за сім п'ятдесят і не більше. Що більше, — те не має читачів. Писати для України? Коли ж то воно видасться на Україні?

Вийшло нове число "Нової України?" Микита розпустив такий сервілізм перед Ґірсою, що аж дихати трудно. Вся Україна буде шанувати як історичний факт видачу Ґірсою грошей на українські школи в Чехії. Цим, розуміється, Микита каже, що Україна буде вважати за надзвичайно великий історично-національний факт подвиг Микити. Ґірса тут тільки привід для... "микитології".

Лист до Аріядни Петрівни. (Чи поправилися справи Віленських? Бажання довідатись, чи Маркушка не одержав якихось грошей від своїх справ і чи не ховає цього від мене? Бо дивне [його] мовчання). С. — 8.

24. XII

Сонце. Тихо.

Лист від Лізи. (Запрошення на ялинку до Ґіві).

Лист від Бабія. (Запрошення на Réveillon[147] сьогодні).

Лист до Держвидаву (рекомендований з поворотною розпискою). (Вимога дати відповідь, чи будуть видавати «Соняшну машину», або щоб вислали назад рукопис. Загроза реклямувати попередні листи і дошукатись їх, якщо вони перехоплені чекою). У Бабіїв. Шостий поверх. Асонсир не функціонує. Велика кімната за cabinet de toilette. Напівсвітло. Сукно на всю підлогу. Крихітний столик біля шафи [присунутий] до стіни, з тарілками, повними горіхів, шоколяду, заставлений пляшками. Панночка — "полька". (Всі розуміють, що жидівка з Польщі). Мадам Бабій, дійсно... бабій навиворіт. Хтива справжня: коліна до колін, дотики руками, дозволяння, майже лапання, сідання на коліна при всіх. Йому ніяково: "Ти ж важка". А дійсно, — на зріст вища за всіх, важка, повнотелеса. Рідкі зуби. Настійне домагання частіше бачитись, запрошування до себе. Бідний Перепелиця мусів швидко піти, бо чи то нудно стало, чи, може, щоб жінці не було заздрісно. Дома о 3 1/2 годині ранку. С. — 5.

25. XII

Дощик.

Звичайна втома. День сонний. Але образи, коли вже народились, то ростуть у мені неначе самі, неначе посіяні, неначе мусять розвиватися. Покищо це тонесенькі стеблинки, що проростають у душі без розгалужень, без фарб, без взаємного пов'язання. Потім почнуть розростатися, пускати бокові стеблинки, єднатися з іншими, заповнювати всю грядку.

Багато плянів та ідей: 1) Книга про щастя, 2) Соціялізм як моральний світ, чи як економічний, 3) Большевизм, як останній вибух романтизму, як убійник цього ж романтизму, 4) Хмельниччина, 5) Роман про подвоєння, шукання гармонії, прагнення щастя. Що вибрати? До чого готуватися, що студіювати? Невибраність праці паралізує волю. Чи кілька разом паралельно, чи одну?

У грузинят уже все влаштувалося з сестрами і Рожденом. Ну, чи напише Нуца?

26. XII

Лист до Держвидаву (рекомендований). (Вимагання тої чи іншої відповіді й, евентуально, повернення рукопису. Додаток — лист до Приходька).

Візита Лізи Давидівни і прогулянка з нею. Розмова про Леночку і Нуцу. Нуца пояснює той факт, чому вона не бачила Парижу, тим, що мусіла ходити за хворим Леваном і їхати з ним на море. Бідний муж, — він і тут розплачується.

Візита Глуща. Відмовив [його] писати в "Парижском вестнике".

Візита Перепелиці. Тип Мексін. 16 літ виїхав з України. Жид. Кінчив університет у Німеччині. Говорить всіма европейськими мовами. Спритний. Може бути за посередника з Роменом Ролляном у справі передмови до «Соняшної машини».

27. XII

Дощ.

Цілісінький день дощ.

Перепелиці та їх відносини між собою. Вона служить і заробляє. Він нічого не заробляє. Тому він провадить домашнє господарство: варить, пере, прибирає хату, ходить на базар і т. д. Через те психіка в неї вже інша. Вона поводиться з ним, як мужчина — хазяїн з хазяйкою. Обід, приймання гостей — це його справа, на його відповідальності. Вона часом хібащо від-

несе на кухню порожні тарілки так, як я часом роблю для Кохи.

Мовчання Нуци ніби набирає вже якоїсь навмисности. З Рожденом і сестрами справа склалася добре, отже, ця причина мовчання нібито усунена. Тим часом мовчання [й далі] є. Які ж дійсні причини? Постанова зовсім перервати всякі відносини? Вислужування перед Леваном? Показування перед іншими своєї байдужости? Дійсна байдужість? Відсутність матеріялу для листування?

Зінов'єва вкоськали. Розуміється, в компартії все "благополучно". Чи надовго?

Хвилька у Перепелиць аж до 1-ої години ночі. Треба з цим покінчити. С. — 5.

28. XII

Дощ.

Балачка з Перепелицею з приводу фейлетона в "Quotidien"-і та про видання «Соняшної машини» якимсь фінансистом. Явно безнадійна справа.

Візита Шрайдера. Приїхав на з'їзд 2 1/2-го Інтернаціоналу Микита [Шаповал]. Натякає через Шрайдера на побачення зі мною. Боїться, що я не захочу. Моя відповідь: особисто проти Микити нічого не маю і побачитися з ним можу. Цікаво тільки, навіщо йому бачитися зі мною? Похвалитися своїми успіхами і досягненнями? Це значить, ми матимемо приємність чути кількагодинну лекцію по микитології. Треба на все мовчати й бути в ролі спостерігача. Ніяких суперечок та критикування їхніх дій, ніяких пояснень своїх позицій не варто робити, бо спільна праця неможлива, а для інших цілей всього цього не варто робити. Отже, кілька годин послухати лекцій Микити про себе, кілька годин люб'язно попосміхатись і поновити свої попередні спостереження. То й усе.

Візита до Дарусі. Споважніла, схудла, може, й покращала. Стала симпатичніша. Довгі погляди. С. — 8.

29. XII

Хмарно. Дощ. Вітер.

Лист від Отто. (Суд постановив ліквідувати гіпотеку. Ще не відома цифра виплати. Але це значить, що все ж таки ми одержимо свої 2 000 марок. Маячить піддержка).

Коха захворіла. Температура 37,5. Шлунок ненормальний. Слабість страшенна. Нічого не їла весь день, тільки оранжі. Здається, не простуда.

Прохід. Вибирання теми. Зупинитись на Хмельниччині? Шкода інших. А всього зразу не візьмеш. Книгу про щастя також хочеться здійснити. Хіба почати студіювати?

У Туганів. Невдалий прийом молодого подружжя. Убогенька кімнатка ''конфор-модерн'' в готельчику з занавісочкою біля commier (що замість ліжка). Ця занавісочка своєю ''естетикою'' і ''модернізмом'' і спокусила прекрасну Беллу Йосипівну взяти цю кімнату. Туган таки в партії! Але, здається, не в РКП, а у французькій.

Пропозиція Перепелиці, щоб Супрун поміг зробити переклад «Соняшної машини». С. — 7.

30. XII

Дощ. Вітер.

Міркування з приводу пропозиції Перепелиці відносно допомоги Супруна щодо перекладу «Соняшної машини». Чи треба приймати цю послугу від Супруна? Ні. Бо це матиме характер немов би якогось підкупу мене.

А чи не зайва скрупульозність [у мене]? Де ті дійсно чесні люди, що від них можна приймати поміч? Вагання.

Гризня серед большевиків — ознака небезпеки — заглиблюється. Паніка перед термідором. Він іде, ведуть його учні ''Ільїча''. Як усе ж таки історія любить повторювати свої кунштюки. Це — не художньо.

Постанова відмовитись таки від послуг Супруна. Не застав Перепелиць, лишив записку. С. — 7.

31. XII

Тихо. Хмарно. Ясно.

Постанова не приймати послуги Супруна зламалася об доказ Перепелиці: Супрун не робить для мене, а для української громадської справи. Він хоче хоч трохи прислужитися. А крім того: чи прийняв би я таку послугу від якогонебудь Рабіновича? Прийняв би. Але Рабінович гірший за Супруна. Де ж логіка?

Наслідком цього: обід з Супруном, спогади минулого нашої революції. І моя заява Супрунові, що я вважаю його поміч у перекладі «Соняшної машини» поміччю не мені, а громадській справі, — вийшла якоюсь блідою. Чи це йому потрібне?

Зустріч Нового Року вдвох з Кохою. Шампанське за традицією, але мир, тиша на душі. Спокійний оптимізм, любов до життя, смакування кожної миті з нього. С. — 5.

ПРИМІТКИ

1. *Mahnzettel* (нім.) — нагадувальна записка.

2. *Роллян, Ромен* (Rolland, Romain; 1866-1944) — французький письменник, професор історії мистецтв і музики, відомий пацифіст і прихильник комунізму, лавреат Нобелівської премії з літератури 1915 р.

3. *Silvesterabend* (нім.) — новорічний вечір.

4. *Еренбурґ, Ілля* (1891-1967) — російський письменник і журналіст, у 20-30-х роках жив у Парижі, потім повернувся до СРСР, де продовжував писати, іноді критично ставлячись до деяких "недоліків" радянського ладу.

5. *Бабель, Ісаак* (1894-1941) — російський письменник єврейського походження, родом з Одеси. Автор видатного твору "Конармія" і багатьох повістей та оповідань. Арештований 1938 р. і замордований у сталінських концтаборах.

6. *Secession* (нім.) — загальна назва мистецьких груп, що відокремилися від традиційних мистецьких течій у Мюнхені (1892), Відні (1897) і Берліні (1899). Правдоподібно тут ідеться про Берлінську "Сецесію" під проводом М. Лібермана.

7. *abgeschlossen* (нім.) — завершене, здобуте.

8. *einzelner Herr* (нім.) — самітний чоловік.

9. *Sûreté* — французька служба безпеки.

10. *Ich bin böse* (нім.) — я зла.

11. *Pickford, Mary* (1894-1979) — світової слави американська артистка німого кіномистецтва.

12. *Aufenthaltsgenehmigung* (нім.) — дозвіл на перебування.

13. *Оссендовський, Фердинанд-Антоні* (Ossendowski, Ferdynand Antoni; 1876-1944) — популярний на той час журналіст, автор книг про подорожі по Азії й Африці, а також публіцистичних праць про Росію, Леніна тощо.

14. *Зелюк, О. Гр.* — власник друкарні "Imprimerie d'art Voltaire" у Парижі.

15. *Сухомлінов, В. А.* (1848-1926) — автор творів "Великий князь

Николай Николаевич" (1925) та "Воспоминания Сухомлинова" (Берлін 1924, Москва 1926 рр.).

16. *Николай Николаєвич* (1856-1929) — російський князь, 1914 р. головнокомандувач російської армії, згодом командував військами Кавказької військової округи. 1917 р. еміґрував до Парижу, де й помер.

17. *"Quo Vadis"* — фільм, зроблений на основі однойменного роману польського письменника Генріха Сєнкєвіча (1846-1916), написаного в 1896 р.

18. *Сомов, К. А.* (1869-1939) — російський художник-портретист і графік, еміґрував на Захід 1923 р. З 1935 р. жив у Парижі.

19. *Vorteil* (нім.) — користь.

20. *Pathé* — повна назва: Société Nouvelle Pathé Cinéma, великий французький фільмовий концерн, заснований 1896 р.

21. *Курах, Михайло* (1895-1962) — інженер-аґроном, підполковник Січових Стрільців, 1917 р. організатор полку ім. гетьмана Мазепи в Саратові. 1919-1920 рр. організаційний референт Ревкому УГА у Вінниці.

22. *Левицький, Модест* (1866-1932) — громадський діяч і письменник, за фахом лікар. В 1919 р. радник, потім голова української дипломатичної місії у Греції. На початку 20-х років викладав на УГА в Подєбрадах. 1927 р. переїхав до Луцького, де й помер. Автор багатьох літературних праць.

23. *Ґольдельман, Соломон* (1885-1974) — еврейський політичний і громадський діяч, видатний сіоніст, член соціял-демократичної партії "Поалей Сіон", член Центральної Ради і Малої Ради, секретар праці, секретар від національних меншостей, згодом заступник міністра торгівлі й індустрії, 1919 р. заступник міністра праці. З 1920 р. — на еміґрації, доцент Української Господарської Академії, від 1925 р. професор УГА. Засновник у Празі Інституту сіоністської освіти. В 1939 році виїхав до Палестини, жив у Єрусалимі.

24. *Ґрад* — празький замок, в якому містилася резиденція президента республіки.

25. *Антонов-Овсєєнко, В. А.* — російський політичний і військовий діяч, член РСДРП (меншовиків). З 1917 р. — більшовик. 1917-18 рр. командував військовими операціями проти армій Української Народної Республіки (УНР), а також проти отамана Каледіна. 1919 р. командувач Червоної армії на українському фронті, потім нарком військових справ УРСР. 1923-1927 рр. підтримував троцькістську опозицію. З 1924 р. повпред у Чехо-Словаччині, з 1928 р. — в Литві, з 1930 р. — в Польщі. З 1934 р. прокурор РСФСР. 1936-1937 рр. генеральний консул у Барсельоні. Арештований і знищений як "ворог народу" 1939 р.

26. *Ісаєвич, Дмитро* — український політичний діяч, член УПСР, член української делеґації на соціялістичному конґресі в Люцерні 1919 року, член Закордонної Делеґації УПСР. В Україну не повернувся, а став прибічником празького середовища Микити Шаповала.

27. *Ріпецький, Степан* (1894) — адвокат і політичний діяч та публіцист, чотар УСС. 1921-1926 рр. член Закордонного Комітету УПСР. 1923-1925 рр. викладає соціологію на УВПІ. Член Головної Управи УПРС у Львові в 1926-1939 рр. Автор численних публіцистичних праць. Тепер у США.

28. Про це засідання М. Ю. Шаповал (*Щоденник*, т. II, стор. 2) розповідає: "Між Винниченком і Ґалаґаном стався тяжкий інцидент: Ґалаґан приєднався був до моєї думки, що реґістрація нашої групи в Зак. Ком. була б капітуляцією нашої групи. На це В-ко закричав на Ґалаґана, що він неможлива людина і що перебиває справу. Крик був дуже образливий. Ґалаґан відповів криком, що коли він "неможливий", то не буде більш приймати участи, а пришле замість себе Чернуху. Потім я потроху зм'якшив інцидент і Винниченко попрохав пробачення".

29. *Дехтярьов* — співробітник повпредства УРСР у Празі і представник Державного Видавництва України.

30. *Приходько, Антін* (1892-?) — політичний діяч, член УПСР, член Центральної Ради, згодом один з провідних діячів УКП (боротьбістів), врешті член КПбУ. В середині 20-их років повпред УРСР у Празі. Посідав різні високі посади в уряді УРСР — заступника наркома освіти, юстиції та інш. Знищений в 30-ті роки.

31. *Мицюк, Олександер* (1883-1943) — економіст і соціолог, громадський і політичний діяч, член УПСР. 1918 р. в часи Директорії міністер внутрішніх справ. 1920 р. товариш міністра народного господарства. На еміґрації в Празі, професор УГА та УВУ. Автор багатьох наукових праць.

32. *Ґюґо, Віктор* (Hugo, Victor; 1802-1885) — славетний французький письменник.

33. *poilu* (фр.) — солдат.

34. *n'existe* pas (фр.) — не існує.

35. *Boulogne sur Seine* — передмістя Парижу на захід від нього, біля річки Сени на південь від Бульонського лісу.

36. *Крупп* (Krupp) — величезний німецький індустріяльний концерн.

37. *Пуні, Іван* (Pougny, Jean; 1894-1956) — видатний російський маляр, супрематист-модерніст. З 1920 р. на еміґрації в Берліні, з 1923 в Парижі. *Ксана* — Оксана Богуславська, дружина І. Пуні, також малярка.

38. На цій нотатці В. Винниченко впоперек написав: Повторення.

39. *Ohne Bleibe* (нім.) — без ночлігу.

40. *Nouvelle Revue Française* — провідний французький літературно-критичний місячник, заснований Анрі Жідом у 1909 р. Друкував твори багатьох французьких письменників-новаторів.

41. *un grand nom* (фр.) — велике ім'я, велика людина; flattée (фр.) — приємно почуватись.

42. *Шаповал, Микола* (1886-1948) — брат і однодумець Микити Шаповала, генерал армії УНР, провідний діяч у таборі полонених у Каліші, де 1922 р. за його ініціятивою було засновано видавництво "Чорномор". З 1925 р. в Парижі, де допомагав організовувати українських еміґрантів навколо есерівського середовища Микити Шаповала, провідний діяч "Української Громади у Франції", згодом (1927 р.) засновник "Громади", видавав "Вісник Української Громади у Франції".

43. *M-me Marmoreck* — дружина видатного бактеріолога і сіоністського провідника Alexandre Marmoreck (1865-1923).

44. *Чічерін, Ґеорґій* (1872-1936) — перший радянський дипломат і народний комісар закордонних справ у 1918-1936 рр. Підписав договір з Німеччиною в Рапалло 1922 р. Див. т. І, стор. 484, прим. 8.

45. *Femme de ménage* (фр.) — прибиральниця.

46. *Pirandello, Luigi* (1867-1936) — видатний італійський драматург-модерніст. Заснував власну театральну трупу, яка ставила його п'єси. Лавреат Нобелівської премії з літератури 1934 р. П'єса "Enrico IV" написана 1922 р.

47. *La Porte de la Chapelle* — один з північних входів (porte) до Парижу, поблизу залізничної станції.

48. *Douane* (фр.) — митниця.

49. *Д-р Штокман* — персонаж п'єси Г. Ібсена "Ворог народу", доброзичливість якого люди не зрозуміли і неґативно прийняли.

50. *Addio, mii carissimi* (італ.) — прощайте, мої найдорожчі.

51. *Замnредсовнаркома* — замісник голови ради народних комісарів.

52. *Rowohlt Verlag* — німецьке видавництво в Ляйпціґу, засноване в 1908 р.

53. *Інаракісти* — назва терористичної групи в романі Винниченка "Соняшна машина".

54. *Каносса* — "йти в Каноссу", означає принизливо здатися ворогові, капітулювати перед ним.

55. *Institut de beauté* (фр.) — Інститут краси.

56. *Тур (Tours)* — місто на південний захід від Парижу.

57. *Паливода, Іван* (1885) — політично-громадський діяч і педагог, член УПСР, член Трудового Конґресу. 1919 р. керуючий міністерства пошти й телеграфу УНР. На еміґрації — в Чехо-Словаччині, Німеччині і США.

58. *fête forcenée* (фр.) — дике святкування.

59. *Цегельський, Лонґін* (1878—?) — галицький політичний діяч, член Української Національно-Демократичної Партії. 1908 р. редактор "Діла", посол до австрійського парляменту, член Секретаріяту Загальної Української Ради, співпрацівник Союзу Визволення України. В 1918 році секретар внутрішніх справ в уряді ЗУНР; 1919 р. директор секретаріяту зовнішніх справ. Автор брошури СВУ під назвою "Самостійна Україна" (1915 р.).

60. *Перепелиця, Степан* (1884-1932) — політичний діяч, член УПСР, знавець української фінансової кооперації, міністер фінансів у першому та другому кабінетах С. Голубовича.

61. *Удовиченко, Олександер* (1887-1975) — український військовий діяч, полковник, згодом генерал армії УНР, начальник штабу корпусу Січових Стрільців. На еміґрації у Франції, де був близький до середовища УНР і організував ветеранів армії УНР.

62. *St. Cloud* — передмістя Парижу на захід від Boulogne sur Seine.

63. *Зданєвич* — працював перекладачем у радянському посольстві в Парижі.

64. *"Трійка"* або "трійця" — так Винниченко називав групу Шаповала, Григорієва і Ґалаґана.

65. *"Тисяча й одна ніч"* — світової слави збірка орієнтальних повістей, казок, анекдотів, що походять з індуського й арабського фолкльору.

66. *Pl. Pigalle* — площа в північному Парижі, відома своїми нічними льокалями, кабаре, театрами та іншими видовиськами.

67. *Гінденбурґ, Павль фон* (Hindenburg, Paul von; 1847-1934) — видатний німецький генерал, герой Першої світової війни, президент німецької республіки від 1925 до 1934 р., а від січня 1933 р. в союзі з Гітлером як канцлер.

68. *Церетелі, Акакій Ростомович* (1840-1915) — грузинський письменник і поет. Повість "Башиачук", про яку згадується, написана в 1895-96 рр., складається з героїчних епізодів боротьби грузинського народу проти перських нападників у 17-му столітті.

69. *Бретань* (Bretagne) — північно-західня провінція Франції. Ще в 1911 р. Винниченки після шлюбу часто сюди приїздили на відпочинок.

70. *Cap Ferret* — мис напроти Pyla sur Mer, який відділяє Аркашон-

ську затоку від океану.

71. *Pilat* — курортне село трохи на південь від Pyla sur Mer.

72. *rond-point* (фр.) — перехрестя доріг, що стрічаються в колі.

73. Відносно цього листа М. Ю.Шаповал пише (*Щоденник*, т. II, стор. 9): "30. V. Субота. Одержав від Винниченка листа вже з Аркасони, Франц., в якому говорить про "співробітництво" і т. п. Сам чує, що був до мене несправедливий, одначе ще займає пози. Настоює, щоб Вид-во "Нова Україна" не видавало тепер "Нової України", а одсунуло на 3-4 місяці. Видавання "Н. У." без його розіб'є Рев. Дем. Союз, а це найбільша вина особисто впаде на мене! Я відписав великим листом, вказавши на його поведінку, котра є розбиванням".

74. *Рубцов, Т. Ф.* — знайомий батька В. Винниченка. Тоді жив у Зінов'євську (колишній Єлисаветград, тепер Кіровоград). Мабуть, через нього Винниченко пересилав батькові свої листи.

75. Про цього листа М. Ю. Шаповал пише (*Щодненник*, т. II, стор. 9): "12. VI. П'ятниця. Од Винниченка одержав листа про його переговори з *большевиками* про поворот його на Україну. Він приклав мені ще й копію його листа до А. Приходька з 4. V 1925 р. на доказ, що він веде переговори з "умовами", а не так, як Грушевський! Бідолашні слова. Жахлива легковажність і софістичність цієї людини... Враження на всіх, кому показав ці листи, було гнітюче. Всі повторяють в один голос, що вже ніхто ніколи не віритиме В-ві ні в чім!".

76. *Biarritz* — курортне місто в південній Франції над Атлантійським океаном, поблизу еспанського кордону.

77. *Mimizan-les-Bains* — курортне село якихось 40 км на південь від Пілату.

78. *Метерлінк, Моріс* (Maeterlinck, Maurice; 1862-1949) — видатний бельгійський драматург, поет і есеїст, провідний символіст. 1911 р. одержав Нобелівську премію з літератури. Твір "Le grand Secret" (Великий секрет) вийшов у Парижі в 1921 р., — в ньому автор пише про світові релігії та про релігії як загальний феномен.

79. *Слабченко, Євген* (1900-?) — псевдонім Деслав. Кінорежисер, учасник визвольних змагань. На еміґрації від початку 20-их років. 1925-1939 рр. в Парижі.

80. *Есфір* — близька знайома і партійна товаришка Винниченка в роки його нелеґальної партійної діяльности 1905-1916 рр. Справжнє прізвище правдоподібно Е. Н. Селіханова. Див. т. I, стор. 225, прим. 13.

81. *Пірумов* — секретар радянського консульства в Парижі.

82. *Гаша* — дружина Семена Ліфшиця, старшого брата Розалії Яківни.

Сьома — Семен Ліфшиць, старший брат Розалії Яківни, учений

хемік і математик.

83. *Embarras de richesses* (фр.) — надмір багатств.

84. *Gardien* (фр.) — сторож.

85. *Стеклов, Ю. М.* (1873-1941) — більшовицький діяч, журналіст, член РКП(б), редактор "Известий", органа Всесоюзного Центрального Виконавчого Комітету (1917-1925 рр.).

86. *"Последние новости"* — ліберально-кадетський щоденник, який виходив у Парижі за редакцією П. Мілюкова 1920-1940 рр.

87. *"Ательє щастя"* — незакінчена п'єса, зберігається в архіві В. Винниченка.

88. *Фляммаріон, Каміль* (Flammarion, Camille; 1842-1925) — французький письменник, автор популярних книжок про астрономію і телепатично-психологічні явища. "La mort et son mystére" (Смерть і її містерія) — вийшла в Парижі на початку 20-х років.

89. *"L'hôte inconnu"* (Невідомий господар) — збірка есеїв М. Метерлінка про теле-психічні феномени, — видана в Парижі 1917 р.

90. *Жук, Михайло Ів.* (1883-?) — художник і поет, працівник спілки робітників мистецтв у Чернігові, пізніш — професор Одеського Художнього Інституту.

"Книгоспілка" — Всеукраїнський Кооперативний Видавничий Союз; спочатку діяв у Києві (1918-1920 рр), потім у Харкові з 1923 р. "Книгоспілка" видавала багато книжок красного письменства. Ліквідована 1931 р.

91. *Красін, Л. Б.* (1870-1926) — радянський державний і політичний діяч. 1920-1923 рр. — торгпред у Лондоні і нарком зовнішньої торгівлі; 1924 р. — повпред у Франції; 1925 р. — повпред в Англії. В березні 1921 року підписав англо-радянський торговельний договір.

92. *"Коні Ельберфельда"* — один з есеїв М. Метерлінка з книжки "L'hôte inconnu".

93; *Чемберлен, Остен* (Chamberlain, Austen; 1863-1937) — англійський політичний і державний діяч, член партії консерваторів, міністер зовнішніх справ англійського уряду 1924-1929 рр.

94. *Ріфа* — гористий район Марокко, де в 20-их роках ріфські племена вели запеклу, але безуспішну боротьбу з еспанськими та французькими наїзниками.

95. *Épicier* (фр.) — торговець бакалійними товарами.

96. *Landes* (фр.) — терени в південній Франції, характерні своїми вересковими пустирищами і трясовинами.

97. *Saumon* (фр.) — лосось.

98. *М. Сріблянський* — псевдонім Микити Шаповала.

99. *Гр. Наш* — псевдонім Никифора Григорієва.

100. *départ, arrivée* (фр.) — від'їзд, приїзд.

101. *"Membre de Syndicat"*; immeubles (фр.) — член синдикату; нерухоме майно.

102. *coquet logement* (фр.) — вишукане приміщення.

103. *Montmartre* — район у північній частині Парижу, де жило і працювало багато мистців.

104. *rue Desnouettes* — вуличка в південно-східньому Парижі поблизу передмістя Vanves.

105. *Citroen* — французька автомобільна фірма.

106. *Севрюк, Олександер* (1893-1941) — громадський і політичний діяч, член УПСР, член Центральної Ради, член і згодом голова української делеґації на мирних переговорах у Берестю, посол Центральної Ради в Берліні. З квітня 1919 р. учасник української мирної делеґації в Парижі, потім співробітник місії УНР в Римі в справі репатріяції полонених українців. 1920-1931 рр. — у Франції, де діяв як активний радянофіл. З 1931 р. в Німеччині, де загинув у загадкових обставинах.

107. *Беро, Анрі* (Beraud, Henri; 1885-1958) — французький письменник і журналіст, нагороджений славнозвісним Prix Goncourt у 1922 р.

108. *Le Journal* — політично-літературно-мистецький щоденник, який виходив у Парижі з 1892 р.

109. *Версаль* (Versailles) — загородня резиденція французьких королів, недалеко на захід від Парижу.

110. *Любченко, Панас Петрович* (1897-1937) — український політичний і державний діяч, член УПСР, провідний боротьбіст, згодом член КПбУ. 1922-1926 рр. заступник голови Донецького губвиконкому, голова правління спілки сільсько-господарчої кооперації УРСР, голова Київського губвиконкому, голова Київського окрвиконкому. 1927-1934 рр. — секретар ЦК КПбУ. З 1934 р. — голова Раднаркому УРСР. В роки сталінського терору покінчив самогубством.

111. *Волін, Борис Михайлович* (1886-1957) — російський партійний діяч, член РСДРП, РКПб. 1918 р. один з редакторів "Правды". В 1918-1921 рр. посідав різні партійні і державні посади, зокрема, голови Харківського губвиконкому та заступника наркома внутрішніх справ УРСР. З 1921 р. виступав у пресі головно як журналіст.

112. *"Громадський голос"* — орган Української Радикальної Партії, згодом Української Соціялістично-Радикальної Партії. Виходив у Львові протягом довгих років, — від 1892 до 1939.

113. Про зустріч В. Винниченка з пані Цегельською М. Шаповал

пише (*Щоденник*, т. II, стор. 19): "7. XI. Микола [брат] писав з Парижу, що п. Цеглинська була у Винниченка і винесла дуже прикре враження від нього. Винниченко відмовився писати в "Українській громаді" через те, що "Оборона України" стала на бік "пражської трійки", цебто мене, Григорієва і Ґалаґана... Далі, що Грушевський поїхав на Україну — "винуваті" також ми, бо "не пустили його в Прагу і не дали роботи" і т. д."

114. *Vouloir c'est pouvoir* — приповідка: "хотіти — це є вміти".

115. *Кайо, Жозеф* (Caillaux, Joseph; 1863-1944) — французький державний діяч, провідний радикал, міністер фінансів трьох урядів між 1899 і 1911 рр. 1911 р. — прем'єр уряду. За таємні переговори з німцями на початку Першої світової війни був заарештований у 1918 р., засуджений 1920 р., сидів у тюрмі до 1924 р., коли вийшов на волю за амнестією. Повернувся до політичного життя і служив фінансовим міністром три рази між 1925 і 1935 рр.

116. *"Тризуб"* — двомісячний журнал середовища С. Петлюри, виходив у Парижі за редакцією В'ячеслава Прокоповича. Перше число з'явилося 15 жовтня 1925 р., останнє 1940 р.

117. *Туган-Барановський, М.* — поет, син відомого вченого економіста, генерального секретаря фінансів УНР в уряді В. Винниченка (серпень 1917), проф. Михайла Туган-Барановського (1865-1919). Правдоподібно 1926 чи 1927 року повернувся в Україну. Там друкував свої поезії в різній періодичній пресі. Разом з письменником Іваном Дорожним опублікував збірник "Молодик", де половину змісту виповнюють його поезії. Заарештований у 30-ті роки й дальша доля його невідома.

118. *"Великий секрет"* — комедія на 4 дії, написана 1925 р., наступного року переписана і скорочена до 3-х дій.

119. *"Панна Мара"* — комедія, написана в часи революції.

120. *École de médecine* (фр.) — лікарська школа.

121. *де Монзі, Анатоль* (de Monzie, Anatole) — французький соціяліст, член кабінету Пенлеве (Painlevé) 1925 р., міністер фінансів у кабінеті Erріо (Herriot) 1926 р.

122. *Чубар, Улас Якович* (1891-1939) — більшовицький партійний і державний діяч. З 1919 р. в Україні посідав керівні посади у різних промислових і господарських установах. 1923 р. — голова Раднаркому УРСР. З 1934 р. — заступник голови Раднаркому СРСР. З 1937 р. нарком фінансів СРСР. Знищений під час сталінського терору.

123. *Фрунзе, Михайло Васильович* (1885-1925) — більшовицький партійний діяч, видатний командарм Червоної армії, керував боями проти Колчака і Врангеля. 1924 р. — голова Верховної Військової Ради. Вмер після операції в загадкових умовах.

124. *Ліндер, Макс* (Linder, Max; 1883-1925) — видатний французький кіноактор, ексцентричний комік, знявся в багатьох німих фільмах.

125. *égalité, fraternité, carte d'identité* (фр.) — "рівність, братерство і посвідчення" — калямбур на французьке мотто: "свобода, рівність, братерство".

126. *Ляфон, Люї* (Lafon, Louis) — французький публіцист лівих переконань.

127. *Meudon* — передміський район Парижу на південь від Boulogne sur Seine.

128. *St. Germain* — передміське містечко на захід від Парижу.

129. *Soirée* (фр.) — вечірнє прийняття.

130. *Faire l'amour* (фр.) — любитися.

131. *3-е отделение* (третье отделение) — російська царська служба безпеки, яка займалася політичними справами. Діяла від 1826 до 1880 р.

132. *accorder* (фр.) — дозволити.

133. *"Le Quotidien"* — паризький часопис лівого напрямку, виходив у 1923-1936 рр.

134. *récépissé* (фр.) — посвідка.

135. *bon soir, à demain* (фр.) — добраніч, до завтра.

136. *Liebespaar* (нім.) — "Любовна пара", картина М. Глущенка, яку він подарував Винниченкові.

137. *Внешторг, Внуторг* — міністерства зовнішньої і внутрішньої торгівли СРСР.

138. *Великі Бульвари* (Les Grands Boulevards) — широкі бульвари на правій частині Парижу, які творять півколо навкруг центру міста. В тому часі це був центр жвавого паризького життя, тут було багато каварень, ресторанів тощо.

139. *Берґсон, Анрі* (Bergson, Henri; 1859-1941) — видатний французький філософ і соціолог, який у своїх творах порушував проблеми свідомого й підсвідомого, інтуїції, моралі тощо.

140. *Неґрі, Пола* (Negri, Pola; нар. 1897 року) — видатна польська акторка, грала в багатьох фільмах Е. Любіча в Німеччині, згодом переїхала до США і знімалася в Голлівуді.

141. *"Le monde perdu"* (фр.) — "Загублений світ", — фільм невідомого автора.

142. *Горті, Міклош* (Horthy, Miklós; 1868-1957) — мадярський адмі-

рал, останній командувач австро-угорської фльоти. Провідник контрреволюційних сил. 1920-1944 рр. реґент Угорщини, фактичний диктатор.

143. *Прімо де Рівера, Міґуель* (Primo de Rivera, Miguel; 1870-1930) — еспанський генерал, диктатор Еспанії від 1923 до 1925 р. за згодою короля Альфонса XIII. 1925-1930 рр. прем'єр-міністер. В січні 1930 р. змушений піти у відставку.

144. *Цанков, Олександер* (1879-1959) — болгарський політичний і державний діяч, один з організаторів правого перевороту 9 червня 1923 р., який встановив диктаторський уряд за його проводом. 1926 р. став головою Народних Зборів. 1932 р. організував праву партію під назвою Національно-Соціяльний Рух. Під час Другої світової війни співпрацював з німцями. 1944 р. втік за кордон. Помер у Буенос-Айресі.

145. *ВКП* — Всесоюзна Комуністична Партія.

146. *Стасів, Іван* (1895) — громадсько-політичний діяч, на еміґрації у Франції, голова організації "Українська Ґромада у Франції".

147. *Réveillon* (фр.) — вечеря опівночі.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

ЗМІСТ